This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Det här är en digital kopia av en bok som har bevarats i generationer på bibliotekens hyllor innan Google omsorgsfullt skannade in den. Det är en del av ett projekt för att göra all världens böcker möjliga att upptäcka på nätet.

Den har överlevt så länge att upphovsrätten har utgått och boken har blivit allmän egendom. En bok i allmän egendom är en bok som aldrig har varit belagd med upphovsrätt eller vars skyddstid har löpt ut. Huruvida en bok har blivit allmän egendom eller inte varierar från land till land. Sådana böcker är portar till det förflutna och representerar ett överflöd av historia, kultur och kunskap som många gånger är svårt att upptäcka.

Markeringar, noteringar och andra marginalanteckningar i den ursprungliga boken finns med i filen. Det är en påminnelse om bokens långa färd från förlaget till ett bibliotek och slutligen till dig.

Riktlinjer för användning

Google är stolt över att digitalisera böcker som har blivit allmän egendom i samarbete med bibliotek och göra dem tillgängliga för alla. Dessa böcker tillhör mänskligheten, och vi förvaltar bara kulturarvet. Men det här arbetet kostar mycket pengar, så för att vi ska kunna fortsätta att tillhandahålla denna resurs, har vi vidtagit åtgärder för att förhindra kommersiella företags missbruk. Vi har bland annat infört tekniska inskränkningar för automatiserade frågor.

Vi ber dig även att:

- Endast använda filerna utan ekonomisk vinning i åtanke
  Vi har tagit fram Google boksökning för att det ska användas av enskilda personer, och vi vill att du använder dessa filer för enskilt, ideellt bruk.
- Avstå från automatiska frågor
  Skicka inte automatiska frågor av något slag till Googles system. Om du forskar i maskinöversättning, textigenkänning eller andra områden där det är intressant att få tillgång till stora mängder text, ta då kontakt med oss. Vi ser gärna att material som är allmän egendom används för dessa syften och kan kanske hjälpa till om du har ytterligare behov.
- Bibehålla upphovsmärket
  Googles "vattenstämpel" som finns i varje fil är nödvändig för att informera allmänheten om det här projektet och att hjälpa dem att hitta ytterligare material på Google boksökning. Ta inte bort den.
- Håll dig på rätt sida om lagen
  Oavsett vad du gör ska du komma ihåg att du bär ansvaret för att se till att det du gör är lagligt. Förutsätt inte att en bok har blivit allmän egendom i andra länder bara för att vi tror att den har blivit det för läsare i USA. Huruvida en bok skyddas av upphovsrätt skiljer sig åt från land till land, och vi kan inte ge dig några råd om det är tillåtet att använda en viss bok på ett särskilt sätt. Förutsätt inte att en bok går att använda på vilket sätt som helst var som helst i världen bara för att den dyker upp i Google boksökning. Skadeståndet för upphovsrättsbrott kan vara mycket högt.

Om Google boksökning

Googles mål är att ordna världens information och göra den användbar och tillgänglig överallt. Google boksökning hjälper läsare att upptäcka världens böcker och författare och förläggare att nå nya målgrupper. Du kan söka igenom all text i den här boken på webben på följande länk `http://books.google.com/`

NYPL RESEARCH LIBRARIES
3 3433 08233084 0

Digitized by Google

Digitized by Google

Sw
909 B H 310
v. 1

Digitized by Google

1. History, General

Digitized by Google

v. 1

BA

Digitized by Google

Digitized by Google

2909

VÄRLDSHISTORIEN

BERÄTTAD FÖR SVENSKA FOLKET

AF

JOHAN BERGMAN OCH EMIL SVENSÉN.

FÖRSTA BANDET:

ANTIKENS HISTORIA I.

AF

JOHAN BERGMAN.

MED 195 ILLUSTRATIONER.

ANDRA UPPLAGAN.

STOCKHOLM

New York Public Library
CENTRAL RESERVE
CIRCULATION DEPARTMENT
Digitized by Google

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY
910014B
ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS
1942 L

Öfversättningsrätten förbehålles författarne.
Tous droits réservés aux auteurs.

NORRKÖPING
JOHAN JÖNSONS BOKTRYCKERIAKTIEBOLAG
1908.

Digitized by Google

H Ew 310
900
V. I

ANTIKENS HISTORIA.

Digitized by Google

Digitized by Google

Innehåll.

Sid.

Förord.

Nattomhöljda tider.

Egypten och dess minnen.

1. En hundramila oas. Nilens öfversvämningar ... 25
2. Våra källor. De egyptiska forntidsminnenas upptäcktshistoria ... 29
3. Hufvuddragen af Egyptens äldsta historia ... 39
4. Religion och seder ... 60
5. Styrelse och förvaltning. Sociala förhållanden ... 80
6. Litteratur, vetenskap och konst ... 87

Semiternas saga.

1. Den fornsemitiska historiens källor ... 101
2. Babyloniens äldsta forntid ... 109
3. Den assyriska stormakten ... 118
4. Babylons nya storhetstid. Nebukadnesar ... 137
5. Fenikerna, det semitiska sjöfararfolket Forntidens handelsvägar. Afrikas första kringsegling ... 145
6. Semiternas gudsdyrkan och urtidsmyter. Israel, religionens klassiska folk. 160
7. Semitisk vetenskap och konst ... 209
8. Lefnadssätt och seder. Lag och rätt ... 218

Mindre Asiens äldsta kulturfolk.

1. Hetiternas välde ... 235
2. Det lydiska folket ... 240
3. Frygerna och mindre Asiens öfriga folkstammar ... 248

De ariska folken.

1. Ur deras förhistoria ... 252
2. Zaratustra, den iranske religionsstiftaren ... 254
3. Det mediska riket ... 259
4. Sagan om Kyros' ungdom ... 261
5. Kyros eröfrar Lydien och hotar grekerna ... 264
6. Kyros intager världshufvudstaden Babylon ... 267
7. Kyros' fortsatta regering och död ... 270
8. Kambyses och Egyptens eröfring ... 272
9. Dareios I, perserväldets ordnare ... 279
10. Det antika Indien ... 293
11. Budda, »Asiens ljus» ... 306

Det yttersta österns forntidsfolk.

1. Den central- och östasiatiska kulturens ursprung ... 320
2. Kina och kineserna i forntiden ... 322

Hellas och den klassiska kulturens upprinnelse.

1. Inledning ... 332

Digitized by Google

2. Hellas' förhistoriska odling. Kreta och Mykene 341
3. Den mykeniska kulturens undergång. Hellas' vikingatid 349
4. Sagan om Troja 353
5. Den homeriska gudakretsen. Öfriga guda- och hjältesagor 372
6. Utvandrings- och kolonisationstidehvarfvet 396
7. Lifvet i de ioniska handelsstäderna i mindre Asien omkr. 600 f. Kr. 399
8. Spartas första storhetstid. De doriska staterna 402
9. Atens äldsta tider. Solon och de sociala striderna 408
10. Peisistratos' envälde 418
11. Samlingsorter och samlingssträfvanden. De olympiska täflingslekarne. Oraklet och stamförbundet i Delfi 421

Den stora striden mellan hellener och perser.

1. Förberedelserna. De ioniska städernas uppror 429
2. Persernas första och andra härtåg. Slaget vid Maraton 433
3. Det tredje persiska härtåget. Termopyle och Salamis 440
4. Kartago mot hellenerna i västra Medelhafvet 458
5. Segerstolthetens tidehvarf. Atenarnes storhetstid 463

De grekiska inbördeskrigens tidehvarf.

1. Brytningen mellan Aten och Sparta. »Peloponnesiska kriget» börjar 486
2. Kleon, den politiske garfvaren i Aten 488
3. Alkibiades, äfventyrs- och njutningspolitikern 492
4. Spartas andra maktperiod. De trettio tyrannerna 497
5. Andliga strömningar omkring 400 f. Kr. Sofisterna. Sokrates och Platon. Aristofanes 499
6. De tiotusens tåg genom Persien 517
7. Det politiska förfallet i Hellas 520
8. Tebes korta maktperiod 523

Den makedoniska unionen och persiska rikets fall.

1. Unionspolitik och patriotpolitik. Filippos af Makedonien. Demostenes, Hellas' störste talare 527
2. Alexander den store och perserväldets undergång 535

Digitized by Google

Förteckning öfver illustrationerna.

	Sid.
Hufvudskål af en modärn europé	8
Den äldsta i Europa funna människoskalle	8
Människa jagande en bisonoxe	10
Afbildning af ren å en skifferbit	11
Stendös med urna för benen	12
Stendös vid Fallingbostel	13
Ringformig stensättning på en hed vid Salisbury i England	14
Såg af flinta	15
Nål af ben från stenåldern	17
Kökskärl af terrakotta	18
Lerkärl från yngre stenåldern	19
Sfinxen och pyramidfältet vid Gizeh i norra Egypten	25
Karta öfver det forntida Egypten	27
Nilen i Nubien	28
Nilbild	30
S. k. hieratisk skrift	34
Rosettestenen	36
Hieroglyfalfabetet enligt prof. Piehls uppställning	38
Snefrus segerminnesmärken	41
De tre stora pyramiderna	42
Ingången till Keops' pyramid	43
Farao Chafra (Kefren)	44
Relief med bild af Mykerinos (Menkeré)	45
En grafpyramid i Abydos från »mellersta rikets» tid	46
Hufvudet af en konungabild i sfinxgestalt från hyksostiden	48
Drottning Hatsjepsut	49
»Memnonstoderna»	51
Drottning Amenerdas	54
Kolossalstaty af Ramses II	55
Ramses II:s genom balsamering till vår tid bevarade hufvud	56
Ramses II som ung	57
Seti II	58
Gudinnan Hathors ko	60
Toëris, en populär gudomlighet	61
Amenhotep IV frambärande offer åt solguden	62
Mumien af en egyptisk öfverstepräst	63
Stensarkofag från en egyptisk graf	64
Själen väges inför Osiris i underjorden	66
Parti af pelarsalen i rikstemplet i Karnak (Tebe)	70
Hufvudentrén till det stora templet i Luksor	72
Nuvarande utseende af obelisken och tempelpylonerna i Luksor	73
Pelarhall i förgården till det s. k. Memnonium Ramesseum	74
Förgården i templet vid Edfu, med utsikt ut genom hufvudingången	75
Prästen Ais (18 dynastien) sarkofag	76
Parti af förgården till Isistemplet på ön File	81
Kaemhet, en kungligsädesmagasinsförvaltare i Tebe på Amenhotep III:s tid	83
Såningsarbete	86
Tegelslående tvångsarbetare	86
Skrifvare i verksamhet	87
Rahotep	93
Nefret	93
Skrifvaren	94
Träbild af fogden Raemka	95
En kvinna malande korn mellan två stenar	96
Tjurbild (Apis?)	96
Panter	97
Konungabildstod	97
Reliefer å tempelvägg i Dendera	98
Bildhuggarverkstad	99
Drottning Makeri	100
Semitisk familj, begärande inträde i Egypten	102
Dareios' och Xerxes' namn i kilskrift	107
Semiternas maktområde i Främre Asien	108
Sumerisk relief med inskrift	111
Staty af en sumeriska	112
Sumeriskt sigill	113
Relief från Gudeas tid	114
En assyrisk storkonung	119
Ornamentmåleri i Assurnasirpals palats i Nimrud	120
Assurnasirpals lejonjakt	121
Assurnasirpal i strid med ett lejon	122
Fursten af Musri med sin tjänare frambärande tribut eller skänker	123
Portal-lejon från Assurnasirpals palats i Nimrud	124
Stormning af en armenisk stad; bortförande af fångar	129
Sydostportalen af Sargons palats vid Khorsabad	130
Offerscen	132
Assurbanipal på sin vagn	135
Assurbanipal och hans gemål	138
Babylonisk kamé (graverad sten) med Nebukadnesars bild	142
Cedrar på Libanon	146
Tabnits, en sidonisk koungs, sarkofag	147
Fenikisk silfverskål med ingraverade figurer	149
Porträtthufvud å en sarkofag	155
Tillbedjan af Sjamasj	162
Kalkstensstaty, föreställande guden Nebo	163
Babylonisk bild af syndafallet	170
Stycke af syndaflodsberättelsen på en kilskriftsplatta ur Assurbanipals bibliotek	171
Sigill, tillhörigt Bingani, furste af Agade	174
Assyriskt tempel enligt Chipiez' rekonstruktion	179
Den semitiska fornvärldens geografi med de gammaltestamentliga skrifternas namnbeteckningar	183
Parti af Jordanfloden	186
Bro öfver Kidron med utsikt åt den s. k. »Absalons graf»	194
Plan af Salomos tempelbyggnad	195
Israelitiska typer från niondeseklet f. Kr.	197
Den moabitiske konungen Mesas inskrift	200

Digitized by Google

Sida ur den äldsta i Europa befintliga hebreiska bibelhandskriften 205
Jerusalem i våra dagar 208
Sugga med grisar 215
Transport af en kolossalstaty 216
Cyprisk gudabild 219
Malande kvinnor 221
Sannolika utseendet af det s. k. »Kopparhafvet» i Jerusalems tempel 225
Vid portarne af Damaskus 232
Döda hafvet 234
Relief vid Ibris i Mindre Asien 235
Vid ruinerna af Sardes, lydernas konungastad 247
Lykisk marmorgraf vid Xantos 249
Relief i Pasargada med Kyros' bild... 265
Kyros' graf i Pasargada 271
De persiska konungagrifterna i Naksj-i-Rustam 280
Persepolis' ruiner, sedda från öster ... 282
Aftryck af en sigillcylinder från Dareios I:s tid 283
Parti från den s. k. hundrapelarsalen i Persepolis, från Dareios I:s tid ... 291
Lejon sargande en tjur 292
Skulptur i Santsji: tillbedjan af »lagens hjul» 298
Daibutsu i Kamakura 307
Budda undervisar sina lärjungar 315
Ett edikt af den indiske konungen Asjoka på en klipphäll å berget Girnar vid Djonagad i Guzerat 318
Vy från joniska hafvet på Hellas västkust 332
Landskapsvy från platsen för den antika staden Korintos 339
Ett galleri i ruinen af den förhistoriska härskarborgen i Tiryns 342
Den s. k. lejonporten i Mykene 343
Mykenisk grafsten 344
Öfverstycke af svenskt bronsålderssvärd 344
Ansiktsmask af guldplåt 347
Lervas af den s. k. geometriska stilen 348
Parti af graffältet i Mykene 348
Hissarliks ruinkulle, platsen för det forna Troja 355
Midtelpartiet af en gafvelgrupp i marmor från ett tempel på ön Aigina 356
Odyssevs-hufvud 358
Grekisk målning på ett lerkärl från 5:te seklet f Kr., föreställande Odyssevs, när han med sina mäns bistånd sticker ut jätten Polyfemos' öga ... 359
Vasmålningar från fjärde seklet f. Kr. 370
Homeros 371
Zevs, hellenernas högste gud 374
Hera, gudadrottningen 375
Afrodite från Knidos 376
Afrodite från Melos 377
Pallas Atene 379
Pallas Atene 380
Öfverstycket af Praxiteles' Hermesstaty i Olympia 381
Apollon 383
Dionysos (Bacchus) 385
Pentevs söndersliten af backanter 386
Svärmande mainad i Dionysoståget ... 387
Artemis såsom jaktlifvets gudinna med koger och villebråd 388
Melpomene, en af muserna (sorgespelets sångmö) 389
Silenos, rusets gud 390
Herakles dödar ormarne 394
Herakles trött efter sina arbeten 395
Ruinerna af Efesos 397
Atens Akropolis 408
Pelevs kämpar med Atalante 419
»Tyrannmördarne», Harmodios och Aristogeiton 420
Olympia, platsen för de olympiska lekarne 422
Guda- eller atletstaty från tiden närmast före perserkrigen 435
Slagfältet vid Maraton i våra dagar 437
Mynt från Atens blomstringstid 438
Grafsten, rest öfver atenaren Aristion 439
Temistokles 441
Artemis' tempel i Efesos 457
Det inre af ett i 6:te seklet f. Kr. uppbyggdt doriskt Poseidontempel i Paestum, södra Italien 459
Syrakusanskt guldmynt från slutet af 400-talet 460
Attisk praktvas från 5:te århundradet f. Kr. 461
Niketemplet i Aten 463
Perikles 464
Ruinerna af Erekteion i Aten 466
Partenon, Pallas Atenes förnämsta tempel i Aten 467
Propyleernas ruiner 469
Atens Akropolis vid slutet af 5:te århundradet f. Kr. 472
Ruiner af en forngrekisk teater 474
Dionysosteatern i Aten 475
Sofokles 476
Orfevs och Evrydike 477
Evripides 479
Plan öfver Dionysosteatern i Aten ... 480
Herodotos 481
Skolscener, återgifna på en vasmålning från slutet af 5:te seklet f. Kr. 482
Attisk grafrelief från slutet af 5:te sekl. 484
Det s. k Tesevstemplet i Aten 486
Paionios' Nike 491
Sokrates 505
Kefisodotos' bild af Fredens gudinna 512
Den s. k. mediceiska Afrodite 513
Hellener i strid med amazoner 514
S. k. Tanagrafigurer 515
Tebe i våra dagar 524
Demostenes 528
Kaironeia 531
Maussollos' grafmonument i Halikarnassos 534
Alexander den store 536
Aristoteles 537
Alexander den store 540
Dareios III Kodomannos 542
Tyrus i våra dagar 543
»Skraparen», staty af Lysippos 553

Digitized by Google

Förord.

Sverige har en rikhaltig historisk litteratur. Men det är hittills egentligen blott fäderneslandets häfder, som hos oss fått en självständig behandling. *Olavus Petri*, den karaktärsfaste och sanningskäre reformatorn med den lika ädelformade som folkliga stilen, öppnar med »En svensk krönika» raden af våra på modersmålet skrifvande [1] häfdatecknare [2]. *Olof v. Dalin*, det nysvenska skriftspråkets förste märkesman, gaf under första hälften af 1700-talet i sin »Svea rikes historia» en lättläst och i flera afseenden lärorik serie kulturbilder, en framställning som med förtjänster och brister var det mindre djupt än klart tänkande upplysningstidehvarfvet värdig. *Lagerbring* och *Hallenberg*, som lefde i slutet af samma sekel, forskade djupare men skrefvo mörkare. *Erik Gustaf Geijer* bildar i förra hälften af nittonde seklet epok genom den metod, hvarmed han gick till de förut mera dilettantmässigt begagnade källorna samt genom det poetiska sinne, tack vare hvilket han kunde åt sin framställning gifva en verkningsfull, konstnärlig form. Hans till och med Kristina gående verk, »Svenska folkets historia», fullföljdes af *F. F. Carlson* i »Sveriges historia under konungarne af pfalziska huset», fortsatt af hans son *Ernst Carlson*, som fortfarande ägnar sin forskning åt sista skedet af vår stormaktstid. *C. G. Malmström* grep sig an med frihetstidens och *C T. Odhner* med gustavianska tidehvarfvets vetenskapliga genomforskning. Äfven Karl Johans tid har redan fått en vetenskaplig skildrare, *Oscar Alin*, som dock bortrycktes af döden, innan han hunnit offentliggöra mer än vissa stycken af denna periods historia.

Liksom Geijers häfdateckning så att säga fortsattes framåt af Carlson, Malmström, Odhner, m. fl., så har den äfven fortsatts bakåt och i öfrigt kompletterats: de förhistoriska hågkomster, öfver hvilka på hans tid djup natt hvilade, hafva med stor framgång blifvit belysta af *O. Montelius*, hvarjämte *H. Hildebrand* i sitt stort anlagda, ännu ofullbordade verk om Sveriges medeltid gifvit en långt fylligare, kulturhistoriskt anlagd bild af denna viktiga tidrymd än Geijer, under det *E. Hildebrand* ägnat bl. a. reformationstidehvarfvet ett på noggrannare urkundsforskning grundadt studium.

Medan Geijer och hans efterföljare som bäst bygga på sin akademiska

---

[1] Bland dem som författat sina historiska skrifter på latin förtjäna *Ericus Olai*, *Johannes Magnus* och *Johannes Messenius* att i främsta rummet nämnas.

[2] Olavus Petris krönika blef visserligen, tack vare en despotisk censur, icke tryckt förr än i ett senare tidehvarf, men lästes flitigt i afskrifter.

Digitized by Google

historiebyggnad, framträder som en nutida Snorre Sturleson den genialiske sagoförtäljaren *Anders Fryxell* och ägnar sin långa lefnads rika krafter åt ett jätteverk, som med alla sina svagheter är klassiskt. Om det icke är en i allo fulländad svenska folkets historia, så är det dock en historia för svenska folket. Dessa berömda »Berättelser ur svenska historien» började författaren 1822 som ung lärare vid ett af hufvudstadens läroverk, med afsikt att i ett par delar gifva en för ungdomen afsedd läsebok i vår historia, och afbröt dem först 1879, 84-årig, med den 46-te delen, då han hunnit till Gustaf III. Att ett verk, som på detta sätt svällt ut, som i sin upprinnelse tillhör början af det sekel, hvars slut det närmar sig med sin sista del, måste lida af en viss brist på enhetlig disposition och likartade ledande synpunkter, är självklart äfven utan hänsyn till den medvetet förändrade plan, dess författare från och med den sjunde delen antog. Men Fryxells ovanskliga hufvudförtjänst, som vida öfverväger hans brister, är att han klädt i sagans enkla och genomskinliga språkskrud, hvad katedervisdomen kanske kunde lika väl eller bättre utforska men icke i en för folket lika njutbar form framställa.

I Fryxells lockande spår hafva sedan *C. G. Starbäck* och flere gått. En harmonisk och klartänkt framställning i Fryxells anda utmärker i våra dagar *Otto Sjögrens* historiska författarskap.

En storslagen torso, ett titaniskt löfte, som aldrig blef infriadt, är *August Strindbergs* i vissa partier förträffligt lyckade men högst ofullständigt genomförda försök att i arbetet »Svenska folket» gifva oss en svensk kulturhistoria.

I denna korta öfversikt af svensk historieskrifning hafva vi icke kunnat beröra de häfdatecknare, som hufvudsakligen ägnat sig åt monografier öfver särskilda historiska personer eller vissa historiska händelser. Det är naturligt, att bland dessa funnits och finnas utmärkta såväl forskare som framställare. Vi behöfva blott erinra om sådana mästare i historiestilens konst som *Martin Weibull*, *Hans Forsell*, *Harald Hjärne* och, af ett yngre släkte, *Ludvig Stavenow*.

Den allmänna historien, världskrönikan, har i motsats till den svenska af våra häfdatecknare blifvit styfmoderligt behandlad. Vi ha i allmänhet fått låta oss nöja med öfversättningar, någon gång bearbetningar, af tyska historicis verk, såsom Schlossers, Webers och Beckers världshistorier (den sistnämnda nyligen bearbetad af O. V. Ålund). Enskilda epoker och episoder hafva dock äfven här af svenskar förtjänstfullt behandlats, t. ex. franska revolutionen af *S. Boëthius*.

Det enda större, af inhemska författare utförda verk, som motsvarar fordringarna på en för den bildade allmänheten läsbar framställning af den allmänna historien, är jämte Nyströms Kulturhistoria, hvarom mera här nedan, den under redaktion af *E. Wallis* utgifna »Illustrerad världshistoria». Detta i så många afseenden förtjänstfulla arbetes hufvudbrist är en viss ojämnhet, lätt förklarlig, för att ej säga oundviklig, då allt för många sinsemellan mycket olikartade pennor däri medarbetat. Det är för öfrigt nu redan mer än två decennier gammalt och icke längre tillgängligt i bokhandeln.

Digitized by Google

Ett äldre, för sin tid synnerligen aktningsvärdt försök af den religionshistoriske forskaren *Nils Ignell* att skrifva den »Mänskliga utvecklingens historia» har förtjänsten af en i viss mån populär framställning, så oundgänglig för ett verk, som bör blifva läst af ett helt folk men inskränker sig till alltför ensidiga synpunkter. Det rakt motsatta felet har vårt senast utgifna större världshistoriska verk, *Anton Nyströms* »Allmän kulturhistoria», som är alldeles för encyklopediskt och allomfattande för att med sitt universella program kunna förena nödig åskådlighet på alla punkter. Men detta verk äger också många förtjänster, och i flera fall kan det sägas vara banbrytande, framför allt genom att på historien använda en i viss mån naturvetenskaplig metod.

Samtliga hittills utgifna större framställningar af världshistorien på vårt språk lida i högre eller lägre grad af det felet, att de — vissa särskildt lyckade afdelningar villigt undantagna — icke äro tillräckligt konkreta och lättfattliga i stilen för att kunna blifva en kär folkläsning, såsom en gång Dalins rikshistoria var och Fryxells berättelser ännu äro samt länge skola förbli.

Det är något sådant, som dessa nu framträdande berättelser ur världshistorien vilja i sin mån och i sitt slag blifva. Det mål deras författare satt sig före är således högt, hoppet att nå det är djärft. Vi våga visserligen icke heller tänka att det skall i allo hinnas. Men den väg, vi hafva inslagit, kommer helt visst att visa sig vara framtidens.

De metodiska hufvudprinciper, som skola leda detta arbete, äro dessa två: framställningen skall ha den lättfattliga berättelsens form, och den skall, hvad dess reella föremål beträffar, inskränka sig till att vara en serie bilder af det väsentliga i historien utan ängsligt bemödande att likformigt behandla hela det världshistoriska materialet. Ett sådant bemödande leder till den i sämre mening krönikeartade registertorrhet, hvaraf vi haft nog och öfver nog i vår historiska litteratur. Det är på tiden, att den lärorikaste och njutningsrikaste af vetenskaper någon gång får framträda sådan hon från början är och alltid borde vara: mänskligheten stora sagoförtäljerska — ordet saga här taget i sin ursprungliga mening: sann historisk berättelse.

Den seklernas saga, som här skall förtäljas, skall vidare — vare det till sist uttryckligen sagdt — icke blott blifva en krigens och kungarnes utan äfven en fredens och folkens historia, samt en kulturhistoria lika mycket som en politisk historia.

Då det allra minst i vår tid kan vara en man förunnadt att självständigt behärska världshistoriens alla källor, är det vanskligt för en enda författare att skrifva ett dylikt verk. Å andra sidan visar erfarenheten, att det ur sakinnehållets synpunkt så lockande sättet, att på ett större antal specialister fördela arbetets olika uppgifter, stöter på formella svårigheter, som motväga fördelarne. Man har därför här gått en medelväg mellan enhetens och mångfaldens principer, i det två författare förenat sina krafter. Den ene, hvars hufvudstudium är den klassiska forntiden och medeltiden, har tagit på sin lott de äldre tidernas historia, medan den andre, som riktat sina specialstudier på modärn politisk historia och geografi, för sin del valt skildringen af nyare tiden.

Digitized by Google

Ingendera kan naturligtvis trots denna arbetsfördelning lika fullständigt behärska hvarje del af det honom anförtrodda området, men för sådana partier, där direkta källforskningar icke kunnat af författaren själf göras (hvilket i synnerhet gäller den egyptologiska och assyriologiska afdelningen) kommer framställningen att granskas af vårt lands främste specialforskare på ifrågavarande områden.

Stockholm i augusti 1901.

Å författarnes vägnar:

Johan Bergman.

Förord till andra upplagan.

Den glädjande och efter svenska förhållanden ganska ovanliga framgång, som kommit detta verk till del — arbetet, som trycktes i 5000 exemplar, var redan totalt utgånget ur bokhandeln, innan sista delen utkom — har tidigare, än vare sig författare eller förläggare väntat, gjort en ny upplaga nödvändig. Den sålunda härmed framträdande andra upplagan är i det stora hela oförändrad och skiljer sig från den första hufvudsakligen endast i afseende på den yttre utstyrseln, i det illustrationsmaterialet till en del är nyanskaffadt. De enda nämnvärda innehållsolikheterna äro, att kapitlet om Alexander den store, som i första upplagan af utrymmestekniska skäl måste öfver höfvan förkortas, nu fått sig något större utrymme tillmätt, äfvensom att medeltidens historia blifvit på lämpligt sätt utvidgad.

Då det vid utsändandet af första upplagan antyddes, att den egyptologiska och assyriologiska delen skulle underställas en särskild granskning af vårt lands främsta specialforskare på dessa områden, må härmed upplysas, att detta löfte vederbörligen infriades, så att den förra delen granskades af prof. K. Piehl, den senare (hvari inbegripes i det närmaste hela afdelningen »Semiternas saga») af prof. Herman Almkvist. De få förändringar, som i andra upplagan vidtagits med dessa afdelningar, äro af redaktionell art, i det för vinnande af större öfverskådlighet, särskildt i fråga om den semitiska historien, dispositionen något förenklats. De arkeologiska upptäckter, som gjorts under de allra sista åren (från 1902), hafva äfven uppmärksammats, men då de ej varit af väsentlig art för uppfattningen af det historiska förloppet, hafva de föranledt endast obetydliga ändringar.

Stockholm den 1 februari 1908.

Författare och Förläggare.

Digitized by Google

ANTIKENS HISTORIA.

FÖRSTA DELEN

DEN ÄLDSTA FORNTIDEN OCH HELLAS

AF

JOHAN BERGMAN

ANDRA UPPLAGAN

(6:TE—12:TE TUSENDET)

New York Public Library
125th Street Branch
224 EAST 1[illegible]
CIRCULATION DEPARTMENT

Digitized by Google

Digitized by Google

LIBRARY OF THE
CITY OF NEW YORK.

Nattomhöljda tider.

»Ur nattomhöljda tider
emot ett mål, fördoldt för dig,
o mänsklighet, du skrider
i sekler fram din ökenstig.
Din dag är blott en strimma,
som lyser blek och matt:
se, framom henne dimma
och bakom henne natt!»

Viktor Rydberg.

Ur det fördoldas natt har vårt släkte skridit fram mot de tidsåldrar, hvilka belysas af häfdernas ljus. Den tidrymd, hvaröfver historiens dag faller, är i vår planets utveckling en försvinnande liten period, och helt visst är den icke heller mer än en bråkdel af den tid människosläktet lefvat på jorden. De äldsta historiska uppteckningar, man hittills känner, tillhöra på sin höjd det femte årtusendet före Kristi födelse. Hela den i vanlig mening s. k. historiska tiden inskränker sig till omkring sextusen år eller något mer. Men hvad vi veta om de människor, som lefde vid pass sex årtusen före vår tid, tvingar oss att antaga, det de måste föregåtts af många generationer med en viss grad af kultur. Åtminstone Egyptens och, kanske ännu mer, Eufrat-Tigrisländernas innevånare intogo nämligen vid den ifrågavarande tiden en så hög kulturståndpunkt, att man ovillkorligen måste förutsätta en många sekler lång förberedelsetid, under hvilken deras förfäder småningom höjt sig från det ociviliserade naturtillståndet. Och huru länge de dessförinnan lefvat som vildar, därom kan icke ens en gissning vågas: vi se ju ännu i dag så många vilda folk, hvilka existerat under hela den historiska tiden utan att ännu hafva hunnit till civilisation.

Om det sålunda redan af anförda sannolikhetsskäl är antagligt, att människor funnits på vår jord i tider, som måste räknas icke blott i tusental utan i minst sagdt tiotusental af år, så öfvergår antagandet till

Digitized by Google

visshet genom geologiens och den förhistoriska arkeologiens otvetydiga vittnesbörd. Det är på grund af talrika fynd af människoverk och till och med af människokroppars kvarlefvor numera ställdt utom allt tvifvel, att mänskliga varelser funnits till på mammutdjurets och grottbjörnens tid, i perioder, som kunna antagas ligga oerhördt långt bakom den historiska tiden. I södra Frankrike har man i urgamla grottor funnit människoben tillika med rester af renar och fjällväxter, tydande på en tid, då helt andra klimatiska förhållanden rådde i Europa än under de senaste tiotusentalen af år. De människoskallar man funnit från dessa fjärran svunna tider äro i allt väsentligt likartade med nutidsmänniskornas. Både den långskalliga och den kortskalliga

1. Hufvudskål af en modärn europé.

2. Den äldsta i Europa funna människoskalle, funnen vid Spy i Belgien på 1880-talet.

människotypen äro representerade i dessa förhistoriska kraniefynd. Ännu märkvärdigare är det, att dessa den gråaste forntids folk genom inristningar på skiffertaflor och benytor visat sig redan hafva förstått att icke utan skicklighet afbilda djur och människor. Det är alltså uppenbart, att människan måste ha existerat på vår jord i ofantligt mycket längre tid än man vanligtvis föreställer sig. Om den ojämförligt längsta tiden af människosläktets tillvaro på jorden vet världshistorien emellertid så godt som ingenting. Hvad är »medeltidens natt» mot dessa oöfverskådliga, verkligen nattbetäckta tider, under hvilka våra fäder i tallösa släktled kämpat lifvets hårda kamp mot elementerna och vilddjuren? Huru nära är oss ej vid tanken härpå den tid för femtusen år sedan, då Egyptens pyramider byggdes, eller då de homeriska sångerna för ej fullt tretusen år sedan diktades! I sanning, betraktar man tidsåldrarnas gång, så tycker man sig liksom upphöjd till de syn-

Digitized by Google

vidder, från hvilka »tusende år äro såsom den dag i går framgick och såsom en nattväkt.»[1]

Men när för sex à sju tusen år sedan historiens morgon gryr, så är ej heller det ljus, som då faller öfver vårt släktes öden, ännu det fulla dagsljuset. Vi kunna från dessa häfdernas gryningsdagar blott urskilja en och annan händelse, en och annan personlig gestalt. Och liksom icke ens i det fulla solljusets timmar alla föremål och trakter äro lika klart bestrålade, så finns det äfven i den senare historiska tiden, så att säga, outforskade och stundom ogenomträngliga urskogar, mörka, kaotiska djup och vidsträckta öde öknar, om hvilka man ingenting vet. Vi veta således t. ex. föga eller intet om de nordasiatiska folkens äldre öden. Endast ytterst obetydligt är oss bekant om de svartes stora världsdel före slutet af 1400-talet och till en god del äfven efteråt. Om hvad som i långa tidsåldrar händt på Amerikas väldiga kontinenter och arkipelager, innan Columbus år 1492 upplät den stora västerns gyllene portar för Europas folk, därom veta vi ej stort mer än hvad de europeiska äfventyrare, som förstörde Amerikas äldre kultur, berättat och hvad i senare tider kunnat blifva bekant genom de lärdes undersökningar af det förstördas ruiner. Och dock hade Ame-

[1] Detta gäller nu människans historia. Men människan är, som bekant, trots de kanske hundratusentals åren, dock »ett sent begrepp i historien.» Före henne gingo andra lefvande varelser, som föddes, kämpade och föllo, årtusen efter årtusen i oöfverskådliga myriader. Den mark t. ex., där i historisk tid en gång den stora kulturdrabbningen mellan greker och perser stod vid Maraton, består af så godt som idel benrester af tropiska däggdjur, apor, noshörningar, giraffer m. m. Oräknade tusental af dylika hafva här funnit sin graf genom någon oss förborgad katastrof. Har ett förhistoriskt, ja ett före den s. k. förhistorien fallande slag vid Maraton, en massdrabbning inom djurvärlden, här ägt rum? Förmodligen har någon naturföreteelse af våldsam art vållat denna plötsliga förstörelse. Darwin har gjort den sedermera af andra forskare bekräftade iakttagelsen, att så godt som hela den sydamerikanska pampasslätten från Argentina till Patagonien är »en enda jättegraf för utdöda djur.» En gång satt han i en båt på en af sydamerikanska floderna och såg i den branta bergväggen en förstenad mastodont (förhistoriskt jättedjur, något liknande elefanten). I Nordamerika har man funnit Klippbergen delvis bestå af hvarjehanda förstenade vidunder såsom ett slags fåglar med tänder, elefantstora däggdjur af förut okänd art o. s. v. I södra Tyskland har man funnit massor af s. k. iktyosaurer (jättelika fisksödlor) packade på hvarandra »som sardiner i en låda», för att bruka ett uttryck af W. Bölsche. Numera bilda de ett litet berg. I närheten däraf, vid en sjö i Baiern, hade i urtiden i det mjuka slammet lager på lager regelbundet lagt sig på hvarandra som bladen i en bok. I dessa slamlager inbäddades kadaver af djur, bl. a. af den egendomliga mellanform mellan ödla och fågel, som kallas archaeopteryx (»urfågeln»). Träffande har man anmärkt, att i denna sten, som nu bl. a. brytes till litografiska tryckplattor, naturen själf redan för millioner år sedan format litografiska jättebilder.

Dessa anmärkningar må i förbigående här finna plats för att gifva en ännu klarare föreställning om hvilken obetydlig del af jordens ålder människans historia intager.

Digitized by Google

rikas gamla innevånare, som till en del utrotades af europeerna, flerestädes ordnade stater, stora städer, en icke obetydlig konst och en viss litteratur, med ett ord en ingalunda föraktlig civilisation, exempelvis i Peru och Mexiko.

3. **Människa jagande en bison-oxe:** ristning på ben från en urgammal förhistorisk grotta i Frankrike. (Laugerie basse vid floden Vezère).

Sannt sjöng den romerske diktaren [1]:

Värd hjältepris ej först Agamemnon var,
nej, mången förr, men alla förutan namn
i evig glömskas dunkel dväljas,
därför att aldrig en skald besjöng dem.

Historien måste därför, ehuru mot sin vilja, blifva i vissa afseenden partisk och ojämn. Hon förbigår med tystnad tider, folk, hjältar och vise, som hon af brist på källor ej vet något om, medan hon sprider odödlighetens gloria kring andra tider och kulturer, för hvilka hennes källor flöda rikligare.

De forntida folk, som vi bäst känna, äro greker och romare, tack vare den rikhaltiga litteratur och de icke mindre rikhaltiga bild- och byggnadsmonument de lämnat efter sig. Därnäst äga vi bästa kännedomen om de gamla egypternas öden. Goda källor stå oss äfven till buds i fråga om babylonier, assyrer och judar. Om kelternas och äfven om germanernas, vår egen folkstams, forntidsöden före sammanstötningen med romarna äro vi däremot ganska bristfälligt underrättade.

Ett folk, som vi borde känna bättre än vi verkligen göra, är kineserna. De hafva nämligen en urgammal kultur, som liksom egypternas sträcker sig tillbaka till flera årtusenden före den kristna tideräkningen, och som i motsats mot egypternas har ägt oafbrutet bestånd ända till våra dagar. De äga en oerhördt rik och

[1] Horatius, IV, 9, 25—28.

Digitized by Google

gammal litteratur, och redan mer än ett halft årtusen före Gutenbergs tid hade de uppfunnit boktryckerikonsten. Kompassen anses de ha känt mer än två tusen år förr än den kom i bruk hos européerna. I vissa tekniska färdigheter äro de ännu i dag oss öfverlägsna. Men den stränga afskildhet, i hvilken »det himmelska rikets» söner vanligen velat lefva gent emot andra folk, har hindrat vårt studium af deras förhållanden. Äfven vi å vår sida ha haft en viss obenägenhet att taga kännedom om deras för oss i viss mån frånstötande och i flera fall svårfattliga odling — icke minst med hänsyn till själfva deras svårlärda språk. Allt detta har föranledt, att vi känna mindre än vi borde och kunde om detta jordens talrikaste folk, som på samma gång förvisso är ett af dess märkvärdigaste. De ökade förbindelserna mellan Europa och Asien i våra dagar, vare sig de nu äro af fredlig eller fientlig art, undanröja emellertid mer och mer skiljemurarna, och det uråldriga Kina börjar äfven för Europas och Amerikas folk blifva ett föremål för allvarligt och ingående studium.

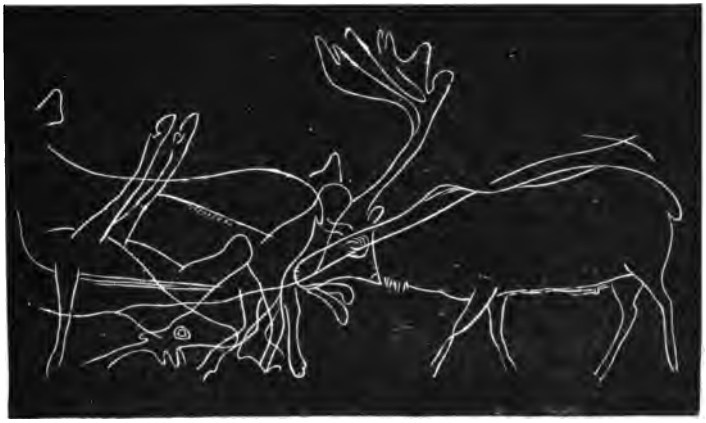

4. **Afbildning af ren å en skifferbit**; från en uråldrig stenåldersgrotta i Frankrike.

Historiens källor äro i främsta rummet de olika folkens litteratur, i synnerhet naturligtvis deras rent historiska skrifter, där sådana finnas. Till de historiska källorna höra äfven de från forna tider kvarvarande monument, konstverk, husgeråd m. m., hvilkas genomforskning sysselsätter den i rask utveckling stadda vetenskap, som kallas arkeologi. Tack vare det af arkeologerna samlade, ordnade och beskrifna materialet kan historieforskaren i någon mån skåda tillbaka äfven bortom den tid, från hvilken de äldsta litteraturminnena härröra, och beträffande den tid, som äger litteratur, erhåller han genom arkeologien en ypperlig illustration till denna.

Digitized by Google

Ett förträffligt exempel på arkeologiens källbetydelse för tider utan litteratur erbjuder den nordiska folkstammens historia. Om våra skandinaviska förfäders öden äga vi ej några nämnvärda inhemska skriftuppgifter af äldre datum än omkring 900 efter Kristus, då en och annan äldre runsten (t. ex. stenen vid Röks kyrka i Östergötland) meddelar några sparsamma minnen af vikingars och stridbara mäns bragder. Söka vi efter utförligare, sammanhängande historiska framställningar, finna vi knappast något före 1200-talet. De fåtaliga och osäkra uppgifter, som främmande folks litteratur meddelat om våra förfäders lif före det andra årtusendet af vår nuvarande tideräkning, äro icke heller ägnade att sprida mycket ljus i saken. Men här kommer oss arkeologien till ypperlig hjälp.

5. **Stendös med urna för benen;** graf från stenåldern. (Norra Tyskland)

De ytterst talrika grafvar, vapen, husgeråd och fornlämningar af olika slag, som den skandinaviska jorden gömmer, möjliggöra för oss en ganska noggrann föreställning om lifvet på vår halfö i långt aflägsna tider. Någon i årtal och händelseserier detaljerad historia kunna vi visserligen icke ur dessa källor ösa, men vissa stora perioder kunna vi dock med säkerhet urskilja, vissa hufvudhändelsers ungefärliga tid kunna vi beräkna, t. ex. när konsten att bearbeta vissa metaller blef känd, när våra förfäder trädde i handelsförbindelse med romarne o. s. v.

Historieforskningens öfversikt öfver dessa s. k. förhistoriska tider

Digitized by Google

är jämförlig med astronomens blickar genom teleskopet på himlakroppparnes ytor. Man känner vissa himlakroppar så väl, att man kan rita öfversiktskartor öfver deras berg och dalar, deras kontinenter och oceaner, men icke så väl, att man skulle kunna iakttaga de växter och lefvande varelser, som där kunna finnas, eller, i detalj, de händelser, som där försiggå.

* *
*

»Mörkt låg djupet uti död förstening», säger skalden med rätta, innan *eldframkallandets* uppfinning förde människosläktet ett jättesteg

6. **Stendös vid Fallingbostel;** grafform af äldre typ från stenåldern.

framåt. Betydelsefulla hafva i senare tider sådana uppfinningar varit, som konsten att tillverka krut, boktryckerikonsten, den på ångkraftens och elektricitetens användning grundade maskintekniken o. s. v., men hur epokgörande i den civiliserade människans historia dessa än blifvit, kunna de dock ej i revolutionär betydelse för lifsförhållandena jämföras med det urgamla, långt bortom all historia liggande rön, då människan upptäckte konsten att genom stenars sammanslående eller genom gnidning af trästycken framlocka eldgnistan. Det är icke underligt, att den grekiska sagan låter elden vara en gudarnas egendom, hvars meddelande åt människorna genom gudafienden Prometevs betraktades såsom

Digitized by Google

hart när en fara för de odödliges välde: människan hade härigenom i viss mån blifvit gudarnas like. Innan eldens bruk var kändt, var all kokkonst okänd, lifvet i kallare nejder odrägligt, de flesta yrken och handtverk omöjliga.

Den uppfinning, som näst efter eldens bildar stor epok i vårt släktes utveckling, torde vara *konsten att bearbeta metaller.* Den tvifvelsutan mycket långa tid, under hvilken denna konst ännu var okänd, plägar man kalla *stenåldern,* emedan de vapen och husgeråd, med hvilka man i dessa aflägsna tider i brist på metalliska föremål måste låta sig nöja, voro af sten, helst flinta. (Andra material, som tidigt användes, voro ben, horn och naturligtvis trä.) Inom stenåldern plägar man skilja mellan två stora perioder: den äldre, då man ännu bru-

7. **Ringformig stensättning på en hed vid Salisbury i England.** Öfver 4 meter höga sandstenspelare bilda här en krets af c:a 88 meters genomskärning.

kade groft tillhuggna stenredskap, och den yngre, då man förstod att genom slipning gifva dem finare former.

Den äldre stenåldern har ytterligare grupperats i underafadelningar, vanligen benämnda efter de djurarter, som, åtminstone i Europa voro, karaktäristiska för de olika tidsåldrarna: mammutdjuret och renen. »Mammutperioden» är den äldsta tidrymd, från hvilken den förhistoriska forskningen känner lämningar af högre mänskligt lif och mänsklig verksamhet. Mammutdjuret, ett kolossalt däggdjur, hvars skelettbyggnad är så väldig, att den nästan påminner om ett medelhögt hus, och grottbjörnen, en jättebjörn, som hade sitt tillhåll i bergsgrottor, ströko på denna tid i stor mängd omkring i mellersta och södra Europa. För en senare period finner man, att renen varit ett talrikt förekommande jaktföremål i nuvarande Frankrike och Belgien, där man bland stenåldersfynden funnit en mängd renhorn och renben samt af-

Digitized by Google

teckningar af renen, hvilka naturligtvis måste vara gjorda af människohand.

Det säger sig själf, att ett oslipadt stenverktyg icke i hvarje fall kan påstås härröra från den äldre stenåldern. Äfven under den yngre perioden, då man lärt sig slipningskonsten och ett visst sinne för prydlighet börjar framträda, kunde gifvetvis vid sidan af de finare föremålen brukas många af den gamla typen. Vissa föremål slipades aldrig, icke ens under stenålderns yngsta perioder, t. ex. dolkar och sågar. Äfven oslipade yxor kunna påträffas från yngre stenåldern. Det man däremot med säkerhet kan påstå är, att en slipad stenyxa härrör från den yngre perioden.

Den skillnad, som rådde mellan kulturtillståndet under den äldsta och yngsta stenåldern måste ha varit oerhörd. Vid slutet af den slipade stenens period, hvilket i vårt land synes ha infallit omkring 2,000 före Kristus, i äldre kulturländer betydligt tidigare, förstod man att af

8. **Såg af flinta.** (Från Bohuslän).

flinta tillverka en förvånande myckenhet af redskap, som icke blott voro praktiska utan äfven anmärkningsvärdt prydliga. En dansk fornforskare lät för någon tid sedan ett antal arbetare draga ut i skogen försedda med verktyg, som allesammans härrörde från stenåldern. Det visade sig, att de med dessa verktyg kunde fälla träd, bearbeta dem till byggnadstimmer, bygga ett hus och förse det med nödtorftig möblering. Att hugga ved med flintyxa är en konst, som kan pröfvas af hvem som helst, och med tanke på den större skicklighet, som stenåldersfolket däri måste haft, kan man förstå, att saknaden af metalliska verktyg icke var den kännbaraste af de svårigheter, med hvilka man i dessa forntidsdagar hade att kämpa.

Från den yngre stenåldern äga vi här i Sverige och Skandinavien i allmänhet en större rikedom af vackra fynd än någonstädes i andra länder hittills blifvit gjorda. Detta kan bero på den flitigare undersökning af hithörande ting, hvilken länge ägt rum hos oss, som bland våra landsmän haft sådana den förhistoriska arkeologiens mär-

Digitized by Google

kesmän som Sven Nilsson, B. E. Hildebrand och Oscar Montelius. Men det kan ock därjämte bero därpå, att stenåldern varade längre i vårt nordliga land än i de sydligare. Människornas kultur tilltog, och då metaller hos oss ännu ej voro kända, fullkomnades sten-, horn-, ben- och träredskapen allt mer. Man har till och med exempel på, att sedan enstaka bronsverktyg blifvit införda utifrån, brukade man här hemma efterbilda dessa i sten, med deras gjutränder och andra för metallföremål karaktäristiska egenheter. De förnämsta verktyg, som den yngre stenåldern begagnade, voro yxor af olika former, alltifrån den grofva arbetsyxan till den eleganta prydnadspjäsen, knifvar, spjut- och pilspetsar, mejslar och sågar. Dylika föremål finnas i massor af exemplar att åse i de nordiska fornmuseerna, framför allt i Köpenhamn och Stockholm.

Den äldre stenålderns människor kände hvarken åkerbruk eller boskapsskötseln. De drogo från ort till ort, sökande skydd mot oväder och vilddjur i klipphålor eller kojor. De lifnärde sig, där frukter saknades, af dödade djurs kött och af fisk. Jakt och fiske höra otvifvelaktigt till människosläktets äldsta näringsgrenar. Fisk togo de med krokar af ben, af sten och ben gjorde de pilspetsar, och af samma material, samt af vilddjurständer, betjänade man sig äfven till utsmyckning. Öfver hufvud är det ett karaktäristiskt drag för vilda och ociviliserade folkstammar, att de visa en barnslig lust att utstyra sig med ändamålslösa prydnader — motsvarigheten till senare kulturtiders lyx. Ben, djurtänder, snäckor, fågelfjädrar och dylikt tjänade i dessa tider, liksom ännu i dag bland vilda folk, till utställningsföremål på den fåfängans marknad, där nu för tiden männens ordnar och kvinnornas toalettprydnader intagit platsen. Af ben har man till och med förfärdigat nålar, och den primitiva sömnadens konst torde ej ha varit okänd i själfva den äldre stenåldern.

I den yngre stenåldern finna vi redan boskapsskötseln införd, ett oerhördt framsteg i kultur, ett af de stora stegen mot ordnade och fredliga förhållanden. Nötkreaturen, fåret och geten samt hunden och svinet synas tidigt ha varit husdjur. Först senare uppträder hästen. Märkvärdigt är, att i Amerika, där dock, såsom ofvan är antydt, en ganska hög odling utvecklat sig före dess upptäckt af europeerna, så vidt man af upptäcktsfararnes berättelser och genom arkeologiska undersökningar hittills kunnat finna, intet annat husdjur än hunden och laman var bekant. I hela det stormäktiga, guldrika och af talrik befolkning be-

Digitized by Google

bodda Mexico med dess vackra städer och bördiga land fanns icke ens i dess bronsålder, synes det, en enda tam oxe eller ko, lika litet som något svin, något får eller någon get. Hvad åkerbruket angår, finner man i den yngre stenåldern åtminstone hirs, korn och hvete; råg och hafre tillkomma först långt senare. I Schweiz synes man redan under stenåldern hafva odlat lin och väft tyg till kläder. Troligen har så skett äfven hos oss.

Från den äldsta stenåldern har man inga påvisbara *grafvar*. Man har därför velat antaga, att denna tids människor öfver hufvud icke hyste någon tro på en fortsatt tillvaro efter döden: ju mera omsorg ett folk ägnat åt sina aflidnas stoft, desto fastare har i regeln dess tro på en odödlighet varit. Från den yngre stenåldern äga vi däremot talrika grafvar, däribland synnerligen många och storartade i Nordeuropa. I den yngre stenåldern brukades mångenstädes i Europa och i medelhafsländerna det sättet, att man inlade de dödas kroppar i grafkamrar eller stengångar. Först i senare tider uppkom seden att bränna liken.

9. **Nål af ben från stenåldern.** Funnen i Danmark. Naturlig storlek.

Stenåldersgrafvarna äro af olika former, växlande för olika trakter och olika tider. En form är den i klippan inhuggna nischen. Ofta begrofvos naturligtvis liken i redan af naturen bildade klipphålor. Dylika klippgrafvar af ena eller andra slaget äro mångenstädes funna, exempelvis i Italien, i Schweiz, i Frankrike och annorstädes. I Skandinavien brukades som bekant först s. k. *stendösar,* 4 à 5 stora på kant resta stenar med en flat takhäll öfver, senare s. k. *gånggrifter* d. v. s. ett slags korridorer med kamrar, ännu längre fram i tiden enklare s. k. *hällkistor.* Det är en intressant iakttagelse, att de stenbyggda grafvarne nästan uteslutande förekomma i Europas kustländer (deras ursprung synes vara orientaliskt) medan i de centrala delarne af vår världsdel begrafningen i klipphålor samt nedgräfvandet i jorden synas ha varit mest brukliga. Man har gissat, att gånggrifterna efterbildat de lefvandes boningar. Andra boningsformer voro den runda pålbygnaden (Schweiz), skinntältet och riskåtan, stundom tätad och klenad med lera.

Efter stenåldern kommer den s. k. *bronsåldern,* så kallad, emedan människorna då lärt sig att tillverka sina vapen m. m. af brons. Äfven

Digitized by Google

guldet var på denna tid kändt. Denna metall synes ha hört till de tidigast kända. Men redan bronsåldern (och naturligen ännu mer den därur framgående järnåldern) tillhöra för åtskilliga folks vidkommande den historiska tiden, hvadan vi spara de uppgifter om bronsålderskulturen, som annars skulle afslutat detta kapitel, till de särskilda afdelningar, i hvilka vi skola behandla de skilda folkens äldsta historia, helst som bronsperioden vida mer än stenåldern företer olikheter hos olika folkslag och i olika klimat.

Från jägarens näringsfång öfvergick människan till herdens och därefter eller vid sidan däraf till åkerbrukarens. I Skandinavien har man, som vi sett, redan bland de senare stenåldersfynden otvetydiga bevis på tillvaro af åkerbruk. Sädeskorn hafva stundom hittats i grafvarnas lergods, och skäror af flinta äro påträffade. Härvid måste erinras, att stenåldern här uppe varat längre än i sydligare länder. Under stenålderns jägare- och herdetider torde de vidsträcktaste folkvandringar, som världen skådat, ha ägt rum. Utan fasta bostäder ströfvade människor då omkring genom floddalar och utmed kuster samt å flottar och i urhålkade stockar, ursprunget till senare tiders fartyg.

10. Kökskärl af terrakotta, funnet i en stenåldersgraf i Skåne. Det har hängts öfver elden, såsom hänghål och andra tecken visa.

Frågan om skådeplatsen för människans första framträdande är på forskningens nuvarande ståndpunkt fullkomligt omöjlig att besvara och torde måhända alltid förblifva obesvarad. Spörsmål, som gälla en så oerhördt aflägsen urtid, undandraga sig, af brist på tillräckliga hållpunkter, en vetenskaplig undersökning. Den vetenskap, som möjligen kan hysa någon förhoppning att tillnärmelsevis komma urmänniskan på spåren, och som därför i en framtid skulle kunna våga en gissning om platsen för hennes uppträdande, liksom om dess tid, vore geologien eller rättare den gränsvetenskap mellan geologi och zoologi, som kallas paläontologi (läran om urtidernas lefvande varelser).

Digitized by Google

Icke heller frågan om rasernas ursprung, d. v. s. om vårt släkte härstammar af ett blod eller från olika, af hvarandra oberoende ursprungskällor, eventuellt i olika världsdelar, kan ännu anses möjlig att besvara. Den väsentliga skillnad, som synes råda mellan exempelvis den svarta hudfärgens folk i Afrika och de hvita eller gula i Europa och Asien, en skillnad, som ju icke inskränker sig blott till färgen, förefaller svårförklarlig med antagandet af enhetlig härstamning. Men å andra sidan betyda klimat- och näringsförhållanden så mycket för ra-

11. **Lerkärl från yngre stenåldern.** Funna i Danmark.

sens utbildning. Det synes icke omöjligt att tänka sig exempelvis den svarta hudfärgen och det krusiga negerhåret förorsakade af oändligt långa perioders centralafrikanska klimat. Till en viss grad förmörkas ju äfven den hvitaste hudfärg under ständig solhetta ännu i dag, ehuru en fullständig afrikanisering väl måst erfordra geologiska, icke blott historiska tidsåldrar. Man behöfver icke heller i den omständigheten, att Amerika var befolkadt före dess historiska upptäckande af europeer se något bevis för en skild människoart i nya världen. Öfver bryggan vid Behrings sund samt öfver Island och Grönland hafva nog i årtusenden vägar gått mellan gamla och nya världen. Man har äfven tänkt sig möjligheten af urtida landförbindelser på vissa sträckor af den nuvarande atlantiska oceanen. Denna möjlighet torde dock knappast vara att räkna med, enär de geologiska förhållanden, som den förutsätter, synas tillhöra en tid, som ligger före människans tillvaro.

Digitized by Google

Jämte naturvetenskaperna och den jämförande arkeologien erbjuder sig vid utforskningen af de förhistoriska tiderna ännu en ledsagare, den jämförande språkforskningen. Någon gemensam härstamning för de mänskliga språken från ett enda urspråk har man hittills icke lyckats påvisa, men så mycket är dock ådagalagdt, att de allra flesta af Europas (numera äfven det från Europa koloniserade Amerikas) tungomål och några af Asiens härstamma från ett och samma s. k. indoeuropeiska moderspråk, hvars lämningar finnas kvar i bl. a. ett antal ordrötter, som äro gemensamma för de nämnda språken. Studiet af dessa ordrötter erbjuder oss möjligheten af en mycket lång tillbakablick mot det gemensamma hem, där det indoeuropeiska urspråket en gång talades.[1] *Hvar* detta hem varit, är oss visserligen förborgadt, ehuru mer eller mindre sannolika gissningar kunna göras (se därom nedan) men *hurudant* lifvet därstädes varit före den väl minst tio årtusenden från oss aflägsna tid, då de olika språken genom de indoeuropeiska folkens spridning åt skilda håll började skilja sig åt, därom upplyser oss verkligen i någon mån den jämförande språkforskningen. De ord, hvilkas rötter finnas i alla de härstammande språken, måste nämligen i regeln antagas beteckna sådana ting eller begrepp, som voro kända af urspråkets folk. Om man t. ex. återfinner gemensamma namn på nötboskap, får, getter och svin, så visar detta, att boskapsskötseln sannolikt var öfvad. Af de ord, som *finnas*, kan man i allmänhet draga ganska bestämda slutsatser, men icke lika bestämda — såsom vissa språkforskare velat göra — af de ord, som *saknas*. Ty orden kunna af olika anledningar under folkens senare vandringar och skilda öden hafva dött ut och ersatts af andra, sinsemellan olika. Detta kan åtminstone ha skett i några, till och med i vissa fall i alla dotterspråk. Om det sålunda skulle visa sig, att urspråkets lämningar sakna ett gemensamt ord för t. ex. hafvets begrepp (hvilket inom parentes sagdt är omtvistadt), torde däraf dock icke den slutsatsen med säkerhet kunna dragas, att urfolket icke bott vid ett haf. Och om man i urspråks-

[1] Af språkens gemensamma härstamning får man dock icke obetingadt sluta till att alla de folk, som nu tala indoeuropeiska språk, verkligen också äro så närbesläktade köttsliga fränder som språkens frändskap tyckes antyda. Att en stor del af deras befolkningsgrupper härstammar från det indoeuropeiska urfolket, som synes ha varit en blond och reslig ras, är nog säkert, men under tidernas lopp hafva de äfven uppblandats med underkufvade folk, som lånat deras språk, medan deras egna tungomål utdött.

Digitized by Google

resterna återfinner namnen på en del nordeuropeiska rofdjur, såsom björn, lodjur m. fl., men icke på sådana sydländska som lejon och tiger, så vore det tvifvelsutan likväl förhastadt att blott däraf draga den slutsatsen, att urfolkets hem bör sökas i trakter, där lejon och tigrar saknades. Sådana slutsatser af ord, som saknas, kunna blott vid sidan af andra kraftigare stöd äga någon betydelse. Man har t. ex. velat antaga, att åkerbruket ännu var okändt, därför att dess termer icke återfinnas. I Skandinavien har åkerbruket, såsom visar sig af de ofvannämnda fornfynden i stenålderskärl, af flintskäror m. m., redan funnits under stenåldern. Men så har ju denna också varat längre hos oss än i sydligare länder. Vi kunna säga, att det indoeuropeiska urfolket var ett boskapsskötande folk, men vi kunna ej förneka, att det möjligen därjämte redan var ett åkerbrukande. Urhålkade båtar brukade man emellertid till flodfart; flätade sköldar, öfverdragna med djurhudar, tjänade till värn, af böjliga träslag skar man med flintknif jaktbågen, af ask tillyxade man spjutskaftet. Af fårens ull förstod man att göra kläder, af bast rep och flätverk, t. ex. fisknät. Allt detta och mycket mer röjes af urspråkets rester.

Orten för denna af språket röjda urodling är som sagdt obekant. Fordom har man i allmänhet sökt den i södra Asien. Indiens gamla språk, sanskrit, är nämligen bland de indoeuropeiska språken det som bär den ålderdomligaste prägeln. Men nu veta vi, som framdeles skall ådagaläggas, att hinduerna invandrat till Indien i en tid som är så pass sen, att den knappast går bakom år 2000 f. Kr. Hvar de kommit ifrån, är visserligen ej så säkert, men några tecken tyda på Iran, där deras fränder perserna sedermera framträda. Samtliga arierna (så kallar man den asiatiska gruppen af de indoeuropeiska folken) synas ha invandrat i Asien från Europa, där deras och de nuvarande europeiska folkens förfäder ännu för cirka 10,000 år sedan måhända bebott södra Skandinavien samt delar af nuvarande Tyskland och Ryssland. Från detta centrum ha de sedermera spridt sig åt alla väderstreck. Dena åsikt om deras gemensamma hem i Europa och särskildt vid Östersjön börjar numera omfattas af rätt många språkforskare, arkeologer och naturforskare, som hvar på sitt område anställt undersökningar om de förhistoriska folken. Egendomligt nog synes alltså den gamle Olof Rudbecks fantastiska dröm om det nordiska Manhem såsom folkens vagga innehålla mera af ho-

Digitized by Google

nom intuitivt anad sanning än hans ohållbara, af äldre tiders låga vetenskapliga ståndpunkt beroende bevisföring ger vid handen. Emellertid kan någon visshet i denna omtvistade fråga ännu icke anses uppnådd.

Mot Asien pekar dock ännu, som i alla tider, den egentliga historiens äldsta antydningar, när det gäller att leta upp spåren efter vårt släktes första märkligare framsteg på den högre kulturens väg. Medan man fordom varit benägen att söka detta äldsta kultursäte i den mera aflägsna östern, vid Himalajas fot och vid de stora indiska och kinesiska flodernas stränder, lutar dock forskningen numera åt Främre Asiens oss närmare belägna mark. Är den icke mänsklighetens, så är den dock, af alla tecken att döma, den högre mänskliga kulturens vagga.

Främre Asiens norra och västra delar äro högländer, bestående af veckade, liksom på kant ställda, i tidernas morgon mot hvarandra hopklämda berglager, hvilkas mellanrum somligstädes i senare geologiska perioder utfyllts af stoft, sand, rullstenshögar och vegetationsrester. Denna natur är densamma som Centralasiens, af hvars bergländer Mindre Asiens högland får betraktas som en utlöpare. Men södra och sydöstra delarna af Främre Asien förete en helt annan utbildning. Här ligga vågräta skikt lagrade på hvarandra, och landet har i allmänhet utseendet af ett vidsträckt slättland. Betäckta med ändlösa sandtäcken te sig dessa ängder som ödsliga öknar (t. ex. ödemarkerna mellan Jordan och Eufrat eller i Arabiens inre). Dessa trakters natur är alldeles densamma som nordöstra Afrikas, med hvilken den har ett nära geologiskt sammanhang. Liksom i Afrikas öknar afbrytes ödsligheten af större och mindre oaser kring källor och floder. De dalsänkningar, som här och där bryta ökenplatån, och hvilka sedan urminnes tider utgjort säten för mänsklig odling, äro uppkomna genom sprickningar i de horisontalt liggande lagren och icke, såsom i Mindre Asien och Centralasien, genom upptornandet af på kant ställda skikt, som tvingats upp genom alldeles motsatt jordverksamhet, genom hopklämning.

Den största af de dalar, som i Främre Asien bildat ursäten för kulturen är Eufrats och Tigris' väldiga flodområde. Upprinnande i det nyss beskrifna veckiga höglandet i Armenien, störta sig dessa stora floder mer eller mindre parallellt ned för den nordmesopotamiska

Digitized by Google

sluttningen och genomflyta sedan med breda fåror det alltigenom släta och lågt liggande nedre Mesopotamien, till dess de vid 31 grader nordlig bredd numera förena sig till en gemensam fåra (Sjat-el-Arab), genom hvilken de utgjuta sina väldiga vattenmassor i Persiska viken.

Större delen af detta flodområde är i våra dagar ett okultiveradt öken- och sumpland, en sannskyldig ruin af hvad det fordom var, då en hög civilisation och ett ordnadt samfundslif vidmakthöll de dräneringskanaler, hvarigenom öfversvämningar och träskbildning förhindrades. Klimatet är naturligtvis under större delen af året ganska varmt och vintern utmärkes mindre af kyla än af ihållande regn — det allmänna förhållandet i de länder, som ligga i medelhafsbäckenet och dess närmaste omgifning. Ännu i dag äro i Främre Asien de tvänne stora språkgrupper representerade, som i den aflägsna forntiden där kunnat konstateras, och som jämte kroppsbildningen hos folken äro den hufvudsakliga ledning vi hafva vid försöken att utforska de västasiatiska kulturernas ursprung.[1] Dessa båda språkgrupper har man kallat den sumero-alarodiska och den semitiska. Till den förstnämnda gruppen höra de nuvarande georgiernas språk, aflägset släkt därmed är måhända turkiskan (och vissa andra finsk-ugriska språk). Till den semitiska gruppen höra de senare babyloniernas och assyrernas mål (östsemitiska) samt fenikernas, judarnes, moabiternas, arabernas m. fl. (västsemitiska).

Den äldsta kultur, som nu möter oss i Eufrat- och Tigris-länderna, är *sumerernas*, hvilkas existens dock måste sägas hufvudsakligen tillhöra den förhistoriska tiden. Efter dem kommo de semitiska babylonierna. Nu har redan i en tid, som måste ligga mer än 4000, kanske hela 5000 år före Kristus, den semitiska odlingen börjat vid sidan af den äldre, och ännu längre tillbaka går alltså den sumeriskas upprinnelse. Men då de uppgifter vi äga om denna urgamla civilisation dock icke ännu medgifva teckningen af en i någon mån sammanhängande hi-

[1] I förbigående må dock äfven här anmärkas, att språken i och för sig dock icke alltid äro tillförlitliga vägvisare i detta afseende, enär det ofta händt, att ett främmande språk, taladt af inkräktande eröfrare eller af högre bildade fredliga invandrare, småningom utträngt folkspråken i ett land, och att sålunda folk, hvilkas ras hänvisar dem till en viss språkgrupp, tala ett språk tillhörande en annan ras. Ett typiskt exempel häpå är det romerska (latinska) språkets utbredning bland Roms eröfrade nationer, eller det tyska och franska elementets undanträngande af det britiska i engelsmännens nuvarande tungomål.

Digitized by Google

storia, hvilken däremot först kan sägas börja med det semitiska Babels välde i fjärde och tredje årtusendet före Kristus, torde det på forskningens nuvarande ståndpunkt fortfarande vara lämpligast att begynna kulturfolkens saga med den redan länge genomforskade och i ett fast historiskt system inordnade egyptiska historien.

Digitized by Google

12. **Sfinxen och pyramidfältet vid Gizeh i norra Egypten.**

Egypten och dess minnen.

1. En hundramila oas. Nilens öfversvämningar.

Nordöstra Afrika är en solbränd öken, hvars dystra enformighet här och där afbrytes af jämförelsevis låga bergåsar och af en och annan i dalgångar och kring ökenkällor uppvuxen oas med gräsmarker och palmlundar. Den största och historiskt betydelsefullaste af dessa oaser är den af Nilfloden genomflutna, jämnsides med Röda hafvet sig sträckande hundramila dalsänkning, som vi kalla Egypten. Namnet Egypten omfattar visserligen äfven de bergåsar, som omsluta dalgången, men dess egentliga lif och odling har gifvetvis hufvudsakligen utvecklat sig i den odlingsbara dalen, med dess stora kommunikationsled, floden, samt på den breda slätten i norr, där Nilen i många förgreningar söker sitt utlopp i Medelhafvet.

Nildalen är lång men i gengäld därför mycket smal. Dess minsta bredd är föga mer än en half kilometer och dess högsta knappast en svensk nymil. De bergåsar, som både på östra och västra sidan begränsa dalen, bilda omfattande, delvis ganska ökenartade hög-

Digitized by Google

platåer af större bredd. Afståndet mellan Nilen och Röda hafvet, Egyptens östra gräns, uppgår somligstädes till 20 nymil och upptages till större delen af ett högland. Ungefär till samma bredd sträcker sig det västra höglandet, där det är som bredast. Det sänker sig i långa sluttningar hän mot den stora öknen, som sålunda bildar Egyptens västra naturgräns. Den ogästvänligare naturen på högplatåerna har i alla tider gjort, att de blifvit om icke öde, så dock endast glest befolkade, medan däremot en tidtals mycket talrik befolkning trängts i själfva Nildalen.

Redan af hvad nu är sagdt om Egyptens geografiska förhållanden kunna vi förstå, att ett så egendomligt land, en lång och smal floddal, belägen för sig själf mellan berg, ödemarker och stora vatten — i norr gränsar ju landet till Medelhafvet, i öster till Röda hafvet — måste hafva gynnat utbildningen af en egenartad odling. Men vi hafva ännu icke nämnt det mest egendomliga i Egyptens naturförutsättningar: Nildalen får en alldeles särskildt märklig, man är nästan frestad att säga underbar karaktär genom en företeelse, som har utseendet af en naturrevolution, men som på samma gång framträder med så förvånande regelmässighet, att man kunnat lägga den till grund för själfva tidräkningen. Denna företeelse är Nilens årliga öfversvämningar. I Nilens källflodstrakter, i Centralafrika och företrädesvis i Abyssinien, inträffa regelbundna och långvariga regntider. Det myckna vatten, som då alstras, störtar genom alla bergbäckar och bifloder ned i hufvudfloden och bringar därigenom dess vattenstånd att höja sig. Stigningen börjar i juni månad och fortfar till i september. Därefter bibehåller sig vattenståndet en tid vid den uppnådda höjden, hvarunder vidsträckta delar af den egentliga Nildalen helt och hållet stå under vatten, där ej särskilda försvarsåtgärder blifvit vidtagna. I oktober begynner vattnet sjunka, och vid nyårstiden har floden återgått inom sina bräddar.

Det måste vara ett storartadt skådespel, att se ett helt hundramila land under en väsentlig del af året förvandladt till en sjö. Och det är själfklart, att ett sådant lands kultur måste gestalta sig på ett af denna naturföreteelse betingadt säreget sätt. Dess innevånare måste vara ett slags amfibier, som inrätta sig så väl för landodlingen som för tillgodogörandet af vattenkraften och vattensamfärdseln. De måste antingen bygga sina boningar på höjder, som ej nås af floden, eller ock — då detta ju på grund af landets beskaffenhet icke allestädes

Digitized by Google

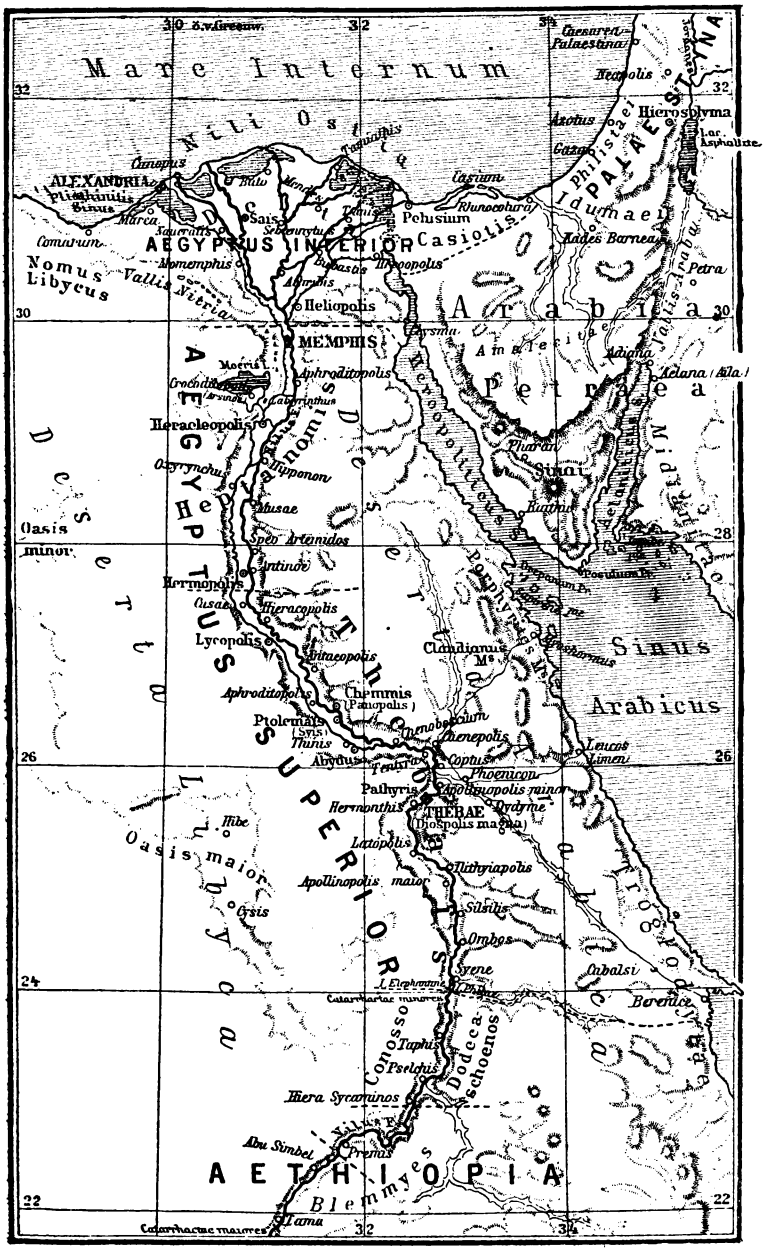

13. **Karta öfver det forntida Egypten.**

Digitized by Google

är möjligt — genom höga dammbyggnader skydda sina städer och byar mot vattnets förödelse. Det är icke svårt att förstå, huru egypterna blefvo ett sådant ingeniörs- och byggmästarefolk, som kvarlefvorna efter deras forntid visa att de redan tidigt varit. Likaledes förstå vi lätt, att de stora försvarsåtgärderna mot naturens faror skapade sammanhållning och samarbete. De framkallades ju af ett stort, gemensamt, af alla kändt och för alla påtagligt intresse. Att i Egypten

14. **Nilen i Nubien.**

därför tidigare än på de flesta andra ställen utbildade sig ett af sträng ordning sammanhållet statssystem, är helt naturligt.

Och samarbetet gällde icke blott ett försvar, ett afvärjande af naturkraftens våldsamma framfart, det gällde i ännu högre grad att göra denna farliga kraft till en kulturens tjänare. När floden sjunkit undan, kvarligger efter den samma en bottensats af svart gyttja, som bildar ett förträffligt gödningsämne. Nilen sköter alltså om egypternas åkergödsling. Dock icke alldeles deras åtgärd förutan. För att så likformigt som möjligt öfver det odlingsbara landet fördela flodens goda gåfva lärde sig egypterna redan i en tid, som ligger bakom den historiska, att genom kanaler, slussar och hvarjehanda vattenledningar reg-

Digitized by Google

lera öfversvämningen, så att den icke blott icke gjorde skada utan äfven medförde det största möjliga gagn.

Den egyptiska staten var liksom ett enda stort kanalbolag, där hvar arbetsgrupp under sina förmän hade sin uppgift vid slussar och på tegar. Egyptens farao i allt sitt majestät har från början varit ett slags kanalinspektör.

---

2. Våra källor. De egyptiska forntidsminnenas upptäcktshistoria.

Ända till för omkring 100 år sedan visste man ej mer om det forntida Egypten än hvad judiska, grekiska och romerska skrifter därom i förbigående meddelat. Dessa uppgifter, spridda och lösryckta ur det historiska sammanhanget, voro icke heller alldeles tillförlitliga. Så mycket inhämtade man dock af dem, att man visste, det Egypten långt före grekernas blomstringstid haft en högt utvecklad och synnerligen märkvärdig kultur. Israeliternas arfsägen om Josefs underbara öden, sedan han af köpmän, d. v. s. slafhandlare, blifvit såld till Egypten, gifver oss redan en föreställning om det välordnade kornlandet med dess förrådsmagasiner, dess stora älf, dess mäktige farao, omgifven af öfver- och underordnade tjänare o. s. v. I berättelsen om Israels senare träldom skymtar bilden af det tegelslående och monumentbyggande stormaktsfolket fram, medan i Moses, som upptogs af faraodottern, där han blifvit utsatt i Nilvassen, och sedermera uppfostrades i »all egypternas visdom», en erinran gifves om det i magiens hemligheter hemmastadda, mäktiga och tronen närstående prästerskapet (man erinre sig den till faraos förste minister upphöjde Josef, som blir förmäld med »prästens dotter i On», solgudens och solprästernas stad). Och i episoden om Josefs gästabud för sina bröder, där egypter och hebreer undfägnades hvar för sig i strängaste afskildhet, »emedan det är egypterna en styggelse att äta tillsammans med hebreer», liksom i berättelsen om de invandrande israeliternas placering på ett afskildt område i landet Gosen, framträder det drag af förnäm isolering, som utmärkte det gamla kulturfolket, hvilket gärna med de tusenåriga anornas stolthet såg ned på yngre civilisationer, icke blott judarnes utan äfven grekernas.

Digitized by Google

De vidtfarande och vetgiriga grekerna betraktades af Egyptens stillsamma och fast organiserade folk som en flock naiva barn, medan grekerna å sin sida med ungdomens sinne för de gamles svagheter hade sin höga lust att se dessa medelhafsvärldens kineser med deras egendomliga ceremonier och ovant skurna kläder. De logo ynglingens tanklösa löje åt ett folk, som byggde tempel åt oxar och krokodiler, tillbad kattor och sjakaler, men de mera tänkande grekerna anade bakom

15. **Nilbild**: parti af ön File med en tempelruin.

dessa underliga former en mysteriös visdom, med hvars nimbus ju ock Egyptens präster icke försummade att omge sig både i landsmäns och främlingars ögon.

Ett karaktäristiskt uttryck för grekisk uppfattning af egypterna gifver den i femte seklet före Kristus lefvande häfdatecknaren Herodotos. Denne, som af Hellas och Rom hedrades med namnet »historiens fader», och som äfven bör erkännas vara den förste som skref på en gång läsbar och sammanhängande historia, hade företagit en resa i Egypten och beskref sina intryck af det underbara landet i bl. a. följande ord:

Digitized by Google

»Liksom Egypten», säger han [1], »har en annan himmel (d. v. s. ett annat klimat) än andra länder, och liksom dess stora flod har en annan natur än andra floder, så hafva ock egypterna själfva i de flesta afseenden motsatta seder och bruk mot andra människor. Hos dem gå kvinnorna på torget och drifva handel, medan männen sitta i hemmet och väfva. Andra människor fastslå vid väfningen inslaget nedifrån och uppåt, men egypterna uppifrån och nedåt. Männen bära sina bördor på hufvudet, kvinnorna på axeln. Sina behof göra de inomhus, men sina måltider intaga de på gatan, ty, säga de, det som är oskönt men nödvändigt, det bör man göra i hemlighet, men det som icke är oskönt kan man företaga sig inför allas blickar. Kvinnor förrätta i Egypten inga prästerliga tjänster vare sig i gudars eller gudinnors tempel, endast män fungera som präster åt alla både manliga och kvinnliga gudomligheter. Vilja sönerna ej försörja sina föräldrar, så kan ingen tvinga dem därtill, men döttrarna äro tvungna, vare sig de vilja eller ej. Annorstädes låta prästerna sitt hår växa, i Egypten skära de af det. Hos andra folk skära de närmaste släktingarne af håret, när de få sorg, men egypterna låta både hår och skägg växa, när någon dör för dem. Andra lefva skilda från sin boskap, egypterna midt ibland sin. Andra lifnära sig af hvete och korn, men det gäller hos egypterna såsom opassande; de baka sitt bröd af durrahkorn. Deg knåda Egyptens människor med fötterna, men lera med händerna. Mannen bär hos dem två klädesplagg, kvinnan blott ett. Segeltåg binda andra fast utvändigt, egypterna invändigt. Hellenerna skrifva och räkna från vänster till höger, egypterna från höger till vänster.

Denna skildring är, som vi se, ganska tendentiös [2] och gäller för öfrigt egypterna från femte seklet före Kristus, då deras gamla kultur redan var på retur, medan grekernas just som bäst höll på att uppblomstra. Öfverhufvud får man akta sig för att förblanda de olika tidehvarfven i Egyptens historia. Man kan icke direkt svara på frågor, som formuleras t. ex. så: Hvilka åskådningar hade de gamla egypterna i religiösa ting? eller: Hurudana voro deras seder? Svaren måste naturligtvis blifva mycket olika efter olika tider. »Det gamla Egypten» är ett begrepp, som sträcker sig öfver fyra årtusenden. Det språk, som talades och skrefs i fjärde årtusendet före Kristus, förstods icke af det egyptiska folk, som var samtida med Herodotos, och de seder och bruk, som utmärkte den förstnämda tiden, voro också i högsta grad skiljaktiga från de senare tidernas. Huru många af oss förstå

[1] Herodotos II, 35—37.

[2] De grekiska historieskrifvarne voro benägna att leta efter bjärta motsatser mellan Hellas och främmande folk. Jämför exempelvis Xenofons beskrifning af det mindre-asiatiska folket *mossynoikerna*, hvilka enligt hans påstående gjorde allt sådant öppet, som hellenerna gjorde i hemlighet och tvärtom. (Xen. Anab. V, 4, 34).

Digitized by Google

nu det språk, hvarpå våra äldsta skriftliga urkunder äro författade, t. ex. västgöta-lagen? Och huru olika äro ej våra seder mot deras, som talade detta språk! Och dock är afståndet mellan dem och oss ännu icke ens *ett* årtusen. Häraf förstå vi emellertid, huru ofullständig och föga upplysande den kunskap om det forntida Egypten var, som kunde inhämtas af de för hundra år sedan tillgängliga litterära källorna.

Det fanns dock ännu ett vittnesbörd om den gångna storheten. Höga som berg, men tydligen en gång byggda af människohand, reste sig ur sanden de väldiga pyramiderna, sfinxer och memnonstoder tronade i ödemarkens majestät och tvungo en hvar, som färdades denna led, att ägna en häpnadens och beundrans tanke åt det folk, som en gång här under mäktiga härskares spira kunnat åstadkomma dylika tiderna trotsande jätteverk. Men det gamla Egyptens historia var alltjämt en tillsluten bok, hvars hemlighetsfulla insegel man misströstade att någonsin kunna bryta. Väl såg man på byggnadsmonumentens väggar, på obelisker, i grafvar och å själfva klippornas mur egendomliga bilder och tecken, hieroglyfer kallade, i hvilkas rebusartade figurer många mysterier måste anses gömda. Men ingen kunde tyda de besynnerliga tecknen, som voro fullkomligt olika hvarje kändt tungomåls bokstäfver.

En händelse inträffade emellertid för något mer än ett århundrade sedan, genom hvilken oförmodadt nyckeln till hieroglyferna återfanns. Napoleon Bonaparte, själf grundläggare af ett världsvälde i stor stil och stor beundrare af antiken, företog år 1798 ett fälttåg till Egypten. I sitt följe medtog han en hel stab af lärda män, som skulle studera det gamla kulturlandets minnen. Fantasimänniska som han var, förstod han att elda fantasien hos de massor, som hans personlighet påverkade. Vid foten af de stora pyramiderna höll han det tal till soldaterna, som började med de ofta citerade orden: »Från spetsen af dessa monument skåda 40 århundraden ned på oss.» Detta var visserligen hvarken någon snillesats ej heller någon upptäckt af Napoleon, men uttaladt af honom hördes det af en värld, hvars stora flertal hade glömt detta märkvärdiga faktum. Redan under fälttåget sysslade de i Napoleons svit varande vetenskapsmännen och teckuarne med afteckning af och anteckningar om det underbara forntidslandets minnen, och efter expeditionens slut ökades än mer det vetenskapliga intresset för deras utforskning. Den »Beskrifning öfver Egypten» (Déscription de

Digitized by Google

l'Egypte), som blef en omedelbar följd af den Napoleonska expeditionens verksamhet, blef af epokgörande betydelse för det »egyptologiska» studiet, som därigenom för första gången blef ett metodiskt, vetenskapligt studium från att förut hafva varit dilettanters tidsfördrif. Det är hvarken för mycket eller för litet sagdt, om man säger, att det enda bestånde resultatet af Napoleons egyptiska fälttåg var eröfringen icke af det nya, men af det gamla Egypten, återvinnandet åt historien af mer än två bortglömda årtusenden af mänsklig kultur. I sanning, äfven om denna bragd hade varit den enda Napoleon utfört, så hade mången eröfrares rykte blott därigenom af honom fördunklats. Rättvisligen bör dock erkännas, att Napoleon själf nog icke anade vidden af den upptäckt, han framkallade.

Genom en lycklig tillfällighet under krigsoperationerna fann man, som vi nyss antydde, själfva nyckeln till hieroglyfernas gåta. Vid befästningsgräfningar på skansen S:t Juliens område vid staden Rosette i Nordegypten kom en märkvärdig basaltsten i dagen, den numera i British Museum i London förvarade s. k. Rosettestenen. Den innehöll en med tre olika språktecken ristad inskrift. Nedersta raderna voro affattade på grekiska och kunde följaktligen genast läsas. De innehöllo ett beslut af egyptiska präster, hvilka däri uttalade sina underdåniga känslor för den unge kung Ptolemaios V Epifanes († 181 f. Kr.). Det stod äfven med uttryckliga ord skrifvet, att de beslutit inrista sin underdåniga hyllning med tre beteckningssätt, dels i »helig skrift» (hieroglyfer), dels i folkets skrift (s. k. demotiska skriftecken) och dels slutligen på grekiska språket. Äfven om detta icke varit uttryckligen utsagdt, skulle man ha ledts till den tanken vid betraktande af stenen, som öfverst innehöll hieroglyfer, därefter andra, mera om kursivskrift påminnande tecken och slutligen de lätt läsbara grekiska bokstäfverna. Man hade nu således ett problem med en bekant och två obekanta. Men lösningen erbjöd under sådana förhållanden ju fortfarande vissa svårigheter. Man stod inför alldeles okända ljudvärden. Om det hade varit samma språkljud, som blott betecknats med tre olika skrifttyper, så hade saken varit så enkel som möjligt. Men nu var det blott meningen, som var densamma, och huru de egyptiska orden lydde, hvilka bokstäfver deras tecken föreställde, därpå var man lika klok, fastän man genom den grekiska texten kände innehållet. Dessutom var den öfre delen af stenen afbruten, så att en del af inskriftens hieroglyfiska text saknades. Det var emellertid tur, att vissa namn, däribland kunga-

Digitized by Google

namnet Ptolemaios, förekommo på flera ställen i de grekiska raderna. Namn pläga ju vara något så när lika i olika språk. Åtminstone pläga

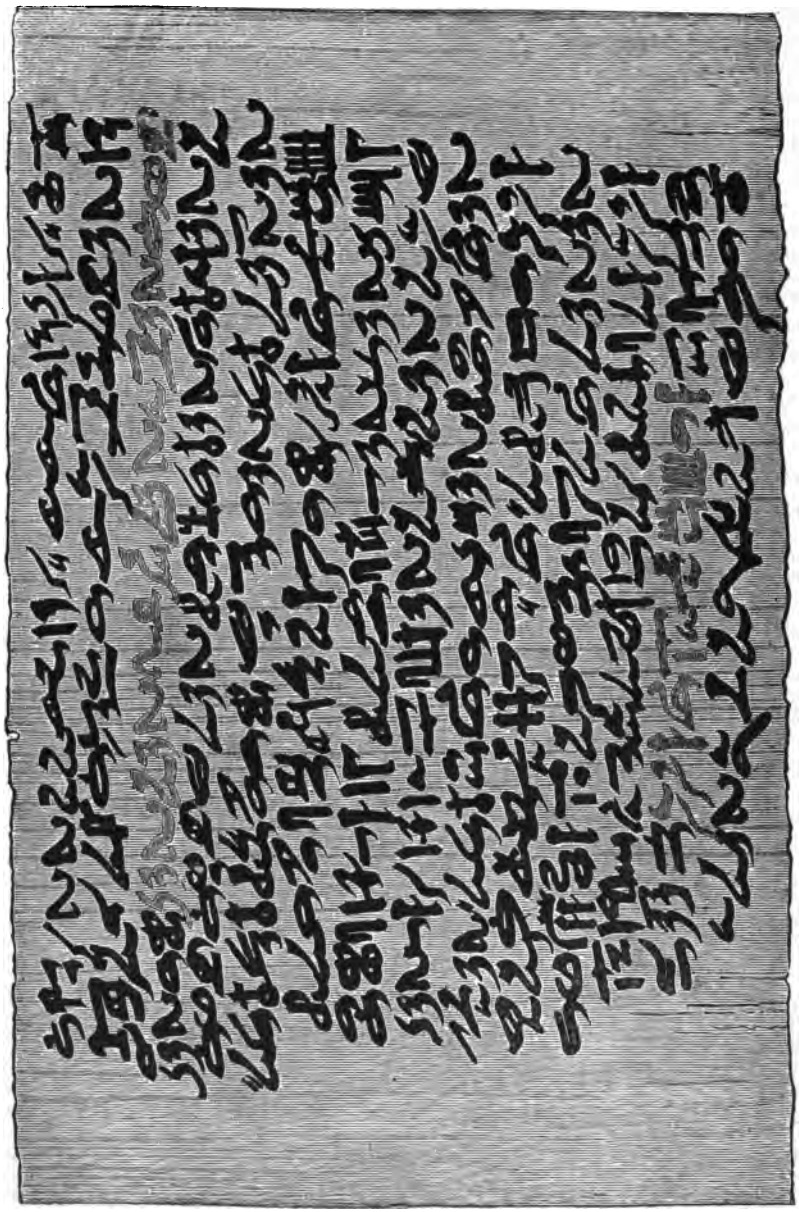

16. S. k. hieratisk skrift. (Fascimile ur Papyrus Prisse, »världens äldsta bok»).

konsonanterna vara ungefär de samma. Med tanke härpå gissade man sig till, hvar motsvarande namn förekommo i de egyptiska texterna.

Digitized by Google

Därigenom lyckades man komma underfund med hvilka egyptiska tecken som motsvarade *p*, *t*, *l*, *m* och *s*. Med denna utgångspunkt letade man sig sedan vidare, hvarvid man för ordens betydelseförklaring hade någon hjälp af den modärna koptiskan (de kristna egypternas ännu brukliga kyrkospråk, som samtalsspråk utdödt för tre århundraden sedan), hvilken munart direkt härstammar från det fornegyptiska folkspråket.

Den man, som utförde denna vetenskapliga bragd, hieroglyfernas tolkning, var en ung fransman, *François Champollion* († 1832 i blomman af sin ålder). Det sista årtiondet af sitt lif ägnade han åt detta arbete. En svensk, vid namn J. D. Åkerblad, hade dock självständigt kommit på samma grundidé, som blef ledtråden för Champollions undersökningar, och honom tillkommer därför också en del af äran, ehuru omständigheterna gjorde, att hans uppslag icke blef direkt fruktbärande. Äfven andra forskare ha dragit sitt strå till stacken, bl. a. den engelske naturforskaren Th. Young. Ett synnerligen vackert vittnesbörd om den modärna vetenskapens gedigenhet och samvetsgranna järnflit erhöll världen år 1866, då tysken Richard Lepsius på det ruinfält, där den gamla staden Tanis i forntiden legat, upptäckte en ny trespråkig inskrift, det s. k. Kanopusdekretet. Detta monument var i motsats mot Rosettestenen fullständigt bibehållet och betydligt mer omfattande. Det visade sig, nu, att man af det ringa material, man förut haft, lärt sig läsa både hieroglyfer och demotisk skrift alldeles korrekt. Den grekiska öfversättning, som den nya inskriften innehöll, befanns vara i det närmaste öfverflödig, men den var nyttig, emedan dess läsning till fullo bekräftade, att man förut läst rätt. De sista tviflen om att gåtan verkligen var löst, hvilka ännu i midten af förra seklet här och där kommo till synes, måste nu alldeles försvinna. Att sådana tvifvel kunnat uppstå hos dem, som ej personligen satt sig in i den egyptologiska forskningen, är icke så underligt, då man tänker på de galenskaper, till hvilka äldre tiders hieroglyfdilettanter kunnat göra sig skyldiga. Den på sin tid (på 1600-talet) vidtberömde och såsom stor kännare af orienten och Egypten ansedde jesuitpatern Athanasius Kircher gaf åt de med hieroglyftecken skrifna bokstäfverna *Kasr Tmitins sbsts* (hieroglyfisk transskription för den grekiska beteckningen *Καῖσαρ Δομιτιανὸς σεβαστός*) följande af hans samtid med okritisk andakt åhörda uttydning: »Alstringskraftens välgörande gud, den i himmelen fyrfaldt mäktige, öfverlämnar genom den välgörande Mofta

Digitized by Google

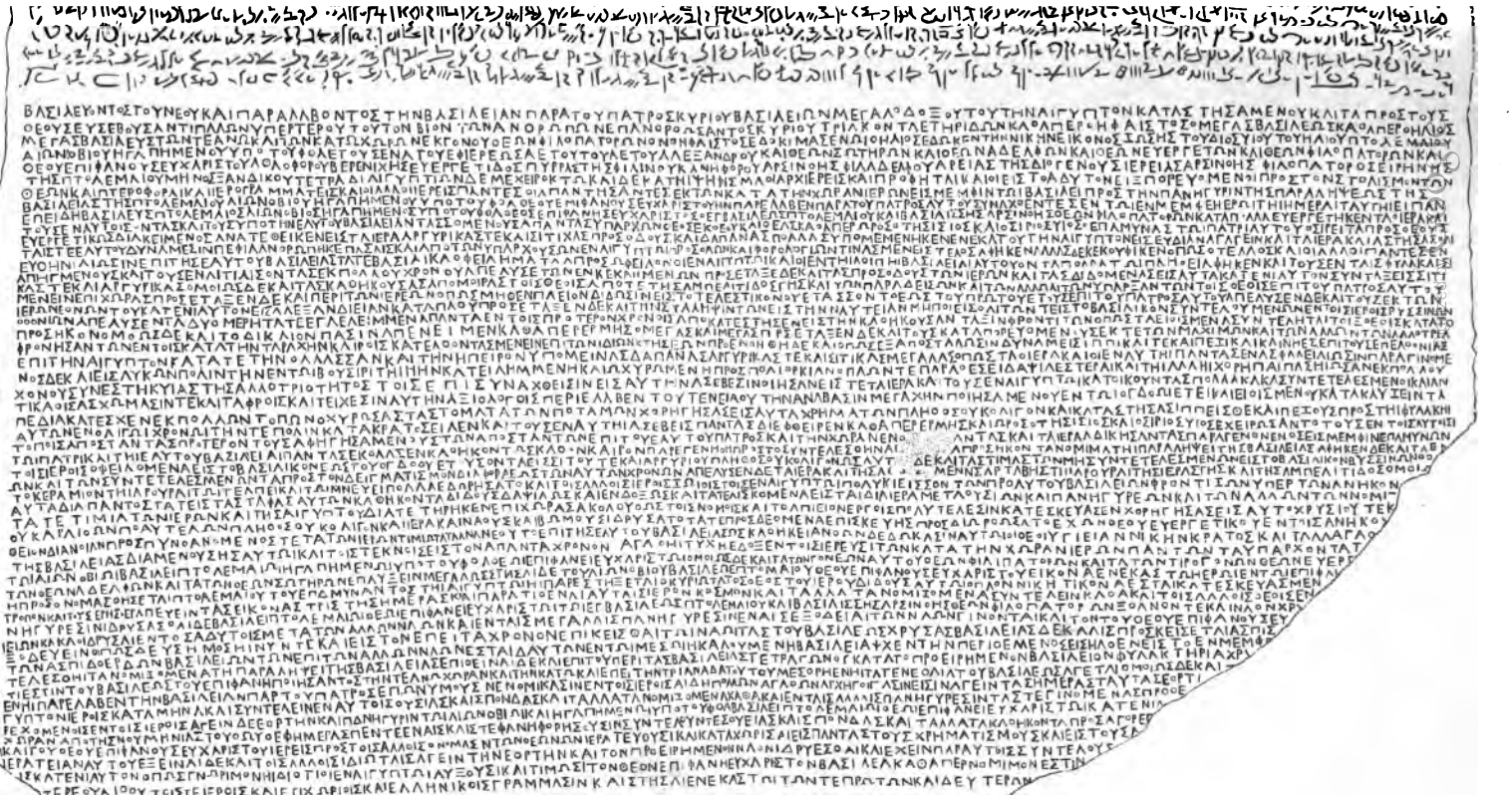

17. **Rosettestenen.** Nu i British Museum, London. Ungefär ¼ af originaletts storlek.

Den grekiska texten börjar: »Under den unge konungens regering (d. v. s. Ptolemaios V:s), som mottagit sin faders (Ptolemaios IV:s) tron» o. s. v.

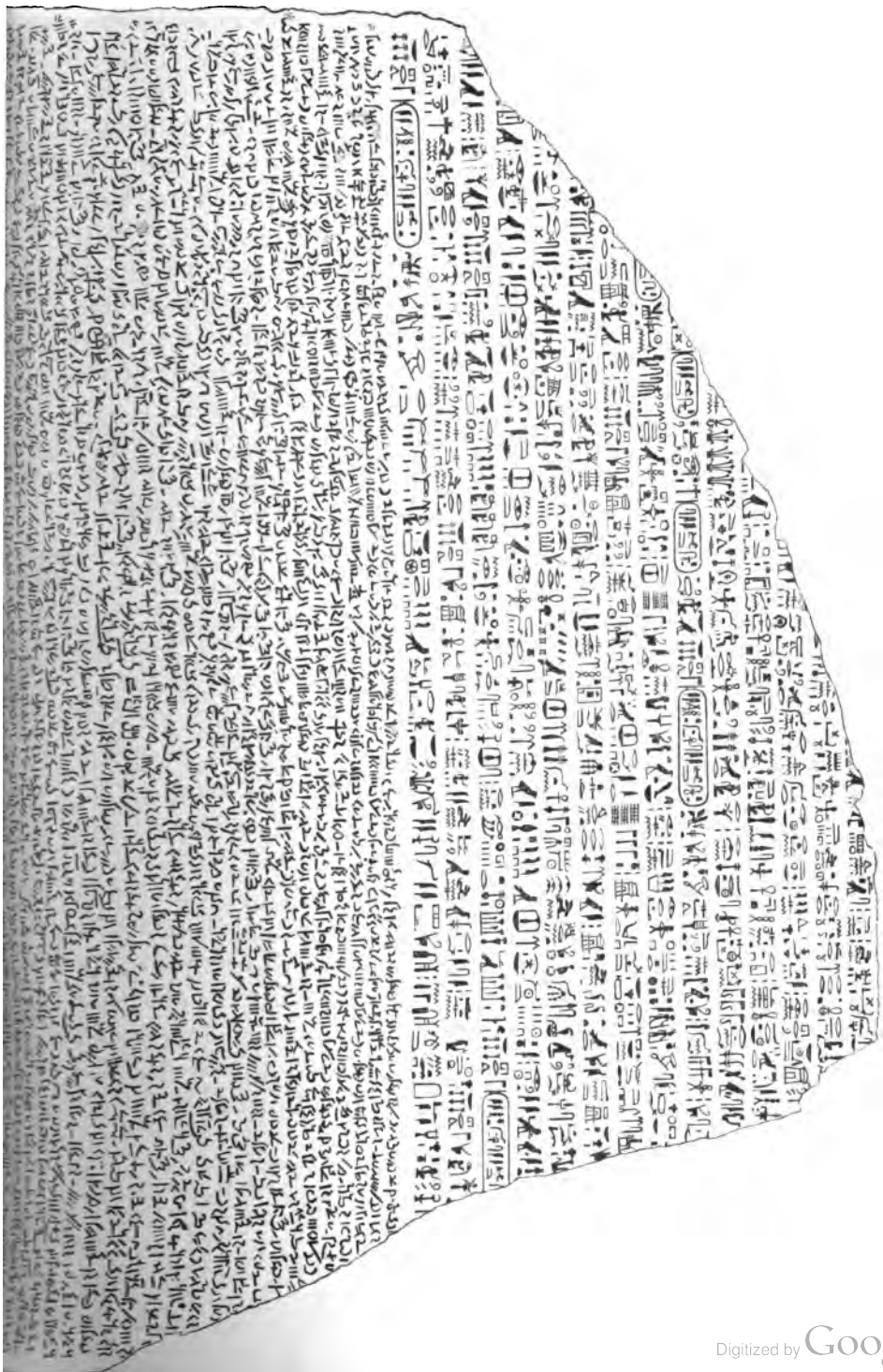

Digitized by Google

den atmosfäriska fuktigheten till Ammon, som råder i underjorden och genom sin bildstod och lämpliga ceremonier föranledes att utöfva sin makt.» De hieroglyfer, som Kircher uttolkade på detta djupsinniga sätt, betydde i all enkelhet endast och allenast — »den vördnadsvärde kejsar Domitianus» eller, om man betraktar uttrycket som namn och titulatur, som det ju egentligen är, »Caesar Domitianus Augustus» Orsaken till den lärde jesuitens kolossala misstag var den, att han lika litet som sina samtida för öfrigt förstod, att hieroglyferna helt enkelt voro *bokstäfver;* han trodde, att hvarje tecken var en symbol för ett helt ord eller till och med en hel tanke (s. k. ideogram), som nog också en gång i den förhistoriska tiden varit fallet.

De egyptiska hieroglyferna äro emellertid, sådana de framträda i de historiska monumenten, inga mysteriösa rebustecken. De äro visserligen i några fall symboliska bilder, men i många andra rätt och slätt ljudtecken, bokstäfver eller stafvelsetecken. Se här en del af hemligheten med detta alfabet, som man numera knappast torde ha större

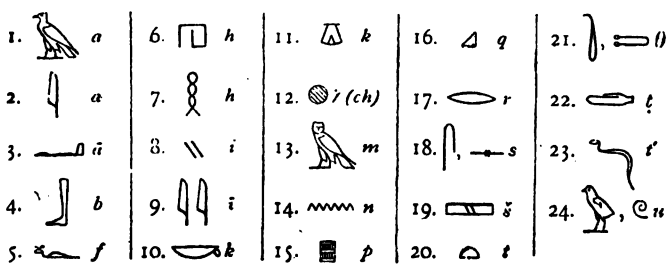

18. **Hieroglyfalfabetet enligt prof. Piehls uppställning.**

svårigheter att lära sig än vårt eget. Detta abc börjar med bilden af med en fågel, som nästan påminner om den europeiska abcbokens värpande tupp men som i verkligheten skall föreställa en örn, på egyptiska *ahom.* Då ideogrammet öfvergick till bokstaf, betecknades, har man menat, med detta tecken den bokstaf, som var begynnelsebokstafven i ordet *ahom.* Denna förklaring är dock endast ett antagande.

Det betydelsefulla ordet Ptolemaios, som på Rosettestenen gaf nyckeln, ser ut på följande sätt:

Digitized by Google

Om vi ställa de svenska (rättare de af oss lånade latinska) bokstäfverna i samma ställning som de egyptiska, taga de sig ut på följande sätt:

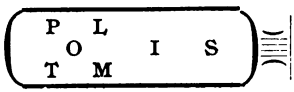

Det egyptiska ljudvärdet blir således *Ptolmis*. Vi se, att bokstäfverna omslutas af en oval (_____). Det var denna som föranledde redan Champollions föregångare att gissa på namnet Ptolemaios. Man hade nämligen iakttagit, att vid templens konungabilder just en sådan oval, fylld med hieroglyfer, var ristad bredvid bildernas hufvuden. Det låg ju då nära till hands att antaga, att dessa hieroglyfer innehöllo den afbildade konungens namn. När man nu återfann en liknande oval och af den grekiska texten visste, att ett konunganamn här skulle förekomma, var ju upptäckten lätt gjord. [1]

---

3. Hufvuddragen af Egyptens äldsta historia.

Tidräkningen i Egyptens historia är endast ungefärlig och beror till stor del på sannolikhetsantaganden angående de olika faraonernas regeringstid. Någon fast tidräkning af samma art som grekerna (från de olympiska spelens början), romarne (från staden Roms grundläggning), de kristna folken (från Kristi födelse) eller den muhammedanska världen (från Muhammeds flykt) hade icke egypterna, lika litet som andra antika orientfolk; de räknade, liksom dessa, sina år från den regerande härskarens tronbestigning. Ännu i dag förekommer, som vi

[1] Näst *Champollion* tillkommer hedersplatsen bland egyptologerna den ofvannämnde tysken *Richard Lepsius*, hvilken 1842—1845 ledde en preussisk expedition genom Egypten och såväl därvid som vid senare resor upptäckte och för forskningen tillgängliggjorde ett rikt monument- och papyrusmaterial. Bland öfriga framstående och framgångsrika egyptologer må nämnas fransmännen *Auguste Mariette*, *G. Maspéro* och *Le Page Renouf*. Under de senaste årtiondena har England gått i spetsen och storartade gräfningar anställas alltjämt med engelska medel. *Flinders Petrie* är ett af engelsmännens stora namn på den egyptiska arkeologiens område. Tyskarne hafva som vanligt varit de, som framgångsrikast bearbetat de gjorda fynden. *H. Brugsch* är kanske näst Champollion och Lepsius egyptologiens största namn; äfven *Chr. Bunsen*, *G. Ebers*, *Adolf Erman* m. fl. äro betydande. Också i Skandinavien har man fullföljt de af Åkerblad gifna ansatserna: norrmannen *J. Lieblein* och svensken *K. Piehl* förtjäna särskildt nämnas.

Digitized by Google

veta, denna efter egyptiskt-orientaliskt mönster beräknade tidsbestämning äfven hos oss och andra europeiska folk, ehuru då vid sidan af den vanliga tidräkningen: när datum för en byggnads uppförande i en högtidlig inskrift skall angifvas, heter det ju sålunda icke sällan: i det och det regeringsåret under den och den konungens tid. Uppgifter om faraonernas regeringsår få vi ofta i privatpersoners grafvar eller å tempel, helgade åt konungarnas minne. Ägde vi nu en sammanhängande lista på Egyptens konungar med angifvande af hvars och ens regeringstid, så vore tidräkningen enkel. Men tyvärr sakna vi en sådan lista. Hvad vi i den vägen äga inskränker sig till några fragment af dylika konungaländer (å ett papyrusdokument, som förvarats i den italienska staden Turin) samt några lämningar af ett på grekiska författadt arbete öfver egyptisk kronologi, härrörande från prästen Maneto (i tredje århundradet före Kristus). För delar af det andra och framför allt för det första årtusendet före Kristus äga vi därjämte åtskilliga hållpunkter för tidsberäkningen i andra folks historiska dokument, hvari Egypten och dess konungar omtalas. Vi kunna t. ex. på grund dels af israelitiska, dels af babyloniska uppgifter med visshet veta, att en farao vid namn Neko regerat åren 609—595 f. Kr. Vi kunna vidare med bestämdhet påstå, att Ramses II, den af Egyptens konungar, som låtit mest tala om sig, lefde i trettonde eller fjortonde århundradet f. Kr., men några fullt säkra årtal kunna vi trots de många uppgifterna om honom ännu icke leta oss till.

Då det nu, som vi se, i många fall gäller att gissa sig fram i den egyptiska tidräkningen, så är det försiktigast att gissa så lågt som möjligt. De ungefärliga årtal, som historieforskningen betjänar sig af i fråga om Egyptens fornhäfder, äro därför i allmänhet att uppfatta såsom de *senaste* tidpunkter, som kunna antagas. Om vi af hvad som ofvan är sagdt angående otillförlitligheten af Egyptens kronologi känna oss frestade till tvifvel på de höga ålderssiffror, som uppgifvas för åtskilliga egyptiska monument, såsom pyramiderna m. m., så göra vi alltså vetenskapen orätt. Alla data äro så lågt satta som möjligt, och det är därför mycket sannolikt, att när t. ex. den farao, som bar namnet Snefru, uppgifves hafva lefvat vid pass 2830 f. Kr., han i själfva verket har existerat ett par eller tre århundraden förut.

För att nu få bestämda hållpunkter — då vi icke ens kunna bestämma århundradet — har man infört ett slags tidräkning efter kung-

Digitized by Google

aätter eller dynastier.[1] Man räknar 30 dylika från den egyptiska historiens början till Alexander den stores tid, då Egypten eröfrades af grekerna. Om flera af dessa dynastier sakna vi dock tillförlitliga uppgifter. Från de tre förstas tid fattades länge hvarje tillstymmelse till historiska minnen, till dess för kort tid sedan nya utgräfningar bragt i dagen grafvar från dessa aflägsna tider. Den sjunde och följande till och med den elfte dynastien synas hafva tillhört en period af politisk förvirring, hvarom vi äro oklart underrättade. Ungefär det samma kan sägas om dynastierna 14—17. Efter tjugonde dynastiens utslocknande — omkring 1000 år före Kristus — synes det slutliga förfallet hafva tagit sin början. Åtminstone äro minnesmärken från 21—30:de dynastiernas tidehvarf sällsynta. (Från 26:te och 30:de äger man dock åtskilligt.)

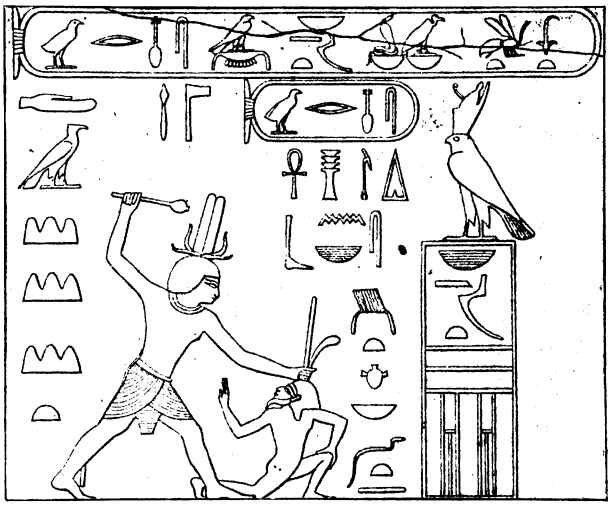

19. **Snefrus' segerminnesmärken.** Relief å en klippa på Sinaihalfön (Vadi Magara).

De dynastier, som spela någon roll för den historiska framställning vi för närvarande äro i stånd att ge, äro den *fjärde, femte* och *sjätte*, hvilkas tid plägar sammanfattas under namnet det gamla rikets tidsålder. De tillhörde senast det tredje årtusendet före Kristus, men det är, som förut antyddes, icke osannolikt, att denna beräkning är för låg, och att åtminstone fjärde och femte dynastierna böra hänföras till det fjärde årtusendet. Med *tolfte* dynastien (ungefär från 2130 f. Kr.) börjar det s. k. mellersta riket, som jämväl omfattar den *trettonde* dynastien och sträcker sig framemot tiden omkring år 1800 f. Kr. Det nya riket börjar med *adertonde* dynastien, som torde hafva regerat omkring 1500—1300 f. Kr. När det nya rikets förfall börjar med tjuguförsta dynastien (c:a 1000

[1] Ordet får icke fattas i sin strängaste betydelse. Stundom räknas till samma dynasti regenter, som icke stått i släktskap med hvarandra.

Digitized by Google

f. Kr.), har alltså det gamla Egypten redan genomgått en kulturperiod längre än vår egen och, liksom den, omfattande sin forntid (gamla riket), sin medeltid (mellersta riket) och sin nyare tid (nya riket). Förfallet synes hafva föranledts af häftiga angrepp från norrifrån kommande medelhafsvikingar kanske tillhörande den till Hellas och Italien nyss förut invandrade befolkning, som blef de klassiska folkens stamfäder. Dessa fribrytarflottors färd påminner om de likartade härjartåg som nära 2000 år senare af nordmännen företogos utefter västerhafvets kuster till dåtidens rika kulturland. Världshistorien känner många vikingatider, och de dunkla årtusendens tystnade saga har helt visst haft att förtälja om ännu flere.

20. **De tre stora pyramiderna.**

Gamla riket. Pyramidernas tidehvarf.

De äldsta faraoner, hvilkas namn vi känna, föra titeln konungar öfver det öfre och nedre landet. Öfre och nedre Egypten synas ha varit två tämligen fristående, i en dunkel förtid alldeles skilda men nu i personalunion ungefär som Sverige och Norge före 1905 förenade riken, tills de i senare tider mera sammansmälte till en enhetsstat. Öfre (södra) Egyptens äldsta historiskt kända hufvudstad var *Nechen*, nära det nuvarande El-Kab. En annan urgammal öfveregyptisk kulturort var *Tinis*, hvarifrån *Menes*, den förste kände faraonen (c:a 4000 f. Kr.), uppgifves hafva härstammat. Äfven Ib-du, grekernas *Abydos*, var en gammal stad, hvars namn redan i det äldsta rikets tid spelar en roll bland

Digitized by Google

sydegyptiska städer. För icke länge sedan har man just i närheten af Abydos upptäckt hvad som tros vara de äldsta konungagrafvarne (från första och andra dynastien).

Förnämsta staden i nedre (norra) Egypten, låglandet, som fick sin

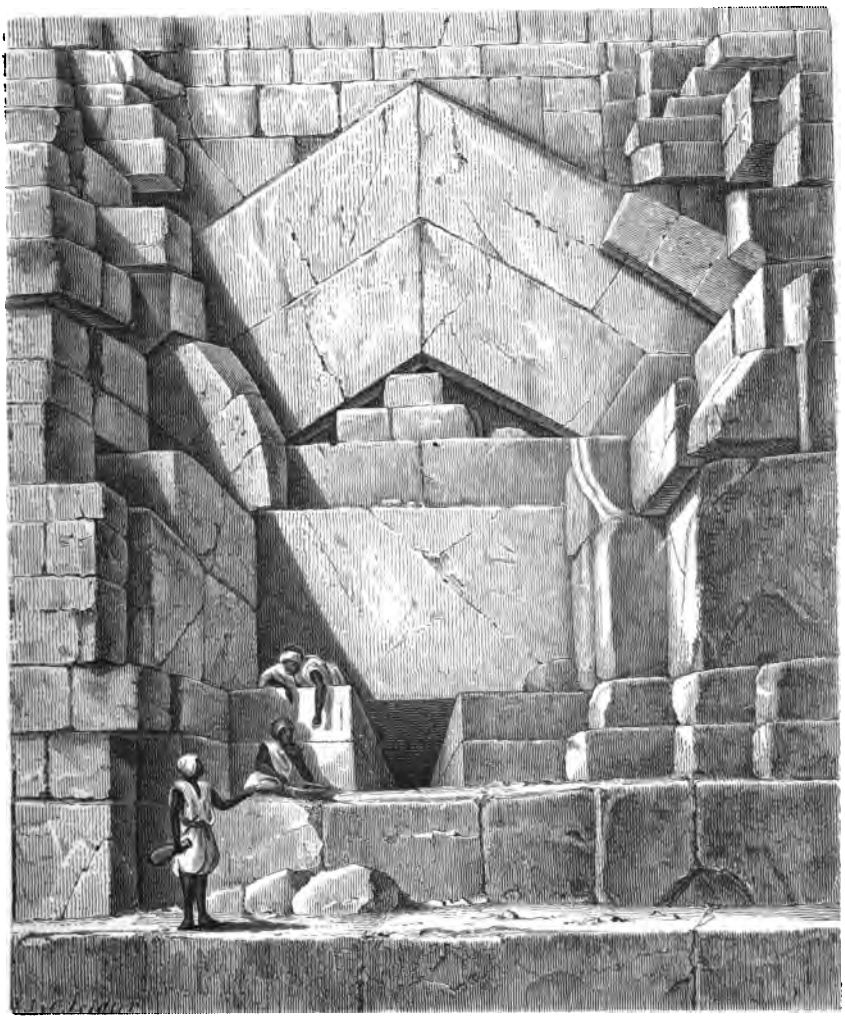

21. **Ingången till Keops' pyramid.**

karaktär af Nildeltat, hette Men-nofer, grekernas *Memfis*. Den egyptiska konungasagan låter den ofvannämnde Menes hafva gjort den till hufvudstad.

Det gamla rikets tid, åtminstone den del däraf, som är oss närmare bekant, synes hafva varit ett fredens och välmågans tidehvarf.

Digitized by Google

I allmänhet har det forna Egypten en jämförelsevis obetydlig krigshistoria. Detta beror säkerligen därpå, att landet, som vi sett, låg isoleradt, att afståndet till krigiska makter var stort och på grund af terrängens beskaffenhet svårt att passera. De stater, hvilkas historia är fylld af krigshändelser, äro ju mestadels sådana, som haft mäktiga grannar i sin närhet. Egyptens kultur var den af öknarna omgifna oasmaktens. Det fick därför vara i fred. En annan orsak till freden var ju också den, att Egypten var en stor och väldig, andra folk öfverlägsen stat, som kringboende ökenstammar ej vågade angripa. Något annorlunda gestalta sig förhållandena i senare tid, i synnerhet i det nya rikets period, då de stolta och krigiska stormakterna i Syrien samt vid Eufrat och Tigris blifvit mäktiga nog att företaga långa krigståg och då gränsområden sådana som t. ex. Kanaan (Palestina) blefvo omstridda byten och krigsskådeplatser.

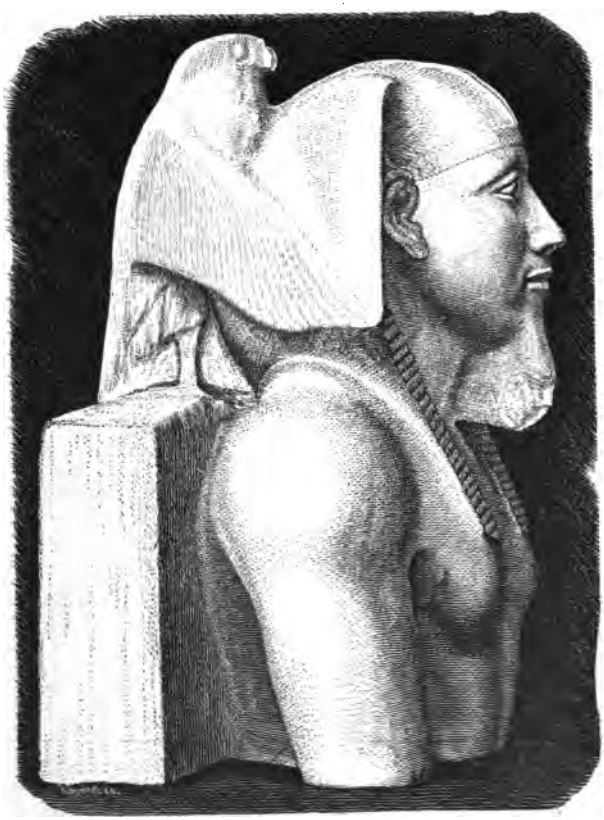

22. Farao Chafra (Kefren).

Det gamla rikets stora fredstidehvarf måste också hafva föregåtts af strider. Det är klart, att ett så stort och omfattande rike som Egypten icke tillkommit utan kamp mellan de smärre samfund, ur hvilka det växt upp. Emellertid, när historien börjar sprida sitt ljus öfver det gamla rikets öden, framstår det redan såsom ett fast enadt och fredligt samhälle, som ägnade den kraft, andra folk pläga förslösa på krigsföretag, åt uppbyggandet af väldiga byggnadsverk, ägnade att åt detta folk förvärfva — som det heter i Genesis, att Babelstornets uppbyggare åsyf-

Digitized by Google

tade — »ett odödligt namn». Framför allt är det de kolossala pyramiderna, som för eftervärlden bära vittne om det gamla rikets tid, hvilken därför också kan kallas pyramidernas tidehvarf. Det är i synnerhet de tre konungar af fjärde dynastien, som af grekerna kallades Keops, Kefren och Mykerinos (på egyptiska Chufu, Chafra och Menkere), hvilkas namn genom de tre stora pyramiderna vid Gizeh blifvit odödliga. Dessa pyramider äro i all sin jättestorhet intet annat än dessa konungars grafvar. Keopspyramiden, den största och äldsta, är det omfångsrikaste grafmonument, som veterligen finnes i världen. Dess ursprungliga höjd var 145 och dess bas mätte 233 meter. Årtusendena ha ej lyckats nedbringa dessa mått längre än till resp. 137 och 227, som äro de nuvarande siffrorna. (Kefrens pyramid är 135 och Mykerinos' blott 66 meter

23. **Relief med bild af Mykerinos (Menkeré).**

Digitized by Google

hög). Pyramiden innehöll i sitt inre en mörk kammare med den grafsatte faraonens sarkofag, och konstruktionen af såväl denna kammare som de dolda gångar, som leda ut och in, vittnar om en betydande höjd af matematisk beräkningskonst hos dess arkitekter. Märkvärdigt nog saknar grafkammaren hvarje inskrift, och vi skulle därför icke vetat, hvem pyramiden förevigade, därest ej af de arbetare, som byggt den, hans namn blifvit här och där inskrifvet. Äfven privatgrafvarna i närheten tala om pyramiden såsom Chufus. Hans åminnelse firades icke i själfva den svårtillgängliga pyramidkammaren utan i ett ståtligt graftempel i pyramidens omedelbara närhet. Där funnos förvisso annaler och allsköns litteratur, afsedd att odödliggöra hans namn, men af detta tempel finns i våra dagar ingenting annat kvar än en ruinhög. Det synes hafva varit brukligt, att en konung redan tidigt under sin regering började uppbyggandet af sin graf. Landets stormän och mäktige följde exemplet och började i tid bygga sig varaktigare boningar för sitt stoft, som genom balsamering, skulle bevaras för tusenåriga tider, än de besvärade sig att bygga för sin korta lifstid. Grafvar och tempel voro hufvudföremålen för byggnadsverksamheten. Material bröts i Sinaihalföns bergstrakter; också tillverkades tegel af den lera, hvarpå särskildt nedre Egypten var så rik. Att byggnadsarbetena intogo en hufvudplats i riksförvaltningen, visar sig äfven af den omständigheten, att en särskild minister, vanligen en konungason, var betrodd med byggnadsdepartementet under titeln »föreståndare för konungens arbetsföretag».

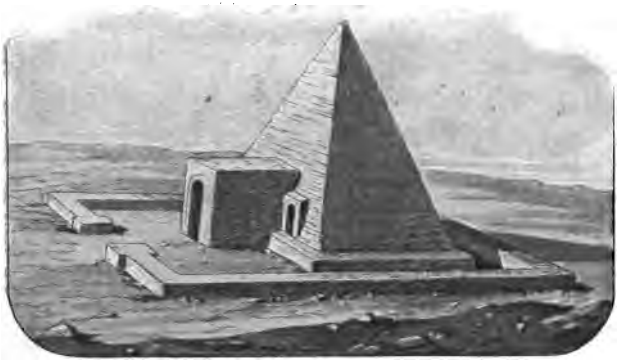

24. **En grafpyramid i Abydos från »mellersta rikets» tid.** Rekonstruktion efter Chipiez.

Mellersta riket.

Ett annat utseende har bilden af det mellersta riket och senare tider.

Om farao heter det nu i en kungahymn, att han är »ett lejon,

Digitized by Google

som vinner seger, när han kommer och går, när han ryter och låter sin röst varda hörd i antilopernas klippdalar»; »en sjakal, som med hast söker byte, som genomströfvar jordkretsen med otrolig snabbhet»; »en fruktansvärd orkan, som ryter på hafvet, hvars böljor äro som berg och den, som råkar ut för honom, sjunker i djupet» o. s. v.

Sådan karaktäristik passar icke på de fredliga graf- och tempelbyggarkungarna i fjärde och femte dynastierna. I ofvannämnda loford ana vi härskargestalter, sådana som de assyrisk-babyloniska stridshjältarna. Vi befinna oss tydligen i en krigarstat. Hvad hade då inträffat, som vållat denna förvandling? Redan under sjätte dynastien synes en viss upplösning af den föregående fasta enheten hafva tagit sin början. Medan förut de förnämes samlade grafvar äro vid Memfis, börja nu flera grafcentra uppstå i landsorterna, hvilket synes visa, att äfven de lefvandes hofstäder blifvit flera. De olika provinsernas höfdingar synas ha frigjort sig mer och mer från beroendet af storkonungen, och det är möjligt, att under den historiskt mörka tid som kallas sjunde, åttonde, nionde och tionde dynastiernas, Egypten ej längre varit ett enda rike utan en samling af småstater. Dessa åter hafva icke varit rika och mäktiga nog att efterlämna så varaktiga monument som den förgångna stormakten.

Det mellersta riket öppnar emellertid ett nytt stormaktstidehvarf. Ett af smårikena, det som hade sin hufvudstad i *Tebe* i det öfre landet, växer ut och blir den ledande staten. Den förste konungen i den s. k. tolfte dynastien, som residerar i Tebe, *Amenemhet I,* är en väldig krigarkung med historiskt sinne, som anser sig kallad att återställa den forna riksenheten. »Han lärde», heter det i en inskrift från Benihassan, »hvarje stad känna sitt områdes gräns mot den andras och uppställde deras gränsstenar fasta som himlahvalfvet. Han efterforskade de särskilda städernas vattenområden (vi se, att Nilregleringen är statsregleringens förutsättning) och upptecknade dem noga efter som det i gamla skrifter stod skrifvet, emedan han höll sanningen kär.» Denna återställelse eller nydaning, hur man nu vill betrakta den, försiggick gifvetvis icke utan motstånd: Amenemhet drog fram under strid genom landet. Starka genom seger och krigserfarenhet draga hans efterträdare äfven utom rikets gränser: Nubiens guldgrufvor voro ett lockande byte. *Usertesen III,* en konung af tolfte dynastien, anlade i deras närhet en fästning.

Den tolfte dynastiens konungar voro för Egypten hvad David

Digitized by Google

och Salomo senare blefvo för judarne: de stora, klassiska kungagestalterna, prisade i sång och saga för sitt välde och sin visdom. Deras språk blef det klassiska språket, skrifterna från deras tid heliga skrifter.

Hyksos.

Men så inträder åter en tid af förvirring och förfall. Ett nomadiskt herdefolk från norr eller öster tränger in, af grekerna kalladt *hyksos*. Det underlägger sig Egypten, gör dess skilda småriken åter fria från riksenheten men på samma gång skattskyldiga under sig. Själfva residera hyksos i nedre Egyptens östra del; gränstrakterna mot Palestina. Här bygga de en stark fästning, grekernas Avaris, hvarifrån de utöfva ett hårdt förtryck.

25. **Hufvudet af en konungabild i sfinxgestalt från hyksostiden.**

Med sjuttonde dynastien, omkring 1500 år före Kristus, börjar ett befrielsekrig mot dessa hatade förtryckare Skattskyldige höfdingar i Tebe, kanske ättlingar af de gamla storkonungarna där, göra uppror och lyckas efter långvariga strider befria Egypten. Hyksos trängas tillbaka till ett litet område kring sin fästningsstad och slutligen lyckades det *Jachmose* (Ahmes), grundläggaren af 18:de dynastien, sonsonen till den förste befriarhjälten, att intaga detta deras sista bålverk. Nu börjar en ny storhetstid. Befrielsekrigets hjältar blifva det återupprättade rikets härskare.

Det ser af åtskilliga tecken att döma ut, som om hyksos skulle

Digitized by Google

hafva varit semiter. En mängd semitiska namn och bruk vunno, tycktes det, under deras tid inträde i Egypten. Utan tvifvel bör äfven den israelitiska invandringen till Egypten under en faraon, som är välvilligt stämd mot det annars af egypterna hatade hebreiska folket med dess herdevanor, förläggas till tiden före hyksos' välde. Hyksos betecknas ju ock själfva som ett herdefolk. En farao, som uppsätter en hebreisk utbörding till sin förste rådgifvare och vän, såsom den bibliska berättelsen förtäljer, synes ju böra, om han skall betraktas som en historisk personlighet, sökas bland hyksoshärskarne. Det heter vidare, att israeliternas förtryck började, då en ny farao kom till makten, hvilken »icke visste af Josef», d. v. s. stod oförstående eller fientlig till den gamla hyksosdynastiens traditioner. All sannolikhet talar för att vi här ha att göra med det nya riket och restaurationen af den ursprungliga egyptiska själfständigheten, då »bort med utländingarna» blef en lösen. De sista forskningarna i Israels historia gifva vid handen, att den bekanta utvandringen och Moses' uppträdande, om det är historiskt, sannolikt bör dateras till vid pass 1270 före Kristus, hvilket datum väl stämmer öfverens med antagandet, att invandringen ägt rum omkring 1700, sålunda under hyksostiden.

Nya riket.

Liksom den föregående restaurations- och uppsvingsepokens konungar, de af den tolfte dynastien, efter det inres ordnande drogo ut på härnadståg mot Nubien, så ock den nya storhetstidens. Redan Jachmose och ännu mer hans son Amenhotep I krigade i Nubien. Dutmose (Totmes) I trängde ända fram till tredje katarakten (vid det nutida Dongola). Samme konung öfverraskar Främre Asiens stater med att utbreda sitt krigarvälde allt intill Eufrat, dit så vidt bekant är, ingen egyptisk här förut hade trängt fram.

Hans efterträdare är närmast bekant såsom »sin hustrus man»: han var förmäld med sin syster, något som

26. **Drottning Hatsjepsut**, »Egyptens Katarina II.»

Digitized by Google

för öfrigt i Egypten ej var synnerligen ovanligt. Denna dam, *Hatsjepsut*, som efter brodern-gemålens död tog regeringstömmarna om hand såsom förmyndare för sin minderårige brorson, *Totmes III*, var en ovanligt kraftfull, intelligent och duglig härskarinna, visserligen desslikes hänsynslös och föga nogräknad om de medel hon brukade för vinnandet af sina alltid högt syftande mål. »Egyptens Katarina II», som man har kallat henne, odödliggjorde sitt namn genom storartade byggnadsverk samt genom en i stor stil företagen sjöexpedition till »Paunt», antagligen ett försök att för Egyptens räkning lägga beslag på de rika kryddländerna i södra Arabien och på motliggande stranden af Afrika. Afbildningarna af denna expeditions byten höra till de pikantaste och lärorikaste af Egyptens bildminnen. Det var guld och bärnsten och rökelseträd, ebenholts, elfenben, apor m. m. Men medan hon vände sina blickar söderut, förmådde hon ej att med tillräckliga försvarskrafter skydda de asiatiska landeröfringarna, som därför gingo förlorade. Totmes III återvann dem slutligen, sedan han efter fasterns död blifvit självständig regent. Totmes den tredjes dödsår är händelsevis möjligt att på astronomisk väg beräkna. Det var 1449 f. Kr. Totmes III är, jämte den hundra år senare uppträdande Ramses II, Egyptens namnkunnigaste konung. Tempelväggarna i Karnak förtälja om hans storbragder. Af hvad där står finna vi, att han utfört ej mindre än 16 fälttåg, hvilkas ära prisas i stolta ordalag. Dessa tempelväggar äro så godt som ett sammanhängande epos på oförgängligt material. En intressant källa för fortsättningen af det syriska krig, hvarom Karnakväggarna berätta, äro de memoarer af en officerare, Amenenhep, som den tyske egyptologen och historiske författaren G. Ebers funnit i en graf vid Tebe. Vi finna däraf, att ett stort slag stått vid *Megiddo*, på den ifrågavarande tiden Palestinas mest betydande stad. Kriget gällde återvinnandet af de småriken i Palestina och Syrien, som affallit från Egypten. De upproriskas ledare var konungen af *Kadesj* (vid Orontes-floden), och staden Damaskus omnämnes i berättelserna såsom en redan då viktig ort. Kriget ändades med egypternas seger, och faraos namn genljöd som ett förskräckelsens eko ända hän till Eufrat-Tigrisländerna, hvarifrån Assurs härskare skickade dyrbara gåfvor af konstrika käril och ädla stenar till Totmes III:s krigsläger.

Till och med Fenikien blef skattskyldigt: af dess tributbetalande städer omtalas Sor (= Tyrus), Sarepta, Sidon, Birut (n. v. Beirut) m. fl. Från Kilikien skickades skänker, bland hvilka några i en grafmål-

Digitized by Google

ning afbildade metallkärl äro synnerligen intressanta genom den slående likhet deras konststil företer med den, som i Mindre Asiens och Greklands äldsta fynd återfinnes under namn af den mykeniska.

Af de närmast följande egyptiska härskarne är *Amenhotep III* märklig genom längden och glansen af sin regering. Inemot 40 år synes han hafva suttit på tronen, mäktig och ärad, mottagande skänker och beskickningar från när och fjärran. De s. k. memnonstoderna

27. »**Memnonstoderna**», kolossalstatyer föreställande Amenhotep III. Uppställda utanför ett åt denne konung helgadt tempel i Medinet-Habu.

äro bildstoder af denne glorvördige och länge i egypternas minne lefvande monark. De voro 21 meter höga och trotsa ännu i dag förgängelsen [1].

[1] Sitt största intresse äga dessa stoder genom en egendomlig naturföreteelse, som fordom lär ha kunnat iakttagas på en af dem: när bilden träffades af den uppgående solens strålar, förnummos toner, som påminde om klangen af en bristande harpsträng. På romarnes tid trodde man, att bilden föreställde Memnon, sonen af morgonrodnadens gudinna, Aurora, och förklarade ljudet som dennes hälsning till sin moder. Fenomenet anses hafva uppkommit genom luftströmmar, som vid soluppgångens temperaturväxling genomforo vissa sprickor i stenarna (antagligen uppkomna vid en jord-

Digitized by Google

Men för eftervärlden fäster sig intresset i ännu högre grad vid hans son och efterträdare, *Amenhotep IV.* Denne var nämligen en religiös reformator, en tänkare på tronen, tydligen en upplyst och kraftfull man, som, därest hans verk blifvit beståndande, synes väl hafva förtjänt att varda, nämnd vid sidan af världens stora religionsstiftare. Han sökte nämligen utrota mångguderiet och införa eller återföra dyrkan af en enda gud, solguden. Han gick alltför våldsamt och bröstgänges tillväga för att göra varaktig verkan, men hans framträdande är icke desto mindre en så märkvärdig företeelse i världshistorien, att vi måste däråt ägna en något utförligare skildring. Vi återkomma härtill i den särskilda afdelning, som i sammanhang behandlar den egyptiska religionen (se sid. 62 ff.).

Från Amenhotep IV:s och hans faders tid härrör ett af de senare årens allra intressantaste utgräfningsfynd, det beryktade brefarkivet från Tell-el-Amarna. Denna sydöst om Kairo på östra Nilstranden belägna by ligger på den plats, dit den kunglige religionsreformatorn flyttade sitt residens, då det Amondyrkande, prästregerade Tebe blef honom för motbjudande. I början af år 1888 hittade några bönder därstädes ett par träkistor, som i den torra sandjorden blifvit delvis bevarade till våra dagar. Deras innehåll befanns vara ett antal af mer än 300 tegelskifvor, somliga c:a en half meter långa, andra kortare, fullskrifna med babylonisk kilskrift. Egyptens bönder veta redan, hvad sådana fynd kunna inbringa sina upphittare, och i sin ifver att slå så mycket mynt som möjligt af den märkliga upptäckten slogo de sönder de största skifvorna och sålde styckena till olika köpare. Största delen har nu hamnat i British Museum i London, i det egyptiska museet i Kairo samt i kungliga museet i Berlin.

Dessa kilskrifttaflor innehålla bref till Amenhotep III och IV från olika asiatiska potentater af högre eller lägre grad, dels från mer eller mindre självständiga härskare, såsom Babylons och det syriska chetafolkets kungar, från en kung i riket Mitani vid öfre Eufrat vid namn Tusjratta o. s. v., dels äfven från Egyptens lydfurstar och ståthållare i Syrien och Palestina.

Den omständigheten, att äfven dessa sistnämnda hvarken äro skrifna på egyptiskt språk eller på de landsmål, som brefskrifvarne kunna

bäfning år 27 f. Kr. då äfven ett stycke af kolossen nedstörtade). Efter en restauration i senare tid upphörde den intressanta företeelsen, som länge utgjort ett föremål för många resenärers mystiska funderingar.

Digitized by Google

antagas hafva talat, utan i stället på babyloniskt mål och med kilskrift, synes visa, att babyloniskan var den tidens allmänna diplomatspråk i orienten — ett nytt bevis på Babylons tidiga och höga kultur.

Innehållet i brefven från furstar, som voro eller ville anses vara faraos jämlikar, äro vanligen, jämte hälsningar och välönskningar, meddelanden om bifogade skänker eller framställningar att få sådana. I vår tid ter sig den rättframma uppriktighet, hvarmed man då begärde hvad man önskade, mycket naiv, ehuru formen helt visst motsvarar den tidens diplomatiska etikett. Läs t. ex. följande bref från den ofvannämnde Eufratkungen Tusjratta:

»Till den store konungen, konungen af Egypten, min broder, min frände, som älskar mig och som jag älskar, [skrifver] Tusjratta, den store konungen, din svärfar, konung öfver Mitani, som älskar dig och är din broder. Med mig står det väl till. Lycka vare med dig, min broder och måg, med Teje, din gemål, och med Tadukipa, min dotter, din gemål! Lycka vare med ditt hus, dina söner, dina stormän, dina hästar och stridsvagnar, ditt land och allt hvad dig tillhör — trefaldt önskar jag lycka . . . Jag skrifver detta till min broder för att min broder må bevisa mig ännnu större ynnest än den, som visats min fader. Nu önskar jag guld af min broder, och det af två orsaker: för det första för vapnen och för det andra för hemgiften. Min broder må alltså ha godheten att sända mig guld i väldig mängd utan tal, mer än till min fader. Ty i min broders land finns det guld i mängd, liksom jordens stoft. Gudarne gifve därför, då det nu finns så mycket guld i min broders land, att han lämnar tio gånger så mycket som förr . . . Sänd guld utan tal, min broder, i väldiga massor. Jag å min sida vill ge de gåfvor, som min broder begär. Ty detta land är min broders land, och detta mitt hus är såsom vore det hans hus.»

Ännu lustigare är en frierikorrespondens, som fördes mellan kung Kadasj-man-bel af Babylon (eller Karduniasj, som det hette på den tidens språk) och Amenhotep III. Den förre hade i ett bref, som synes ha sårat det stolta faraonska hofvet, begärt en af Amenhoteps döttrar till gemål. Sedan han fått korgen, skrifver han ett bref, som innehåller ungefär följande:

»Hvarför ville du icke gifva mig henne? Icke behöfver du, som är konung, fråga efter, hvad andra tycka. Du kan väl handla efter ditt godtfinnande. För öfrigt, jag önskade ju, att du skulle sända mig en vacker egyptisk brud. Du kunde väl ha sändt någon annan. Hvem skulle här kunna veta, att hon ej var faraos dotter?»

Detta är ju ren och oförfalskad hästbytarpolitik.

»Men skickar du mig ingen, så må du icke heller vidare räkna på vår broderliga vänskap», tillägger den förtörnade friaren som sitt hotande ultimatum. Detta synes ha hjälpt, om icke för ögonblicket,

Digitized by Google

dock för framtiden, ty en af hans efterträdare, Burnaburiasj af Babylon, blef gift med en af Amenhotep IV:s döttrar. Från henne finns i samlingen ett bref till hennes fader, med påskrift, att det skulle lämnas till honom personligen, men tyvärr för resten oläsligt.

Af ett för Kanaans historia särskildt intresse äro brefven från detta då för tiden egyptiska lydlands småfurstar och lydkonungar. De klaga på hvarandra och på utifrån kommande ökenfolk, som kallas *habiri*. Några forskare hafva i detta namn trott sig igenkänna namnet på *hebreerna*, som i så fall vid denna tid skulle invandrat efter ökenlifvet och under Josua eröfrat Kanaan. Detta antagande, som bestrides af andra och naturligtvis, i den mån namnlikheten skall afgöra saken, är mycket osäkert, vinner ett skenbart stöd i den omständigheten, att just de städer, som i Josua boks 10 kapitel omtalas såsom af Josua eröfrade Makkeda, Lakisj och Geser m. fl. i dessa Tell-el-Amarna-bref omtalas såsom utsatta för habiri, mot hvilkas blodgirighet farao enträget anropas [1]. Brefven börja i regeln efter ett och samma formulär. Vi anföra ett exempel:

28. **Drottning Amenerdas.** (18:de dynastien.)

»Till konungen, min herre, min sol, himmelens sol [skrifver] Jitia, ståthållare i Askalon, som är din tjänare, ett stoft under dina fötter, dina hästars stalldräng. För konungen min herres, fötter faller jag ned sju gånger och åter sju gånger på mitt bröst och på min rygg.»

Längre har svårligen någon senare tid kunnat komma i kryperi.

Med *Ramses I*, den förste konungen af 19:de dynastien, börjar efter en tid af relativ svaghet och förvirring åter en krigisk maktperiod. Han och isynnerhet hans son *Seti I* förde väldiga krig med det numera till en betydande stormakt utvecklade cheta-folket (bibelns »hetiter», »Hets barn») i Syrien. Detta mäktiga folk bildade i regeln ett

[1] Emellertid voro antagligen just dessa orter utsatta för hvarje österifrån kommande fiende. Habiri öfversättes af andra helt enkelt med »de förbundna». Tiden för hebreernas invandring i Kanaan bör sannolikt sättas senare (jämför sid. 49).

Digitized by Google

29. **Kolossalstaty af Ramses II.** Utförd i granit. Förvaras nu i Turins museum.

Digitized by Google

bålverk mot egypternas framträngande åt nordost, men de palestinensiska folken underkufvades ånyo, och att döma af vissa segerinskrifter synas äfven enstaka slag ha vunnits öfver hetiterna. När Seti I stod på höjden af segerlycka i östern fick han emellertid besvärliga fiender att afvärja vid Egyptens egna kuster. Från denna tid uppträda nämligen tid efter annan vikingar från norr, bl. a. det s. k. sjardanafolket, hvars hemvist man velat söka på Sardinien. Säkert är, att de anfallande sjöröfvarne kommo från medelhafvets öar och dess nordliga kustländer. Seti lyckades besegra den första flocken, och från den tiden figurera »sjardana» icke sällan såsom krigsfångar, slafvar och soldater i den egyptiska världen.

30. **Ramses II:s genom balsamering till vår tid bevarade hufvud.** (Jämför statyn å nästa sida.)

Den namnkunnigaste af alla Egyptens faraoner är utan tvifvel Setis efterträdare, *Ramses II* (omkr. 1348—1281 f. Kr. [1]). Han hör till världshistoriens mest långlifvade regenter: hans regeringstid var af en längd, till och med öfverstigande den engelska drottning Viktorias, den upp-

[1] Enligt nyaste undersökningar, som anses grundade på astronomisk beräkning (jfr. sid. 50), skulle Ramses II:s regeringstid just dateras till 1348—1281, medan man förut antagit tidigare årtal, vanligen 1392—1326 (några, däribland Lieblein, äfven senare).

Digitized by Google

gick till icke mindre än 67 år. Det är lätt att förstå, att en härskare under så lång period skulle ha lätt att föreviga sitt namn. De första

31. **Ramses II som ung.** Samtida staty. (Jämför mumien å föreg. sida).

två decennierna af hans regering, hans kraftiga ungdomsår, voro fyllda af krigsföretag. I närmare ett halfsekel satt han sedan, en fredlig triumfator, och ledde de väldigaste byggnadsföretag, som Egypten skå-

Digitized by Google

dat sedan de stora pyramidernas tid [1]. Krigen hade gällt de gamla afunds- och upprorsfolken i Syrien och Palestina. En fruktansvärdt blodig och kritisk drabbning ägde rum i hans femte regeringsår vid det förut omnämnda Kadesj. Cheta-konungen hade där vid floden Orontes församlat alla sina underlydande folks hjälptrupper, och Ramses måste denna gång uppbjuda alla sina krafter för att behålla fältet. Han segrade till sist i denna den gråa forntidens kanske största »folkslaktning», men segern var nära att bli hvad senare tider kallat en Pyrrosseger. Det visar sig bäst däraf, att han icke förr än 16 år senare ändtligen såg sig i stånd att sluta formlig fred med chetafolket. Detta fredsslut medförde för egypterna bl. a. chetas erkännande af Palestinas underdånighet under Egypten. Freden hölls obrottsligt. Tretton år senare, då tiden helat alla såren, var förhållandet mellan chetahofvet och farao så godt, att en cheta-prinsessa blef Ramses' gemål. Chetafolket var den tidens mäktigaste asiatiska stat, dess monument återfinnas öfver hela mindre Asien och visa, att det sträckt sitt inflytande ända upp mot trakten af Troja.

32. Seti. II.

Under den långa fredsperioden byggde Ramses II tempel och borgar öfverallt i sina länder. Från den tiden härröra t. ex. flera stora tempel i Karnak, i Luksor, i Abydos, i det nubiska Abu-Simbel o. s. v. Själf residerade han mest i Tanis (Zoan), och lät där sina många slafvar och kufvade folk slå tegel och göra muraretjänst vid de många byggnader, med hvilka han prydde denna sin residensstad.

Ramses II:s son och efterträdare hette Mer-en-Ptah (*Menepta*). Han hade att utstå ett farligt infall af libyer från den västra landsidan och ett ej mindre farligt af nya vikingar från sjösidan. Han lyckas visser-

[1] Man har dock sökt påvisa, hurusom en del af de honom tillskrifna byggnaderna äro af äldre datum och att Ramses för att föreviga sitt minne låtit utskrapa äldre konungars namn för att ersätta dem med sitt eget.

Digitized by Google

ligen besegra dem, men dessa och följande anfall på riket försvaga det allt mer. *Seti II*, Meneptas son, synes en tid hafva fått dela makten med en fenikisk inkräktare. Hela den följande historien förtäljer om en förfallande kultur, i hvilken väl Ramses III (af 20:de dynastien), omkr. 1200, sökte blåsa nytt lif, men utan att lyckas mer än till en tid.

De följande konungarna buro, en lång tid bortåt, namnet Ramses. Ramses XII störtades slutligen af en öfverstepräst Herihor, som inledde ett kort hierarkiskt interregnum i Tebe, till dess en ny dynasti, den 21:sta, kanske af libysk härkomst, uppstår i Tanis och störtar detta prästherravälde.

Men medan dynastierna växla, kan förfallet icke hejdas. Sjöröfvarfolken från medelhafsöarna fortsätta sina plundringar, och det försvagade riket äger ingen motståndskraft. Dess andliga kultur lefver visserligen kvar men förstelnar allt mer och förlorar sin ledande ställning i världen. I östern uppstå mäktiga stater som öfverglänsa Egypten. Babylon och Nineve blifva världsstäder, och med David och Salomo har själfva Palestina höjt sig till en stormakt. Väl söker en farao af 22:dra dynastien *Sjesjonk* I (bibelns *Sisak*) omkr. 950 att efter Salomos död återvinna Egyptens palestinensiska makt, men utan varaktig framgång. Riket går oundvikligen utför.

Vi lämna här dess historia för att återkomma, sedan vi sett de nya stormakterna i orienten utveckla sig, blomstra och störtas. Ett nytt världsrike med frön till den högsta civilisation kom slutligen och införlifvade med sig spillrorna af både dem och Egypten. Det var Alexander den stores grekiska monarki, som visserligen, politiskt betraktadt, snart nog sönderföll, men som kulturellt lefde kvar och slutligen ånyo politiskt hopfogades i antikens sista stora världsvälde, det romerska. Egyptens grekiska (ptolemeiska) och romerska perioder tillhöra sålunda ett annat sammanhang.

Digitized by Google

4. Religion och seder.

Den egyptiska religionens väsen.

Antalet af egypternas gudar är ofantligt stort. De äro ursprungligen att betrakta såsom särskilda orters lokalgudomligheter. I den mån en stad växte i betydenhet och rykte, fick äfven dess gudsdyrkan en större allmängiltighet. Guden *Ptah* t. ex. är staden Memfis' lokalgud, *Atum* hette lokalguden i On, solstaden (grekernas Heliopolis), *Osiris* dyrkades från början i Busiris, *Amon* i Tebe o. s. v. Gudarna ansågos uppenbara sig i jordiska lifsformer, men under det t. ex. grekerna läto sina gudar alltid ikläda sig människors gestalt, så föreställde sig egypterna, liksom flera andra forntidens orientfolk, dem äfven[1] i skepnaden af vissa djur, som genom styrka eller andra fruktansvärda egenskaper ingåfvo dem respekt. Ptah uppenbarade sig exempelvis i tjurform. När en kalf af svart färg med ett hvitt pannmärke och vissa andra kännetecken kom till världen, trodde man, att det var en uppenbarelse af guden. En sådan kalf kallades Apis och vårdades från sin födelse till sin

33. **Gudinnan Hathors ko.** British Museum, London.

[1] Gudarne tänktes naturligtvis dock äfven af egypterna framträda i högre former. Ptah t. ex. framställes ofta som en människa, Osiris till och med alltid så.

Digitized by Google

död på det omsorgfullaste sätt i särskilda tempelområden. Ur berättelsen om judarnes ökenvandring från Egypten till Kanaan torde läsaren erinra sig hvad som förtäljes om den gyllene kalfven, hvilken folket, medan Moses i lång tid dvaldes på Sinai berg, uppställde som en gudabild. Denna episod visar, hvilken påverkan den långa vistelsen i Egypten haft på folkets religiösa föreställningar. De dyrka helt enkelt den egyptiske tjurguden Apis, till dess Moses med sin högre uppfattning kommer och halft med våld uppfostrar dem till en religion, hvars första bud var ett förbud mot alla jordiska sinnebilder af gudomsväsendet. Liksom Apis tänktes uppträda i tjurform, antog Amon gestalten af en gumse, Sobek af en krokodil o. s. v. Äfven sjakaler och kattor voro representerade i gudakretsen.

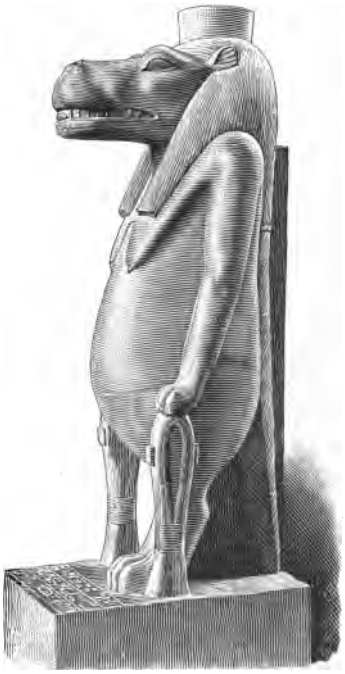

34. **Toëris, en populär gudomlighet,** dyrkad i Egyptens senare tid.

Mångguderiet utvecklade sig nu i de egytiska storstäderna på samma sätt som senare i Rom. Personer, som inflyttade till en stad eller ort från en annan, medförde dit sin gudadyrkan, som visserligen stundom bortdog under tidernas lopp och öfvergick till den religionsform, som mest brukades i den nya hemorten, men som också — helst om större inflyttningar från samma håll ägt rum — icke sällan fortlefde och utvecklade sig vid sidan af den förut brukliga. Så kan man förklara, hurusom ett ursprungligen monoteistiskt, d. v. s. en enda gud dyrkande samhälle löper ständig fara att nedsjunka i polyteism eller mångguderi. Detta mångguderi framkallar sedan en vidlyftig mytologi eller gudasaga, afsedd att ställa de olika gudarne i samband med hvarandra.

Huru olikartade de former voro, i hvilka de särskilda egyptiska lokalgudarne tänktes framträda, synas de dock nästan alla från början hafva uppfattats såsom den världsskapande, lifgifvande och uppehållande, vid tillfälle naturligtvis också förstörande urkraften. Då nu för den begynnande eftertanken denna kraft synes vara *solen*, äro Egyptens gudar i regel solgudar, d. v. s. man tänkte sig solen såsom den stora himmelska uppenbarelsen af guden, medan de särskilda djurfor-

Digitized by Google

merna voro jordiska höljen, i hvilka solgudens allestädes spridda andemakt för tillfället kunde taga sin boning, på det människorna skulle komma gudomen närmare.

Amenhotep IV, en religiös reformator omkr. 1400 f. Kr.

Vi kunna nu tänka oss, hurusom upplystare och mera tänkande människor måste förr eller senare genomskåda falskheten i folkets många gudasagor och höja sig till den tanken, att liksom solen är blott en, så är den gud, hvars afglans solen utgör, också blott en. Nutidens historie- och religionsforskning kan följa mångguderiets historiska utveckling och förstår det. Men för den omedelbara uppfattningen måste det i den underligaste djurdyrkan nedsjunkna egyptiska religionsväsendet te sig synligen vidskepligt och barbariskt. Grekerna hyste också för detsamma det djupaste förakt.

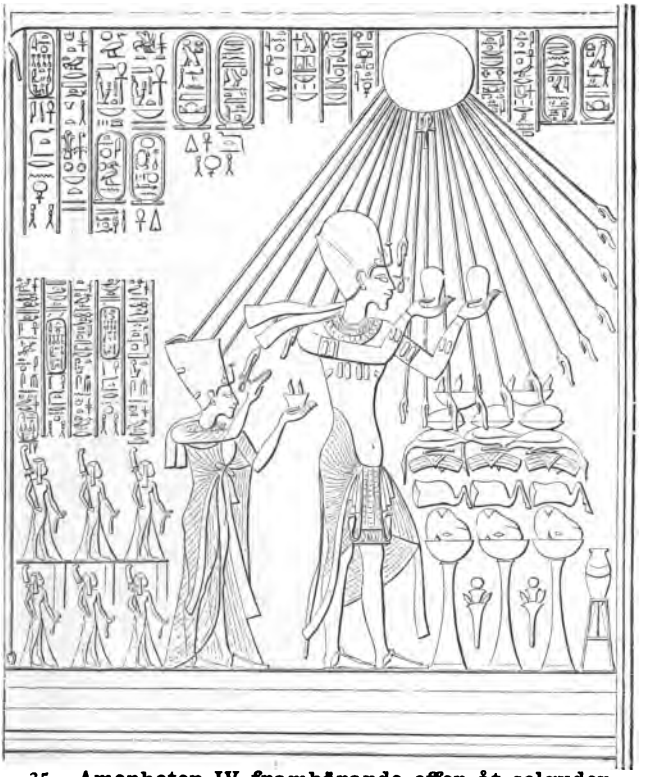

35. **Amenhotep IV frambärande offer åt solguden.** Samtida egyptisk relief (i en graf i Tell-el-Amarna).

Konung Amenhotep IV (se ofvan sid. 52) var å ena sidan tillräckligt upplyst för att finna det vanliga mångguderiet sanningslöst och förkastligt, men å andra sidan icke tillräckligt vis och historiskt erfaren för att förstå rätta sättet att åvägabringa en för framtiden fruktbärande religiös reformation. Icke desto mindre trodde han sig förstå det och grep sig an med en af de våldsammaste religiösa omstörtningar, som världen någonsin skådat. Han ville en verklig revolution, icke blott en refor-

Digitized by Google

mation i religionens värld. Och han satte till en tid sin vilja i verket.

Endast en är Gud, så var hans lära, och han uppenbarar sig för oss i solens härliga gestalt. Denne Gud kallade han *Aten* (solskifvan). Sitt eget namn Amenhotep, som innehöll en af de många falska gudarnes namn (Amon), förändrade han och lät kalla sig *Chuen-aten* (solskifvans afglans). Sina fäders hufvudstad Tebe, fylld som den var med så många minnen af mångguderiets vantro, ansåg han för oren: en helhetsmänniska som han kunde ej kompromissa: han öfvergaf staden och byggde sig ett residens (vid Tell-el-Amarna), hvilket han kallade »solskifvans horisont». Här växte storartade byggnader upp, och ett lysande hof hölls af denne egyptiske filosof på tronen. Liksom han själf icke skydde de mest radikala åtgärder för att inrätta sitt lif efter sin lära, så var han ej mindre sträng och fordrande mot andra. Han förföljde obarmhärtigt de gamla gudarne, ref på en äkta bildstormares vis ned deras tempel och dref en entusiastisk, rent af fanatisk propaganda för sin reformerade religion. Naturligtvis fick han det gamla prästerskapets kompakta mening emot sig, och antagligen stod äfven den stora massan af folket på prästernas sida. Efter hans död sökte väl hans måg och efterträdare (han hade ingen son) i någon mån fullfölja hans verk, men utan framgång, och dennes efterträdare ansåg enda möjligheten till samhällsförsoning vara att återvända till den gamla hufvudstaden och visa en vidsträckt tolerans mot den gamla religionens bekännare. Men väl återkommen till Tebe fann han motståndet och reaktionen allt för starka för att ens med lämpor kunna öfvervinnas. Han måste

36. **Mumien af en egyptisk öfverstepräst.** Från c:a 1500 f. Kr.

Digitized by Google

finna sig i att störtas från tronen, och en af Amenhoteps yngre mågar, hvilken återvändt till de gamla gudarna, blef den egyptiske Blotsven, som slutligen bragte allt åter i vanliga gängor.

Amenhoteps stora tanke hade alltså gjort bankrutt. Den var död från det korta lif, hvartill den, innan tiden var fullbordad, blifvit väckt. Den har gång på gång stått upp till nya existensformer. Judendomens monoteism och dess utbildning kristendomen äro sådana senare existensformer, hvilka lyckligare än Amenhoteps religion trotsat äldre fördomar. Men intressant och storslaget ter sig i hvarje fall detta försök till ett våldsamt jättesteg framåt på den religiösa utvecklingens bana. Med

37. **Stensarkofag från en egyptisk graf.** Kungl. museet, Berlin.

kännedom därom kunna vi äfven bättre förstå möjligheten af den judiska religionen, som vid en så tidig period i historien som på Moses' tid synes oss så enastående och beundransvärd, i en omgifning af det vidskepligaste mångguderi. Historien om Amenhotep IV visar oss ju, att det dock redan i midten af andra årtusendet före Kristus fanns upplysta andar, som öfvergifvit mångguderiet.

Den judiska religionspoesien, sådan den senare framträder i gamla testamentets poetiska skrifter, står icke längre isolerad i historien, om man jämför den med exempelvis följande härliga hymn till den egyptiska solguden, diktad af någon själsfrände till Amenhotep IV, som

Digitized by Google

väl icke höjt sig till dennes högtstående monoteism, men som dock trodde på »en enda gud, som är af begynnelsen». Hymnen lyder:

»Tillbedjan åt dig, o Re[1] vid uppgången, Atum[1] vid nedgången!
Du går upp, du går upp, du strålar, du strålar
i din lysande krona, du gudarnes konung.
Du är himmelens och jordens herre.
Du är den, som har skapat stjärnorna där ofvan och människorna här nere.
Du är den ende gud, som är af begynnelsen.
Du har gjort länderna och skapat folken.
Du var det, som gjorde fästets vatten och skapade Nilen,
du har skapat alla vatten och skänkt lif åt hvad i dem är.
Du var den, som band bergens kedjor samman och lät människor och hjordar varda till.»

Man erinrar sig här osökt den bekanta, i den israelitiska psalmsamlingen förekommande hymn, som tillskrifves »Moses, den gudsmannen» (90:e psalmen), där det heter: »Förr än bergen vordo och jorden och världen blefvo skapade, är du, Jahve, från evighet till evighet.»

Lifvet efter detta.

Den anförda hymnen förekommer i den så kallade »dödsboken», ett slags egyptisk bibel, en resehandbok för den färd genom dödsrikets ängder, som förestod den aflidande. Flera exemplar af denna dödsbok, mer eller mindre fullständiga, har man funnit i mumiekistorna. Tack vare dessa texter äro vi väl underrättade om egypternas föreställningar om lifvet efter döden. Mycket hade själen att erfara och utstå, innan hon nådde salighetens värld, hvilken uppfattades såsom ett strålande skepp, hvari solguden seglade öfver himmelens ocean. Att upptagas i hans följe på denna färd — det var saligheten. Men allt efter de gärningars beskaffenhet, som man gjort här i jordelifvet, gestaltade sig ens öde i det dödsrike, genom hvilket en hvar först hade att vandra. Dom öfver den döde afkunnas i »den dubbla sanningens sal», där själen framträder inför dödsvärldens herre och hans höga råd, 42 gudomliga domare, hvilka äga hvar sin specialitet, döma öfver hvar sin synd (hufvudsynderna voro enligt den egyptiska teologien 42 till antalet). Inför dessa skulle den döde högtidligen aflägga en bekännelse om sin vandel: »Jag har icke stulit, jag har icke brutit äktenskapet, jag har icke smädat farao o. s. v.» Bekännelsens

[1] Re och Atum voro olika namn på solguden.

Digitized by Google

sanningsenlighet pröfvas genom en mystisk vägning: hjärtat lägges på en vågskål och väges. Hjärtat togs därför ur kroppen vid begrafningen och lades särskildt. Kroppen balsamerades i regeln; däraf de många ännu bevarade mumierna. Man trodde nämligen på köttets uppståndelse.

Grafvarna förlades gärna på landets västra ökenrand, i hvars klippväggar de uthöggos, eller i hvars sand de byggdes. Man såg ju dagligen solgudens skepp glida ned i väster: därbortom måste de saligas värld vara. När Tegnér i sin »sång till solen» talar om »den västliga sal, där för anande hopp, där för uttröttad dygd till de saligas bygd springa portarne opp», så ger han ett modärnt uttryck för en urgammal föreställning, gemensam för många af antikens folk.

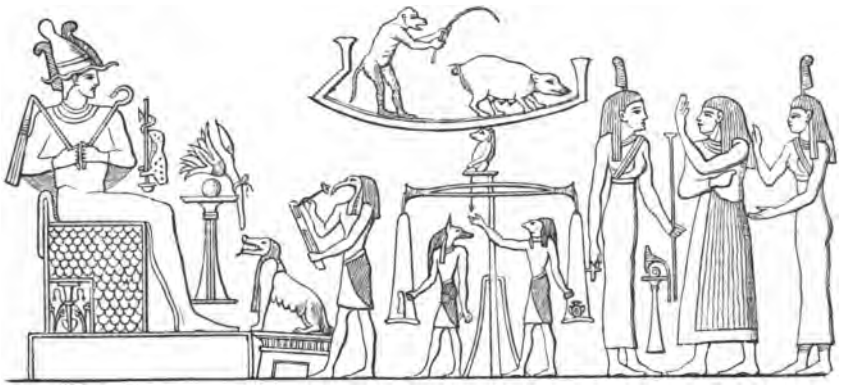

38. **Själen väges inför Osiris i underjorden.** Ur den egyptiska »Dödsboken».

Gudasagorna.

Trots den oerhörda mängden af religiösa hieroglyftexter i tempel och grafvar äro egypternas gudasagor oss endast högst obetydligt bekanta. De förutsättas tydligen såsom allmänt kända och omnämnas oftast i för oss otillräckliga antydningar och på myterna syftande fraser, hvilka förefalla oss gåtlika och oklara. Det följande är hufvudsaken af hvad de oss bekanta gudasagorna förtälja.

Solguden *Re*, en gång i tidernas morgon framgången ur den mörka oceanen (Nun), hade efter väldiga strider blifvit »människors och gudars konung» (jämför det liknande klassiska uttrycket om grekernas världshärskare Zevs). Efter långa tider begynte han åldras, hans ben förvandlades till silfver, hans kött till guld. Då blef hans

Digitized by Google

makt försvagad, och både bland gudar och människor förmärktes olydnadens ande. Af de förra var gudinnan *Isis* den visaste och äfven den själfrådigaste. Hon harmades öfver en brist i sin annars allt omfattande kunskap: hon kände icke solgudens *hemliga namn*, det namn som var hans egentliga och rätta, det som gaf honom hans allmakt, och hvars kännedom förlänade den, som det visste, magiska trolldomskrafter. För att utforska detta hemlighetsfulla namn, som solguden icke godvilligt lät någon få veta, tillgrep hon en list. När den ålderssvage guden en dag gick ut att vandra, lät hon en orm eller giftig mask bita honom i foten. Denna orm hade hon danat af gudens utspottade saliv, knådad med jord. En gammal sång skildrar denna händelse med följande ord:

Den vördnadsvärde guden trädde fram i sin glans,
och tjänande gudar ledsagade honom;
han gick ut att lustvandra, såsom alla dagar.
Då stack honom den vördnadsvärda ormen.
Den höge guden öppnade sin mun,
Och hans gudastämma trängde upp till himmelen.
Gudaskaran ropade: hvad är det, hvad är det?
Och (de tjänande?) gudarne ropade: se, se!
Men han själf förmådde ej svara därpå,
hans käkar skallrade,
alla hans leder darrade,
och giftet spred sig i hans kött,
liksom när Nilens vatten sprider sig öfver ängderna.

Efter en stund återvinner han dock fattningen och kallar till sig alla gudarna, »som framgått ur honom». De komma, fulla af sorg. Och Isis kom med de andra, hon som kunde förjaga allt lidande, hon hvars ord kunde väcka den afsomnade till lif. Hon är nu beredd att hela solguden, men mot villkor, att hon får veta hans hemliga namn. Hon får ändtligen sin vilja fram och fördrifver sedan giftet.

Men icke blott gudarne visa sig brista i respekt, människorna umgås med upprorisk planer, och förvärras i ondska. Efter ett rådslag bland gudarne beslutar solguden att nedsända den lejonhufvade *Hathor*, krigets blodtörstiga gudinna, för att förgöra människosläktet. Människorna fly uppför Nilen och söka gömma sig i klyftor och bergsskrefvor. Men de nedhuggas i massor, och blodet flödar öfver fälten. Slutligen förbarmar sig Re och hejdar blodbadet, så att en liten rest af människorna räddades åt lifvet. Guden lät uthälla tusentals öltun-

Digitized by Google

nor öfver marken, hvarvid ölet blandade sig med människornas blod. Gudinnan drack då häraf och vardt drucken, så att hon måste upphöra med sin mordverksamhet.

Mera allmänt känd än denna hemska syndaflodsmyt är, tack vare greken Plutarkos, sagan om Osiris, Isis, Set och Horos.

Gudarne *Osiris* och *Set* samt gudinnorna Isis och *Neftys* voro syskon. Osiris förmälde sig med sin syster Isis, Set med Neftys — i Egypten voro ju syskonäktenskap bland människorna vanliga, och gudarne tillskapades där, som annorstädes, efter människornas beläte. Osiris vann i tidens gryning herraväldet öfver jorden. Set afundades och rufvade på onda ränker. Han förskaffade sig ett mått på Osiris' gestalt och gjorde en kista, som noga passade därtill. Vid ett gästabud medförde han kistan, hvars konstfulla utsmyckning tillvann sig allas beundran. »Åt den, hvars kropp passar för denns kista, skall jag gifva henne till skänks», utlät sig därvid Set — eller Tyfon, som Plutarkos kallar honom. Alla försökte, men ingen passade mer än Osiris, för hvilken den tycktes vara fullkomligt lagom. I samma ögonblick som Osiris lagt sig ned rusade Set och hans invigde fram och spikade fast locket på kistan. Sedan skyndade de bort till floden (Nilarmen vid Tanis), där kistan utsattes för att utflyta i hafvet. Den försvunne Osiris' gemål Isis fördolde sig en tid i deltalandet och födde där en son, *Horos*, som under hvarjehanda faror och äfventyr växte upp i deltats sumptrakter. Under tiden färdades Isis jorden omkring, sökande sin makes kista. Härvid ledsagades hon af den sjakalhufvade guden *Anubis*, en son af Osiris och hans andra syster, Sets gemål Neftys. Vid Byblos på fenikernas kust fann hon ändtligen det eftersökta. Hon bragte liket till Egypten, där det emellertid påträffades af den onde Set, som slet det i stycken, dem han strödde ut på floden. Men den outtröttliga Isis drog omkring med en båt och plockade tålmodigt upp spillrorna. Hon begrof dem på olika ställen: däraf — förklarar sagan — de många Osirisgrafvarna och dessa Osirisreliker, af hvilka så många orter berömma sig.

Men Horos växte upp, och en dag börjar han mot Set den hårda striden till hämnd åt sin fader. Han förlorar ett öga i fejderna men segrar dock till sist och blir människornas konung och tidslifvets gud. Osiris, som fortfarande är död för sinnevärlden, blir dödsrikets evige behärskare.

Digitized by Google

En episod ur sagans senare del är af intresse med hänsyn till vissa afbildningar af Isis. När Horos hade besegrat Tyfon, förde han honom fängslad inför sin moder Isis, förtäljer Plutarkos. Isis lät nåd gå för rätt och skonade hans lif. Detta förtröt emellertid hämnaren Horos till den grad, att han slog hufvudet af sin moder. Hermes — säger den grekiske berättaren, som gärna likställer främmande folks gudar med de helleniska — gaf emellertid Isis ett nytt, men detta hade formen af ett kohufvud. (Jämför den grekiska sagan om Io).

Vi hafva här berättat Osirissagan i den form den har hos Plutarkos, emedan det är just i denna form, som den gått utom Egyptens gränser och spelat en roll i den allmänna religionshistorien samt i den senare litteraturen och konsten. Och det visar sig för öfrigt, att alla väsentliga drag i denna sägen återfinnas i egyptiska texter och bildframställningar. Knappast någon myt synes ha varit mera populär och mera pietetsfullt bevarad genom tiderna, att döma af talrika anspelningar funna på vidt skilda orter och från vidt skilda tidehvarf. Redan på ett grafmonument från sjätte dynastiens tid finner man berättelsen om kroppens styckande, de skingrade styckenas hopsamling, och Horos' hämnd.

Osiris' död och uppståndelse firades högtidligen hvarje år i december månad med stora religiösa fester, vid hvilka Isis' klagan åskådliggjordes i hymner, sjungna af unga flickor.

En af dessa hymner slutar med följande ord:

»O gudomlige herre!
Ingen är din like bland gudarna.
Himmelen äger din ande,
jorden din lekamen,
underjorden dina hemligheter.
Din brud är din beskärmerska,
din son Horos är världarnas konung.»

Talrika äro de gudahymner, som den fornegyptiska litteraturen bevarat. Till stor del göra de på nutidsmänniskan intrycket af stelt ceremoniväsen och liflöst formelrabblande. Samma bilder, samma stående fraser återkomma jämnt och ständigt, tydande på en synnerligen skarpt fixerad religiös terminologi, som vidmakthölls af ett prästerskap, hvars religionskänsla fastnat i formelväsen. Men undantag finnas. Vi ha redan sett ett prof anfördt på tal om solreligionen; och ingen kan

Digitized by Google

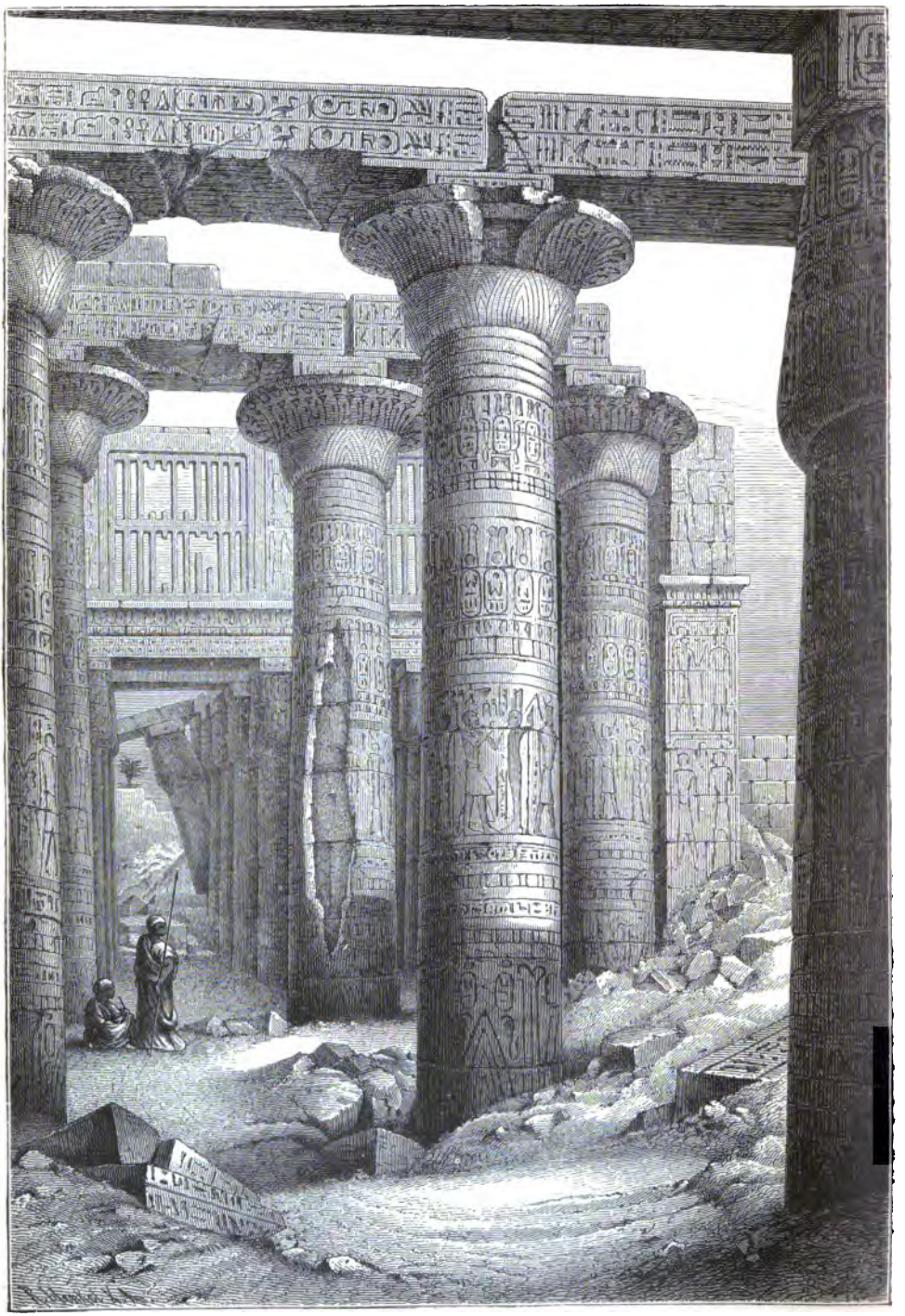

39. **Parti af pelarsalen i rikstemplet i Karnak (Tebe).** Ruinens nuvarande utseende.

Digitized by Google

neka, att det finns både känsla, fantasi och religiös lyftning åtminstone i slutorden till följande stycke ur en berömd hymn till Amon-Ra:

Mäktig och härlig är sonen af Ptah,
ung är han, älskvärd och skön,
honom gifva gudarne ära och pris.
Han har skapat det ofvantill är och i djupet, han lyser öfver all världen,
där fram öfver fästet han färdas i upphöjd ro,
konung rättfärdig, världarnas herre,
väldig i styrka, krafternas herre,
han, som har skapat och styrer jorden.

Den Endes beläte, som allt varande skapat,
Den Ende, som skapat allena, hvad som är.
Fram hafva människor gått ur hans ögon,
gudarna vordo till på hans ord.
Han skapar örter och gräs, som boskapen betar,
och träd, som frukter åt människorna ge,
näring han skapar åt älfvens fiskar,
näring åt luftens fågelvärld,
luft och lif åt det, som i äggen slumrar,
föda åt kyckling, som kryper därur,
föda åt spindlar och maskar och möss,
föda åt fjärilars vingade här.
Pris vare dig, som sådant gör,
ensam mång tusende händers verk,
vaken, när människor hvila i ro.

Pris vare dig af allt, som har lif,
ära och lof ifrån alla orter,
allt intill himmelens höjd, till jordens ändar,
allt intill hafvets yttersta djup!
Gudarna buga för ditt majestät,
ropa emot dig: kom i frid,
fader för alla gudars fäder,
du, som himmelen lyfter och trampar jorden! [1]

Kyrkor och prästerskap.

Sådana hymner ha vid de stora festerna skallat i Amon-Ras väldiga tempel i Tebe (n. v. Karnak), ett tempel, hvars mäktigt impone-

[1] Denna hymn, diktad och sjungen i Tebe, härrör från 19:de dynastiens tid, således från en tid föga aflägsen från den, på hvilken Moses kan antagas hafva lefvat (c:a 13:de seklet före Kristus).

Digitized by Google

rande stomme ännu står kvar, bjudande vördnad och gifvande en föreställning om glansen och högtidligheten af det gamla Egyptens gudsdyrkan. Templet i Karnak hade bl. a. en sal, mer än dubbelt så lång som Uppsala domkyrka, och torde i sin helhet ha varit den största tempelbyggnad, som någonsin funnits i världen. Dess tak uppbars af en skog af färgskimrande jättepelare, hvar och en huggen af ett enda stenblock. Framför dess ingångsport gick en praktfullt byggd väg, omgifven af två rader kolossala sfinxbeläten (liggande lejon med männi-

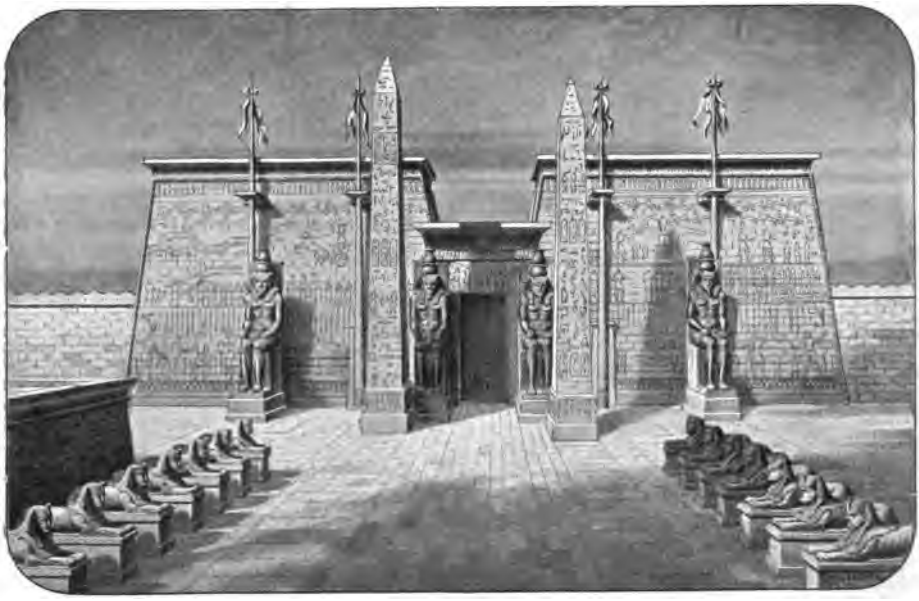

40. **Hufvudentréen till det stora templet i Luksor.** Efter Chipiez' rekonstruktion.

skohufvuden). Staden Tebe, lika rik på helgedomar som Rom i våra dagar, sträckte sig öfver en längd af inemot halfannan svensk mil.

Templens allmännaste plan var, i korthet beskrifven, följande: Inom höga, något sluttande murar visar sig först efter inträdet genom den på smalsidan byggda porten en pelarkransad förgård, bakom denna en betäckt pelarsal, därbakom åter en labyrint af högre liggande rum, innerst det som gömmer gudens bild, »det allra heligaste». Stundom äro förgårdarna flera. (Denna allmänna plan har tydligen varit bekant för det judiska tabernaklets konstruktör: likheten är omisskännelig). Väggar och pelare voro smyckade med heliga bilder och

Digitized by Google

helig skrift. De båda höga murar, som omgifva ingångsporten, pyloner kallade, äro särskildt rika på både ord och bilder.

Religionen vidmakthölls af ett i högre och lägre grader ordnadt, allt mer i former och benhård dogmatism förstelnande prästerskap. Prästerna åtnjöto viss andel af, såsom det heter i en urkund, »allt som offrades i templen af bröd, af öl och af kött». De disponerade en ganska stor jordareal (somligstädes ända till tredjedelen af all åkerjord). De hade stor makt öfver folkets sinnen, och vissa af dem ansågos äga undergåfvornas och magiens hemligheter. I själfva verket sutto tvifvelsutan Egyptens präster inne med åtskillig visdom, som verkligen kan förtjäna detta namn. De voro det gamla kulturlandets vetenskapsidkare och hade i många fall drifvit det exakta världsliga vetandet till en aktningsvärd höjd. Af åtskilliga skäl meddelade de emellertid icke sin kunskap åt hvem som helst. Endast de som »invigdes» i deras mysterier fingo del däraf, och denna gunst var icke hvar förunnad. Herodotos och Plutarkos synas hafva blifvit i någon mån invigde. Den förre säger om det och det, som han antydningsvis berör, att det icke är honom tillåtet att lämna närmare upplysningar, och den senare uppträder som ifrig försvarare för de egyptiska religionscere-

41. **Nuvarande utseende af obelisken och tempelpylonerna i Luksor.** (Samma tempel som föreg. bild visar i rekonstruktion).

Digitized by Google

monierna, i hvilkas symbolik han inlägger en fördold betydelse, som han säger sig känna men icke i allo kunna meddela. Om de djupaste hemligheterna kunde endast några få utvalda, hälst högättade personer blifva underkunniga, och de fingo ej sprida sin kunskap. Amenhotep med sin upplysning ansågs nog af prästerna kasta sina pärlor för svin.

42. **Pelarhall i förgården till det s. k. Memnonium Ramesseum.** (Ett tempel, byggdt af Ramses II.)

Prästerna buro linnekläder, som ofta ombyttes; de måste vara utan fläck och fel. Icke blott kläderna måste vara till ytterlighet rena; kroppen själf, som ju var förmer än klädedräkten, hölls med nästan öfverdrifven noggrannhet fejad och putsad.

Härom och om prästernas lefnadssätt i allmänhet berättar Hero-

Digitized by Google

dotos följande, som visserligen gäller hans tid men helt visst — med den konservatism, som utmärkte egypternas religiösa förhållanden — passar in äfven på långt äldre tider: »Prästerna raka hela sin kropp hvar tredje dag, på det ingen ohyra eller annan orenlighet må vidlåda dem, som tjäna gudarna. Och de bära allenast en linnedräkt

43. Förgården af templet vid Edfu, med utsikt ut genom hufvudingången.

och skor af byblos. Och två gånger hvarje dag två de sig i kallt vatten och två gånger hvarje natt. Och många andra religiösa stadgar hålla de, en oräknelig mängd. Men de ha också icke obetydliga förmåner. De behöfva nämligen icke förbruka eller påkosta någonting af egna medel, utan de få för hvarje dag sina prästkakor bakade och sin rika andel af nötboskaps- och gåskött. Därjämte få de drufvin att dricka.» Han fortsätter sedan med redogörelse för hvad de

Digitized by Google

icke få äta (till och med fisk och skidfrukter voro i vissa fall förbjudna) samt berättar om deras talrikhet: »Hvarje gud har ett flertal präster, och en af dem är öfverstepräst. När denne dör, ärfver sonen hans värdighet.»[1] (Jämför den mosaiska lagstiftningen om Arons prästerliga släkt). I ett senare kapitel[2] berättar Herodotos, huru prästerna infört honom i en tempelsal och visat honom en mängd träkolosser, som föreställde deras förfäder i många led: 245 träbilder, föreställande öfversteprästerna son efter far genom tiderna; hvarje öfverstepräst uppställer sin bild innan han dör.

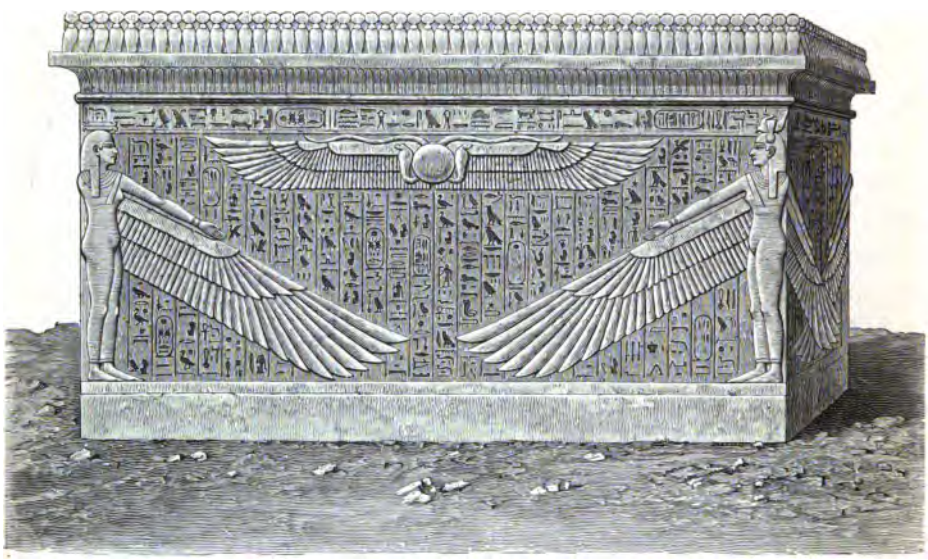

44. **Prästen Ais (18 dynastien) sarkofag.** Af röd granit, 2,6 meter lång, 1,4 hög, 1,1 bred. Väggarnas tjocklek c:a 1 decim.

På tal om förbjuden föda må anmärkas, att icke blott prästerna utan alla egyptier ansågo *svinet* orent (jämför judarne), och det till den grad, att de ansågo sig religiöst förorenade, om de i förbigående råkat med kläderna snudda vid ett svin. Efter ett sådant missöde måste den, som råkat ut för olyckan, ned till floden och två sig: därigenom ansågs han renad. Svinherdarna fingo icke ingå i något tempel och ingen ville befrynda sig med dem: de måste söka sig giften inom andra svinherdefamiljer. Men åt mångudinnan, säger Herodotos, och åt

[1] Herodotos II, 37.
[2] II, 143.

Digitized by Google

'Dionysos' (Osiris) offra dock egyptierna vid fullmånen svin och få då äfven äta deras kött, men också endast då.[1]

Offerdjuren måste fylla vissa noggrannt bestämda villkor för att kunna anses tacknämliga till offer: de måste vara »utan vank». Herodotos beskrifver huru tjurarna undersöktes. »Om man får se ett enda svart hårstrå på tjuren, så anser man honom icke ren. Han undersökes i detta afseende af en därtill särskildt förordnad präst, som låter honom både stå upprätt och ligga på rygg vid den noggranna undersökningen. Till och med tungan drager han ut för att se, om den är sådan den skall vara i afseende på vissa bestämda märken. Han granskar till och med hvarje tagelstrå på svansen. Är nu djuret rent i alla dessa afseenden, så vrider han ett byblosband om hornen, stryker sigilljord på och stämplar det med sin sigillring. Så får man föra bort tjuren. Den som offrar en ostämplad, straffas med döden.»[2] Han beskrifver därefter huru offringen tillgår: det märkta offerdjuret ledes fram till ett altare, och en eld upptändes. Så slå de ut vin öfver djuret, läsa böner och slakta det. Huden draga de af, och det afskurna hufvudet bära de bort, sedan de »läst många förbannelser» däröfver: »Om något ondt förestår antingen dem som offra eller Egypten i dess helhet, så må nu detta onda afvändas och komma öfver detta hufvud.» Hufvudet sälja de, säger han, åt helleniske köpmän, om sådana finnas på torget, annars kasta de det i floden. Man erinrar sig vid berättelsen om förbannelsernas öfverflyttning på offerdjurets hufvud återigen den mosaiska lagstiftningen: »syndabocken», på hvars hufvud folkets synder skulle falla, är en tydlig parallell. Mycket annat berättar han om deras offerseder, som här vore för vidlyftigt att genomgå. Bland annat anmärker han, att man i Tebe icke offrade får men väl getter, medan åter på en annan trakt förhållandet vore omvändt.

Flera religiösa högtider hade, liksom i våra dagars katolska länder, karaktären af tämligen glada folkfester. En sådan fest beskrifver Herodotos på följande sätt: »De färdas i båtar på floden, män och kvinnor i sällskap, en stor mängd. Af kvinnorna hafva somliga skallror, som de skramla med, och af männen blåsa somliga flöjt, hela flodfärden igenom; andra af båda könen sjunga och klappa händer. Och när de under färden komma till någon stad, lägga de i land och

[1] Herodotos II, 47.
[2] II, 38 - 39.

Digitized by Google

bära sig åt på följande sätt: somliga kvinnor göra såsom förut är beskrifvet, andra skrika hånande tillmälen åt kvinnorna i staden, andra åter dansa, andra lyfta på kjolarne. Så göra de vid alla tilläggsplatser. Till slut komma de till Bubastis, där högtiden hålles med stora offer. Och åtgår under dessa dagar mer vin än under hela året för öfrigt. Det samlas där då ända till bortåt 70 myriader (700,000) män och kvinnor, barnen oberäknade, enligt hvad innevånarne förtälja.»[1]

I Sais firades, berättar samme i dylika på åskådning hvilande skildringar rätt tillförlitlige sagesman, en s. k. lykttändningsfest: en hel natt brunno där lampor, bestående af skålar fyllda med salt och olja; på oljan sam en brinnande veke. Och seden iakttogs äfven i de enskilda hemmen, så att »den natten lyser det i hela Egyptens land.»[2]

Det sedliga lifvet.

Ogift stånd fordrades icke af prästerna, af hvilka ju vissa, som vi nämnt, bildade verkliga ätter med så att säga fast successionsordning. Men de fingo icke ha mer än en hustru, medan månggifte annars icke var förbjudet och hos konungen och de förnäma var vanligt. Häraf synes framgå, att dock engiftet ansågs äga moraliskt företräde, ty prästerna skulle naturligtvis i sitt lif framställa den moraliska idealbilden. Om egypternas äktenskapsseder vet man, att åtminstone i senare tid det ansågs rätt, att året efter bröllopet betraktades såsom ett slags profår. Var mannen efter detta års förlopp icke nöjd med hustrun, så kunde äktenskapet gå tillbaka, dock mot en i äktenskapskontraktet bestämd summa, som erlades i skadestånd. Som förut är omtaladt, gifte sig icke sällan en bror med sin syster. (I det nuvarande Egypten äro kusinäktenskap ytterst vanliga). Detta blef så vanligt, att det på vissa platser och tider rent af var regel. Vi torde icke misstaga oss allt för mycket, om vi häri se en hufvudorsak till den egyptiska kulturmänniskans förfall.

Hvad sederna bland folket beträffar, så hafva de otvifvelaktigt varit rätt olika under olika tider, strängare i äldre, lösare i senare tidsåldrar. En skämtare från 20:de dynastien har tecknat en hel bokrulle full med de oanständigaste tänkbara bilder. Och denna bok är funnen i en graf bland de hedersgåfvor den aflidne fick med sig. I en såsom helig ansedd skrift skildras en framliden faraos himmelska salighet,

[1] Herodotos, II, 60.
[2] II, 62.

Digitized by Google

och därvid antydes eller rättare försäkras uttryckligen, att han i himmelen skall få bland andra nöjen äfven åtnjuta det att få tillägna sig andras hustrur.

Att emellertid äfven en allvarligare stoisk lifsuppfattning hade förespråkare hos detta njutningstankarnes och dödstankarnes folk, visar sig bl. a. af följande utdrag ur en gammal papyrosskrift:

»Tag dig till vara för den främmande kvinnan.
Se icke på henne när hon kommer
och inlåt dig ej i bekantskap med henne.
Hon liknar hvirfveln i en djup ström,
hvars vindlingar man icke kännner.»

»Man säger mig: du öfvergifver böckerna,
du hänger dig åt nöjet.
Du går från gata till gata: du doftar öl afton efter afton,
öldoften skrämmer människorna från dig,
och den ruinerar din själ.

Du är som ett brutet roder,
som icke lyder åt någondera sidan.
Du är såsom ett tempel utan sin gud,
såsom ett hus utan bröd.

Man träffar på dig, som du stiger upp på murar
och slår sönder planket.
Folk flyktar för dig,
Och du slår dem sår.

O att du ändå visste, att vinet är ett elände,
och att du afsvure den starka drycken,
och att du icke gåfve ditt hjärta till svala drycker!» o. s. v.

Vi se, att egypterna icke förgäfves ha varit — som det antages — ölbryggeriets uppfinnare. Fylleri och slagsmål, tjufveri, intriger och skandalprocesser äro väl representerade i de egyptiska skrifternas innehåll. Särskildt rikhaltig är en bevarad redogörelse för långvariga och långrandiga processer angående graftjufnader i Tebe. Denna stora stads ena hälft var ju så godt som uteslutande en kolossal kyrkogård, i hvars många monument skatter af stort värde lågo gömda och kunde locka tjufvar.

En mörk sida i egypternas seder är äfven deras långt gående vidskepelse och därmed sammanhängande beroende af spåmän, trollkarlar och hvarjehanda mer eller mindre medvetna humbugsmakare.

Digitized by Google

5. Styrelse och förvaltning. Sociala förhållanden.

Ehuru något olikartad under olika tider synes dock det gamla faraonrikets regeringsform i allmänhet hafva varit den absoluta, despotiska monarkiens. Faraos vilja var landets högsta lag. Visserligen måste farao, om han ville undvika det tysta motståndets och de lurande sammansvärjningarnas fara, räkna med det tongifvande prästerskapets och andra inflytelserika folklagers allmänna mening, där en sådan fanns. Att han stundom försökte sätta sig öfver dessa risker, och med hvad resultat, visar det ofvan omförmälda exemplet, Amenhoteps reformation. Till ämbetsmäns och undersåtars efterrättelse fanns åtminstone i nya rikets tid en lagsamling i 8 böcker och en högsta domstol, såsom lagens högste vårdare näst farao själf.

Konungen betraktas nästan som en gudomlig varelse. Hans namn och titlar äro gudomliga. Hans bild framställes vanligen mycket större än samtidigt afbildade undersåtar. Hvilken ofantlig höghet farao iakttog gent emot undersåtarne under gamla rikets tid, kan man förstå däraf, att det framställes såsom ett anmärkningsvärdt bevis på nedlåtenhet, att konung Sjepseskaf (Mykerinos efterträdare) lät en man, som varit öfverstepräst i Memfis och konungens egen måg, få kyssa faraos fot, icke, som andra dödlige måste göra då de trädde inför majestätet, kyssa golfvet eller jorden, hvarpå foten hvilade. Det förefaller visserligen, som om de senare tiderna i viss mån skulle ha lossat på hofceremoniernas tvång och utvecklat något större enkelhet. Men äfven i nya rikets dagar saknades ej former för smicker och kryperi. När man talade till majestätet, måste det ske, om icke i versens, så i den lyriska prosans form. Ett anförande inför den jordiska afglansen af gudomsväsendet borde i det närmaste ha karaktären af en hymn. Ett sannskyldigt mästerprof på denna underdåniga fraselogi, må anföras. Det är hämtadt ur inledningen till ett uttalande af ett statsråd i samtliga rådens namn vid en rådplägning:

»Vi skådade många dina undergärningar, sedan du blef uppsatt på de både ländernas tron. Vi hafva intet hört eller sett, som därmed kan jämföras. Hvad af din mun utgår, liknar Harmakis' (den sanningskäre gudens) ord. Din tunga är en rättfärdighetens vågskål, och dina läppar äro noggrannare

Digitized by Google

än tungan på Tots våg. Hvar finns en väg, som du icke känner? En ort, som du icke skådat?... Hvad du icke har sett kommer dock alltid för dina öron. Du regerade, när du ännu var i moderlifvet. För dig föredrogos alla riksangelägenheter, när du ännu var ett barn med lock vid örat... Du var fältherre, medan du ännu diade. Vid tio års ålder skedde alla byggnadsarbeten genom din hand, ty denna hand var det, som angaf grundritningarna... Du är den lefvande afbild, som jorden äger af din fader Atum i On (d. v. s. solguden)... Du skall lefva till eviga tider, och alltid skall man sätta dina tankar i verket och lydaktigt lyssna till alla dina ord.»

När vår tids furstebarn få höga värdigheter i vaggan, ha de således i detta afseende för länge sedan haft föregångare. Och när man fordrar, att ett kungsord skall vara ett sanningens säkra uttryck, så har man alltså gammal häfd för ett sådant anspråk.

45. Parti af förgården till Isistemplet på ön File.

Farao hade ett rikt harem af gemåler och frillor. Men det var dock endast en, som erkändes såsom riksdrottning. Hennes namn inneslutes på inskrifter inom en aflång kretslinje liksom konungens. Hon kallas »den som skådar gudarna» (= de kungliga), »gudens älskade», »hon som älskas af dubbeldiademets bärare» o. s. v. Dessa uttryck äro hämtade ur gamla rikets inskrifter. Under nya rikets tid kallas hon med något enklare benämningar, såsom »gudens gemål», »gudamodern», »faraos stora gemål». Haremsdamerna voro icke sällan af förnäma egyptiska familjer, men

Digitized by Google

därjämte funnos många utländska kvinnor, vanligen sända som gåfvor från vänskapligt sinnade österländska hof. Salomos i bibeln beskrifna harem torde haft sin förebild vid faraonernas hof. Naturligtvis blefvo så välförsedda äkta män icke utan afkomlingar. Ramses II hade öfver 170 barn. Endast en son blef i regeln konung, vanligen äldste sonen af den officiella drottningen. Stundom blef denne kronprins på faderns ålderdom upptagen till medregent, hvarigenom han var bättre tryggad för en möjlig tronstrid vid faderns frånfälle. De öfriga beklädde vanligen höga ämbeten, minister- eller höfdingeposter, och i nya rikets mera krigiska tid med förkärlek fältherretjänster af olika grader. Antalet hoftjänstemän synes nästan i alla den fornegyptiska historiens tider ha varit oerhördt stort. Hebreernas tradition om Josef förtäljer oss om en öfverste munskänk och en öfverste bagare, egyptiska inskrifter tala om föreståndare för faraos klädkammare, om faraos öfverblekmästare, om det kungliga husets öfvertvättmästare. Faraos diademvårdare, hans perukmakare och underperukmakare förekomma desslikes, och i titeln perukmakarnes föreståndare få vi en aning om hvilken här af toalett-tjänare det faraonska hofvet måste hafva haft. Kungliga smyckeförvaltningen synes ha varit ett helt ämbetsverk: där funnos särskilda skrifvare och byråföreståndare. »Faraos solfjäderbärare» var en synnerligen hög herre, någonting motsvarande en öfverkammarherre. Han bär visserligen en solfjäder men blott som symbol af sin värdighet; själfva fläktandet för att ge svalka och hålla majestätet i fred för flygfän — en i Egyptens heta klimat mycket viktig uppgift — tillkommer lägre individer. (Jämför de modärna hofvens hofstallmästareskap m. fl. ursprungliga tjänaresysslor, som numera äro högförnäma befattningar. Ordet marskalk t. ex. betyder egentligen stalldräng.)

Liksom hos oss konungens befallningshafvande i statschefens namn regerar de särskilda länen, så hade redan det gamla Egypten sina landshöfdingar, de s. k. nomarkerna (enligt grekernas ordasätt). Landet var indeladt i mer än 40 höfdingedömen eller landskap. De olika landskapens höfdingar synas i regeln i det gamla rikets tid ha varit sina trakters största godsägare. De voro af gammal adel, och deras höfdingevärdighet gick gärna i arf. »Södern», som den öfveregyptiska riksdelen äfven officiellt kallas, hade redan under gamla rikets tid en öfverhöfding, som stod i spetsen för alla dess höfdingar. Under mellersta rikets tid höra vi talas om en sådan äfven för »Nor-

Digitized by Google

den» (framför allt deltaområdet). De olika höfdingedömena hade i äldre tider rätt självständig förvaltning. Dock synas vissa angelägenhe-

46. **Kaemhet, en kunglig sädesmagasinsförvaltare i Tebe på Amenhotep III:s tid (c:a 1450 f. Kr.).** Relief i kalksten, från en graf. Kungl. museet, Berlin.

ter redan tidigt hafva centraliserats, t. ex. Nilregleringen och spannmålsskatteväsendet (farao hade kornmagasin öfver hela landet, där

Digitized by Google

folkets skatter upptogos i spannmål). Högsta domstolen (jämför sid. 80) var också en centralmyndighet, som stod öfver provinsdomarne. Vi ha redan i den meddelade öfversikten öfver den politiska historien omförmält, huru den självständiga provinsförvaltningen allt mer ledde till lösgörande från riksenheten, och huru därigenom gamla riket småningom upplöstes. Mellersta rikets uppgift blef följaktligen att skapa en stark centralisation. Detta lyckades dock endast delvis. Nomarkerna, landshöfdingarne, betraktade sig i förhållande till farao ungefär som de tyska småfurstarne i förhållande till kejsaren. Men de kungliga domänerna och den kungliga egendomen för öfrigt utvidgades, och dess förvaltning omhänderhades af ett väl organiseradt för hela landet gemensamt ämbetsverk. Det är från denna tid som vi ha de flesta af dessa titlar på massor af ämbets- och tjänstemän, hvilka ännu endast delvis äro förstådda. Under seklernas lopp indrogos många af dessa tjänster, men titlarna lefde kvar, och många tjänster förenades i en hand. Nya riket gjorde enhetsverket radikalare. Det är icke otroligt, att de gamla adelssläkterna utrotades efter den i historien så ofta pröfvade metod, som Kristian tyrann på sin tid försökte i Sverige. Säkert är, att all jord småningom blef statsegendom. Bibelns berättelse om Josefs manöver för att lägga all jord i konungens händer (1 Moseb. 47) torde hvila på något minne af denna småningom skeende konfiskationsprocess. Det egyptiska idealet för en ämbetsman kan man se af följande inför underjordens domare aflagda bekännelse, som lägges i munnen på landshöfdingen Amoni:

»Ingen minderårig har jag förfördelat, ingen änka har jag beredt bekymmer, ingen... herde har jag fördrifvit, för ingen föreståndare för lifegna har jag tagit bort hans folk vid arbetet. På min tid fanns det ingen fattig, och i mina dagar fanns det ingen som hungrade. När hungeråren kommo, plöjde jag alla distriktets åkrar ända till dess norra och södra gräns och uppehöll innevånarne vid lif och höll dem med föda, så att ingen behöfde hungra. Och jag gaf till änkan likaväl som till den som hade en make, och jag föredrog icke vid gåfvornas fördelning de store före de små.»

Under nomarkerna stodo massor af underordnade tjänstemän, och skrifvardömet florerade här nästan lika fullt som någonsin i en modärn stat. Att bli »skrifvare» d. v. s. statsämbetsman, ansågs såsom en lycka. Ämbetsmännen fingo sin lön mest in natura, och stodo de i gunst fingo de extra gåfvor af farao. Den ämbetsman, som har framgång, skaffar sig gärna en villa, hästar och vagn, en lustjakt, negrer,

Digitized by Google

som passa upp i hans hus, parker och ladugårdar. Lifegna bönder arbetade på åkrarne, och deras hustrur väfde och spunno ett visst kvantum, som skulle levereras in till vissa ämbetsmän. Det är tydligt, att härigenom stort spelrum gafs för deras godtycke.

Vid sidan af det civila ämbetsmannastånd et, fanns äfven ett militärt. Egypterna voro i det gamla rikets tid ett fredligt folk, ty deras grannar, öknarnas nomader, voro ej tillräckligt starka för att på allvar angripa dem, och icke heller hade de mycket att bjuda på, som kunde locka egypternas egen eröfringslystnad. De försökte visserligen — i synnerhet Sinaihalföns beduiner — att under nattliga ströftåg stjäla sig några kreatur, ungefär som nattens rofdjur nalkas ladugårdar och beteshagar, och för att skydda sig mot dylika tjufband byggde redan historiens första kända faraoner små gränsfästningar vid ökenranden samt utställde vaktkedjor för att varsko befolkningen. 5000-åriga ruiner af sådana gränsfästen finnas ännu kvar. I det gamla rikets äldre perioder fanns det ingen gemensam krigshär. Hvarje landsdel (nomarki) hade sitt särskilda mycket enkla försvarsväsen och sitt gemensamma vapenhus. Skulle något större krig mot en gemensam fiende företagas, var man hänvisad till att låta dessa småafdelningar, hvar under sin höfding, operera mer eller mindre självständigt, ehuru man nog satte ett slags öfverbefälhafvare såsom ledande kraft öfver det hela. En dylik general vid namn Une (i farao Pepi I:s tid) har i sin graf låtit förhärliga minnet af ett under hans ledning fördt fälttåg mot »asiaterna som bo på sanden» d. v. s. ökenbeduinerna söder om Palestina och kanske i dess sydliga delar. På det enklaste möjliga sätt tillgick provianteringen af hans här enligt denna grafinskrift: »Somliga röfvade brödet och sandalerna från hvar mötande vandrare, andra röfvade bort hvar get i hvarje by, som tåget drog förbi» o. s. v. Krigsresultatet var, om man får tro generalen, lysande: »Hären gick lyckosamt och sönderhackade beduinernas land», heter det. I det mellersta och nya rikets tid var naturligtvis krigsväsendet vida längre hunnet i teknisk fulländning. Man ser på denna tids afbildningar, att härarna voro fördelade i väl utrustade olika vapenslag: fotfolk, vagnskämpar, bågskyttar. Denna indelning förutsätter en mängd militära befälsposter af olika grader. Men någon egentlig militarism synes dock aldrig ha tryckt Egypten, hvars landsplåga i vida högre grad var den civila byråkratien.

Digitized by Google

Man häpnar inför det in i de minsta detaljer genomförda *system*, som utmärkte det antika Egyptens alla institutioner. Vi tycka, att organisationens konst är en modärn uppfinning. Men kanske aldrig har den varit så utvecklad som i det gamla Egypten. Icke minst arbetarskarorna voro organiserade. Men det är den stora skillnaden mellan nu och då, att nu går organisationen ut nedifrån, då gick den uppifrån.

47. **Såningsarbete.** Fornegyptisk teckning.

När en arbetare nämnes i inskrifter och handlingar, så nämnes samtidigt den afdelning och den arbetschef han tillhör, t. ex. »Arbetaren N. N. som står under öfverarbetaren N. N:s hand, vid grafstaden (i Tebe).» »Metallarbetaren Paikaru från västtaden, lifegen åt Ramses III:s hus, undergifven Amon Res förste profet.» O. s. v. Öfverarbetaren för bok öfver sina underordnades flit. En kalkstenstafla i Bri-

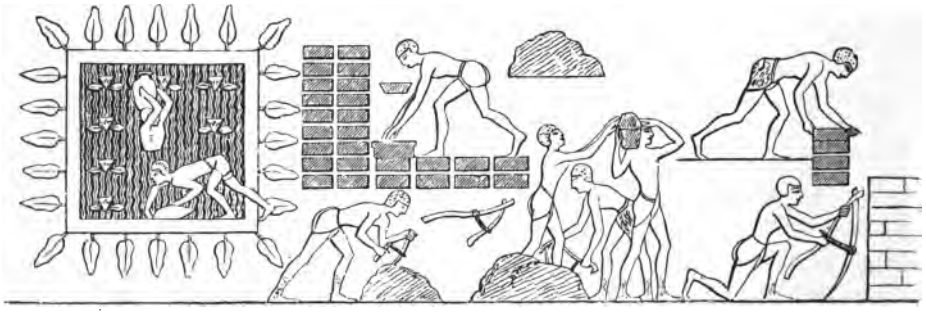

48. **Tegelslående tvångsarbetare.** Fornegyptisk teckning.

tish museum innehåller 43 arbetarnamn och data för de felsteg en hvar begått (således ett slags anmärkningsbok). Åtskilliga gå klara hela året, andra ha slarfvat, somliga försummat mer än en half månad. Med röd färg har man ritat en uppgift om orsaken. Mest förekommer anteckningen *sjuk,* någon gång *lat;* några ha »offrat åt guden», en har ett illamående hos sin hustru att anföra. Vi ha detal-

Digitized by Google

jerade uppgifter om en arbetartrupp, som på Ramses IX:s tid arbetade i Tebes grafstad (metallarbetare och snickare). 4 gånger i månaden fingo de större rationer af fisk, hvarje månad en portion skidfrukter, ett antal krus (antagligen öl) ett parti ved och spannmål. Den 28 i hvar månad faller den sistnämnda ut. En gång kom spannmålen först den 29. Man knorrade. Men en annan månad uteblef den alldeles med den påföljd, att, som det heter, »arbetarne lågo i sina boningar», d. v. s. strejkade. Ingenting är nytt under solen.

Länge stod den egyptiska kulturen på »bronsålderns» stadium, och äfven sedan järnet blef bekant synas de flesta vanligare verktyg fortfarande ha tillverkats af brons, antagligen emedan järnet var dyrt och svåråtkomligt. I Tebe har man hittat en korg med de verktyg, som konung Totmes III brukade vid den högtidliga grundläggningen af ett amontempel. Dessa verktyg äro af brons och påminna starkt om våra svenska bronsåldersvapen. Men vid en dylik högtidlig ceremoni brukades antagligen mycket ålderdomliga redskap.

---

6. Litteratur, vetenskap och konst.

Det invecklade ämbetsmannasystemet, prästhierarkien och den stränga organisationen af allt förutsatte ett vidlyftigt skrifveri. Det utbildade sig därför ett verkligt skrifvareskrå. Några uttalanden om skrifvareskråets företräden hämtade ur egyptiska urkunder, torde tjäna till belysning af det sagda:

»Låt din själ lägga sig efter Vetenskapen och älska henne som en moder, ty det finns ingenting, som öfvergår böckernas visdom.»

»Den olärde, hvars namn ingen känner, blir liksom en tungt lastad åsna, drifven af skrifvaren», men »den, som har vändt sitt sinne åt bokliga idrotter, han står öfver arbetet och varder en vis furste.»

49. **Skrifvare i verksamhet.** Relief från en graf.

»Grip dig an och blif skrifvare, så får du ledningen öfver människorna.»

Skrifvareskrået tillbad en särskild skrifvaregud, Tot, gudarnas sekreterare, hvilken framställes såsom en apa med glänsande hår. De,

Digitized by Google

som skulle gå den lärda vägen, började redan tidigt att tränas i särskilda skolor, som tillika voro pensionat. Uppfostringens hufvudmedel synes ha varit kroppsagan. Pedagogiska skrifter, som bevarats till vår tid, motivera den med hänvisning till djurtämjarens dressyr. Djuren kan man få att lära sig alla slags konster, om man ger dem bra med stryk. Sak samma med pojkar. »Tillbringa ingen dag sysslolös», heter det i en förmaning till unga skrifvarämnen, »annars får du stryk. Ty en yngling har sina öron på ryggen: han hör bäst, om man ger honom prygel.» Undervisningsmetoden var för öfrigt visserligen enkel, men därför icke opraktisk: den var nämligen hvad man med ett modärnt uttryck kallar *imitativ* eller grundad på efterhärmning. Man gaf gossarne, så fort de inhämtat skrifkonstens elementer, texter att *afskrifva.* Innehållet i dessa texter gaf dem realkunskap, och själfva afskrifvandet lärde dem form och stil. Något grammatiskt plugg synes man ej ha plågat ungdomen med — man var därtill alldeles för praktiskt och realistiskt anlagd i det gamla Egypten. Skriften förenklades från det gamla rikets hieroglyfer till senare tiders s. k. demotiska, vida bekvämare skrift — en reform, som träffande har jämförts med våra dagars öfvergång från vanlig bokstafsskrift till den tidsbesparande stenografien. Hieroglyferna bibehöllos dock för den högtidliga och högofficiella skriften, mest kanske ur dekorationssynpunkt. Därför äro så många tempelinskrifter äfven från senare tider anbragta i hieroglyfskrift.

Litteraturen måste i ett gammalt kulturland med starkt uppdrifvet skrifvareväsen hafva varit synnerligen rikhaltig, om den också ej i rent konstnärligt afseende stått så högt. Den religiösa litteraturen representeras först och främst af de 42 heliga, på visst sätt »kanoniska» böcker, som prästerna erkände, däribland den bekanta »*dödsboken*», men vidare äfven af en hel del privata arbeten af religiöst innehåll. Vi hafva i det föregående lämnat prof på religiös litteratur och kunna därför här förbigå denna art af skrifter. Till de religiösa räknades i Egypten anmärkningsvärdt nog äfven de medicinska skrifterna. Prästerna voro äfven »medicinmän».

Af världsliga skrifter är den mest bekanta en episk dikt om Ramses II:s krig mot hetiterna, *Pentaurs hjältedikt.* Pentaur var icke, som ofta uppgifves, namnet på diktens författare. Det är blott skrifvarens namn. Det vi äga i behåll af denna dikt är visserligen endast några fragment (en redan på Champollions tid känd papyros, och en senare

Digitized by Google

funnen, hvarjämte inskrifter å tempelväggar bevara stycken däraf), men de äro tillräckliga för att gifva oss en föreställning om den egyptiska epiken. Den har icke höjt sig till den medryckande sagoform, som utmärker t. ex. de homeriska dikterna. Den står ännu väsentligen på den halflyriska hymnens ståndpunkt. Konungen beskrifves och prisas i de mest öfverdrifna fraser: hans böner till skyddsgudarna och deras svar refereras i tröttande längd. Själfva handlingen skildras föga och utan synnerlig åskådlighet. Ett par prof må anföras. Ramses skildras i de första fragmentens början såsom stående på sin stridsvagn midt i fiendehoparne, öfvergifven af sin räddhågade eller senfärdiga här. Han klagar:

»Mina bågskyttar och mina ryttare hafva öfvergifvit mig.
Ingen bland dem är på sin plats för att kämpa vid min sida.»
Så talade konungens majestät, det väldiga, starka.
»Hvarpå tänker min fader Amon? Kan fadern svika sin son?

Har jag icke firat härliga och talrika högtider till din ära?
Har jag icke uppfyllt ditt hus med byte?
Man bygger nu åt dig en boning för tiotusental af år.
Hela världen förenar sig att bringa dig offer — — —
Jag har offrat åt dig trettio tusen oxar med välluktande örter och kostligaste rökelse.
Jag har byggt dig tempel af huggna stenar, jag har rest eviga träd i höjden.
Jag har framfört obelisker från Elefantine,
jag har framfört eviga klippblock.
Hvem kan säga, att sådant skett någonsin tillförene?

Till dig ropar jag nu, min fader.
Jag är midt i en svärm af okända människor,
jag är allena inför dig, ingen är med mig.
Mina bågskyttar och ryttare hafva öfvergifvit mig, när jag ropade efter dem.
Men jag föredrager dig Amon, framför milliarder af bågskyttar,
framför millioner af ryttare, myriader af unga hjältar.
Människornas vishet och konst förmår intet, Amon skall öfvervinna dem.»

Gud Amon hör hans bön och svarar:

»Jag är när dig, jag är din fader.
Min hand är när dig och jag är dig mer än millioner människor tillhopa.
Jag är krafternas herre och älskar hjältemodet;
jag fann ditt hjärta fast, och däröfver fröjdade sig min ande,
min vilja skall ske. Jag skall kasta mina spjut.
Jag skall öfverfalla dem, och brutna skola de tvåtusen femhundra stridsvagnar sjunka i stoftet för dina hästar» o. s. v.

Digitized by Google

Det går nu, som guden sagt. Chetakonungen själf tränger in på Ramses med alla sina furstar och herrar. Ramses körsven bäfvar och vill gripa till flykt, men farao intalar honom mod och störtar oförskräckt fram. 2,500 chetavagnar omgifva honom. Sex gånger störtar han in på dem och bringar dem på sistone på skam. Följande dagen förföljer han dem.

»Så snart jorden ljusnade (d. v. s. det vardt dager), förnyade han slaktningen, han kastade sig i striden, som en tjur, som skrämmer gäss framför sig.»

Slutligen ligga »de usla chetaskarorna», i blodiga hopar. Deras konung låter ropa till segraren:

»Du är Ra, de bägge horisonternas gud,
du är Sutach, den store segervinnaren, himmelens son,
Baal är i alla dina lemmar.»

Slutligen skildras faraos triumferande återtåg. Det heter till sist:

»Blif nu för alltid på din fader Tums tron,
och alla barbarer skola krossade varda under dina sandaler.»

Intressantare än dessa smickersånger till faraos pris äro de novell- och sagostycken på prosa, som ur den på sådant ej så fattiga fornegyptiska litteraturen räddats åt eftervärlden. Låtom oss t. ex. lyssna till den i flera afseenden märkvärdiga *Sagan om de två bröderna:*

»Det var en gång två bröder. De hade samme fader och samma moder. Anupu hette den store (äldre), Bitiu den lille (yngre). Anupu hade ett hus och en husfru, och hans lille broder var med dem såsom deras tjänare. Han gjorde kläderna, och han gick bakom boskapen till åkern. Han gjorde allt arbete: han tröskade och skötte åkerbruksgöromålen Ja, denne lille broder var en förträfflig arbetare. Det fanns icke hans like i hela landet. Se, sådan var han.» — — — —

Medan de äro ute på fältet för att så, berättas nu vidare, skickar den store en gång hem den lille efter en kornsäck Han träffar då store brors hustru framför spegeln, sysselsatt med sin prydning. Hon upptändes af sinnlig begärelse och vill förleda Bitiu till otillständiga handlingar. Men Bitiu svarar: »Du är för mig som en moder och din man som en fader; min store broder är det ju, som ger mig lifsuppehället. Hvilken nedrighet har du icke föreslagit mig! Säg det ej en gång till. Jag vill icke säga det för någon.» Då blir den onda kvinnan vred: hon smörjer med svart fett fläckar på sig för att ge sig utseendet att ha blifvit misshandlad, kastar sig på sitt läger, tänder intet ljus och mottager sin man med klagan och falska beskyllningar mot Bitiu: han hade velat förföra henne, sade hon, men då hon gjort motstånd, hade han

Digitized by Google

slagit henne. Anupu förgrymmas, fattar en knif och ställer sig i bakhåll vid ladugårdsdörren för att genom en ond bråddöd gifva den trolöse brodern hans beskärda del. Denne kommer nu med sina kor, men då de äro nära ladugårdsdörren börjar den främsta kon att tala och säger: »Se, din store broder står här med sin knif; han vill döda dig. Tag dig till vara.» Den andra kon upprepar varningen. Bitiu varseblifver nu sin broders fötter, som synas framskjutande under ladugårdsdörren. Han börjar fly och ropa till guden Pra Harmakuti (sanningens gud). Guden hör hans röst, och mellan de båda bröderna strömmar ögonblickligen in ett vatten, fullt af krokodiler. Anupu stöter knifven mot sin broder öfver vattnet, men kan icke nå honom. Medan de stå där, berättar Bitiu för sin bedragne broder sanningen. Sedan drager han ifrån honom till en fjärran sagoängd, »akasiedalen». Anupu går därpå hem, slår ihjäl sin lögnaktiga hustru och kastar hennes kropp för hundarne.

Sagans fortsättning handlar om Bitius underbara lif i akasiedalen, om hans mångskiftande öden och förvandlingar — en högst invecklad trolldomshistoria, för vidlyftig att här anföra. Det nyss citerade är emellertid hvad som för oss har det största intresset. Hvem igenkänner icke i den sinnliga och falska kvinnan en figur, besläktad med den vi förut känna under namn af »Potifars hustru» och i den dygdige Bitiu en analogi till vår barndomsvän Josef? Hvilkendera som är äldst, är svårt att säga. Josefshistorien är åtminstone yngre till uppteckningen.

Märklig är äfven *Den skeppsbrutnes saga*, funnen å en papyros 1880 (nu förvarad i Eremitage-museet i Petersburg).

En man färdas vida omkring på hafven. Han har ett fartyg som är 150 egyptiska alnar långt och 40 bredt (resp. 78 och 21 meter). Han seglar förbi två länder, som kallas Senmut och Uallat, och kommer så till kryddländernas (»Paunts») farvatten. Där utbryter en storm som drifver vågorna upp till 8 alnars höjd. Hela besättningen drunknar. Blott en blir vid lif, slungad af en våg upp på en paradisisk ö. Där finns det fikon, drufvor och allsköns välsmakande frukt, där finns det gröda och fågel och fisk i öfverflöd. Den skeppsbrutne inrättar sig så präktigt han kan och äter sig väl mätt af det goda han finner. Sedan tänder han upp en offereld till tack åt gudarne. Då uppstår plötsligt en jordbäfning, och en stor drake kommer fram, 30 alnar lång och med ett 2 alnar långt skägg. Hans hud är betäckt af fjäll, som skimra liksom guld och ädla stenar. Draken tar den skeppsbrutne i sin käft och bär hem honom till sitt bo. Där frågar han honom hvem han är och om ändamålet med hans resa — ett offentligt uppdrag af farao — och siar för honom, att om fyra månader skall ett skepp komma och hämta honom. Den ö, där han nu befinner sig är hemvist för *ka*, de aflidnes andar. Under väntetiden lefver han ett härligt lif på denna de lycksaliges ö, och efter fyra månader kommer mycket riktigt fartyget, som afhämtar den skeppsbrutne, åt hvilken

Digitized by Google

nu af draken öfverantvardas dyrbara skänker, dem han skall lämna till farao: kostliga träslag, elfenben, hudar, gröna apor o. s. v. Han kommer sedan i godan ro till sitt land igen, bär fram sina skänker, berättar sin underbara saga och stiger högt i faraos gunst.

Som vi se, ha »skepparhistorierna» urgamla anor. Någon sanning torde väl ligga på bottnen af den skeppsbrutnes saga: den bevarar minnet af en färd till Indiens sagoängder, hvilkas naturalster ju igenkännas. Att man till så paradisiska nejder kunde känna sig benägen att förlägga de saligas boning, är naturligt. Huru åter episoden om den gode draken skall förklaras är ovisst.

Lärorik är *Sagan om bonden,* emedan den visar, att den svagare i alla tider haft svårt att få rätt gent emot den starkare. Så lyder, i korthet berättad, denna saga:

Det var en gång en bonde i landet Hachininsuton. Han hade en hustru och tre barn samt en åsna, på hvilken han plägade lasta sin jords frukter för att sälja dem på fjärran ort. En dag begaf han sig med sin åsna till saltoasen och sålde åsnans last, samt förde i utbyte däremot med sig hem grönsaker och frukter och örter och medikamenter, som finnas i saltoasen. På återvägen skulle han förbi Asaris hus, en rik mans. Denne fick begärelse efter bondens åsnelast. För att komma åt den lät han tätt intill stigen, där åsnan skulle gå, lägga ut tvättkläder. På andra sidan stodo dadelpalmer tätt intill, så att åsnan icke gärna kunde komma fram utan att antingen trampa på de utlagda kläderna eller också ruska ned några dadlar. På det viset får Asari bonden fast för åverkan på Asaris egendom, tager hans lastning i pant och ger honom huden full med stryk. Den så hänsynslöst behandlade stackaren vänder sig till den fogde, under hvilken Asari lyder, och sedermera till högre rätt, till sist till konungen själf. Men hur han processar — hans inlagor återgifvas och upptaga 3 större papyrer — får han ändå till sist orätt.

Denna saga visar bl. a., att kulturen i det gamla Egypten stod så högt, att juristerna redan glömt saken för formerna. Ty bonden hade ju formellt orätt, han hade faktiskt gjort åverkan, men att han reellt var oskyldig och hade lockats i fällan, därtill tog man ingen hänsyn.

Af *vetenskaper* voro matematiken och dess olika tillämpningsdiscipliner högst uppdrifna. Särskildt förtjänar anmärkas, att astronomien uppnådde en icke föraktlig höjd. Året indelades i 12 månader à 30 dagar, med fem skottdagar efter sista månadens slut, men man visste af äfven de öfverskjutande timmarna och torde hafva periodvis korrigerat tideräkningen. Öfriga vetenskaper saknade väl icke idkare men voro dock mycket outvecklade. I läkarekonsten höll man

Digitized by Google

på specialsystemet, om man får tro Herodotos: »Somliga äro läkare för ögonen, andra för hufvudet, åter andra för tänderna, några för magen.» Vissa hygieniska regler inskärptes såsom religiösa plikter och blefvo därigenom tämligen samvetsgrannt iakttagna, till båtnad för folkets allmänna hälsotillstånd. Dit hörde renlighetens dygd. »Egypterna sätta mer värde på renlighet än på anständighet» säger den nyss nämnde grekiske häfdatecknaren, närmast med tanke på omskärelsen, den han synes betrakta såsom en oanständig snygghetsåtgärd. Omskärelse är ett gammalt egyptiskt bruk, som judarne tvifvelsutan lärt i faraonernas land. »Fenikerna och de palestinska syrerna tillstå själfva», säger

50. **Rahotep.** En man från Snefrus tid (c:a 3000 f. Kr.) Kalksten.

51. **Nefret.** En dam från Snefrus tid. Kalksten.

samme sagesman», att de fått lära sig det af egypterna. Han tillägger sedan, att de feniker, som stå i beröring med hellenerna, låta sina barn vara oomskurna.

Som af det föregående framgår, var af de s. k. *bildande konsterna* byggnadskonsten den som tidigast nådde någon högre utveckling i Egypten. De väldiga tempel- och grafbyggnaderna verka dock mer genom sin massa, än genom jämnmått och skönhet. Nekas kan väl ej, att i pelarnes form och ställning, i takens och väggarnes utsmyckning ett visst sinne för harmoni och konstnärlig form röjer sig, om ock detta konstsinne ej tål en jämförelse med det grekisk-romerska. Men i storhet och mångfaldighet stå Egyptens byggnadsverk som underverk i historien, äfven om man ännu saknar fullt tillförlitlig kännedom om sådana sagobyggnader som »labyrinten» och den konstgjorda

Digitized by Google

sjön Moiris. Hela den egyptiska kulturen led under senare tider af det farliga felet, att den var alltför hårdt disciplinerad. Den hade tvingats in i vissa en gång för alla bestämda former, hvilkas stränga fasthållande förkväfde de nya idéer och uppslag, som skulle framkallat ny blomstring. Däri ligger också en af hufvudorsakerna till det stormäktiga faraonrikets långsamma förfall och bristande förmåga att taga den ledning öfver forntidskulturen, som det annars med ålderns och den rika erfarenhetens rätt bort vara skickadt att taga. Bildhuggarkonsten afspeglar särdeles typiskt denna formförstelning och förhårdnade konservatism. Efter en fri och lofvande utveckling i gamla rikets tid öfvergår den till att bli ett handtverksmässigt snideri efter fastställda schabloner. De gamla trä- och stenbilderna från tredje och kanske fjärde årtusendet äro för sin tid verkliga mästerverk af realistisk och dock ganska formskön skulpturkonst. Hit hör t. ex. den bekanta trästatyn af *Kapiru*, sannolikt en af uppsyningsmännen vid den stora Keopspyramidens byggnad. Den förvaras nu i museet i Cairo och kallas af nutidens egypter för sjejk-el-beled (byfogden). Ännu efter årtusenden gör han på betraktaren det befallningsmansintryck, som konstnären med små men verksamma uttrycksmedel däri velat inlägga. Det samma gäller om den minst 4000-åriga träbild af fogden *Raemka*, som här återgifves. Ett annat ypperligt exempel på det äldsta rikets bildhuggarkonst är den f. n. i Louvren i Paris förvarande *sittande skrifvaren*. »Han sitter ännu i

52. **Skrifvaren.** Stenstaty, funnen i en graf från sjätte dynastiens tid. Han tänkes skrifva efter diktamen. Louvren, Paris.

Digitized by Google

en paus, som varat 6,000 år, väntande att när som helst åter få höra den dikterande ministerns eller nomarkens afbrutna uppläsning fortsatt», säger den franske egyptologen Maspéro i sin stämningsfulla beskrifning af denna bild.

Vi skola strax finna, att äfven målarkonsten undergick samma öde: den fastnade i stela, oföränderliga former. Samma motiv, samma uttrycksmedel återkomma jämnt och ständigt. Det är blott den skillnad, att måleriet aldrig hade uppnått någon högre grad af fulländning. En förtjänst äger all Egyptens bildande konst däri, att den hunnit en viss förmåga att träffa det väsentliga i det som afbildas: den för bildhuggaren såväl som för målaren oskattbara konsten att i några få stora drag karaktärisera var i anmärkningsvärd grad utvecklad i det gamla Egypten.

53. **Träbild af fogden Raemka, från gamla rikets tid** (sål. minst 4000 år gammal). Förvaras nu i museet i Cairo (Egypten).

Ju mer det upptäckes af fornegyptiska konstalster — och dylika upptäckter göras numera hvarje år — dess mer växer den beundran man ovillkorligen måste känna för detta långt före all europeisk historia så högt civiliserade kulturfolk. Väl är det sannt, att dess kultur i många fall stelnade i former, men det är dock anmärkningsvärdt mycket, som vittnar om andens och skaparkraftens aldrig utrotliga förmåga att spränga formernas fjättrar. Till och med i de stelaste af alla egyptiska konstverk, faraonernas bildstoder, visa sig stundom konstnärsindividualitet och nästan modärn karaktärsteckning. Se t. ex. den ofvan

Digitized by Google

återgifna Ramsesbilden. Visserligen ser man ju äfven här en god del af den officiella stilens stelhet, men särskildt ansiktet förtjänar lofordas, det kan med skäl ställas vid sidan af de grekiska skulpturerna från 6:te seklet f. Kr. Utan tvifvel har den grekiska bildhuggarkonsten gått i lära hos den årtusenden äldre egyptiska, låt vara att sedermera den tid kom, då lärjungarne vida öfverglänste sina mästare. En mera för de vanliga kungastoderna typisk bild är den å sid. 97[1] afbildade kolossal-statyn från Abu-Simbel. Konungar framställdes i regeln kolossala, framför allt då de afbildades vid sidan af undersåtar. Detta ännu så sent som på ptolemaiernas tid kvarlefvande manér åskådliggöres t. ex. af reliefen från Dendera (sid. 98).

54. **En kvinna malande korn mellan två stenar.** Kalkstensstaty från c:a 2,600 f. Kr. 41 cm. hög. Kungl. museet, Berlin.

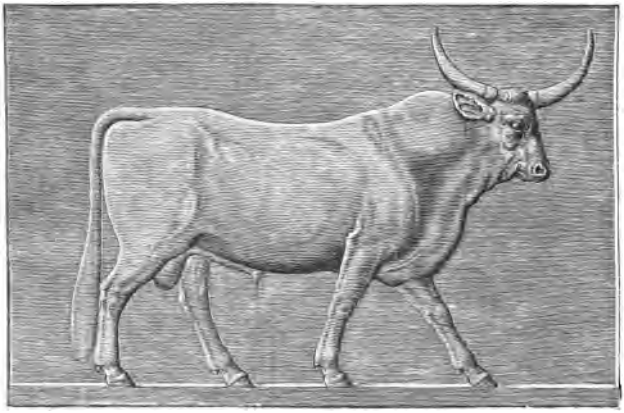

55. **Tjurbild (Apis).** Fornegyptisk relief. Museet i Gizeh.

I genre- och djurframställningar har den egyptiska skulpturen nått nästan högre än i afseende på monumentala bildstoder. Präktiga exempel äro den redan på gamla rikets tid utförda bilden af en malande kvinna (fig. 54) samt en tjur- och en panterrelief, som här återgifvas.

[1] De förut omtalade »memnonstoderna» höra äfven till denna grupp: Amenhotep III tronar där i stelt majestät, kolossal och opersonlig.

Digitized by Google

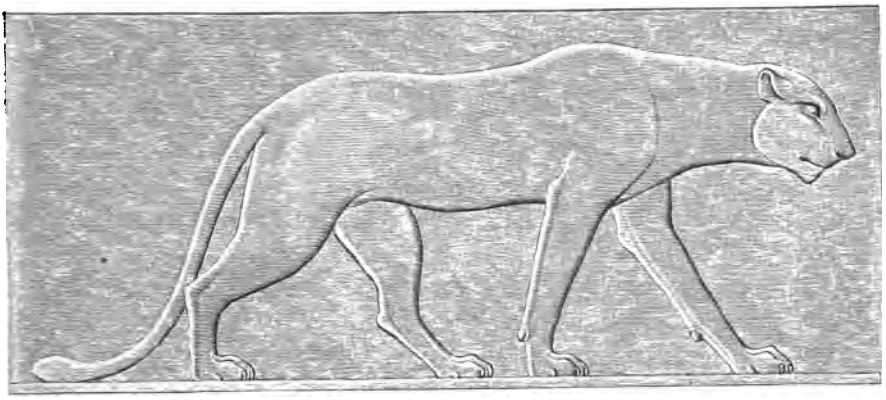

56. **Panter**, Relief från 18:de dynastien. Från templet i Assassif.

Reliefbildhuggeriet var tidigt i bruk. Redan den gamle faraonen Snefru, hvars regeringstid infaller före de stora pyramidernas uppbyggande, har förevigats i en samtida relief. Han framställes nedhuggande en besegrad fiende. Bilden är inhuggen å en klippa på Sinaihalfön (se fig. 19, sid. 41).

En synnerligen intressant målning i det inre af en graf från 18:de dynastiens tid återgifves här nedan. Den kan bilda en lämplig öfvergång från talet om bildhuggeriet till talet om målarkonsten. Den framställer nämligen i målning en bild af hur det tillgick vid bildhuggeri. På flyglarna är tillverkningen af kungastatyer af mörk stenart framställd, i midten arbetas på s. k. sfinxer i ljusare material. Man ser mejseln och andra ännu brukliga bild-

57. Konungabildstod. Abu-Simbel.

New York Public Library
H Sw 310
Digitized by Google

huggarverktyg. Bilderna äro lärorika äfven genom sin framställning af människor i arbetsdräkt — den enklaste möjliga, ett skört vid midjan; mer behöfdes ju icke i detta varma land.

En egendomlighet i framställningen af människokroppen är, att de äldre tidernas bildstoder återgifva tjocka och fetlagda figurer, medan i de senare tiderna gestalten är smärt och annorlunda proportionerad. Denna påfallande skillnad, som icke torde kunna förklaras endast däraf,

58. **Reliefer å tempelvägg i Dendera.** (Gudabilder och hieroglyftexter.)

att man med tiden nådde en högre teknisk fulländning — hvilket för öfrigt icke alltid håller streck — har gifvit anledning till den förmodan, att den härskande folkstammen skulle i senare tider varit en annan än förut. Sannolikast är väl dock, att förklaringen ligger i det växlande modet: man vet ju, att äfven i nyare tid sättet att framställa människokroppen varit underkastadt modets rätt märkbara växlingar. I det gamla rikets tid och närmast därefter var man realist i framställningen, under det man sedan öfvergick till en stiliserad typ.

Grafvarna ha lyckligtvis genom sitt för sol och väderleksväxlingar icke utsatta dunkel bevarat många intressanta målningar till vår tid,

Digitized by Google

och flera vänta ännu helt visst på sin uppdagare. En mycket intresseväckande dylik målning är den från Beni-Hassan, som visar ett boskapsskötande folk på vandring (se sid. 102). En bifogad hieroglyfskrift angifver, att de vandrande begära inträde i Egypten. En blick på ansiktenas profiler visar oss, att de sannolikt äro semiter. Man erinrar sig härvid sägnen om Jakobs och hans söners invandring till Egypten. Många dylika invandringar ha naturligtvis — särskildt under hyksostiden — förekommit.

En talrik grupp af målningar äro porträtten å mumiernas höljen och kistor. Mest brukliga äro dylika mumiemålningar under den se-

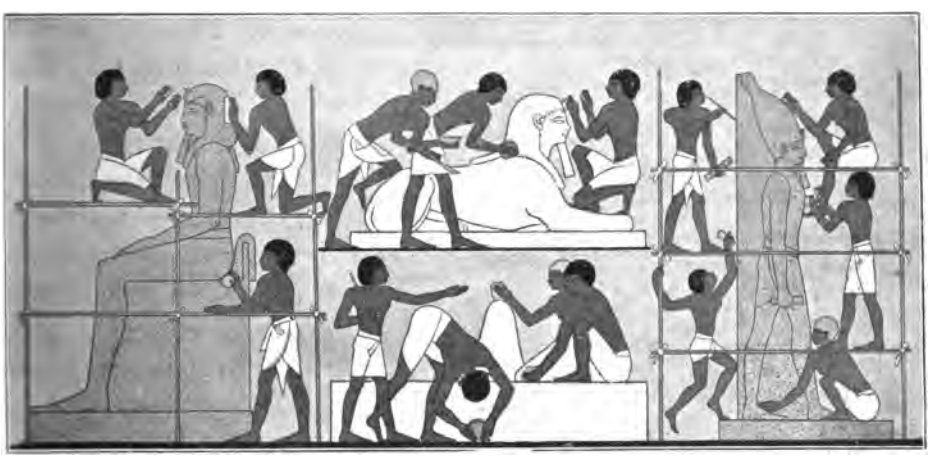

59. **Bildhuggarverkstad.** Väggmålning från 18:de dynastiens tid.

nare, hellenistiska kulturen i Egypten. Men äfven från äldre tider äger man aktningsvärda exempel på en icke obetydande porträttmålarkonst, låt vara att visserligen ofta dessa målningar erhöllo en idealiserad och mindre naturtrogen prägel. Hit hör det porträtt af en drottning ur 20:de dynastien, Makeri, som här återgifves (fig. 60, sid 100).

Af de sköna konsterna åtnjöt för öfrigt, utom de nu nämda s. k. bildande, äfven tonernas konst stor popularitet. *Musiken* nådde en icke ringa utveckling, att döma af de på monument från alla tider framträdande bilderna af musikinstrument, såsom lyra, gitarr, harpa, flöjt och tamburin. Till och med konserter med musikkapell finnas afbildade. Den högt utvecklade, af praktfulla ceremonier fyllda gudstjänsten i de otaliga templen var särskildt ägnad att uppmuntra vissa arter af musik. Men dess toner ha förklingat. Notskriften fanns ännu

Digitized by Google
210014

icke till, och i de tempelruiner, där festernas eko sen årtusenden är tystnadt, kunna vi ej längre göra oss en klar föreställning om egypternas musik.

Den höjd, till hvilken vissa slöjder, såsom väfnadsindustrien, stickningskonsten m. m. dylikt, hade hunnit hos de gamla egypterna är beundransvärd. Man kan af bevarade målningar se hvilken smak som kunde utvecklas särskildt i klädedräkt och väggbonader. Glasblåsning finner man afbildad i målningar redan från 12:te dynastiens tid, och fenikernas rykte att vara glastillverkningens uppfinnare är helt visst ganska oförtjänt. Men det är lätt att förstå dess uppkomst: det fenikiska sjöfolket färdades vida omkring på hafven med alster af egyptisk glasindustri och gjorde dem bekanta i världen, med den naturliga påföljd att säljaren fick gälla för uppfinnaren. Feniker togo, som vi framdeles skola se, på mångahanda sätt anställning i egypternas tjänst.

60. **Drottning Makeri (20:de dynastien).** Målning på ett mumiehölje.

Digitized by Google

Semiternas saga.

»Är det icke underbart? Släkten, hvilka för oss synas stå vid historiens yttersta gryningslinje, som därför minst af alla borde veta hvad historien är, dessa släkten hafva dock på sitt sätt mycket mer än något senare litteraturfolk, ja, mer än vår egen samtid lefvat för historien. När Babylons och Ninives väldige läto prägla berättelsen om sina stordåd i leran eller stenen, var det mindre för sin samtid de skrefvo än för en ofödd eftervärld.» *Esaias Tegnér d. y.*

»Under trädens skugga förtäljde de äldste om fädernas vandringar och öden, ätternas förgreningar utreddes, de frånskilde fränderna tappades ej ur synhåll, utan man följde länge äfven dem i fjärran med minnesgod vetgirighet, med välönskningar eller förbannelser, allt efter som söndringen hade skett i godo eller ondo. Dessa sägner fingo i tidernas lopp en mera konstfull utstyrsel, de formades till skaldekväden, som längre fram upptecknades och ännu utgöra grundvalen för vår kännedom om semiternas forntid. Dylika ättetal och kväden hafva vi kvar i bibelns äldsta böcker, mer vanställda i arabernas dikter, till en del från andra håll.»

»Öknen, liksom hafvet med dess oöfverskådliga rymder väcker känslan af det oändliga, inför hvilket människan försvinner, och intet folk har så kraftigt och djupt gripits af denna känsla som semiterna.» *Harald Hjärne.*

1. Den fornsemitiska historiens källor.

Vid förra seklets början voro vi äfven för Eufrat- och Tigrisländernas forntidshistoria hänvisade till de litterära källor, som judarnes och de klassiska folkens skrifter erbjödo. Den bild, vi genom dessa källor fingo af Assurs och Babylons välden, var föga fullständigare än den de gåfvo af Egypten. Färgad var den också icke sällan af nationella synpunkter och delvis grundad på missuppfattningar. Men icke desto mindre var det en mäktig och imponerande bild, som vittnade om en hög och egenartad odling.

Man hör en världseröfrares stolthet och hänsynslösa hån i de ord,

Digitized by Google

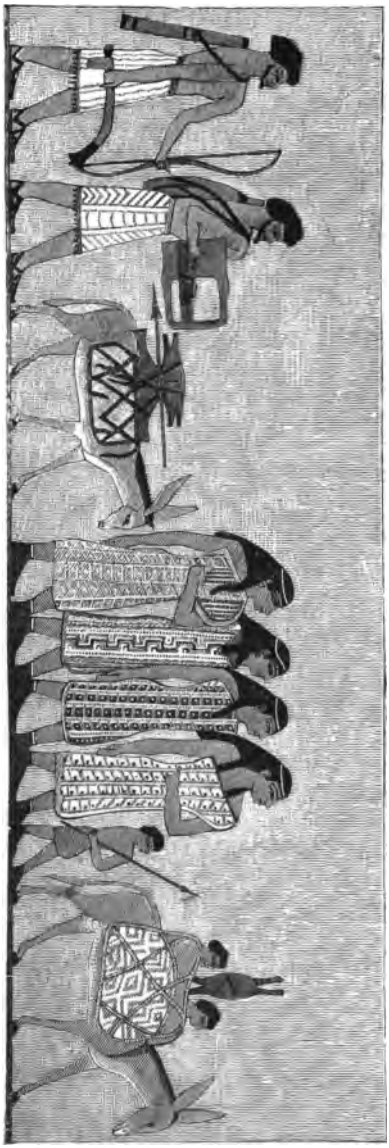

61. **Semitisk familj, begärande inträde i Egypten.** Väggmålning från en graf i Beni-Hassan.

Digitized by Google

Sanherib låter utropa utanför Jerusalems portar, i dess konung Hiskias tid (något efter år 700 f. Kr.), då redan Egyptens storhet är förgången.

»Så säger den store konungen, konungen af Assyrien: Hvad är detta för en tröst, därpå du (d. v. s. Hiskia) förlitar dig? Menar du, att du ännu har råd och makt till att strida? Hvarpå förlitar du dig då, efter du är affallen från mig? Se, du förlitar dig på den sönderbrutna rörstafven Egypten. Hvilken som stöder sig vid den, honom varder han gångande upp i handen och genomstinger henne: sådan är farao, konungen i Egypten, för alla dem, som förlita sig på honom.»

»Hören den store konungens röst, konungens af Assyrien. Detta säger konungen: låten icke Hiskia bedraga eder, ty han förmår icke fria eder ur min hand. — — — Hören icke Hiskia, ty så säger konungen af Assyrien: Gören mig till viljes och kommen ut till mig, så skall hvar och en äta af sitt vinträd och af sitt fikonträd och dricka af sin brunn — intill dess jag kommer och hämtar eder ut till ett land, som är likt edert land, som har korn, must, bröd, vingårdar, oljeträd, olja och honung; så fån I lefva och icke dö. Hören icke Hiskia, ty han förför eder, då han säger: Jahve skall hjälpa oss. Hafva väl de andra folkens gudar hvar och en hulpit sitt land från den assyriske konungens hand? Hvar äro gudarne i Hamat och Arpad? Hvar äro gudarne i Separvaim, Hena och Iva? Hafva de ock hulpit Samarien ur min hand? Hvar är en gud ibland alla länders gudar, som har friat sitt land ur min hand, efter som I tron, att Jahve nu skall fria Jerusalem?»

Denna stolta hälsning af en man, som tydligen ville kommendera en värld, besvarades, förtäljer konungaboken, af folket på Jerusalems murar med tystnad, befalld af Hiskia, som själf svarade i templet med följande bön till Jahve:

»Det är sannt, herre, konungarne i Assyrien hafva med svärd ödelagt hedningarna och deras land och hafva kastat deras gudar i elden, ty de voro icke gudar utan människohänders verk af stock och sten. — — Men nu, Jahve, vår Gud, hjälp oss ur hans hand, på det alla riken på jorden skola förstå, att du, Jahve, är den ende guden.» [1]

Eller hvem minns ej de glödande ord, med hvilka den store judiske skalden Jesaja siar om huru det väldiga Babel, den rika krämarstaden, skall falla för de råa och oförvekligade mederna:

»Se, Jahves dag kommer, gruflig, vred, grym, till att fördärfva landet och till att förgöra syndare.»

»Se, jag skall uppväcka mederna öfver dem, mederna, hvilka intet silfver söka eller efter något guld fråga, utan blott efter att skjuta de unga männen ihjäl med bågar. De skola icke förbarma sig öfver frukten i moderlifvet, icke skona barnen. Så skall Babel, det allra skönaste af riken, varda omstörtadt af Jahve, liksom Sodom och Gomorra, så att man sedan icke skall där bo,

[1] 2 Konungab. 18: 19-21 och 28—35 samt 19: 17—19.

Digitized by Google

ingen där blifva, till evig tid, icke ens araberna skola där resa en hydda, icke herdarne där uppsätta några kojor. Utan afskyvärda fåglar skola där lägga sig, och deras hus skola vara fulla med odjur; strutsar skola där hafva sitt tillhåll och gastar där springa. Ugglor skola tjuta sin sång i Babels palats och drakar hvässa i de glada borgarna. Hans tid varder snart kommande, och hans dagar skola icke dröja.»[1]

De bibliska skrifterna, författade af och för semiter, som själfva voro besläktade med Assurs och Babels folk, och som ofta med dem kommo i beröring, äro vida tillförlitligare källor än de både i tiden och till synpunkterna på större afstånd framträdande klassiska författarnes för öfrigt i regeln blott enstaka notiser. Huru fabelaktig och barnslig ter sig t. ex. ej följande passus ur inledningen till en af den senare antikens mest lästa världshistoriska framställningar:

»I världens begynnelse låg makten bland folk och stammar hos konungar, hvilka icke folkgunsten utan deras vishet och hofsamhet lyftat till detta majestät. Folket hade icke några lagar; regenternas vilja gällde som lag. Att skydda rikets gränser var mera vanligt än att utvidga dem: konungarikena begränsades hvart inom sitt folks område. Ninus, assyrernas konung, var den förste, som bröt denna urgamla sed genom ett före honom okändt begär efter yttre maktutvidgning. Han var den förste, som förde krig med grannarne, och han lyckades underkufva de ännu vid motstånd ovana folken ända till Libyens gränser. Det hade visserligen redan i äldre tider funnits krigarkonungar, Vexoris i Egypten och Tanaus i Skytien. Men de hade fört krig i fjärran, icke med grannarne, och de hade icke heller sökt maktutvidgning för sig, utan blott ära åt sina folk; nöjda med segrarens glans hade de afstått från eröfrarens tyranni. Ninus åter sökte trygga det vida välde han sökt genom att fortfarande låta oket hvila öfver folken. Slutligen kufvade han hela orienten. Hans sista krig fördes med Zoroaster, baktrianernas konung, hvilken skall hafva varit den förste, som uppfunnit magiska konster, och hvilken säges hafva på det noggrannaste studerat världselementen och himlakropparnes rörelser. Sedan Ninus dräpt Zoroaster, gick han äfven själf hädan, efterlämnande en minderårig son Ninyas och sin gemål Semiramis. Hon vågade hvarken öfverlåta regeringsmakten åt gossen, ej heller själf öppet handhafva den, enär hon befarade, att så många och stora folk knappast af en man, ännu mindre af en kvinna skulle låta sig behärskas. Därför utgaf hon sig för Ninus' son i st. f. hans hustru. Hon höljde öfver sina armar och ben med sida kläder och betäckte sitt hufvud med en tiara. Och på det hon genom denna nya dräkt icke skulle synas vilja dölja något, befallde hon hela folket kläda sig på samma sätt — ett klädesätt, som från den tiden ännu bibehålles. Genom denna list troddes hon i början vara en yngling. Sedermera utförde hon stora ting, och när genom deras glans afunden kunde anses aflägsnad, bekänner hon hvem hon

[1] Jesaja 13: 9, 17—22.

Digitized by Google

är och hvem hon låtsat sig vara. Och detta ledde ej till förlust af hennes värdighet; det ökade blott den beundran man hyste.»

»Hon var det, som grundade Babylon. Hon omgaf staden med en mur af tegelsten, hvarvid i stället för murbruk användes jordbeck, hvilket ämne på dessa trakter öfverallt väller fram ur jorden. Många andra lysande ting utförde denna kvinna. Icke nöjd med att skydda de gränser, hennes man utstakat för sitt eröfrade rike, lade hon äfven Etiopien till väldet. Indien hemsökte hon med krig, dit utom henne och Alexander den store ingen vågat sig in. Slutligen, då hon sökt sin sons biläger, blef hon dödad af denne, efter att i 42 år hafva innehaft makten efter Ninus. Deras son Ninyas nöjde sig med det välde, hans föräldrar skapat, och lade bort krigets värf. Hade hans moder så att säga öfvergått till mankön, så öfvergick denne till kvinnokönet: sällan visade han sig för män utan tynade långsamt hän, omgifven af kvinnor. Hans efterträdare följde detta exempel och visade sig ej utan lämnade sina befallningar och svar genom förmedlande personer. Assyrerna, som sedermera kallades syrer, innehade världsmakten i 1300 år. Deras siste konung var Sardanapalus, en man som var mer förvekligad än till och med en kvinna. En hans landshöfding, höfdingen öfver mederna, vid namn Arbactus, sökte en gång företräde hos honom och fick det ändtligen, ehuru efter stora svårigheter. Han fann honom midt i ett sällskap af skökor, spinnande purpurtråd och med kvinnlig utstyrsel och hållning. Han öfvergick till och med de öfriga i kroppsformernas vekhet och ögonens smäktande blickar, där han satt och fördelade spånaden bland de unga kvinnorna. När Arbactus sett detta, harmades han, att så många tappra män, som buro svärd och sköld, skulle vara underkastade en sådan käring, som blott satt och spann ull. Han gick till sina stallbröder och berättade hvad han sett. Det blir en sammansvärjning, och man gör uppror mot Sardanapalus. När denne får veta det, bär han sig icke åt som en man, den där skall försvara sitt, utan ser sig först om efter gömställen, såsom kvinnor pläga, då de rädas för döden. Till slut går han visserligen ut till strid med några få oordnade män. Men han blir besegrad och flyr in i sin konungaborg. Där låter han resa och tända ett bål, på hvilket han kastar sig själf och sina rikedomar, den enda handling, hvarigenom han visade sig som en man. Efter honom uppsättes hans förgörare Arbactus på tronen, han som förut hade varit medernas höfding. Denne öfverflyttar makten från assyrerna till mederna.» [1]

Med sådana fabler underhöll man till och med i de antika skolorna den vetgiriga ungdomen. Orsaken till grekers och romares bristfälliga kännedom om Assyrien och Babylonien är att söka i den omständigheten, att dessa storvälden redan gått i grus och ruiner, då den klassiska kulturens morgon grydde. Egypterna voro bättre kända, därför att deras rike var lättare tillgängligt och ännu stod sig, låt vara

[1] Iustinus 1: 1—3. (Framställningen hvilar ytterst på grekiska, nu förlorade källor.)

Digitized by Google

försvagadt men dock tillräckligt mäktigt för att tilldraga sig uppmärksamhet. Östern åter behärskades, då grekerna börja framträda på historiens skådeplats, redan af ett ariskt, med grekerna på afstånd besläktadt folk, perserna. Om dem få vi i grekiska källor veta mycket. Med dem börjar Herodotos sina häfder. Men om deras föregångare visste man i den grekiska världen föga.

Äfven i fråga om dessa folk, liksom då det gällde egypterna, är det först nittonde seklets vetenskapliga upptäckter, som skaffat oss tillgång till de rikaste och säkraste källorna. Formlösa stenhopar beteckna nu de platser, där de gamla världsstäderna Ninive och Babylon en gång utvecklat den mest raffinerade lyx och den rikaste kultur, stenhopar, som bokstafligen motsvara de israelitiske siarnes framtidsbild: »ugglor skola tjuta sin sång i Babels palats och drakar hväsa i de glada borgarna.» I dessa ruiner ha forskarens spade och spett börjat röra med den påföljd, liksom i Egypten, att nya blad i fornhäfdernas bok upplåta sig för den sena eftervärlden. Äfven här stod man inför språkets och tecknens gåtor, men genom ett skarpsinne, som ej var mindre beundransvärdt än Åkerblads och Champollions, lyckades det en tysk läroverkslärare *G. F. Grotefend* att finna nyckeln till dessa språktecken, den efter deras form så kallade »kilskriften». Denna skrift intrycktes med kilformiga instrument i lerplattor eller på lercylindrar, lerkoner o. d., medan leran ännu var fuktig. Hela bibliotek af sådana lerplattor och andra lerpjäser hafva vid de tid efter annan företagna gräfningarna påträffats; de hafva förts till Europas och på senaste tiden äfven till Amerikas muséer. Lejonparten har hittills hamnat i britiska museet i London och i kungliga museet i Berlin. Gräfningar pågå alltjämt, och ännu är helt visst endast en bråkdel bragt i dagen af de kulturskatter, som här fått sofva i fred under årtusenden. Det bäst genomforskade är Ninives ruiner. Babylons återstå ännu till väsentlig del, men just under de sista åren har man med fördubblad ifver gripit sig an med deras utforskning.

Men låtom oss återgå till den vetenskapliga triumf, som heter kilskriftsgåtans lösning. Den är i sin upprinnelse några år äldre än den hieroglyfiska bragden. Det var nämligen redan 1802, som Grotefend kom på den ledande idén. Men den slutliga lösningen var, hvad hieroglyferna beträffar, vida lättare än i fråga om den mera invecklade och för flera olika språk använda kilskriften. Det dröjde därför ända till 1850-talet, innan man kunde säga, att det senare skrift-

Digitized by Google

systemet var i allt väsentligt afslöjadt. Äran af 1840- och 1850-talets upptäckter på detta område tillkommer företrädesvis engelsmännen *H. Rawlinson* och *E. Hincks* samt fransmannen *J. Oppert.*

Det är två hufvudsystem för kilskriften: det assyrisk-babyloniska med ett mycket stort antal stafvelsetecken och ordtecken samt det fornpersiska, som är enklare med blott c:a 50 tecken. Det var detta senare, som Grotefend lyckades gissa sig till. I ruinerna af den fornpersiska staden Persepolis voro inskrifter funna, hvilkas afbildningar han fått se, och som länge sysselsatte den för rebustydningar och därmed besläktade tidsfördrif från barndomen intresserade unge forskaren. Han gjorde till en början den iakttagelsen, att vissa kilskriftgrupper befunnos mer eller mindre oförändradt upprepade. Han drog däraf den slutsatsen, att dessa grupper af tecken betecknade namn eller titlar, som återkommo i samma eller liknande form. Inskrifterna hade

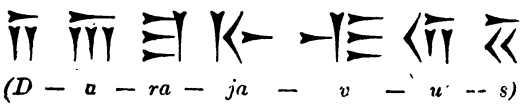

(D — a — ra — ja — v — u — s)

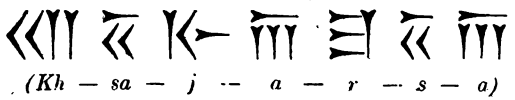

(Kh — sa — j — a — r — s — a)

62. **Dareios' och Xerxes' namn i kilskrift.** (Ur E. Tegnér, Ninives och Babylons kilskrifter).

sin plats öfver portingångar i det forna härskarpalatset i Persepolis.[1] Det låg då nära till hands att tänka på konunganamn och konungatitlar. Utgående från, att han i afseende härpå gissat rätt, sökte han vidare gissa sig till, hvilka konungars namn det kunde gälla. Riktigt antog han, att efter konungens namn skulle, enligt forntida sed, namnet på hans fader förekomma. Genom undersökning af de kilskrift-

[1] Språket var alltså här persiskt. Perserna hade upptagit kilskriften från babylonierna. Uppslaget var emellertid härmed gifvet till lösning äfven af den äldre assyriska och babyloniska skriften, hvarvid, liksom i Egypten, flerspråkiga inskrifter gåfvo fortsatt ledning. Assyriologiens främsta märkesmän, utom de nämnda (Grotefend, Rawlinson, Hincks och Oppert) äro tyskarne *E. Schrader*, *F. Delitzsch*, *F. Hommel*, *P. Jensen* och *H. Winkler*, engelsmannen *Th. Pinches*, franmännen *F. Lenormant*, *A. Amiaud* och *V. Scheil*, holländaren *C. P. Tiele*, amerikanarna *P. Haupt* och *H. Hilprecht* samt af skandinaver norrmannen *J. A. Knudtzon* och finnen *K. L. Tallquist*. De förnämsta assyrisk-babyloniska utgräfningarna ha utförts af engelsmännen *H. Layard*, *G. Smith* och *H. Rassam*.

Digitized by Google

grupper, som kunde antagas beteckna dessa fadersnamn, fann han, att det ena fadersnamnet saknade det tillägg, som följde efter det andra, så väl som efter de namn, hvilka han förmodat vara de respektive regentnamnen. Han antog riktigt, att detta tillägg betydde *konung*. Nu visste han, att de ifrågavarande inskrifterna måste härröra från de akemenidiska perserkonungarnas tid (Kyros, Dareios, Xerxes, m. fl.). Det gällde alltså att tänka efter, om någon af dessa hade en fader, som ej var konung. Detta var fallet endast med två, däribland Dareios, Hystaspes'

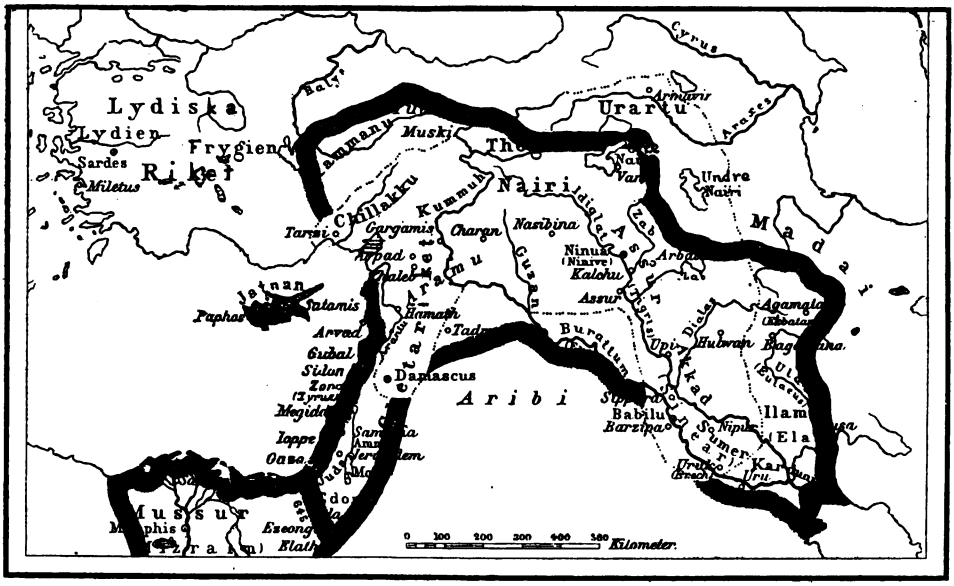

63. **Semiternas maktområde i Främre Asien.** Den mörka randen betecknar gränsen för det assyriska riket i dess största utsträckning.

son. Kilskriftgruppens längd och vissa andra tecken tydde på, att det var fråga om just denne, hvilket också visade sig vara fallet. Efter konunganamnen innehöllo båda inskrifterna ett par kilskriftgrupper, som voro hvarandra lika med det undantag, att den senare regelmässigt hade några tecken mer på slutet. Han gissade, att dessa grupper innehöllo de persiska storkonungarnas vanliga titel: *konung konungars*. Alla dessa gissningar visade sig vara fullkomligt riktiga. Inskrifterna betydde:

»Darajavus, konung stor, konung konungars, konung länders, Vistasjpas son, akemeniden, [har låtit bygga denna byggnad].»

Digitized by Google

Khsajarsa, konung stor, konung konungars, Darajavus konungs son, akemeniden.»

Namnen Darajavus (= Dareios) och Khsajarsa (= Xerxes) hade i kilskrifterna den form, som synes å sid. 107.

---

2. Babyloniens äldsta forntid.

Vi hafva redan nämnt, att de första historiskt kända innevånarne i Babylonien icke voro af semitisk ras. Redan i en tid, som ligger mer än 4,000 år bakom vår tideräknings begynnelse, finna vi i södra Babylonien ett folk, som man kallar *sumerer*. Det är ännu icke med säkerhet utredt, af hvad stam de varit eller hvadan de kommit; af vissa språklikheter har man gissat på släktskap med den turanska folkfamiljen; de skulle i så fall ha kommit från det inre af Asien. Denna gissning saknar dock säker vetenskaplig grund. Semiterna underkufvade de sumeriska innevånarne och tillägnade sig med tiden deras kultur och gudsdyrkan, sådan denna utbildat sig i deras hufvudland Sydbabyloniens (på semiternas språk *Sumer*, på sumernas *Kingi*, *Kengi*) hufvudorter, såsom *Eridu* (där hafsguden Ea eller Ae tillbads), *Ur* (månguden Nannar = nordbabyl. Sin), *Larsa* (solguden Sjamasj), *Uruk* eller *Erek* (gudinnan Nana = semiternas Isjtar), *Nippur* (himmelsguden Bel) och *Lagasj* (skrifvet *Sjir-bur-la* [1]). I Nordbabylonien (semit. *Akkad*, sumer. *Urdu*) hade sumererna sannolikt senare fått fast fot; där underkufvades de också förr af de inträngande semiterna. De äldsta sumeriska kultur- och gudstjänstorterna i detta område voro: tvillingstaden *Sippar-Agade*, *Kutha* och något senare *Babel*. Sippar var här säte för solgudens (Sjamasj) dyrkan, Kutha för krigsgudens (Nergal). Babels lokalgud var Marduk (bibelns Merodak), som senare sammansmälte med Bel. (Man må erinra sig historien om »Bel i Babel»). I Agade, som gaf upphof åt semiternas namn på hela landet (Akkad), dyrkades

[1] Kilskriftsnamnen skrifvas oftast *ideografiskt*, d. v. s. så, att de särskilda tecknen, hvilka redan som stafvelsetecken kunna ha en mängd olika ljudvärden, i sådant fall icke beteckna ljud utan hvart för sig flera helt olika, stundom bekanta, stundom ännu okända begrepp. Härpå beror den ofta växlande och för den oinvigde alldeles obegripliga olikheten mellan namnen på samma orter och personer hos olika assyriologer. Knappt något enda af de många fornbabyloniska kunganamnen kan ännu sägas vara med full säkerhet »rätt läst», så att det ej af en senare forskning eller upptäckt kan ändras.

Digitized by Google

gudinnan Anunit, hvilken sedermera likaledes sammansmälte med den ofvannämnda Isjtar.

I alla dessa och flera andra mindre städer härskade småfurstar eller fylkeskonungar, hvilka lågo i ständig fejd med sina grannar. Redan tidigt (senast omkr. 2500 f. Kr.) blef *Ur* den mäktigaste staden i Sydbabylonien, och dess furstar tillägga sig titeln »konung öfver Sumer och Akkad», hvarmed de vilja säga, att hela Babylonien lydt under deras välde. Därbredvid och möjligen långt tidigare var Lagasj säte för betydande fursteslägter, som bära titeln »konung» (på semiternas språk *sjar*, på sumerernas *lugal*) eller *pa-te-si*. Betydelsen af detta ord är ännu ej fullt klar. Ursprungligen torde det hafva betecknat någon religiös värdighet i stadsgudens tjänst (ett slags »öfverstepräst» eller »prästkonung»), hvarför vi finna, att långt senare äfven assyriska storkonungar tillägga sig denna titel. Men i Sydbabylonien synes det tidigt nog fått betydelsen af lydkonung eller ståthållare i förhållande till konungen (sjar, lugal) i någon annan härskande stad. Öfver hufvud taget ansågs här alltid konungavärdigheten på det närmaste förknippad med lokalguden och hans tjänst. När gudens bildstod förflyttades (bortröfvad af fiender eller af annan anledning), hade icke stadsherren längre rätt att bära sin konungatitel. Vi finna således redan i historiens början konungar »af Guds nåde», hvilket i verkligheten innebar, att deras värdighet i hög grad berodde af det maktägande, lokalgudens offer och gudstjänst ombesörjande prästerskapet.

Genom talrika men oftast mycket korta inskrifter känna vi nu namnen på en stor mängd regenter i de ofvannämnda städerna, men vi sakna ännu säkra utgångspunkter för att bestämma deras tid. En annan viktig fråga kunna vi ej heller med säkerhet besvara: voro dessa kungar och »patesi» af sumerisk eller semitisk nationalitet? Då hithörande inskrifter äro affattade på sumeriskt språk, ligger ju det förra alternativet närmast till hands. Men för närvarande äro många framstående forskare af den åsikten, att den semitiska eröfringen skett långt före de äldsta inskrifternas tid, och att de namngifna härskarne således voro semiter. Då dessa nämligen vid sitt inträngande i Babylonien torde hafva saknat egentlig kultur och icke ägt något eget skriftsystem, utan tillägnat sig de besegrades, skulle detta förklara, att deras inskrifter för lång tid affattades på sumeriska. Somliga tro till och med, att redan i 3:dje eller tidigast 4:de årtusendet f. Kr. sumeriskan var ett utdödt språk, så att hela folket, både de härskande semiterna och den

Digitized by Google

semitiserade äldre befolkningen, talade blott semitiskt tungomål. Desto längre bort i tiden, 7:de—5:te årtusendet, måste då den rent sumeriska kulturens uppkomst förläggas. Men sumeriskan var i alla händelser, åtminstone för religionen och den högre kulturen, det enda befintliga skriftspråket. Tillsvidare måste nämligen kilskriften och de äldre sydbabyloniska inskrifternas religiösa och mytologiska föreställningar gälla såsom ett sumeriskt kulturarf.

64. **Sumerisk relief med inskrift, härrörande från prästkonungen Ur-Nina i Sjir-bur-la.**

Något annorlunda är förhållandet med Nordbabylonien. De första konungar, källorna här nämna, *Sargon*, »konung af Agade», och hans son *Naram-Sin,* hafva icke blott semitiska namn, utan deras inskrifter äro ock affattade på semitiskt språk. Och deras tid äro vi måhända till och med i stånd att säkert bestämma. Vi äga nämligen en uppgift från den till regeringsåren med visshet kände nybabyloniske konungen Nabonids dagar (556—539 f. Kr.), hvari meddelas att denne konung regerade 3,200 år efter Naramsin, som således skulle hafva lefvat omkring 3,750 f. Kr. Man kan visserligen på goda skäl betvifla, att de lärde vid Nabonids hof ägde tillräckliga källor för denna noggranna uppgift, men i alla händelser kan man säga, att med den ofvannämnde Sargon I Babyloniens närmare kända historia begynner.

Sargon var en väldig eröfrare och öppnar värdigt raden af de vidtfamnande krigargestalter, hvilkas i blod tecknade saga utgör en så väsentlig och karaktäristisk del af den fornsemitiska häfden. Enligt sina egna inskrifter kufvade han Elam, »kufvade västlandet» (Syrien och Palestina), »öfverfor västhafvet» o. s. v. Därjämte finnes en

Digitized by Google

längre inskrift från senare tid, hvilken angifver sig såsom afskrift af en äldre, ristad på Sargons befallning. Däri berättar den mäktige härskaren sin lefnadssaga. Den börjar med en berättelse, som något påminner om hvad man längre fram i tiden får läsa angående utsättandet af Mosesbarnet i Nilfloden eller af Romulus och Remus i Tibern.

»Min moder» — så förtäljer Sargon i denna inskrift — »var en furstlig kvinna, min fader kände jag icke, men min faders broder bebodde staden Azupiranis berghöjd vid stranden af Eufrat. Min moder furstinnan blef hafvande med mig. Hon födde mig i enslighet. Hon satte mig i en korg af vass [?] [1], öppningen tillslöt hon med jordbeck och utsatte mig i strömmen, som icke slog samman öfver mig [?]. Strömmen förde mig till Akki, vattnens skapare [?] [2]. Akki var mig barmhärtig och tog mig ut. Han fostrade mig som sin egen son.»

65. **Staty af en sumeriska.** Louvren, Paris.

Sargons son och efterträdare Naramsin var, liksom äfven hans fader, en stor byggherre. Han reparerade eller utvidgade soltemplet i Sippar, lät hämta sten från bergen på arabiska gränsen och förstod redan att smycka sina byggnader med bildstoder.

Efter dessa bägge konungar lämna källorna en lucka på minst 1000 år, hvarefter två ännu befintliga babyloniska konungalängder börja med hvad man plägar kalla »den första dynastien i Babel», hvilken stad nu blifvit den härskande i Nordbabylonien.

I Sydbabylonien kunna vi möjligen, som ofvan antyddes, såsom de tidigaste beteckna en följd af prästkonungar och sedan s. k. »patesi» i Lagasj. Den näst äldste af de förra är *Ur-Nina*, hvars inskrifter, liksom ock de öfriga Lagasjfurstarnes föreligga i den s. k. arkaistiska

[1] Med ett inom parentes satt frågetecken antydes här och framdeles, att öfversättningen af närmast föregående ord ännu icke är säker vare sig på grund af otydlighet i kilskriftstexten eller på grund af ovisshet om vissa teckens betydelse. Ingen assyriolog kan ännu sägas vara fullt viss på dessa ords tydning.

[2] Egentligen: »vattenutgjutaren».

Digitized by Google

(ålderdomliga) formen, mycket olik den vanliga assyrisk-babyloniska kilskriftstypen. Af senare patesi är den mest betydande *Gudea*, från hvars tid vi hafva en storartad samling inskrifter och fornsaker. Om tiden för dessa furstar vet man ännu ingenting närmare. Säkert synes blott vara, att de lefvat före den s. k. första dynastien i Ur, *Ur-gur*, och *Dungi I*, hvilka, liksom ock andra dynastien i Ur, säkerligen härskade öfver hela Sydbabylonien, möjligen också öfver Nordbabylonien. Äfven från andra städer, såsom från Nisin (eller Isin), hvars läge ännu ej är säkert kändt, samt från Erek och Larsa hafva vi flera kunganamn.

Men omkring år 2300 f. Kr. inträffar en omstörtning i de babyloniska maktförhållandena, väldigare än någon föregående. Babyloniens närmaste grannar i öster, elamiterna, uppträda nu som ett eröfrande folk. En elamitisk konung bortröfvar ur Erek dess stadsgudinna Nanas bildstod [1], och en senare konung Kudur-Mabuk insätter sin son Rim-Sin (eller Ri-aku) som härskare i Larsa, hvarifrån han sedan underlägger sig större delen af Babylonien, till dess han störtas af Hammurabi (se nedan). Elamiternas invandring och förtryckande af Babyloniens äldre befolkning är en företeelse, som starkt påminner om hyksosfolkets invasion i Egypten. Det var naturligt, att under denna främlingstyranniets tid utvandringar skulle äga rum. I bibeln berättas om en dylik utflyttning från Ur, då Abraham och hans folk drogo till Kanaan. Tidpunkten för detta tåg, om det får uppfattas såsom strängt historiskt, torde böra sättas till 20:de århundradet före Kristus.

66. **Sumeriskt sigill, härrörande från en »patesi».**

Elams härskare buro oftast namn sammansatta med *Kudur* (t. ex. Kudur-Nanchundi, Kudur-Mabuk). En påminnelse därom gifver äfven Genesis (»Första Mosebok») XIV, 1 ff., där en elamitisk konung Kedor-Laomer

[1] Då Assurbanipal, den bekante assyriske storkonungen, berättar, att han återförde denna gudabild från Elams hufvudstad Susa 1635 år efter dess bortröfvande, hafva vi däri en antydning om den ungefärliga tiden för elamiternas infall.

Digitized by Google

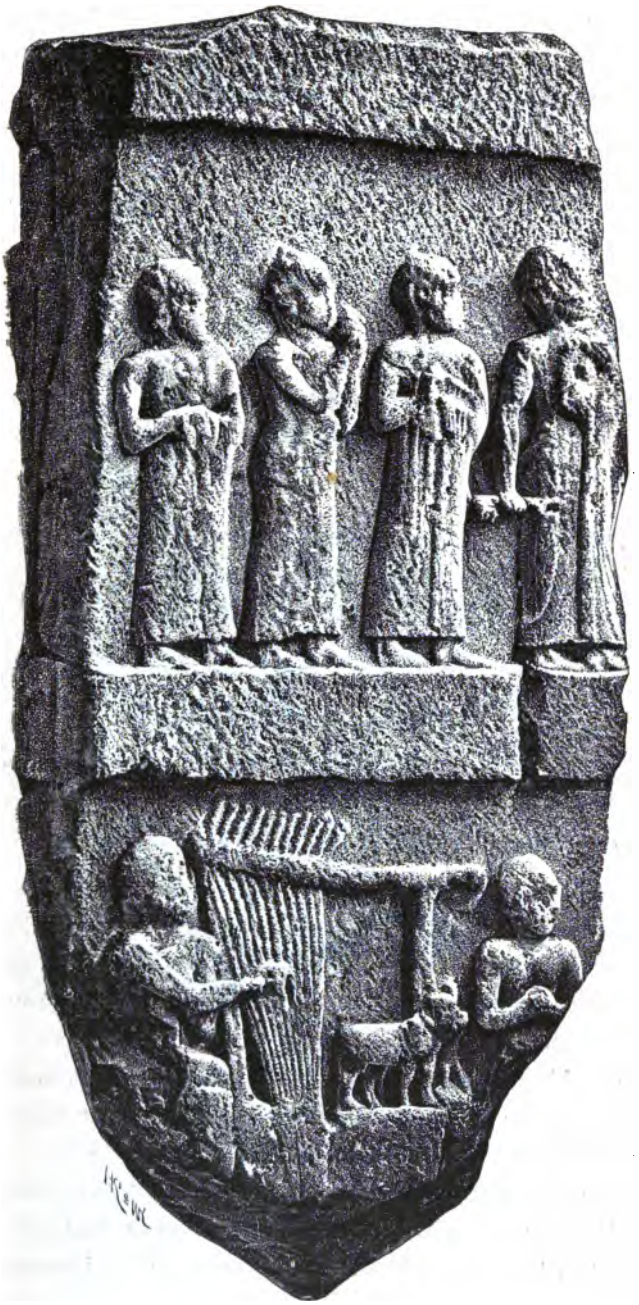

67. **Relief från Gudeas tid, med musikantsceneri.**
Louvren, Paris.

(= Kudur-Lagamar) berättas hafva företagit ett härtåg till Kanaan för att tukta Sodoms och Gomorras herrar, hvilka varit hans lydfurstar men affallit. Den till Kanaan inflyttade babyloniern Abraham, judarnes stamfader, skall enligt samma källa på Kedor-Laomers och hans förbundnas hemfärd hafva med en liten här förföljt dem och befriat Lot, sin brorson, som uppgifves hafva bott i Sodom och vid dess intagande blifvit tillfångatagen. Troligen saknar icke denna berättelse stöd i verkligheten; kilskriftsurkunder bekräfta, att Elams härskare sträckt sitt välde ut öfver »västlandet», och af de i bibeln omförmälda, med Kedor-Laomer förbundna konungarna, Amraphel af Sinear, Ariok i Ellasar och Tideal af Gojim, är möjligen Ariok densamme som en af

Digitized by Google

de i kilskriftlitteraturen omnämnda, nämligen den ofvannämnde Ri-aku i Larsa. Äfven Amraphel eller Amar-pal, som »de sjuttio uttolkares» grekiska öfversättning af gamla testamentet kallar honom, tro sig några assyriologer kunna igenkänna i en konung Amar-muballit [1] af Babel (bibelns »Sinear» anses vara detsamma som Sumer). Är detta antagande riktigt, hafva vi här en antydning om tiden för Abraham och Lot samt för de genom vulkaniska utbrott förstörda städerna Sodoms och Gomorras ändalykt, som då bör dateras till omkring 1940, således ett godt stycke längre tillbaka *före* Kristi födelse än vi hittills hunnit *efter* samma tidpunkt.

Det elamitiska väldet föll dock snart för Babels nu börjande maktutvidgning. Af de 11 konungar af den första dynastien, som den ofvannämnda babyloniska kungalängden uppräknar, är den sjätte i ordningen, den nyss omtalade Sin-muballits son *Hammurabi*, den största historiska gestalten. Det var han som först lyckades förena hela Babylonien till den politiska enhet, som det sedermera alltid förblef. Denna dynasti är med säkerhet af rent semitiskt (enligt några arabiskt, enligt andra kanaaneiskt) ursprung, och åtminstone från denna tid — om icke, som förut antydts, långt förr — äro semiterna det härskande folket. Både från Hammurabi själf, hans 5 företrädare och 5 efterföljare, hafva vi en stor mängd inskrifter, dels sumeriska, dels semitiska, dels ock på bägge språken (s. k. bilingver). Hufvudsakligen är det byggnadsinskrifter, privata aktstycken, köpekontrakt o. d. Särskildt anmärkningsvärda äro några från denna tid härrörande gudahymner och s. k. botpsalmer, mycket påminnande om Davids psalmer. De äro affattade på nysumerisk dialekt men bära alltigenom den semitiska andens prägel till sitt innehåll, alldeles som medeltidens latinska kyrkohymner i romarnas gamla språkdräkt kläda ett alltigenom kristligt-romantiskt innehåll.

Hammurabi regerade i mer än femtio år. Senare delen af hans regering, sedan han blifvit mätt på eröfringarnas ära, var ägnad åt fredlig kultur. Han har framför allt gjort sig förtjänt af kommande släktens tacksamhet genom stora och omfattande kanal- och vattenregleringsverk. Eufrats öfversvämningar togos härigenom i den mänsk-

[1] Detta namn läses dock af de fleste Sin-muballit. Andra vilja i Amraphel se själfve Hammurabi, som då skulle läsas Ammurapaltu. Som vi finna, råder i afseende på hela den fornbabyloniska historien med dess ännu så ofullständiga källor mycken ovisshet, och den samvetsgranna forskningen måste därför nöja sig med mer eller mindre sannolika gissningar.

Digitized by Google

liga odlingens tjänst, såsom Nilens i Egypten. Det allra märkvärdigaste, som minnet bevarar från denne vidtberömde härskares tid, ä hans *lagverk*, som till en stor del finns bevaradt i nyligen upptäckta stora inskrifter. Vi hänvisa i afseende på denna betydelsefulla lag, världens äldsta, hittills kända och vida äldre än den mosaiska, till ett senare kapitel, där semiternas lag och rätt i ett sammanhang skall behandlas. Naturligtvis byggde han äfven tempel och bevarade i dem genom vidlyftiga inskrifter sitt namn för kommande tider. Hammurabis son, *Samsu-iluna,* var äfven en kanal-, tempel- och palatsbyggare, hvars torn prisas såsom »höga som bergspetsar.» Babels välde blomstrar nu under en rad af mäktiga konungar. Efter den första »dynastien af *Din-tir*» (»lifvets lund» = Babel) låter kungalängden följa en andra »dynasti af *Uru-azag*» (»glänsande stad» = Babel), med likaledes 11 konungar regerande i 368 år. Af dessa äga vi dock icke någon enda säker inskrift.

Men omkring 1700 börjar det babyloniska riket skakas af ett vildt, från öster framträngande bergsfolk, de s. k. kassiterna (i kilskrifterna *kasjsju*).[1] Tiden mellan 1700 och 1300 f. Kr. är dessas blomstringstidehvarf. De voro ett kraftigt och rått bågskyttefolk, möjligen besläktadt med elamiterna. De voro åtminstone af annan stam än Babels semiter och talade ett annat språk. Men det gick med dem, såsom ofta sker, då ett i kultur lägre folk med styrkans rätt blir herre öfver ett högre stående. Segrarne besegras andligen taget af de underkufvade. Så gick det senare med romarne, då de underlagt sig Grekland, så med germanerna, när de störtat det västromerska riket. Kassiterna tillägnade sig mycket snart sin nya eröfrings kultur, lärde sig semiternas språk, antogo deras religion och sammansmälte efter några släktled mer eller mindre fullständigt med de forna innevånarne. I de nya härskarnes titel ingår vanligen uttrycket »konung öfver kassiterna och akkaderna, konung öfver Babels land, det vida» o. s. v., genom hvilken fras man kan skilja dem från icke-kassitiska konungar.

Några af de härskare, som regerade under kassitväldets i det hela mycket dunkla tid, äro oss bekanta genom egyptiska källor. I Tell-el-Amarna i mellersta Egypten, där ruinerna efter den religionsreformatoriske faraonen Amenhotep IV:s nya hufvudstad äro till finnandes, har man upptäckt den ofvan (sid. 52—53) omtalade samlingen

[1] Om dessa äro de samma, som grekernas i Zagrosbergen boende *kossáioi*, kosseer, är tvifvelaktigt. Andra jämföra därmed grekernas i Elam boende *kissioi*.

Digitized by Google

af bref till denne konung och hans fader Amenhotep III. Åtta af de nämnda brefven härröra direkt från babyloniska konungar, däribland från en, som benämnes *Burnaburiasj*, hvilken synes hafva varit en mycket stormäktig och självmedveten härskare. Den ton han anslår äfven gentemot Egyptens mäktige farao låter oss ana, att han anser sig stå i ett allra minst samordnadt, nästan öfverordnadt förhållande till denne. »Nu har min broder skickat mig [endast] 2 minor guld» heter det i ett af brefven, »men skicka mig mycket guld, lika mycket som din fader, och om det skall vara mindre, så skicka [åtminstone] hälften af hvad din fader skickade. Hvarför skickade du [bara] 2 minor guld?» I allmänhet gällde korrespondenserna ömsesidiga finanser, furstliga giftermålsangelägenheter och tillvaratagande af egna undersåtars rätt i det andra rikets område. Intressant är i det sistnämnda afseendet ett bref från Burnaburiasj till Amenhotep IV, där han begär skadestånd för plundring och mord på några babyloniska undersåtar, hvilket dåd ägt rum i Akko i Palestina, således på Amenhoteps område.

Från 11:te århundradet sjunker det äldre Babylons makt allt mer, och det blir en lekboll mellan två nya i rask utveckling stadda folk, kaldeerna, som hade sitt egentliga stamhåll i söder vid persiska viken, och assyrerna, som bodde öster om Tigris' mellersta lopp. Assyrien blir med tiden en eröfrande stormakt af ännu större omfattning än det Babel, öfver hvilket Hammurabi och Burnaburiasj regerat. Tiglat-pileser och Sargon II äro världshärskargestalter, mera liknande dem som senare tider skådade i Alexander och Caesar. Först sedan Assurs välde ramlat, komma kaldeerna på allvar till makten; det nybabyloniska riket är ett kaldeiskt välde, hvilket sedan i sin tur störtas af perserna. Den kultur, som representeras af assyrer och kaldeer, är emellertid i hufvudsak densamma som de gamla babyloniernas. Folkrasen är ju också densamma, den semitiska, låt vara att i Babel, språkblandningens, de många nationaliteternas stad, det semitiska elementet starkt uppblandats med andra. Maktöfverflyttningen till assyrer och kaldeer betyder således ej synnerligen mycket mer än härskarsätets lokala flyttning och ofta icke ens det. Vi fortsätta därför nu Eufrat-Tigrisländernas historiska krönika ända till den ariska eröfringen, innan vi öfvergå till ett skärskådande af den babylonisk-assyriska religionen, litteraturen, konsten och inre kulturen.

Digitized by Google

3. Den assyriska stormakten.

Som förn[illegible]sta källa för Assyriens äldsta historia äga vi en visserligen blott [illegible] ingefär hälften bibehållen men ändock ganska omfattande inskrift, som meddelar en lång lista på samtidigt regerande babyloniska och assyriska konungar jämte korta notiser om förhållandet dem emellan, än vänskapligt med fördrag och eder, än krigiskt med växlande lycka. En gång eröfrades Babel, men aldrig Assyriens hufvudstäder Assur och Kalach vid Tigris. Den 17:de i ordningen af de assyriska konungarne på denna lista, *Tiglat-pileser*[1] *I*, hvars tid infaller vid pass 1100 f. Kr., är den förste assyriske storkonung, som efterlämnat till oss komna utförligare meddelanden. Från honom härrör bl. a. en 800 kilskriftsrader lång krönika, hvari han låter eftervärlden veta sina bragder. Ej mindre än 42 länder med deras konungar säger han sig hafva kufvat och skattlagt, och först vid »det stora hafvet» (Medelhafvet) hade hans eröfrartåg stannat. Vid foten af Libanon jagade han vildoxar, 120 lejon har han egenhändigt förpassat till de sälla jaktmarkerna, och till och med elefanter har han nedgjort. Vid något tillfälle har han i sina triumftåg kunnat visa för sitt häpnande folk en krokodil och en flodhäst. Således torde hans inflytande hafva sträckt sig ända ned till Egypten.

Efter denne konungs död synes Assyriens påbörjade världsmakt hafva gått tillbaka. Först ett par århundraden senare får man åter se den i glans. Under mellantiden växte ett annat semitiskt välde upp till en kort blomstring, det israelitiska under Davids och Salomos spira. Härom mera framdeles. Något efter år 900 börjar Assyriens nya och största glansperiod, som varar inemot 300 år, till dess år 606 det nybabyloniska riket öfvertager ledareskapet i Asien. Dessa 300 år äro, tack vare flera källor, framför allt rikhaltiga kilskriftsurkunder, ganska väl kända. Vi kunna uppräkna den oafbrutna följden af de mäktiga härskarne: *Assurnasirpal II, Salmanassar II, Samsi-Ramman* (eller *Samsi-Adad*) *IV, Ramman-nirari* (eller *Adad-nirari*) *III, Salmanassar III, Assurdan III, Assur-ninari, Tiglat-pileser III, Salmanassar IV, Sargon, Sanherib, Assarhaddon, Assurbanipal.* Flera af dessa

[1] Så lyder den bibliska namnformen. Det assyriska namnet skrifves *Tukulti-apil-e-sjarra* d. ä. »min hjälp är sonen af E-sjarra», eller, då *E-sjarra* är namnet på ett tempel åt guden *Anu*, hvars son är *Ninib* (eller *Adar*): *Tukulti-Ninib.*

Digitized by Google

68. **En assyrisk storkonung.** Relief från Nimrud. British Museum, London.

Digitized by Google

konungar, hvilkas regeringstider äfven äro nogsamt kända, finnas utom i kilskriftsurkunderna omtalade i bibeln och några till och med i grekiska skrifter; äfven egyptiska minnen finnas efter vissa af dem. En af dem skulle emellertid enligt såväl bibeln som den babyloniske häfdatecknaren Berosos [1] hafva hetat *Phul.* Detta namn återfinnes icke i kilskrifterna, och då de ofvannämnda konungarna följa hvarandra i oafbruten rad, finnes icke heller något rum för Phul. Enligt judarnas skrifter ålade denne konung Israels rike en skatt på den tid, då detta rike regerades af Menahem. Då nu de kilskriftsannaler, Tiglat-pileser

69. **Ornamentmåleri i Assurnasirpals palats i Nimrud.**

III efterlämnat, omförmäla denna skattläggning och äfven nämna Menahem af Samaria, så är antagligen Phul ett annat namn för Tiglat-pileser. Bland skattlagda småkonungar omnämner den antydda kilskriften äfven Rason af Damaskus, hvilken i bibeln uppgifves såsom samtida med Menahem. Denna omständighet stärker ytterligare sannolikheten för att Phul är densamme som Tiglat-pileser III.

[1] Berosos var en babylonisk präst, som lefde c:a 300 f. Kr. eller något senare, således ej långt efter Alexander den stores tid. Han har skrifvit en historia, som sträckte sig till helt nära hans egen tid. Af detta verk hafva vi emellertid ingenting annat kvar än spridda, ofullständiga utdrag hos senare grekiska författare.

Digitized by Google

Den förste i raden, *Assurnasirpal* (884—860), i kilskrifterna *Asjsjurnâsirabal*, betecknar sig i inskriften på sin egen stod med följande storståtliga titulatur:

»Assurnasirpal, konung stor, konung mäktig, konung öfver folken, konung öfver Assur, son af Tuklat-Adar, konung stor, konung mäktig, konung öfver folken, konung öfver Assur, son af Rammannirari, konung stor etc., eröfrande ända från vadstället öfver Tigris' älf till Libanons fjäll och det stora hafvet, lade alla länder ifrån solens uppgång allt intill dess nedergång under sina fötter.»

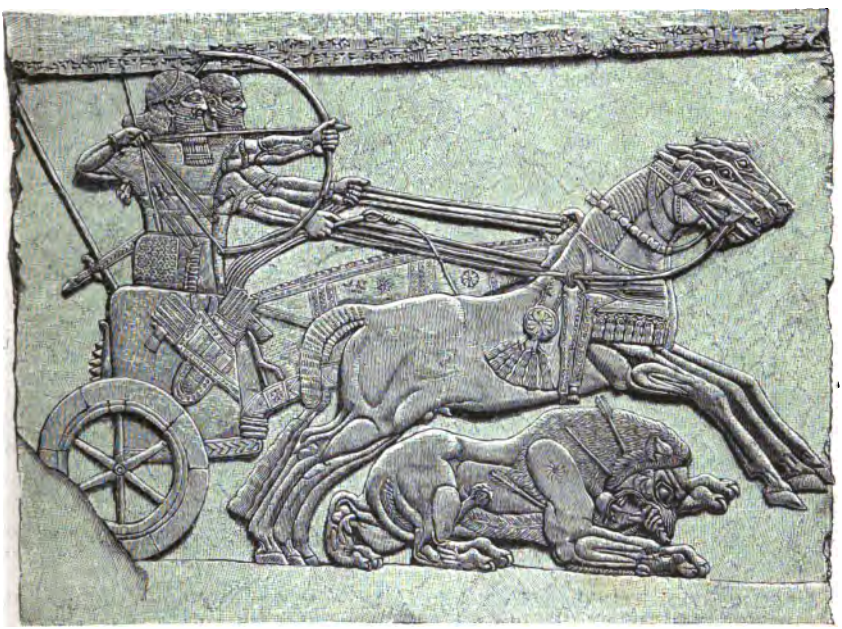

70. **Assurnasirpals lejonjakt.** Marmorrelief från Nimrud. British Museum, London. Efter fotografi.

Orden äro skrytsamma men innebära så till vida sanning, att hans eröfringar verkligen sträckte sig från Tigris' källor till Medelhafvet. I trakten af de förra har han i en klippa låtit hugga sin bild, och vid Medelhafvets stränder har skådeplatsen varit för mer än en af de strider, hans vidlyftiga monument föreviga. Den i klippan inhuggna bilden spelar en roll i assyriologiens historia. En inskrift från Assurnasirpals tid berättar, att konungen vid källan af floden Subnat, en af Tigris' källfloder, låtit inhugga sitt beläte. På grund af denna uppgift begaf sig engelsmannen Taylor år 1862 till den i besagda in-

Digitized by Google

skrift angifna orten och fann efter något letande mycket riktigt den ifrågavarande klippfiguren vid sidan af Tiglatpileser I:s, inhuggen å väggen i en grotta.

Assurnasirpals betydelse ligger däri, att han återställt Tiglatpileser I:s mäktiga välde, som under dennes svaga efterföljare gått under. Och icke nog med att han återställde hvad som varit, han utvidgade det stora riket ännu mer, och först från hans tid är det, som man kan tala om ett begynnande assyriskt världsvälde. Alexanders,

71. **Assurnasirpal i strid med ett lejon.** Relief från kungaborgen i Ninive. British Museum, London.

Caesars och Napoleons världshärskartanke börjar nu redan skymta fram hos denne kraftmonark, som »lagt alla länder ifrån solens uppgång allt intill dess nedergång under sina fötter.»

Sitt residens flyttade han från den förutvarande assyriska hufvudstaden Ninive till det närbelägna Kalach, som han prydde med ett konungapalats, hvars ruiner ännu vittna om dess rika prakt. I ett tempel därstädes är en nära 6 meter bred stenplatta funnen, med inskrift å båda sidor, förtäljande hans historia. Samma historia i kort sammandrag återfinnes å midtelpartiet af de många stenar, som bära hans bild. Hufvudinnehållet i dessa inskrifter må här anföras för att

Digitized by Google

gifva en föreställning om hvad som i dessa barbariska tider ansågs för bragd och storhet.

I början redogöres för härtåg till bergstrakterna i norr; ett land Nummi, som ingen assyrer förr hade beträdt, omnämnes såsom eröf-

72. **Fursten af Musri med sin tjänare frambärande tribut eller skänker (apor).** Marmorrelief från Assurnasirpals palats i Nimrud. British Museum, London.

radt (i närheten af sjön Van). Därifrån stiger han ned till landet Kirruri och mottager skatt från landet Kirich (norr om Urmiasjön). Tåget fortsättes under fruktansvärda grymheter mot dem, som våga trotsa den väldige. Efter att hafva intagit bergfästningen Nistun släpar han dess befälhafvare till Arbela. Där flås fången lefvande, och skinnet sme-

Digitized by Google

tas fast på stadsmuren, alla dem det skåda till varnagel. Så hemvänder segraren, stolt öfver sina storverk. Men overksamhet hör ej till hans svagheter. Snart är han ute på ett nytt rof- och hämndetåg. Det gäller nu Syrien. Han hade just anfallit Chattifolket eller hetiterna (egypternas Cheta, jfr ofvan sid. 54), som före Assyriens framträdande som stormakt varit på väg att blifva ett eröfrarfolk i främre Asien. Men under tiden har ett uppror utbrutit vid Eufrat, och Assur-

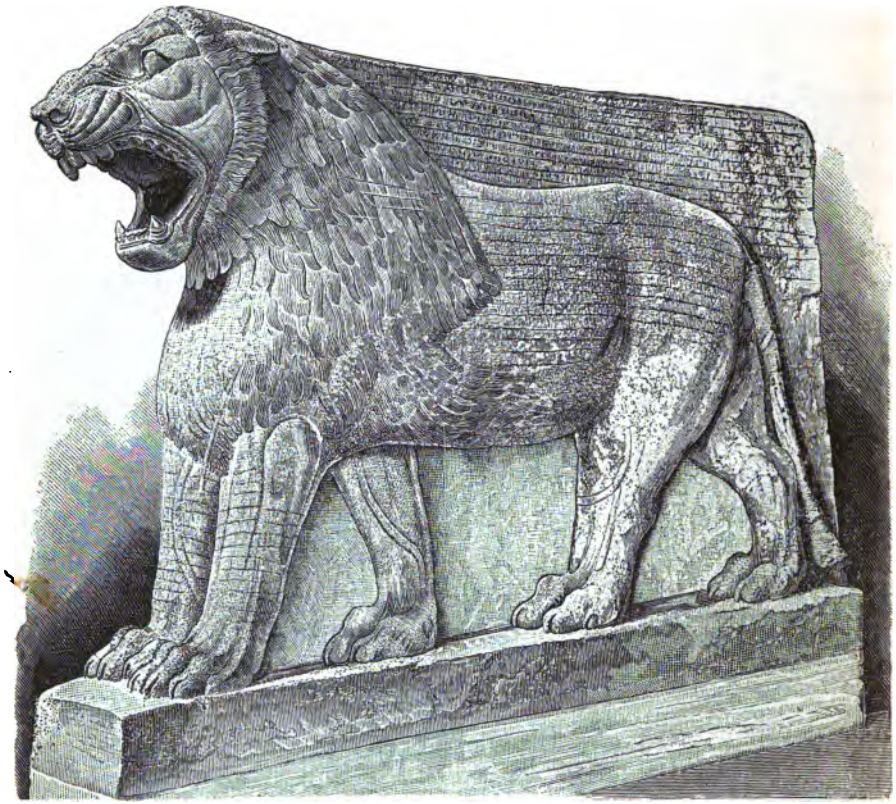

73. **Portal-lejon från Assurnasirpals palats i Nimrud.** British Museum, London.

nasirpal måste den gången återvända från hetiterna med oförrättadt ärende. I stället hemsökas upprorsmännen desto hårdare. Innevånarne i deras hufvudort släpades i fångenskap till Kalach tillika med ett rikt byte af guld och silfver, af koppar och järn, af alabastervaser, krigsvagnar, kläder af ylle och linne, möbler af cederträ, mattor och husgeråd, boskap och slafvinnor. När man kom till Kalach, lät konungen där bygga ett segermonument utanför stadsporten. Inuti detta

Digitized by Google

inmurades flere af rebellerna lefvande; andra spetsades å pålar ofvanpå muren (jämför Sauls och hans söners öde enligt 1 Sam. XXXI, 8; 2 Sam. I, 4), eller flåddes, hvarpå huden, liksom vid Arbela, fick bekläda muren — allt i konungens åsyn. Denna raffinerade grymhet synes hafva varit normalstraffet för upproriska höfdingar. Inskriften fortsättes med nya krigs- och straffkrönikor, men vi antaga, att den nutida läsaren redan har fått nog. Det må blott tilläggas, att det afbrutna tåget mot hetiterna förnyades, och att rika byten togos från dem, liksom från Libanonfolken och andra syriska stammar. Äfven de sjöfarande fenikerna fingo därvid en allvarlig påminnelse om sin makts förgänglighet.

Men också om fredliga verk erinrar han mot inskriftens slut: »Det forna Kalach, som Salmanassar, min stormäktige förfader, hade byggt — den hade förfallit etc. — denna stad uppbyggde jag ånyo, gräfde en kanal från öfre Zab, »Fruktbarhetsbringaren» kallade jag dess namn. Lundar planterade jag kring den af *gub*-träd, alla slags fruktträd och vinrankor. Förstlingar däraf offrade jag åt Assur etc. Jag grundade ett palats till att vara min konungsliga boning och till mitt regeringssäte för all tid, ordnade det förträffligt och omgaf det med ett gallerverk [?] af koppar. Höga dörrposter af *sjelûku*-trä förfärdigade jag, beslog dem med koppar och uppsatte dem i dess portal. Tronsäten af *usju*- och *urkarinu*-trä, skålar af elfenben, innehållande silfver, guld, bly, koppar, järn, mina händers byte, som jag tagit i de länder jag eröfrat, lade jag därin.» Den långa inskriftens sista rader nedkalla gudarnes förbannelse öfver den, som förstör minnesmärket och deras välsignelse öfver den, som håller det såväl som hela palatset i godt stånd.

Assurnasirpal lämnade sina eröfringar i arf åt sonen *Salmanassar* (i kilskrifterna skrifvet *Sjulmanu-asjaredu*) II (860—825). Denne fick i rikt mått erfara svårigheten att upprätthålla en på våldet grundad öfvermakt öfver fjärrboende folk i tider med vanskliga kommunikationer. De af Assurnasirpal skattlagda syriska folken reste sig, under ledning af *Adad-idri*[1] af Damaskus. Salmanassar berömmer sig visserligen af att i sitt sjätte regeringsår hafva slagit de förbundna syriska härarna och nedlagt mer än 20,000 man, men fortsättningen af hans historia visar, att han ännu i det tionde och elfte samt i det fjortonde och adertonde

[1] Detta namn, som alldeles motsvarar det bibliska *Hadad-eser*, (en arameisk konung, 2 Sam. VIII, 3 och flerstädes), anser man på goda skäl beteckna samme man som *Ben-Hadad*, konung af Damaskus, 1 Kon. XV, 18 ff. och flerstädes.

Digitized by Google

året hade nya fejder i Syrien. I ett af de första tågen (år 854) kämpade enligt kilskrifterna vid Benhadads sida bland andra Achab af Israel, en gammal bekant från bibelns konunga- och krönikeböcker. Den assyriska källan försäkrar, att Achab förlorade 10,000 man och 2,000 vagnar. Under ett af de senare tågen, förmäler Salmanassars krönika, har han mottagit skänker (skatt) af »Omrisonen Jahua (Jehu)», således af Achabs efterträdare Jehu, [1] som visserligen ej var Omris son, men som genom denna beteckning, såsom flerestädes i kilskrifterna, angifves såsom konung af Samaria, hvilken stad grundades af Omri. En bild (se sid. 206), som återgifver relieferna å en svart basaltobelisk från Salmanassars tid, numera i London, föreställer kung Jehu själf eller en af hans sändemän, knäfallande och böjande sig till jorden inför den assyriske storkonungen, hvarjämte hans följe öfverlämnar de ofvan omtalade skänkerna, som utgöras af guldskålar, dryckeskärl m. m.

Salmanassar hade i allmänhet framgång i sina företag, och det lyckades honom i det hela att icke blott upprätthålla utan äfven utvidga Assurnasirpals, sin faders, välde. Hårdaste kampen synes han hafva haft just i Syrien. Damaskus, som var hufvudorten för motståndet, förblef, tyckes det, ointaget, men hela omnejden härjades, och rika skatter bortfördes till Kalach. Salmanassars 34-åriga regering var så godt som alltigenom upptagen af krig. Ännu strax före sin död hade han ett farligt örlig att utkämpa. Han fick nämligen pröfva på ett för österländska konungar icke ovanligt öde: ett uppror af sin egen son. Denne, Assur-danin-abal var hans namn, hade begagnat faderns begynnande ålderdomssvaghet till att locka en del af hans underlydande folk till affall. Salmanassars kraft var visserligen bruten, men han gaf i uppdrag åt den, som han utsett till tronföljare, *Samsi-Ramman*, att kufva upproret. Under denna brödrafejd dör den grånade fadern. Samsiramman IV segrar och upprätthåller under sin 14-åriga regering (825—811) sina fäders traditioner. Först denne konung var det, som på afgörande sätt lade Babylonien under Assurs välde. Syrien synes han emellertid hafva lämnat i fred, det var och förblef en hårdknäckt nöt för den assyriska politiken. Knappast någon af de assyriska konungarne fick regera utan känning af uppror och självständighetsrörelser i Syrien.

Större framgång hade man i öster och norr. Samsirammans efterträdare, *Ramman-nirari III* (811—783) trängde fram ända till »det stora

[1] Om ett nyare försök till annan förklaring af namnet se kapitlet om Israels historia.

Digitized by Google

hafvet vid solens uppgång», d. v. s. Kaspiska hafvet (solnedgångens haf, är Medelhafvet). Mellan 783 och 745 regerade mindre kraftfulla härskare, under hvilkas tid riket redan lossnade i sina fogar. Men sedan tronen år 745 inkräktats af en krigare, just den ofvannämnde Phul, hvars namn i regentlistorna, *Tiglatpileser III,* väl är hans antagna regentnamn, återställdes inom kort Assurnasirpals och Salmanassars makt. Det assyriska väldet hade tre hufvudfiender: 1) de syriska staterna, af hvilka Damaskus och de fenikiska städerna voro mest betydande, 2) de babyloniska smårikena, som aldrig ville fullt erkänna Assyriens öfverhöghet, 3) en i åttonde seklet uppväxande stormakt i Armenien. Armenien blef nu kufvadt af Tiglatpileser år 743, Syriens flesta furstar hyllade honom 738–732 (däribland Menahem af Israel och Rason af Damaskus: 19 småsamhällen vid fenikiska kusten och i Libanons bergstrakter blefvo fullständigt införlifvade med Assyrien, deras bästa folk fördes i fångenskap till Assur, och i deras ställe insattes assyrer — samma sätt som sedermera användes mot judarne (»babyloniska fångenskapen»). Babylonien synes äfven hafva blifvit fullständigt eröfradt: Tiglatpileser bär utom titeln »konung af Babel» äfven den fornbabyloniska härskaretiteln »konung öfver Sumer och Akkad.»

Tiglatpileser III spelade en roll i judarnes historia. Spänningen mellan Juda och Israels rike var på hans tid så stark, att krigstillstånd rådde dem emellan. Israels rike stod i förbund med Damaskus. Konungen öfver Juda rike, Ahas, tillgrep den för framtiden ödesdigra utvägen att anmoda Tiglatpileser om hjälp mot sina fiender. För tillfället vann han sitt syfte, men naturligtvis på bekostnad af sin oafhängighet. Att Assyriens konungar betraktade skänkerna från Jerusalem såsom en vasalltribut, det visade sig allra bäst under Tiglatpilesers son och efterträdare, *Salmanassar IV* (727–722). Hosea i Jerusalem närmade sig Egypten och uraktlät att skicka »skänker» till Salmanassar. Men denne lät icke gäcka sig. Han skyndade till Palestina, tog Hosea fången och insatte en lydig vasall i hans ställe. Medan han var på trakten, passade han på att rikta ett, som han trodde, ganska lätt utfördt dråpslag äfven mot Israels rike. Dess hufvudstad, Samaria, var dock starkare än han förmodat, och det dröjde hela tre år, innan dess belägring kunde afslutas och staden intagas (722). Salmanassar dog under belägringens sista år, och hans efterträdare *Sargon II* blef den som fick skörda frukten af hans verk.

Digitized by Google

Såsom förut skett med flera syriska folk, så skedde nu med Israel. Nära 30,000 personer af den bofasta befolkningen fördes bort till Assyrien, och assyriska kolonister flyttades till Samarien, som för framtiden blef en af ståthållare styrd assyrisk provins. Öfver Sargons bragder äro vi för öfrigt synnerligen väl underrättade. Äfven af hans palats, Dur-Sjarukin, »Sargonsborgen», kalladt, finnas betydande ruiner kvar i byn Chorsabad, norr om Ninive, och liksom i Assurnasirpals borg genljuda ödemurarna ännu i dag af grundläggarens lof. Två af salarna innehöllo de inskrifter, som fullständigast redogjorde för Sargons historia. I grundstenen var dessutom inmurad en alabasterlåda med kilskriftfyllda taflor af guld, silfver, koppar, bly, tenn och marmor. Dessa inskrifter redogöra i detalj för palatsets arkitektur och utsmyckning och göra det för oss möjligt att, vägledda af de kvarvarande ruinerna, rekonstruera världens helt visst praktfullaste palats före det grekiska Alexandrias och det kejserliga Roms dagar. Enstaka inskrifter från Sargons tid äro funna äfven annorstädes t. ex. i Nimrud (= Kalach), där han i likhet med sina företrädare förut residerade, samt på den aflägsna ön Cypern i Medelhafvet, där 1846 en numera i Berlins museum förvarad sten med inskrift upptäcktes, förmälande, att sju cypriska konungar sände Sargon sina skänker. (Sargons eröfring af Cypern ägde rum 711). Ett utdrag ur denna intressanta inskrift må här anföras: »Sju konungar öfver Ja', ett område af landet Jatnana (= Cypern), hvilkas aflägsna säte är beläget en vägsträcka af 7 dagar ut i västerhafvet, och hvilkas land ingen af mina förfäder konungarne öfver Assur och Karduniasj (= Babylonien) från aflägsna tider ända till.... [?] hört nämnas, fingo långt ute i hafvet höra om de bragder, jag utfört i kaldeernas och hetiternas land, och deras mod brast, och skräck föll öfver dem. Guld, silfver, husgeråd af usju- och urkarinuträ, alster af deras land, bragte de inför mig i Babel[1] och kysste mina fötter.»

Äfven israeliternas nyss omnämnda öde är omförmäldt i en af Sargons inskrifter. Det heter: »Samaria belägrade och intog jag. 27,290 af dess innevånare förde jag bort, 50 vagnar samlade jag ihop bland dem, de andra lät jag få deras del [?]. Ståthållare satte jag öfver dem och pålade dem den föregående konungens skatt.»

Väldiga strider förde han äfven i Armenien och västra Medien.

[1] Då Sargon ej residerade i Babylon utan i Ninive, måste denna beskickning hafva träffat honom vid något af hans besök i Babylon, hvars konung han ju äfven var.

Digitized by Google

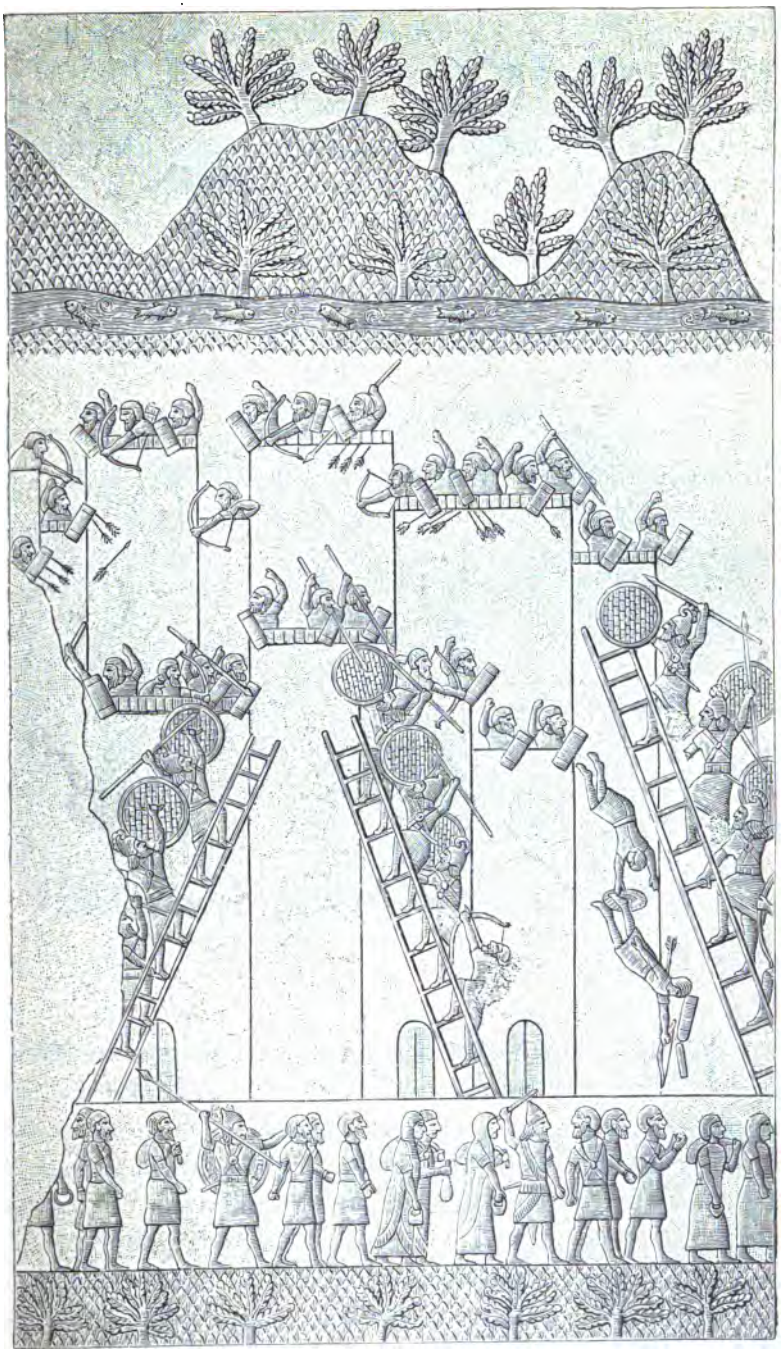

74. **Stormning af en armenisk stad; bortförande af fångar.** Marmorrelief, återgifven enligt teckning hos Layard.

Digitized by Google

Den enda farliga motståndaren hade dock Assurs världsmakt i Babylonien. Här hade ett nytt semitiskt folk, kaldeerna *(kaldi)*, småningom blifvit de mäktigaste. Redan från 11:te årh. f. Kr. hade de, sannolikt från östra Arabien, inträngt i sydligaste Babylonien, i kilskrifterna kalladt »hafslandet», och därifrån efterhand under egna stamfurstar besatt större delen af det öppna landet, medan de förutvarande innevånarne, »babylonierna», hufvudsakligen innehade städerna. I sin sträfvan att göra sig till herrar äfven öfver dessa och framför allt öfver Babel, blefvo nu kaldeerna de assyriska konungarnes egentliga motståndare. Dessa insatte i början »babylonier» som lydfurstar i Ba-

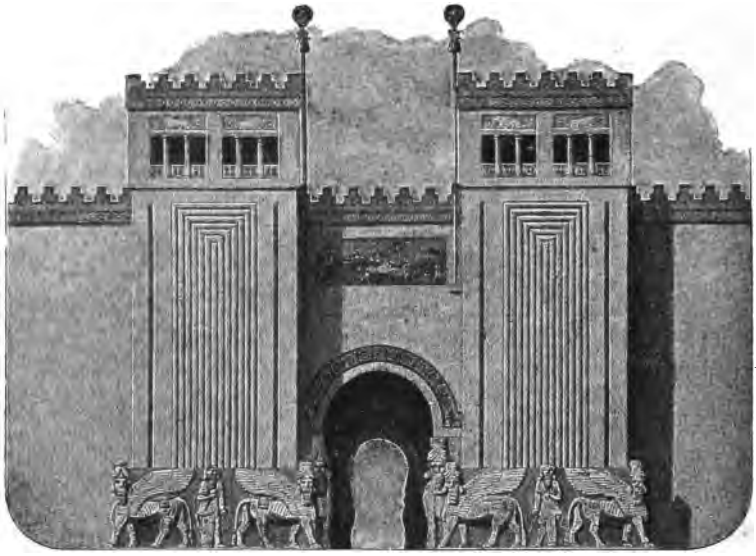

75. **Sydostportalen af Sargons palats vid Chorsabad.** Rekonstruktion med ledning af ruinerna.

bel, till dess de slutligen själfva antogo titeln af konung öfver Babel och i sina inskrifter berätta om sina strider mot kaldeerna. Ett viktigt ryggstöd mot den assyriska öfvermakten hade de kaldeiska småfurstarne i konungarne af Elam, hvilka å sin sida begagnade Babylonien, alldeles som de egyptiska faraonerna Palestina och Syrien, som en förmur och en buffertstat mot Assur. Under Tiglatpileser III hade en förut självständig »furste öfver hafslandet», *Merodak-baladan* blifvit underkufvad, men dock sedan dess legat i mer eller mindre öppen fejd med de assyriska konungarne och slutligen gjort sig till herre öfver Babel (721). Ur israelitisk källa veta vi, att han äfven skickat sände-

Digitized by Google

bud till Hiskia i Jerusalem för att uppvigla honom mot Assyrien. Men mot Sargon kunde han nu icke hålla stånd. Han fördrefs från Babel (709), där Sargon af »babylonierna» hälsades som en befriare från det kaldeiska oket, förlorade »hafslandet» och måste fly till Elam, därifrån han dock sedan återkom för att på nytt upptaga striden mot Sanherib.

Den judiske siaren Jesaja skildrar Sargons framfärd i världen med följande ord, som han lägger i den stolte storkonungens mun: »Med min hands kraft har jag utfört detta och genom min vishet, ty jag har förstånd. Jag flyttade folkens gränser, och deras egodelar plundrade jag; i min väldiga makt stötte jag deras härskare från sina troner. Min hand grep folkens skatter såsom fågelnästen, och såsom man hopsamlar öfverblifna ägg samlade jag jordens alla länder; det var ingen, som rörde eller öppnade näbben och gaf ett ljud ifrån sig.» [1] Så afläser fienden den starke eröfrarens våldstankar. Men i frimodig förtröstan till Jahve hotar han den väldige med ofärd och vanära: »Jag skall hemsöka Assurkonungens hjärtas högmodsfrukt och hans stolta ögons förhäfvelse» ... »härskarornas herre skall svinga sitt gissel öfver dem.» Men samtidigt beder äfven Sargon med samma tillförsikt till sina gudar. Så heter det i en af hans byggnadsinskrifter i palatset i Chorsabad: »På denna stad och detta palats må Assur, gudarnes fader, nådigt skåda ned med sitt ansiktes strålande glans och för aflägsna tider befalla dess förnyande! Må den skyddande genien [2] och den bevarande guden dag och natt råda där inne, ej må hans [guden Assurs] ord vika därifrån! Må konungen, dess uppbyggare, komma till hög ålder och vinna stort välde, må dess upphofsman se sin ålders dag i sena tider! Gånge detta (= det gynnsamma svaret på denna bön) ut från hans [Assurs] lysande läppar! Må den, som där inne bor, fröjda sig åt hälsa, gladt mod och muntert sinne, lycka blifve hans lott!»

Sommaren 705 afled Sargon, som väl får betraktas som Assyriens mäktigaste härskare. Han efterträddes af sin son *Sanherib* [3] (705—681),

[1] Jesaja X, 13—14. Texten är delvis osäker. Slutet af v. 13 t. ex. lyder enligt kyrkobibeln: »jag har slagit deras innebyggare till jorden.» Bibelkommissionens proföfversättning har: »jag stötte härskarne från deras troner.» Ordagrannt betyder det: »jag stötte *deras sittande* ned till jorden.

[2] Vid palatsens portaler stodo vingade genier, symboler af skyddsandarna, ofta i fyrfota djurs gestalt men med vingar och människoanleten — allbekanta, ofta afbildade figurer (Jfr. fig. 75).

[3] Vi bruka här det vedertagna, i bibeln förekommande namnet. Egentligen heter han i kilskrifterna *Sin-achi-erba*, hvilken form också bekräftas af Berosos, i hvars af grekiska författare i grekisk form återgifna fragment han kallas Senakheribos.

Digitized by Google

som tog sin boning i Ninive, där ruinerna af hans palats med dess rika utsmyckning af lejon- och tjurbilder, krigs- och jaktreliefer i vår tid kommit i dagen. Sanherib lät nedrifva den gamla kungaborgen i

76. **Offerscen. En konung eller hög krigare åtföljd af en vingad genius.**
Alabasterrelief från Sargons palats i Chorsabad, 3 meter hög.
British Museum, London.

Ninive och uppbygga en ny, som skulle i prakt täfla med Sargons i Chorsabad.

Sanherib hade, liksom de flesta af hans företrädare, under hela sin regering att kufva flerfaldiga försök till affall af underlydande furstar. De första åren upptagas af strider mot kaldeer och kassiter.

Digitized by Google

Merodakbaladan, som med elamitisk hjälp åter bemäktigat sig Babel (703), fördrefs, och en lydkonung insattes i hans ställe. År 701 tågar Sanherib västerut mot hetiterna i Syrien, återtager Sidon och det filisteiska Askalon, som afskuddat sig assyrernas ok, anfaller och besegrar en till Palestinas hjälp upptågande egyptisk här samt intager Ekron och småstäderna i Judéen, hvars landsbygd han sköflar. Mer än 200,000 judar gör han till trälar, och nationens centrum Jerusalem belägrar han. Denna stad, som har ett ur försvarssynpunkt ypperligt läge, omgifven som den är af djupa dalar, naturens egna vallgrafvar, kunde icke intagas med storm. Sanherib har emellertid tålamod, och ändtligen kommer den beräknade stund, då den inneslutna staden tvingas till eftergift af den svåraste af fiender, hungersnöden. Hiskia, judarnes konung, nödgas då taga templets guld och därmed köpa sig Sanheribs aftåg. Sanherib begifver sig nu västerut och har för afsikt att på nytt angripa Egypten. Men genom en plötsligt påkommande pest förgås större delen af hans här. Den hebreiska krönikan beskrifver det ovanliga och därför såsom ett underverk uppfattade fenomenet på följande sätt: »I den natten drog Jahves ängel ut och slog i assyrernas läger ett hundrade åttiofem tusen män. Och då man uppstod bittida om morgonen, se, då voro de alla döda kroppar.» Denna olycka — som väl är att uppfatta såsom en häftig epidemisk sjukdom — förtiges af begripliga skäl i Sanheribs egna krönikor, men själfva fälttåget och alla framgångarna däri äro vederbörligen registrerade. Så heter det i kilskriftberättelsen: »Jag drog till Ekron. De magnater och stormän, som begått illgärning, dödade jag och upphängde deras lik på pålar omkring staden. De stadsinvånare, som gjort illdåd och missgärning, räknade jag som byte, de öfriga, som ej föröfvat synd och skam och icke hade någon skuld, gaf jag nåd. Padi, deras konung, förde jag ut ur Jerusalem[1] (dit Hiskia hade fört honom fången) och uppsatte på härskaresätet öfver dem, och pålade honom mitt herraväldes tribut. För Hiskia[2], judeern, som ej underkastat sig mitt ok, belägrade jag 46 fasta städer, fästen och oräkneliga småstäder i deras omgifning... [?] med angrepp af krigsmaskiner... [?] och eröfrade dem. 200,150 människor, unga och gamla, män och kvinnor, hästar, mulor, åsnor, kameler, nötkreatur och småboskap i tallös mängd tog jag ifrån dem och räknade som byte. Honom själf inspärrade jag som en burfågel

[1] Kilskriftsnamnet är *Ursulimmu.*

[2] Kilskriftens namnform är *Chasakiau.*

Digitized by Google

i Jerusalem, hans kungastad. Skansar uppförde jag omkring den, och dem, som kommo ut ur stadsporten, dref jag tillbaka. Hans städer, som jag plundrat, skilde jag från hans land och gaf åt Mitinti, konung af Asdod, Padi, konung af Ekron, och Sil-Bel konung af Gaza, och förminskade så hans land. Till den förutvarande skatten att årligen erläggas tillfogade jag och pålade en ny tribut åt mitt herradöme. Honom, Hiskia, öfverväldigade fruktan för mitt herradömes glans, och Urbi-männen och hans fromma krigare, [?] som han låtit komma till att försvara sin kungastad Jerusalem, rymde. Jämte 30 talenter guld och 800 talenter silfver lät jag föra efter mig till mitt residens Ninive ... stora lasur-stenar, [?] hvilsäten af elfenben, stolar af elfenben, elefanthudar och elefanttänder, usju- och urkarinu-trä m. m., en väldig skatt, samt hans döttrar och haremskvinnor, manliga och kvinnliga musikanter. Till att frambära skatt och underdånig hyllning skickade han sitt sändebud.»

Det framgår, trots allt skryt i den assyriska framställningen, dock äfven af den, att Sanherib icke lyckades intaga själfva Jerusalem, utan begaf sig därifrån med blott till hälften uträttadt ärende.

Efter kufvandet af ett nytt kaldeiskt uppror i Sydbabylonien, som var det egentliga skälet till Sanheribs hastiga återtåg från Jerusalem, finna vi honom i Kilikien, där den första sammanstötningen ägde rum mellan österns stormakt och västerns framtidsfolk, grekerna. Nu besegrade skulle dessa dock en gång bli de förnämsta arfvingarna och fullkomnarne af österns kultur. Sanheribs sista härnadståg gällde åter Babylonien och isynnerhet Elam. Flera år upptogos här af blodiga strider med växlande lycka, till dess slutligen elamiterna uppgåfvo kampen och Babel fullständigt förstördes (689). Om de sista 8 åren af Sanheribs lif, från hvilken tid ännu ingen inskrift blifvit funnen, veta vi blott, att han utan framgång gjorde ett försök att eröfra Egypten. Om hans död finner man i bibeln följande underrättelse: »Då han förrättade bön i sin gud Nisroks hus, slogo hans söner Adrammelek och Sareser ihjäl honom med svärd och flydde undan till Ararats land (Armenien) och hans son Esarhaddon blef konung i hans ställe.»[1] Själfva mordet bekräftas dels af en uppgift i den s. k. »babyloniska krönikan»: »Den 20:de i månaden tebet dödades Sanherib af sin son i ett uppror», dels af en inskrift, hvari Assurbanipal berättar, att han »som dödsoffer för

[1] 2 Kon. XIX, 37 ff.

Digitized by Google

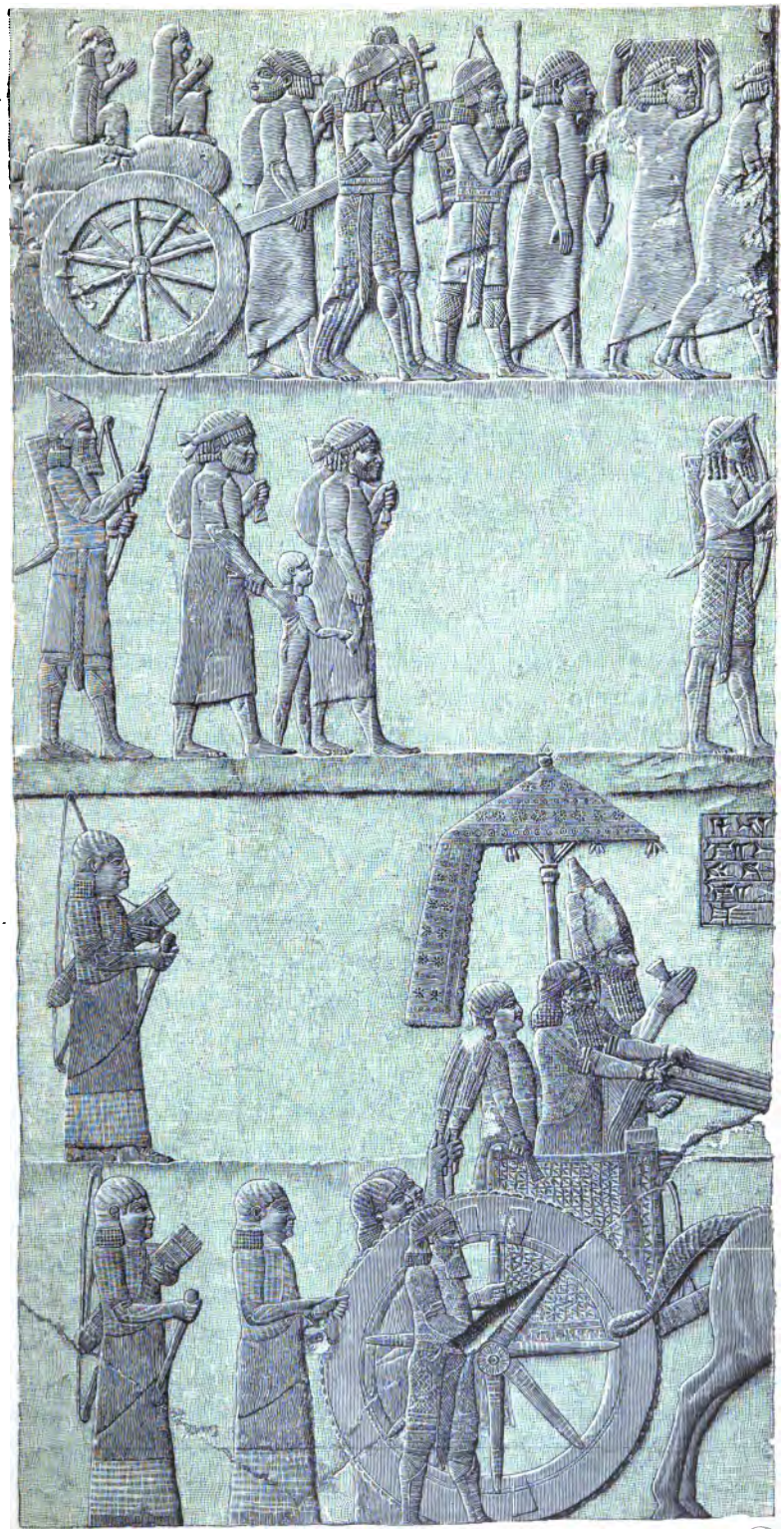

77. **Assurbanipal på sin vagn.** Marmorrelief från palatsruinen i Kujundsjik (vid Ninive). Louvremuseet, Paris.

Digitized by Google

sin farfar Sanherib lät döda en hop människor, på samma plats, ingången till ett af Babels tempel, där Sanherib blifvit mördad. *Nisrok* är ett fel i st. f. *Nusku* eller möjligen för *Marduk,* Babels stadsgud. De bägge son-namnen, kanske två olika namn på samma person, tror man sig ock kunna förklara ur kilskriftliga källor.

Assarhaddon (i kilskrifterna *Asjud-ach-iddin*), som regerade åren 681—668, lät genast efter sin tronbestigning återuppbygga Babel med stor prakt, men för öfrigt var äfven hans regering till största delen upptagen af krig. Dels måste han undertrycka uppror af Merodakbaladans söner och af rebelliska furstar i Kilikien och Fenikien — där Sidon i grund förstördes — och dels hade han att utstå ett fruktansvärdt anfall af de från nordöst framstormande kimmererna (ett indoeuropeiskt folk), hvilka han lyckades drifva bort åt Mindre Asien. Sin viktigaste framgång vann han dock mot Egypten, där icke blott Nilens deltaland med Memfis utan äfven öfre Egypten med Tebe eröfrades. Till dessa fälttåg, liksom äfven ett mot Arabien, hade Hiskias efterträdare Manasse af Juda pliktskyldigast lämnat sin andel af trupper, hvarför han äfven i Assarhaddons och Assurbanipals inskrifter nämnes vid uppräkningen af trogna vasaller. Den i 2 Krön. XXXIII, 11 ff. meddelade uppgiften om Manasses fångenskap och tortyr i Babel saknar allt stöd af vare sig kilskrifternas berättelser eller andra källor. [1]

På Assarhaddon följde hans son *Assurbanipal* (668—626). Grekiska historieskrifvare kalla honom Sardanapalos och framställa honom som en orkeslös vällusting, hvars dagar och nätter förnöttes i veklighet och haremslif. Han skulle ha slutat sin lefnad på det sätt, att han blef innebränd tillika med sina gemåler och frillor (se ofvan sid. 105) då hans rike störtades och intogs af ståthållaren i Babylon, Nabopolassar, och konungen öfver de krigiska mederna, Kyaxares, i förening. Grekiska källor äro i allmänhet grumliga, då det gäller att däri betrakta den förpersiska orientens historiska gestalter. [2] Kilskriftfynden lära oss, att Assurbanipal liksom sina närmaste företrädare förde en mängd krig, dels i Egypten mot den etiopiske konungen Taharka (Tearko), dels ock med samma framgång mot Tyrus och Elam. Han

[1] Här må i förbigående anmärkas, att öfverhufvud de s. k. Krönikeböckerna i många stycken äro historiskt otillförlitliga, medan däremot Konungaböckerna äro utmärkta källor. Krönikeböckerna tillhöra en mycket sen tid (kanske 3:e seklet f. Kr.).

[2] Historien om Sandanapalos' innebrännande kan möjligen bero på förväxling med Sammassumukins, Assurbanipals broders, öde, hvartill vi strax skola återkomma.

Digitized by Google

var ej heller den siste af Assyriens storkonungar. Han efterträddes af sin son *Assur-edil-ile* och denne af sin broder *Sin-sjar-isjkun*, under hvilkas tid (625 – 606) det stolta riket gick sin undergång till mötes. Grekerna synas hafva förväxlat fader och söner, eller rättare sammanblandat vissa drag från alla och däraf bildat en enda person, som då blifvit en overklig sagofigur. Så mycket torde vara sannt, att Assurbanipal var en härskare af mera fredlig anläggning än företrädarne. Åtminstone ägde han större intresse än de för litteraturen. Det är han som grundat det stora, af tusentals kilskriftplattor bestående bibliotek (nu i British Museum), som är vår hufvudkälla vid studiet af assyrisk-babylonisk fornkultur. Han lät afskrifva en mängd äldre skrifter och har därigenom räddat åt eftervärlden många oskattbara historiska och religiösa dokument. Med denna hans litterära håg synes visserligen äfven lusten för krigets och jaktens idrotter hafva varit förenad, att döma af hans monument i ord och bild. Säkert är emellertid, att under hans tid rikets yttre makt fick betydliga bräckor. Egypten gjorde sig åter fritt under Psametik (645), och under första hälften af sin regering måste han, som vi snart skola se, kämpa mot ständiga upprorsförsök af sin egen broder i Babylon. Därtill kommo slutligen anfall från nordiska barbarer, skyterna. I dunkel höljda äro Ninives sista öden, men visst är, att Assurbanipals söner voro dess siste konungar, och att det gamla tyrannsätet måste afträda från historiens skådeplats för att lämna plats åt det återuppstående Babylon.

---

4. Babylons nya storhetstid. Nebukadnesar.

Föga kunde väl den tid, som såg Assurbanipals stolta välde, hans lysande hof, dit beskickningar med skatt och gåfvor från hundrade folk församlades, ana, att detta jordens mäktigaste rike inom några få decennier skulle vara en saga blott. Och dock gick det så. Men saken är i själfva verket icke så underlig. »Konungen är död, lefve konungen», hette det vid de franska tronskiftena. Assurnasirpals, Tiglatpilesers, Sargons och Assurbanipals stora världsmakt ägde nog fortfarande bestånd. Hvad som skedde var blott en öfverflyttning af maktens medelpunkt från Ninive till Babylon. Den urgamla härskarstaden hade, som vi sett, aldrig upphört att stämpla mot Assyriens

Digitized by Google

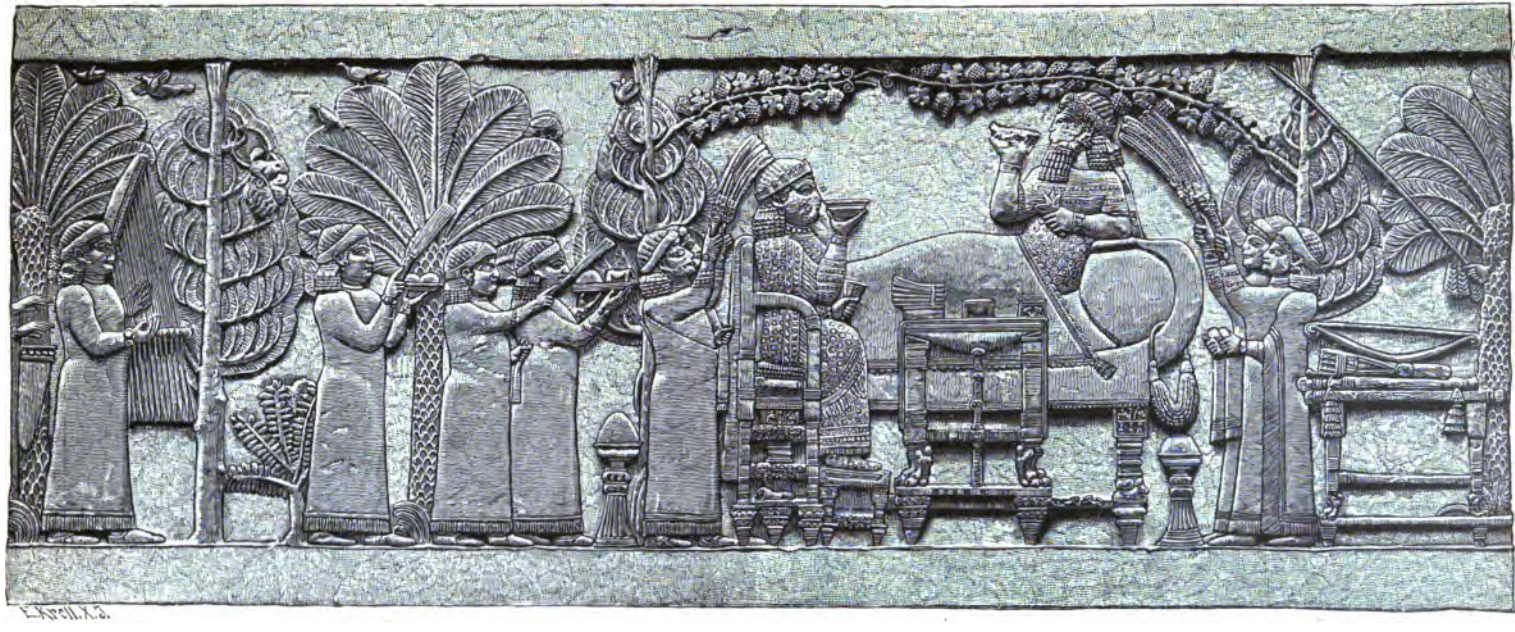

78. **Assurbanipal och hans gemål, intagande sin måltid i palatsets park, omgifna af solfjäderfläktare, musikanter och andra uppvaktande.** Marmorrelief från Kujundsjik. British Museum, London.

Digitized by Google

konungar. Icke ens en så fruktansvärd hemsökelse som stadens förstöring och dess förnämsta innevånares bortförande till främmande land hade brutit dess motståndskraft. Det var som skulle härskartanken varit outrotligt bunden vid själfva platsen, ungefär som den i senare tid alltid varit i en eller annan form fästad vid Rom. När Assarḫaddon förordnat, att hans son *Samassumukin* skulle som lydkonung härska öfver Babel, så greps denne assyrer själf af Babels gamla traditioner, som förenade sig med hans personliga härsklystnad, och han försökte detsamma som Babels egna konungar oräkneliga gånger försökt, så länge Assyriens stormakt existerat. Vi hafva sett, att Ninives tyranner icke ledo af någon öfverdrifven blödighet. Assurbanipal var intet undantag. Den upproriske brodern greps och brändes lefvande.[1] Kort förut hade de inhemska babyloniska lydkungarnes siste kände ättling, förföljd af Assurbanipals utskickade, låtit döda sig af sin körsven. Assyrerns grymhet förnekade sig dock ej, fastän den jagade på detta sätt undgått hans hand; han lät kasta hans kropp för vilddjuren. Öfver de kaldeiska konungarne i Babylon under Assyriens öfvervälde hvilar ett tragiskt öde, förtjänt af en Aiskylos' eller en Shakespeares penna. Men den litterära tragedien hörde ej till de kulturfrukter, som semiternas odling frambragte. De nöjde sig med att leverera stoffet, att utföra tragedier i verkligheten. Och i det afseendet torde de ännu stå oöfverträffade i världshistorien. Det är alldeles i sin ordning, att blodtörstiga rofdjurs bilder stå vakt vid deras borgar.

Ett tyranni, sådant som det assyriska, kunde ej räkna på någon trohet hos de underlydande folken, när yttre faror nalkades. Liksom framdeles det romerska väldet skulle hemsökas genom folkvandringar och barbarers infall, så skakades efter Assurbanipals död riket af främmande barbarer, de s. k. skyterna, halfvilda folk från trakterna norr om Svarta hafvet. Samtidigt framträder en ny folkstam i häfdernas förgrund, den indo-europeiska, som var bestämd att i framtiden blifva världskulturens bärare. Det indo-europeiska folk, som nu gör sitt inträde i historien, är mederna. Genom ett förbund mellan medern Kyaxares och en babylonisk kaldéer *Nabopolassar* (626—605), med

[1] Andra förklara felaktigt uttrycket: »gudarne kastade honom i den frätande elden och förstörde hans lif» så, att han antingen själfvilligt eller på sin omgifnings föranstaltande omkom vid branden af sin egen borg. Det är måhända denna händelse som gifvit anledning till grekernas saga om Sardanapalos' slut (se ofvan sidd. 105 och 135).

Digitized by Google

hvilken det nybabyloniska riket begynner, tillintetgjordes nineviternas regemente, och den gamla konungastaden undergick (607) det öde, som Israels siare väntat och förespått. Segrarne delade det stora riket så, att det egentliga Assyrien och de östra provinserna tillföllo Kyaxares, medan Nabopolassar erhöll Mesopotamien och de eröfrade länderna i väster. Men det fanns ännu en makt, som gärna ville hålla sig framme vid det stora assyriska arfskiftet. Det var Egypten. Dess farao, Neko II, väl känd från den bibliska historien, tågade med en stor här in i Palestina och Syrien, slog och dödade judakonungen Josia vid Megiddo (609) och framträngde ända till Eufrat, där Nabopolassars son, den likaledes från bibeln välbekante *Nebukadnesar* (Nabu-kudur-usur) tillfogade honom det afgörande nederlaget vid Karkemisj (605).

Redan samma år dog Nabopolassar, och Nebukadnesar blef konung (605—561). Efter nederlaget vid Karkemisj sökte den egyptiska politiken att smida ränker mot Babylon och förbereda ett väldigt hämndetåg. Egyptens kraft var nämligen genom motgången ej bruten. En ny farao, Vahebra (bibelns Hofra), sökte med sig förbinda de kananeiska och syriska folken. Så hjälpte han judarne i deras försök att afskudda sig beroendet af Babylon (Nebukadnesar hade omkr. 600 skattlagt Juda rike). Men Nebukadnesar sprängde hans försvarskedja på det sätt, att han intog det ena syriska småriket efter det andra, Ammon, Moab, Edom, Hamat och Damaskus samt slutligen Jerusalem och Tyrus. Judarnes siste konung Sedekia hade trots allvarliga varningsord af framsynta män (såsom Jeremia) inställt skattsändningen till Babel och fick nu erfara den babyloniske hämnarens grymma vrede. Han flydde ur det belägrade Jerusalem men blef gripen och förd inför Nebukadnesar, som först lät döda hans söner inför hans ögon, hvarefter dessa ögon utstuckos och Sedekia, bunden i kedjor, släpades tillika med det förstörda Jerusalems ädlaste folk till Babel. Detta skedde år 586 f. Kr.

Den judiske diktaren Hesekiel, som under Nebukadnesars tid vistades bland sina till Babel bortförda landsmän, har gifvit lifliga bilder af ställningar och förhållanden vid denna tid. Hans bok är en viktig källa för Nebukadnesars historia. Det är klart, att den från sitt eröfrade land och sin grusade tempelstad bortsläpade judiska öfverklassen (de fattiga hade fått stanna kvar och bruka jorden) skulle med den mest glödande harm tänka på sin förledare Egypten, på hvars

Digitized by Google

bedrägliga förespeglingar den litat vid sitt affall från Nebukadnesar. Och det är därför icke underligt, att de gärna skulle sett faraonernas stolthet förödmjukad. De väntade sig af Nebukadnesars tåg i västländerna äfven Egyptens fullständiga undergång. Härom och om de öfriga kufvade eller hotade folken rundt om i nejderna mellan Persiska viken och Medelhafvet lyda Hesekiels poetiskt verkningsfulla och klart åskådliga ord:

»I tolfte året — nämligen efter det första bortförandet till Babylon, då Jojakin togs fången (597), således antagligen år 585 — kom Jahves ord till mig; han sade: Du människoson, sjung en sorgesång öfver Egyptens larmande hop och bjud det fara ned jämte de yppersta folks döttrar (d. v. s. städer, stater), ned i jordens djup, till dem som farit neder i grafven... Svärdet är draget; släpen honom (d. v. s. farao) bort med alla hans larmande skaror. Väldiga härskare jämte hans egna hjälpare skola ur dödsriket tala så om honom, de hafva farit ned och ligga där, de oomskurna, de med svärd slagna. Ja, där ligger Assur med hela sin skara, rundt omkring honom äro deras grifter. Allesammans äro slagna, fallna för svärd... dessa som en gång spredo förskräckelse i de lefvandes land. Där ligger ock Elam med hela sin larmande hop, begrafven rundt omkring... Där ligger ock Mesek-Tubal med hela sin larmande hop... Där ligger ock Edom med sina konungar och alla sina höfdingar, dessa mäktiga herrar, som dock blifvit lagda till de med svärd slagna... dem, som farit ned i grafven. Där finnas nordlandets furstar allesammans och alla sidonier, som måst fara ned till de slagna, huru fruktansvärda de än varit; de få nu blygas för sina bedrifter... Dem skall nu farao få se och så trösta sig öfver hela sin larmande hop. Farao och hela hans här äro slagna med svärd, säger herren Jahve. Ty jag har utbredt skräck för honom i de lefvandes land, men nu måste han, farao med hela sin hop, låta sig läggas bland de oomskurna, hos de med svärd slagna, säger herren Jahve.»[1]

Utom öfver Sidon, som efter förstörelsen under Assarhaddon (se ofvan sid. 135), åter uppbyggts och blomstrade, hade Hesekiel (kap. 26) äfven siat undergång öfver fenikernas rikaste handelstad och starkaste bålverk, Tyrus, men denna spådom gick dock icke i fullbordan. Genom sitt förträffliga läge på en klippö, skild som den var från fastlandet af ett smalt sund, kunde staden uthärda en belägring under nära 13 år, och Nebukadnesar måste slutligen åtnöja sig med att få den forna skattskyldigheten under Assyrien öfverflyttad på Babylonien. Ett kraftigt slag hade likväl gifvits åt fenikernas handelsvälde i östra Medelhafvet. Detta hade för öfrigt redan förut fått farliga konkurrenter i de uppblomstrande grekiska ösamhällena i Arkipelagen. Dess

[1] Hesekiel XXXII, 17 ff.

Digitized by Google

traditioner upptogos dock, som vi skola se, med framgång i väster af dotterstaden Kartago.

Egypten, emot hvilket land Hesekiel i främsta rummet riktade sina glödande profetior, hade genom Tyrus' hårdnackade och långvariga motstånd fått en i Babylon oväntad fördel och var för öfrigt genom sitt aflägsna läge mellan haf och öknar ännu i sitt förfall en allt för stark fiende för att kunna fullständigt kufvas. I trettiosjunde året af Nebukadnesars regering (568), har, enligt en bevarad kilskriftskrönika, ett större härtåg företagits till Egypten. Där hade nyss den hos Herodotos omtalade *Amasis* (568—525) genom en revolution störtat den ofvan nämnde Hofra (grekernas Apries) och från ringa stånd svingat sig upp på faraonernas urgamla tron. Babylonierna synas icke hafva lyckats att kufva det fortfarande motståndskraftiga kulturlandet, som antagligen genom Amasis' friska kraft fått nya försvarsresurser. Egyptens härar bestodo på denna tid till stor del af legotrupper, bland hvilka på Amasis' tid ett anmärkningsvärdt stort antal greker började tjäna.

79. Babylonisk kamé (graverad sten) med Nebukadnesars bild.

Nebukadnesars härar måste lämna Egypten i det väsentliga obesegradt, men i stället intogo de en del af Arabien. Nebukadnesar själf ägnade senare delen af sin långa regeringstid åt ett storartadt fredligt kulturarbete, hvars omfattning och glans voro så betydande, att de i sekler lefde kvar i forntidsfolkens fantasi, omstrålade af sagans belysning. Hvad hellenerna berättade om Babylons jättemurar, ofvanpå hvilka man körde med hästar och vagn mellan rader af hus, om dess »hängande trädgårdar» (höga terrassplanteringar) gäller Nebukadnesars världshufvudstad. Sagan om den underbara drottningen Semiramis tillhör i det väsentliga legenden, icke historien. Måhända har talet om Semiramis' hängande trädgårdar uppkommit därigenom, att Nebukadnesars terrassplantager och konstgjorda kuperade parker skapades på önskan af en hans mediska gemål, som kom från en bergig skogstrakt och vantrifdes i Babylons slättlandsdalar.

Af allt att döma har Nebukadnesar varit en mycket framstående regent, en af orientens största härskargestalter. Grym och sträng kunde han vara, men han var i det afseendet icke värre än sina företrädare och i hvarje fall ett barn af sin tid, som trots en icke obetydlig kultur dock ej hunnit långt i humanitet. Att de judiska för-

Digitized by Google

fattarne i minnet af sin tillintetgjorda nationella självständighet ej kunna ge en i allo fördelaktig bild af Jerusalems förstörare och Sedekias bödel, det är lika uppenbart, som t. ex. att 1500-talets svenska historieskrifning med blodbadsminnenas dystra färgglans omgifver den hänsynslöse och kraftfulle nydanaren Kristian II:s gestalt. Det är emellertid anmärkningsvärdt och betecknande för genombrottet af nya, universellare ideer, att äfven judiska skriftställare dock ofta tala om Nebukadnesar i välvilliga ordalag, beteckna honom såsom en »Jahves tjänare», den där fullgör hans straffdomar öfver Juda o. s. v.[1]

Som ett af Nebukadnesars fredliga stordåd må framför allt nämnas, att han återställde och förbättrade det gamla kanalsystemet till Eufratöfversvämningarnas reglerande samt att han byggde flottor och varf till skeppsfartens främjande mellan Babylon och Persiska vikens hamnar, måhända äfven aflägsnare indiska och afrikanska orter. Det är från denna tid, som Babylon blir den medelpunkt för främre Asiens handel, som det fortfar att vara långt in i medeltiden. Om hans tempelbyggnader få vi tala i ett annat sammanhang. Nebukadnesar använde i mycket stor skala det redan af assyrerna brukade och sedermera af Alexander upptagna sättet att sammansmälta sitt stora rikes olika folkelement genom massförflyttningar, sådana som judarnes till Babylon. Såsom i faraonernas land, fingo dylika bortförda folk full sysselsättning hos sina nya herrar. När man i kilskrifterna läser om Nebukadnesars väldiga mur- och tempelanläggningar, hans storartade kanalgräfningar och öfriga både nyttiga och monumentala byggnadsföretag, så kan man mellan de lofprisande raderna läsa den oskrifna historien om de kufvade och bortförda folkens hårda trälarbete i det främmande landet.

Nebukadnesar gick, mätt af år och ära, bort ur tiden år 561. Hans efterträdare voro, som ofta är fallet med energiska rikedomssamlares söner, icke lika verksamma och dugliga. De åtnöjde sig hufvudsakligen med att i godan ro njuta af maktens sötma, med den påföljd, att riket försvagades och blef ur stånd att motstå de i norden nu framträdande ariska folken, af hvilka först mederna och sedan perserna spela hufvudrollen.

---

[1] I detta sammanhang må anmärkas, att Daniels bok, som har åtskilligt att förmäla om Nebukadnesar, icke kan betraktas såsom en historisk källskrift för hans tidehvarf (såsom t. ex. Hesekiels), enär den är författad flera århundraden senare (under makkabeernas tid) och med orätt bär Daniels namn.

Digitized by Google

Det nybabyloniska rikets siste konung var *Nabonid.* Under hans tid blef (år 539) den stolta världshufvudstaden intagen af den store perserhärskaren Kuraisj (i bibeln kallad Kores, grek. *Kyros,* lat. Cyrus), som nu grundar ett nytt världsrike under arisk ledning. Härmed framträda såsom världshistoriens ledande folk för första gången indoeuropeerna (till hvilkas stora folkgrupp äfven vi höra). Semiternas saga är tills vidare all i politiskt afseende, men för mänsklighetens kultur i det hela har den semitiska folkstammen ännu en uppgift att utföra, i omfattning och betydenhet så stor, att den knappast kan öfverskattas. Semiternas religiösa idéer, sådana de framträda i judendomen och dess senare utveckling kristendomen, hafva utöfvat och utöfva än i denna dag en makt öfver den civiliserade världen, vida större än den yttre makt, hvarmed Babylons herrar togo folkens rikedomar och arbetskraft i sin tjänst. Och — som i tredje bandet af detta verk närmare skall uppvisas — i medeltiden börjar semiternas världseröfraresaga på nytt, då Muhammed uppträder och araberna vakna till medvetenhet om den kraft, som de låtit slumra i årtusenden under det fria, historielösa nomadlifvet.

Innan vi emellertid lämna semiternas forntidsöden, måste några ord sägas om andra semitiska folk än de härskande vid Eufrats och Tigris' stränder. Det för kulturhistorien betydelsefullaste, ehuru i politiskt afseende ett af de obetydligaste af dessa, är judarne, genom hvilka den semitiska anden så mäktigt påverkat senare tider. Vi hafva redan i sammanhang med egypternas, babyloniernas och assyrernas historia haft anledning erinra om några af deras öden, och återkomma till en sammanhängande framställning af de samma i ett senare kapitel, där semiternas religionsformer skola beskrifvas. Här må först ett annat folk behandlas, hvars blomstring börjar förr än judarnes, och som i rent politiskt afseende haft långt större betydelse för forntidshistorien än dessa, om än icke fullt så stor, som man hittills föreställt sig. Det är folket från »Tyrus' och Sidons landsändar», de sjöfarande fenikerna.

Digitized by Google

5. Fenikerna, det semitiska sjöfararfolket. Forntidens handelsvägar. Afrikas första kringsegling.

Fenikernas äldsta traditioner peka på ett ursprung österifrån. De hafva förmodligen, liksom hebreerna, en gång utvandrat från den semitiska rasens ursprungliga stamhåll, som man numera är benägen att finna i Arabien. Därifrån ha måhända äfven Babylons och Ninives semiter kommit.[1] Hebreernas utvandring ägde rum långt senare, och enligt deras arfsägner skedde den från Kaldeen, där denna folkstam i så fall blott var en grupp bland öfriga söderifrån invandrade kaldeer (se ofvan s. 113 ff.). Fenikernas och kanaaneernas vandringar falla längre tillbaka, troligen i ett ännu förhistoriskt tidehvarf. De besatte Libanons nejder och den syriska kuststräckan. Redan detta läge inbjöd dem från början till sjöresor, men deras storartade kolonisationsföretag på fjärrbelägna kuster torde dock tagit sin egentliga början först då österns väldiga eröfrarstater uppkommo, hvilka hotade deras självständighet i Fenikien. De försvarade sig då med »trämurar», liksom längre fram atenarne vid persernas anfall, dessa trämurar, som flöto på vågorna och gjorde hafvet till deras sannskyldiga fädernesland.

De torde väl, liksom öfriga stammar af den semitiska folkgruppen, hafva mottagit de första fröen till en högre kultur från Eufrat- och Tigrislanden, hvilkas handel åt väster de redan tidigt förmedlade. Men snart kommo de i så nära beröring med egypterna, att deras odling lika mycket påminner om dessas, som om Babyloniens. Detta är helt naturligt. Egypten var dem ju i själfva verket långt närmare än de gamla stamfrändernas hem, ty till Nilens land gick hafvets lätta allfarväg, medan karavanstråten till Ninive och Babylon gick öfver besvärliga berg och genom ogästvänliga ökenstäpper. Tidtals voro fenikerna i faraos lydnad, senare tidtals i de assyriska storkonungarnas. Dock torde de ej ha varit i egentlig nutidsmening eröfrade. De gåfvo då och då »skänker», ett slags skatt, till de mäktige herrarne i söder eller öster, och dessa uppräknade dem i sina stenprotokoll bland kufvade folk. Men rika, som de genom sin handel voro, kunde de

[1] Herodotos (I, 1; VII, 89) låter dem ha invandrat från »Erytreiska hafvet», d. v. s. från Persiska viken.

Digitized by Google

med lätthet afstå mer eller mindre af sitt öfverflöd, och nya skatter hämtade de årligen på hafvets vida vägar.

Äldst af deras samhällen var sannolikt *Sidon* (det nuvarande Saida), som i tredje förkristna årtusendet och ett godt stycke in i det andra spelade hufvudrollen bland de fenikiska städerna. *Tyrus* (nu kalladt Sur, bibelns Zor) skall hafva grundlagts omkring 2750, men omkring 1200 blef det förnyadt såsom en sidonisk koloni. Andra i någon mån namnkunniga städer voro *Arvad* (nu Ruad, grekernas Ara-

80. **Cedrar på Libanon.** Teckning efter naturen.

dos), *Berytos* (det nuvarande Beirut) samt *Gebal* (nu Djebeil, grekernas Byblos) och *Sarepta*, glasindustriens hufvudort.

Mest lysande blef förvisso Tyrus, hvars konungar utvecklade en hoflyx, jämförlig med den assyriska, och hvars rika köpmän liknade, om icke gudar, såsom senatorerna i Rom, så åtminstone furstar. Tyrus var före Alexandrias framträdande otvifvelaktigt världens förnämsta handelsstad. De fenikiska städerna voro ursprungligen hvar för sig små oberoende samhällen. Senare sammanslöto sig visserligen frivilligt eller genom den starkares tvång flera till ett statsförbund, men något enadt fenikiskt rike uppstod knappast. I detta afseende liknade fenikerna ett annat sjöfarande forntidsfolk, grekerna, hvilka under större delen af sin blomstringstid bildade oberoende stadssamhällen,

Digitized by Google

som på sin höjd grupperade sig till små förbund. De fenikiska städerna hade konungar, hvilkas makt dock var inskränkt af ett råd, bestående af den förnämsta köpmansadeln. Det var ett mellanting mellan monarki och republik: ett slags konstitutionell monarki, kan man säga.

Den ende af de tyriska konungarna, hvars namn är allmännare kändt af eftervärlden, var Salomos samtida, *Hiram*. Denne Hiram är en verkligt historisk personlighet, hvars tid kan med någorlunda kronologisk noggrannhet bestämmas. Han omnämnes icke blott i bi-

81. **Tabnits, en sidonisk konungs, sarkofag.** Funnen i en af de från 4:de årh. f. Kr, härrörande furstegrafvarna i Sidon. Längd 2,3, bredd 1,05 och höjd 1,1 meter. Kejserliga museet, Konstantinopel.

beln, utan äfven af grekiska historici, och enligt dem besteg han tronen 155 år före Kartagos grundläggning. Då man nu vet, att den grekiska historieskrifningen daterade denna till ett år, som med vårt beteckningssätt är 814 f. Kr., så blir alltså enligt grekerna år 969 tidpunkten för Hirams regeringstillträde. Enligt samma källor regerade han till 936. Dessa siffror passa godt in med dem man genom israelitiska och assyriska källor får fram för Salomos regering (c:a 950) och bekräfta således dessa källors trovärdighet. En senare tyrisk härskare var *Itobal*, Achabs svärfar (den bekanta Baaldyrkande drottningen Isebels fader). Dennes sonsons son var den *Pygmalion* (860—814), som grekerna omnämna och till hvars sista år sägnen förlägger Kartagos

Digitized by Google

grundläggning. Namnet är, som vanligt i grekiska framställningar, försedt med grekisk ändelse, men stammen är fenikisk, och allt tyder på att mannen är en fullt historisk person.

Mest berömda ha fenikerna blifvit genom sina kolonier. De äldsta af dessa voro antagligen de på den närbelägna ön Cypern samt de på Egyptens kust i Nilens deltaland. Egendomligt nog synas de senare vara äldre än de förra, ehuru afståndet skulle föranleda ett motsatt antagande. Det är ett bevisligt faktum, att feniker sutto i deltalandet redan i tredje årtusendet före Kristus, medan det första sidoniska nybygget på Cypern, staden Kition, torde hafva grundats tidigast omkring år 1500. Ungefär samtidigt tyckas förbindelserna mellan Fenikien och den grekiska övärlden hafva tagit sin början. På Hellas' kuster anlades purpursnäckstationer, och inköptes eller röfvades slafvar och boskap. Ända upp till Svarta hafvets kuster sträckte sig fenikernas nybyggen och handelsstationer. Arkipelagen var under tiden 1500—1100 till stor del i deras våld. Omkr. 1100, då de kraftfulla dorerna invandrade norrifrån, förjagades fenikerna från denna övärld, som därefter blef nästan alltigenom grekisk. Åtskilliga ortnamn vittna ännu om sitt fenikiska ursprung; mest påtagligt är detta med namnet Salamis, som, hur klassiskt det än i våra öron må ljuda, icke är något annat än det semitiska ordet *salâm* (frid), som ännu i dag är österlandets vanliga hälsningsord, af samma rot, som ingår i personnamnet Salomo.

När grekerna gjorde svårigheter i östra Medelhafvet, drogo fenikerna längre västerut, där de bland mindre lifskraftiga folk hade lättare att upprätthålla sitt sjövälde. Så grundades kolonier på Malta, på Sicilien (Minoa, Eryx, Panormos), på Sardinien, i norra Afrika (Kartago och Hippo), i södra Spanien (fenik. Tarsis), där Gades, grundlagdt omkring 1100, blef hufvudorten. De underbara öar i atlantiska oceanen, hvilka sagan låter dem hafva upptäckt, inskränkte sig nog i verkligheten till Kanarieöarnas och Madeiras jämförelsevis blygsamma proportioner. »Tenn-öarna» i engelska kanalen, Britannien själf Nordsjöns och Nordatlantens kuster, där bärnsten och torsk hämtades, hörde äfven då och då till de fenikiska skepparnes destinationsorter. (Men i regeln foro fenikerna till Gades, dit Atlantens produkter af andra framfördes.) Vi komma i det följande att se, huru kartagerna upprätthöllo dessa traditioner: punern Himilko skall till och med hafva besökt våra nordiska farvatten.

Digitized by Google

Fenikerna hade, som sagdt, af det grekiska handelsfolket blifvit i det närmaste utträngda ur sitt forna handelsområde. Detta var emellertid blott till skenet en olycka. Jämte de ofvan skildrade farorna från öster gaf denna omständighet, som vi finna, de fenikiska skeppen nya banor och gjorde af de asiatiska kustfararne ett världshandelsfolk i vida mer storartad skala. Det är väl möjligt, att de stora farlederna åt väster redan flera sekler förut varit kända och befarna, men först vid pass 1100 f. Kr. blefvo de hufvudvägarna. Den fenikiske solgu-

82. **Fenikisk silfverskål med ingraverade figurer.** I midten guden El, dödande ett lejon. Genomskärning 20 cm. Från Karion på Cypern. Metropolitan Museum af Art, New-York.

den Melkart vandrar sin bana öfver jordens länder och haf från öster till väster. När aftonen svalkas, kommer han till jordens yttersta gräns mot den stora oceanen. Där har han rest sig tvänne gränspelare af jättemått, såsom en gud ägnar och anstår, Melkarts eller, som grekerna senare sade, Herakles' stoder, de bägge branta klipporna, som bilda det majestätiska strandpartiet vid Gibraltars sund. Bortom denna ocea-

Digitized by Google

nens gudaport hvilar sig Melkart. Men hans tjänare unnade sig ingen hvila. Djärfva upptäckare drogo utom sundet och sågo sig om både i norr och i söder. På afrikanska nordvästkusten utanför sundet skola omkring 300 tyriska kolonier hafva grundats. Vi kunna visserligen ej med ovederläggliga grunder styrka, men vi kunna ej heller med några bevis jäfva Herodotos' uppgift, att fenikiska sjömän t. o. m. *kringseglat Afrika* och upptäckt hvad världen 2000 år senare hunnit glömma, så att Diaz' och Gamas färder framstodo såsom något alldeles nytt. Herodotos' berättelse lyder på följande sätt:

»Libyen (= Afrika) är, som bekant, kringflutet, förutom det lilla stycke, som gränsar till Asien. Att så förhåller sig, har Neko, konungen öfver egypterna[1], veterligen först ådagalagt. Ty då han upphörde med genomgräfningsarbetena mellan Nilen och Arabiska viken (= Röda hafvet)[2], utsände han fenikiska sjöfarare mot söder med instruktion att komma tillbaka till Egypten genom Herakles' stoder och det norra hafvet (= Medelhafvet). Och fenikerna gåfvo sig på väg från Röda hafvet och foro vidare genom södra hafvet. Och när det led mot slutet af året, lade de i land, sådde säd, där de för tillfället befunno sig i Libyen, och stannade kvar, till dess skördetiden kom; när de afmejat säden, seglade de vidare. Och sedan de på detta sätt seglat i två hela år, foro de in genom Herakles' stoder på det tredje året och återkommo till Egypten. Och de sade — jag tror det icke, men kanske någon annan — att de hade solen på höger hand, när de foro om Libyens sydkuster. Så blef hela Libyen först kändt. Sedermera hafva kartagiske män sagt det samma.»[3]

Denna berättelse har verkligen alla sannolikheter för sig. Det enda, som kunnat anföras mot dess trovärdighet, är, att en så viktig upptäckt svårligen kunde så jämförelsevis spårlöst gå förbi; Vasco da Gamas färd vållade ju en fullkomlig omhvälfning i världshandelns och världspolitikens historia. Man glömmer härvid, att handelns och kulturens tyngdpunkt vid medeltidens slut för länge sedan flyttat sig till västerlandet. På Atlantens kuster bodde den tidens kulturfolk, hvilkas lifsintresse det blef att tillägna sig den nya handelsvägen till Indien. Men forntidens kulturcentra lågo så långt i öster, att vägen genom sundet vid Herakles' stoder och förbi Godahoppsudden snarare blef en krokväg än en genväg. Det var vida lättare att, som Hiram i Tyrus och Salomo i Jerusalem, från Eziongeber vid Röda hafvets strand segla ned genom Babelmandebssundet till Ofirs guldkuster.

[1] Han regerade åren 609—595 f. Kr. Jämför ofvan sid. 40.

[2] Förut är omtaladt, huru han påbörjade en kanal mellan Nilen och Röda hafvet, hvilket arbete emellertid afstannade och först af Dareios blef fullbordadt.

[3] Herodotos IV, 42—43.

Digitized by Google

Man hade således intet praktiskt intresse af den nya upptäckten, som snarast är jämförlig med Nordenskiölds nordostpassage. Herodotos betraktar den ju också egentligen såsom ett geografiskt kuriosum.[1] Intressant är hans tillägg, att kartagerna »säga det samma» om solen vid Afrikas kringsegling. De ha antagligen gjort samma färd, och för dem kunde den möjligen äga *någon* praktisk betydelse, då de ju bodde vida längre i väster. Trovärdigheten af Herodotos' uppgift ökas ytterligare genom hans uttalade personliga tvifvel på de fenikiska skepparnes uppgift om solens läge. Han har antingen — hvilket är det sannolikaste — icke reda på jordens klotform och ekvatorns betydelse, eller ock kan han icke föreställa sig, att Afrika går så långt i söder, att det sträcker sig bortom ekvatorn. Vi, som i bägge fallen känna verkliga förhållandet, finna hans sagesmäns uppgift fullkomligt riktig. Vid seglingen omkring södra Afrika måste de ha sett solen i norr, liksom vi härifrån se henne i söder. Den uppgiften var ingen skepparhistoria, som Herodotos trodde. Med rätta må fenikerna ha äran af upptäckten, men deras berömmelse som duktiga sjöfarare lider intet men, om historien låter hedern delas af den egyptiske faraon, som utsände expeditionen. Af Herodotos' meddelande framgår icke, om företaget var ett samarbete, sådant som tyriernas och Salomos, eller om de utsände helt enkelt voro fenikiske sjömän, som stodo i faraos tjänst. Detta senare förefaller troligast med hänsyn till den tid saken gäller.

Stora geografiska upptäckare voro i alla händelser de sjöfarande fenikerna, därom är intet tvifvel. De hafva också länge gällt såsom uppfinnare af flera viktiga konster, såsom t. ex. *purpurfärgeriets*, *glastillverkningens* och — viktigast af allt — *bokstafsskriftens*. Möjligt är, att den förstnämnda uppfinningen verkligen bör tillskrifvas dem. Sagan uppger, att de gjort den af en tillfällighet: en hund hade bitit i en purpursnäcka och därvid fått nosen liksom blodig. En annan saga förtäljer om glastillverkningens uppfinning: salpeterstycken hade af några skeppare ställts under ett kokkärl på strandens kiselsand och vid upphettningen förenat sig med sanden och askan till en ny genomskinlig materia, som var glaset. Glaset är emellertid vida äldre

[1] I följande kapitel berättar Herodotos om en perser, som fått sig ålagdt af Xerxes att fara genom Herakles' stoder och segla förbi Afrika in i Arabiska viken. Men detta ålades honom som ett — straffarbete i st. f. annat tillämnadt lifsstraff. Persern, Sataspes var hans namn, tröttnade efter några månaders färd och vände om igen till sitt land, där döden väntade honom.

Digitized by Google

än fenikernas framträdande, som vi redan sett; t. o. m. i det gamla rikets grafvar i Egypten finner man glasföremål. Att fenikerna fått namn om sig att ha varit världens första glasmästare beror på deras egenskap af vidtfarande köpmän, som till nejder, där glas var okändt, första gången förde denna i början mycket dyrbara artikel. Det är för öfrigt sannt, att i lång tid forntidens förnämsta glasfabriker voro etablerade i de fenikiska städerna. På deras förmedling af bokstafsskriften till icke skrifkunniga folk beror också deras rykte i afseende på den tredje af de nämnda uppfinningarna. I viss mån kunna de måhända sägas ha varit bokstäfvernas uppfinnare, ty först hos dem finna vi ett enbart bokstafssystem i nutida mening, medan både egypter och babylonier skrefvo dels på det förut omtalade ideografiska sättet, då bilden betecknade ett helt begrepp, dels i stor utsträckning brukade stafvelsetecken vid sidan af enkla bokstäfver. Riktigast är väl dock att tillskrifva egypterna bokstafsskriftens uppfinning och fenikerna en förenkling och förbättring af systemet.

Man har ofta jämfört det fenikiska sjöfarts- och kolonisationsfolket med nutidens engelsmän. Jämförelsen är dock, som så många dylika, »haltande». Den är riktig så till vida, som fenikerna verkligen voro förmedlarne af den äldsta antikens högsta kulturformer, den babyloniska och den egyptiska, till främmande, delvis långt aflägsna folk, liksom engelsmännen i nyare tid varit och äro hufvudförmedlare af den västerländska odlingen till fjärran länder. Men vilseledande blir jämförelsen, om man tänker sig fenikerna såsom ett folk med världseröfrarplaner. Det är just ett utmärkande drag för det gamla köpmansfolket, att det aldrig hyste några sådana. Man anlade väl faktorier i främmande land, man grundade städer mångenstädes utmed Medelhafvets kuster och till och med längre bort. Men landeröfringar och skattläggning af kufvade folk, som assyrer och babylonier åsyftade, var aldrig — åtminstone ej annat än undantagsvis — fenikernas sak. De nöjde sig med den indirekta skatt, som deras köpenskap drog in från de folk, med hvilka de kommo i beröring. Den skatten var både rikligare och tryggare än de ninevitiska tyrannernas, med svärd och tortyr af motvilliga lydfolk aftvungna guld.

Till sist må till fullständigande af fenikernas eftermäle deras åskådligaste skildrare få tala, en sagesman, som såg deras lif och rörelse när det led mot slutet af deras välmakts dagar, den förut vid skildringen af Nebukadnesar omtalade israelitiske skalden Hesekiel. Tjugusjunde

Digitized by Google

kapitlet af hans bok, skrifvet 586 f. Kr., således det år, då Nebukadnesar började belägringen af Tyrus, är den mest detaljrika och målande skildring, som står oss till buds af den namnkunniga handelsstadens rika lif:

»Midt i hafvet ligger ditt rike;
dina byggningsmän gjorde din skönhet fullkomlig.
Dina bägge sidor hafva de gjort af cypressplankor från Senir [1];
de togo en ceder från Libanon för att göra en mast åt dig.
Af ek från Basan gjorde de ditt roder
och ditt brädverk af buxbom från kitteernas [2] öar;
elfenben var inlagdt däri.
Ditt segel var fin brokig linneväfnad från Egypten;
det tjänade dig ock till flagga.
Ditt skeppstält var af mörkblått och purpurrödt tyg från Elisas [3] öar.
Folk från Sidon och Arvad voro dina båtsmän,
dina egna skickliga män, Tyrus, hade du till dina skeppare.
De äldsta i Gebal, dess konstförfarna män, iståndsatte hvad förfallet var.
Alla skepp i hafvet och deras skeppsfolk hade du för att drifva din byteshandel.
Perser, ludeer [4] och puteer [5] tjänade i din här såsom ditt krigsfolk.
Sköldar och hjälmar upphängde de i dig; dessa gjorde dig härlig.
Arvads söner jämte din öfriga här stodo rundt omkring på dina murar,
och du hade gamaditer [6] i dina torn,
de hängde sina stora sköldar på murarna rundtomkring,
dessa gjorde din skönhet fullkomlig.
Tarsis [7] idkade handel med dig för myckenhetens skull af dina varor,
med silfver, järn, tenn och bly försågo de dig.
Javan [8], Tubal [9] och Mesek [10] handlade också med dig:
människosjälar och kopparkärl gåfvo de i byte,
Togarmas hus [11] förde vagnshästar, ridhästar och mulor till din marknad.
Dedans [12] söner drefvo köpenskap med dig;
många hafsländer berodde på din handel;

[1] Skalden talar om staten under bilden af ett skepp (jämför Horatius I, 14). Senir = berget Hermon eller en del däraf.
[2] Egentligen = cyprier, här invånarne på Medelhafvets kuster och öar i allmänhet.
[3] Troligen = Kartago.
[4] Troligen = lyder.
[5] Troligen = invånarne i det egypt. *Punt* vid Babelmandebsundet.
[6] = *Kumidi* i Tell-el-Amarna-inskrifterna; de bodde i södra Fenikien.
[7] Tartessos (nu Cadiz) i Spanien.
[8] Ionier = greker i allmänhet.
[9] Tibarener, emellan Svarta hafvet och Kilikien.
[10] Grekernas *moschoi* i nordöstra Mindre Asien.
[11] Troligen Armenien.
[12] Berömd handelsplats i nordvästra Arabien.

Digitized by Google

de betalade med elfenbenshorn och ebenholts.
Aram[1] handlade med dig för dina konstalsters myckenhets skull;
med karbunkelstenar, purpurtyg och brokiga väfnader,
med fint linne, med koraller och rubiner betalte de sina köp.
Juda och Israels land handlade desslikes med dig:
med hvete från Minnit,[2] med bakverk och honung,
med olja och balsam tillbytte de sig dina varor.
Damaskus bragte dig vin från Helbon och ull från Sahar
för att få del af dina många konstalster och handelsvaror.
Vedan och Javan från Usal[3] tillbytte sig ditt gods för järnsmide,
med kassia och kalmus försågo de dig.
Dedan handlade med ryttares hästtäcken;
Arabien och alla Kedars[4] furstar berodde af din handel:
med lam, vädurar och bockar kommo de.
Köpmännen från Saba och Rama[5] handlade med dig:
Allehanda de yppersta välluktande kryddor,
allsköns ädla stenar och guld bragte de i byte.
Haran[6] och Kanne[7] och Eden[8], köpmännen från Saba, Assur och Kilmad[9]
voro dina kunder.
Med kosteliga kläder, med mörkblå och brokigt väfda mantlar handlade de,
med mångfärgade täcken och med tvinnade starka snören.
Tarsisskepp foro åstad med dina bytesvaror,
och du vardt rik och i hög ära hållen rundt om i hafsländerna.
På de stora vattnen förde dig dina skeppsmän ut;
då kom en östanstorm och bröt dig sönder midt på hafvet.
Ditt handelsgods, dina egna varor, dina bytesvaror,
ditt sjöfolk och dina styrmän,
dina läckors iståndsättare, din köpenskaps handtlangare,
allt ditt krigsfolk, allt folk, som du rymde,
de störta ned midt i hafvet på din förgängelses dag.
När dina skeppares rop höres, bäfva städerna rundt omkring,
ur sina skepp stiga alla roddare, sjömän och skeppare på hafvet, i land gå de.
De tala om dig med högan röst, och höja bitter klagan,
de strö stoft på sina hufvuden och vältra sig i aska,

[1] Arameerna, ett syriskt folk af semitisk härkomst. Deras dialekt blef med tiden den härskande i Palestina och talades med säkerhet där på Kristi tid.

[2] En stad i ammoniternas land (Dom. XI, 33).

[3] Vedan har man sammanställt med en arabisk stad Weddan mellan Mekka och Medina, men troligen är texten här fördärfvad. Usal är alldeles okändt.

[4] En nomadstam i syrisk-arabiska öknen.

[5] Rika handelsfolk i södra Arabien.

[6] Stad i nordvästra Mesopotamien.

[7] Troligen =Kalne i norra Syrien.

[8] Kilinskrifternas Bit-Adin vid mellersta Eufrat.

[9] Alldeles okändt namn; sannolikt är den hebreiska texten här fördärfvad.

Digitized by Google

de raka sig skalliga för din skull och hölja sig i sorgesäck,
de gråta öfver dig med bitter klagan ur själens djup.
I sin jämmer stämma de upp en sorgesång öfver dig:
Hvem var, såsom Tyrus, den nu så tyst vordna hafsdrottningen?
Då din rika last gick öfver hafven, mättade du många folk,
genom myckenheten af gods och varor gjorde du jordens konungar rika.
Men nu, då du är brusten i spillror och sjunken i hafsdjupet,
är ditt rika gods och ditt myckna folk allt sammans sjunket i samma djup.
Hafsländernas alla innebyggare stå slagna af häpnad vid din ofärd,
deras konungar rysa med förskrämda anleten.
Köpmännen bland folken hvissla åt din ofärd.
En ända med förskräckelse har du tagit för evig tid.

83. **Porträtthufvud å en sarkofag, funnen i Sidon.**
Kejserliga museet, Konstantinopel.

Förvisso tog skalden ej miste i sin förmodan, att konkurrenterna hvisslade åt den farlige medtäflarens ofärd. Det blef nu deras tid att göra arfskifte på hafven. Därvid tillföll dock en dryg arfvedel den mäktigaste ättlingen af det gamla Tyrus, och i västra Medelhafvet är långt efter de östra punernas politiska och merkantila undergång *Kartago* hafvets obestridda härskarinna. För öfrigt är det ännu ej alldeles slut med Tyrus och dess grannstäder. Äfven senare, t. ex. på Alexanders tid, locka de eröfrarens håg, och ej obetydlig är den af

Digitized by Google

Hellas påverkade odling, som under hans och hans efterföljares tid utvecklades på den gamla krämarkusten. Storartade lämningar af denna kultur hafva påträffats bland de från skilda tidsåldrar härrörande fynden i Sidon, där under de senare åren utgräfningar företagits.

I sammanhang med talet om den semitiska forntidens namnkunnigaste handelsfolk är det på sin plats att säga några ord om semiternas handelsvägar, köpenskap och industri i allmänhet. Det babyloniska kulturområdet å ena och det egyptiska å andra sidan voro de två hufvudcentrerna för civilisationen och dess många, lifligt handelsutbyte förutsättande behof. Det är då klart, att de mellanliggande sträckorna skulle bli genomgångsvägar för karavanhandel. Häri torde den väsentligaste orsaken ligga till de kanaaneiska och syriska folkens tidiga och höga kultur. Ett folk, som vänjer sig att umgås med många främmande färdemän, och som med dem idkar handel, utvecklar därigenom i hög grad sin intelligens. Kanaans och Syriens folk mottogo rika kulturimpulser med handelskaravanerna både från söder och öster. Här är kanske roten till judarnes handelsbegåfning att söka, ehuruväl deras senare pariasställning i de kristna länderna, hvilken länge utestängt dem från ämbeten, allehanda handtverk och jordförvärf, just därigenom hänvisat dem till ett kringströfvande handelslif och såmedels ytterligare öfvat upp de gamla anlagen.

Karavanvägen mellan Egypten och Ninive hade af ålder följande hufvudstationer: Kadesj (i chetafolkets hufvudland), Hamat, Haleb (Aleppo), Karkemisj (vid Eufrat), Charran (Haran), Nisibis. En annan karavanväg gick till Babylon, en sydligare väg via Damaskus och norra Arabien, där öknens beduinstammar skötte om eskorten och transportmedlen. De »ismaeliter», till hvilka enligt Genesis XXXVII, 27, eller »midianitiske köpmän» enligt vers 28 och 36, Josef såldes som slaf, färdades denna karavanväg till Egypten. Karavanfararne möttes ofta å stora marknadsplatser, dit lika praktfulla som nöjsamma tempelfester samlade folkskaror i tusental. Så t. ex. firades vid Eufrat en storartad *Belit*-fest,[1] hvarvid festpubliken inskeppade sig på farkoster af alla slag, hvilka foro nedför floden till hafvet, enligt uppgift »för att hämta hafsvatten» till något religiöst bruk, men i verkligheten för att idka handel och ferielif under den månad bort- och återfärden

[1] Om den kvinnliga gudomligheten Belit se vidare kapitlet om de semitiska religionerna.

Digitized by Google

upptog. Till denna fest plägade, enligt en grekisk författare, samlas feniker, syrer, assyrer, babylonier, meder, perser, inder, kappadoker, kiliker, skyter och hellener, ja till och med etioper. En annan handelsväg af största betydelse, om hvilken det vimlar af sagouppblandade minnen, var den, som gick till guldets, ädelstenarnas och de dyrbara kryddornas land, i bibeln Ofir benämndt, tvifvelsutan det samma, som af egypterna kallades Paunt eller Punt. Det var Arabiens sydkuster, trakterna vid Babelmandebsundet. Troligen kom dock guldet och en del af de öfriga kostbarheterna mindre från just detta område själft än från indiska och afrikanska trakter, med hvilka de sydarabiska kustfolken stodo i förbindelse. För de nordligare boende blefvo dessa emellertid rikedomarnas herrar, *emedan de behärskade sundet* och icke släppte fram några konkurrenter. Så har, som vi flerstädes skola få se, i forna tider, då vattnet var hufvudvägen, hvarje folk, som behärskat ett viktigt sund, som varit handelspassage, blifvit rikt och mäktigt. Så blefvo trojanerna en makt vid Hellesponten, punierna och i medeltiden morerna vid Gibraltar sund, danskarne vid Öresund. Ur Salomos historia erinra vi oss, att han så att säga bildade bolag med fenikern Hiram i Tyrus för gemensamma färder till Ofir från Eziongeber vid Röda hafvet. Men det gällde då att stå väl med »drottningen af Saba», som vaktade Röda hafvets utgångsportar. Vi minnas också, hur den möjligen på historisk grund hvilande sägnen berättar, att den sabeiska härskarinnan företog en särskild resa till Jerusalem »för att se Salomos vishet». Måhända hade hon sålunda äfven ekonomiska intressen att bevaka hos den vise judakonungen. Och Salomo måste tillfredsställa henne, så kärt honom var, att hans flotta oskadd skulle få passera sundet vid Aden. »Konung Salomo gaf», heter det, kort men talande, »åt drottningen allt, hvad hon åstundade och begärde, förutom», tillägges det, »hvad Salomo på grund af sin kungliga frikostighet därjämte gaf henne.» Man får en liflig föreställning om huru angelägen Salomo var att stå väl hos den för hans handelsintressen så betydelsefulla drottningen. Dessa gåfvor voro måhända icke alldeles frivilliga. Så fort drottningen hade fått dem, »vände hon om», heter det, »och for till sitt land igen med sina tjänare.»[1] Salomos vishet intresserade henne sannolikt mindre än den uppburna sundstullen. Talrika minnesmärken i det sabeiska landet visa vidare, att man där stått i tidig och liflig förbindelse icke blott med de folk, som nåddes

[1] 1 Konungab. X, 13.

Digitized by Google

på rödahafsvägen, utan äfven direkt med Babylon. De gamla gudanamnen *Sin* och *Sjams* (= Sjamasj) finnas där. Till Babylon gingo handelsvägar äfven från andra håll än västern och södern. Icke blott nedför floderna kommo armeniska bergsbor och andra, utan äfven landvägen kommo regelbundna karavaner från både norr och öster. Babylonisk vikt brukades i Iran och till och med i det ännu aflägsnare Indien.

Alla källor öfverensstämma däri, att äfven babylonierna själfva, icke blott de syriska och arabiska mellanhänderna, voro framstående affärsmän. Det är då klart, att en fast ordning för handel och vandel redan tidigt måste hafva utbildat sig. Många fynd i ruinhögarna bekräfta, att så varit fallet. Särskildt intressanta äro de många köpekontrakt från tiden 2300—2000 f. Kr., som 1854 hittades i Tell-sifr m. fl. ställen, där gamla städer stått. När man gjorde ett kontrakt, begåfvo sig kontrahenterna till en viss med dylika angelägenheter betrodd ämbetsman och fingo hos honom kontraktet enligt vederbörligt formulär inristadt på en lerskifva. Originalskifvan deponerades i ett tempel eller i en särskild arkivbyggnad; åt endera eller bägge kontrahenterna lämnades en kopia. Dokumentet upptog namnen på de personer, som bevittnat öfverenskommelsen, samt namnet på den tjänsteman, inför hvilken den afslutits. Stundom blefvo dessa kontraktstaflor inlagda i ett slags lådor, ofvanpå hvilka dokumentets hufvudinnehåll var kopieradt. Ett par exempel på dylika kontrakt må anföras. Ett rör sålunda försäljningen af ett hus vid »den höga vägen» (tydligen ett gatunamn). Säljare voro Sinabum och hans två bröder, köparen hette Gimillum. Priset var en tredjedel af en guldmina och fyra och en half siklar silfver. Kontraktet uppgjordes, under det Hammurabi var konung i Babel. Detta var naturligen ett dyrbart hus, då man af ett annat liknande kontrakt från samma tid finner, att Amel-Nannar och Aplum sålde sitt hus till Sili-Isjtar för vida lägre pris. Många dylika köpekontrakt och andra handelshistoriska fynd hafva möjliggjort för oss en ganska ingående kännedom om babyloniskt affärslif. Vi känna t. ex. flera generationer af ett stort handelshus; vi veta chefernas namn, släkte efter släkte. Vi känna deras förbindelser i andra länder, vi kunna uppge formen för deras växlar, vi känna tillvaron af bankhus, som förmedlade krediten o. s. v. Vi veta, att icke blott Babylon utan äfven Ninive och de öfriga stora semitiska städerna hade många köpmanshus. Nahum antyder, att Ninives köpmän ännu nyss

Digitized by Google

före stadens fall voro synnerligen talrika (»Du har krämare flera än himmelens stjärnor»).[1] Men af hvad vi numera veta om semitiskt handelslif bekräftas dock ytterligare den gamla uppfattningen, att det var fenikerna, som företrädesvis voro det semitiska köpmansfolket i forntiden. Köpmansfurstarne i de stora handelshusen i Ninive och Babylon, liksom i Egypten, drefvo stora affärer — det är sannt; men de, som utförde affärerna åt dem, voro mycket ofta feniker. Dessa legdes af faraonerna, när de ville utrusta handelsexpeditioner, deras tjänst tog Salomo i anspråk, dem anställde enskilda köpmän som sina agenter och upphandlare. De varor, som hufvudsakligen exporterades från Ninive och Babel, voro väfnader, krukmakargods och metallvaror; i synnerhet gäller detta den sistnämnda staden. Om varornas mängd och art ger för öfrigt det ofvan citerade kapitlet ur Hesekiel en liflig föreställning. Där nämndes bland annat äfven »människosjälar». Slafvar voro i hela forntiden en öfvermåttan viktig handelsvara. Man säljer österländska musikanter, sångare och sångerskor — i dessa konster stod ännu orienten främst — till Hellas och Italien, i deras ställe importeras grekiska gossar och framför allt sköna helleniska flickor för vidare befordran till storkonungens eller de många lydfurstarnes hof och harem. Priserna växlade naturligtvis efter varans beskaffenhet, men normalpriset för en flicka utan särskilda talanger i åldern 10—20 år synes ej ha varit högre än 10 siklar (c:a 24 kronor), för danserskor och sångerskor kunde dubbla och tredubbla priset fordras. Slafhandlarne själfva köpte naturligtvis vida billigare. Fenikerna, som foro vida omkring på hafven, slutade ofta sina marknader på kusterna med att röfva till sig de vackraste flickor de sågo, för att sedan sälja dem åt österns finsmakare på dylika varor. Redan i de homeriska dikterna (omkr. 800 f. Kr.) hör man talas om de fenikiska slafjägarne. Den manliga slafmarknaden rekryterades framför allt på slagfälten och vid intagandet af belägrade städer, då de tillfångatagna såldes, därest de icke dödades eller af segrarne personligen behöllos som trälar. Belysande i detta afseende är ett stycke ur första makkabeerboken, som visserligen är skrifven först i andra seklet före Kristus, men hvars kulturbilder dock i detta afseende kunna tjäna som illustration äfven till äldre tiders historia. Det heter där[2] på tal om den syrisk-hellenistiske konungen Antiokos' utrotningskrig mot judarne: »Då nu ko-

[1] Nahum III, 16.
[2] 1 Makkab. III, 39—41.

Digitized by Google

nungens härhöfdingar kommo in i Judeen till att utrota judarne, som konungen hade befallt (de hade en här af nära 50,000 man), lägrade de sig först vid Ammaos på slättmarken. Då köpmännen i länderna däromkring det hörde, kommo de till lägret och förde mycket penningar med sig till att köpa Israels barn med, att de skulle vara deras trälar.» »Köpmän» är här ett anständigare namn för slafhandlare. I den vida äldre berättelsen om Josef, som såldes af sina bröder till »köpmän», ha vi förut mött samma företeelse. Och ett par mansåldrar före makkabeernas tid hade Hannibal, den store fenikern från Kartago, efter sin lysande seger öfver romarne vid Cannae (216 f. Kr.) förnött de dyrbara dagar, han bort använda till ett direkt anfall på det utmattade Rom, med en äkta fenikisk slafauktion på de efter slaktningen öfverblifna.

---

6. Semiternas gudsdyrkan och urtidsmyter. Israel, religionens klassiska folk.

Underbar var det lilla fenikiska kustfolkets saga: historien om en handfull fiskare, som i tidernas lopp blefvo världshafvens herrar. Men långt underbarare, på visst sätt enastående i historien, är israeliternas. Detta politiskt obetydliga folk, som allenast under ett par tre mansåldrar, på Davids och Salomos tid, i afseende på yttre makt spelade någon nämnvärd roll i österlanden, är, märkligt nog, af forntidens semiter det enda, som äger en *litteratur* af ännu i dag bestående värde. Det är också det enda, som varaktigt tryckt sin prägel på världskulturen. Detta folk, som tidtals måste buga sig till jorden inför söderns faraoner och ännu oftare med skälfvande knän bära fram underdåniga skänker inför de hårda tuktomästarne från Ninive och Babel — detta svaga folk står i denna dag i sanning triumferande icke blott öfver sina förtryckares grusade och glömda välden, utan helt enkelt öfver hela Europa och Amerika och öfver växande områden i de andra världsdelarne. Medan ingen mer än den lärde orientalisten eller historieforskaren numera minnes de underligt klingande namnen på dessa österns storsultaner, mot hvilkas jättegestalter Israel var en försvinnande dvärg bland mängden af de andra smådvärgarne vid deras fotapall, lär man sig i denna dag i alla den kristna världens uppfostringsanstalter, i palats och i hyddor på alla jordens breddgrader, de mest

Digitized by Google

utförliga berättelser om Israels patriarker, konungar och siare. Det finns knappast något motstycke till denna andliga världseröfring. Jo, möjligen ett: det lilla i politiskt betydelselösa småstater sönderstyckade Hellas har på världskulturen utöfvat en i andligt afseende verkligen storartad påverkan. Men judarnes har nog varit i vissa afseenden mera genomgripande och omfattande. Hellas' klassiska bildning har i alla tider varit blott de andliga aristokraternas egendom. Det israelitiska tankearfvet har räckt till äfven för »de arbetande och betungade» skarorna. Här är ej platsen att utreda i hvad mån det bragt mänskligheten ve eller lycka — förvisso har det, liksom kunskapens träd, bragt frukter både på godt och ondt — men ett är visst: dess makt öfver sinnena har varit och är ännu i högsta grad beundransvärd. Och det är för visso inga betydelselösa tankar, som äga en sådan öfver andarna bjudande makt.

Det är genom sin *religion,* som Israel förvärfvat denna sin obestridda plats i världshistoriens medelpunkt och vunnit ett så mäktigt inflytande på de högst kultiverade folkens öden. Ty kristendomen, hvars tankar behärskat medeltiden och i många fall äfven nyare tider, är ju en omedelbar utveckling af den israelitiska religionen. Så har det märkliga faktum uppstått, att medan Assyriens, Babyloniens, Fenikiens historia är för alltid afslutad, fortgår Israels ännu. Med hvarje kristen missionsstation, som anlägges, med hvar inträdande skolklass, som läser om Abrahams offer, om David och Goljat, om Messias, Davidssonen, lägger, historiskt sedt, Israels rike ett nytt område till sina eröfringar. Jämförd med detta andliga herradöme förkrymper äfven den i och för sig betydande makt, som Israels ättlingar i rent materiellt afseende vetat mångenstädes samla i sin hand såsom storkapitalets och den högre finansens målsmän.

Israel är blomman af semitismens religiösa kultur i forntiden Men för att förstå blomman, måste vi först gå till rötterna. Alla förhistoriska religioner gå ut på dyrkan af endera eller flera bland följande tre slags hemlighetsfulla makter: 1) jordens, vattnets och luftens *naturföreteelser,* 2) *himlakropparne,* som ju synas vandra högt öfver människornas värld och helt naturligt, på grund af sin rörelse, tänkas vara lefvande varelser, samt slutligen 3) *de aflidnas andar,* i synnerhet *förfädernas,* eller deras, som i lifvet varit mäktiga. En mer eller mindre dunkel tro på en tillvaro efter jordelifvet kan spåras i de flesta folks religiösa föreställningar. Dock synes denna tro hos semiterna hafva

Digitized by Google

varit långt mindre stark än t. ex. hos egypterna. Lifvet efter döden uppfattades åtminstone icke såsom något lyckligt lif. »Att fara ned i grafven», »att samlas till sina fäder» äro vanliga fornsemitiska uttryck; något paradis med glädje och fröjd hör man aldrig talas om. Men att tron på något slags tillvaro efter döden dock fanns, det visar rikedomen på spåmän, häxor och besvärjare, som ansågos kunna kalla fram de dödes andar. Läs t. ex. den i all sin hemskhet gripande episoden om Sauls besök hos spåkvinnan i Endor en af de sista nät-

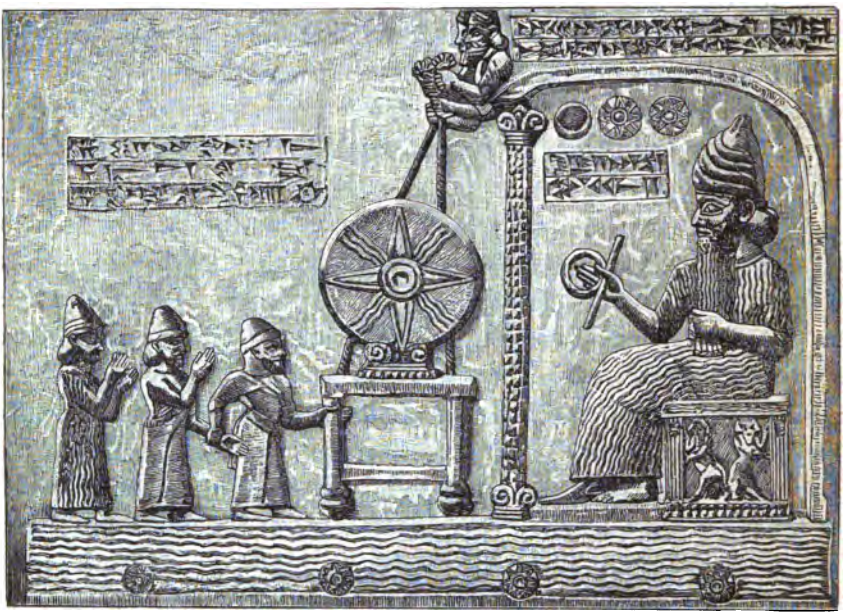

84. **Tillbedjan af Sjamasj.** Relief från solgudens tempel i Sippar. Efter teckning (Perrot). Från en urkund af år 822 f. Kr.

terna före hans tragiska slut. Och i Babel var spöktron ännu mer hemmastadd. Den sammanhängde dock knappast, vare sig hos judar eller babylonier, med den officiella religionen: den var snarare en på djupet fortlefvande, i kritiska ögonblick frambrytande folkreligion, kanske en rest af äldre religionsföreställningar, alldeles som en del likartade företeelser i de kristna länderna. De officiella semitiska religionerna voro mera en naturfenomenens och himlakropparnas dyrkan. När solen i sitt strålande majestät skrider fram öfver fästet, är det lika naturligt, att semiten så väl som egyptern tror sig skåda ett lefvande väsen. Han ser, att detta väsen är källan till jor-

Digitized by Google

dens lif och tillvarons glädje, och han faller ned och tillbeder. Det är »herren», som låter sitt ansikte lysa öfver människorna och är dem nådig. Å andra sidan, när blixt och dunder sprida skräck, då fruktar han och bäfvar för en vredgad gudomlig makt, så oändligt mycket starkare och väldigare än de små jordkrypen och i stånd att på ett ögonblick sänka dem i dödens natt. När stormen tjutande far fram och hvirflar upp öknarnas sand, då är det icke underligt, om naturmänniskans tanke föreställer sig ett väsen med vingar, som flyger hän genom himlarymderna.

Det allmänna assyrisk-babyloniska ordet för »gud» är *ilu* (hebreernas *el*). Stundom, ehuru jämförelsevis mera sällan begagnas i babyloniska inskrifter *Ilu* såsom egennamn, beteckningen för en särskild högsta gudomlighet (= vårt »Gud»). I Assyrien motsvaras denne Ilu af den ständigt åkallade *Assur* [1], såsom den högste guden. Men därjämte nämnas oupphörligt i såväl babyloniska som assyriska inskrifter en mängd andra gudar af sumeriskt ur-

85. **Kalkstensstaty, föreställande guden Nebo, funnen i Nimrud.** British Museum, London.

[1] Om betydelsen af detta namn (skrifvet *A-sjur*) är man ännu oviss, liksom ock, huruvida det ursprungliga betecknade landet och först sedan dess skyddsgud, eller tvärtom.

Digitized by Google

sprung, hvilka tydligen höra samman med naturen och dess företeelser. Af dessa äro de förnämsta tvänne s. k. triader (d. v. s. sammanhörande grupper af tre; alltså ett slags »treenigheter»). Den första och förnämsta af dessa är trefaldsgruppen *Anu, Ea* och *En-lil* (eller *Bel*), hvilka kallas »de stora gudarne». *Anu* (sumeriskt namn) betecknar himmeln, *Ea* (likaledes sumeriskt) är »jordens och hafvets» gud. Anu är alltså de högre rymdernas, Ea regerar öfver skådeplatsen för människornas lif och verksamhet. En-lil, hvars semititiska namn Bel, »herren», är detsamma som hebreernas och fenikernas Baal, var måhända ursprungligen densamme som Anu och betecknar världsskaparen, »gudars och människors fader», som grekerna kallade Zevs. Den andra trefaldsgruppen är *Sjamasj* (= »sol»), solguden, *Sin,* månguden och *Ramman* eller *Adad,* vindens och åskans gud. Af öfriga gudar må nämnas de fyra planetpersonifikationerna *Adar* eller *Ninib* (= planeten Saturnus) och *Nergal* (= Mars), hvilka bägge betraktades såsom krigets och jaktens herrar — de nämnas ofta i assyriska krigsinskrifter — samt *Marduk* (= Jupiter) och *Nebo* (= Mercurius), hvilka båda sistnämnda förnämligast dyrkades i Babel. Nebo gällde som skrifkonstens gud och kallas »den gudomlige tafvelskrifvaren» (jämför den sid. 87 omtalade egyptiske skrifvarguden Tot). Marduk ansågs vara son af guden Ea men sammanföll sedermera med Bel och blef, liksom Assur, på en gång landets skyddsgud och den förnämste guden.

Vid sidan af dessa manliga gudar stodo äfven några kvinnliga. Främst bland dessa bör nämnas den femte planetgudomligheten *Isjtar* (= Venus). Liksom den klassiska Afrodite är Isjtar den sinnliga kärleksfröjdens men därjämte äfven det kvalfulla moderskapets gudinna. Såsom sådan heter hon äfven *Belit* (»härskarinan», femininform till Bel), Bels maka (Venus som aftonstjärna), medan hon under namnet *Anunit* (Venus som morgonstjärna) har en manligare karaktär och närmast motsvarar den romerska krigsgudinnan Bellona. På liknande sätt uppträda äfven andra gudomligheter under flera namn, växlande för olika tider och orter. Ursprungligen torde dessa namn hafva betecknat olika sidor hos samma gudomsväsen, men öfvergingo sedan i folkuppfattningen till att föreställa flera olika gudar. Vi kunna lättare förstå denna populära uppfattning, om vi tänka på de likartade företeelser, som ännu i dag möta oss i de katolska länderna. »Notre dame de Paris» (»Vår fru [= jungfru Maria] i Paris), Notre Dame de Lourdes (den heliga jungfrun, sådan hon dyrkas i helbregdagörelse-

Digitized by Google

orten Lourdes), Madonna di Pompei (den undergörande madonnan, som dyrkas i Valle di Pompei, en nyuppvuxen vallfartsort, en kvarts timmes väg från den utgräfda forntidsstaden Pompeji) o. s. v. — alla dessa och otaliga andra *lokala* madonnor med hvar sin speciella undergörande förmåga äro ju från början ett och samma helgon, jungfru Maria, »notre dame», »madonnan». Men i folkföreställningen äro de helt visst *olika* gudomsväsen. Man beder till madonnan i Pompeji, man vallfärdar till madonnan i Lourdes såsom till alldeles särskilda gudomligheter. Jämför för öfrigt hvad som ofvan sidd. 61, ff. yttrats om mångguderiets mångskiftande utveckling och dess orsaker inom den egyptiska religionen. Det är sak samma här.

I regeln hade hvarje stam sin särskilda gud, hvars åkallan och offerfester utgjorde stammens förnämsta enhetstecken. Så hade moabiterna *Kemosj*, fenikerna *Baal*, andra kanaaniter *Molok* o. s. v. Israels gud bär, som vi veta, namnet *Jahve* [1]. Det säregna med Israels religion är det, att dess första bud lydde: »Du skall icke hafva andra gudar jämte mig.» Ingenstädes i forntiden har monoteismen (tron på en enda gud) eller rättare *monolatrien* (dyrkandet af en enda gud) gifvit sig starkare uttryck. Ingenstädes förr. Men väl senare: i Muhammeds första trossats: »Det finns ingen gud utom Allah» (»guden»). Israeliternas första bud innehåller intet förnekande af andra gudars tillvaro, blott ett förbud för Israel att dyrka dem. Men Islam, som tillhör en mera framskriden, redan af den senare judendomen påverkad tid, förnekar uttryckligen alla andra gudars tillvaro. De andra semiterna förföllo på sätt, som antyddes, till ett allt mer invecklad mångguderi, men Israel, som visserligen ofta bröt mot det mosaiska budet, lyckades som sin religiösa särprägel bevara dyrkan af en enda gud, och under de stora profeternas tidehvarf höjde det sig till den framtidsdanande sannt monoteistiska ståndpunkt, från hvilken de mäktiga, helt visst af Jesajas ande inspirerade ord utgå, hvilka ofvan anfördes såsom uttalade af Hiskia, när Sanherib skröt öfver, att han betvingat alla folks gudar: »De voro inga gudar utan människohänders verk af stock och sten. Men du, Jahve, är den ende guden.»

Vi minnas den nordiska Eddans skapelsesaga om jätten Ymer, af

[1] Detta är samma ord som det allbekanta men på missläsning beroende ordet *Jehova*. *Jahve* är emellertid enligt all sannolikhet den riktigaste formen. Ordets härledning och tydning är ännu ej med full säkerhet utredd. Det plägar uppgifvas betyda: »Jag är den, som jag är» eller »den oföränderlige», »den evige». Men de grunder, på hvilka man har stödt denna förklaring, äro icke oomtvistade.

Digitized by Google

hvars sönderdelade kropp gudarna i tidens morgon skapade himmel och jord. Denna saga var icke våra förfäders uppfinning. Den hade vandrat långa vägar, genom tusenåriga tider, innan den började förtäljas af skalderna i Nordens vinterkvällar. Hvar den ursprungligen hör hemma, vet ingen, men säkert är, att samma sägen redan berättades af Babyloniens vise för en lyssnande ungdom, som ville veta hur det var i begynnelsen. Genom sammanställning af en stor mängd ur Ninives ruiner (Assurbanipals bibliotek, jfr ofvan sid. 137) utgräfda lerfragment med kilskriftstexter har man lyckats att till största delen återställa detta storslagna, i flera »taflor» fördelade diktverk. Dess viktigaste hufvuddrag äro följande:

Innan himmel och jord funnos, existerade *Apsu* (oceanen), »det allra första, deras aflare», och »urgrunden» *Tiâmat* (djupet, kaos, ginungagapet), »deras allmoder». Genom blandning af Apsus och Tiâmats vatten» föddes gudarne tid efter annan, ofta två och två. Den urgamla skriftens begynnelseord lyda:

En gång, då därofvan ett himlanamn ej fanns,
då för jorden därnere ett namn ej funnits,
då blandade Apsu, det allra första, deras aflare,
och urgrunden Tiâmat, deras allmoder, sina vatten,
— — — — — — — — — — — — — — —
då föddes gudarne o. s. v.

Ju flera gudarne blefvo, och ju mer de började verka, desto mer inskränktes Tiâmats, det mörka kaos', välde. Tiâmat rufvade då på planer till motstånd, och äfven många af gudarne sällade sig till henne. Till hjälpare i striden skapade hon elfva hiskliga vidunder: jätteormar och drakar, fiskmänniskor och skorpionmänniskor. Vid åsynen af dem varda gudarne illa till mods. Deras styrande mästare, Ansjar, sänder ut sin son Anu mot Tiâmat, men Anu gripes af skräck och vänder tillbaka. Då sändes Ea ut, men det går honom på samma sätt. Slutligen finner man en, som vågar sig fram. Det är Marduk. Honom valde gudarne i en högtidlig församling hos Ansjar till sin höfding. De lade en klädnad emellan sig och sade till honom:

Din makt, o herre, är framför gudarnes.
Att förinta och skapa befall, så skall det ske.
Upplåt din mun, och klädnaden förintas.
Befall den åter, och klädnaden är oskadd.

Marduk gaf befallning, »och se, klädnaden förintades, han befallde åter, och klädnaden skapades ånyo. När gudarne sågo hans muns ord (uppfyllda), fröjdade de sig, hälsande honom: 'Marduk är konung', och gåfvo honom spira

Digitized by Google

och tron och ring [?] och oemotståndliga vapen.» Marduk rustade sig nu till striden mot Tiâmat. Han uppställde vindar och stormar i världens fyra hörn och spände ett väldigt nät »från öster till väster, från söder till norr, att intet af Tiâmat måtte undkomma.» Han väpnade sig själf med spjut och båge, blixt och flammor. Så steg han upp på sin stridsvagn och ryckte an mot Tiâmat. »Stå upp», säger han till henne, »du och jag skola strida med hvarann.» Tiâmat blir utom sig af raseri, ger upp ett anskri och framvrålar besvärjelser och trolldomsord. De gudar, som slutit sig till henne komma till hennes hjälp. Marduk omsluter alla med sitt nät och sänder fram den af honom nyss skapade Stormvinden för att kväfva Tiâmat. Hon öppnar sitt gap för att uppsluka honom. Så stöter Marduk Stormvinden in i gapet, Tiâmat spännes våldsamt ut och gapet remnar. Marduk stöter sitt spjut i den utspända buken och dödar Tiâmat. Han trampar på hennes kropp och afskär dess ådror, hvilkas blod han genom Nordanvinden sänder hän till fjärran ödemarker. Äfven hennes hjälpare bland gudarne och de elfva vidundren fångas i nätet och förvaras sedan i ett »starkt fängelse». Och nu, sedan oordningens ande är tillintetgjord, börjar Marduk ordna den värld, hvars obestridde härskare han är. Han klyfver Tiâmats kropp midt i tu och hvälfver den ena hälften som en kupa öfver världen — det blir himlahvalfvet. Sedan han därefter ordnat himlakropparna, utmätte han världshafvets omfång och uppförde slutligen som dess motbild »det stora huset *E-sjara*». Här afbrytes legenden af en lucka.

Enligt babyloniernas uppfattning höjde sig jorden på midten i sju terasser eller zoner (först senare indelade man henne i fyra »hus» efter väderstrecken). Jorden omslutes af världshafvet, *apsu,* som äfven bildar det underlag, hvarpå jorden hvilar. Apsu begränsas alltså inåt af jordytans yttersta rand; utåt begränsas det af en ringmur, på hvilken den metallbelagda himlakupan är hvälfd. Ingen kan lefvande passera öfver oceanen till världsmuren med mindre han fått gudarnes särskilda tillåtelse. I öster och väster hade Marduk gjort portar, genom hvilka solguden (Sjamasj) skrider fram hvar morgon och afton. Utanför himlakupan och världsmuren är gudarnes värld. Genom portarna träder Sjamasj in i människovärlden och vandrar sin bana under det skinande hvalfvet. Månens ljus hade tändts för att regera natten, och de fem planeterna representerade lika många gudar (jfr ofvan sid. 164). Att efter himlaskapelsens fullbordande Marduk troddes hafva skapat äfven jorden med allt hvad därpå lefver, veta vi, trots den ofvan antydda luckan i skapelselegenden, dels af Berosos' berättelse, dels ock af några fragment från Assurbanipals bibliotek, hvilka dock äro för små och osammanhängande för att tillåta en öfversättning. Hvad särskildt *människans skapelse* angår, heter det i ett annat, nyligen utgräfdt lerfragment, att »den skapande guden» (= Marduk) gaf befall-

Digitized by Google

ning, att på en af gudarne, naturligtvis af Tiâmats parti, skulle hufvudet afhuggas för att människan skulle skapas »af gudablod, blandadt med jord».

De första människorna lefde — berättar Berosos — som djuren och voro utan all kultur. Men en morgon dök ett mystiskt, gudomligt väsen upp ur hafvet (Persiska viken). Dess namn var *Oannes*, och det såg ut som en fisk, men hade människohufvud och människoröst. Oannes steg upp hvar morgon ur vågorna, vistades under dagen i människornas krets, lärde dem så och skörda, bygga städer och tempel, ja lärde dem till och med skrifkonsten. När kvällen kom, dök han åter ned i vågorna. Ingen saga synes mig lättare uttydd än denna. Den innebär helt enkelt, att en man — eller ett folk — med högre kultur kom seglande till de äunu ociviliserade urbabyloniernas strand och lärde dem vägen till en högre odling. Fiskgestalten och vistandet i vattnet nattetid betyda, att de sjöfarande bodde på sina farkoster, hvilka flöto i vattnet som fiskar. När Columbus kom till Amerika, hvars folk dock var vida mer framskridet än Berosos' urbabylonier, betraktades ju äfven han och hans män som gudar. Anmärkningsvärdt är, att sagorna berätta om fortsatta uppenbarelser af dylika mystiska fiskväsen, som uppträda tid efter annan och fullborda Oannes' verk.

De berätta vidare om konungar, som regerat i fabelaktiga tider — tusentals år hvar och en — till dess en flod kom, som fördränkte den urartade och mot gudarne likgiltiga mänskligheten — allt motsvarigheter till hebreernas i Genesis bevarade myter. Äfven om ett paradis i *Eridu* (= de saliges ö) förtäljes det; lifvets träd och odödlighetens vatten voro ämne för undersamma sägner, af hvilka vi väl hittills icke känna mer än vissa fragment men dock tillräckligt för att se, att ytterst viktiga delar af de senare kulturfolkens religiösa mysterier här hafva sin rot.

Ett särdeles intressant motstycke till den bibliska berättelsen om Adams fall är funnet i den babyloniska myten om *Adapa*.

Denne Adapa hade guden Ea skapat af lera och satt honom att bo i Eridu. Han var en gudason och sålunda begåfvad med många företräden framför andra dödlige. Men deras lott att en dag blifva förgängelsens rof delade han. En gång, då han var ute och fiskade, kom Sunnanvinden (Sjutu) och vräkte honom i vågorna. Men Adapa hämnas genom att bryta sönder Sjutus vingar. Och under 7 dagar blåste ingen sunnanvind mer. Anu undrade däröfver och lät sin budbärare Ilabrat undersöka orsaken. Då han fick veta den, skulle Adapa straffas. Han skulle föras upp inför Anu och erfara gudens

Digitized by Google

vrede. Ea undervisar då den bäfvande Adapa, hur han bör förhålla sig. Bland annat säger han till honom:

..... När du kommer inför Anu,
dödens spis man skall dig bjuda, ät den icke,
dödens vatten man skall dig bjuda, drick det icke.

Adapa kommer fram för Anus tron och blir tillfrågad, hvarför han brutit Sunnanvindens vingar. Han berättar förloppet och talar till sitt försvar. Anus vrede stillas, och han befaller att bjuda honom — icke dödsspisen och dödsdrycken, utan lifvets bröd och lifvets vatten, gudarnas odödlighetsnäring (jämför grekernas »nektar och ambrosia»). Men Adapa kommer i håg sin skapares bud och vägrar att taga det bjudna. Anu häpnar. Han frågar:

Hvarför, Adapa, har du ej ätit, icke druckit?
Nu lifvet ej du får.

Adapa svarar:

Min herre Ea
har befallt: du skall ej äta, icke dricka.

I Genesis' paradis finna vi, som bekant, två träd: lifvets träd med frukter, som gifva evigt lif, och kunskapens (och på samma gång dödens) träd, om hvilket det var sagdt »när du äter däraf, skall du döden dö.» Adam frestas, narrad af ett mot Gud fientligt väsen — och faller. Adapa frestas och står fast, narrad äfven han i afseende på spisens egenskaper af en mot Anu ovänligt stämd gud. Men bådas lott blir döden. Äfven den bibliska versionen fanns emellertid i Babylon. En bild är funnen, som återger trädet, kvinnan med äpplet, som bjuds åt mannen, samt bakom kvinnan ormen (fig. 86).

De flesta af nu anförda sagor äro upptecknade i sjunde seklet f. Kr., men efter vida äldre, minst 2000 år längre tillbaka i tiden gående källor. De äro helt visst icke de enda, som varit gängse hos forntidens semiter angående världsskapelsen och de första människorna. Det faktum, att guden Marduk spelar hufvudrollen i den ofvan återgifna skapelselegenden, gör sannolikt, att denna form af densamma härstammar från Babel, hvars särskilde lokalgud Marduk var. Tyvärr saknа vi tillsvidare egentliga parallellsagor från andra städer, till jämförelse. Ganska olikartad men dock besläktad är den skapelsemyt, som möter oss på bibelns första blad (Genesis kap. I). De bägge berättelsernas väsentliga skillnad beror på motsatsen mellan Israels dyrkan af en enda gud och babyloniernas af flera. Men en viss likhet,

Digitized by Google

som antyder bibelframställningens babyloniska ursprung, kan dock spåras. I begynnelsen existerade äfven enligt bibeln, det stora, strandlösa vattnet (oceanen, Apsu), och det mörka »djupet» (på hebreiska *tehôm,* som är ett babyloniskt låneord = Tiâmat). Vissa rester af den babyloniska källans mångguderi kunna äfven iakttagas i den annars från all polyteism så strängt ränsade israelitiska skriften (t. ex. flertalsformen *Elohim* för Gud, »låtom *oss* göra människan till *vårt* beläte», »se, mannen har blifvit såsom *en af oss* m. m.). Den likhet, som råder mellan de bägge urtidsmyterna, är emellertid vida mindre än likheten mellan den babyloniska sagan och den nordiska. Germanerna dyrkade ju, liksom babylonierna, flere gudar och kände intet behof att ändra de polyteistiska detaljerna. Sagan om Ymer är så godt som en direkt öfversättning af sagan om Tiâmat.

I Genesis kap. II förtäljes en andra skapelsesägen, enligt hvilken människan kom till före växter och djur, som sedan skapades för hennes räkning. Denna framställning är känd äfven från babyloniska urkunder. Vid redaktionen af den nuvarande delen af Genesis (icke före Davids tid) hafva de bägge myterna samarbetats, dock icke mera, än att de af forskningen lätt kunna särskiljas. Det olika ursprunget framträder tydligast — utom genom motsägelser i innehållet — därigenom, att skaparens namn i den ena källan heter Elohim (egentligen = gudarne, gudaförsamlingen), i den andra Jahve. Den »elohistiska» källans skapelsemyt (Genesis I) är i all sin korthet och enkelhet ett storslaget epos, i majestätisk, högpoetisk verkan ett af den semitiska andeus litterära mästerstycken. Ännu i dag verkar denna urtidssägen nästan som en i sagans dräkt omklädd symbol af den successiva världsdaningen, sådan vetenskapen nu lärt oss fatta den.

86. **Babylonisk bild af syndafallet.**

Israeliternas allmänna föreställningar om himlahvalfvet, oceanen, hvarpå jorden hvilar, stjärnorna m. m. voro de samma som babyloniernas (»djupets källor» öppna sig, »ljus, som regera dagen och natten», sättas på himlakupan m. m.). Hänvisar dock själfva skapelsemyten mera indirekt på sitt babyloniska ursprung, är däremot *syndaflods*berättelsen hos judarne nästan bokstafligen hämtad från östsemiter-

Digitized by Google

nas äldre flodsägner. En serie kilskriftfragment, funna i Assurbanipals ofvan omtalade bibliotek, men äfven de utgörande afskrifter efter tusenåriga källor, bevara härom följande märkliga legend.

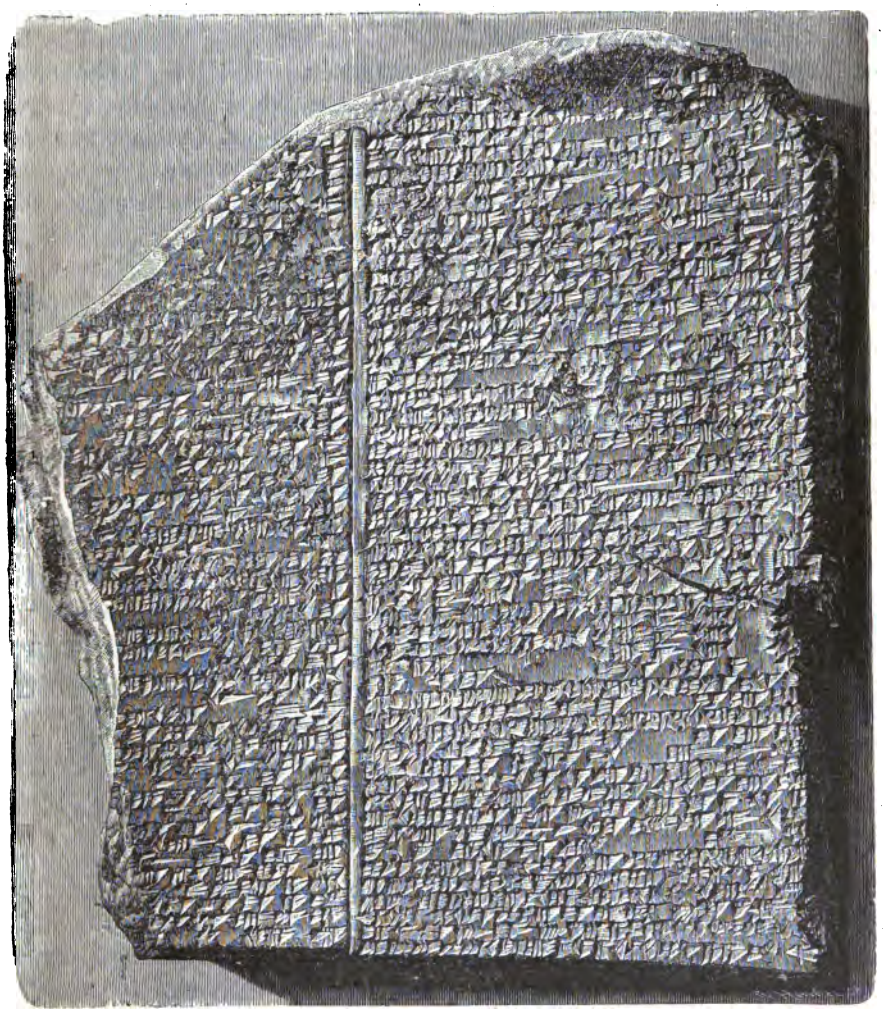

87. **Stycke af syndaflodsberättelsen på en kilskriftplatta ur Assurbanipals bibliotek.** British Museum, London.

De stora gudarne hade beslutat förgöra staden Sjuripak (vid Eufrats nedre lopp) med en vattuflod. Men vattnens och vishetens herre, guden Ea, varskodde sin tjänare UT-*napisjtim* [1] och tillrådde honom att bygga en ark:

[1] Läsningen af de kilskriftstecken, som bilda namnets förra del, är osäker. Med stora alfabetets bokstäfver pläga assyriologerna angifva dylika osäkra teeken efter

Digitized by Google

Timra upp ett hus, bygg en farkost,
öfvergif dina egodelar, sök lifvet,
för därin på skeppet alla slags lifsfrön.

Så gifver han honom föreskrifter om arkens storlek och proportioner. UT-napisjtim timrar upp sin farkost, gör den 120 alnar hög och lika bred, samt afdelar den i sex våningar. (De i olika delar af originalet befintliga uppgifterna om arkens proportioner äro stridiga. Ett helt nyligen funnet fragment uppger 390 alnars längd, 150 bredd och 788 höjd samt dessutom 660 alnars »långsida» [?] och 410 alnars »kortsida» [?]). Med jordbeck tätar han den i alla fogar. Efter en högtidlig offerfest träder han in i den färdigbyggda arken.

Allt hvad jag ägde, lastade jag in,
allt hvad jag ägde af silfver, lastade jag in.
allt hvad jag ägde af guld, lastade jag in,
allt hvad jag ägde af alla slags lifsfrön lastade jag in.
Hela min familj och allt mitt tjänstfolk förde jag ombord,
boskap på fältet, vilddjur på marken, handtverkare af alla slag förde jag ombord.
En tidpunkt hade guden Sjamasj fastställt:
»En kväll låta härskarne öfver mörkret [?] en störtflod regna ned.
Träd då in i skeppet och stäng dess port.»

UT-napisjtim gjorde så. När morgonen grydde efter den kväll, då störtregnet kom, begynte gudarne röra på sig. Adad lät sitt tordön ljuda ur ett svart moln, Nebo och Mardnk skredo fram i rymden, Nergal lösryckte den påle, hvarvid arken var bunden, Ninib störtade fram till anfall, Anunnaki (afgrundsandar) svängde sina facklor, i hvilkas sken jorden syntes glöda. Adads stormvind hvirflade sig upp mot himmeln, allt ljus förvandlades i mörker, och människorna kunde ej se hvarandra. Gudarne i himmeln gripas själfva af räddhåga, de vika undan och uppåt, till Anus boning:

Gudarne krypa ihop som hundar, huka sig ned som bundna [?].
Isjtar skriar som en kvinna i barnsnöd.
Hon, gudarnas härskarinna, den skönstämmiga, klagar:
»O, att den dag vore till jord förgången,
då i gudarnas församling jag befallde det onda,
och till förintande af mina människor befallde stormen,
så att de, om jag låter mina människor födas,
som yngel af fiskar uppfylla hafvet.» [1]

deras vanligaste ljudvärde. Tecknen i fråga kunna äfven ha ljudvärdena *tam*, *par*, *lal* m. fl. för att icke tala om de »ideografiska» värdena *umu* (dag) *sjamasj* (sol), *silu* (utgång) m. m. *Napisjtim* betyder »lif, lifs».

[1] Öfversättningen af de bägge sista versraderna är mycket omtvistad och osäker.

Digitized by Google

Sex dagar och sex nätter varade stormen och regnet. På den sjunde dagen saktade det af. Efter »tolf dubbeltimmar» höjde sig liksom en holme ur vattnet. Det var spetsen af berget Nisir. Där stannade farkosten. På sjunde dagen därefter utsände UT-napisjtim en dufva. Hon återkom utan att ha funnit en plats att hvila på. Så sände han ut en svala. Det gick med den sammaledes. Till sist sände han ut en korp. Denne återkom ej. Då förstod han, att jorden var torr, gick ut med sitt folk och sina djur ur farkosten och offrade ett tackoffer åt gudarne. Dessa inandades med välbehag den söta lukten och samlade sig »som flugor» kring den offrande. Men Bel, som är den, hvars vrede framkallat stormfloden, varder svårligen förgrymmad, då han får se, att en människofamilj undkommit förödelsen. Ea lugnar honom och erinrar, att han fortfarande har pesten, hungersnöden och de vilda djuren till sitt förfogande för att hålla människornas antal inom måttliga gränser.

Sägnen om den stora floden förekommer äfven, ehuru i sammandragen form, hos Berosos. Den räddade människosonen kallas där Xisutros, hvilket torde motsvara det binamn *Atarchisis* (den kloke), som äfven kilskrifterna tillägga honom. Välbekant är Genesis' berättelse, där han heter Noah, och där i stället för många gudar blott en är flodens framkallare och Noahs räddare. Grekernas myter känna äfven en flodsägen (den räddade människan kallas där Devkalion), likaså flera andra folks. Men babyloniernas är den äldsta hittills kända (vid sidan om egypternas ofvan omförmälda). Den af oss nu meddelade flodsagan bildar den elfte och näst sista »taflan» af den äfventyrsrika dikten om *Gilgames*. Denna dikt har för öfrigt följande hufvudinnehåll.

I det urgamla Erek i Sydbabylonien härskade en gång Isjtar och hennes gemål *Tammus*[1] (den klassiska mytens Adonis), men efter den senares död fördrefs Isjtar af de inträngande elamiterna. Då uppträdde Gilgames, och med hjälp af sin vän *Eabani* dödar han den elamitiske tyrannen *Chumbaba* och befriar Erek. Gilgames var en ättling af flodsagans UT-napisjtim. Han var den starkaste och skönaste af människors barn, och allt hvad som fanns af ungdom och skönhet i Erek sällade sig till honom, så att de gamle sutto öfvergifna och klagade på honom för gudarne. Dessa ropade an gudinnan *Aruru* och sade till henne: »Du har födt honom, skapa nu en hans jämlike. Må de sedan mäta sig med hvarandra»... Aruru tvår sina händer, fattar en lerklump och skapar Eabani, »den väldige». Denne skildras som en vildman, »är hårbeväxt öfver hela kroppen, känner icke människorna, äter gräs med gasellerna, dricker med boskapen och trifves väl med vattnets vimmel.» Men ändamålet med hans skapelse (att vända folket från Gilgames) vinnes ej. Gilgames skickar ut en skön förföreska att vänta honom vid den brunn, dit han plägade komma med sina djur. Hon blottar sin kropp, och Eabani låter fånga

[1] Denne, som egentligen var vårväxtlighetens och alstringskraftens gud, nämnes äfven på ett ställe i bibeln: Hes. VIII, 14.

Digitized by Google

sig. Men nu vänder sig boskapen bort ifrån honom, gasellerna fly undan, och förgäfves söker Eabani vinna tillbaka sina forna vänner. Den sköna talar till honom hänförande ord om Gilgames och förmår honom att komma med till Erek, där han i stället för att bli Gilgames' fiende blir hans oskiljaktige vän och hjälpare i mångahanda strider (särskildt mot den nyssnämnde elamitkonungen Chumbaba). Gilgames' triumf blir fullständig, då han vid en af dessa strider iakttages af gudinnan Isjtar. Icke ens hon kan, då hon ser den sköne hjälten i hans glänsande vapenskrud, motstå hans tjuskraft. »Kom, Gilgames, blif min make», säger hon, »jag skall sätta dig på en vagn af lasursten och guld, med hjul af guld och 'horn' af ädla stenar. Du skall bo i ett hus af doftande cederträ: konungar, herrar och stormän skola buga inför dig och kyssa dina fötter», o. s. v. Men Gilgames ger gudinnan korgen och förebrår henne den grymhet hon ådagalagt mot sin forne älskare: »Tammus, din ungdoms brud-

88. **Sigill, tillhörigt Bingani, furste af Agade.** (Härrör måhända från 4:e årtusendet f. Kr.) Nu i Newyorks stadsmuseum. Figurerna anses föreställa Gilgames och Eabani.

gum, honom låter du nu gråta år efter år. Och när du älskade Allala-fågeln, den brokiga, slog du honom och bröt hans vinge; han dväljes nu i skogen och ropar: 'o, min vinge!' Då du älskade det starka lejonet, gräfde du åt det 7 och 7 fallgropar. Då du älskade den framstormande hästen, bestämde du för honom piska och sporre och spö ... Då du älskade hjordens herde, som ständigt strödde salt åt dig och dagligen slaktade getter, slog du honom och förvandlade honom till en vildhund» o. s. v. »Så skall du också älska mig och göra med mig, som med dem.» Isjtar blir naturligtvis utom sig af vrede. Hon stiger upp till himmeln och förtäljer för sin fader Anu och sin moder Antu Gilgames' kränkande svar. På hennes begäran skapar Anu en »himlatjur» för att straffa Gilgames. Men Gilgames och Eabani döda tjuren och Isjtar slungar en förbannelse mot dem från höjden af Ereks murar. Träffad af förbannelsen dör Eabani en kvalfull död, och den med spetälska slagne Gilgames tvinar bort af sorg. För att finna bot vill han uppsöka sin stamfader UT-napisjtim, som lefver i ostörd hälsa på de saliges ö, vid flodernas myn-

Digitized by Google

ning. På färden dit kommer han efter många faror till berget *Masju,* där två »skorpionmänniskor» vakta och först efter flera varningar släppa honom fram. Efter 12 dubbeltimmars vandring genom bergets mörker kommer han till en underbar trädgård, där »gudarnes träd» lockar med frukter af ädelsten. Därbortom är ett haf, vid hvars strand sitter på en tron hafsjungfrun *Siduri.* För henne skildrar Gilgames sina lidanden och sin sorg öfver vännens död samt spörjer henne om vägen till stamfaderns boning.

Om det är möjligt, vill jag komma öfver hafvet,
om det icke är möjligt, vill jag skynda dit öfver fälten.

Siduri svarar:

Aldrig det funnits ett vad häröfver.
Ingen, som hit kommer, kan färdas öfver hafvet.
Solguden Sjamasj färdas öfver hafvet, men hvem annars?
— — — — — — — — — — — — — — — — —
Hvar, o Gilgames, vill du färdas öfver hafvet,
och när du kommer till dödens vatten, hvad vill du då göra?

Slutligen omtalar hon dock, att UT-napisjtim har en färjkarl, som möjligen kan frakta honom öfver. Gilgames finner färjemannen, skildrar äfven för denne sina lidanden och sorger och lyckas slutligen förmå honom att taga sig med i båten. Efter en ny, svår färd komma de till »dödens vatten», som färjkarlen bjuder Gilgames att ej beröra med sin hand, och under mödosamt arbete uppnås de saliges ö. Där på stranden väntar UT-napisjtim, och äfven för denne täljer Gilgames åter sina lidanden och den långa, svåra färden. I sitt svar — mycket ofullständigt bibehållet — hänvisar den gamle stamfadern på, att döden är oundviklig och stunden för dess inträffande förborgad. Gilgames visste, att hans stamfar var upptagen i de odödliges tal, och då han själf ville nå samma lycka, spörjer han honom nu hur han blifvit odödlig. UT-napisjtim börjar då en lång berättelse om sitt lif, däri den ofvan återgifna flodsagan ingår. Därpå försätter han Gilgames i en trollsömn, bereder honom med sin hustrus tillhjälp en trollspis och företager med honom 7 magiska handlingar. Sedan föres han af färjkarlen till lifvets källa, där han tvättas ren som snö. Vid afskedet visar UT-napisjtim honom lifvets planta. »Denna växt», säger han, »är som ett törne på fältet, och dess törnen skola sticka genom din hand, om dina händer kunna taga denna växt, så skall» ... (Här saknas fortsättningen.) Gilgames tager växten, som genomstinger hans hand, och säger till färjkarlen: »detta är en växt, hvarigenom människan vinner sin fulla kraft [?], jag vill taga den med till Erek», och han kallar dess namn *sjibu-issachir-amelvu,* d. ä. »som gubbe blir människan åter ung». Men vid den första brunn, i hvars vatten han tvår sig, kommer en orm fram, lockad af växtens doft, rycker växten ifrån honom och slingrar sig bort. Gilgames uttalar en förbannelse och återvänder med sorg i hjärtat till Erek.

Digitized by Google

Bland Israels helighållna arfsägner finna vi väl icke någon egentlig motsvarighet till Gilgamessagan i dess helhet, men åtskilliga enskildheter däri kännas ju igen, såsom episoden om lifsväxten och ormens tillintetgörelse af den tillämnade odödligheten. Det är möjligt, att hebreernas Nimrod, som var »en väldig jägare inför den evige», icke är någon annan än hjälten och jägaren Gilgames. Det är särskildt anmärkningsvärdt, att Nimrod säges hafva härskat öfver fyra städer i Sinears land: Babel, Erek, Akkad och Kalne. Det samma säges om Gilgames: de fyra städerna heta där Babel, Erek, Sjuripak och Nippur. För öfrigt har den urgamla Gilgamessagan helt säkert varit modell för många senare hjältesagor hos skilda folk, t. ex. för Heraklessagan hos grekerna.

Vi hafva återgifvit de viktigaste hittills kända myterna om lifvets och världens uppkomst och om urtidsmänniskornas öden. De fornsemitiska folken saknade ej heller sägner om dödens och förgängelsens värld. Dit höra ju på visst sätt vissa delar af den nu berättade Gilgamessagan. Men dit hör framför allt den märkliga myten om gudinnan *Isjtars nedstigande till dödsriket.* Gudinnan hade, som vi minnas, blifvit gramse på Gilgames, och af hämnd för att han försmått hennes kärlek stiger hon ned till underjorden, därvid beröfvande den öfre världen all lifsåtrå och kärleksfröjd. Om denna hennes Hadesfärd förtäljer ett fornbabyloniskt epos, som här och där nästan påminner om Dante i sin storslagna poetiska kraft och i den hemska åskådlighet, hvarmed dödens boningar och väsenden utmålas. Resans mål betecknas i diktens början med följande ord:

Till det dystra huset, Irkallas boning,
till det hus, som ingång gifver, men utgång ingen,
till den stig, från hvars beträdande man ej återvänder,
till det hus, där den inträdande saknar ljuset.

Huru besläktade klinga ej den flera årtusenden senare diktade kristna sångens ord om underjordsporten, vid skildringen af Kristi nedstigande till Hades:

Lätt att öppna inåt, utåt uppläts han af ingen än. [1]

eller, ännu senare, Dantes inskrift öfver de fördömdas boning:

I, som inträden, låten hoppet fara.

[1] Prudentius, Cath. IX, 73.

Digitized by Google

Orden kunna vara olika, men stämningen är den samma, och föreställningen om en väldig port till ett skuggornas rike är gemensam, en föreställning, som ofta framskymtar i den grekiska och romerska poesien.

Detta rike heter hos babylonierna *Aralu*. Där härskar gudinnan *Allatu* (»den mäktiga») eller *Erisjkigal* (»härskarinnan öfver det stora landet»), en dyster kvinnogestalt med lejonhufvud, med ormar i sina händer och tvänne diande lejonungar vid sin barm. Hennes make är *Irkalla* (= Nergal). En mörk flod skiljer denna värld från de lefvandes land (jfr Styx hos grekerna), och flere andra portar stänga ytterligare vägen. De aflidna måste vid hvarje port lägga af sig något af sin skrud. Nakna måste de fram för domarinnan. Deras lott är beklagansvärd, äfven om de varit fromma och flitigt offrat åt gudarne. De få då visserligen ligga i fred, men de frysa och längta efter lifvet. Glömskans gåfva är dem dock beskärd (jämför grekernas Lete, ur hvars vatten man drack glömska). De minnas icke sina gärningar på jorden eller sina medmänniskor. Isjtar kommer nu — förtäljer den ofvannämnda urkunden — till underjordens första port, där man i början ej vill låta henne inträda. Hon befaller väktaren att öppna, ty annars, kväder hon,

slår jag sönder porten, bryter sönder rigeln,
slår jag sönder tröskeln, slår dörrarna in,
låter de döda uppstå, ätande, lefvande,

(hvarmed hon menar, att hon rycker dem undan Allatus välde). Jämför här Prudentius' beskrifning af dödsportens öppnande, när Kristus nedstiger och öppnar uppståndelsens väg för de döda.

— — — — — krossad öppnar den sig fort,
fallande med brustna bommar, obetvinglig Hadesport.
Nu de gamla grafvars offer öppnad återgifver den,
lag är bytt, en stig är banad upp till ljusets värld igen.

Väktaren sänder bud till Hadesdrottningen att anmäla Isjtar. Allatu medgifver slutligen, att hon får inträda, men endast med iakttagande af de lagar, som annars gälla för inträde i den underjordiska världen: vid den första porten måste hon aflägga sin krona, vid den andra sina örhängen, vid den tredje halskedjorna, vid den fjärde afklädes hon bröstsmyckena, vid den femte gördeln, vid den sjätte aftagas arm- och fotspännena, och vid den sjunde och sista får hon låta sin »blygdduk» falla: endast naken kan hon träda in i de dödas rike. Sammanträffandet med Allatu blir fientligt. Allatu befaller *Namtar* (pestguden) fängsla henne och slå henne med sextio sjukdomar på alla kroppsdelar.

Men på jorden är sorg och ve, medan Isjtar, lifvets och kärlekens drottning, är borta. Allt vissnar bort och tynar af. Människor och djur vilja ej längre fortplanta sig. En allmän förgängelse hotar. Då utverkar ändtligen

Digitized by Google

den bekymrade solguden Sjamasj af Sin och Ea, att ett bud skall sändas för att befalla Allatu släppa sitt rof. Ea skapar en budbärare och ger honom namnet *Uddusju-namir* (= »hans morgonljus glänser»). Denne utför sitt uppdrag, Allatu rasar, hon slår sig i sidorna, biter sig i fingrarna och uttalar de gräsligaste förbannelser öfver budbäraren, men måste dock lyda. Hon befaller Namtar att ösa »lifsvatten» öfver Isjtar, som därigenom helas från all sjukdom, och att åter föra henne upp till jorden, hvarunder hon vid de sju särskilda portarne återfår de olika delarne af sin dräkt.

Från denna babyloniska myt om Isjtars nedstigande till Hades härstamma många drag i de klassiska folkens sagor om Demeter och Persefone, om Orfevs, om Odyssevs, om Aeneas. Den af hellenismen påverkade kristna antiken upptog motivet och lät äfven Kristus göra denna de hedniska heroernas färd. Ännu i Dantes »Gudomliga komedi» ljuder ett sista eko af den urgamla fornsemitiska dödsoch uppståndelsemyten. Så är i Babyloniens uråldriga sagoskatt källan till finnandes för så många af de senare religiösa myter och urtidssägner, som behärskat folkens fantasi, och ännu i den dag, som är, stå tusenden och åter tusenden under bannet af babyloniska religionsrester. Och dock förkunnades redan af Israels profeter den högre religion, som, utan att lägga vikt vid myter och formler, ja stundom i skarp motsats mot dem, fäster afseende blott vid sinnets förädling. Rättvisligen bör emellertid erkännas, att äfven i sagorna ej sällan ligger en djuptänkt inre sanning och en i all sin naivitet storslagen symbolik.

Allom bekant är Genesis' undersamma sägen om Babels torn, som människorna i sin förmätenhet staplade upp så högt, att det skulle nå himmelskupan. (Jämför grekernas giganter, som vältrade Pelion på Ossa för att storma gudarnes boning). En liknande berättelse förekommer äfven hos Berosos, men hittills saknas dock kilskriftliga källor därtill. Det s. k. Babelstornet torde vara det väldiga Bel- eller Marduk-tempel i Babel, som fullbordades af Nebukadnesar och förmodligen länge förut stått ofullbordadt. Helt säkert hafva vid denna byggnad många i babylonisk fångenskap förda folk med olika tungomål fått göra murartjänst, och det antagligen äfven i äldre byggnadsperioder, långt före Nebukadnesars tid. Detta stora tempel, hvars rykte gick ända till Hellas (det beskrifves t. ex. af Herodotos) bestod af sju väldiga, på hvarandra hvilande, massiva tegelterrasser, den öfre alltid något mindre än den undre, till dess öfverst blott blef plats för ett kapell eller en cella med en hvilobädd för guden och ett bord af guld.

Digitized by Google

89. **Assyriskt tempel enligt Chipiez' rekonstruktion.**

Digitized by Google

Byggnadstypen för detta tempel var den samma som för de assyrisk-babyloniska templen i allmänhet. Den gör verkligen intrycket af ett slags jättetrappa upp mot himmelen. Det torde hafva varit urgammalt semitiskt religionsbruk att offra åt gudarne uppe på höjder och bergstoppar (se talrika ställen i Gamla testamentet angående offer »på höjderna»). Templen blefvo ett slags konstgjorda bergstoppar. »Inom tempelgården stod ännu vid denna tiden», säger Herodotos (d. v. s. på hans tid, i femte seklet f. Kr.), »en tolf armmått hög bildstod af massivt guld. Men jag såg honom icke, utan jag meddelar blott hvad kaldeerna berättade.» [1]

De semitiska templen, liksom äfven andra byggnader, voro ej uppförda af så varaktigt material som egypternas och hafva därför ej i samma grad som dessas kunnat trotsa tidens tand. Att de dock kunde vara praktfulla nog, det visa de beskrifningar vi äga på berömda gudahus från den semitiska världen. Utan det nyssnämnda Bel- eller Marduktemplet i Babel känna vi ett Melkartstempel i Tyrus, hvars pelare sägas ha varit af guld och ädelstenar, och om glansen af Salomos tempel i Jerusalem äro vi ju noggrannt underrättade. Liksom i Egypten fanns äfven hos de semitiska folken ett mäktigt och organiseradt prästerskap. I det föregående ha vi sett, att redan i den halft förhistoriska tiden begreppet öfverstepräst nästan sammanföll med begreppet härskare, och det var nog icke allenast i Babylonien, som »patesi» eller »prästkonungar» residerade. I Genesis omtalas t. ex. en sådan i Jerusalem på Abrahams tid (Melkisedek). Den assyrisk-babyloniska kungadräkten torde väl också egentligen vara en prästrock. Med tiden skilde sig visserligen den världsliga och den andliga makten åt, men den världslige härskaren stod dock alltid i ett icke obetydligt beroende af det mäktiga prästerskapet, och ett slags öfverstepräst ansågs han äfven i senare tider vara. De babyloniska prästerna afbildas alltid skägglösa (icke så alltid de assyriska). I hvad mån detta äger sammanhang med den kastrering eller sexuella stympning, som somliga af dem måste undergå, må lämnas osagdt. Äfven prästinnor funnos, och vid Isjtars tempel voro många sådana anställda. Vid vissa tillfällen skulle dessa — och, om sägnen talar sannt, stundom äfven andra kvinnor — prisgifva sin dygd åt manliga tempelbesökare. Notiserna därom gälla dock den senaste, af urartning utmärkta tiden. Herodotos, hvars berättelser visserligen här grunda sig på hörsagor och därför kan-

[1] Herodotos I, 181.

Digitized by Google

ske icke kunna betraktas som fullt pålitliga, förtäljer om denna tempelprostitution bl. a.[1] att hvarje kvinna en gång i sitt lif ansågs böra hembära gudinnan offret af sin kyskhet. De förnäma damerna, säger han, åkte vid detta tillfälle till templet i öfvertäckta vagnar. Kvinnorna bildade häck, och så snart en man genom att kasta en slant i skötet på en kvinna utvalt henne till sin brud för ögonblicket, måste hon följa honom, hvem han än hvar och hur liten lön han än gaf. Sedan fick hon aflägsna sig från templet. Denna handling betraktades som en religionssak, icke som ett syndafall, och, säger Herodotos, efter den dagen kunde ingen förföra henne, om hon annars var en ärbar kvinna, hur högt han än bjöd. Fula kvinnor kunde få stanna flere år vid templet, tillägger den skönhetsälskande greken, innan de fingo fullgöra sitt sällsamma åliggande.

Blodsoffren bestodo mest af oxar och getter. Därjämte förekommo många slags oblodiga offer (förstlingar af jordens frukt, bakverk m. m.). Liksom i Grekland skänktes ofta s. k. anatem, dyrbara prydnadsföremål, såsom gyllene kärl, ädla stenar, bildstoder m. m. till templen, som därigenom blefvo ett slags museer. Under större religiösa fester dansades och sjöngs vid harpans toner; i Syrien brukades äfven mera skrällande instrument. Särskildt var den fenikiska och kanaaneiska Baaltjänsten känd för bullersamma ceremonier.

Huru besynnerliga och till en del rent af stötande den semitiska hedendomens religionsformer än förekomma oss nutidsmänniskor, får man dock icke tro, att de — åtminstone i äldre, mera ofördärfvade tider — saknade den förutsättning af religiöst allvar, hvarförutan de skulle mista sitt intresse för religionsforskningen. Många till vår tid bevarade religiösa texter vittna vältaligt om motsatsen. Läs t. ex. följande begynnelseverser till en urgammal hymn:

Gud, du min skapare, fatta mina armar,
led min muns anda, styr mina händer,
o ljusets herre . . . . .

En annan sydbabylonisk hymn visar påfallande likhet med de bibliska botpsalmerna, icke minst i afseende på den starka ånger- och syndkänslan:

O, herre, mina missgärningar äro många,
stora äro mina synder;

[1] Herodotos I, 199.

Digitized by Google

Min gud, mina missgärningar äro många,
stora äro mina synder;
Min gudinna, mina missgärningar äro många,
stora äro mina synder.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Missgärningen, jag gjort, jag vet den icke.
Synden, jag syndat, jag vet den icke.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Herren i sitt hjärtas stränghet har skådat ned på mig.
Guden i sitt hjärtas stränghet har hemsökt mig.
Gudinnan har vredgats på mig och med sjukdom mig slagit.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Jag sökte hjälp men ingen fattar mig vid handen.
Jag grät, men ingen kommer till min sida.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Jag ropar högt, men ingen hör mig.

Släktskapen mellan dessa det djupa skuldmedvetandets bekännelser och Israels religiösa lyrik är ju omisskännelig.

* * *

Vi skola nu öfvergå till en kort skildring af den religiösa och därmed sammanhängande politiska utvecklingen hos detta religionens klassiska folk. Hebreernas arfsägen söker folkstammens ursprung i Kaldeen (= Sydbabylonien), något som ju stämmer väl öfver ens med hvad förut anförts om deras semitiska härstamning och släktskap med babylonierna. Från staden Ur i Kaldeen, hvars existens flera tusen år före Kristus bevisas af kilskrifterna (se ofvan sid. 113), skulle deras stamfader *Abram,* hvilken sedan i Genesis XVII, 5 får det på folketymologi beroende namnet Abraham (fader för mycket folk), hafva utvandrat till det land, som senare blef deras hembygd. Och från Haran i Mesopotamien, en annan, likaledes i kilskrifterna omnämnd rätt betydande stad, sökte sig hans närmaste efterkommande gemåler. Till grund för dessa sägner ligger säkerligen någon historisk sanning, låt vara att den är omspunnen med den diktande fantasiens sagoväfnad — en omständighet, som blott varit fördelaktig för dess bevarande i folkets hågkomst. Så mycket torde med visshet framgå ur den äldsta släkttraditionen om »patriarkerna» Abraham, Isak och Jakob, att en utvandring skett från Kaldeen genom Mesopotamien till Kanaan, och att emigranternas ättlingar i de närmaste släktleden bibehöllo förbindelsen med sitt urhem och därifrån fingo förstärkning i nya utvandringskaravaner (Rebecka, Jakobs färd från Laban). Tidpunkten för den första utvan-

Digitized by Google

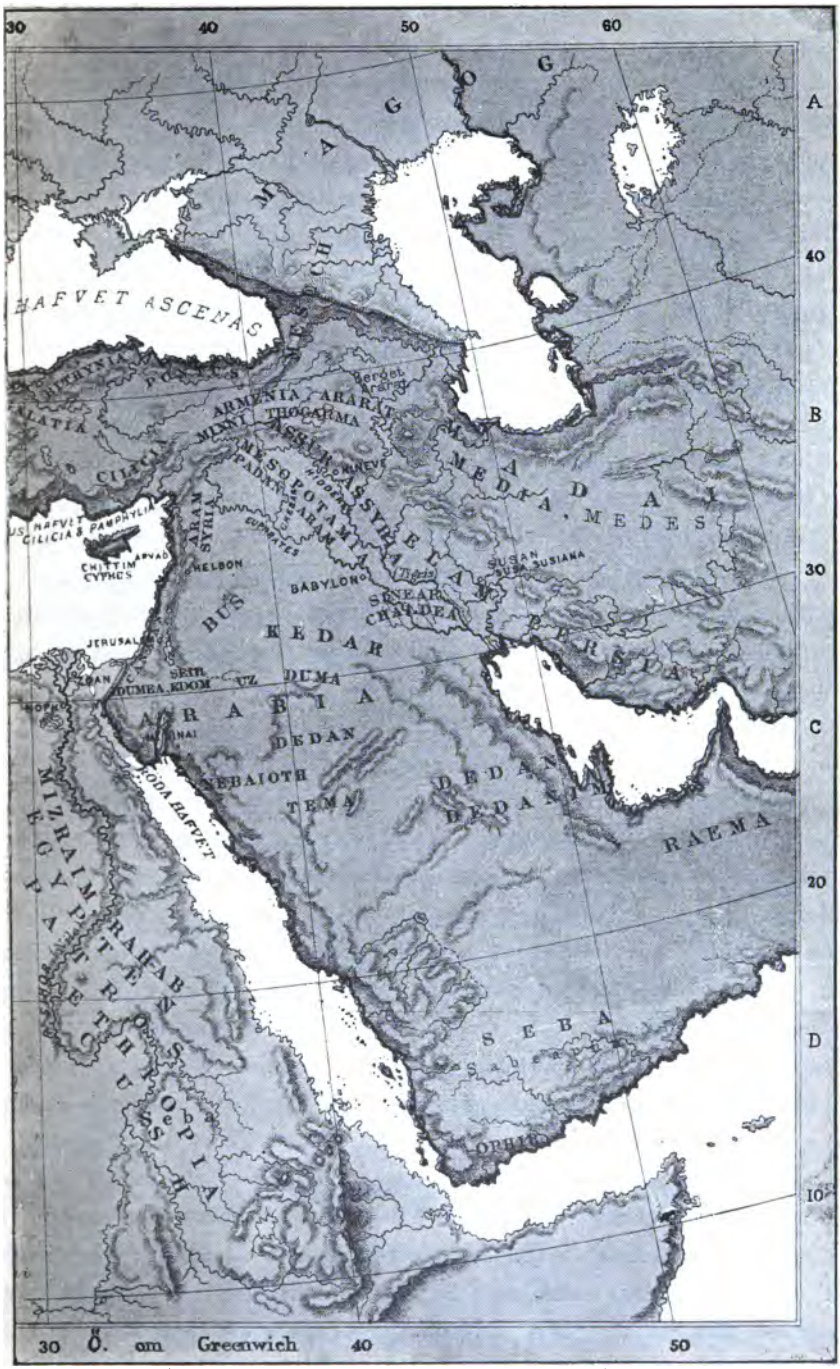

90. **Den semitiska fornvärldens geografi med de gammaltestamentliga skrifternas namnbeteckningar.** Lokaliseringen af vissa namn, såsom Magog m. fl., är dock oviss. Namnet *Ararat* bör ändras till *Ararta*, som är ett folknamn och sannolikt intet har att göra med sagoberget Ararat.

Digitized by Google

dringen skulle enligt bibelns tidsberäkning ha inträffat c:a 800 år före Davids tid, således ungefär 1800 år före Kristi födelse. Som vi förut sett, ryckes tidpunkten genom jämförelse med kilskriftskällorna något mer, än ett århundrade längre tillbaka i tiden. Nyare forskare ha emellertid sökt uppvisa, att större delen af patriarklegenderna skulle varit ett kanaaneiskt kulturarf, som israeliterna småningom införlifvat med sina egna traditioner. I så fall gäller det ofvan sagda de äldre kanaaneiska folken, som ju äfven de voro semiter. Till patriarkernas historia hör vidare den vackra och rörande episoden om Josef, som genom slafhandlare kom till Egypten och där slutligen fick sin rättsinnighets lön i stor ära och härlighet. Genom honom föranleddes hela hans släkt att invandra till Egypten. I landet Gosen i östra delen af Nildeltat lefde och förökade sig den boskapsskötande folkstammen, till dess »en ny konung uppkom, som icke visste af Josef», utan behandlade det främmande herdefolket med hårdhet. I dessa sägner måste äfven en kärna af historisk sanning finnas. En af hebreernas förnämsta stammar, Josefsstammen, har af en eller annan anledning från Kanaan eller den söder därom liggande delen af Sinaihalfön inträngt i Egypten, där den lefvat i lång tid, men slutligen på allvar invandrat i Kanaan. Nära till hands kan äfven den förklaringen synas ligga, att en stor skara hebreer blifvit bortförd till Egypten efter en egyptisk eröfring af Kanaan, alldeles som sedermera en stor tvångsförflyttning till Assyrien och Babylonien ägde rum vid Samarias intagande af Sargon och Jerusalems af Nebukadnesar. Vi veta ju, att egypterna gång på gång foro krigiskt fram i Palestina och lade dess småriken under sig. Med den semitiska sägnens personifierande bildspråk skulle då berättelsen om huru Josef såldes af sina bröder kunna betyda, att en hebreisk stam lämnades i sticket af stamförvanterna och såldes till Egypten i slafveri, eller, så att säga, lämnades såsom ett pris för att de andra skulle få vara kvar i ostörd besittning af sitt land. En annan förmodan, som redan förut (jfr sid. 49) blifvit uttalad, är den, att hebreernas invandring i Egypten skulle stått i sammanhang med Hyksos' regemente därstädes. Hyksos har man ju antagit vara ett semitiskt folk. Hebreerna skulle då stått i vänskapligt förhållande till dem, men, när Hyksos fördrifvits, fått hårda dagar. Allt detta blir naturligtvis osäkra gissningar, till dess möjligen nya historiska källor, t. ex. samtida minnesmärken, kunna sprida säkrare ljus i saken. Otvifvelaktigt synes det emellertid, att åtminstone en

Digitized by Google

del af Israels folk i längre tid bott i Egypten, och att den, efter antagligen flera århundradens vistelse där, i massa emigrerade till norra delen af Sinaihalfön, hvarifrån den efter en längre tids uppehåll vid Kadesj förgäfves sökte söderifrån intränga i Kanaan. Sedermera drogo deras ökenkaravaner rundt om Edoms område till landet öster om Jordan, och sedan vidare västerut in i Kanaan, hvilket de småningom eröfrade. Traditionen nämner såsom ledare för uttåget ur Egypten (omkr. 1270 f. Kr.) *Moses,* om hvars födelse och första öden det berättas samma underbara sägen, som vi sett anförd om Sargon den gamle i Babylon.

Det är nu ställdt utom allt tvifvel, att de i bibeln under Moses' namn förekommande böckerna till största delen härstamma från en tid, som ligger flera sekler efter den, då Moses kan ha lefvat.[1] Äfven deras äldsta beståndsdelar gå knappast längre tillbaka än till Davids dagar. Men naturligtvis hvila dessa äldre delar (däribland större delen af första Mosebok) på äldre traditioner, alldeles som t. ex. vissa af de nordiska Eddasångerna, ehuru upptecknade först på 1100-talet e. Kr., kunna antagas härröra från 800-talet. Den historiska tillförlitligheten i Moseböckerna är emellertid under sådana förhållanden icke så stor som man fordom ansett. Enligt traditionen har den mosaiska lagstiftningen gifvits dels af Jahve åt Moses på Sinai berg — så de 10 budorden (dekalogen) och den öfriga därtill anslutna »sedelagen» i 2 Mosebok (Exodus) — dels af Jahve åt Moses från uppenbarelsetältet (tabernaklet) under ökenvandringen — så alla förordningar i 3 och 4 Mosebok (Leviticus och Numeri) — dels slutligen af Moses åt Israels barn, då han i 5 Mosebok (Deuteronomion) upprepar och utvecklar stadgarne från Sinai. Men af hela denna lagstiftning kan blott en ringa del, de äldsta styckena i Exodus, möjligen återföras på Moses, medan däremot »sedelagen» hufvudsakligen tillhör tiden efter den fasta bosättningen i Kanaan, stadgarne i 5 Mosebok tillhöra den senare kungatiden, särskildt Josias regeringstid (622 f. Kr.), och det öfriga, så godt som hela »ceremoniallagen» i 2, 3 och 4 Mosebok, efter all sannolikhet förskrifver sig från tiden under och efter den babyloniska fångenskapen (efter 586 f. Kr.).

Hebreernas betydelse för kulturen ligger, som nyss blef sagdt, i deras religion. Utvecklad af stora siarandar, på hvilka detta folk synes ha varit rikare än de flesta andra, har denna religion nått en

[1] »Moseböckerna» ange sig aldrig själfva såsom författade af Moses. Tvärtom: i »femte Mosebok» berättas ju t. o. m. om Moses' död.

Digitized by Google

sällsynt höjd af renhet och ideell klarhet. Hos intet forntidsfolk har medvetandet om gudomens enhet blifvit mera fast och bestämdt, och hos intet har uppfattningen af religionen såsom en sinnets förädling, oberoende af yttre former, arbetat sig fram till sublimare uttryck. Men denna utveckling har icke gått på en dag, och den lyckades icke heller på långt när genomtränga hela nationen. Israels religion, sådan den framstår för oss i sin ideala höghet, är icke den officiella, präster-

91. **Parti af Jordanfloden.** Efter fotografi från 1899.

nas religion, hvars kärna var ceremonierna och offren, utan de högsta andarnas, profeternas, hvilken endast långsamt och delvis trängde igenom hos folket.

Till och med den punkt, som mest faller i ögonen såsom den judiska religionens särmärke vid jämförelsen med de andra semitiska folkens gudatro, öfvertygelsen, att Gud är *en,* har först långsamt arbetat sig fram till fasthet i folkets medvetande. Genom hela Israels historia se vi profeterna ifra emot afgudar. Moses slår af harm sönder sina stentaflor, då han ser sitt folk dansa kring

Digitized by Google

guldkalfven som gudabeläte (reminiscens från Egypten: Apistjuren, se sid. 61). Salomo »offrade på höjderna» och lät åt sina många främmande gemåler inrätta gudstjänst efter deras fädernesed, Jerobeam uppställde två guldkalfvar, Achab dyrkade Baal, Molok dyrkades med barnoffer i Hinnomsdalen o. s. v. Alla dessa exempel behöfva visserligen icke bevisa något annat än att kringboende mångguderifolk utöfvade inverkan på israeliterna. Men äfven i deras egna äldsta religionsurkunder finnas spår till mångguderi, såsom ofvan är uppvisadt. Redan i Abrahams visioner och ännu skarpare i den mosaiska lagstiftningen framträder dock monoteismen klart och tydligt. Guds väsen uppenbarar sig i *elden* (jfr Moses' syn: den brinnande busken, Sinais blixtar, öknens eldstod, Elias' himmelsfärd m. m.) Man erinrar sig här Amenhotep IV:s ende solgud och i allmänhet de forntida folkens dyrkan af eldens urkälla, *solen*, såsom en uppenbarelse af gudomsväsendet. Äfven i andra afseenden ser man huru en gradvis skeende förändring i den religiösa öfvertygelsen ägt rum. De äldsta skrifterna hafva intet att förmäla om en odödlighet. Tvärtom förefaller det på somliga ställen som om deras författare tagit för gifvet, att människans tillvaro slutar i döden. Men under de senaste seklerna före Kristus skymtar tron på själens oförgänglighet fram. Den synes ha vunnit ökad styrka genom persiskt inflytande.

Ännu på Abrahams tid existerar människooffret (Isaks offrande) men är tydligen stadt på öfvergång till enbart djuroffer (Isak räddas i sista stund: en vädur kommer på underbart sätt i hans ställe; jämför den grekiska sagan om Ifigeneias offrande, hvilket också i sista stund afstyres af en gudom, som ställer en hind i stället).

Öfverhufvud skiljer sig icke Israelsfolkets grymhet och blodtörst från de öfriga semitiska folkens i dessa våldets tidehvarf. Ohyggligast framstår detta barbari i de berättelser om Kanaans eröfring, som fylla Josua- och Domareboken. De kanaaneiska stammar, som under Josuas och senare höfdingars ledning fördrefvos af de invandrande israeliterna, stodo i materiell kultur icke obetydligt högre än dessa. De hade fasta, muromgifna städer, medan Israel äfven under de lugna tiderna i Egypten synes hafva varit ett halfnomadiskt herdefolk. Af Josuas bok erfara vi, att kanaaneerna voro ett stridbart släkte med en myckenhet hästar och stridsvagnar. I städerna fanns guld, silfver, koppar och järn. De synas hafva stått i handelsförbindelser med Babylon (jfr Akans stöld af »en dyrbar babylonisk mantel» i det intagna Jeriko). Filisteerna,

Digitized by Google

som bildade en förbundsstat af fem städer, Gaza, Askalon, Asdod vid hafvet, Gat och Ekron inne i landet, idkade självständig handel och sjöfart. Betecknande för deras läge och näring är, att en gud, som de dyrkade, Dagon, afbildades i fiskgestalt (jämför dock den babyloniska sagan om Oannes). Filisteerna voro utan tvifvel det mest välmående och mäktigaste af Kanaans folk, ett slags feniker i smått. Det är möjligt att filisteerna icke voro semiter utan ett folk af annan ras, som från väster (Kreta?) sjöledes satt sig fast på Palestinas kuster men där så småningom i hufvudsak semitiserats. Liksom fenikerna, tack vare sin ständiga tillflykt till hafvet, där deras tillgångar voro outtömliga, aldrig blefvo helt och hållet kufvade under den assyriska stormaktstidens eröfrartåg, så var det också med filisteerna i förhållande till Israel. Långt efter det hvarje spår af de andra kanaaneiska småfolkens självständighet är försvunnet, finna vi filisteerna vid fortfarande lifskraft och stridslystnad. Under israeliternas särskildt lyckosamma tider, såsom under senare delen af Davids regering och under Salomo, måste de väl finna sig i att vara underordnade, men fullständigt tillintetgjorda blefvo de aldrig. Och ännu under Hiskias tid, således efter Israels rikes fall, spela filisteerna den gamla rollen af judarnes fientliga grannstat.

Det folk, som vid israeliternas invandring synes hafva betydt mest i det inre af landet, är amoreerna. Därjämte omtalas bl. a. heveer, jebuseer, pereseer och hetiter. De sistnämnda äro väl identiska med det cheta-folk, som århundraden förut bildat en mäktig stat i de syriska landsändarne, och med hvilket Egyptens faraoner stodo i ömsom fientliga, ömsom fredliga förbindelser. Liksom hos fenikerna, var ursprungligen hvarje stad en självständig stat för sig med egen konung. Längre fram trädde flera städer i förbund, under ledning af den starkaste och folkrikaste staden. Att kananeernas kultur varit ganska betydande, det visar oss icke blott bibeln, man ser det äfven af egyptiska källor, inskrifter från Seti I:s och Ramses II:s tid.

Israels folk kom nu öfver dessa tämligen högt utvecklade kanaaneer såsom verkliga barbarer och foro sannerligen icke lenhändt fram. För vår humaniserade tid är det verkligen upprörande att läsa om de råa grymheter, som de vid sin eröfring af »löftets land» föröfvade, och det bidrager endast att göra dessa blodsdåds minne ännu afskyvärdare, att de utfördes i religionens namn, till åtlydnad, som det hette, af stamguden Jahves uttryckliga befallning. I staden Aj

Digitized by Google

t. ex. dräptes äfven kvinnorna; fem förbundna småkonungar, som gömt sig i en jordkula vid Makkeda, lät Josua draga fram och befallde de öfversta af krigsbefälet att trampa på deras halsar, hvarefter han dräpte dem och lät dem hänga i träd intill solnedgången. En allmän skildring af hans blodiga framfärd ger Josuas bok (X, 40) i följande ord, som i sin torra nakenhet vittna om, huru ringa äfven på den senare tid, då Josuaboken skrefs, ett människolif var aktadt: »Alltså intog Josua hela landet: bergsbygden, sydlandet, låglandet och bergssluttningarne, och slog alla konungar där och lät ingen slippa undan och gaf till spillo allt hvad anda hade, såsom Jahve, Israels gud, hade bjudit.»

Efter Josuas död råkade israeliterna en tid i underdånighetsförhållande till mäktiga kringboende folk. Domareboken omtalar en åttaårig träldom under en arameisk konung, vid namn Kusan-Risataim. En mansålder senare blefvo de skattskyldige under moabiterna. En gång framfördes israeliternas skänker till moabitkonungen af en deputation, som anfördes af suffeten (»domaren») Ehud; sedan denne aflämnat skatten, anhöll han om enskild audiens, hvilket beviljades. Eglon, moabiternas kung, satt på sin tron. För att få honom inom stickhåll säger Ehud: »Jag har ett gudaord att säga dig.» Eglon reste sig, och i detsamma stötte Ehud ett under kläderna gömdt svärd i den korpulente mannens buk, hvarefter han gick ut och slog dörren i lås efter sig. Därefter lät han hastigt uppbåda Israel till resning.

Ohyggliga äro i sanning de många dylika drag af råhet, våld och list, som skymta fram ur »Domarebokens» äfventyrsrika sägner från denna mörka tid. Än besjunges en beslutsam och trolös kvinna, Jael, som lockar in en kanaaneisk härhöfding, Sisera, i sitt tält, pysslar väl om honom, ger honom mjölk att läska sig med för att sedan, när han sofver, hamra en plugg genom hans tinning. Detta är den bragd, som förhärligas i den poetiskt verkningsfulla »Deboras segersång», en af Israels äldsta dikter. Judit, som många århundraden senare prisas för att hon på liknande sätt, blott med ännu mer raffinerad kvinnolist, skar hufvudet af Holofernes, hade i denna Jael sin föregångerska och sitt äggande ideal. På ett annat ställe förtäljes huru en man, för att få vara i fred för »onda män» i staden Gibea, prisgifver sin frilla, som handteras skändligen hela natten, tills hon, när morgon gryr, ligger somnad i den eviga sömnen vid tröskeln till mannens tillstängda härberge. När han vaknar och finner henne död, hugger han hennes

Digitized by Google

kropp i 12 delar och sänder dem öfver hela Israels land för att mana till hämnd mot Gibeas män. Och ännu på Samuels tid råda samma barbariska seder. Samuel tager amalekitkonungen Agag, som Saul velat skona, och »hugger honom i stycken inför Jahve.» Under dessa vilda blodsdåd danas emellertid ett dödsföraktande släkte, icke minst bland de till undergång vigda Kanaanfolken. Det är gripande att läsa t. ex. om den nyssnämnde Agags sista gång mot döden. »Samuel sade, heter det:[1] 'Fören fram till mig Agag, Amaleks konung.' Då gick Agag med gladt mod fram till honom. Och Agag sade: 'Nu är det sannerligen förbi med dödens bitterhet'. Men Samuel sade: 'Såsom ditt svärd har gjort kvinnor barnlösa, så skall ock nu din moder blifva barnlös.' Därpå högg Samuel Agag i stycken inför Jahve i Gilgal.» Dessa korta rader rymma i all sin enkelhet en storslagen tragedi om ett hjältemodigt folks undergång. Rättskänslan får trösta sig med tanken, att detta folk i sin välmaktstid kanske varit lika grymt.

Och ej mindre högtragiskt är det drama, som utspelas i Gaza, då den sina ögons ljus beröfvade jättestarke folkhjälten *Simson* griper om festpalatsets pelare och låter sig krossas under dess ruiner tillika med tusentals filisteer med alla deras där församlade höfdingar. Sant är, att Simsonsägnerna äro starkt bemängda med den diktande fantasiens alster, men de afspegla dock tidens skaplynne.

Något erkändt världsligt statsöfverhufvud fanns icke. Inom de särskilda stammarne uppstodo då och då tillfälliga stridsledare, som i mån af sin framgång tillvunno sig mer eller mindre vidsträckt erkännande. Det var de s. k. domarne (hebr. *sjofêt,* samma ord som det fenikiska, äfven i Kartago förekommande, *suffet*). Men vid sidan af dem ägde öfversteprästen på den plats, där Israels förbundsark var uppställd, stort anseende och kan betraktas som den fredlige regenten, medan »domaren» var förbundshärförare i strid och för öfrigt stamhöfding. Den siste och störste af domarne var *Samuel,* till hvars personlighet en ny tid anknyter sig, profeternas. Såsom folkets andliga ledare börja nu tid efter annan framträda siare, som ansågos mottaga direkta meddelanden från Jahve och troddes vara i stånd att förutsäga kommande tider. Till dem vallfärdade man, liksom i Hellas till oraklerna. »Skänker» skulle man medföra, ty siarne gåfvo lika litet som

[1] 1 Sam. XV, 32 ff.

Digitized by Google

guden i Delfi sina orakelsvar för intet. Upplysande är i detta afseende berättelsen om Sauls första möte med Samuel.[1]

Han var med en tjänare ute och sökte efter sin faders bortgångna eller röfvade åsnor. Sedan de vandrat genom flera bygder utan att finna hvad de sökte, säger tjänaren, när de kommit in i »Sufs land»: »Se i denna stad finns en gudsman; han har stort anseende; allt hvad han säger, det inträffar. Låtom oss gå dit.» Saul svarar: »Men om vi gå dit, hvad skola vi då taga med oss åt mannen? Brödet är ju slut i våra ränslar, och vi hafva icke heller någon annan gåfva att taga med oss åt gudsmannen. Eller hvad hafva vi väl?» Tjänaren genmäler: »Se här har jag i min ego en fjärdedels sikel silfver: den vill jag gifva åt gudsmannen, på det att han må säga oss, hvilken väg vi böra gå.» Saul finner förslaget godt, och man frågar några vattenhämtande flickor, om siaren är i staden. »Ja», svara de, »han har i dag kommit till staden; folket firar nämligen i dag en offerfest på höjden. Om I nu gån in i staden, träffen I honom, innan han går upp på höjden till måltiden, ty folket äter icke, förr än han kommer. Han skall först välsigna offret.» De gå nu och möta Samuel, när han just är på väg till offerhöjden. De få upplysning om åsnorna, hvarjämte Samuel, som dagen förut har fått en uppenbarelse, förbereder Saul på att han skall varda Israels konung och härförare mot filisteerna.

Från Samuels tid och möjligen från honom själf härrör uppkomsten af s. k. profetföreningar eller kongregationer, som kunna anses motsvara senare tiders »kloster». Kring en ansedd, stundom utan tvifvel med ovanliga psykiska krafter utrustad »siare», »skådare»,» »drömmare» — bibeln har flera namn på detta äldsta slag af profeter — samlade sig hela skaror af religiöst sinnade unge män, som kalla honom »min fader» (jfr titeln »fader» på klosterföreståndare) och själfva kallas »profetsöner». Deras i allmänhet asketiska lif ägnades åt stilla betraktelser och försjunkande i religiösa stämningar, hvarvid musik och sång bidrogo till framkallande af andlig hänförelse och inspiration. Möjligen sysslade de ock med upptecknande af sägner och sånger om forna tider. Samuel vann med tiden ett allt mer stadgadt anseende såsom folkets ledare. På sin ålderdom satte han sina söner till domare. Men det klagades öfver partiskhet och oskicklighet hos dem, och folket bad Samuel, heter det, att han skulle genom sin invigning helga åt dem en man, som kunde bli deras konung, såsom de kringboende folken hade. Så tillkom, enligt första Samuelsboken, *Sauls* val till konung vid en folkförsamling i Mispa. Idén var icke i allas tycke, men efter en seger öfver ammoniterna blef Saul ånyo, och nu vid ett möte i Gilgal, mera allmänt erkänd som Israels konung. »Bland

[1] 1 Sam. IX.

Digitized by Google

Israels barn fanns ingen man, som var skönare än han», säger författaren till första Samuelsboken, »han var hufvudet högre än allt folket.» Han besegrar ammoniterna och sätter sig i respekt hos moabiter, edomiter och andra grannfolk. Svåraste dusten har han, som vanligt, med filisteerna. Långvariga voro hans strider med dem, och till sist ser han tre sina söner falla för deras segrande vapen på Gilboa berg; själf ser han ingen räddning, och för stolt att vänta på döden från fiendehand störtar han sig på sitt svärd. Filisteerna hänga upp hans kropp på murtinnarne i Betsan. Detta torde ha tilldragit sig omkr. 990 f. Kr.

En högpoetisk sorgesång öfver Saul och hans son Jonatan är bevarad i 2 Sam. I, 19 - 27, och det finnes intet skäl att betvifla, att denna s. k. »bågsång» är författad af *David,* Jonatans vän. Däremot är det ovisst, huru mycket af »Davids psalmer» som verkligen härrör från David. En mycket stor del af dem tillhör en långt senare tidsålder. Davids klagosång öfver Saul och Jonatan, ett af de äldsta profven på israelitisk poesi, är af följande lydelse:

Din härlighet, Israel, ligger slagen på dina höjder.
Huru hafva icke hjältarna fallit!

Förkunnen det icke i Gat,
bebåden det icke på gatorna i Askalon,
att filisteernas döttrar ej må få glädja sig,
att de oomskurnas döttrar icke må fröjda sig.

I Gilboa berg, må på eder falla hvarken dagg eller regn,
ej heller finnas något tält med offergärder.
Ty där slogs hjältarnas sköld till marken,
Sauls sköld, ej sedan smord med olja.

Från slagnas blod, från hjältars fett
vek Jonatans båge icke tillbaka
och vände Sauls svärd ej fruktlöst åter.

Saul och Jonatan, för hvarandra så kära och ljufliga i lifvet,
de blefvo icke heller i döden åtskilda,
dessa, som voro snabbare än örnar
och voro starkare än lejon.

Israels döttrar, gråten öfver Saul,
som klädde eder i skarlakan och yppighet
och prydde edra kläder med gyllene smycken.

Digitized by Google

Huru hafva icke hjältarna fallit i striden!
Jonatan ligger slagen på dina höjder.
Jag sörjer dig, min broder Jonatan;
du var mig mycket ljuflig.
Din kärlek var mig mera värd än kvinnokärlek.
Huru hafva icke hjältarna fallit
och stridsvapnen blifvit förstörda!»

Kring Davids gestalt har folksagan spunnit sin brokiga väf, och det är, kan man säga, ett helt epos, som innehålles i Samuelsböckerna och början af första Konungaboken. Där förtäljes den mäktige härskarens underbara öden under ett orofylldt och bragdrikt lif alltifrån de ungdomsdagar, då betlehemiten Isais son vaktar sin faders får och därvid får pröfva sitt mod i nattliga strider mot ödemarkernas rofdjur, ända till de dagar, då den grånade, på guld, gemåler och söner rike sultanen »icke kunde hållas varm, ehuru man höljde täcken öfver honom», förr än den skönaste ungmön i Israel, Abisag från Sunem, lades i hans famn.

Med David uppnår Israel sin politiska höjdpunkt. David var på sin tid en mäktig härskare, i viss mån jämförlig med de senare storkonungarna i öster. Han eröfrade Jerusalem, som från den tiden blir konungastaden, och lyckas, hvad ej Saul förmått, göra ett slut på filisteernas ständiga småkrig. Moabiterna bära honom skänker, d. v. s. skatt, han inlägger besättningar i arameernas och edomiternas land. Ammoniterna, som efter Sauls tid åter rest sitt hufvud, kufvar han i grund. Deras hufvudstad Rabbat-Ammon stormade han. Deras konungakrona, af massivt guld, tog han från innehafvarens hufvud och satte på sitt. »Och folket förde han ut och lade dem under sågar och tröskvagnar af järn och bilor af järn och öfverlämnade dem åt Molok. Så gjorde han med Ammons barns alla städer.» [1]

David hade varit på väg att ärfva det störtade chetarikets makt: han var helt visst vid slutet af sin regering den mäktigaste härskaren mellan Eufrat och Nilen. Under sonen *Salomo* sammanhölls ännu hans rike nödtorftigt, men under den yttre glansen doldes ett annalkande förfall. Salomo lät emellertid smycka, befästa och med nyttiga inrättningar förbättra Jerusalem. Så lät han stenlägga gator och vägar med basaltstenar från Basan, han lät bygga en väl befästad mur kring den redan af naturen väl skyddade staden, och förbundshelgedomen, som

[1] 2 Sam. XII, 31.

Digitized by Google

ännu under Davids tid varit på flyttande fot, fäste han för all framtid vid Jerusalem, som därigenom framför allt blef den heliga stad, som det sedan dess varit. Huru mycket af Salomos historia, som verkligen förtjänar detta namn, är svårt att afgöra. Det saknas icke ens kritici, som i hela Salomotraditionen se en legendarisk, allt igenom ohistorisk saga. Men allmännast och sannolikast är dock antagandet, att Sa-

92. **Bro öfver Kidron med utsikt åt den s. k. »Absalons graf»** (byggnadsrester från den hellenistiska tiden). Efter fotografi.

lomo varit en historisk personlighet, och att med frånseende från den nationella färgläggningen och vissa inflickade legender (t. ex. den flerestädes på andra håll återkommande om det visa domslutet m. m.) Konungabokens skildring hvilar på verklighetens underlag.

Davids upphöjelse hade aldrig af de nordisraelitiska stammarne betraktats såsom fullt rättmätig. Den innebar ju ock ett uppror mot Sauls hus. Häri ligger redan fröet till den blifvande söndringen mellan Juda och Israels riken. De judiska historieskrifvarne skildra denna

Digitized by Google

söndring såsom ett de 10 stammarnes affall, under det i själfva verket de 10 stammarne, hvilka voro den ojämförligt största delen af nationen, hade vida större skäl att betrakta Davids ätt såsom en revolutions- och söndringsdynasti, som representerade minoriteten. Det rådde af många skäl en viss motsättning mellan Juda och Israel eller Efraim. Redan boningsplatsernas olika geografiska förhållanden gaf ett annat skaplynne åt den ena än åt den andra folkgruppen. »Juda berg» och »Juda öken» äro betecknande namn för naturbeskaffenheten af

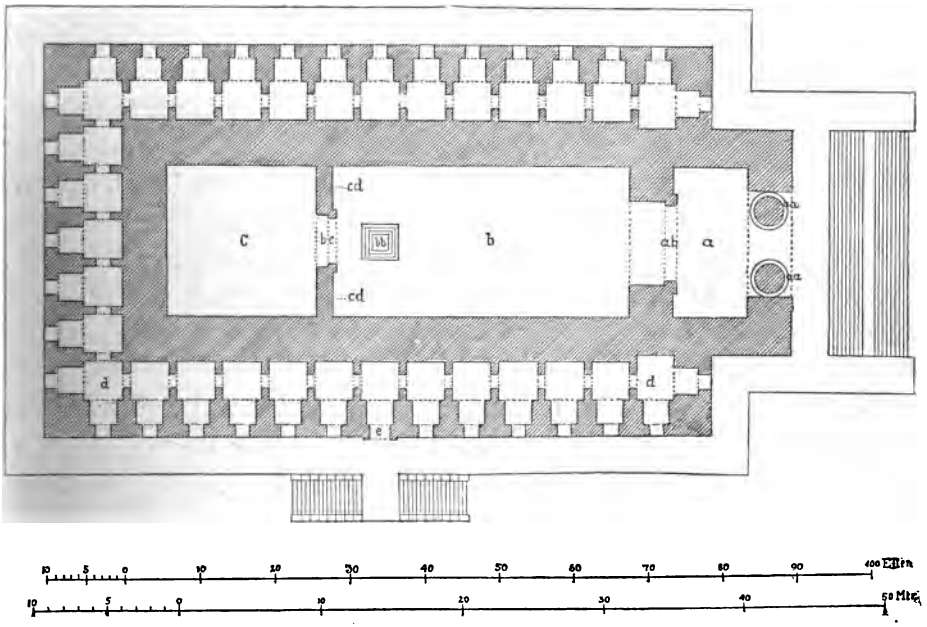

93. **Plan af Salomos tempelbyggnad.** Enligt v. Ritgen och Stade.
a = förhall, *aa* = de båda stora bronspelarne, *b* = »det heliga», *c* = »det allra heligaste» (mörkt), *cd* = cedervägg, *ab* och *bc* = dörrar, *bb* = skådebrödsbordet, *d* = den lägre sidobyggnaden (för tempelredskap, tempelgåfvor m. m.), *e* = ingång därtill.

det sydliga Palestina. Jerusalems exempellöst förträffliga läge ur försvarssynpunkt och hela landets vilda bergnatur befordrade uppkomsten af ett självständigt och trotsande litet folk i denna trakt. »Jisreels slätt» är däremot det typiska namnet på hufvudbeståndsdelen af det bördiga och lägre liggande nordlandet, hvars berg, såsom Ebal och Garisim inne i landet, Karmel vid kusten och de galileiska bergåsarne i norr, voro af helt annan natur än de branta fjällväggarne i Juda. Och hvilken skillnad mellan de karaktäristiska sjöarna i söder och i norr: det dystra, med öknen och bergsskrefvorna harmonierande Döda

Digitized by Google

hafvet å ena sidan och den leende, af rik växtlighet, natursköna kullar, blomstrande byar och städer omgifna sjön Genesaret i norr! Därtill kom en viss nedärfd olikhet i skaplynnet hos folken. Det finns till och med forskare, som förneka Juda-stammens ursprungliga samhörighet med Efraim och nordstammarne. Juda anses af dem vara väsentligen en äldre kanaaneisk stam. Härmed må nu förhålla sig huru som helst — det fanns emellertid nog och öfvernog af motsatser.

David hade sökt göra Jerusalem till politisk och religiös medelpunkt för hela Israel, och hvad han under sin oroliga lefnad ej medhunnit, hade fullbordats af Salomo, som med förut okänd prakt byggt det guldglänsande templet åt Jahve och ett starkt befästadt palats för sig själf. Templets form, som noggrannt beskrifves i bibeln, påminner nästan mer om egyptiska än babyloniska förebilder. Förbindelsen var ju också vid denna tid ganska intim mellan Egypten och Israel, och Salomos förnämsta gemål var en egyptisk konungadotter. Fenikiska byggmästare och handtverkare uppförde och smyckade byggnaderna. Om Salomos förbund med fenikern Hiram och om sjöfärderna till guldlandet Ofir, om drottningen af Saba m. m. är i annat sammanhang redan taladt (se ofvan sidd. 147, 150, 157).

Salomo var hvarken i religiöst eller politiskt afseende samma kraftnatur som hans fader David. I religionen var han mycket fördragsam och stötte de rättrogna Jahvedyrkarne genom vidsträckta medgifvanden åt främmande gudstjänst — enligt uppgift för sina många från andra länder komna gemålers skull. Den njutningslystne och praktälskande monarken blef visserligen vida berömd genom sitt intresse för konst och litteratur, men rikets yttre styrka aftog under hans tid, och då han var död utbröt den gamla stridigheten mellan Efraim och öfriga nordisraelitiska stammar å ena sidan samt sydfolket å den andra. »Hvad del hafva vi i David? Icke hafva vi någon arfslott i Isais son? Drag hem till dina hyddor, Israel! Se nu själf om ditt hus, David!», låter den judiska häfden de 10 stammarnes ombud säga, då Salomos son Rehabeam afslår deras framställning om lindring i skatterna (1 Kon. XII, 16). Denna splittring blef ödesdiger. Två små stater, som ofta voro oeniga och omgåfvos af farliga grannar, försvagade ömsesidigt hvarandra, då de i stället bort hålla samman och stärka sin ställning mot nordens och österns eröfringslystna folk.

Grundläggaren af nordstaten, »Israels rike» i ordets trängre mening (rättare kanske efter den förnämsta stammen, »riket Efraim»), var

Digitized by Google

94. **Israelitiska typer från nionde seklet f. Kr.** Reliefer från en svart basaltobelisk, rest af Salmanassar till minne af hans segerrika härtåg i Syrien 842. (British Museum, London).

Relieferna anses vanligen föreställa den israelitiske konungen *Jehus* tribut och skänker, som bäras fram inför storkonungen. »Tribut af Jaua, Omris son» heter det nämligen i kilskriftstexten. Om tydningen af »Jaua, Omris son» se vidare sid. 201 ff.

Digitized by Google

Jerobeam, som redan under Salomos tid varit det efraimitiska missnöjets underblåsare och för sina stämplingar måst fly till Egypten, där Palestinas småherrar flitigt skvallrade på hvarandra och genom ständiga intriger af ålder hållit oron vid makt, såsom de flera gånger nämnda Tell-el-Amarna-brefven för sin tid bekräfta. Jerobeam lät i staden Bet-El (»Guds hus») och i Dan uppställa »guldkalfvar», gudabeläten i egyptisk tjurform, och lät utropa: »dessa äro dina gudar, Israel», på det folket skulle afvänjas från gudstjänsten i Jerusalem. Dock synes tron på Jahve hafva ägt bestånd äfven i det efraimitiska riket vid sidan af mångguderiet. Detta rikes historia är en oafbruten följd af revolutioner och tronstrider, medan i Juda Davids ätt under flera sekler bibehölls vid makten. Jerobeams son, *Nadab,* blef visserligen konung men störtades genom en sammansvärjning af *Baesa.* Dennes son och efterträdare *Ela* fick samma slut. »Då han en gång i Tirsa hade druckit sig drucken i Asas hus, öfverhofmästarens i Tirsa, kom *Simri* dit och slog honom till döds och blef konung i hans ställe. Och han slog hela Baesas hus utan att låta en enda lefvande varelse blifva kvar.» [1]

Något efter år 900 [2] upphöjdes genom en mot Simri riktad militärresning härhöfvidsmannen *Omri* till konung öfver riket Efraim. Han byggde Samaria och efterföljdes af sin son *Achab* (875–853), som med sin tyriska gemål Isebel införde fenikernas praktfulla och bullersamma Baals- och Astartedyrkan. Härigenom kom han i häftig strid med den gamla Jahvereligionens folkliga bärare, af hvilka *Elias* från Tisbe är den störste. Historien om denna religionsstrid höjer sig stundom till mäktigt gripande patos och verkar trots den konstlösa framställningen med kraften af en fornhellensk tragedi. Achabs son *Joram,* som efterträdt sin äldre broder, *Ahasja,* dödas, och alla utrotas slutligen af Jahvereligionens krigiske försvarare, *Jehu* (843—815), af nimsidernas ätt. Denne far fram med en för vår tids nerver upprörande grymhet, och utan att ens visa försyn för kvinnan låter han kasta den af folket fanatiskt hatade Isebel ut genom konungaborgens fönster, till ett rof för hundarne. 70 manliga ättlingar af Achab blefvo på Jehus befallning halshuggna; deras hufvuden lades i korgar och skickades till Jehus läger på Jisreels

[1] 1 Kon. XVI, 9-11.

[2] Då den bibliska kronologien icke stämmer öfverens med sig själf, uppgifvas konungarnas regeringstid olika efter olika beräkningar. Största skillnaden är för Omris tid omkr. 40 år (enl. några 928–911, enl. andra 888—876); men aftager sedan småningom, till dess kronologien blir fullt säker med judakonungen Josia (640–609). Vid tidsberäkningen här ofvan har förf. följt Ed. Meyers beräkning.

Digitized by Google

slätt. »Sedan slog Jehu i hjäl alla, som voro kvar af Achabs hus i Jisreel, äfvensom alla hans förtrogne och präster och lät ingen slippa undan.» (2 Kon. X, 11). Baalprästerna samlade han med list i ett tempel och lät sedan sitt folk nedslakta dem till sista man.

Omri hade kufvat Moab och sålunda återvunnit den öfverhöghet, israeliterna på Davids tid haft öfver detta folk. Äfven Achab hade upprätthållit denna öfverhöghet. Men efter hans död försökte moabiterna frigöra sig. Om detta genom ett nyare inskriftfynd särdeles intressant vordna försök berättas i andra Konungaboken (III, 4—8; 21—27):

»Nu var det så, att *Mesa*, konungen i Moab, som dref boskapsskötsel, erlade i skatt till konungen i Israel hundra tusen lamm och ull af hundra tusen vädurar. Men när Achab var död, afföll konungen i Moab från konungen i Israel. Då drog konung Joram ut från Samaria och mönstrade hela Israel. Därpå tågade han åstad och sände bud till Josafat, konungen i Juda, och lät säga honom: 'Konungen i Moab har affallit från mig. Vill du draga med mig för att strida mot Moab?' Han svarade: 'Ja, jag vill draga dit upp. Jag såsom du, mitt folk såsom ditt folk, mina hästar som dina hästar!' Och han frågade: 'Hvilken väg skola vi draga dit upp?' Han svarade: 'Vägen genom Edoms öken'.» — — — —

»Då nu moabiterna allesammans hörde, att konungarna hade dragit upp för att strida mot dem, uppbådades alla som voro vid vapenför ålder eller därutöfver, och dessa inställde sig vid gränsen. Men bittida om morgonen, när solen gick upp och lyste på vattnet, sågo moabiterna framför sig vattnet rödt som blod. Då sade de: 'Detta är blod; konungarna hafva helt visst råkat i strid sins emellan och därvid slagit ihjäl hvarandra. Nu till bytet, Moab!' Men när de kommo till Israels läger, stodo israeliterna upp och slogo moabiterna, och dessa flydde för dem; och de kommo in i landet och slogo ytterligare moabiterna. Och de refvo ned städerna, och på alla bördiga åkerstycken kastade de hvar och en sin sten och fyllde dem så, och alla vattenkällor kastade de igen, och alla nyttiga träd fällde de, så att de till slut lämnade kvar allenast stenarna af Kir-Hareset. Och slungkastarna omringade staden och besköto den. När nu Moabs konung såg, att striden blef honom öfvermäktig, tog han med sig sju hundra svärdbeväpnade män för att slå sig igenom till Edoms konung, men de kunde det icke. Då tog han sin förstfödde son, som skulle blifva konung efter honom, och offrade honom till ett brännoffer på muren. Men då kom stor förtörnelse öfver Israel, så att de bröto upp och drogo ifrån honom och vände tillbaka till sitt land igen.»

År 1868 fann den tyske missionären Klein i ruinerna af den moabitiska kungastaden Dibon (n. v. Diban) en stor stenskifva med en inskrift på 34 rader från den i Konungaboken omnämnde Mesas tid. In-

Digitized by Google

95. **Den moabitiske konungen Mesas inskrift** (ristad omkr. 850 f. Kr.).

Inskriftens början lyder, återgifven rad för rad, på följande sätt:

1. Jag är Mesa, Kemôsjméleks son, Moabs konung, d
2. iboniten. | Min fader var konung öfver Moab 30 år, och jag blef
3. konung efter min fader, | och jag har gjort denna helgedom åt Kemôsj i Karcha,[1] för Mesas (?) räddning,
4. ty han räddade mig från alla konungarne och lät mig se min lust på alla mina fiender. | Omr

[1] Vokalerna i namnet äro osäkra.

Digitized by Google

5. i, Israels konung, förtryckte Moab lång tid, ty Kemôsj var vred på sitt
6. land. | Så följde honom hans son och sade, äfven han: jag vill förtrycka Moab. | I mina dagar talade han så,
7. men jag såg min lust på honom och på hans hus, | och Israel gick under för evigt

— —

14. ... | Och Kemôsj sade till mig: gå, tag Nebo från Israel, och jag
15. gick under natten och kämpade emot det från morgonrodnadens uppgång ända till middagen, | och jag in-
16. tog det och dödade alla, 7000 män och gossar (?), | kvinnor och flick
17. or (?) och slafvinnor, | ty åt Asjtar[1] hade jag invigt det. | Och jag tog därifrån Jahves altar-
18. kärl (?) och förde dem inför Kemôsj | ...

— —

skriften, som är af det högsta språkvetenskapliga intresse såsom det kanske äldsta hittills kända dokument med ren bokstafsskrift, handlar just om det ifrågavarande kriget och ger å sin sida, liksom Konungaboken å sin, ett nytt exempel på patriotismens benägenhet att framställa historien med nationell partiskhet. Det framgår således dock af bägge berättelserna, både den israelitiska och den moabitiska, att Moab lyckades häfda sin självständighet. Icke minst intressant är Mesainskriften, därigenom att den visar, huru likartadt med Israel moabiterna tänkte, uttryckte sig och bådo till sin gud Kemosj — på samma sätt som Israel till Jahve. Men för Israel var Kemosj »de moabiters styggelse», liksom väl tvärtom Jahve var en styggelse i moabiternas ögon.

Men vi återgå till Jehu. Han lyckades icke lika väl i sin yttre politik. Delar af hans rike lösryckte sig, och själf måste han ödmjuka sig och bära fram skänker inför Salmanassar, såsom bilden här ofvan (sid. 197) utvisar. Inskriften lyder: »Skatt af Jaua[2], Chumris son, silfver- och guldtackor, skål af guld, öskanna af guld, bägare af guld, ämbar, blytackor, konungaspira, spjutskaft (?), mottog jag.»

Under Jehus son *Joahas'* tid blef Israel ett lydland under *Hasaels* och hans son *Benhadads,* de i Damaskus residerande arameiska konungarnes, välde. *Joas,* Joahas' son, lyckades väl till en tid åter frigöra sitt land från Benhadads ok, och hans son *Jerobeam II,* den mäktigaste konungen af nimsidernas ätt, upprätthöll självständigheten un-

[1] Vokalerna i namnet äro osäkra.

[2] Nyligen har dock framställts en förmodan att ordet *Jaua* skulle varit ett kollektivnamn för israelitiska konungar vid denna tid (jämför titeln farao i Egypten) och att följaktligen ingen säkerhet finnes för att »Chumrissonen Jaua» skulle syfta just på Jehu. Det enda, som med säkerhet kan fås fram af inskriftsnamnet, skulle då vara en israelitisk konung, som lefvat efter Omris (= Chumri) tid.

Digitized by Google

der en fyrtiotvåårig, lysande regering. Men sonen *Sakarja* blef den siste af nimsiderna: efter endast 6 månaders regering blef han ihjälslagen af en upprorsman, som tydligen hade folkets flertal på sin sida och som nu svingade sig upp på tronen. *Sallum* — så hette denne — fick emellertid betaldt med samma mynt, i det den i assyrernas historia omnämnde *Menahem* gjorde en revolution, slog Sallum till döds och blef konung i hans ställe. Denne Menahem efterlämnade ett dystert minne. Staden Tifsa, som ej velat öppna portarne för hans revolutionära skaror, förhärjade han med ett barbari, som söker sin like. »Alla dess hafvande kvinnor lät han upprista», heter det bl. a. i 2 Konungaboken (XV, 16). Och när Tiglatpileser inföll i landet måste han blidka denne med 1,000 talenter silfver, hvilka han tog ut med en skatt af 50 siklar silfver på hvar och en af de burgnare invånarne. Mot Menahems son och efterträdare, *Pekaja,* stiftade hans krigsöfverste *Peka* en sammansvärjning och dödade honom, för att själf röna Sallums öde, då han i en ny upprorsmakare, *Hosea,* Elas son, den siste regenten öfver Israels rike, fick sin egen baneman.

Den viktigaste politiska tilldragelsen i detta rikes historia var det stora förbund, som ingicks mellan Peka, konung öfver Israel, och Rason af Damaskus samt andra syriska furstar, i afsikt att efter störtandet af Juda rike bilda en syrisk storstat — en rörelse, i någon mån jämförlig med enhetssträfvandena i Italien, Tyskland och Skandinavien i nyare tid, så vidt man på dåtida förhållanden kan tillämpa en så modärn jämförelse. I sin förtviflan öfver Judarikets hotande sammansmältning med grannstaterna visste Ahas, dess dåvarande konung, ingen bättre råd än att anropa Tiglatpilesers hjälp, som han också erhöll — naturligtvis på bekostnad af sin självständighet. Han hade således i valet mellan anslutning till de närmaste stamfränderna eller till storkonungen valt den senare. Han handlade med andra ord på samma sätt som om t. ex. en af de små skandinaviska staterna, hotad af de båda andra, skulle gifva sig under Ryssland, eller — för att liknelsen må bli ännu mera öfverensstämmande — under en aflägset besläktad stormakt, t. ex. Tyskland eller England.

Det lutade efter Hoseas uppträdande till fall för det så godt som i anarki råkade Israels rike. Redan under Pekas tid hade Tiglatpileser ihtagit större delen af landet, däribland hela Galileen, och bortfört dess folk till Assyrien, och under Hoseas tid kom Salmanassar, såsom förut är omtaladt, och angrep Samaria, hvilket efter tre års belägring slutli-

Digitized by Google

gen intogs och förstördes af Sargon, hvarpå nya folkskaror bortfördes till Assyrien och Medien (722). »Konungen i Assyrien hade fått veta», heter det,[1] »att Hosea förehade stämplingar, i det han skickade sändebud till So, konungen i Egypten, och icke, såsom förut, hvart år sände skänker till konungen i Assyrien.»

Judiska häfdatecknare, som skildra undergången, gifva folkets afguderi skulden därför: »De öfvergåfvo alla Jahves bud och gjorde sig gjutna beläten, två kalfvar; de gjorde sig ock aserer[2] och tillbådo himmelens hela härskara och tjänade Baal. Och de läto sina söner och döttrar gå genom eld[3] och befattade sig med spådom och öfvade trolldom. .... Därför blef ock Jahve mycket förgrymmad på israeliterna och försköt dem från sitt ansikte, så att icke något annat blef kvar än Juda stam allena. Dock höll icke heller Juda Jahves bud utan vandrade efter de stadgar, som Israel hade uppgjort. Så förkastade då Jahve hela Israels ätt och tuktade dem och gaf dem i plundrares hand, till dess att han kastade dem bort från sitt ansikte.»[4] Tvifvelsutan ligger häri mycken sanning. Enheten i religion hade helt visst medfört enhet och sammanhållning i politiken. De många stridiga religionsintressena medförde däremot kif och upplösning äfven i statsväsendet. All ordning försvann, och förste bäste äfventyrare tog ledningen. Då kunde undergångens dag ej vara fjärran.

Det gick i längden samma väg med sydstaten, Juda rike. Dock hade religionen här bevarats renare, och äfven i politiskt afseende hade ordningen i denna mindre, bättre belägna och lättare styrda stat varit större. Efter Salomos död kom Juda rike i strid med Egypten, hvars

---

[1] 2 Kon. XVII, 4.

[2] I samband med semiternas uråldriga dyrkan af stenar och träd stod bruket att vid de gamla kultorterna i Kanaan vörda en upprest »helig sten», »*masseba*» och en »helig påle» (eller ett, möjligen planteradt, träd), *asera*, hvari de lokala gudomligheterna, sannolikt en manlig i den förra och en motsvarande kvinnlig i den senare, troddes hafva sin boning och dyrkades med helt enkla ceremonier (begjutning med olja o. s. v.). Samma kultorter med sina heliga föremål och ceremonier öfvertogos sedan af israeliterna, för hvilka Jahve då var ortens gud, men småningom började detta anses som afguderi och förbjöds. Om Asera äfven, och särskildt här, betecknar en med Astarte samhörande gudinna, är ovisst.

[3] Liktydigt med: »uppbränna sina söner och döttrar i eld åt sina gudar» (Deut. XII, 31). Och i Deut. XVIII, 10 heter det om denna såväl med Molokstjänstens människooffer som med spådomskonsten sammanhängande företeelse: »Hos dig må icke finnas någon, som låter sin son eller dotter gå genom eld, eller som befattar sig med spådom, teckentyderi, trolldom, häxeri etc.»

[4] 2 Kon. XVII, 16—20.

Digitized by Google

farao då var den förut omtalade Sjesjonk (Sisak). Detta krig var antagligen en följd af Jerobeam I:s stämplingar under hans långa landsflykt i Nillandet. *Rehabeam* lyckades dock — till hvad pris är icke bekant — hålla sig kvar på tronen, som efter honom ärfdes af sonen *Abia*. Dennes son *Asa* var en krigisk furste, som lade flera arabiska småstammar under sig och i förening med syrerkonungen Benhadad sökte tillintetgöra det israelitiska granuriket i norr. Asas son *Josafat* ändrade politik och höll fred med Israels rike. Till bekräftelse på vänskapen blef Atalja, en dotter af Achab, förmäld med Josafats son och efterträdare *Joram*. Men hon var ingen Fredkulla. Liksom för Isebels skull förvirring och revolutioner kommit öfver Samaria, så gick det i Jerusalem för Ataljas skull. Den ofvannämde fanatiske och blodtörstige Jehu lät mörda hennes och Jorams son *Ahasja*, en grymhet, som hon besvarade med att börja en sannskyldig skräckregering i Juda, hvarvid hon af hat mot Davids ätt rasade till och med mot sitt eget blod: hon dödade sina sonsöner, af hvilka dock en, den sjuårige *Joas*, undkom genom öfversteprästen Jojadas omsorger. Samme öfverstepräst lyckades till slut få den rasande konungaänkan i sitt våld och lät henne utan förskoning dö, hvarefter han som förmyndare för gossen Joas, den ende kvarvarande telningen af Davids hus, återställde lugnet. Man har vid betraktandet af Isebels och Ataljas historia icke svårt att förstå den öfvertygelse, hvarmed israeliterna tillskrefvo kvinnan det ondas ursprung i världen. — »Joas gjorde hvad rätt var för Jahve, så länge prästen Jojada lärde honom», heter det i den bibliska krönikan, men när Jojada dog, förföll han till det populära afguderiet. Äfven i politiken var han olycklig: han måste med dryga gärder tillfredsställa de allt mäktigare syrerna. Olyckorna vållade missnöje. En revolution utbröt, och Joas mördades, hvilket dock icke hindrade, att hans son *Amasja* besteg tronen. Men sedan denne dukat under i en strid mot Israels rike, blef äfven han offer för ett omstörtningsparti. Davids hus ägde dock den obestridda auktoritet, att ingen inkräktare vågade bryta den lagliga tronföljden, utan Amasjas son *Ussia*, blef konung. Det var en kraftig och respektingifvande herre, under hvars spira välståndet steg och makten äfven utåt vidgades. Men under hans son och efterträdare *Jotam* och sonson *Ahas* återkom svagheten och beroendet. Skatt måste gifvas än åt en, än åt en annan mäktigare granne, och till sist åt assyrerna, dem Ahas, som nyss är nämndt, indrog till sin »hjälp» mot Israel och de syriska arameerna.

Digitized by Google

Under denna kritiska tid vaknade emellertid den judiska religionshänförelsen till ett mäktigare lif än någonsin. De stora profeternas tidehvarf begynner. Den mest vidtskådande af dem alla, den i tankens höga flykt och ordens majestätiska kraft oöfverträffade *Jesaja*, Amos'

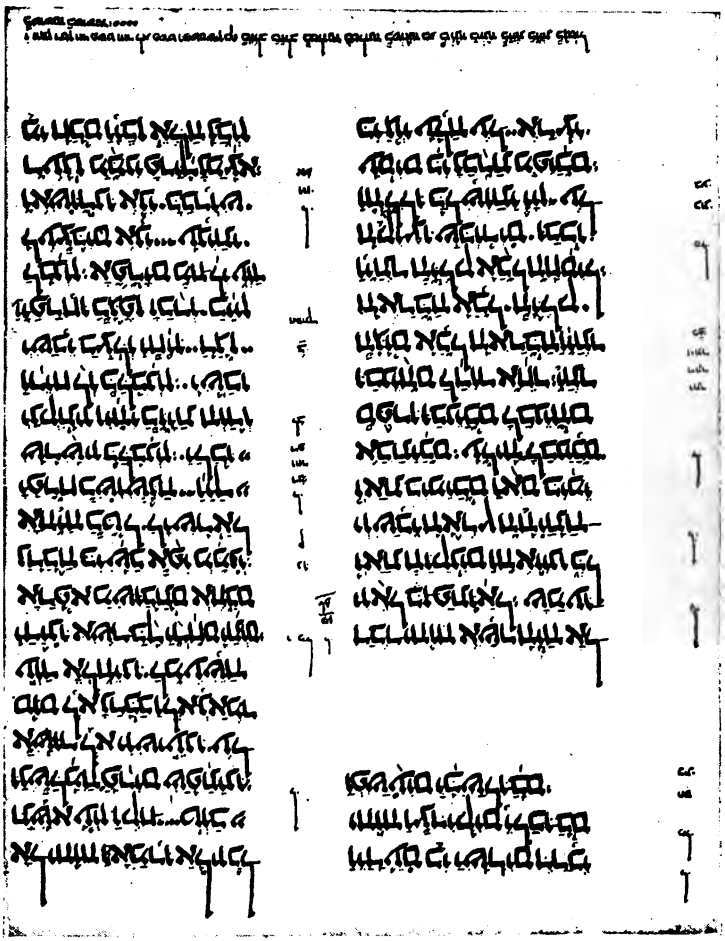

96. **Sida** (Hosea XIV, 3—Joel I, 6) **ur den äldsta i Europa befintliga hebreiska bibelhandskriften.** (En profetkodex från 900-talet e. Kr., f. n. i Petersburg). Ungefär 4 gånger förminskad.

son, uppträder som nationens andlige uppväckare (omkr. 740—700). Det är mot affallet från Moses' lag och Jahves dyrkan han håller sin ljungande straffpredikan. Vi hänvisa läsaren till den bibliska bok, som bär denne siares namn. Den ger en klar föreställning om det religi-

Digitized by Google

ösa och politiska tillståndet bland judarne på denna tid, och den gör det på ett sätt, som tillförsäkrar den ett bland de yppersta rummen i världslitteraturen. Läsaren bör emellertid vid studiet af denna skrift veta, att endast de 39 första kapitlen i hufvudsak tillhöra Jesajas tid. Senare delen af boken är skrifven af annan okänd författare ett par sekler senare, i perserkonungen Kyros' dagar. Med hänsynslös rättfärdighetskänsla bryter Jesaja stafven öfver tidens onda väsen.

Folket är fördärfvadt: »hela hufvudet är krankt, hela hjärtat sjukt; ifrån fotabjället allt upp till hufvudet är intet helt på dem, utan sårmärken, blånader och friska sår.» Ett fördärfvadt släkte äger icke heller någon motståndskraft. »Edert land är öde, edra städer äro i eld uppbrända, främlingar förtära eder jord i eder åsyn ... Och dottern Sion (= Jerusalem) står kvar som en hydda i en vingård, som ett vaktskjul på ett gurkfält, som en belägrad stad.» Men, menar folket, dyrkar man icke Jahve? Går icke gudstjänsten sin gilla gång? Bringas icke talrika offer? På denna tänkta invändning svarar den store botpredikanten: »'Hvad skall jag med edra många slaktoffer', säger Jahve. 'Jag är mätt på brännoffer af vädurar och på gödda kalfvars fett, och i tjurars, lamms och bockars blod har jag intet behag ... Bären icke vidare fram fåfängliga spisoffer! Rökverk är mig en styggelse. Nymånader och sabbater och utlysta fester kan jag ej lida — ondska tillsammans med högtidsförsamlingar. Edra nymånader och edra högtider hatar min själ ..... Edra händer äro fulla af blod. Tvån eder, gören eder rena, skaffen bort edert onda väsende från mina ögon, upphören att göra hvad ondt är. Lären eder att göra hvad godt är, faren efter det, som rätt är, hjälpen de förtryckta, skaffen den faderlöse rätt, utfören änkans sak! Kommen så och låtom oss gå till rätta med hvarandra, säger Jahve'.» Efter dessa straffdomens ord ställer han till sist försoning och en ljusare framtid i utsikt, om bättring sker. »Om edra synder än vore blodröda, så skola de dock varda hvita såsom snö ... Om I ären villige och hören, skolen I njuta af landets goda. Men om I ären gensträfvige och ohörsamme, skolen I förtäras af svärd; ty Jahves mun har talat ... Den trogna staden ... var full af rätt, rättfärdighet bodde där inne, men nu bo där mördare ... Dina styrande äro upprorsmän och tjufvars stallbröder. Alla älska de mutor och fara efter vinning ...» [1]

I följande kapitel ser siaren för sin inspirerade syn en hägrande framtid, då icke blott rätt och rättfärdighet skall vara återställd i Jerusalem, utan då alla folk skola vända sina ögon till Sions berg, där Jahve skall härska som hela jordens herre och skiljedomare. »Folken skola smida sina svärd till plogbillar, sina spjut till vingårdsknifvar, aldrig lyfta svärd mot hvarandra och icke mer lära sig örlig ... Jahve

[1] Jesaja I, 5–8; 11; 13–23.

Digitized by Google

ensam skall vara hög på den dagen. Och alla afgudar skola alldeles förgås.»[1] Jesaja är världsfredens förste store förkunnare.

Ahas' son *Hiskia* (728—697) hade tagit starkt intryck af Jesajas förkunnelse. Ett kraftigt ränsningsarbete tog sin början, riktadt i främsta rummet mot de främmande gudarnas dyrkan. I samförstånd med det till nationell hänförelse uppeldade folket, inställde Hiskia skattsändningen till Assyrien och förband sig med Egypten. De händelser, som härmed stodo i sammanhang, och assyrernas angrepp under Sanherib, äro förut berättade, (sid. 133 ff.). Hiskias son *Manasse* och sonson *Amon* motarbetade den nya religiöst- nationella stämningen: man sjönk tillbaka i de gamla vanorna, och först *Josia,* Amons son (640—609), fortsatte det religiösa nydaningsverket. Under hans tid återupplifvades och reviderades den mosaiska lagstiftningen, och »5 Mosebok» eller Deuteronomion (»den andra lagen») i sitt ursprungliga skick, förskrifver sig från denna tid (jfr sid. 185). Men den politiska självständigheten lyckades hvarken han eller någon följande konung återförvärfva, och då han af okänd anledning sökte hindra den egyptiske härskaren Neko i dennes härnadståg mot det sönderfallande assyriska riket, stupade han i slaget vid Megiddo på Jisreelslätten (609). Josia var den siste judiske regenten af någon betydenhet. Hans son *Joahas* råkade i Nekos händer och slutade sina dagar i egyptisk fångenskap, medan landet skattlades under Egypten och fick en yngre son af Josia, *Jojakim,* till lydkonung. Så kom Nebukadnesar, som tvang denne att affalla från Egypten och sända skatten till Babel. Jojakims son, *Jojakin,* försökte visserligen att afskudda sig oket men blef hårdt straffad och jämte mycket folk och många rikedomar släpad till Babel. Hans farbror, *Sedekia,* af Nebukadnesar insatt i hans ställe, blef den siste Davidsättlingen, som åtminstone till namnet regerade i Jerusalem. Huru han 586 blef tuktad för sina upprorsförsök, och huru i sammanhang därmed Jerusalem grusades och brändes, samt återstoden af landets besutna befolkning flyttades till Babylonien, är i det föregående berättadt. Landet styrdes sedermera af babyloniska ståthållare.

Därmed var den judiska nationen, politiskt sedt, tillintetgjord, men denna olycka blef i själfva verket anledningen till judarnes verkliga storhet. Med den sega karaktärsstyrka, som i alla tider utmärkt dem, höllo de fast, äfven i förskingringen, vid sina fäders tro — och

[1] Jesaja II, 4; 17, 18.

Digitized by Google

nu vida bättre än i välmaktens dagar. De blandade sig ej med »hedningarna», utan förblefvo en stat i staten. Och stora siarandar växte upp till deras andliga ledare äfven i det främmande landet. »Vid älfvarna i Babylon» sutto de och gräto öfver sin härjade heliga stad där i fjärran bortom öknarna. »Sina harpor hängde de på pilträden.» Men ur denna längtansstämning växte nya förhoppningar fram, närda af profeternas uppmuntrande ord. En dag — så siade de i Jesajas anda — skulle befrielsens timme slå, och ej blott de själfva skulle vallfärda till den heliga staden, alla jordens folk skulle en gång där söka himmelens port. En Davidsättling, »Jahves smorde», »Messias», skulle komma, hvars rike ej skulle någon ände hafva, och hvars herradöme skulle blifva den eviga fredens och rättfärdighetens tidehvarf.

I det följande skola vi se, huru den persiske världshärskaren Kyros gifver näring åt detta hopp genom sin lika statskloka som högsinta befallning, att de förvisade skulle få återvända och på nytt uppbygga Salomos nedrifna tempel.

97. **Jerusalem i våra dagar.** Fotografi från 1899.

Digitized by Google

7. Semitisk vetenskap och konst.

»Kaldeernas visdom» var i forntiden vida känd och erkänd. Väl är det sannt, att den till stor del bestod af hvad man i våra dagar skulle kalla vidskepelse och humbug, men det vore orätt att förringa det verkliga värde, den därjämte otvifvelaktigt ägde. Säkert är, att det vetande, hvaröfver det lärda ståndet, »de vise», i Babylon förfogade, redan för 4 à 5000 år sedan var större och gedignare än någonstädes på annat håll, knappast Egypten undantaget. Den vetenskap, som framför allt odlades af babylonierna, var *matematiken* och den därmed i sammanhang stående *stjärnkunskapen.* Den förra var icke endast den »babyloniska räknekonst», för hvilken romarskalden Horatius varnar, spådomskonst på grund af talens föregifna inre mystik, den gick i själfva verket ganska långt i gedigen vetenskaplighet. Man har funnit en lertafla från det fornbabyloniska rikets tid med uppgift på alla tals kvadrater till och med 60, andra dylika taflor innehålla tabeller öfver kvadrat- och kubikrötter m. m. Åter andra tabeller meddela ganska invecklade men fullkomligt korrekta beräkningar öfver mått och vikter. De matematiska kunskaperna funno sin praktiska tillämpning vid de många byggnadsföretag, väg- och kanalanläggningar, som landets beskaffenhet, riksstyrelsens behof och konungarnes praktlystnad framkallade. En annan praktisk användning af matematiken var beräkningen af himlakropparnes gång och den däraf beroende tidräkningen. I afseende härpå hafva babylonierna varit alla folks läromästare.

Deras räknesystem utgjorde en skicklig förening af tiotals- och tolftalsprincipen, med talet 60 (det första tal, hvari 10 och 12 gå jämnt upp) till grund. Det företräde att hvila på ett enda grundmått, som i våra dagar låtit det franska metersystemet utträngа alla andra, ägde det kaldeiska för mer än 4000 år sedan. Grunden för mått, mål och vikt var *alnen,* den antagna medellängden af en mansarm från armbågen till långfingrets spets, som utgjorde i vårt mått 52 $^1/_2$ centimeter och delades i 60 lika delar. Vägmåttet var *stadien,* 360 alnar eller 600 fot. *Foten* (medellängden af en mansfot) var nämligen $^{36}/_{60}$ af alnen, och kvadraten på denna fot var enheten för ytmåttet, liksom kuben på samma fot var enheten för rymdmåttet, = 31 $^1/_2$ liter. Vikten af detta kubikmått vatten var enheten för viktmåttet, *talenten,* som delades i 60 lika delar, *minor* (en mina ung. = $^1/_2$ kilogram, motsvarande

Digitized by Google

de europeiska folkens *libra,* »skålpund» etc.), och hvarje mina delades åter i 60 *drakmer.* För större tal hade man 1 *soss* = 60, 1 *ner* = 600, 1 *sar* = 6,000 enheter. De indelade tiden i sekunder, minuter, timmar, dagar, veckor, månader och år, i hufvudsak på det sätt, som sedermera efter dem vedertagits af alla kulturfolk. När därför franska revolutionens män för att betyga sin opposition mot kristendomen gjorde ett försök att upphäfva sjudagsveckan och indela månaden i tre perioder, med hvilodag hvar tionde dag, så sköto de öfver målet. Sjudagsveckan och sjundedagshvilan äro, ehuru upptagna af kristendomen, af så okristet ursprung som möjligt och voro stadgade i Babylonien vida längre tid före Kristi födelse än franska revolutionen utbröt efter samma tidpunkt. Dagen indelades i tolf timmar, men dagen var lika med dygnet, hvadan den kaldeiska timmen blef dubbelt så lång som vår. Timmen hade 60 minuter och minuten 60 sekunder, men hvardera följaktligen af dubbel längd i jämförelse med våra. Babyloniernas borgerliga år var ett månår på 12 månader med växelvis 30 och 29 dagar, såsom ännu i dag hos muhammedanerna, men de kände äfven solåret — 365 dagar, 4 timmar — och hade ett noggrannt ordnadt skottårssystem, för att bringa månåren och solåren i öfverensstämmelse med hvarandra. Månadernas namn känna vi ur judarnas skrifter (Nisan etc.). Judarne antogo nämligen de babyloniska namnen, kanske under fångenskapen, kanske ock på grund af ursprunglig gemensam tradition.

Stjärnornas indelning i planeter och fixstjärnor och de senares gruppering till s. k. stjärnbilder är en fornbabylonisk klassifikation, som ännu är känd och brukad öfverallt i den civiliserade världen. Babels präster ägde tabeller öfver tiderna för himlakropparnes upp- och nedgång — de öfver Venus, Jupiter och Mars finnas ännu i behåll — samt öfver månens skiftningar för hvarje dag i månaden. De kunde beräkna vissa kometers lopp, samt tiderna för sol- och månförmörkelser, de senare förmedelst en cykel af 223 månader. Man äger ännu kvar beräkningen för månförmörkelsen den 30 mars 721 f. Kr., som blott med några minuter afviker från den riktiga. Det var också babylonierna och icke den ryktbare grekiske astronomen Hipparkos (154 f. Kr.), som upptäckte den viktiga företeelse, som kallas »dagjämningspunkternas precession»,[1] hvars beräkning dock ej blef riktig, 30 sekunder per år,

[1] Med »dagjämningspunkter» förstår man, som bekant, de punkter, i hvilka solens skenbara bana på himlahvalfvet, »ekliptikan», skär ekvatorn, och i hvilka solens

Digitized by Google

i st. f. 50 $^1/_4$. Tiden för dagjämningspunkternas genomlöpande af ekliptikan (enligt deras felaktiga beräkning 43,200 år) kallade de en världsdag (»kosmisk dag»), som åter delades i kosmiska timmar o. s. v., så att ett vanligt år blef = en »världssekund». Måhända var det sådana »kosmiska dagar» babylonierna tänkte sig vid de sex skapelsedagar, som nämnas i Genesis' första kapitel. Man har till och med trott sig finna antydningar om en så framskriden ståndpunkt, att de skulle insett jordens klotform och rörelse kring solen samt att de skulle känt till Jupiters månar och Saturnus' ring. Det må lämnas därhän, om dessa antydningar blifvit förstådda — man måste ju tvifla på att de ägt tuber och kikare — men säkert är, att de visste månens ungefärliga afstånd från jorden, och att de tillnärmelsevis riktigt äfven kunde beräkna solens och planeternas afstånd.

Vid sidan af den vetenskapliga astronomien utvecklade sig astrologien eller den vidskepliga stjärntydarkonsten till ett slags system, som sedermera, mer eller mindre tillkrångladt eller förenkladt, lefvat kvar i världen långt in i nyare tid. Babylons visa sågo i himlakropparne representanter af gudomliga väsen, och talet 7, planeternas tal, var dem heligt. När Erik XIV »läste i stjärnorna» om den ljuslockige man, som skulle beröfva honom kronan, så var han i själfva verket en de gamle kaldeernas lärjunge. I den rikhaltiga kilskriftslitteraturen saknas naturligtvis ej astrologiska arbeten. Ett större sådant verk, omfattande några och åttio fullskrifna plattor, har bland annat vid gräfningarna kommit i dagen. Det kan icke vara från yngre tid än omkr. 2000 före Kristus. Den grekiske geografiske författaren Strabon vet dock att omtala, att icke få babyloniska präster och vise ogillade den astrologiska vidskepelsen. Det fanns, säger han, ett ganska talrikt parti ibland dem, som föraktade den och icke ville erkänna den såsom jämnbördig med andra vetenskaper. Vi se, att det sunda förnuftet alltid haft sina målsmän. Å andra sidan är vidskepelsen så godt som outrotlig. Äfven bland högt bildade hellener och romare finner man tron på stjärntydningens hemliga visdom ganska rotfästad. Kejsar Tiberius, som dock tviflade på snart sagdt allt, och som t. ex. föga brydde sig om religionen, »emedan han var öfvertygad, att allt styrdes af ödet»,[1] hörde icke desto mindre till astrologiens troende och hade hos sig en

medelpunkt befinner sig två gånger om året (21 mars och 23 sept.), och »precessionen» är dessa punkters rörelse i ekliptikan i motsatt riktning mot solens.

[1] Suetonius LXIX, 1.

Digitized by Google

stjärntydande österländing. Besläktad med astrologien är magien, som i Babylonien haft sitt förlofvade land. »Stjärnskådare och trollkarlar» sammanställas ofta, när tal är om Babels charlataner.

Språkvetenskap existerade i någon mån: man har funnit kilskriftsplattor med förteckningar på ord i ett språk, hvilka motsvara ord i ett annat, således ett slags ordlistor eller lexika. Till och med ett slags böjningsmönster, begynnelsen till en grammatik, har man funnit. Liksom hämtadt ur en undervisningsbok i språk klinga exempelvis följande midt emot hvarandra stående satser, den första på sumeriska och den andra på assyriska, som här må återgifvas (med tillagd svensk öfversättning):

ki-*ni*-ta	itti-*sju*	hos *honom*
ki-*nene*-ta	itti-*sjunu*	hos *dem*
ki-*mu*-ta	itti-*ja*	hos *mig*
ki-*me*-ta	itti-*ni*	hos *oss*
ki-*zu*-ta	itti-*ka*	hos *dig*
ki-*zu-nene*-ta	itti-*kunu*	hos *eder*
in-lal	*i*sjqul	*han* vägde
in-lal-*esj*	*i*sjqul*u*	*de* vägde
in-lal-e	*i*sjáqal	*han* väger
in-lal-*ene*	*i*sjáqal*u*	*de* väga
in-*nan*-la	isjqul-*sju*	han vägde *den*
in-*nan*-lal-esj	isjqulû-*sju*	de vägde *den*
in-*nan*-lal-e	isjaqal-*sju*	han väger *den*
in-*nan* lal-ene	isjaqalû-*sju*	de väga *den*

På deras *historieskrifning* ha vi vid flera tillfällen i det föregående sett prof. Den utmärker sig knappast för någon verkligt historisk blick, såsom t. ex. de grekiska och romerska häfdatecknarnes verk. Den är ett torrt registratur, som mycket samvetsgrannt uppräknar, huru många folk och städer som kufvats, huru många människor som dödats eller gjorts till fångar, hvilka straff som fiender eller upprorsmän fått lida, hvilka skatter eller skänker som mottagits o. s. v. Det är »krönikan», den politiska historiens benbyggnad utan kött och blod. Den högre, lefvande anden saknas. Det kan annars tyckas, att uppkomsten och utvecklingen af sådana världsvälden som Assurs och Babels borde ha kunnat inspirera häfdatecknare. Men man behöfver blott erinra sig den föga mer än tre och ett halft århundrade gamla historien om en af Sveriges förste historieskrifvare, för att förstå *ett* af de hinder, som under stränga herrars, än mer under envåldsherrars spira

Digitized by Google

ställa sig i forskarens väg. Mäster Olofs »svenska krönika» fick ju icke tryckas, därför att kung Gösta ej fann innehållet svara mot sina önskningar. En assyrisk mäster Olof skulle helt visst, om man af andra skäl kunde tänka sig honom i detta tidehvarf, ej länge hafva fått behålla hufvudet på dess plats. Ett betecknande drag för den assyrisk-babyloniska krönikan är, att lika samvetsgrannt som segrar och bragder antecknas, lika omsorgsfullt förtigas nederlag och missöden. Häri ligger dock kanske intet medvetet bedrägeri. Man ansåg det som vanns, framgången, som ju var härtågens och regeringsverksamhetens syfte, såsom det enda, som var förtjänt att antecknas. Man antecknade resultaten. Misslyckandet gaf inga resultat: alltså antecknades det ej. Det enda fornsemitiska folk, som, så vidt vi ännu veta, skapat en något högre historieskrifning, är judarna.

Den *geografi,* som fanns hos de mesopotamiska folken inskränkte sig till ett uppräknande af folk och städer. Af kartor finner man intet spår. Afbildningar af städer, d. v. s. egentligen blott af deras murar, finner man ofta — men mycket schablonmässigt — på reliefer i palats och tempel.

Naturvetenskaperna stodo äfven, med undantag af den redan nämnda astronomien på en outvecklad ståndpunkt. De skrifter i *botanik, zoologi, mineralogi* o. s. v., som verkligen påträffats bland kilskriftslitteraturen, t. ex. i Assurbanipals bibliotek, innehålla väsentligen blott uppräkningar af växter, djur, stenar m. m. När någon inträngde djupare i naturens hemligheter, ansågs han såsom ett under af visdom. De hebreiska skrifterna, hvilkas författare i afseende på naturvetenskaplig insikt torde stått på ungefär samma, åtminstone icke högre nivå, anföra såsom en märkvärdighet hos den vise konung Salomo, att »han kunde tala om träden ifrån cedern på Libanon, allt intill isopen, som växer fram ur väggen. Han kunde ock tala om fyrfotadjuren, om fåglarna, om kräldjuren och om fiskarna.» [1]

I bjärt motsats till den torra krönikestilen i de historiska inskrifterna och den registrerande namnuppräkningen i de flesta öfriga vetenskaper, står den oförnekliga rikedom af känsla och fantasi, som utmärker den semitiska och icke minst den babyloniska och assyriska *poesien.* Det förefaller, som om Predikarebokens ord, att »allt hafver sin tid», skulle ha fått sin tillämpning äfven här: man ansåg tydligen krönikan för ett slags kortfattadt protokoll öfver berömliga gärningar,

[1] 1 Kon. IV, 33.

Digitized by Google

men poesien ansåg man vara till för att ge känslor och tankar uttryck, och ett så bredt uttryck som möjligt: samma tanke upprepades två eller flera gånger, den äfven från hebreernas poetiska skrifter bekanta s. k. parallelismen. Högsta rangen bland de ninivitiska skaldeskrifterna intaga de religiösa hymner, på hvilka vi vid skildringen af de semitiska religionerna haft anledning meddela exempel. »Davids psalmer» och andra prof på hebreisk lyrik, såsom stycken i Jobs bok m. m., beteckna höjdpunkten af fornsemiternas stundom verkligt sublima poesi.

Om i det gamla Egypten bland de bildande konsterna framför allt *byggnadskonsten* gör sig påmind genom jättemonumentens så godt som oförgängliga material, så är det från den semitiska fornvärlden i främsta rummet *bildhuggeriet,* som bäst bevarats åt efterkommande tider. Byggnaderna äro, såsom uppförda af förgängligare material, så godt som samt- och synnerligen fallna i grus och spillror. I stället för de solida stenväggar, som egypter, greker och romare kunde uppföra, hafva Babylons och Ninives folk, och efter deras föredöme äfven andra semiter, af brist på lätt tillgängligt stenmaterial uppkastat höga jordvallar och murar af soltorkadt eller brändt tegel. Materialets oansenlighet föranledde dem att bekläda väggarne med gips, asfalt eller plattor af dyrbarare sten, såsom marmor, alabaster och färgadt glaseradt tegel. Dessa väggbeklädnader utsirades med konstrikt och regelbundet anordnade mönster, som påminna om mattor eller väfnader. Antagligen har man ursprungligen nöjt sig med att hänga brokiga mattor öfver väggarne, såsom ett slags tapeter, och sedermera efterhärmat deras mönster i stenen.

De väldiga kungaborgarna i Ninive hafva förstörts genom brand. Väggarnes svaga material har blifvit oformliga stoft- och grusmassor, men de beklädande stenplattorna sprucko af hettan och föllo ned, så att man vid utgräfningen, tack vare dessa, kunde sluta sig till väggarnas storlek och mått.

Kungaborgarne reste sig på höga jordterrasser, som uppåt afslötos med bröstvärn och gesimser. Palatsernas inre bestod af en mängd öppna gårdar, omgifna af täckta gångar, salar och smårum. Vid ingångarne stodo som vaktande genier dessa jättelika vingade tjurar med människohufvud, hvilka man så ofta finner afbildade. De karaktäriseras ofta som *karûbu,* d. v. s. »de mäktiga, väldiga» och påminna om de *keruber,* som enligt israelitiska författare bevakade

Digitized by Google

förbundsarken eller som i profeternas syner omgåfvo Jahves tron. Den kerub, som i Genesis sättes till väktare vid paradisets port, kan man måhända tänka sig under någon liknande form. Dessa keruber torde väl ock vara förebilder såväl i sak som benämning till grekernas »grypes», det senare Europas »gripar». Fristående statyer äro för öfrigt sällsynta, men så mycket talrikare äro de reliefer, med hvilka väggarnas täckande stenplattor smyckades. Vi hafva i det föregående vid förekommen anledning såsom illustration till historiska händelser sett flera dylika, och här må ytterligare ett par bilder ur

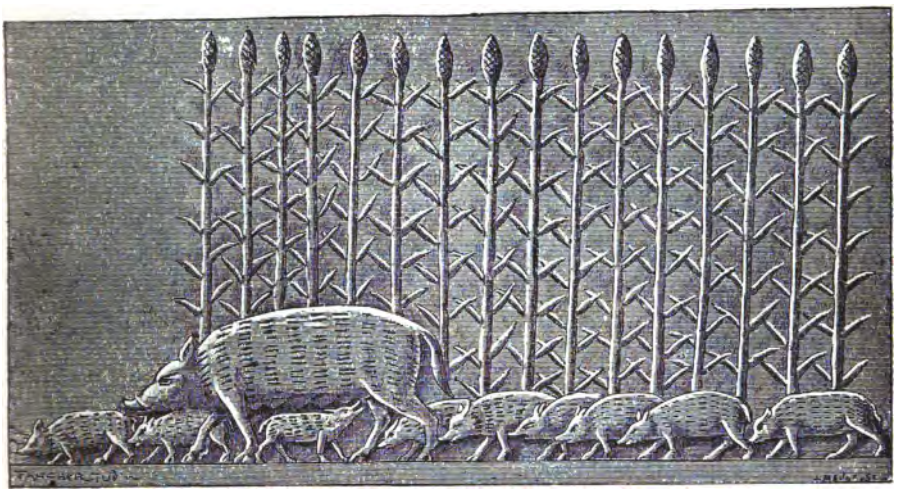

98. **Sugga med grisar.** Assyrisk relief från Kujundsjik (Ninive). Afteckning af Faucher-Gudin.

naturen och lifvet få plats. De ämnen, som i allmänhet valdes till framställning, voro religiösa ceremonier, scener ur konungarnas hvardagslif, jakt- och krigstilldragelser m. m. dylikt. Någon gång ser man hvad vi skulle kalla genrebilder, såsom t. ex. den stiliserade, men dock af vissa ansatser till naturåtergifning utmärkta bild af en svinfamilj, som här återgifves (fig. 98). Öfverhufvud finner man den semitiska plastiken mer hemmastadd i afbildning af djur än af människor. Icke utan intresse är den vidlyftiga relief, som framställer transporten af ett bildhuggeriverk (fig. 99), hvarvid människor, djur, verktyg och landskapsbilder äro sammanförda i en stor grupp, som visserligen saknar perspektiv (iakttagande af storlekens minskning i mån af det tänkta afståndet), men som dock är skickligt utarbetad.

Digitized by Google

Särskildt anmärkningsvärd är den noggrannhet, med hvilken man på bilderna återger dräktens enskildheter, i synnerhet stickerier och väfnadsmönster. En brist, som faller nutidsmänniskan i ögonen, är

99. **Transport af en kolossal staty.** Relief på muren af det s. k. Sydvästpalatset i Kujundsjik (Ninive). British Museum, London.

oförmågan att följdriktigt skilja mellan »face» och »profil». Om ett människoansikte afbildas, sedt från sidan (i profil), är dock ögat återgifvet så som om bilden skulle vara sedd framifrån (en face). Vi måste för öfrigt beundra den skicklighet, med hvilken man redan i de

Digitized by Google

förhistoriska tider, från hvilka de urgamla sumeriska sigillstämplarne härröra (se t. ex. sid. 174), förstod att framställa människo- och djurkroppar. Dessa stämplar och för öfrigt äfven kilskriftsystemet äro tydligen grundade på samma idé, som senare gaf upphof till boktryckerikonsten, och det måste anses bero på den babyloniska kulturens fullständiga undergång att icke denna för mänskligheten framåtskridande så oerhördt viktiga uppfinning redan kunde tillgodogöras i den klassiska forntiden.

Måleriet var här som i Egypten och hos de klassiska folken hufvudsakligen väggmåleri. Dock är det icke den senare freskotekniken, som här framträder, utan hufvudsakligen blott torrmålningar på de glaserade eller stenbelagda väggarne. Relieferna, som prydde nedre delen af innerväggarne, utmärkte sig för en förvånansvärd finhet och karaktäristik i folktyper, djurbilder, väfnadsmönster och dylikt. De voro såsom hos antikens öfriga folk helt eller delvis målade, framför allt i afseende på dräkter och smycken, och i likhet med de öfre väggytornas emaljerade plattor visa de en färgskala af öfverraskande rikedom och effekt, i oftast tre eller fyra, sällan fem färger. Gult, blått, rödt, hvitt och svart voro hufvudfärgerna. Anmärkningsvärdt är, att, såsom undersökning af färgrester visat, assyrerna kände till vissa metalliska färgpreparat, som hittills ansetts vara en mycket yngre uppfinning, såsom t. ex. blått af koppar och bly, s. k. »neapelgult» (med skiftning i rödt), som är antimonsyrad blyoxid, m. fl.

Deras *terracotta-arbeten* påminna om de egyptiska, men öfverträffa dem i massans finhet, och deras *glasarbeten,* större och mindre flaskor, smycken o. s. v. täfla med de venetianska och böhmiska. Särskildt märkliga äro de plankonvexa glaslinserna, hvilka sannolikt nyttjades som förstoringsglas vid läsning af den ofta utomordentligt fina och sammanträngda skriften. För öfrigt förete både skulptur och måleri ett starkt realistiskt drag, medan i Egypten fantasien synes ha erhållit något större spelrum.

När vi tala om den fornsemitiska konsten, tänka vi så godt som uteslutande på den assyrisk-babyloniska. Ty de öfriga semitiska folken hade icke någon nämnvärd egen konst, utan härmade i regeln mästarne från Babel och Ninive. Judarne tillhöllos, som bekant, af sin religions målsmän att afsky allt hvad beläten hette hvadan hos dem bildhuggeriet knappast kunde uppnå någon blomstring. Fenikerna äro, utom assyrer och babylonier, det enda fornsemitiska folk, som kan

Digitized by Google

sägas ha haft att glädja sig åt någon mera betydande konst, eller rättare sagdt konstindustri. Men deras konst var, i den mån den afviker från den östsemitiska, starkt påverkad af Egypten. Det ligger i sakens natur, att de konstgrenar, som af detta handelsfolk särskildt omhuldades, voro de industriella. *Vasfabrikation* och öfrig *husgerådstillverkning* intager i deras konsthistoria hufvudplatsen. Tyvärr äro fynden från det egentliga Fenikien ännu icke synnerligen betydande, men på det af feniker koloniserade Cypern hafva de varit både talrika och intressanta, ehuru de i allmänhet tillhöra en jämförelsevis sen tid (sällan äldre än 1000 f. Kr.)

Vida öfverlägsna alla andra forntida folk voro emellertid fenikerna i afseende på *handel* och *sjöfart*, och vi hafva redan i det föregående (jfr sid. 145 ff.) sett hvilken betydelse de haft som förmedlare af det andliga och materiella utbytet mellan östern och västern. Den stora karavanhandeln öfver Eufrat, Tigris och Persiska viken till Medelhafvet och omvändt, förmedlades dock äfven af de till större delen under assyrerna lydande och för fredliga värf anlagda *arameerna* (hufvudort Damaskus), genom hvilkas vidsträckta områden karavanhandeln gick.

Att *musiken* hölls i ära, visar sig däraf, att bildverken ofta återgifva musikanter och musikinstrument. Redan i den urgamla relief från fornbabyloniska rikets tid, som vi ofvan återgifvit (sid. 114) ser man en spelande individ med ett stränginstrument. Man tänker nästan på Davidsharpan, när man ser denna bild, hvilken dock härrör från en tid, som ligger kanske ett par årtusenden före David. Öfverhufvud finner man af relieferna, att spelmän användes vid religiösa fester, vid triumftåg och likartade processioner. Äfven andra musikinstrument än harpor och strängaspel ser man afbildade, bl. a. hvad grekerna kallade tympaner, skrällande metallskålar, som slogos mot hvarandra.

---

8. Lefnadssätt och seder. Lag och rätt.

Den ursprungliga och allmänna bostaden var *tältet*. Det bestod och består ännu i dag af grofva, svarta gethårsväfnader, som spännas ut öfver några tältstänger, oftast i rektangulär form med en långsida öppen. Med dessa enkla tält, sina hjordar och ringa husgeråd (se ne-

Digitized by Google

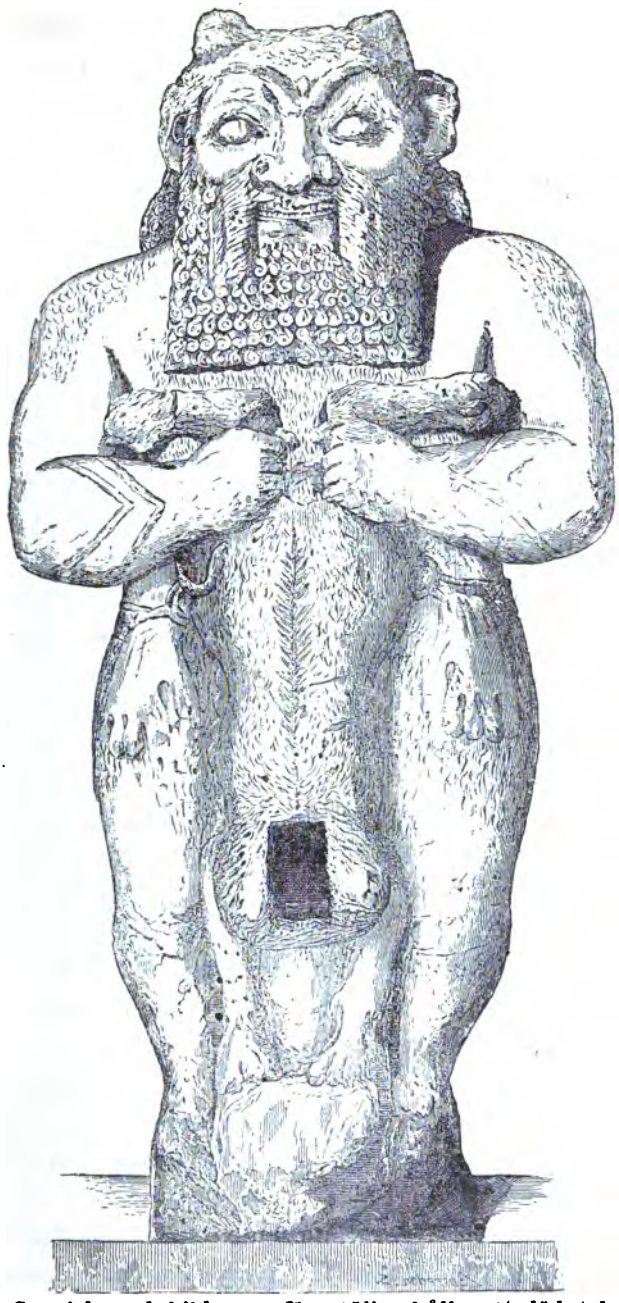

100. Cyprisk gudabild, som föreställes hålla ett dödat lejon.
Kolossalstaty af kalksten, 4,2 meter hög. Funnen vid Amathus.
Kejserliga museet, Konstantinopel.

Digitized by Google

dan), drogo de semitiska stammarne, araber, arameer, ismaeliter och en mindre del af babylonier och assyrer, från den ena betesmarken och källan till den andra, hvarje stam inom sitt visserligen vidsträckta men af urgammal häfd begränsade område, och tid efter annan försökte man ett plundringståg på andra stammars mark. Och så ströfva än i dag oräkneliga, ofta rika och mäktiga, arabiska beduinstammar omkring i hela Arabien och stora sträckor af Palestina, Syrien, Mesopotamien och Babylonien.

I de muromgifna städerna och de öppna byarne voro *husen* af tegel, oftare soltorkadt än brändt, i Palestina och Arabien äfven af kalksten. En eller annan liten fyrkantig öppning i väggen tjänade till fönster, röken från eldstaden, en grop i golfvet, fick taga sig ut hvar den kunde, till golf tjänade blotta marken, och arbetadt trä användes blott till dörr, när sådan fanns. Det platta taket bestod af några trädstammar eller grofva grenar och därofvanpå kvistar, halm och dylikt samt ett lager af tillstampad lera. Huset innehöll vanligen blott ett stort rum, deladt i två afdelningar, den ena med litet högre liggande golf för människorna, den andra för husdjuren. För större antal sådana hade man utomhus inhägnader af grenar och ris. Stundom uppfördes på taket små riskojor till rekreations- och sofplats för människorna under den heta årstiden. Möbleringen var ytterst enkel, några kok- och drickskärl af lera, en handkvarn af två stenar, den öfre med en upprättstående träpinne till handtag, en lampa (liten flat lerskål med olja och däri löst liggande veke), några större eller mindre lerkärl och lädersäckar till förvaring af olja, vin, säd, frukter m. m. samt stundom några grofva halmmattor till sofställe, det var alltsammans. Helt annorlunda voro naturligtvis de rika och mäktiga herrarnes hus i storstäderna, med en mängd gemak och gårdar — om en öfvervåning fanns, bestod den blott af små, lägre sofkamrar — och inredningen omfattade såväl hvilsoffor (med ryggstöd på en kortsida), bord och stolar af snidadt trä och elfenben, som ock dyrbara mattor och väggbonader, ugnar och kokkärl af koppar och järn, samt en mängd annat husgeråd af brons, silfver och guld.

Den hufvudsakliga *födan* var söt och sur mjölk (af kor, får, getter och kameler) samt bröd, som för hvarje dag bakades af nyss förut malet mjöl och gräddades på upphettade stenar eller senare en konvex metallskifva öfver glöd. Som tillkost hade man grönsaker (lök, bönor, oliver), frukter (dadlar, oliver, fikon) och honung dels af vilda bin, dels

Digitized by Google

af drufvor och dadlar. Den enda egentliga kryddan var salt. Slakt och måltid af husdjur förekom blott vid festliga tillfällen och offer. Villebråd (gaseller, vilda dufvor m. m.) tillhörde blott de rikes bord, medan däremot fisk och gräshoppor räknades som de ringes spis. Husdjur voro utom de nyssnämnda äfven oxar, åsnor och höns. Långt senare inkom hästen, som egentligen brukades blott till krigsbehof, i början som dragare af stridsvagnar, sedermera som riddjur för stridsmän.

101. **Malande kvinnor.** Efter nutida fotografi från Palestina.

De fornsemitiska folkens *klädedräkt* var i allmänhet likartad med de senare medelhafsfolkens: en gördelombunden lifklädnad, fotsid hos kvinnor, präster och högre dignitärer, kortare hos männen i öfrigt, samt där ofvanpå ett slags sjal eller mantel. Hufvudbonaden, där sådan brukades, var toppformig (»frygisk mössa») eller turbanartad. Men den i och för sig énkla dräkten var hos de förnämare och till högtidligt bruk brokigt färgad och prydd med konstrika broderier och väfnadsmönster, såsom de många i dylika detaljer noggrannt utförda bildverken ådagalägga.

Digitized by Google

Vapnen voro af brons, men i senare tid förekommer äfven järnet. I sagan om Goljat, jätten från Gat, med hvilken David stred, talas det om hjälm, pansar, benskenor och sköld af brons, men spetsen af hans spjut var af järn. Långt före den tid, då denna sägen upptecknades ja redan i andra årtusendet före Kristus finner man järnet i bruk hos de östsemitiska folken. Dock synes det icke ha varit på långt när så allmänt som t. ex. nu för tiden: i hvardagslag använde man brons, blott till stick- och huggvapen eller andra dylika behof järnet.

Äldst af försvarsvapnen är skölden. Hjälm och pansar tillkommo i senare tid, dock voro de redan brukliga i slutet af andra årtusendet. Hjälmens föregångare var en filt- eller lädermössa, sådan som man på egyptiska bilder ser pryda soldaternas hufvuden, därest de ha någon hufvudbetäckning alls. Nästa steg var fastsättandet af runda metallplattor på dessa hufvor, hvilket sedermera ledde till uppkomsten af helt och hållet metallsmidda hjälmar. På samma sätt uppkom pansaret af en länge bruklig öfvergångsform, bestående i en tröja eller lifrock af läder eller starkt tyg, hvilken försågs med en fjälliknande beläggning af metallskifvor. Ett sådant fjällpansar säges Goljat hafva haft, och talrika assyriska afbildningar betyga dess förekomst åtminstone hos de förnämligare kämparne. På judakonungen Ussias tid beväpnades (enligt 2 Krön. XXVI, 14) hela den judiska hären med dylika pansar. Längre fram i tiden uppkommer bruket af flätade pansar af järntråd. Ben och fötter voro i äldre tid icke blott obeväpnade utan helt enkelt nakna. Snart började emellertid sandaler att brukas, och på Sanheribs tid förekomma redan hos det tungt beväpnade manskapet ett slags pansarstrumpor och snörstöflar. Mindre Asiens folk (särskildt karerna) tillskrifves uppfinningen af benskenor. Fotbeklädnaden var icke lika nutidens: den bestod af en tjock sula och en mängd remmar, som snördes om foten och nedre delen af benet. Först romerska kejsartiden införde för vissa vapenslag den nuvarande stöfvelformen.

Anfallsvapnen voro slunga samt båge med pilar för det s. k. lättbeväpnade manskapet, stridsyxa, svärd och spjut för hufvudmassan af de tungt beväpnade. Jonatan prisas framför allt såsom bågskytt. När Saul beröfvar sig lifvet, »faller han på sitt svärd.» David börjar sin krigarbana såsom slungkastare, sedan han förgäfves försökt den tungt beväpnade soldatens utrustning. Svärd funnos af olika utseende och

Digitized by Google

storlek, raka och krokiga, långa och korta. Svärdet hängde i en läderslida, som var fästad vid lifbältet.

En för den forntida orienten egendomlig krigsapparat är stridsvagnen. Den var af trä, men beslagen med metall (däraf »bronsvagnar» och senare »järnvagnar»), och hade låga hjul, så att man med lätthet kunde stiga upp och ned (bakifrån). På stridsvagnen stodo i regeln tre personer: körsvennen, kämpen själf och hans vapendragare. Äfven rytteri förekom, men det var dock först meder och perser, som genom sin öfverlägsenhet i rytterimanövrer i detta afseende gjorde epok i krigshistorien och därmed småningom gjorde slut på vagnsystemet, låt vara att de själfva fortfarande använde och till och med utvecklade det.

Om *statsförfattningen* veta vi föga. Att härskaren var enväldig, framgår klarligen af de samtida källorna. Att han dock stod i ett visst beroende af prästerskapet beträffande religiösa ting, hafva vi redan antydt. Egendomligt är, att i Assyrien åren benämnas efter vissa höga ämbetsmän (*limu*), motsvarande Aténs arkonter och Roms konsuler, samt att bland dessa limu äfven konungens namn förekommer (andra regeringsåret var han limu). Man har häri velat se en rest af en före envåldsperioden gående aristokratisk styrelseform, hvilken under rikets utveckling till militärstat genom händelsernas logik fick gifva rum för monarkien på samma sätt som den romerska republiken öfvergick i kejsardömet, hvarvid kejsarne dock läto välja sig till de högsta republikanska ämbetsmannaposterna och då äfven såsom konuler gåfvo namn åt åren o. s. v. I Babylonien fördes däremot krönikans årsräkning efter konungarnes regeringsår, och denna sed infördes längre fram äfven i Assyrien vid sidan af räkningen med limu.

De underkufvade landen fingo behålla sina inhemska konungar, hvilka i så fall fingo styra som förr, t. o. m. föra krig, men måste insända tribut, vanligen bestående af de naturaprodukter, som landet bäst kunde åstadkomma (boskap, rökelse, metaller o. s. v.). Vid långvarigare motstånd eller efter underkastelsen följande uppror gjordes landet till en assyrisk provins. Provinserna styrdes af ståthållare, som blefvo närmaste förebilden för de persiska satraperna. De voro så godt som enväldiga i afseende på den inre förvaltningen och hade att som anförare för provinsens egna trupper försvara denna mot fientliga anfall. Förbindelsen mellan dem och konungen upprätthölls ge-

Digitized by Google

nom regelmässiga budskickningar. Storkonungen plägade därjämte då och då sända särskilda expeditioner till provinserna i och för väganläggningar, brobyggnader, skogsafverkning och stentransport för palatsens behof, hvarvid provinsernas innevånare fingo utan ersättning göra dagsverken. Det egentliga rikslandet styrdes af dylika ståthållare och om ett skattskyldigt lydrike fick ståthållare, så innebar detta, att det införlifvades med rikslandet. I Babylonien, där konungen själf betraktades såsom guden Bels ståthållare, var prästerskapet den inflytelserikaste samhällsklassen, medan i Assyrien, som i andra eröfrande stater hären och dess anförare småningom blefvo de maktägande. (Officiellt gällde äfven där konungen såsom gudens, Assurs, ståthållare, och öfverhufvud kan man säga, att denna uppfattning af konungamakten såsom gifven af Guds nåde är typisk för orientalerna, liksom sedan för bysantinarne, under det grekernas »tyranner» stödde sig blott på sin världsliga makt.) Öfverbefälhafvare för armén och på samma gång statsminister var *turtanu* (eller *tartan,* såsom titeln lyder Jes. XX, 1 och 2 Kon. XVIII, 17). Under honom stod en hel rad af *rabsjake* (se t. ex. Jes. XXXVI, 2 ff.) och *sjud-sjake* (generaler, öfverstar m. m.). Hofmännens förnämste var *nagir-ekalir* (»palatsföreståndaren»), motsvarande frankernas *major domus,* ett slags riksmarskalk, och närmast honom stodo märkvärdigt nog — hofkapellmästaren och öfverevnucken.

Rättsväsendet har liksom religionen först långsamt utvecklat sig ur mera barbariska former till högre och mera humana. Äfven här är det babylonierna, som icke allenast lagt de första grundvalarne, utan äfven utvecklat rättsbestämmelserna till en noggrannhet och omfattning, som först under Roms storhetstid skulle öfverträffas.

Sedan det lyckats Hammurabi (se ofvan sid. 115) att fördrifva Babyloniens arffiende, elamiterna, och förena alla de små självständiga områdena i norr och söder till en enhetsstat af ungefär Italiens storlek, med Babel som politisk och religiös medelpunkt, satte han till sin förnämsta uppgift, att befästa denna enhet genom en stor gemensam lagbok, som bestämde alla borgerliga rättsförhållanden. Så reglerades barnens ställning till föräldrarne, slafvens till hans herre, arbetarens till arbetsgifvaren, köpmannens till bokhållaren, handtverkmästarens till lärlingen, jordägarens till arrendatorn o. s. v. En allmän vattenrätts- och fiskeriförordning bestämde de särskilda vid samma vattendrag belägna orternas rättigheter. Somliga detaljbestämmelser före-

Digitized by Google

falla oss som helt modärna tillvarataganden af den underordnades rätt. Vid skador på grödan af oväder, vilda djur o. dyl. hade arrendatorn rätt till ett visst afdrag i årsarrendet, och då ett biträde lämnade principalen penningar för sålda varor — prägladt guld- och silfvermynt var redan tidigt i bruk — var denne skyldig att gifva ett kvitto på summan. Af särskildt kulturhistoriskt intresse är den förvånande stora mängd af civilrättsliga handlingar (köpebref, kontrakt, skuldförbindelser, vittnesförhör m. m., jfr ofvan sid. 153), som bevarats till vår tid från såväl det fornbabyloniska som det assyriska och nybabyloniska riket. Man finner där, hvilken häfdvunnen eller lagstad-

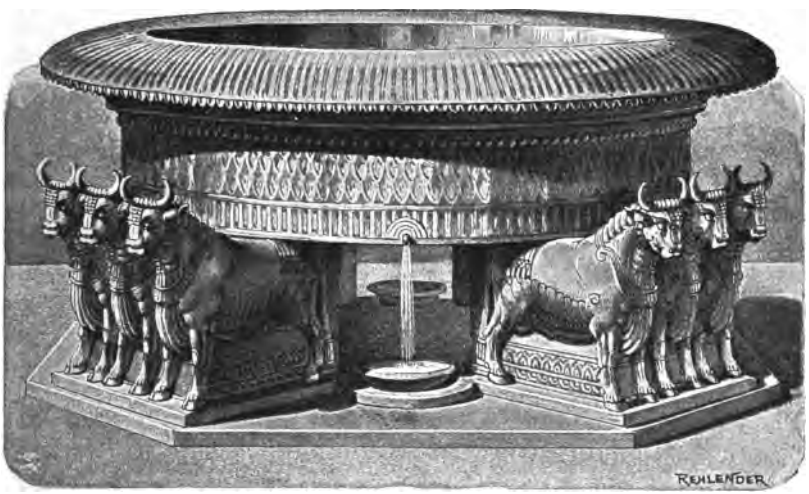

102. **Sannolika utseendet af det s. k. »Kopparhafvet» i Jerusalems tempel.**

gad praxis rådde i afseende på äktenskapskontrakt, skilsmässa, adoption och arfskifte, köp af fastighet och slafvar, arrende och hyresaftal, kvarstad på gröda och dess upphäfvande, leveransterminer och bolagsaffärer, skuldfordringar och räntefot o. s. v. För afgörande af viktigare och svårare rättsfall fanns en högsta domstol, som hade sitt säte i Babel. Särskildt viktig var naturligtvis Hammurabis förordning om en allmän militärtjänst, som ålåg hvarje fullvuxen lytesfri man. Dock röjer sig en viss statsklokhet däri, att han i detta afseende respekteradt den mäktiga prästklassens privilegier och i boskapsskötseln intresse äfven befriade herdarne från krigstjänst.

Ur Hammurabis nyupptäckta lag[1], den äldsta hittills kända lag-

[1] Det märkliga monument som bevarar denna omkring 4000 år gamla lag — den äldsta historiskt kända lagtext i världen, väl ett årtusen äldre än den mosaiska lagens

Digitized by Google

text i världen, och liksom den mosaiska lagen utgifvande sig själf för en gudomlig uppenbarelse, må följande bud och stadgar här återgifvas:

Om någon stulit en oxe eller ett får eller en åsna, eller ett svin, skall han, om det tillhörde gudahuset eller konungahuset, gifva 30-faldt igen, om det tillhörde en ädling, 10-faldt; om tjufven icke har något att betala med, skall han föras till döden.

Om någon röfvar en minderårig gosse från hans fader, han skall dö.

Om någon fångar en förrymd slaf, manlig eller kvinnlig, och för honom åter till ägaren, då skall ägaren gifva honom två siklar silfver.

Om någon har åtagit sig att uppodla en åker men försummar att låta gröda växa därpå, då skall han åtalas, och han skall till ägaren gifva ett utsäde, som motsvarar det som skördas på grannens åker.

Om någon öppnar bevattningskanalerna för att leda in vatten, men är vårdslös, så att vattnet flödar öfver hans grannes åker, han skall gifva åt grannen ett mått af korn motsvarande skörden på nästangränsande åker.

Om någon har tagit sig hustru och en sjukdom har träffat henne och om mannens ansikte ser sig om efter en annan hustru, så må han taga en sådan, men han må icke förskjuta sin i sjukdom fallna hustru, utan hon skall bo i det hus han har byggt, och han skall underhålla henne, så länge hon lefver.

Om den kvinnan icke vill fortfara att bo i sin mans hus, skall han gifva henne den hemgift hon medförde från sin faders hus, och hon skall gå.

Förvånande stor är den mängd af bref, som bevarats till oss, icke blott till och från kungar och drottningar, af ämbetsmän till högre myndigheter, utan äfven mellan enskilda personer i alla samhällsställningar. När vi däribland finna bref till en köpman under resa, från hans fru, däri hon berättar, hur det står till med de små barnen och ber honom om råd i en obetydlig sak, eller från en son till hans far, hvari han frågar honom till råds, hur han skall tukta upp en oförskämd sälle, som förolämpat honom, så vittnar själfva det obetydliga innehållet af dessa och så många andra likartade bref icke blott om en god samfärdsel, utan sannolikt ock om en ordnad *postgång* mellan rikets olika delar. Vi veta också med full säkerhet, att landsvägar och kanaler öfverallt befunno sig i ypperligt skick. Öfverhufvud hade det sociala lifvet och de ekonomiska förhållandena i Babylon nått en utveckling, som i sin helhet kan ställas vid sidan af Greklands och Roms.

uppteckning — påträffades i Susa vid jultiden 1901 af en fransk arkeologisk expedition (ledd af *de Morgan*). Monumentet är en dioritsten af betydligt mer än manshöjd. Pater *Scheil*, expeditionens assyriolog, har först publicerat texten, som därefter utgifvits äfven af tysken *H. Winckler* (1902) och skotten *C. H. W. Johns* (1903).

Digitized by Google

Den närmaste afläggaren af Babyloniens kultur finna vi i Palestina före israeliternas inträngande. De vid flera tillfällen i det föregående omnämnda fynden från Tell-el-Amarna i Egypten ådagalägga, att kanaaneernas bildning i allt väsentligt var babylonisk. Från dem öfvertogo israeliterna de religiösa och sociala kulturelement, åt hvilka de sedan gåfvo en särskild, betydelsefull utveckling.

De hebräiska urkunderna lämna också noggranna och rikhaltiga upplysningar om det judiska folkets rättsliga och sociala förhållanden. Grunden till alla rättsbegrepp låg hos israeliterna, som hos alla nomader, i stammens sed. Därbredvid dömde stamguden Jahves präster i tvistiga fall. Af dessa domar, som prejudikat, uppstodo småningom lagens »bud». Under nomadlifvet enkla och fåtaliga, växte de i innehåll och omfattning genom den mängd nya förhållanden, som öfvergången till ett bofast och åkerbrukande folk medförde, och i synnerhet genom inverkan af de vida högre stående kanaaneerna. Här först uppkom en skrifven lag, hvars äldsta formulering vi äga i den s. k. »förbundsboken» (2 Mos. XX, 24 — XXIII, 19), en samling stadgar utan principiell rättsordning eller indelning, börjande med »dekalogen» (jfr sid. 185), och möjligen tillhörande 9:de årh. f. Kr. Den andra lagboken var Deuteronomion från Josias tid, som helt och hållet hvilar på förbundsbokens grund, men ofta visar en mera human uppfattning. Den tredje lagboken, den s. k. prästkodex, rör nästan uteslutande gudstjänstformerna.

Den ursprungliga allmänna rättsprincipen lydde: öga för öga, tand för tand, hand för hand etc. (2 Mos. XXI, 24), och blodshämnden gällde som en familjeplikt (jfr 2 Sam. III, 27; XIV, 6 ff). Men småningom mildrades sederna. Kroppsskador godtgjordes med böter, och vådadråparen kunde taga sin tillflykt till någon urgammal helgedom, där blodshämnarens arm icke tilläts att träffa honom (upphofvet till den moderna asylrätten). Ett märkligt drag i den israelitiska rättsordningen är frånvaron af vanärande straff och frihetsstraff. Så var exempelvis prygelstraffet icke vanärande. För semiterna existerade öfver hufvud icke begreppet »heder» och »ära» i vår mening. Mord och rån, lögn och förräderi fläckade ej en mans heder, äfven om de upptäcktes och bestraffades. Och som ett frihets*straff* får det icke anses, att en gäldenär, som ej kunde betala sin skuld, måste sälja sig och sin familj som slafvar åt fordringsägaren. Efter sex års slafveri an-

Digitized by Google

sågs skulden betalad, och han och hans familj blefvo fria på det sjunde året (»sabbatsår»).

Äktenskapet betraktades uteslutande som privatsak, medan religionen däremot egentligen var en stammens och folkets, men icke den enskildes angelägenhet. I »förbundsboken» finnas inga äktenskapshinder angifna, men Deuteronomion förbjuder giftermål med hedningar och med vissa nära anförvanter. Äktenskapsbrott med annans hustru eller man bestraffades med döden för bägge de skyldige. Däremot gällde bortförande af en flicka ur faderns hus med våldtäkt såsom brott mot annaus egendom. Hustrun var mannens genom köp förvärfvade egendom. Betecknande för denna uppfattning är 10:de mosaiska budet, där nästans hustru, tjänare och tjänarinna uppräknas vid sidan af hans oxe och åsna med mera som honom tillhörer. Mannen hade öfver hustrun, liksom öfver hela sin familj, frillor, barn och slafvar, en oinskränkt myndighet, och hur skändligt denna kunde missbrukas, se vi af den upprörande episoden i Gibea (se ofvan sid. 189). För öfrigt hade hustrun att jämte döttrar och slafvinnor utom arbetet på fältet förrätta de tunga dagliga sysslorna med vattenhämtning, malning, brödbakning o. s. v. Däremot hade hustrun vissa bestämda företrädesrättigheter framför slafvinnorna, som ofta voro frillor, och hade alltid ett stöd af sin egen familj och stam. Därför berodde också den behandling, hon erfor från mannens sida, i hög grad på denna familjs och stams anseende. Om en nästan öfverraskande humanitet vittnar den nyss anförda bestämmelsen ur Hammurabis lag om en sjuk hustrus rätt. Betecknande för semitisk värdesättning af kvinnan är hennes egen rädsla för barnlöshetens förbannelse. Kvinnan är, ur mannens synpunkt, egentligen till blott för att föda honom barn. Och då i en strid mellan stammar folkrikheten var ett lifsvillkor, måste fruktsamheten vara eftersträfvansvärd, och månggiftet, som var urgammal sed, får sin naturliga förklaring. Kvinnan, som var kufvud af mannen, formade sina egna önskningar efter hans. Då hon fann, att männens välbehag bäst vanns genom en talrik afkomma, måste hennes sträfvan gå ut på att göra sin lott dräglig genom den största möjliga fruktsamhet. Barnlösheten drabbades därför af allmänt förakt och ansågs för den värsta olycka, som kunde hända kvinnan. En fader hade, som ofvan antyddes, en fullkomligt oinskränkt makt öfver sina barn. Han kunde straffa och — i äldre tider — äfven opåtalt döda dem. Han kunde t. ex. sälja

Digitized by Google

sin dotter (se 2 Mos. XXI, 7) eller prisgifva henne som sköka (se Dom. XIX, 24). Men på Josias tid hade en mildare uppfattning gjort sig gällande. I Mos. XXI, 18 ff., heter det: »Om någon har en vanartig och uppstudsig son, som icke lyssnar till sin faders och sin moders ord, och som, fastän de tukta honom, ändå icke hör på dem, så skola hans fader och hans moder taga honom och föra honom ut till de äldste i staden, till stadens port. Och de skola säga till de äldste i staden: 'Denne vår son är vanartig och uppstudsig och vill icke lyssna till våra ord, utan är en slösare och drinkare.' Då skall allt folket stena honom till döds.» Här är således föräldramyndigheten på sätt och vis inskränkt genom föreskriften, att saken skall underställas de äldste och folkförsamlingen. Uppgiften »till stadens port» är af intresse. Den visar, att redan på denna tid den sedermera i österlanden brukliga seden att hålla ting i stadsporten var gängse.

I hela den antika samhällsordningen och icke minst i den fornsemitiska ingick som ett alldeles naturligt och nödvändigt moment den enligt vår mer upplysta tidsålders uppfattning ovärdiga institution, som heter *slafveri*. Så finna vi äfven i förbundsboken en mängd bestämmelser härom, hvaraf må anföras följande:

»Om du köper en hebräisk träl, skall han tjäna i sex år, men på det sjunde skall han gifvas fri utan lösen. Har han kommit allena, så skall han gifvas fri allena; var han gift, så skall hans hustru gifvas fri med honom. Har hans herre gifvit honom en hustru och denna har födt honom söner eller döttrar, så skola hustrun och hennes barn tillhöra hennes herre och allenast mannen skall gifvas fri. Men om trälen säger: 'Jag har min herre, min hustru och mina barn så kära, att jag icke vill gifvas fri', då skall hans herre föra honom fram för Jahve och ställa honom vid dörren eller dörrposten, och hans herre skall genomborra hans öra med en syl; därefter vare han hans träl evärdligen. — — — Om någon slår sin träl eller trälinna med en käpp, så att den slagne dör under hans hand, skall han straffas därför. Men om den slagne lefver en eller två dagar, skall han icke straffas, ty det var hans egna penningar.»

Äfven i de tio budorden framskymtar denna för oss så egendomliga, på ett ännu outveckladt personlighetsbegrepp tydande ägande rättsåskådning angående slafveriet, framför allt i det nyss nämnda 10:de budet. Emellertid behandlades slafvarne här, såsom ännu i den semitiska orienten, jämförelsevis mildt, och i hufvudsak bör det erkännas, att den israelitiska lagstiftningen står högt, att den i en barbarisk tidsålder gifvit helgd åt många humanitetsgrundsatser, som sedermera hos andra folk

Digitized by Google

först långsamt arbetat sig fram, och att den öfverhufvud, liksom religionen, haft en normgifvande betydelse för de kristna folken — i detta fall dock vid sidan af den romerska rätten, som kanske haft lika stor inverkan.

Men det finnes en sida af den semitiska samfundsordningen och lagstiftningen, där den stigande kulturen och det allmänna framåtskridandet icke åtföljdes af större humanitet, utan af större hårdhet och fanatism. Brott mot *religiösa* stadgar, såsom afguderi och trolldom, bestraffas redan i förbundsboken strängt, men långt strängare är här Deuteronomion, och den s. k. prästkodex, hvilken tiden efter babyloniska fångenskapen gällde som enda gudomliga lag, stadgar dödsstraff för de obetydligaste öfverträdelser af religiösa bud, såsom sabbatens ohelgande genom det minsta arbete, underlåtande af omskärelsen — ett uråldrigt, äfven hos andra folk, t. ex. egypterna, förekommande bruk, som först längre fram i tiden fattades som ett af Jahves bud till Abraham — brott mot rituella renhetsföreskrifter o. d. I den senare synagogan växer denna judiska fanatism, den upptages begärligt af de ortodoxa kristna kyrkorna, i öppen strid mot den nazarenske profetens af mildaste människokärlek präglade lära, och under medeltid och nyare tid ända till våra dagar se vi just den djupaste afskyn och de grymmaste straffen drabba brott mot statskyrkornas gällande bud.

I sin helhet sedt, torde det sedliga lifvet hos de forntida semiterna icke hafva stått på en lägre ståndpunkt än hos de forntida indoeuropeiska folk, vi närmast känna, greker och romare. Den renare, etiska världsåskådning, som hos dessa småningom arbetar sig fram, har sin ljusa, praktiska motbild i de stora israelitiska profeternas, så ofta mot urgammal sed och officiell religion trotsiga, kamp för rättvisa och barmhärtighet, och till det djupa sedliga förfall, hvari Hellas och Rom sedan nedsjönko, har ännu ej kunnat påvisas någon full motsvarighetens i Babylon och Ninive. Man måste dock medgifva, att ett starkt *sinnligt* drag utmärker hela den semitiska stammen, och hos intet folkslag torde den erotiska lidelsen ha tagit sig våldsammare uttryck vare sig i ord eller i institutioner. Detta är helt visst ett uttryck för den semitiska rasens öfversvallande lifskraft, men innebär på samma gång en förklaring till de semitiska stammarnes jämförelsevis hastiga afblomstring och förfall. »Kärleken är stark såsom döden», heter det i den eldiga Höga visan. Kärlekstankar och dödstankar äro de båda poler, kring hvilka den semitiska lyriken omväxlande

Digitized by Google

kretsar. Det är betecknande huru likartadt skaplynne äfven senare tiders i förskingringen lefvande judiska diktare ofta förete.

När Herodotos berättar för sina landsmän hvad han sett och erfarit i Assyrien och Babylonien, prisar han såsom den förnuftigaste af alla där förekommande inrättningar den seden att de giftasvuxna fattiga flickorna offentligen såldes till den högstbjudande, hvarefter den genom försäljningen af de vackra inkomna penningsumman användes till hemgift åt de fula, som därigenom blefvo lika eftersökta som om de haft skönhetens företräde. Att så kunde vara förhållandet på somliga orter eller i enstaka fall är väl icke oantagligt, men man får nog icke taga den gamle historiefadern allt för mycket efter orden. Han är ofta benägen att göra till allmän regel hvad han sett eller hört på ett eller flera ställen.

Grekerna förebrå assyrer och babylonier bland andra laster äfven *fråsseri och dryckenskap.* Dessa olater visa sig i regeln hos alla folk, sedan de uppnått en stormaktställning. Då förfalla de i krass materialism och bana själfva vägen till sin undergång. Men i det stora hela taget synas semiterna höra till jordens nyktraste raser. Senare tiders judar ha i det afseendet varit ett föredöme, som germaner och slaver skulle gjort väl i att efterlikna, och, som vi framdeles skola få se, har Muhammed med framgång sökt bevara araberna från vinets faror.

I allmänhet kan om lefnadssättet och sederna i den semitiska världen sägas, att om de under dessa forntidsdagar, då en rask utveckling ägde rum på olika områden, voro underkastade en icke obetydlig förändring från tid till tid, så har däremot, sedan orientens kulturframsteg i seklerna närmast före vår tideräknings början afstannade, i hufvudsak allt blifvit sig likt. Beduinen bor i sitt tält och genomströfvar ökensanden med samma husgeråd, samma vanor och föreställningar nu som för 2000 år sedan. Och boningshusens form, brunnarnas beskaffenhet, åkerbruksredskapens form, till och med klädedräkten — allt sådant är äfven hos de fast bosatta nutidsfolken i semiternas gamla länder hufvudsakligen lika som förr.

* *

*

I slutet af sjätte seklet faller semiternas världsvälde för starkare folk af arisk stam. Men deras kultur lefver icke desto mindre kvar och genomtränger småningom de nya eröfrarfolken, ehuru den vis-

Digitized by Google

serligen i mångt och mycket omformas genom de nya kulturelement, som dessa medfört.

Så är på visst sätt sagan om Babels torn vorden besannad. Det fornbabyloniska väldet samlade till gemensamt kulturarbete folk af skilda tungomål och raser. Men denna samling blef ingen sammansmältning: den ledde till söndring och försvagande. »Deras mål förbistrades», och deras samarbete afstannade. På det fornbabyloniska

103. **Vid portarne af Damaskus.** Efter fotografi.

rikets ruiner växer sedan Assurs nya stormakt upp, för att i nya tidehvarf gå liknande öden till mötes. Efter en kort babylonisk renässans, ärfves den halfrestaurerade ruinen af lifskraftigare indoeuropeiska folk, först af meder och perser, så af greker och makedoner under Alexander och sist af Alexanders och alla forntidseröfrares universalarfvinge, det allfamnande Rom. Men äfven det stupade till sist på svårigheten att ena de många rasskilda folk, som våldet och makten sammanfört inom dess vidsträckta gränser. Den semitiska orienten kom tillbaka under de oemotståndligt framstormande araberna, men äfven deras

Digitized by Google

världsvälde stäcktes i öster af mongolernas barbariska horder och i väster af civilisationens framtida bärare, frankerna.

Sammalunda gick det med Karl den stores, medeltidskejsarnes och medeltidspåfvarnes försök. Babelstornet bygges nytt i hvarje årtusen, men ännu har det aldrig lyckats att bygga dess murar färdiga. Redan skymtar den nye murmästare fram, som kallas den modärna imperialismen. Napoleon gick före den som ett meteorlikt lysande, hastigt försvinnande varsel. En dag skola kanske de stora nutidstitanerna, imperialismen i Europa, i Asien, i Amerika mötas till kamp om världsväldet. Men den lycklige segervinnaren skall då förvisso få besanna semiternas gamla saga. Raserna äro för olikartade. Det behöfdes tusenåriga tidsåldrar att skapa en »medelhafsras», förutsättningen för romarväldets exempellöst långvariga bestånd. Det skall behöfvas nya tidsåldrar för att skapa den världsras, i hvilken af de förbistrade målen kan utbildas ett nytt enhetens och världskulturens tungomål. I denna genom årtusendena fortgående skapelse har semiternas saga varit ett led — den första skapelsedagen, då urtidsskymningen först skingrades för det mäktiga ordet »Varde ljus!» »Och det vardt afton, och det vardt morgon, den första dagen.» Aftonmörkret var det första, morgonljuset det andra. En ny solgud träder nu fram, också han närmast från öster, med den andra dagen, den indoeuropeiska kulturen.

* *
*

Men innan vi öfvergå till en skildring af det mäktiga folk af indoeuropeisk ras, hvilket nu med Kyros i spetsen tager arf efter den semitiska och snart nog äfven efter den egyptiska stormakten, måste en blick ägnas åt de samtidigt med egypter och semiter lefvande folk af ännu outforskad härkomst och till stor del lika outforskad historia, hvilka i Syrien och Mindre Asien voro den förhistoriska kulturens bärare och som ännu vid historiens början framstå såsom mäktiga och lifskraftiga medtäflare med eröfrarne från öster. De förnämsta af dessa äro först hetiterna och senare lyderna. Båda hafva genom det inflytande de öfvat på senare folk, icke minst grekerna, såsom förmedlare mellan dem och den semitiska östern spelat en världshistorisk roll.

Vi vända oss nu till dessa öfvergångsfolk och lämna härmed se-

Digitized by Google

miternas forntidshäfder. Med undantag för den arabiska eröfringsepisoden i medeltiden har deras värld varit död för kulturen sedan årtusenden.

Bilden af Döda hafvets majestätiska ödslighet må stå som en symbolisk minnesvård öfver deras gångna storhet.

104. **Döda hafvet.** Efter nyligen tagen fotografi.

Digitized by Google

Mindre Asiens äldsta kulturfolk.

1. Hetiternas välde.

Den semitiska rasen utöfvade ända till persernas framträdande ett så öfvermäktigt inflytande i österlandet, att historien frestas glömma

105. **Relief vid Ibris i Mindre Asien.** Hufvudbilden, som föreställer en hetitisk gud, är nära 7 meter hög. Den mindre figuren skall föreställa en furste, som tillbeder guden.

bort de många icke-semitiska folk, som dock både före och under den semitiska stormaktens dagar lefde och blomstrade i trakterna mellan Kaspiska hafvet och Medelhafvet.

Vid skilda tillfällen i den föregående framställningen ha vi nämnt

Digitized by Google

hetiterna, af egypterna kallade *cheta,* af assyrerna *chatti.* Från detta folk härrör utan tvifvel en mängd fornlämningar, i klippan uthuggna bilder, inskrifter, sigill m. m., hvilka under det sistförflutna århundradet upptäckts dels i norra Syrien, dels på många vidt spridda ställen i Mindre Asien, från Smyrna i väster till Angora i norr, Eufrats öfversta lopp i öster och Hama (vid Orontes) i söder. Skriften är hieroglyfisk med såväl ideografiska som stafvelse- eller bokstafstecken (jfr noten på sid. 109), och tydligen har den egyptiska hieroglyfskriften utgjort den närmaste men icke slafviskt efterhärmade förebilden. I afseende på bilder och skulptur synes däremot assyriskt inflytande hafva mer gjort sig gällande.

Hetiterna kalla sig själfva *chati(o)* och anses af Jensen [1] vara ett indoeuropeiskt folk, som invandrat från nordöst i trakterna mellan Halys' och Eufrats öfre lopp och utgöra de ursprungliga förfäderna till de nuvarande armenierna. Dessas inhemska namn *hay* är en yngre form af *chati.* Ett större område kring Antitaurus mellan Kappadokien och Kilikien torde ha fått sitt namn Kataonien af chati och således varit jämte en del af Armenien deras första stadigvarande eröfring. Härifrån utbredde de sig dels åt väster, dels förnämligast åt söder, där de underlade sig Kilikien och norra Syrien och äfven anlade betydande kolonier i Palestina. Men det finnes ännu icke någon tillräcklig grund för det antagandet, att hela det område, som ligger mellan de ofvannämnda gränserna för fornlämningarnes fyndorter, eller den vida största delen af Mindre Asien, någonsin varit ett enhetligt hetitiskt rike, såsom en del forskare föreställt sig.

Så långt inskrifterna hittills tolkats, gifva de ingen annan upplysning om hetiternas historia än några namn på gudar, kungar, länder och folk. Men det är mer än sannolikt, att kommande gräfningar vid Mindre Asiens kultursäten skola bringa i dagen historiska fakta af samma art, om också icke af samma betydelse, som de egyptiska och assyriska minnesmärkena. [2] Det vi veta om hetiternas historia måste vi således ännu hämta ur egyptiska och assyriska källor. Men redan Herodotos omtalar några hetitiska fornlämningar, ehuru han helt

[1] Sedan förut Sayce och andra länge med ringa framgång sysselsatt sig med inskrifternas tolkning, synes nu assyriologen *Jensen* hafva lyckats finna de viktigaste tecknens ideografiska betydelse och ljudvärden samt under antagande af språkets fornarmeniska natur till en del tolka inskrifternas innehåll.

[2] Helt nyss har en större hetitisk inskrift påträffats, som återger det från tempelväggen i det egyptiska Karnak bekanta fördraget mellan chetakungen och Farao.

Digitized by Google

naturligt af skriftens art tror dem vara egyptiska och härröra från Sesostris (grekernas vanliga namn på en i deras sagominnen kvarlefvande egyptisk eröfrarkonung, vanligen identifierad med Ramses II). På sin återresa från Egypten fann han i ett pass genom berget Sipylos (öster om Smyrna) tvänne ur klippan uthuggna bilder, hvarom han berättar följande:[1] »Uti Ionien finns det ännu två bilder af denne man (= Sesostris), uthuggna i klippväggarne, den ena på vägen från Efesos till Fokaia, den andra på vägen från Sardes till Smyrna. På bägge dessa ställen är bilden af en man inhuggen, fyra och ett halft armmått hög, med ett spjut i högra handen och i den vänstra en båge, och den öfriga rustningen är af samma art, nämligen både egyptisk och etiopisk. Och från den ena axeln till den andra, tvärs öfver hela bröstet, stå egyptiska bokstäfver inhuggna, hvilka betyda: 'Detta land har jag vunnit med mina armar'. Hvem han är och hvarifrån, det är icke uppgifvet här, men väl på andra ställen.»

Dessa bilder, numera kallade Pseudo-Sesostris (»falske Sesostris»), hafva bägge återfunnits i Karahelpasset, den förra år 1839, 140 fot öfver marken, den senare 1856 ej långt från den förra och blott några fot öfver marken. Men nu synes ingen båge, och blott den förra bilden har på sidan (ej öfver bröstet) en inskrift med 7 tecken, där Jensen blott kunnat se ideogrammet för »konung» (*dsario*), en hög spetsig mössa. En sådan bär också bilden själf, liksom äfven andra kungabilder. Särskildt karaktäristisk för de hetitiska bilderna är äfven den uppåtböjda skospetsen (»snabelsko», se fig. 105).

Den jämförelsevis korta tid af större politisk makt, som tills vidare, innan viktigare historiska inskrifter upptäckts och tolkats, kan bestämmas för hetiterna, omfattar ungefär åren 1500—1100, och under hela denna tid finna vi dem hufvudsakligen som härskande i Kilikien och Nordsyrien. De första egyptiska underrättelserna om dem äro från Totmes III:s tid (jfr sid. 50), då de nämnas som skattskyldige, och ungefär samtidigt börja assyriska källor omtala ett folk *chatti*. Af fynden från Tell-el-Amarna (se sid. 52 ff.) finna vi, att de sedan Amenhotep III:s död betydligt utsträckt sitt välde i Syrien, men den siste konungen af 18:de dynastien Harmhib säger sig hafva kufvat dem. Från denna tid känna vi namnen på några hetitiska konungar: *Sapalul*, som var samtida med Harmhib och slöt ett fredsfördrag med dennes efterträdare Ramses I, hans son *Maurosir*, som förnyade fredstrak-

[1] Herodotos II, 106.

Digitized by Google

taten, och sonson *Mutalu* (äfven nämnd i en hetitisk inskrift från Ordasu, nära Melitene vid Eufrat), hvilken åter började krig mot faraonerna Seti I och Ramses II. Detta krigs förlopp och afslutning med det blodiga slaget vid Kadesj hafva vi ofvan omtalat under Egyptens historia (se sid. 58). I sitt 21:sta regeringsår afslöt Ramses II med Mutalus broder och efterträdare *Chetasir* ett fredsfördrag, där enligt den egyptiska i två exemplar (i Karnak och i Ramesseum) bevarade urkunden, de bägge konungarne framställas som fullt jämnbördiga, tillförsäkra hvarandra hjälp i händelse af anfall från andra makter och beträffande utlämning af öfverlöpare; slutligen är hela traktaten ställd under skydd af både Egyptens och chetalandets gudar. Att freden sedan hölls en längre tid, ser man däraf, att Ramses II (enligt en inskrift från Abu-Simbel i Nubien) i sitt 34:de regeringsår (1314 f. Kr., jfr sid. 58) gifte sig med chetakungens dotter, som i Egypten fick namnet Nofruré.

Af egyptiska framställningar från Ramses II:s tid kunna vi göra oss en ganska tydlig bild af hetiternas utseende. De hade ljus hy, utstående kindknotor, lätt krökt näsa och rakt nedfallande hår. De buro långa röda och blå kappor och, under dessa, ljusröda skjortor med små ärmar. Kungarne hafva höga spetsiga mössor (som på de hetitiska minnesmärkena). I slaget vid Kadesj hade de 2500 stridsvagnar med tre man, körsvennen, bågskytten och sköldbäraren, på hvarje vagn. Bågarne voro små och trekantigt sammansatta, egypternas däremot enkla. Sköldarne voro stundom fyrkantiga, och oftast af samma form som amazonsköldarne från Pontus. Fotfolket hade spjut och svärd, och däribland finner man äfven främmande legotrupper. Så heter det också i den skrytsamma hjältedikten om Ramses II (se sid. 88 ff.), »att chetakonungen församlat omkring sig alla folk, alltifrån hafvets kuster.»

Men efter denna tid börjar hetiternas makt att hastigt aftaga. I bibeln omtalas de bl. a. som israeliternas nordliga grannar på Davids tid, men de synas då ej varit så mäktiga som förr. Den af David så illa behandlar Uria, Batsebas gemål, uppgifves ha varit en hetit. De nämnas tidt och ofta i assyriska inskrifter från Tiglat-pileser I omkr. 1100 ända ned till Sargoniderna i 7:de årh. f. Kr., men alltid som underkufvade och skattskyldige. Antagligen har den inre orsaken till denna tillbakagång i makt och betydelse varit densamma, som vållat alla stormakters fall: den kraft, som lagts i dagen vid storväldets danande, har småningom fördärfvats under njutandet af den till vällefnad frestande maktens sötma. Men närmaste anledningen

Digitized by Google

till det murknande rikets fall var möjligen ett häftigt barbarangrepp från västerhafvet. Samma vilda vikingar, som under Ramses II:s efterträdare härjade Egyptens kuster, gjorde liknande påhälsningar på Medelhafvets östkust. Här nöjde de sig icke med landstigning för att blott lasta in ett tillfälligt rof på sina femtioroddarbåtar; det var en verklig folkvandring med fullt bestämda eröfringssyften. De trängde djupt in i Syrien och Palestina, hvilka nejders dåvarande ordning de bragte i fullständig upplösning. Det gick till ungefär på samma sätt som senare under nordmannatågens tid, då Frankrikes och Englands kuster härjades af vikingaflottor med den påföljd, att vikingarne i mängd slogo sig ned i de intagna länderna.

De »folk från hafvets länder» — de egyptiska inskrifternas beteckning — hvilka vållade så mycken oro och omhvälfning i Medelhafvets östra och sydöstra kustländer i 13:de och 12:te seklerna f. Kr., äro icke lätt lokaliserade med hänsyn till utgångspunkterna. Bland deras i egyptiska minnesmärken förekommande namn märkas *luka, akajvasja, tursja, sjardana, sjakalsja* (dessa deltogo redan i härjarfärderna på Meneftas tid efter 1281 f. Kr.), samt *purosat, tsakkara, danauna, vasjasja,* hvilka jämte de ofvannämnda sjakalsja uppträdde i Ramses III:s dagar (omkr. 1200 och senare). Angående *luka* är man någorlunda ense: de anses beteckna det mindreasiatiska folk, som grekerna kallade *lyker. Sjardanas* hemvist plägar man, som vi uti Egyptens historia sett, söka på Sardinien — om med annat fog än namnets ovissa likhet, må lämnas därhän — *akajvasjas* namn påminner ju om *akaierna,* den homeriska diktens namn på den härskande stammen i Hellas under 12:te eller 11:te seklet. *Danauna* påminner likaledes om ett grekiskt sagonamn, *danaer.* Att dessa benämningar på nu antydda sätt äro riktigt tolkade, kan ännu icke bevisas, men vissa sannolikheter äfven utom likheten i namn tala verkligen för att åtminstone i akajvasja och danauna se akaier och danaer. *Tursja* torde vara de samma som grekernas *tyrsenoi (tyrrhenoi),* af romarne kallade *tusci* (jämför nuvarade Toscana), och *sjakalsja* måhända de samma som *siculi* (på Sicilien).

Att dessa väldiga sjöfärder och folkvandringståg voro föranledda af eröfrande folk, som vid denna tid trängt in i Mindre Asien och på Balkanhalfön, möjligen äfven på den italiska, kan ju med största sannolikhet antagas, ehuru vi ej kunna leda det i säkra bevis. Skulle måhända detta vimmel af fribytare på Medelhafvets vågor vara rester af äldre innevånare i Grekland och Italien, som ej funno sig i att bli

Digitized by Google

trälar under de lifskraftiga indoeuropeiska folk, hvilka vid pass i midten och slutet af 2:dra förkristna årtusendet vandrade in på de halföar, som under deras ledning nu skulle blifva säten för antikens högsta odling? Eller voro de ej snarare just dessa invandrande folk själfva, som i ungdomlig kraftkänsla låta sin vilda förstörelselust gå ut öfver dåtidens bofasta kulturfolk vid kusterna? Sådana gissningar må vara tillåtna, ehuru om dessa dunkla tider knappast någonting med visshet kan sägas.

En intressant förmodan är, att de icke-semitiska *filisteerna* skulle vara ett af dessa vikingafolk. De stannade på Palestinas kust och bildade där ett länge bestående statsväsen. Denna gissning, som beror på en sammanställning af *purosat* med det hebreiska *pelisjt-im* (filisté-er), är emellertid mera oviss än de förutnämnda försöken till identifiering af de egyptiska inskrifternas folknamn. Af folknamnet pelisjtim kommer det ännu brukliga landsnamnet Palestina.

---

2. Det lydiska folket.

När dyningarna efter de ofvannämnda vikingatågen lagt sig och jämförelsevis ordnade förhållanden återinträdt, hör hetiternas rike till minnenas värld, men i stället är ett mindreasiatiskt folk, lyderna (mellan floden Halys och Arkipelagen), på väg till storhet. Namnen på deras äldsta kända konungar erinra om de hetitiska namnen, och den förmodan är ju ej otänkbar, att spillrorna af chetariket flyttats till Lydien för att där gifva upphof till en nyuppväxande makt, hvars härskande klass genom härstamningens band var fästad vid minnena af det förgångna väldet i Syrien — för så vidt man ej får förklara likheten ur en ursprungligen besläktad härstamning af flera gamla folk i Främre Asien.

För lydernas historia äro jämte vissa monument två grekiska författare forskningens hufvudkällor, nämligen Xantos och Herodotos. Den förstnämnde lefde i Lydien i femte århundradet före Kristus, kanske en mansålder före den sistnämnde, som var bördig från Halikarnassos. Båda voro af ionisk härkomst. Xantos skref på ionisk dialekt en lydisk historia i fyra böcker. Af detta verk finnas visserligen blott fragment i behåll, och vissa af dessa fragment äro dessutom af om-

Digitized by Google

tvistad äkthet. Men vi äga dock åtskilliga fullt bestyrkta stycken, särskildt i den allmänna historia, som den på Augustus' tid lefvande häfdatecknaren Nikolaos från Damaskus författat, och hvari han flitigt afskrifvit Xantos. Mycket af hvad den gamle ioniern berättade var sagor, men dessa äro af stort intresse för sagohistorien. Lyderna hade, berättar han bl. a., en gång i aflägsna tider haft en god och vis konung, vid namn Alkimos (grekiskt namn, som betyder Stark, Duktig). När han blef utgammal, sörjde folket, som under honom lefvat i lycksalighetens tillstånd; man samlades till ett stort offer åt gudarna för att utbedja sig, att han skulle få sin lifslängd fördubblad. En annan konung, som hette Kambletas, var så girig, att han, för att få ett billigt mål mat, en kväll ställde till kalas på sin gemål. På morgonen fann man, att han nästan fullständigt ätit upp henne; den ena handen hade han dock ännu ej orkat svälja; den hängde ut genom munnen. Af dylika sagor var Xantos' verk fullt. Första boken af detsamma behandlade Lydiens ursprung och första mytiska konungar intill de s. k. herakliderna, andra boken heraklidernas tid och Gyges' upphöjelse, tredje mermnadernas dynasti, fjärde Kroisos' regering och Sardes' fall.

Utom dessa litterära källor äga vi några fornlydiska minnesmärken, framför allt kungagrifterna i Bin Tepe, stora runda grafhögar, ungefär 1 mil norr om Sardes. En mängd mynt af guld och elektron (silfverblandadt guld, guldet vaskades ur den guldsandförande floden Paktolos) finns också i behåll; lyderna ansågos af grekerna ha varit de första, som präglade mynt.

Lydiens historia före 7:de seklet är emellertid oviss och dunkel. Dess förste verkligt historiske härskare är *Gyges,* som grundade mermnadernas dynasti omkring 700 f. Kr. Namnet Gyges kallade för den grekiska fantasien fram en mängd föreställningar om hastigt vunnen lycka och outtömlig rikedom. »Om jag ägde Gyges' skatter» var i hellenernas mun det samma som »om jag på underbart sätt vunne all världens guld.» Detta Gyges' rykte för omätlig rikedom gick i arf på hans efterträdare, och ännu den siste lydiske konungen *Kroisos'* (lat. Croesus) namn har ju ännu i dag bibetydelsen af en stenrik man. Herodotos har mycket att förtälja om lyderna. De voro ju hans grannar, och afståndet i tid mellan honom och mermnadernas tidsålder är icke längre, än att man kan tro på tillförlitligheten af kärnan i hans berättelser. Detta hindrar icke, att han, med sin benägenhet för

Digitized by Google

sagostil, äfven här inblandat osäkra och fantastiska sägner i sin historia. Dessa sagobeståndsdelar äro emellertid för den upplyste läsaren tämligen lätta att frånskilja. De böra emellertid här icke förbigås, emedan de ligga till grund för så mycket af grekernas senare föreställningar och delvis ha genom dem ingått i världslitteraturen. Om Gyges' åtkomst till makten berättar Herodotos t. ex. följande:[1]

»I femhundrafem år hade heraklidernas ätt härskat öfver Lydien, son efter far ända till *Kandaules*. Denne var högeligen kär i sin gemål, och han trodde sig i henne äga den allra skönaste kvinna, som fanns på jorden. Gyges, Daskalos' son, en af hans drabanter, var hans synnerliga älskling, åt hvilken han anförtrodde sina viktigaste värf. För honom prisade han också med öfverdrifna ord sin gemåls skönhet. Icke lång tid därefter — det var nu en gång bestämdt, att det skulle gå Kandaules illa — sade han till Gyges: 'Du tyckes mig icke, Gyges, sätta tro till hvad jag säger om min hustrus skönhet. Människornas öron äro i dylikt fall opålitligare än ögonen. Laga därför, att du får se henne naken.' Men den andre skrek till och sade: 'Herre, hvad talar du för dumheter? Huru kan du be mig att skåda min härskares gemål naken? Ty sådan är ju kvinnan, att hon med kläderna bortlägger blygseln. Och redan i forna tider uppfunno människorna lagar för skick och seder, efter hvilka hvar man bör rätta sig. Bland dem är också den, att en och hvar bör se blott på hvad honom tillhörer. Jag tror nu fullt och fast, att hon är den skönaste af alla kvinnor, och jag beder dig, att du icke begär något oanständigt.'

Så sade han och gjorde motstånd, af fruktan att någon olycka skulle däraf hända honom. Men Kandaules svarade: 'Var lugn, Gyges, och frukta icke, hvarken för mig, att jag skulle säga detta för att fresta dig, eller för min gemål, att från hennes sida någon ofärd skall hända dig däraf. Ty jag skall från början ställa så till, att hon icke ens får veta, att du sett henne. Jag skall nämligen ställa dörren till sofgemaket öppen och ställa dig där bakom. Och strax efter sedan jag ingått skall äfven min gemål infinna sig för att gå till sängs. Och just vid ingången står nu en stol; där skall hon lägga sina kläder, det ena plagget efter det andra, allt efter som hon kläder af sig, och därvid skall du i all bekvämlighet få beskåda henne. När hon nu går från stolen till sängen, vänder hon ryggen åt dig och då bör du laga, att du kommer ut genom dörren utan att hon ser dig.'» (Enligt en annan lydelse af sagan skulle Gyges fått en ring, som gjorde honom osynlig).

Gyges lydde. Det gick efter beräkning, men det missödet inträffade dock, att Kandaules' gemål blef varse Gyges, när han smög sig ut. Hon sade ingenting, ty hon förstod, att det hade skett på mannens föranstaltande, men hon beslöt att hämnas. »Ty», tillägger Herodotos, »hos lyderna liksom hos andra barbarer anses det till och med för en man såsom ytterst skamligt att blifva sedd naken.»

[1] Herod. I, 8 ff.

Digitized by Google

Hon lät nu följande dag kalla till sig Gyges och sade till honom: »Nu, Gyges, ligga två vägar öppna för dig, och jag öfverlämnar åt ditt val, hvilkendera du vill beträda. Antingen dräper du Kandaules och erhåller mig och lydernas konungarike, eller ock måste du själf dö . . . Sannerligen, endera måste dö, antingen han, som sådant föranstaltat, eller du, som sett mig naken och brutit mot all sed och anständighet.» Gyges vardt i förstone slagen af häpnad öfver hennes ord; men sedan började han bedja och besvärja henne och bönföll, att hon icke skulle tvinga honom att göra detta val. Men hon förblef obeveklig. Då valde han att själf blifva vid lif.

Därpå berättas, huru de lade råd öfver sättet att mörda Kandaules. »Och när de uppgjort anslaget och natten kom — ty Gyges kom icke lös och kunde icke fly, utan antingen måste han eller Kandaules omkomma — följde han drottningen in i sofkammaren. Och hon gaf honom en dolk och gömde honom bakom samma dörr. Och då Kandaules insomnat, smög sig Gyges fram och mördade honom. Därpå erhöll han drottningen och konungariket.»

Gyges blef nu stamfader för mermnadernas dynasti, som härskade i Lydien intill rikets undergång. Af Herodotos' berättelse anar man nästan, att Gyges var hellen eller åtminstone förbunden med hellener. Hela berättelsen om detta listiga lönnmord är framställd i så förskönande dager som möjligt: Gyges skulle hafva tvungits till sitt dåd, heter det. Herodotos' källa har här varit traditionen bland prästerskapet i Delfi, i hvars intresse det låg att finna en antaglig förklaringsgrund till det mutade oraklets hållning. Det berättas nämligen att lyderna harmades öfver Kandaules' fall och grepo till vapen, men att Gyges' anhängare (= hans landsmän eller det helleniska partiet) vände sig till det grekiska oraklet i Delfi för att få stadfästelse på Gyges' rätt till regementet, som också erhölls. »Gyges sände därvid», heter det, »till Delfi helgeskänker, och dessa voro icke få, utan de utgöra nästan alla de helgeskänker af silfver, som finnas i Delfi, och utom silfret skänkte han otaligt mycket guld, hvaribland allrafrämst de gyllene vinblandningsbägare förtjäna nämnas, hvilka, sex till antalet, där förvaras: de stå i korinternas skattkammarhus och hålla i vikt 30 talenter.» Den omständigheten, att Gyges före sin upphöjelse var konungens drabant, talar icke heller emot antagandet, att han var hellen. Ty det är bekant, hurusom just på denna tid, liksom för öfrigt äfven senare, hellener i mängd hade anställning som legoknektar i alla grader vid de österländska och egyptiska hofven, alldeles som mot slutet af romerska rikets tid germanelementet var så starkt företrädt i kejsarens lifvakt och i härarne för öfrigt. Gyges' palatsrevolution påminner nästan om germanhöfdingens störtande af västromerska kej-

Digitized by Google

sarväldet. Det finns dock ett yttrande hos Herodotos, som visar, att man på hans tid icke ansåg Gyges som hellenernas landsman. Det står nämligen: »Denne Gyges var, så vidt jag vet, den förste *barbar,* som uppställde helgeskänker i Delfi, näst efter Midas, Gordios' son, den frygiske konungen, hvilken dit helgade sin konungastol.»

Mermnadernas historia är fylld af krig, dels mot österns folk. dels och framför allt mot de rika grekiska handelsstäderna vid kusten, Det lydiska rikets intresse gent emot det grekiska kustfolket var enahanda med ryssarnas gent emot det svenska östersjöväldet, och striderna kunde helt naturligt ej upphöra förr än lyderna behärskade hafskusten. Den grekiska traditionen om lyderna är för den skull helt naturligt färgad af fiendens och den förtrycktes kritik.

Om Gyges' fortsatta regering, som pågick i 38 år, meddelas blott, att han gjorde ett anfall mot Miletos och Smyrna samt mot Kolofon, hvilken sistnämnda stad han lyckades lägga under sitt välde. Sonen *Ardys* intog Priene, en blomstrande ionisk stad nära hafvet, af hvilken i våra dagar betydande ruiner blifvit af tyska arkeologer utgräfda. Äfven Ardys försökte sig utan framgång med ett angrepp på det rika och starka Miletos. Ardys fick senare fullt upp att göra med försvaret af sin egen hufvudstad Sardes, som till slut — med undantag af själfva borghöjden — intogs af de halfvilda, på stor folkvandring stadda kimmererna, hvilka fördrifvits från sitt hem i södra Ryssland af skyterna och nu öfversvämmade Främre Asiens kustländer. Deras härjningar fortgingo under Ardys' son *Sadyattes,* tid, och först dennes efterträdare, den betydande *Alyattes,* dref dem åter ur Asien. Samme mäktige konung förde icke utan framgång krig med Kyaxares, medernas regent, och med den rika krämarstaden Smyrna, som han intog. Kriget fördes med växlande lycka under fem år. Men under en fäktning på sjätte året hände det sig enligt Herodotos,[1] »att vid slagets början dagen plötsligen blef förvandlad till natt. Denna företeelse hade den vise Tales från Miletos förutsagt för ionerna och bestämdt utsatt tiden till just detta år.» Men när lyderna och mederna sågo, att det blef natt i stället för dag, slutade de i förskräckelsen upp med striden. Fred och förbund kom snart till stånd under medling af kilikern Syennesis (stående titel på kilikernas härskare) och babyloniern Labynetos (= Nabonid). Förbundet besegla-

[1] Herod, I, 74.

Digitized by Google

des genom äktenskap mellan en dotter af Alyattes och Kyaxares' son Astyages. Uppgiften om den af Tales förespådda »förvandlingen af dag till natt» är af synnerligen stort historiskt intresse, emedan den ger en fast hållpunkt för tideräkningen och sätter oss i stånd till att utöfva en ur alla synpunkter intressant kontroll af de gamla krönikornas tidsuppgifter. Det var naturligtvis en solförmörkelse som inträffade, hvilken Tales med sina astronomiska insikter kunnat beräkna. Nu veta vi genom astronomernas beräkningar, att en total solförmörkelse inträffade, synlig i denna världstrakt, den 28 maj år 585 f. Kr. Detta årtal stämmer förträffligt med de ungefärliga beräkningar man på grund af de historiska källorna kunnat göra och bekräftar alltså på ett lysande sätt i denna punkt deras trovärdighet.

Efter detta fredliga slut på oroligheterna i öster kunde lyderna återupptaga den viktiga kustpolitiken och gå anfallsvis till väga mot hellenerna. Alyattes lyckades dock icke intaga Miletos, utan måste ingå förlikning och till och med bundsförvantskap. Han uppgifves ha regerat i Lydien i ej mindre än femtiosju år (617—560). Han efterträddes af sin son *Kroisos* (560 - 546). Denne var lyckosammare i sina fejder mot grekerna vid kusten. Efesos var den stad han först angrep, men sedan kom turen till den ena efter den andra, och snart hade han tvungit dem alla att gifva honom skatt. Därefter tänkte han på att bygga sig en flotta; han behärskade nu kusten och därmed, om han hade skepp i mängd, hela Arkipelagen. Hans mening var utan tvifvel att försöka samma vågspel, som perserna senare gjorde, nämligen att underkufva Hellas. Han insåg dock snart vanskligheten af att med ett vid sjön ovant folk och en nyskapad flotta mäta sig med de på öarne och hafvet sedan århundraden lefvande hellenerna, som voro utmärkta sjömän. Kroisos borde också kunnat vara belåten med det välde, han vunnit, som enligt grekiska sagesmän omfattade alla folk mellan Halys och kusten utom *kiliker* och *lyker*. De under Kroisos lydande uppräknas af Herodotos under följande namn: lyder, fryger, myser, mariandyner, kalyber, paflagoner, traker (inbegripet bityner), karer, ioner, dorer, aioler, pamfyler. Af dessa voro ioner, dorer och aioler de grekiska kustkoloniernas innebyggare: de rikaste och mest betydande voro bland dem ionerna.

De lydiska kungarne residerade i staden Sardes, där på Kroisos' tid skall hafva förts ett lysande hof med gästbesök af visa män från när och fjärran. På tal härom är det, som historiens fader berättar den

Digitized by Google

sedermera så ofta upprepade sägnen, om Attikas vidtbereste lagstiftare Solons besök och svar på Kroisos' fråga, hvem han ansåge vara den lyckligaste han under sina många resor sett. Solon, som icke förstod sig på att smickra, uppgaf en atensk borgare, som lefvat ett lyckligt lif och dött en ärofull död för fäderneslandet. Och då Kroisos, som väntat ett för hans egen fåfänga mera tillfredsställande svar, förundrad frågade, hvem han ville sätta i andra rummet, hade Solon två argiviska ynglingar att nämna, som, efter att hafva utmärkt sig med en ärofull gärning till gudomens ära och sin i templet anställda moders hjälp, på hennes bön till gudinnan att gifva dem hvad för människan bäst och lyckligast vore, medvetslöst fingo somna i templet till den eviga hvilan. »Nu ser jag väl», sade Solon, »att du är mäkta rik och konung öfver många folk, men lycklig kan jag icke prisa dig, förr än jag får veta, att du lika lyckosamt slutar dina dagar. Och icke är den mäkta rike lycksaligare än den som har sitt bröd för dagen. Mången rik är olycklig, och mången, som blott har en måttlig utkomst, lycklig.» Och ifrån den stunden, säger sagan, visade sig Kroisos icke längre nådig mot Solon, utan höll honom för en stor dåre, som icke satte värde på den lycka, han såg för sina ögon, utan endast manade till att vid allting se på änden.[1] Historien om Solons besök är osannolik, ty Solon dog i hög ålder redan år 559, således nästan samtidigt med Kroisos' tillträde till regeringen.

Om samme Kroisos förtälja grekerna, att han sände till oraklet i Delfi med fråga om han borde strida mot Kyros och perserna (då han fick underrättelsen, att Kyros störtat mediska väldet). Oraklet gaf det dubbeltungade svaret, att 'han skulle störta ett stort välde', om han inläte sig i denna strid, hvilket Kroisos tolkade så, att han skulle störta det nybildade perserriket, men som utgången gaf en annan tydning: Kroisos blef nämligen slagen och lyckades väl störta ett stort välde, men det var hans eget.

Karaktäristisk för grekisk uppfattning af lyder och perser vid denna tid är sägnen om den vise lydern, som, då Kroisos rustade sig till kriget mot perserna, gaf honom följande varning: »O konung, du bereder dig till härnad emot män, som bära läderbyxor och läderrockar; som icke äta hvad dem lyster, utan hvad man hafva kan, ty de bebo ett kargt och magert land; som icke dricka vin, utan vatten. Om du nu skulle segra, hvad vill du väl taga ifrån ett folk, som ingen-

[1] Herodotos I, 30–34.

Digitized by Google

ting äger? Och om du blir besegrad, betänk huru mycket du förlorar. Ty få de väl smak på våra njutningar, så släppa de dem icke, och vi bli dem aldrig kvitt. Jag för min del tackar gudarne, att de icke gifvit dem i sinnet att draga i härnad mot oss.» [1] Han varnade sålunda konungen för att väcka björn, som sofver. Men Kroisos lyssnade ej därtill, utan drog i härnad och blef i grund besegrad. Ly-

106. **Vid ruinerna af Sardes, lydernas konungastad.** (Pelarne hafva tillhört ett grekiskt tempel åt gudinnan Kybele.)

diska riket tillintetgjordes och Kroisos blef sålunda dess siste konung. Kyros intog Sardes, eröfrade lydiska riket och tog Kroisos själf till fånga (546 f. Kr.).

* *

*

Beträffande lydernas lefnadssätt äro vi hänvisade uteslutande till de grekiska källorna. Dessa uppgifva, att lyderna i allmänhet klädde sig, lefde och handlade på samma sätt som hellenerna. Herodotos säger helt allmänt — uppgiften är därför väl icke fullt säker — att de

[1] Herodotos I, 71.

Digitized by Google

»hafva ungefär samma seder och bruk som hellenerna, utom att de göra alla sina flickebarn till skökor.» Detta påstående innebär måhända någon antydning om från öster införd tempelprostitution af samma art, som enligt samme författare förekom i Babylon. »Lyderna påstå äfven själfva», fortsätter han, »att alla de spel, som nu äro i svang såväl hos dem som hos hellenerna, äro deras uppfinningar.» Detta innebär naturligtvis intet annat än att Hellas, som i allmänhet fått sin kultur förmedlad genom lyderna, äfven lärt sig spelsätten af samma läromästare. Den saga, han berättar efter sina lydiska sagesmän om spelsedernas uppkomst, är emellertid alltför kostlig för att vi skulle undanhålla den våra läsare.

»I konung Atys', Manes' sons tid (en mytisk konung) uppkom en stor sädesbrist öfver hela Lydien. En tid bortåt fördrogo lyderna ståndaktigt sin olycka, men som den icke upphörde, sågo de sig om efter lindring, och den ene uttänkte ett, den andre ett annat. Då uppfanns tärningspelet och spelet med benknotor och bollspelet och alla andra spel förutom det med brickor — ty uppfinningen af detta spel vilja lyderna icke kännas vid. Dessa spel uppfunno de mot hungern och gingo till väga på följande sätt: hvarannan dag spelade de hela dagen igenom, på det de icke skulle tänka på mat, och hvarannan dag åto de och spelade icke. På det sättet uthärdade de i 18 år. Men när det onda icke gaf sig, utan blef allt våldsammare, så delade deras konung dem i två hälfter och drog lott om hvilka som skulle stanna kvar och hvilka skulle fara ur landet, och i spetsen för den delen, som lotten bestämde att stanna kvar i landet, ställde sig konungen själf, men för den, som skulle begifva sig bort, hans son, som hette Tyrrhenos. De, som nu fingo lotten att utvandra, begåfvo sig ned till Smyrna och byggde sig fartyg, lastade dem med alla de husgeråd, som kunde vara till någon nytta och seglade af, farande förbi många folk, till dess de kommo till umbrernas land, där de anlade städer och bo intill denna dag.» [1]

Detta är den grekiska traditionen om det gåtlika folket *etruskernas* ursprung.

---

3. Frygerna och mindre Asiens öfriga folkstammar.

Ett annat i 9:de och 8:de seklerna mycket mäktigt folk var ett som assyriska inskrifter kallas *Urartu*, mellan Van- och Urmiasjön. Tecken tyda på, att de varit besläktade med hetiterna. Sedermera

[1] Herodotos I, 94.

Digitized by Google

synas Urartu ha sammansmält med de ariska armenierna, liksom hetiterna gingo upp i de semitiska syrerfolken. Enligt Belck, upptäckaren af de urarteiska fornminnesmärkena, skulle Urartu närmast vara besläktade med de nuvarande georgierna.

I Mindre Asien trängdes sedan urminnes tider med hvarandra många småfolk dels af sinsemellan besläktad, dels af ganska olikartad härkomst. Bland dem må nämnas de lefnadsglada *kilikerna,* på gränsen mellan de hetitiska och semitiska folken, de sjöfarande *karerna* och de rika och mäktiga *troerna* vid kusten samt framförallt de mäktiga *frygerna* på den inre högslätten. Ett frygiskt storvälde existerade i förhistorisk tid med *Gordion* som hufvudstad, men när Babylons makt lutar till fall och persernas stjärna är i uppgående, ha dessa senare sina farligaste fiender i Lydiens rika och välrustade konungar, som redan eröfrat Frygien.

107. **Lykisk marmorgraf vid Xantos.** Relieferna äro utförda i grekisk stil, men byggnaden har urgamla lykiska förebilder.

Om frygerna äga vi en mängd sagor: deras konungar bära i sagorna namnen Gordios och Midas. Den förste Gordios skall genom gudomlig skickelse hafva blifvit tagen till konung, där han som en

Digitized by Google

intet anande åkerman körde sin landtliga rustvagn: denna vagn förvarades i Gordion, den gamla frygiska hufvudstaden, och visades där såsom en urgammal relik på Alexander den stores tid. Det var vid tistelstången af denna gamla vagn, som den gamla trollknuten var bunden, om hvilken sägnen gick, att den som kunde lösa den samma, skulle vinna envåldsmakt öfver hela Asien. Vi skola i Alexanders historia se, hur han löste »den gordiska knuten.» Om Midas äro sägnerna icke färre: en af sagokungarne med detta namn hade åsneöron, säger den elaka folktraditionen, och fick för sin girighet af gudarne det straffet, att allt hvad han vidrörde förvandlades till guld. På detta sätt hungrade han till sist ihjäl, då äfven födan blef guld.

Emellertid, någon verklig historia låter sig icke framarbetas ur detta kaos af sagor. Det enda mindreasiatiska folk, som har en sådan före persers och grekers framträdande, är det folk, hvars historia vi nyss i korthet skildrat, lyderna.

Frygernas gudstjänst var känd för sin larmande och barbariska art. Deras förnämsta gudom uppfattades såsom kvinnlig. I närheten af Pessinus hade »den stora modern» hufvudsätet för sin dyrkan. Där fanns en stor grå sten, som sades vara nedfallen från himmelen.

De öfriga folken i Mindre Asien äga, så vidt man hittills känner, föga världshistorisk betydelse, hvadan de här torde kunna förbigås. Efter de vid sydkusten boende *lykerna* (jämför ofvan) äro åtskilliga monumentala grafvar upptäckta, af hvilka här en är i bild återgifven. Enligt grekernas sagor hade lykerna invandrat från Kreta under ledning af Sarpedon, en broder till den kretiske sagokungen Minos. Lykerna hafva äfven efterlämnat språkliga minnesmärken; genom undersökning af dessa har det visat sig, att språket var besläktadt med det frygiska samt att båda tillhört den indoeuropeiska språkgruppen. Den lykiska historien, arkeologien och språkforskningen omfattar redan en icke obetydlig litteratur, företrädesvis representerad af engelsmän och tyskar.[1]

Det lykiska folket lyckades i allmänhet upprätthålla sin självständighet mot lyderna, men under Persiens ok måste det dock böja sig. Dess förnämsta stad, af grekerna kallad Xantos (vid floden af samma

[1] De engelska forskningsresandena *Spatt* och *Forbes* må särskildt nämnas, äfvensom de tyska språkforskarne *Schönborn*, *Savelsberg* och *M. Schmidt* samt historikern *O. Treuber*.

Digitized by Google

namn), i lykernas eget språk benämnd Arna, blef förstörd af en persisk här. Om innevånarnes förtviflade strid vid detta tillfälle berättas, att de först förde kvinnor och barn och all sin egendom upp på borgen, den de läto uppgå i lågor med allt, hvad därinne var; därefter störtade sig männen samt- och synnerligen emot den öfverlägsna persiska hären och stupade till sista man. Hela staden begick sålunda ett heroiskt självmord. Några årtionden senare var det som Leonidas i spetsen för sina spartaner med samma sinne gick den säkra döden till mötes vid Termopylai, och tre sekler senare lefver ännu samma ande kvar hos den grekiska kolonien Saguntums folk på Spaniens kust.

Digitized by Google

De ariska folken.

1. Ur deras förhistoria.

»Åt ariern har jag gifvit jorden», säger en gud i den flera årtusenden gamla indiska skrift, som bär namnet »Manus lagbok». En blick på våra dagars värld visar, att han hade rätt, om man med arier menar detsamma som indoeuropeer. Senare än semiterna framträder i historiens förgrund den folkstam, som nu är den härskande på jorden, indoeuropeerna. Reslig växt, blonda lockar och blå ögon anses ha utmärkt deras urfäder — drag, som ännu någorlunda bevaras af de nordgermanska folken, medan hos de öfriga uppblandningen med andra raser i förening med klimatiska förhållanden gjort dessa släktmärken mindre allmänna. Forskningen har ej sagt sitt sista ord om deras ursprungsland, men tecknen visa, synes det, allt otvetydigare åt Europa, som ännu i dag är deras högkvarter. Läsaren hänvisas i afseende på de frågor, som härmed sammanhänga, till kapitlet om den äldsta förhistoriska kulturen (se ofvan sid. 18 ff.)

Med *arier* förstås emellertid i den nutida litteraturen endast de *asiatiska* folken af indoeuropeisk härkomst, framför allt iranier (meder, perser m. fl.) samt inder. Mellan Tigris' och Indus' floddalar sträcker sig ett mer än tre tusen kilometer bredt högland, delvis af vildt romantisk alpnatur. I söder begränsas det af Persiska vikens vatten, och i norr förlorar det sig i öknar och fortsatta fjällryggar; i ett hörn uppnår det Kaspiska hafvet. Dessa trakter, så olika de till bofasthet och ordnad kultur lockande floddalarne i Mesopotamien och Egypten, beboddes i historiens morgon af ett måhända från Europa invandradt indoeuropeiskt folk, det indo-iranska eller ariska. *Arja,* d. v. s. »de utmärkte», »de ädle», kallade de sig själfva, därmed väl betecknande sig såsom det härskande folket i motsats mot de underkufvade förut-

Digitized by Google

varande innevånarne. I en tid, som ligger ett par årtusenden bakom vår tidräknings början skilde sig detta folk åt, så att en del vandrade längre österut och måhända ej förr än mellan 2000 och 1500 f. Kr. nedträngde på den indiska halfön. Det var inderna.

Ännu länge efter skilsmässan från det indoeuropeiska urhemmet, utgjorde sannolikt inder, meder och perser m. fl. ett enda folk med gemensamt språk. Äfven religionen var gemensam, ett med den senare af oss kända indiska religionen besläktadt, ganska månggestaltadt flerguderi. Framför allt återfinnas hos bägge grenarne många af de religiösa grundföreställningar, ur hvilka den senare mytbildningen växt fram. Iraniernas (medernas och persernas) religion, sådan den framträder för oss redan i sina äldsta urkunder och minnesmärken, är tydligen resultatet af en genomgripande reformation. Det ser ut som om den djupgående motsättning, i hvilken den sålunda reformerade iranska religionen står till den indiska, skulle ha stått i sammanhang med skilsmässan mellan de bägge ariska folkgrupperna. Motsatsen är så bestämd, att det, som hos inderna är namn på en god makt, hos iranierna betyder raka motsatsen. Så t. ex. betyder *devas* på indiska goda gudar, men på persiska djäflar, demoner.

De indiska gudarne äro personifierade naturkrafter: solen, vinden, blixten, åskan o. s. v. De framställas i gudasagorna såsom personer med mänskliga lidelser och många jordiska drag. De äro till stor del ett arf från den indoeuropeiska urtiden och vi återfinna dem både i de nordiska germanernas Valhall och i hellenernas Olymp. Persernas gudalära är vida mer förandligad och renad. Gudarne äro där icke så mycket personifikationer af naturkrafter, snarare af sedliga krafter och egenskaper. Dock lefva i folkföreställningen många rester af den gamla naturreligionen kvar äfven där, t. ex. dyrkan af solguden Mitra.

Den stora iranska religionsreformen tillskrifves en gudasänd siare, Zaratustra, men helt visst hade en lång tid af förberedande religiös utveckling föregått hans uppträdande, på samma sätt som hos Israel profeternas tidehvarf förberedde kristendomen. Som vi skola se, infaller Zaratustras lefnad sannolikt ej före trettonde seklet, kanske senare, medan den motsättning mellan iranier och inder, som står i samband med deras skilsmässa, gör sig gällande flera århundraden i förväg.

På gränsen mellan religion och historisk saga står den rika tradition om en aflägsen forntids heroer, som delvis är gemensam för iranier och inder och sålunda hänvisar på ett sagoarf från det ariska urhem-

Digitized by Google

met. Bland dessa mytiska heroer märkes särskildt *Jima* (hos inderna *Jama*), en gudason, som säges hafva regerat i tusen år öfver lyckliga och fredliga släkten. En gudomlig uppenbarelse låter honom få veta, att en lång, genom tidsåldrar varande vinter skulle komma, och manar honom att med några människopar, med djur af olika slag och med den eld, som aldrig får slockna, draga sig undan till en paradisisk ängd, som varder honom anvisad. Där lefver Jima ännu i lycka och salighet. I denna sägen gror visserligen den sedermera så frodiga växtkraft, som fantasierna om ett tusenårigt lyckorike i alla tider utvecklat. Men kanske gömmer sig också i denna märkliga myt ett verkligt historiskt eller rättare geologiskt faktum. Månne ej här skymtar ett genom årtusendena nedärfdt minne af den genomgripande förändring i naturförhållandena, som vållades af den sista isperioden? Efter allt att döma ha människor funnits redan före denna nu så aflägsna tid. När inlandsisen med den långvariga världsvintern kom, drogo de sig naturligtvis undan till varmare nejder.

Hos iranierna betonas företrädesvis Jimas tusenåriga jorderikes lycka. Hos inderna är Jama framför allt det himmelska paradisets konung. Detta paradis är enligt vedaböckerna beläget tusen dagsresor (med häst) i fjärran, åt sydost. Dit församlas efter döden stridernas hjältar, vishetens dyrkare och dygdens rättrådige utöfvare. I skinande skrud vandra de där, hafva mjölk och smör och honung i öfverflöd, somasaft (en mytisk rusdryck) icke att förglömma. Jama var enligt indernas heliga skrifter den första människan. Senare uppfattas han såsom dödsgud och de aflidnas domare.[1]

---

2. Zaratustra, den iranske religionsstiftaren.

Den iranska folkstammens otvifvelaktigt märkvärdigaste man är, för så vidt han bör uppfattas såsom en historisk personlighet — hvil-

[1] En mycket utförlig och på intressanta detaljer ur sagohäfderna rik framställning af det indoeuropeiska mytarfvet är att finna i *Viktor Rydbergs* stora verk »Undersökningar i germanisk mythologi». Genialiskt och i formen klassiskt, såsom allt, hvad den store diktaren och forskaren skrifvit, är emellertid detta verk icke att betrakta såsom en på säkra vetenskapliga resultat grundad redogörelse, utan, hvad ock titeln angifver, såsom en serie af »undersökningar» ofta äfven af obevisliga antaganden och hvad man kallar konstruktioner. Men för hvar och en, som önskar att i detalj studera hithörande spörsmål, erbjuder det en mängd högst intressanta uppslag och synpunkter.

Digitized by Google

ket synes vara högst sannolikt — den nyssnämnde religionsstiftaren *Zaratustra* (af grekerna kallad Zoroastros, lat. Zoroaster). De ofullständiga historiska uppgifter vi äga om meder och perser före Kyros d. ä:s tid, då de börja spela en dominerande roll i världshistorien, tillåta oss icke att med bestämdhet uppgifva den tid, under hvilken denne store man framträdde. Det sannolikaste synes dock vara, att den inföll c:a 1200 à 1300 före Kristus. Den iranska myten tillskrifver världen en sammanlagd ålder af 12000 år. När världen stått i halfva denna tid, således 6000 år efter dess skapelse, framträder, trodde de, den första människan. När människosläktet åter uppnått sin halfva ålder eller 3000 år efter den första människan och 9000 år efter världens skapelse, föddes Zaratustra. 3000 år efter Zaratustras födelse skulle världen ännu stå, men sedan skulle den, efter att ha fyllt sitt tolfte tusental år, förgås. Den förste grekiske skriftställare, som nämner Zaratustra, nämligen Xantos från Sardes, uppger honom hafva lefvat 600 år före slaget vid Salamis (således omkring 1080 f. Kr.). Senare grekiska författare (däribland Aristoteles och Plutarkos) göra honom vida äldre: han skulle ha lefvat 5000 år före trojanska kriget, d. v. s. mer än 6000 år före Kristus. Ännu senare finna vi en rakt motsatt uppgift. Porfyrios säger, att han skulle hafva varit Pytagoras' lärare (Pytagoras lefde på 500-talet före Kristus). Härmed öfverensstämmer byzantinaren Agatias, som säger, att Zaratustra var samtidig med Hystaspes, Dareios' fader. Den iranska traditionen låter honom ha uppträdt (i det östiranska Baktrien) under en konung Visjtasjpa (grek. Hystaspes). Då nu Dareios' fader hette så, har detta vilseledt grekerna, som icke kände någon annan Hystaspes, och däraf förklara sig sådana uppgifter, som förlägga Zaratustras uppträdande till 6:te årh. f. Kr. Hade han lefvat vid den tiden, skulle vi säkerligen varit bättre underkunniga om hans person än vi nu äro. Dessa uppgifter böra vi därför måhända förkasta såsom ohållbara.[1] Likaså deras, som förlägga hans tid till 5000 år före trojanska kriget — en uppgift, som visserligen anföres af många, men helt visst härrör från en och samma grumliga källa. Trovärdigast förefaller i denna punkt otvifvelaktigt Xantos från Sardes, ehuru äfven hans beräkning klingar något ungefärlig och osäker. Tiden 1200—1300 motsvarar det baktriska väldets blomstringsperiod och synes därför sannolik.

[1] Dock må anmärkas, att en del forskare från de allra senaste åren synas benägna att åter upptaga denna mening.

Digitized by Google

Zend-avesta, persernas heliga skrift, omgifver Zaratustra med en gloria af gudomlighet: under och tecken föregingo hans ankomst, Ahriman, den onde anden, och alla hans demoner sprungo i hans födelsestund bort och gömde sig af förskräckelse. Konungen i landet fruktade för barnet, som var af gammal konungastam, och ville mörda det, men hans arm domnade, då han lyfte mordvapnet. Demoner stulo den späde och försökte uppbränna honom i en ödemark, men eldslågorna vägrade att vidröra hans heliga lekamen. 30 år gammal började Zaratustra förkunna sin lära. Han vandrade med sina lärjungar från ort till ort, och undergärningar betecknade hans väg. En gång kom han till ett haf, som stängde vägen. Men på hans bud delade sig vattnet, och han gick torrskodd därigenom. På ett af de iranska bergen uppenbarade sig Ormuzd (ljusets gud, det godas makt), och efter flera pröfningar och lidanden fick Zaratustra där mottaga den heliga uppenbarelse, som sedermera upptecknades i Avesta. Vid Visjtasjpas hof i Baktra uppträdde han därefter med sin uppenbarade visdom: trettio visa män sutto i en sal på högra och trettio på den vänstra sidan och disputerade med honom, men blefvo alla vederlagda. De besegrade sökte hämnas och lade ut försåt för den helige, som dock ur alla faror blef underbart räddad. Konungen trodde, och hela hans hof. Om den gudasände vises död äro uppgifterna olika. Den skönaste legenden är den, som låter honom liksom israeliten Elias och hellenen Herakles lämna förgängelsens värld i eldslågor. Enligt andra sägner blef han dödad i själfva templet af en soldat. Väldiga religionskrig fördes af och mot Visjtasjpa och hans ättlingar. Om dessa krig, deras heroer och skiften utbildade sig en hel hjältesaga.

Zaratustras lära är af jordens religioner den som mest konsekvent genomfört den s. k. dualismens grundsats. I stället för det gamla brokiga virrvarret af många mot hvarandra stridande gudar finner man här en det godas öfverhärskare, världsalltets skapare och styresman, *Ahura-masda* (d. v. s. den vise herren) kallad (= Ormuzd). Han är inbegreppet af allt godt, ljusets och sanningens högste bärare. Omkring hans himmelska tron vimlar det väl fortfarande af otaliga andeväsen, men de äro alla honom vida underordnade och uppfattas såsom hans tjänare och sändebud. Från denna persiska himmel är det närmast,som våra *änglar* härstamma. Judarne upptogo under seklerna näst före Kristi födelse den persiska änglaläran, och genom dem öfvergick den till kristendomen. Men Ahuramasda har en fiende i *Angromanja*

Digitized by Google

(Ahriman), det ondas, mörkrets och lögnens furste, som, äfven han, är omgifven af ett hof af andeväsen, demoner eller djäflar. Den mörka, i södern ännu mer än hos oss mörka natten, var i forntidens, i våldets och laglöshetens dagar, röfvarnes tid; den var ock de i dessa trakter då för tiden så vanliga rofdjurens. Den ständiga växlingen af ljus och mörker på vår jord ledde tanken på en evig strid mellan mörkrets och ljusets makter. Dock är den slutliga segern bestämd åt ljuset. Renhet och sanning äro de högsta dygder, smuts och osanning det föraktligaste, som finns. Kraftig verksamhet för det goda, för jordens odling, rofdjurens utrotande m. m. är en religiös plikt. Härigenom skiljer sig persernas religion fördelaktigt från Indiens ensidigt asketiska och i viss mån världsfientliga buddism.

Följande ord ur Avesta gifva härom en god föreställning:

»O du världens skapare, du helige! Hvilket är det *första* ställe, som är lyckligt på jorden?» — Ahura Masda svarade: »Det är det ställe, där en troende beder, o Spitama Zaratustra, med ved i sin hand, med kvistar i sin hand, med komjölk i sin hand, i enlighet med religionen, anropande *Mitra*, de vida betesmarkernas herre, och *Rama Huastra*.[1]»

»O du världens skapare, du helige! Hvilket är det *andra* ställe, som är lyckligt på jorden?» — Ahura Masda svarade: »Det är det ställe, där en troende bygger ett hus med präst, med hustru och barn och med goda hjordar, där boskapen sedan trifves, rättfärdigheten trifves, gräset trifves, hunden trifves, hustrun trifves, barnen trifvas, elden trifves och all välsignelse trifves.»

»O du världens skapare, du helige! Hvilket är det *tredje* ställe, som är lyckligt på jorden?» — Ahuru Masda svarade: »Det är det ställe, där en troende odlar mycket säd, foder och fruktträd, o Spitama Zaratustra, där man vattnar den mark, som är torr, och afleder vattnet från den, som är sank.»

»O du världens skapare, du helige! Huru befordrar man Masdas lag?» — Ahura Masda svarade: »Genom att så säd åter och åter, o Spitama Zaratustra! Den, som sår säd, sår helighet; han kommer Masdas lag att växa allt högre och högre och högre. När kornet kommer upp, förfäras Devas; när kornet växer, blifva Devas vanmäktiga; när axet kommer fram, förskingras Devas. I det hus, där säden förstöres, hålla Devas till. Men det är, som om glödande järn vändes i deras hals, om det finnes rikedom på säd[2].»

För västerlandet och kulturvärlden i allmänhet var Avesta ett obefintligt, blott i gamla krönikor omtaladt dokument ur religionernas historia, till dess i senare hälften af 1700-talet fransmannen *A. Duperron* företog en upptäcktsfärd på Indiens västkust bland de därstä-

[1] En herdegud.

[2] Efter G. Lövs på J. Darmesteter grundade tolkning.

Digitized by Google

des ännu lefvande parserna, om hvilka det talet gick, att de voro »eldsdyrkare», och troget bevarade den fornpersiska religionens uråldriga minnen. Han lyckades få i sin hand flera afskrifter af den gamla, heliga boken, hvars språk fortfarande var det ålderdomliga s. k. *zend*, hvilket redan i den senare antika tiden icke längre förstods. Man hade ett slags utläggningar af boken på *pehlvi*-språket, hvilket Duperron lärde sig af en parsisk präst. Redan detta språk var gammalt nog: det talades bland perserna under romerska kejsartiden. År 1771 utgaf han i Paris sin nyupptäckta skatt i fransk öfversättning. Framträdandet af denna förut blott till namnet kända och af de fleste som förlorad ansedda religionsurkund från aflägsna tider väckte naturligtvis ett oerhördt uppseende. Upptäckten var så storartad, att man på många håll betviflade dess verklighet och misstänkte Duperron för medvetet eller omedvetet bedrägeri. Alla sådana misstankar visade sig snart nog fullkomligt ogrundade, och när nu vägen en gång var banad, kunde hvem som ville öfvertyga sig, att hos parserna funnos flera exemplar af den underbara skriften, hvars tungomål för öfrigt, när språkforskningen började behandla den, med säkerhet röjde dess ursprung. På 1820- och 1830-talen inleddes genom dansken *R. Rask,* tysken *F. Bopp* och fransmannen *E. Burnouf* m. fl. den i så många afseenden fruktbärande vetenskapliga utforskningen af zendspråket.[1]

Avesta innehåller dels en religiös lagsamling med inströdda mytiska berättelser (»Vendidad»), dels en samling af hymner och böner (»Vispered», »Jasna» och »Jasjt»). Redigeringen af Zend-avestas text tillhör en religiös föryngringsrörelse på 200-talet e. Kr., men mycket hvilar på urgamla källor.

[1] Bland det förflutna århundradets forskare på detta samt den iranska kulturhistoriens område må för öfrigt nämnas de förut som assyriologer nämnda *Oppert* och *Scheil* samt *Chr. Lassen*, *F. Spiegel*, *J. Darmesteter*, *N. L. Westergaard* och *W. Geiger*. Storartade utgräfningar i Susa hafva föranstaltats af franska nationalmuseets direktion under ledning af *M. Dieulafoy* (1884 ff.). Bland annat upptäcktes därvid ruinerna af Artaxerxes II:s och Dareios I:s konungaborgar, och en mycket stor mängd lösa antikviteter (smycken, vapen, husgeråd, inskrifter m. m.) fördes till Paris, där de nu kunna beskådas i Louvren. Deras vetenskapliga bearbetning pågår som bäst. Nyligen har en betydande tillökning vunnits genom nya gräfningar.

Digitized by Google

3. Det mediska riket.

Redan vid tiden för det assyriska rikets fall hade mederna nått en betydande maktställning. Den egentlige grundläggaren af de mediska stammarnes politiska enhet var enligt traditionen *Dejokes,* hvilken omkring 700 eller något senare byggde Ekbatana, som blef de mediska härskarnes hufvudstad. Dejokes' son *Fraortes* (646—624) gjorde sig under Assurbanipals elamitiska fejder fri från den assyriska öfverhögheten och drog tillika med flera affallna furstar i härnad mot Ninive, men stupade därunder. Hans mantel upptogs af den tappre och kraftfulle sonen *Kyaxares* (624—584). Denne företog ett nytt stort härtåg mot Ninive men måste afbryta det för att försvara sig mot de samtidigt i Asien infallande skyterna (jämför ofvan sid. 139). Emellertid slöt han sedermera förbund med förutvarande ståthållaren i Babylon Nabopolassar (Nebukadnesars fader), hvilken redan år 626 gjort sig självständig, och lyckades till sist i förening med denne förstöra Assyriens på skatter och folk så rika hufvudstad (607) och därmed för alltid tillintetgöra det assyriska folkets öfvervälde. Till en tid var det nu åter Babylon, som spelade hufvudrollen i den politiska världen, men det i starkt framåtskridande stadda mediska riket var dock allt jämt en, stormakt och under persisk ledning skulle det inom ett par mansåldrar tillintetgöra äfven Babylons välde. Kyaxares besegrade i grund de påträngande skyterna (omkr. 600), och med Alyattes i Lydien träffas efter det ofvannämnda slaget solförmörkelsedagen år 585 den öfverenskommelsen, att floden Halys skulle vara gränsen mellan de båda rikena.

De skyter, som stormade fram öfver främre Asien omkring år 600, voro af flera tecken att döma indoeuropeer. Man har förut varit benägen att hänföra dem till den turanska folkfamiljen. Detta torde ha föranledts däraf, att onekligen flera olikartade, däribland sannolikt äfven turanska stammar i den grekiska litteraturen sammanfattas under det mycket vidsträckta begreppet skyter. En beskrifning af skyternas utseende, gifven af den grekiske läkaren Hippokrates, syntes också tyda på mongolisk ras. Men afbildningar på vaser, som genom ryska fynd kommit i dagen, återgifva en skytisk ansiktstyp som ser vida mer arisk än mongolisk ut.[1] Och att de från Sydryssland kom-

[1] Exempelvis den bekanta silfvervasen från Tsjertomlitsk och elektronvasen från

Digitized by Google

mande skaror, som förjagade kimmererna och följde efter dem till Asien, voro indoeuropeer, synes numera blifva mer och mer af forskningen bekräftadt. Deras religion påminner om ariernas naturdyrkan. Framför allt visa de skytiska språkresterna, såväl med hänsyn till ordrötter som böjnings- och afledningsformer, tydlig släktskap med de iranska språken. Äfven kimmererna, hvilka väl voro besläktade med de angränsande trakiska stammarne, torde ha varit indoeuropéer. När nu genom några i Centralasien förekommande, ännu för forskningen okända hvälfningar — kanske just genom mongolers framträngande — de östligast boende skytiska folken trängdes åt sydväst, mot svartahafskusterna, funno de därstädes före sig kimmererna. Dessa jagades då undan med undantag af ett fåtal, som lyckades bevara sin ställning på det bergiga Krim, som just fått namn efter dem. Skyterna drefvos emellertid vidare, och en stor folkvandring tog sin början, mycket likartad med den, som ett årtusen senare prässade sönder romarrikets kvarlefvor. Den kimmerisk-skytiska folkvandringen framkallade närmast det assyriska väldets fall, och huru farliga dessa nomadiserande horder allt fortfarande ansågos vara, därom vittnar bland annat det stora härtåg Dareios I, såsom snart skall visas, fann sig nödsakad att företaga i deras egna hemländer norr om Donau. Skyterna färdades omkring på klumpiga, fyr- eller sexhjuliga vagnar, som drogos af oxar och buro ett slags hoplappade tält, som tjänade till bostad. De inrättade sig på detta sätt för att lefva på flyttande fot. Deras egentliga egendom var hornboskap, får och hästar (på hvilka krigarne redo, medan kvinnor och barn transporterades på oxvagnarne). De prisas för styrka, mod och enkla seder, men utmärkte sig också för råhet och barbari, och synas aldrig under hela den antika tidsåldern ha höjt sig till högre civilisation. Dock saknades ej en viss lyx hos deras höfdingar.

Kyaxares följdes af sin son *Astyages* (584—553). Denne var en hård och grym herre och kunde icke heller genom krigiska bragder rädda sin sjunkande ära. Han ägnade sig mest åt sina jaktnöjen och åt vällefnad i sin praktfulla, parkomgifna borg. Under hans tid sjönk mediska rikets makt genom inre söndring, som emellertid ledde

Kul-Oba. (Se Kondakov-Tolstoi-Reinach, Antiquités de la Russie méridionale). Här må anmärkas, att motsatsen också möjligen låter lösa sig genom antagande af två skilda stammar, en arisk och en mongolisk, af hvilka den ena var härskande, den andra underkufvad.

Digitized by Google

till dess uppgående i det nybildade persiska väldet, hvars store danare blef Kyros, som enligt sägnen var Astyages' dotterson.

---

4. Sagan om Kyros' ungdom.

Den af Herodotos berättade och efter honom i den klassiska litteraturen upprepade sagan om Kyros' födelse och ungdom är, i sammandrag meddelad, af följande innehåll. [1]

Astyages hade en dotter vid namn Mandane. En natt såg han i en drömsyn ett vattuflöde utgå från sin dotters kved, så öfverflödande, att först hela hans stad däraf uppfylldes och därefter hela Asien öfversvämmades. Förfärad öfver denna syn tillkallade han drömtydande mager och fick af dem den uttydningen, att Mandane skulle föda en son, åt hvilken herraväldet i hans egen stad och öfver hela Asien vore bestämdt. Som vanligt i dylika sagor, söker nu Astyages omintetgöra profetian. Han söker sörja för att Mandane icke må blifva moder till någon son, som kan äga fädernebördens anspråk på något stort herradöme. Han gifter henne därför med Kambyses, en man af den härskande stammen bland perserna. Mandane och hennes barn skulle därigenom få en ställning, som i Persien ställde dem högt, men då perserna på denna tid voro ett obetydligt folk, som lydde under medernas öfverhöghet, ansågs en son af Kambyses icke kunna bli farlig. Det härskande mediska folket kunde aldrig tänkas tillåta en underkufvad stam växa dem öfver hufvudet.

Men sedan Mandane blifvit förmäld med Kambyses, såg Astyages ånyo en märkvärdig syn. Honom tycktes, att af dotterns kved växte upp en vinstock, hvars rankor öfverskyggde Asien. Han kallade då tillbaka sin dotter, besluten att förgöra hennes lifsfrukt. När hon födt Kyros, uppdrog han åt sin troman och frände Harpagos att döda den nyfödde. Harpagos förde gossen, inlindad i svepekläder, hem till sitt hus. Under vägen grät han öfver det hårda öde, som förestod det vackra och oskyldiga barnet. Men han vågade dock icke trotsa befallningen utan öfverlämnade pilten åt en af Astyages' herdar, Mitradates, som han visste uppehålla sig med boskapen i en bergstrakt norr om Ekbatana. Där skulle herden utsätta barnet. Mitradates gick hem till sin hustru

[1] Jämför Herodotos, I, 107—120.

Digitized by Google

Spako[1] med den lille. Hon, som nyss hade blifvit förlossad med ett dödfödt foster, tiggde och bad att få behålla den dödsdömde gossen, och så utsatte man i stället hennes döda barn, beklädde det med Kyros' lindor och visade några dagar senare för Harpagos' utskickade dess lik, till bevis att befallningen blifvit verkställd.

Så växte Kyros upp, obekant med sin härkomst, tills han blef tio år gammal. Då hände sig en dag, att jämnåriga gossar, med hvilka han umgicks och lekte, i en lek valde honom till »konung». Han visade sig, säger sagan, förunderligt väl hemmastadd i en konungs roll och tycktes ha naturliga anlag för den uppgiften: han fördelade göromålen mellan sina män och satte somliga till att bygga hus, andra att vara lansbärare, ja en ibland dem att vara »konungens öga» (polisminister); åt en annan gaf han ämbetet, att införa alla sändebud o. s. v. Men en af de lekande gossarne, som var son af en förnäm herre bland mederna, ville icke underkasta sig den valde lekkonungens anordningar: förmodligen tyckte han sig själf ha fått en alltför ringa plats. Men Kyros befallde då de andra gossarne att taga fast den tredskande. De lydde, och »konungen» utöfvade sedan sin höga myndighet på det sätt, att han piskade upp oppositionsmannen. När denne blef lös, blef han utom sig af förbittring, samt gick och skvallrade för sin högt uppsatte fader, som i sin tur drog herdegossens djärfva brott mot den sociala rangskalan inför Astyages själf. Den tioårige syndaren inkallades. Men han försvarade sig med besked och sade: »Jag har gett honom stryk och det med rätta. Ty gossarne i byn, och ibland dem äfven han, satte mig till konung öfver sig. Och de andra uträttade allt hvad jag befallde dem, men denne ville icke lyda utan brydde sig icke om hvad jag förordnade, förr än han fick stryk.» Sagan låter nu Astyages draga känsel på gossen, som talar i en annan ton och visar en annan hållning än trälabarn pläga, och misstankar uppstå vid jämförelsen mellan hans ålder och tiden för utsättandet af Mandanes barn.[2] Astyages låter emellertid Harpagos få erfara sin onåd på det

[1] Detta mediska ord betyder enligt Herodotos hynda, en uppgift, som kan vara af intresse att behålla i minnet, när vi i nästa del komma till sägnerna om huru grundläggaren af Rom föddes och uppfostrades. Hela denna utsättningshistoria är en urgammal folksaga, som vandrat från tid till tid och öfverflyttats än på den ene än på den andre folkhjälten.

[2] Här kommer åter den vandrande folksagan fram, i nästan oförändradt samma form, hvari den senare dyker upp i romarnes historia om Romulus och Remus, hvilka ju också voro till utsättning dömda barn af en konungadotter men efter en liknande episod fördes inför morfadern och igenkändes.

Digitized by Google

mest raffineradt grymma sätt. Han låtsar sig vara glad, att saken fått den utgång, den fått, bjuder Harpagos till en festmåltid och framsätter därvid för honom hans egen sons slaktade lekamen, hvilken anrättats på det sätt, att Harpagos icke skulle förstå hvad det var förrän man vid måltidens slut bar in och aftäckte ett fat med gossens hufvud och händer. Harpagos tiger, men hämnas nu å sin sida genom att i hemlighet smida upprorsplaner mot Astyages.

Angående Kyros rådfrågade konungen ånyo drömtydarne, och de lugnade honom, sägande, att drömmen nu gått i uppfyllelse, då gossen redan varit konung (i leken). Därpå sände han pilten till hans verkliga föräldrar, som med stor glädje mottogo den son, de trott för längesedan vara död. Kyros växte upp till en manhaftig och af alla omtyckt yngling, den där allmänt betraktades såsom den ypperste bland perser. Men Harpagos rufvade på hämnd öfver Astyages. Denne var hård mot mederna, och Harpagos lyckades därför stifta en sammansvärjning emot honom i afsikt att uppsätta Kyros på hans tron. Kyros å sin sida ärfde den persiska storhetstanken af sina fäder, som tillhörde *akemenidernas* höfdingestam och som redan länge drömt om att flytta makten från de härskande men nu redan förvekligade mederna till det ofördärfvade bergsfolk, såsom hvars självskrifne ledare deras ätt betraktades. Persernas uppresning mot mederna var lika naturlig som alla andra i beroende hållna eller från makt och förmåner utestängda folks eller klassers gent emot försvagade herrar, historiens genom alla tidehvarf upprepade skådespel. Den diktande fantasin har i en symbolisk saga åskådliggjort det mer allmänt mänskliga, än speciellt persiska motivet. När Kyros mottagit Harpagos' bref — hvilket denne för att undvika vägarnas spioner insytt i en död hare, som han lät en till jägare utklädd slaf framlämna — uttänkte han, säger denna saga, följande sätt att förmå perserna till anfall på sina mediska herrar. Han uppbådade landets arbetsföra män och befallde dem medföra hvar sin skära. »Nu var i persiska landet ett fält fullt af törne, 18 à 20 stadier på hvar sida; detta fält befallde Kyros perserna att på en dag upprödja. Och när de slutat det sålunda förelagda dagsverket, befallde han dem vidare att dagen därpå komma igen, tvagne och putsade. Under tiden samlar Kyros till hopa sin faders getter och får och oxar, slaktar och tillreder dem tillika med mycket annat godt i mat och dryck och bjuder det följande dagen anländande folket att lägra sig på en äng och göra heder åt anrätt-

Digitized by Google

ningarna. När man hade slutat måltiden, frågade han: 'Hvilketdera tycken I mest om, lifvet i dag eller lifvet i går?' Svaret kunde ju icke bli mer än ett, och Kyros fortsatte: 'Viljen I nu följa mig, så står eder allt detta och tusenfaldigt annat godt till buds och det utan något trälarbete, men viljen I icke följa mig, så förestå eder enahanda mödor som i går, och det förutan ända. Följen mig därför och gören eder frie. Affallen från mederna och det genast!'»[1] Och så börjar persernas bragdrika storhetstid. Astyages, underrättad om dottersonens tilltag, kallar honom inför sig och får det stolta svaret, att han skulle komma snarare än Astyages torde önska. En del af mediska hären, uppviglad af Harpagos, öfvergår till de upproriske.

Så långt sagan. Verklighetsforskningen bekräftar den så till vida, att det kan anses ådagalagt, att Kyros (Kuraisj), Kambyses' (Kambusjas) son, konung i Ansjan, ett persiskt land, understödd af ett mediskt uppror, störtade Astyages (omkring år 550 f. Kr.). Lika fort som Assurs makt öfvergick till Babylonien, lika snabbt hade den iranska folkstammens bägge mest betydande folk bytt plats och maktens tyngdpunkt flyttat sig till perserna.

---

5. Kyros eröfrar Lydien och hotar grekerna.

Men Kyros var ej den, som ämnade stanna vid denna triumf Han siktar redan nu mot ett större välde, och hans planer genomskådas af dem det gäller. Ett stort förbund mot honom bildades mellan det babyloniska riket och de hotade västmakterna Lydien och Egypten, hvartill äfven Sparta, den vid denna tid mäktigaste staten i Grekland, anslöt sig. För att med framgång möta ett sådant förbund måste det kräfvas både klar blick och raskhet. Men Kyros, ett af världshistoriens största krigarsnillen, ägde bådadera. Han insåg, att enda möjligheten att segra låg i att taga fienderna hvar för sig och förhindra dem att på något verksamt sätt förena sig. Om han först vändt sig mot Babylon, skulle Egypten och Lydien hunnit i förening bilda en spärrkedja, som skulle afskurit honom hvarje möjlighet att tränga mot väster och som sannolikt kunnat med framgång gå anfallsvis till väga. Egypten kunde han ju ej tänka på att i första hand anfalla, då bägge de

[1] Herodotos I, 125—126.

Digitized by Google

andra makterna lågo emellan. Följaktligen blef det lydiska riket föremål för hans första angrepp. Med den raskhet, som utmärkt de flesta stora fältherrar, skyndar han med sina väl disciplinerade, oförvekligade trupper mot väster. Vid Pteria, öster om floden Halys, möter han på hösten 546 den lydiske konungen Kroisos' trupper, som voro på marsch för att förena sig med Nabonids babylonisk-assyriska här. Kyros vinner här en seger, som fullkomligt tillintetgör lydernas motståndskraft. Utan hinder tågar han nu mot hufvudstaden; Sardes faller, och Kroisos gripes, såsom förut är berättadt. Han säges ha fått behålla lifvet och skall hafva framlefvat sina återstående dagar i godan ro vid Kyros' hof. Den grekiska sagan säger, att han först var ämnad åt bålet, på hvars ved han redan stod bunden, då Kyros hörde honom ropa: »Solon, Solon!» och nyfiken lät underrätta sig om hvad han därmed menade. Den olycklige forne härskaren skulle då ha berättat det samtal om lyckan, hvilket han fört med den vise atenaren, hvars vishet han nu insåg, och den segrande Kyros skulle ha gripits af rörelse och gifvit honom nåd. Som vi förut sett, är sagan om Kroisos och Solon ur kronologisk synpunkt osannolik, och denna dess fortsättning bär ju dessutom tillräckligt tydligt den sedelärande diktens karaktär.

108. **Relief i Pasargada med Kyros' bild.** Inskriften betyder: »Jag, Kyros, konungen, akemeniden.»

Digitized by Google

Det lydiska riket hade emellertid nu för alltid förlorat sin själfständighet och blef hädanefter en beståndsdel i den stora persiska enhetsstat, som Kyros var i färd med att grunda. De grekiska städerna vid kusten hade i förstone hoppats att nu kunna återfå sin själfständighet men funno med grämelse, att de ingingo i egendomsafträdet och följde med Lydien in i persiska riket, liksom torpet följer herregården, då denna öfvergår till ny ägare.

Endast en af dem, den samma som under lydernas tid stått styfvast, lyckades tills vidare få sin själfständighet erkänd, det rika Miletos. Emellertid måste denna stat snart sluta förbund med Kyros, ett förbund, hvilket på längden blef likartadt med det, som lammet i sagan fick ingå med vargen. Många af de frihetsälskande grekerna i dessa kuststäder och på öarne därintill företogo vid denna tid utvandringar. Bl. a. emigrerade det af Harpagos belägrade Fokaias folk till stor del till en på Korsika 20 år förut grundlagd koloni Alalia och somliga vidare till en annan från Fokaia anlagd koloni, Massilia, det nuvarande Marseille. Invånarne på Teos gjorde sammalunda och bebyggde Abdera i Trakien.

De grekiska kuststäderna försökte visserligen i början att genom underhandling med Sparta få hjälp mot perserkungen. Spartanerna gåfvo intet verkligt understöd, men affärdade verkligen ett sändebud till Kyros med varning till honom mot att förfördela någon hellenisk stad: gjorde han så, skulle de ej med liknöjdhet åse det, dristade den lilla, själfmedvetna krigarstatens ledande män förklara. Men Kyros frågade blott, hvad spartanerna vore för ett folk och huru många de vore. När han därom fått besked och bl. a. fått veta, att deras makt låg hos en rådplägande församling, skall han hafva sagt till den spartanske sändemannen: »Aldrig har jag fruktat sådana män, som midt i sin stad ha ett torg, där de komma till sammans för att bedraga hvarandra under eder och förpliktelser, och om jag lefver och har hälsan, så skola de få mer anledning att tänka på sitt eget öde än tid att lägga sig i andras.»

Det stora persiska anfallet mot Hellas, som skulle inträffa ett par mansåldrar senare, sänder här sin skugga före sig.

Digitized by Google

6. Kyros intager världshufvudstaden Babylon.

Efter lydiska rikets fall hade Kyros fria händer mot den andra af de förbundna makterna, Babylonien. Först i våra dagar har det verkliga förloppet af hans krig mot denna makt blifvit kändt. Man har nämligen funnit delar af en babylonisk kilskriftskrönika från året 539. Förut var man hänvisad till Herodotos' framställning, som angående dessa viktiga och länge i folkminnet lefvande tilldragelser återgifvit utsmyckade sägner, så att berättelsen gör intryck af historisk roman mer än af verklig historia.

Låtom oss först taga kännedom om denna sagoframställning.

»Då Kyros fått allt på fasta landet i sina händer, anföll han assyrerna. Nu äro i Assyrien (här = det babylonisk-assyriska riket) många stora städer, men den namnkunnigaste och den som efter Ninives eröfring var konungasäte, det var Babylon.»

Den vidtbereste greken beskrifver i detta sammanhang Babylons utseende och byggnadssätt: den var byggd i fyrkant, och dess hela omkrets utgjorde 480 stadier. Först skyddades den af en djup, bred och vattenfylld graf och sedan af en mur, 50 armmått bred och 200 armmått hög. Ofvanpå murens yttersta kanter voro envåningshus byggda midt emot hvarandra, och mellan dem var rum för ett fyrspann att fara fram. Portarne i muren voro 100 till antalet (jämför det »hundraportade Tebe» i Egypten), alla med koppardörrar och dörrposter och tvärstycken af koppar. Floden Eufrat flöt midt igenom staden. Armarne på muren sträckte sig å ömse sidor ända ned till floden. Därifrån vidtogo (inåt) tegelstensmurar, som följde flodens båda bräddar. Själfva staden hade tre- och fyrvåningshus och var på längden såväl som på tvären genomskuren af idel raka gator. Alla gatorna på tvären hade en port i muren åt floden till. Innanför hufvudmurarne löpte smalare murar, och i midten af ena stadshalfvan var dessutom konungaborgen omgifven af en stor och stark ringmur.

När Kyros nalkades Babylon, mötte honom dess försvarare utanför staden men blefvo slagna. Han började därefter uppkasta skansar, men babylonierna »hade upplagt matförråd för många, många år» och brydde sig därför föga om belägringen. Men Kyros lät sitt talrika manskap företaga den lika herkuliska som verksamma åtgärden, att gräfva en graf till en gammal, så godt som uttorkad sjö, hvarigenom

Digitized by Google

Eufrats vatten för en stund leddes bort, och den gamla strömfåran blef möjlig att vada genom. När vattenhöjden hade sjunkit, så att den ej räckte en man högre än till halfva låret, ryckte de perser, som voro kommenderade därtill, in i Babylon. På denna manöver skulle innevånarne ej varit förberedda, och portarne åt floden hade därför icke blifvit tillstängda. »Men hade de varit förberedda, så kunde de ha besatt vallarne, som gå längs flodbädden, och tagit perserna liksom fisk i en ryssja.» »Och innebyggarne berätta, att när stadens yttersta delar voro tagna, visste de babylonier, som bodde i mellersta delen, ingenting däraf; så stor var staden; utan, som händelsen fogade, att de höllo en fest, så dansade de och gjorde sig glada, till dess de fingo veta, hvad som händt.» [1]

Om flodsänkningen vet den ofvannämnda babyloniska krönikan ingenting, men så till vida öfverensstämmer dess framställning med Herodotos, att den uppger, det den persiske fältherren Gobryas ryckte in i Babylon utan strid. »Den 16 i månaden Tammus (på försommaren) drog Ugbaru (= Gobryas), ståthållaren i Guti (ett land öster om Babylonien), samt Kuraisjs krigsmän utan blodskamp in i Babel», lyder den babyloniska inskriftens ord. Kyros själf höll högtidligt intåg i oktober (år 539).

»Jag är Kuraisj, folkens konung, den store konungen, den mäktige konungen i Babel, konungen öfver Sumer och Akkad, konungen öfver de fyra zonerna, son af Kambusja, den store konungen, konungen i Ansjan, sonson af Kuraisj, den store konungen, konungen i Ansjan, sonsons son af Tsjaispis, den store konungen, konungen i Ansjan, af gammal konungastam, hvars herradöme varit gynnadt af Marduk och Nebo. På den tiden kom jag in i Babylon med frid.» Och vidare heter det i denna s. k. Kyroscylinders inskrift: »Allt sedan jag, huldrik och mild, drog in i Babel samt under jubel och glada hyllningsrop satte mitt härskaresäte i furstarnas palats, gjorde Marduk, den store herren, Babels invånares ädla hjärta mig tillgifna; också är jag dagligen sysselsatt med hans dyrkan... Babels och dess underlydande orters nödställda läge tog jag mig uppriktigt an, deras suckan stillade jag, och på deras grämelse gjorde jag en ända.»

Marduk, heter det, lät sin tjänare Kyros intåga i Babel under folkets fröjdeuttryck; Nabonid, som icke fruktat guden, blef af honom gifven i Kyros' händer, och rikets furstar och städer hade underkastat

[1] Herodotos I, 191.

Digitized by Google

sig. Nabonid hade blifvit slagen utanför Sippar och måst fly till Borsippa. Men äfven denna stad gaf sig. Enligt Berosos sändes Nabonid af Kyros till Karmanien (ett land norr om persiska viken) som lydfurste, och såsom sådan skulle han ännu ha lefvat på Dareios' tid. Men enligt inskrifterna dog Nabonid 5 dagar efter Kyros' intåg i hans forna hufvudstad.

Man får af den babyloniska krönikan vidare veta, att Gobryas 8 dagar efter Kyros' högtidliga intåg lät döda Nabonids son, hvilken enligt en annan inskrift hette *Belsar-ussur*. Denna uppgift är af stort intresse, emedan den kan sammanställas med Danielsbokens judiska sägen om *Belsasars* gästabud och död. Belsasar höll, berättas det, ett stort gästabud för sina stormän, sina gemåler och frillor. Och medan de drucko vin ur samma gyllene käril, som en gång stått i Jerusalems tempel, men nu befunno sig, bortröfvade, i Babel, syntes fingrar, såsom en människas hand, hvilka skrefvo på den hvita väggen i kungasalen: »Mene, mene, tekel, upharsin.» Dessa ord betyda: »En mina, ännu en mina, en sikel (= $^1/_{60}$ mina), och två halfva minor.» Danielsbokens allegoriska uttolkning däraf finner sin förklaring i det poetiska bruket att jämföra en betydande man med en mina och obetydliga människor med bråkdelar af en mina. Belsasar skulle ha jämförts med en sextiondedels mina (en sikel) och kunde därför med fog sägas ha blifvit »vägd på en våg och befunnen allt för lätt», medan hans mäktiga förfäder, hvilkas tid var ute, skulle jämförts med hela minor. De nya herrarne jämfördes med två halfva minor (den medopersiska makten). Upharsins sammanliknande med Peres, perserna, torde bero på folketymologi.

»I den samma natten vardt de kaldeers konung Belsasar ihjälslagen», tillägger Danielsbokens författare (Dan. V, 30). Nu är, som vi förut sett, denna bok skrifven flera sekler efter Belsasars tid, men den kan ju, icke dess mindre, bevara någon bland de från Babel nu återvändande judarnes arfsägner.

I Babylon insatte den nye härskaren sin fältherre Gobryas till ståthållare och gjorde äfven, som det af vissa uttryck i inskrifterna synes framgå, sin son Kambyses till ett slags vice-konung. Till Kyros' statskloka åtgärder hörde den, att han här, liksom öfver allt annorstädes, ställde sig väl med folkens religiösa ledare. Han sökte ej införa sin persiska religion i den gamla gudastaden, utan respekterade dess urgamla gudsdyrkan. På samma sätt handlade han mot de af baby-

Digitized by Google

lonierna underkufvade folken. Åt judarne t. ex. lät han återgifva deras till Babel bortförda tempelskatter, och dem själfva lät han återvända till sina fäders land, där de uppmuntrades att åter uppbygga Jahves helgedom. Vi se huru denna taktik verkar. Babels präster prisa den nye eröfraren såsom Marduks utkorade, medan den gamle laglige konungen förklaras hafva syndat mot gudens bud; och Israels profeter förkunna eröfrarens lof, hvarvid naturligtvis måste beaktas, att de i sina förtryckares besegrare redan i och för sig måste se en sympatisk företeelse. »Jahve säger om Kores: 'han är min herde, han skall fullborda all min vilja, och han skall säga om Jerusalem: 'det skall blifva uppbyggdt' och till templet: 'din grund skall åter varda lagd'.» »Så säger Jahve till sin smorde, till Kores, honom, som jag har fattat vid hans högra hand för att nedslå folken för honom och lösa svärdet från konungens länd, för att öppna dörrarna för honom och låta upp alla portar: 'Jag skall själf gå före dig och jämna backarna; jag skall krossa kopparportarne och bryta sönder järnbommarne. Och jag skall gifva dig dolda skatter och gömda rikedomar, på det att du må förnimma, att jag, Jahve, är den som kallat dig vid ditt namn, jag, Israels gud. För min tjänare Jakobs, för Israels, min utkorades, skull ... gaf jag dig ett ärenamn, fastän du icke kände mig.'»[1] Och andra Krönikebokens författare lägger i Kyros' mun detta uttalande, som säges ha varit en skriftlig befallning af honom: »Så säger Kores, konungen i Persien: 'Alla riken på jorden har Jahve, himmelens gud, gifvit mig; och han har anbefallt mig att bygga honom ett hus i Jerusalem i Juda. Hvem helst nu, som tillhör hans folk, med honom vare Jahve, hans gud, och han drage dit upp.'»[2]

---

7. Kyros' fortsatta regering och död.

Om Kyros' verk och öden efter Babylons intagande äga vi mycket få tillförlitliga uppgifter. Hans afsikt måste hafva varit att nu

[1] Jesaja 44: 28; 45, 1—4. Då Jesaja lefde omkr. 700 f. Kr. och Kyros nära 200 år senare, så är häraf klart, att denna del af Jesajas bok icke kan härröra från den store med Hiskia samtidige profeten. Såsom redan förut är meddeladt, äro kap. 40—66 (»Deutero-Jesaja») skrifna af en på Kyros' tid lefvande profet. Men denne står knappast den gamle Jesaja efter i genialisk tankeflykt.

[2] 2 Krön. XXXVI: 23.

Digitized by Google

gripa sig an med den tredje stormakten i det mot honom riktade, genom de båda andras fall fullkomligt sprängda förbundet, faraonernas gamla välde, som nyss varit stadt i en tids framåtskridande under kraftfulla herrar, sådana som Psametik I och Amasis.

Hvad som föranledt inställandet af det egyptiska fälttåget, är oss icke bekant. Men under de år som nu följa synes Kyros hafva kämpat med de ännu ej underkufvade iranska folken — hans stamfränder — samt med barbariska nomader i yttersta gränserna af den antika civilisationens värld. I strid med ett af dessa halfvilda folk, Berosos

109. **Kyros' graf i Pasargada.** Teckning efter Dieulafoy.

kallar dem *saker*, Herodotos *massageter*, fann den store krigaren sina ödens fullbordan. Bland hellenerna gick den sägen, att massageternas drottning — de kalla henne Tomyris — efter Kyros' fall skall hafva tagit hans hufvud och släppt det i en lädersäck, den hon fyllt med människoblod. »Drick nu det blod, på hvilket du aldrig kunnat blifva mätt», sade hon. Kyros gick ur tiden år 529 f. Kr.

Ännu i dag står den marmorbyggda grafkammare kvar, där den persiska världsmaktens grundläggare fick sitt sista hvilorum, i Pasargada, hans stamfäders hufvudsäte. Vi återgifva här ofvan bilden däraf. På en pelare därintill står bilden af hans »fravasji», d. v. s. genius, med

Digitized by Google

en inskrift i tre skilda tungomål, lydande: »Jag är Kuraisj, konungen, Hakamanis (Akemenes) ättling.»

För att vara en blodets och järnets man var Kyros utan tvifvel en ovanlig personlighet. Han har ägt den sällsynta gåfvan att tillvinna sig människornas icke blott respekt utan äfven sympati. Vi hafva hört hvad det eröfrade Babels män sade om honom, hvad judarne tänkte; och äfven grekerna, för hvilka han dock var en fruktansvärd fiende, och hvilkas framtid han allvarligt hotade, äro liksom förtrollade af hans personlighet. Xenofon, en grekisk författare (omkr. 400 f. Kr.), har skrifvit en pedagogisk roman, som utger sig för att skildra Kyros' uppfostran, den han uppställer som idealet för en mans utbildning.

Kyros är en mer än vanligt intressant eröfraregestalt. På samma gång man hos honom finner den kraft, som lyft en Tiglatpileser eller en Sargon till världsherraväldets höjd, iakttager man nästan med öfverraskning en förut så godt som okänd mildhet och mänsklighet gent emot de besegrade. Man har i detta afseende jämfört honom med Caesar, liksom man i hans otroligt snabba, oemotståndliga, kanske äfven med religiösa idéer sammanhängande, segertåg genom österns värld funnit en parallell med den mer än ett årtusen senare framträdande förkämpen för Islam, kalifen Omar. Från denne skiljer han sig dock genom den fördragsamhet, han visade gent emot de öfvervunna folkens religion. Jag skulle tro, att man icke misstager sig, om man i denna fördragsamhet ser ett ariskt karaktärsdrag. De indoeuropeiska folken ha sällan blifvit religiösa fanatiker i samma grad som semiterna tidtals kunnat bli.

---

8. Kambyses och Egyptens eröfring.

Den nya världsmonarkiens grundläggare var död, men hans politik fullföljdes. Det var på sonens, Kambusjas (grek. *Kambyses*'), lott det föll att utföra det sista storverk, som Kyros föresatt sig, men icke medhunnit: Egyptens eröfring.

Vi måste här gå något tillbaka i tiden och kasta en blick på detta gamla kulturlands närmast föregående öden. Vi lämnade den sammanhängande framställningen af Egyptens historia med berättelsen

Digitized by Google

om Sjesjonk I, Rehabeams och Jerobeams samtida (sid. 59). Vi sågo, att riket efter den tiden, från 10:de seklet, allt mer försvagades och började träda i skuggan, medan Främre Asiens stora semitiska välden, det assyriska och sedermera det nybabyloniska, spela den politiska hufvudrollen i världen. Vi hafva sedermera i förbigående hört Sanherib håna den murknande faraonska riksbyggnaden (sid. 103, jfr sid. 134), och vi hafva följt Asarhaddon på hans eröfringståg till Memfis och Tebe (sid. 136). Från 671 var Egypten ett assyriskt lydrike.

Men i midten af sjunde seklet, eller nogare uttryckt år 645, gjorde sig Egypten fritt från det assyriska oket, och en ny storhetstid för det gamla Nillandet tager sin början, väl ej i allo jämförlig med dess förgångna maktperioder, men dock betydelsefull nog. Egypten blef åter en makt att räkna med i den dåtida världspolitiken. Den, som åstadkom frigörelsen, var *Psametik I,* hvars regeringstid infaller mellan 663 och 609. Den nya kraft, han insatte för rikets befrielse, var en väl besoldad här af främmande trupper, bland hvilka ioner och karer nämnas såsom hufvudelementen. Egypterna själfva dugde icke längre. För denna legohär, som blef stående, inrättades fasta kasärner mellan Bubastis och Pelusion. En omfattande nydaning — dock på grundvalen af de gamla inrättningarna — äger nu rum under den 26:te dynastens tidehvarf, och Psametiks son och efterträdare *Neko II* (609—595) träder allt mer i förbindelse med den numera uppblomstrande helleniska kulturen. Han skaffar sig en krigsflotta af treroddarskepp (»trierer») och vidtager kraftfulla åtgärder för den egyptiska handelns uppsving, såväl på medelhafsvägarne som på Röda hafvet. Som vi sett (sid. 150 ff.), var det just han som föranledde den fenikiska kringseglingen af Afrika. Hans djärfva försök att drifva en mot Babylon aggressiv politik blef visserligen tillbakavisadt af Nebukadnesar genom slaget vid Karkemisj (se sid. 140), men den starka ställning, det restaurerade Egypten förvärfvat, tog af detta nederlag ingen svårare skada.

Neko efterträddes af *Psametik II* (595–588), denne åter af Vahebra (Hofra, grek. *Apries* 588—569).

Emellertid uppstod bland den infödda egyptiska befolkningen missnöje med det främlingsvälde, som genom legohärarne varit rådande i landet allt ifrån Psametik I:s tid, och som under Apries gick till sin höjd. Då nu denne konung genom ett olyckligt krig mot Kyrene (väster om Egypten vid hafvet) gjort slut på sista resten af sin popularitet, utbröt ett uppror under ledning af en lågättad egyptisk man, som

Digitized by Google

i krönikorna bär namnet Ahmes eller, som grekerna säga, *Amasis*. Med honom, som lyckades besegra Apries, och som därefter regerade åren 568–525, börjar en ny dynasti. Han ordnar nu förhållandet med främlingarne, det vill framför allt säga grekerna, så att de fingo en särskild stad, Navkratis, med område åt sig upplåten (vid västligaste Nilarmen). Härigenom fann den kinkiga frågan en lösning, som tillfredsställde alla parterna. Egypterna sluppo se det hatade framtidsfolket öfverallt i sina städer, och hellenerna å sin sida fingo på sitt område röra sig med oinskränkt frihet. Där uppblomstrade nu en den lifligaste handel och industri, och Amasis vann i Hellas stor berömmelse som en gynnare af hellenerna. Särskildt hade öarna Aigina och Samos samt den stora handelsstaden Miletos lifliga förbindelser med Navkratis på denna tid. Polykrates, härskaren på Samos, var Amasis' vän och förbundne, och, som nyss är omtaladt, slöt Amasis sig på sistone till det stora förbundet mellan Sparta, Lydien och Babylon mot Kyros.

Med denne Amasis var det nu som Kambyses fick att göra. När själfva den afgörande striden kom, var dock Amasis död och Psametik III (vanligen kallad *Psamenit)* farao.

Enligt sägnen sände Kambyses först en härold till Amasis med begäran om hans dotter. Denna framställning var icke välkommen vid faraos hof. Perserna betraktades ännu som ett uppkomlingsfolk utan civilisation, och en egyptisk konungadotter ansågs mycket för god åt deras höfding, låt vara att Amasis själf var en uppkomling. En sådan förbindelse torde ha betraktats på samma sätt som om t. ex. en mäktig beduinhöfding skulle blifva måg vid ett europeiskt hof. Som man torde minnas, var vid kejsarhofvet i Wien den korsikanske äfventyraren Napoleon Bonaparte icke så alldeles välkommen, när han kom i detta ärende. Men han kommenderade världens starkaste krigshär, och, som det heter i Fritiofssagan, »en väldig friare är svärdet». Förhållandet var nu likartadt. Amasis vågade icke ge den mäktige giljaren korgen, men å andra sidan ville han icke heller offra sin dotter, helst som han väl befarade, att hon ej skulle bli den persiska öfverdrottningen, utan blott en af de många underordnade bigemålerna i storkonungens harem. Han hittade därför på ett sätt att rädda henne, men på samma gång tillfredsställa Kambyses. Det fanns af den störtade Apries' hus en enda dotter kvar: henne gaf han nu en ståtlig utstyrsel och sände henne, under föregifvande att hon vore den begärda. På det sättet blef han ju också befriad från den sista påminnelsen om före-

Digitized by Google

trädarens förhatliga hus. Men hos den störtade faraos dotter glödde harmen mot hennes faders ovän och baneman: hon lät Kambyses veta, hur saken förhöll sig. Då blef denne mäkta vred och drog ut till hämnd på Amasis. Så gick sägnen bland perserna hundra år senare.

Säkert är emellertid, att Kambyses drog åstad med en stor här mot Egypten. Med araberna, som behärskade ökenleden, slöt han genom sändebud ett fördrag, att de skulle låta hären oantastad färdas fram och i de vattentomma nejderna tillhandagå med dricksvatten. Dylika fördrag ingingo araberna på följande sätt. En man ställde sig mellan de båda kontrahenterna och gjorde på bägge med en skarp sten en skåra i flata handen bredvid tummen, därpå tog han ull af hvarderas yllekläder och beströk med blodet sju stenar, som lågo emellan de bägge personerna. Härunder åkallade han en manlig och en kvinnlig gudomlighet. Sedan förbund på detta sätt blifvit ingånget, var arabernas trohet obrottslig. Den arabhöfding, med hvilken Kambyses' sändemän på detta sätt afslöto fördrag, infann sig nu vid ökenstråten med en tillräcklig mängd vattenläglar, lastade på kameler, och afvaktade den persiska hären. Sedan perserna eröfrat Egypten, läto de anordna regelbunden vattenleverans till vissa i öknen på bestämda ställen inrättade reservoarer, väldiga, i sanden nedgräfda lerkrus eller cisterner.

Vid Pelusion hade Psametik III, den under tiden aflidne Amasis' nyssnämnde son och efterträdare, lägrat sig med sin försvarshär. Där kom det nu vid persernas ankomst ur öknen till ett blodigt slag, som tog den vändningen, att egypterna efter stor manspillan slutligen måste fly (525). Herodotos, som på sin resa i Egypten omkring 75 år senare besökte valplatsen, säger sig där hafva sett två väldiga högar af ben efter de fallne. Man hade sammanfört persernas i en hög och egypternas i en annan. »Persernas hufvudskålar äro så sköra», skrifver han,[1] »att en liten stenflisa, som kastats helt löst, slår hål på dem, men egypternas däremot så hårda, att de knappt gå sönder för ett slag af en ordentlig sten. Orsaken angåfvo infödingarne där på platsen vara den, att egypterna redan i barndomen raka sitt hufvud, hvarigenom hufvudskålen blir hård i solen. Detta är också skälet, hvarför de icke blifva skalliga, »ty hos intet folk träffar man så få flintskallar, som bland egypterna. Men skälet, hvarför perserna hafva så sköra skallar, är

[1] III, 12.

Digitized by Google

det, att de från barndomen skydda sitt hufvud för solen och bära turbaner.»

Kambyses tågade nu direkt på den gamla hufvudstaden Memfis, som efter någon tids belägring nödgades gifva sig. Den unge perserhärskaren hade af sin faders egenskaper icke ärft den ädla mildheten mot de besegrade. Tvärtom lät han dem på grymt och skymfligt sätt erfara, att han verkligen var den barbar, de i honom fruktat. Konungen låter han schavottera till allmänt beskådande, hans dotter och ett antal andra förnäma flickor ikläder han trälinnedräkter och låter dem bära vattenämbar genom staden; hans son och 2,000 jämnåriga ynglingar låter han med rep om halsen och betsel i munnen jagas fram som oskäliga djur och låter därpå dräpa dem. Psametik hade han ämnat skona, men då denne befanns hafva uppgjort en hämndeplan mot Kambyses, fick han dö. Amasis' lik lät han taga upp ur sarkofagen, lät gissla det, afrycka håret, sticka och med allsköns neslig behandling skymfa samt till sist bränna det.

Medan Kambyses sålunda firade sin barbariska triumf öfver det förödmjukade Egypten, ansågo grannarne i den grekiska kolonistaten Kyrene samt de libyska stammarne väster om Egypten klokheten bjuda dem att ställa sig väl med den farlige inkräktaren. De skickade honom skänker och erkände hans öfverhöghet. Men Kartago, det mäktiga fenikiska samhället ännu längre åt väster, underkastade sig ej, hvadan Kambyses var betänkt på att mot detsamma sända sin flotta. Denna var emellertid bemannad med feniker, och de vägrade att strida mot sina stamfränder. Den mäktige eröfraren måste finna sig i denna arbetsvägran, och Kartago undgick sitt öde.

Kambyses, som redan länge visat sig underlig till sinnes — han torde ha lidit af fysisk abnormitet — förlorade under vistelsen i Egypten helt och hållet själsjämnvikten. Långt ifrån att, såsom hans kloke och hofsamme fader gjort, respektera de öfvervunna folkens gudstjänstseder, visade han öppet sitt förakt för den egyptiska religionen, stack högstegenhändigt ihjäl den heliga tjuren Apis vid en högtidlig fest, [1] lät piska prästerna och anställa ett blodbad på de högtidsfirande infödde. Men icke nog härmed. Han började rasa mot sitt eget släkte. Sin broder Bardija, af grekerna kallad *Smerdis,* lät han döda, sedan han

[1] Ett egyptiskt minnesmärke framställer dock Kambyses såsom en rättrogen dyrkare af Apis. Förmodligen härrör berättelsen om det motsatta från sådana tillfällen, då han haft något af sina ofta påkommande berusnings- och vredesutbrott.

Digitized by Google

i en dröm tyckt sig se honom på konungastolen. Två systrar medförde han till Egypten och tog till gemåler — tvärt emot gammal persisk, men i öfverensstämmelse med egyptisk sed. På hans till de persiska öfverdomarne framställda fråga, om det vore honom tillåtet att äkta en syster, svarade dessa med diplomatisk fyndighet: »Det finns ingen lag, som tillåter en broder att taga sin syster till hustru, men det finns en lag, som tillåter persernas konung att göra hvad honom lyster.» Den yngsta af dessa systergemåler tog han inom kort afdaga, antingen, som en sägen förtäljer, med flit, emedan han sett henne gråta öfver den mördade brodern Smerdis' öde, eller, som också uppgifves, genom misshandel, hvarå döden utan hans egentliga afsikt följde: han skall nämligen hafva sparkat henne i vredesmod, hvilket föranledde hennes förtidiga nedkomst och död.

Man kan nästan ana, att en man, som bar sig åt på detta sätt, måste ha mer eller mindre periodiskt stått under rusets inflytande. En gång skall han hafva frågat sin troman Prexaspes, hvad perserna tänkte om honom. Den tillfrågade skall hafva svarat: »Herre och konung! I annat varder du högt prisad; blott i din benägenhet för vin säga de, att du går för långt.» Kambyses blef svåra vred öfver detta tal; han fattade sin båge och sköt på Prexaspes' lille gosse, som var tillstädes på ett godt styckes afstånd, i försalen. Gossen föll död ner, Kambyses lät skära upp honom och undersöka skottet. Det befanns, att pilen satt midt i hjärtat. »Har du sett en så säker bågskytt?» sporde tyrannen den förkrossade Prexaspes, viljande därmed på ett handgripligt sätt vederlägga talet, att han skulle vara rörd af vin. En annan gång lät han gräfva ned tolf förnäma perser i jorden lefvande ända till hufvudet.

Kambyses är, om nu dylika, visserligen af hans ovänner grekerna berättade drag, äro sanna, en af de förste i raden af dessa alkoholister på tronen, som då och då framträda i historien. Oftast äro de dugliga, någon gång verkligt snillrika män, och gifva därigenom blott så mycket starkare intryck af det tragiska i sitt öde.

Det var naturligt, att ett sådant galningsregemente icke skulle i längden kunna med lugn åses af perserna. Därtill kom de tillbaka, satta medernas hemliga stämplingar i afsikt att återfå det förlorade öfverväldet. Medan tyrannen var borta i Egypten, stiftade några mager en sammansvärjning mot honom. En af dem, som var förvillande lik den mördade Smerdis, utgafs för att vara denne, om hvars mord

Digitized by Google

endast ytterst få ägde någon kännedom, enär det försiggått i största tysthet. Denne s. k. »falske Smerdis» uppsattes nu på tronen i Susa af de sammansvurna, och i förlitande på den impopularitet, som Kambyses öfverallt hade ådragit sig, dristade man till och med sända ut budbärare till alla härar, äfven den, som var förlagd i Egypten, att hörsamma Smerdis, Kyros' son och icke Kambyses, som genom sitt uppförande borde anses hafva förvärkat sin rätt. Magerna voro meder, och meningen var att nu i största obemärkthet småningom spela makten öfver i medernas hand ånyo.

Stadd på väg tillbaka till Persien blef Kambyses genom en olyckshändelse dödligt sårad, i det att svärdet, hvars slida sluppit upp, vid ett tillfälle då han hoppade upp på sin häst, rände in i hans underlif. Det förtäljes, att han liggande på dödsbädden tillkallade de förnämsta perserna och tillkännagaf sin yttersta vilja på följande sätt: »Jag ålägger eder och anropar därvid mina fäders, konungarnas, gudar, och jag inskärper det särskildt hos eder, som ären af akemenidiskt blod, att I aldrig låten makten återkomma till mederna; hafva de med svek lyckats komma i besittning däraf, så skolen I med svek taga den ifrån dem; hafva de med våld tagit den, skolen I med våld kämpa till det yttersta för att återvinna den. Om I så gören, skall jorden bära eder frukt, och edra kvinnor och edra hjordar skola vara fruktsamma, och I skolen vara frie män för alla tider. Men om I icke återvinnen väldet eller om I icke försöken att återvinna det, så nedkallar jag olyckor öfver eder af gudarne och önskar, att hvarje persers ändalykt må varda såsom min.»

Därpå föll han i gråt, och perserna refvo sina kläder och upphofvo stor jämmerklagan. Och kort därefter afled Kambyses, sedan han varit konung i sju år och fem månader (529—522). Så förtäljer Herodotos. Enligt andra uppgifter begick Kambyses självmord.

Men den mediske inkräktaren fortfor ännu i flera månader att bedraga perserna, till dess han slutligen blef upptäckt genom en af sina haremsdamer, som, under det han sof, upptäckte, att han var utan — öron. Den falske Smerdis, hvars verkliga namn var Gaumata, hade nämligen, medan han under Kambyses' tid befann sig en i underordnad befattning vid hofvet, för någon förseelse blifvit straffad på ett bland perserna på denna tid icke ovanligt sätt, med bortskärande af ytteröronen.

Digitized by Google

En sammansvärjning ägde nu rum mellan sju förnäma perser, på föranstaltande af den ofvannämnda haremsdamens fader, Utana (Otanes), och en palatsrevolution kom till stånd, ur hvilken Darajavus, (grek. *Dareios),* Visjtasjpas (Hystaspes') son, en frände till Kyros' hus, äfven han af akemenidernas ätt, framgick som situationens herre (reg. 521—485).

---

9. Dareios I, perserväldets ordnare.

»Konungadömet, som Gaumata, magern, beröfvade Kambusja, har af ålder varit fästadt vid vår ätt, men Gaumata, magern, tog både Persien, Medien och de andra länderna ifrån Kambusja. Han tog dem alla och vardt konung. Ingen, hvarken perser eller meder eller någon af vår ätt vågade taga riket ifrån Gaumata, magern, ty människorna bäfvade för hans grymhet. Många, som fordom känt Bardija, dödade han, på det att det icke måtte blifva bekant, att han icke var Bardija, Kuraisjs son. Ingen dristade säga något om Gaumata, magern, till dess jag kom. Men jag anropade Ahuramasda om bistånd. Och Ahuramasda täcktes gifva mig sin hjälp, och på den tionde dagen i månaden Bagajadis kommo jag och några med mig förbundne män och dräpte Gaumata, magern, och hans främste anhängare. Det finns en fast ort, benämnd Sjikatauvatis, i landskapet Nisjaja i medernas land. Där drap jag honom och tog hans välde ifrån honom. Genom Ahuramasdas nåd vardt jag konung. Ahuramasda var det, som gaf riket i min hand. Öfverväldet, som var vår ätt frånhändt, tog jag åter. De helgade rum, där man tillbeder, och hvilka Gaumata, magern, förstört, återställde jag åt folket, desslikes gaf jag folket igen betesmarker, hjordar och bostäder, som Gaumata, magern, hade tagit ifrån dem... Jag återställde allt, såsom det tillförene hade varit. Genom Ahuramasdas nåd är detta skedt.»

Så lyder Dareios' egen i en persisk inskrift bevarade uppgift om det våldsamma tronskifte, hvarom vi nyss berättat. Det framgår häraf, att palatsrevolutionen hade djupare grunder än Herodotos anar. »Den falske Smerdis» har begagnat lögnens vapen, då han icke på våldets väg kunde åt den förut härskande stammen, mederna, återför-

Digitized by Google

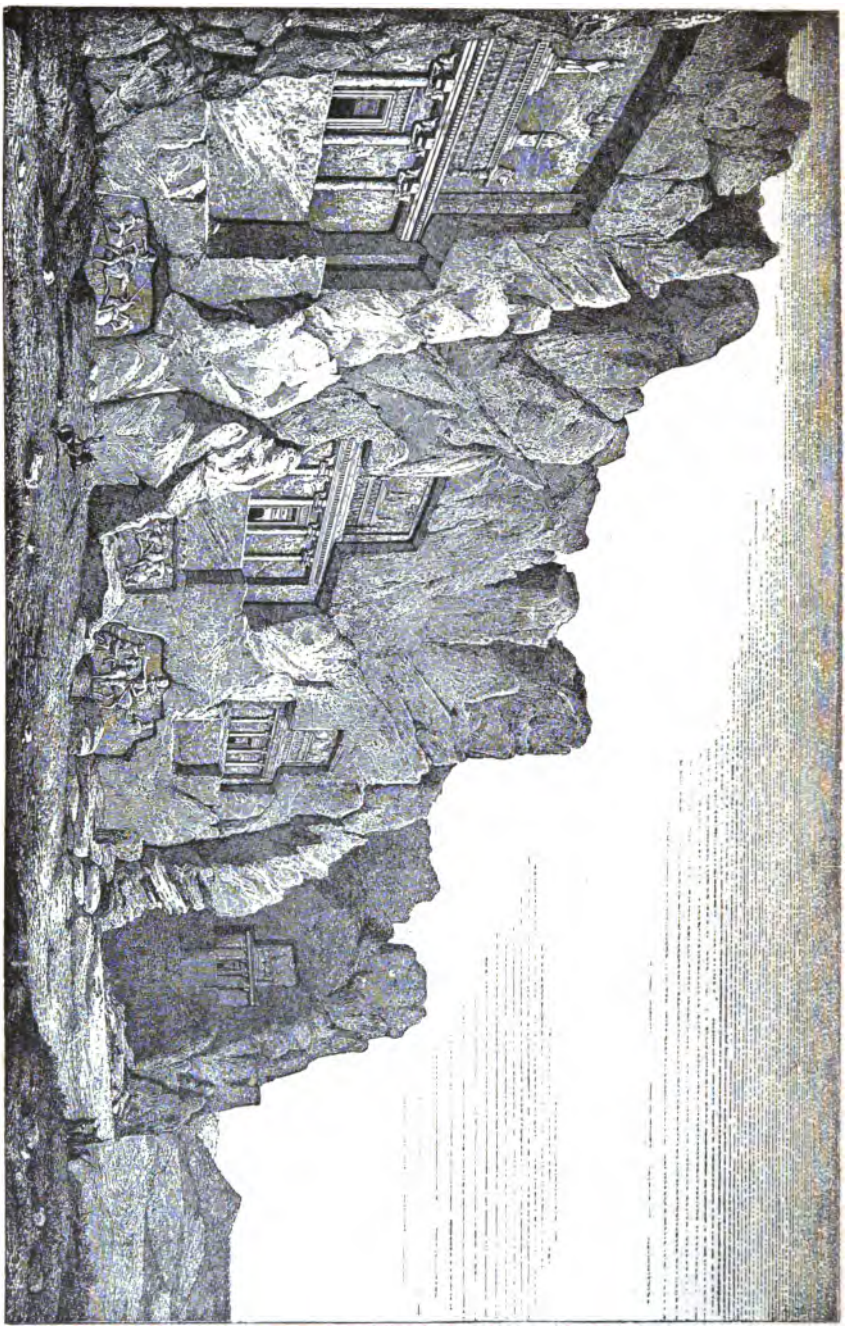

110. **De persiska konungagrifterna i Naksj-i-Rustam.** Den andra i ordningen, från vänster räknadt, är Dareios' graf. (Teckning efter Texier).

Digitized by Google

värfva makten. Hans dåd framstår härigenom i stamkänslans förmildrande ljus. Att han kallas mager, visar väl ock, att det var ett mäktigt prästerskap, som i förening med den mediska nationalhämnden stod bakom regementsförändringen.

Dareios, som i sina inskrifter framstår såsom den fromme dyrkaren af Ahuramasda, hatar lögnen, och med tanke på det storartade bedrägeri, hvarpå hans störtade företrädares välde hvilat, kan man väl förstå den starka betoning, med hvilken falskhet och bedrägeri uti dessa inskrifter brännmärkas. »Du, som efter mig skall varda konung», heter det i den stora inskriften i Behistun, »tag dig väl till vara för all lögn, och gif hvarje lögnare strängt straff, om du vill bevara ditt rike oförminskadt.» Såsom vi minnas, var enligt Zaratustras lära *sanningen* den plikt, som framför allt skulle inskärpas.

Sägnen förtäljer, att de sju högättade perser, sannolikt de förnämsta stamhöfdingarne, som sammansvurit sig för att störta den mediske inkräktaren, sinsemellan öfverenskommit, att den af dem, hvars häst följande morgon först gnäggade, då de möttes för att rida, skulle af de öfriga hyllas såsom konung. De öfriga förbehöllo sig dock vissa fri- och rättigheter och högsta makten i riket näst konungen. Hästen var hos perserna på visst sätt ett heligt djur, och man ansåg, att ljusets gudom i hästens gnäggning mot morgonsolen tillkännagaf sin vilja. Denna föreställning var hos perserna troligen ett arf från den indoeuropeiska urtiden. Vi finna nämligen samma vidskepelse hos ett annat indoeuropeiskt folk, germanerna.[1] Dareios hade nu, säger sagan, en stalldräng, som uttänkte en list, hvarigenom hans herres häst skulle komma att gnägga först. Han sammanförde aftonen förut hästen med ett sto, just på den plats, där ridten skulle taga sin början. När Dareios nu bestigit honom och just red fram vid denna plats, gnäggade hästen af längtan efter stoet. Och i det samma syntes en blixt. De öfriga stego nu af sina gångare, föllo på sina ansik-

[1] Tacitus, som meddelar, att så förhöll sig hos germanerna, finner föreställningen säregen för detta folk; om dess kvarlefvande hos perserna på Dareios' tid är han tydligen okunnig. Hans ord lyda: »Liksom hos andra folk är äfven hos germanerna den seden gängse att iakttaga och rådfråga fåglars läten och flykt, men egendomligt för detta folk är, att de söka utforska framtiden äfven genom hästar, hvilka, glänsande hvita och af intet världsligt arbete oskärade, på samhällets bekostnad underhållas i heliga lundar och skogsdungar. De spännas för en helig vagn; prästen och konungen eller höfdingen ledsaga dem och gifva akt på deras gnäggning och frustande. Intet tecken sätter man större tro till, hvarken bland menigheten eller de förnäma: hästarne anses vara gudarnes förtrogna.» (Tacitus, Germania 10.)

Digitized by Google

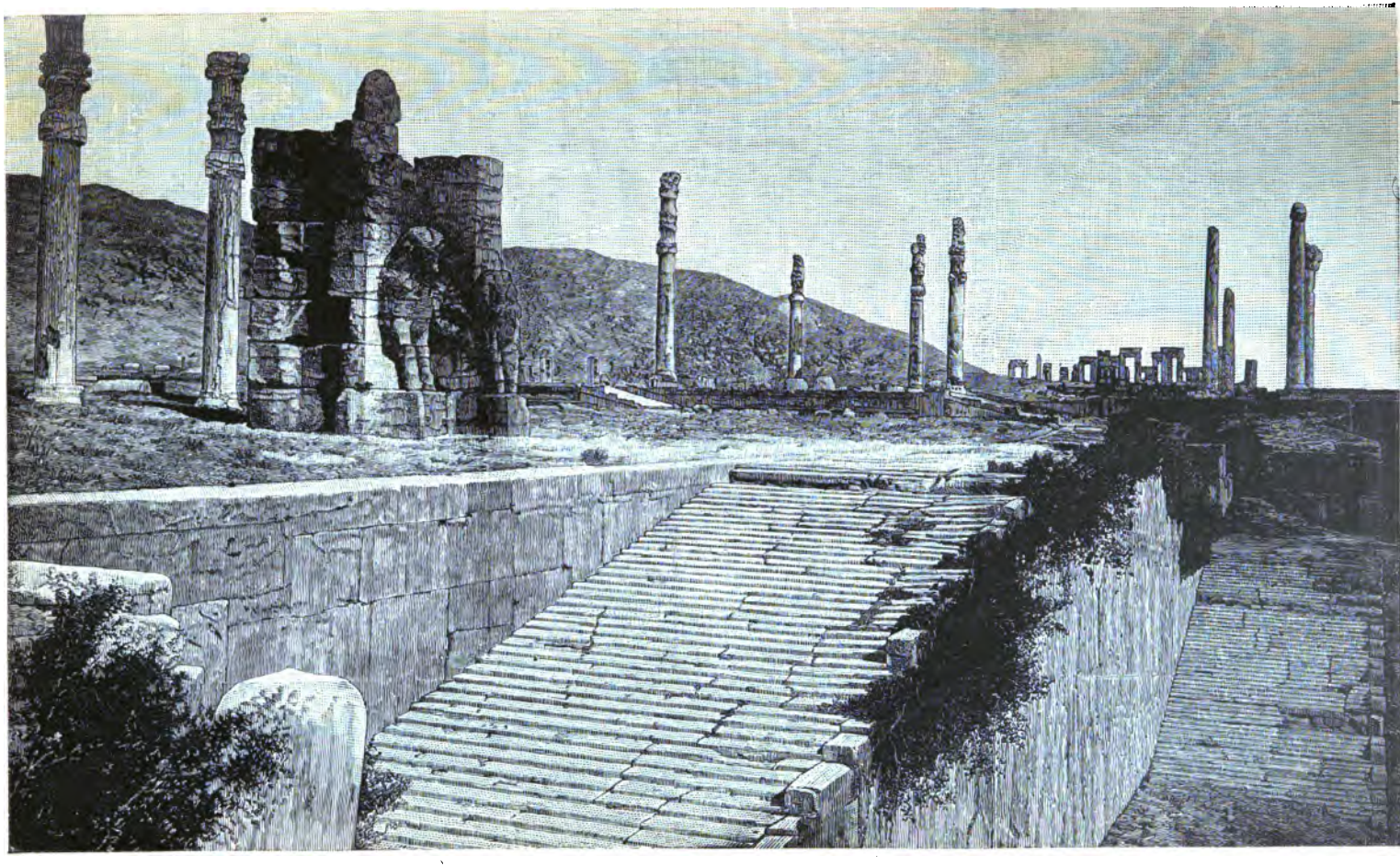

111. **Persepolis' ruiner, sedda från öster.** (Teckning efter Stolze-Andreas Persepolis).

Digitized by Google

ten och hyllade den af gudomlig skickelse sålunda utvalde storkonungen. Är detta sant, så framstå Dareiosinskriftens starka ord mot lögn och bedrägeri uti en rätt egendomlig belysning.

Om Kyros varit skaparen af persernas världsmonarki, så blef Dareios den store ordnaren däraf. Först fick han dock pröfva på hårda duster med upproriska folk, som sökte begagna uppstigandet af en ny dynastigren till några fåfänga men hårdnackade försök att afkasta den nya världstyrannens ok. Uppror utbröto i alla väderstreck, och häfderna ha bevarat minnet af åtminstone nio höfdingar, som till namnet representerade sina folks frihetssträfvanden men i verkligheten väl äfven de sträfvade efter världsherraväldet, hvars åtkomst syntes dem hafva lyckats Dareios för lätt. I nitton drabbningar nedslog den nye härskaren dem allesammans, och det var icke underligt, om därefter han själf och hans i krigets värf grundligt öfvade härar började af folken betraktas med den vidskepliga respekt, som tillskref deras oöfvervinneligheet ett särskildt skydd af hemlighetsfulla makter från det osynligas värld. Hårdaste dusten hade han haft att bestå med den gamla härskarestaden Babylon, som först 520 och efter ännu ett försök 519 för andra och sista gången blef kufvad.

112. **Aftryck af en sigillcylinder från Dareios I:s tid.** British Museum, London. Efter fotografi.

Dareios' eröfring af Babylon har naturligtvis lika litet som Kyros' bragd undgått sagans utsmyckning. Herodotos, som vet allting, har också härom en utförlig och detaljrik berättelse (III, 153 ff.). Zopyros, son af en bland de sju sammansvurne, som störtat magern och upphöjt Dareios, påfann, förtäljer han, följande krigslist. Han skar af sig näsa och öron, rakade sitt hår och gisslade sig, så att han såg ut som en straffad missdådare, hvarpå han narrade sig in i Babylon och utgaf sig för en öfverlöpare, som affallit från perserna och nu ville hämnas, därför att han blifvit så illa misshandlad af Dareios. När babylonierna sågo en så förnäm och konungen närstående man på detta sätt tilltygad, så trodde de honom, och då han väl kände den persiska krigsledningens planer, gaf han dem goda råd, huru de skulle

Digitized by Google

komma fiendens beräkningar på skam. Han fick på detta sätt allt större förtroende och blef ledare af Babylons försvar. I början gick det förträffligt för babylonierna, ty Zopyros hade invigt Dareios i krigslisten. Persiska trupper blefvo gång på gång nedhuggna vid utfall från staden under Zopyros' ledning, och hans namn var på allas läppar i Babylon, men till sist öppnade han den s. k. Belosporten, och i ett nu stormade Dareios' hufvudstyrka in i den skräckslagna staden.[1] »På detta sätt blef Babylon för andra gången intaget. Så snart Dareios nu fått makten i sina händer, lät han först nedrifva murarna och borttaga portarna, ty då Kyros förra gången intog Babylon, gjorde han hvarken det ena eller det andra. Och vidare lät Dareios spetsa dem som varit folkets ledare, inemot tre tusen män, men de öfriga fingo i frid bo kvar.» Och på det att de skulle hafva kvinnor och få barn — under belägringen hade de »af omtanke för lifsmedlen» strypt sina kvinnor — så ålade han de kringboende folken att skicka kvinnor till Babylon, ett visst antal från hvart folk, så att hela summan gick upp till 50,000. »Från dessa kvinnor härstamma de nuvarande babylonierna» (d. v. s. de som bodde där vid pass 450 f. Kr.) Zopyros hedrades på allt sätt af Dareios och fick ståthållarskapet öfver Babylon på lifstid, med rätt att själf uppbära skatten. Det gräsliga utseende, han genom stympningen gifvit sig, betraktades helt visst, under förhanden varande omständigheter, af honom och alla, som sågo honom, som det hedersammaste utmärkelsetecken.

I Medien hade upprest sig en ny Fraortes, som verkligen härstammade från Kyaxares och således med bättre rätt än magern Gaumata kunde företräda det mediska intresset att återeröfra riksstyrelsen. Men Fraortes blef besegrad och fick lida förrädarens grymma straff: tunga, öron och näsa skuros bort; därefter utställdes han till sina forna anhängares beskådande och blef till sist korsfäst i Ekbatana.

Nu ägnade sig Dareios under de fredliga år, som närmast följde, åt det väldiga rikets inre organisation. Han var för Persien hvad Gustaf Adolf på sin tid har varit för det svenska väldet. Båda började sin bana med krigiska bragder för att trygga hotade riksdelars fortsatta förbindelse med hufvudlandet och ägnade sig därefter åt en initiativrik, klarsynt och framsynt verksamhet för rikets inre styrelse. För båda inträder därefter också tvånget till nya stora krigsföretag. Gustaf

[1] Denna sägen går igen hos Livius i hans berättelse om romarnes eröfring af Gabii. Konung Tarqvinius den öfvermodiges son Sextus spelar där Zopyros' roll.

Digitized by Google

Adolf drager till Tyskland, liksom Dareios till skyterna. Hvad Östersjöväldet betydde för oss, det motsvarade Svartahafsväldet för dessa tiders och trakters härskande folk.

Dareios indelade sin väldiga krets af länder — dess gränser voro Indosfloden i öster och Arkipelagen i väster, Kaspiska hafvet och floden Jaxartes (nu Sir Darja) i norr, Nilkatarakterna i söder — i 20 stora ståthållarskap eller satrapier och bestämde för hvarje dylikt område en bestämd årlig skattesumma, vanligen i reda penningar. Folken hade förut varit vana att lämna s. k. skänker, ofta in natura, och den nu införda regleringen ådrog Dareios öknamnet »krämarkungen». Denna förändring i skatteförhållandena var emellertid en naturlig följd af det vid denna tid allt allmännare bruket af prägladt mynt. Sådant hade väl redan förut varit brukligt i Babylonien och Lydien, men först nu hade det hunnit bli så allmänt, att det gick an att därpå bygga ett strängt regelbundet skattesystem.

Dareios' namn blef för flera sekler fäst vid myntreformen genom namnet på det kring hela den dåtida kulturvärlden gängse guldmyntet, som kallades en *dareik,* antagligen därför att det ansågs bära Dareios' bild, liksom i nyare tid den motsvarande franska guldpenningen blifvit kallad Louis-d'or eller Napoléon-d'or »en Ludvig i guld», »en Napoleon i guld».[1]

Öfver ståthållarskapen eller satrapierna och deras skattebelopp äga vi en af Herodotos meddelad uppgift, som helt visst går tillbaka till officiella källor (från Artaxerxes I:s tid) och därför kan anses tillförlitlig. Den är af stort intresse genom den inblick, den ger öfver de olika folkens större och mindre välmåga. Satrapierna voro:

1) Mindre Asiens flesta kustländer m. m. (skatt 400 silfvertalenter [2]).
2) Mysien, Lydien och södra Frygien (500 talenter).
3) Frygiens norra del, Bitynien, Paflagonien och Kappadokien (360 talenter).
4) Kilikien. Skatten från detta rika land, som fortfarande fick åtnjuta en viss självständighet och styrdes af ärftliga inhemska furstar, var bestämd till blott 500 silfvertalenter, af hvilka en del

[1] Den bild, dareiken bar, hade en bågskytts gestalt. Dareikens värde motsvarade åtminstone 14 kronor i nuvarande svenskt mynt, således minst detsamma som en »Napoleon-d'or» (20 francs).

[2] En silfvertalent på denna tid torde ha motsvarat omkring 5,700 kronor. Senare sjönk värdet.

Digitized by Google

stannade inom landet som anslag åt dess rytteribesättning. Däremot skulle kilikerna årligen leverera 360 hvita hästar.

5) Syrien, Fenikien, Cypern och Palestina (skatt 350 talenter).
6) Egypten med Kyrene och Libyen (700 talenter samt afkastningen af fisket i sjön Moiris och 120,000 mått spannmål till besättningen i Memfis).
7) Sattagydernas, gandarernas, dadikernas och aparyternas land (sydostiranska folk; 170 talenter).
8) Susiana (trakten kring hufvudstaden Susa; 300 talenter).
9) Babylonien och Assyrien (1,000 talenter; dessutom skulle från Babylonien sändas 500 gossar till hofvet).
10) Medien (450 talenter).
11) Kaukasusfolken (200 talenter).
12) Baktrien och Margiana (360 talenter).
13) Nordöstra Armenien m. m. (400 talenter).
14) Sagarter, saranger, tamanker m. fl. folk samt vissa öar i Persiska viken (600 talenter).
15) Saker och kaspier (öster om Kaspiska hafvet; 250 talenter).
16) Parter, korasmier, sogdier och »arier» (300 talenter).
17) Parikaner och s. k. asiatiska etioper (utmed västra Indosstranden; 400 talenter).
18) Västarmenien (matier, saspeirer, alarodier, 200 talenter).
19) Mosker, tibarener, makroner och mossynoiker (folk vid sydöstra hörnet af Svarta hafvet; 300 talenter).
20) Indernas ståthållarskap, det folkrikaste af alla: inderna ansågos åtminstone af grekerna i 5:te seklet före Kristus vara jordens talrikaste folk. En del af dem underkufvades af Dareios. Deras skatt var 360 talenter *guldsand,* motsvarande 4,680 silfvertalenter (nära 27 millioner kronor).

Etioperna (ett negerfolk), söder om Egypten, mot hvilka Kambyses fört ett krig, som dock ej ledde till fullständig underkastelse, sluppo undan med en naturasändning hvart tredje år (guld, elfenben och 5 gossar). Kolkerna (vid Svarta hafvet) fingo hvart 5:te år lämna 100 gossar och 100 flickor såsom slafvar. Araberna insände årligen ett visst kvantum rökelse och kryddor.

Vidare införde Dareios i viss mening allmän värneplikt: vid stora härtåg kunde därför en här uppställas, vida större än man någonsin förr skådat; ända till ett par millioner uppgifvas ha vid ett par till-

Digitized by Google

fällen uppbådats. Denna uppgift är dock lämnad af greker, hvilka voro benägna att förhärliga sina segrar genom att framställa fiendens skaror så stora som möjligt. I fredstid höll han en stående här, som dock ej var större än omkring 200,000 man, inberäknadt garnisonen i viktiga städer. Vid hofvet fanns ett lifgarde, dyrbart beväpnadt och skrudadt (alla buro t. ex. guldkedjor). Det bestod af 10,000 man, de s. k. »10,000 odödlige». De höllo dag och natt vakt omkring konungens bostad eller vistelseort, och åtföljde honom, när han företog resor.

Om samfärdselns upphjälpande så till sjös som till lands var Dareios mycket angelägen, väl vetande, att största svårigheten att sammanhålla ett stort rike ligger i ett dåligt kommunikationsväsen. Stora sjöexpeditioner utsändes för kusternas utforskande, och det af egypterna påbörjade, men öfvergifna kanalverket mellan Nilen och Röda hafvet — antikens Suezkanal — lät han fullborda. Under medeltiden råkade denna farled i förfall och uppgrundades. Landsvägarna iståndsattes, och nya byggdes, den gamla babyloniska postgången reorganiserades. Mellan Sardes och Susa t. ex. underhöllos 111 gästgifvaregårdar. 90 dagar beräknades till denna färd, med 150 stadier (nära tre nymil) om dagen.

Öfver hufvud upptogs från den semitiska kulturen allt, som befanns nödigt och nyttigt. Perserna besegrades i viss mån, andligt och kulturellt sedt, af semiterna, såsom senare romarne af de materiellt taget besegrade hellenerna. Äfven kilskriften ärfdes, och den persiska konsten är endast en fortsättning och en modifikation af den semitiska. Vi torde därför, efter den utförliga framställning, som redan gifvits af den semitiska kulturen, sedd från dess olika sidor, icke behöfva göra den på hufvudsakligen samma grund hvilande odling, som utvecklades i det persiska riket, till föremål för någon vidlyftigare behandling. Blott religionen är delvis väsentligen olika, men, som vi redan nämnt, förforo perserna så fördragsamt i detta fall, att i de flesta länder någon religionsreform knappast torde ha förekommit. I Egypten t. ex. visar sig Dareios vara en lika lojal Apis- och Amondyrkare som någonsin Kyros; det ser man af flera egyptiska inskrifter.

År 515, sedan den inre förvaltningen blifvit ordnad och pålitliga »satraper» blifvit insatta i alla höfdingedömen, vaknar hos den dådlystne storkonungen lusten till nya vandringar med de krigsvana härmassorna. Vi ha i det föregående sett, hvilken ständigt hotande fara de indoeuropeiska nomadfolken norr om Svarta hafvet och Donau,

Digitized by Google

skyterna, utgjorde för orientens rika kultursamhällen. Det hade ju på visst sätt varit de, som vållat det assyriska storväldets fall, och äfven senare hade de upprepade gånger gjort sig fruktansvärdt påminda. De voro för folken söder om Svarta hafvet hvad nordmännen i den äldre medeltiden voro för staterna i södern. Dareios fann därför nödigt att genom ett hämndetåg till deras eget land lära dem respektera de nya världsherrarnas vapen och för framtiden hålla sig hemma. Med en stor här, enligt grekisk uppgift 700,000 man, öfverskred han på en af skepp sammansatt brygga sundet vid Bosporen, underlade sig i förbifarten Trakien samt öfverskred Donau. Vid den bro, han slog öfver denna flod, satte han ioniska soldater från de grekiska kuststäderna till vaktare, ett bevis på det goda förhållande, som vid denna tid ännu rådde mellan perserna och den folkstam, som snart skulle bli deras farligaste fiender. Dareios återkom helbrägda från de vidsträckta ryska ödemarkerna, men 80,000 af sina män hade han där förlorat, och han hade därjämte förlorat lusten att vidare dit återvända. Ingen af historiens stora härförare har ostraffadt trängt in i dessa farliga steppländer, som i en framtid skulle se Karl XII:s tappra svenskar och Napoleons världseröfrande skaror frysa och svälta ihjäl. Dareios skyndade hem till sin borg i Susa och lämnade åt sin fältherre Megabazos att afveckla förhållandena i Europa. De uppgifter, vi ur grekiska källor äga om skytertåget, äro delvis motsägande. En uppgift är, att han trängt fram ända till Oaros (= Volga), och där byggt åtta fästningar, en annan, att hela hans färd från Donaubron och tillbaka igen varat omkring 60 dagar. Dessa uppgifter låta icke förlika sig. Äro de båda grundade på verklighet, så torde de afse två särskilda färder, af hvilka den ena måhända gått öfver Kaspiska hafvet och till Volga. På detta sätt skulle äfven de skiljaktiga uppgifter, som föreligga angående året, kunna förenas.

Hvad som därefter hände tillhör Hellas' historia lika mycket som perserrikets och skall därför förtäljas i ett senare kapitel, där den världshistoriska sammanstötningen mellan den antika orientens sista stormakt och den i kulturkretsen inträdande västerns föregångsfolk, grekerna, skall i ett sammanhang skildras.

Dareios bodde först i Susa, men byggde sig ett nytt, storartadt residens på en plats, mest känd under grekernas namn Persepolis (= perserstaden), längre åt sydost, nära stamsätet Pasargada. I Persepolis' ruiner har man funnit å ett väldigt murblock å sydsidan 4

Digitized by Google

inskrifter i tre olika språk, upplysande, hvem som grundat konungaborgen.

Första inskriften (persisk) lyder i öfversättning:

»Den store Ahuramasda, som är den störste af gudarne, har gjort Darajavus till konung. Han har förlänat honom riket. Genom Ahuramasdas nåd är Darajavus konung. Darajavus, konungen, säger: Detta land, Parsa, som Ahuramasda har förlänat mig, som är skönt, rikt på hästar och rikt på folk, bäfvar för ingen fiende, tack vare Ahuramasdas nåd och Darajavus', konungens. Darajavus, konungen, säger: »Ahuramasda gifve mig sitt bistånd tillika med stamgudarne. Detta land skydde Ahuramasda för fiendehärar, för missväxt och för lögn. En fiende komme aldrig in i detta land, ej fientliga härar, ej missväxt, ej lögn. Om denna nåd beder jag Ahuramasda och stamgudarne. Detta gifve mig Ahuramasda och stamgudarne.»

Andra inskriften (också persisk) börjar:

»Jag är Darajavus, storkonung, konungars konung, talrika länders konung, Visjtasjpas son, Hakamanis' ättling» ... (Inskriftens fortsättning innehåller bl. a. ett uppräknande af de länder, öfver hvilka han härskade).

Tredje inskriften (i susisk skrift) innehåller först en öfversättning af den andra persiska (början) och fortsätter:

... »Darajavus, konungen, säger: här är detta slott grundadt; tillförene var här intet slott grundadt. Genom Ahuramasdas nåd har jag grundat detta slott, och Ahuramasda tillika med de andra gudarna gaf mig den önskan in, att detta slott skulle grundas. Och jag har grundat det fast, skönt och fullkomligt, såsom det behagade mig. Darajavus, konungen, talar: Ahuramasda tillika med alla gudar skydde mig och detta slott och hvad därinne är. Må jag aldrig få skåda, hvad en ond människa önskar.»

Slutligen förekommer en babylonisk inskrift, som är en fri öfversättning af de båda persiska.

Vid hofvet utvecklades en glans, till och med större än den, som Ninives och Babylons härskarborgar skådat. Liksom Ahuramasdas gudomliga tron omgafs af de sju ärkeänglarna, ljusets utvalda andar, så var »konungarnas konung» omgifven af sju furstar, som så att säga utgjorde hans riksråd. Sägnen sätter detta förhållande i sammanhang med sjutalet af de sammansvurne vid Dareios' upphöjelse, men det verkliga skälet till denna institution var helt visst af religiös art och beroende på urgammal häfd. Såsom österns forna härskare omgaf sig perserkonungen äfven med ett talrikt harem och en oräknelig skara af evnucker och hofmän af alla slag. I skattsändningarna från vissa folkslag ingick till och med ett visst årligt antal snöpta gossebarn, som skulle rekrytera evnuckskaran, som ju af naturen var förhindrad

Digitized by Google

att rekrytera sig själf. I förbigående må här erinras om folksagornas berättelser om huru den eller den farlige draken eller jätten fordrade en årlig skatt af unga gossar eller flickor. I dessa sagor lefver helt visst kvar ett historiskt minne från mäktiga forntidsdespoters dagar.

Hvad själfva riksstyrelsen angår, synes den i förstone icke varit grundad på absolut envälde. Utom de sju stamfurstarnes råd förekom äfven en annan och större rådplägande församling, bestående af de förnämsta satraperna, det högre krigsbefälet och en del andra ämbets- och stormän. Denna församling inkallades t. ex. då beslut skulle fattas angående ett större, för hela riket viktigt krigsföretag. Men det gick med denna herredag, som med senaten i Rom under militärkejsarnes tid: den förlorade allt mer sin betydelse, och det ohöljda enväldet blef ett faktum. I början sade nog en och annan på herredagarne sin mening, men perserkungarna tillämpade vanligen den grundsatsen, att en hvar ansvarar med sitt hufvud för de råd han ger. Gaf någon sålunda ett råd, som i praktiken slog illa ut, så blef han ett hufvud kortare, äfven om han icke rådde för, att man i utförandet af hans idé begått fel. Detta system var mycket verksamt, då det gällde att betaga de rådgifvande lusten att uttala egna meningar.

Konungen omger sig med all de semitiska härskarnes ståt, hvilken med tiden ytterligare förfinas. Han framställes med en lång fotsid klädnad, som faller i stilfulla veck; i handen bär han en staf, på hufvudet har han en cylindrisk, skorstenslik hatt utan brätten, till formen mycket påminnande om de grekisk-katolska prästernas nuvarande hufvudbonad. Öfver honom tänkes en vingad gudom sväfva: han vandrar i »Guds vingars skugga».

Om glansen vid perserhärskarnes hof gifva inledningsorden till den judiska skriften »Esters bok» en åskådlig föreställning. »Uti Ahasveros' (= Xerxes', Dareios I:s sons) tid», heter det, »hvilken var rådande ifrån Indien allt intill Etiopien öfver hundrade sju och tjugu länder; i den tiden, då han satt på sin konungsliga stol i staden Susa, i tredje året af hans rike gjorde han ett gästabud hos sig åt alla sina furstar och tjänare, hvarvid härförarne i Persien och Medien, höfdingarna och de förnämsta i hans länder voro samlade inför honom, på det han skulle låta se sitt rikes härliga rikedomar och det kostliga prålet af sitt majestät i många dagar, nämligen i ett hundrade och åttio dagar. Då de dagarna voro ute, gjorde konungen ett gästabud åt allt folket, som var i staden Susa, både stora och små, i sju dagar, på en öppen

Digitized by Google

plats i trädgården invid konungahuset. Där voro upphängda hvita, röda och gula tapeter, fästade med hvita och purpurröda snören i silfverringar på marmorpelare; bänkar af guld och silfver stodo på ett

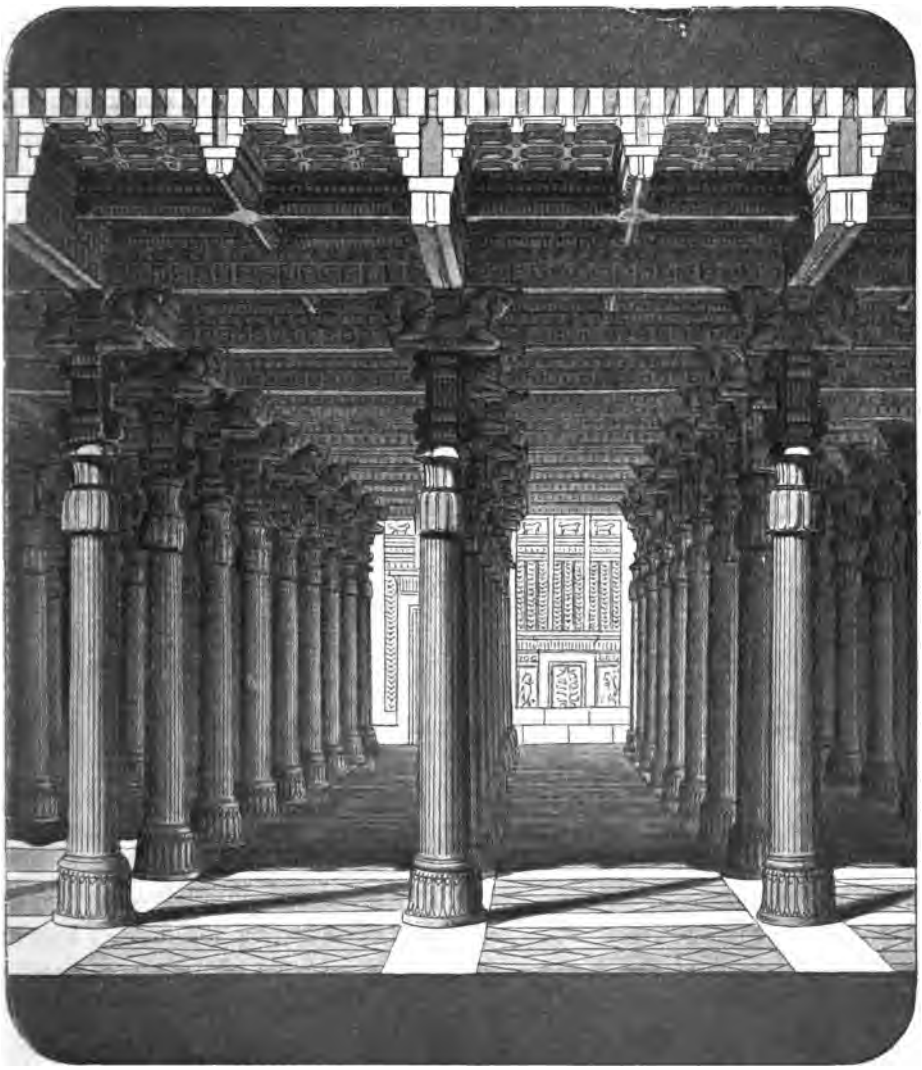

113. **Parti af den s. k. hundrapelarsalen i Persepolis, från Dareios I:s tid.** Efter Chipiez' rekonstruktion.

golf, som var lagdt med grön, hvit, gul och svart marmorsten. Och dryckerna bar man in uti gyllene kärl, det ena icke likt det andra, och konungsligt vin fanns till fylles, såsom konungen det väl förmådde.

Digitized by Google

Och man lade ingen före, hvad han skulle dricka, ty konungen hade befallt alla föreståndarne i sitt hus, att hvar och en skulle göra så som honom lyste.»

Samma skrift gifver en inblick i förhållandena i storkonungens harem. »Skådare» voro utsända till alla land i hans rike att uppspåra »dägeliga unga jungfrur», hvilka sedan samlades i Susa i »fruhuset» under konungens kamrerares hand, »hvilken skulle vakta kvinnorna och gifva dem deras skrud» (öfverevnucken). De för konungens harem utvalda unga kvinnorna skulle nu »beredas» i ett års tid, »sex månader med myrrhaolja och sex månader med välluktande kryddor m. m.»

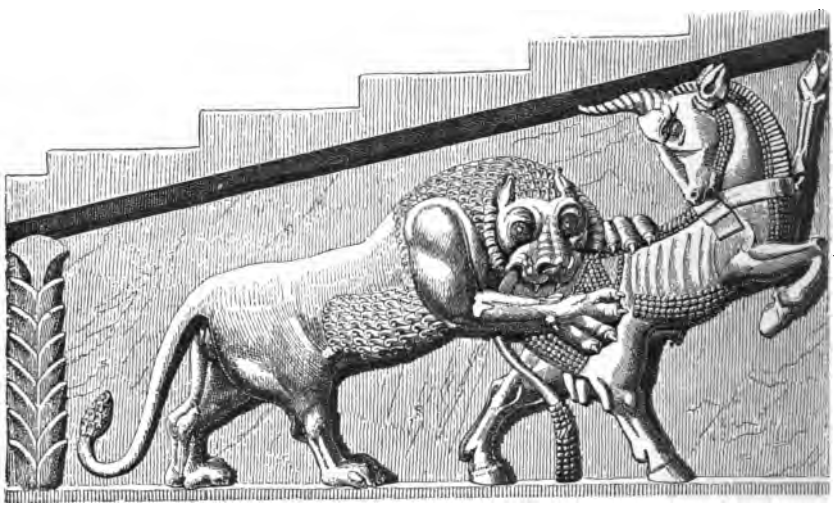

114. **Lejon sargande en tjur.** Relief å »Xerxestrappan» i Persepolis. (Teckning efter Rawlinson).

Då de så voro färdiga, fingo de i tur och ordning tjänstgöra som gemåler hos konungen, och den, som fann behag för denne, kunde sedan blifva tillkallad oftare; de flesta fingo gå, sedan de haft företräde en gång. Denna i Esters bok (II, 14) meddelade uppgift bekräftas i liknande ordalag af Herodotos (III, 69).

Det är tydligt, att ett sådant lättje- och kättjefullt lefverne skulle leda till konungaättens förvekligande och medelbart till hela rikets försvagande, i det den kraftiga ledningen allt mer under dådlösa veklingars regemente förslappades. Så förberedes den svaghetstid, som bereder åt den unge, ännu ofördärfvade Alexander segern öfver den siste Dareios. Det går äfven denne segrare som de föregående. På

Digitized by Google

maktens höjder besegrar honom den måttlösa njutningslystnadens ande, och hans världsfamnande armar domna.

Men härom framdeles. Nu vända vi oss, innan vi öfvergå till grekerna, för ett ögonblick åt den yttersta östern, som för antikens västerländska civilisation var så godt som okänd och endast undantagsvis, t. ex. på Alexanders tid, så att säga öppnade på glänt portarna till sin underbara värld, men som dock för ett rätt förestående af särskildt de ideella strömningarna äfven i den klassiska forntiden är af stor betydelse.

---

10. Det antika Indien.

Hvad den mellersta af de i Medelhafvet utskjutande tre stora halföarne är för Europa, är den mellersta af de i Asiens sunnanhaf utgående för denna världsdel. Hindostan-Dekan är Asiens Italien, och Himalajafjällen äro dess Alper. Allt i det kolossala Asien är af större mått än i vår lilla världsdel, som hel och hållen blott är ett slags från Asien i västeroceanen utskjutande halfö. Äfven Asiens Alper hafva sett eröfrande folkvandringsskaror tåga ned öfver isar och snö till solens och de själfsådda skördarnas ängd. Indien har på Asien öfvat en i viss mån liknande dragningskraft som Italien på Europa. Namnet Indien hafva vi fått från de grekiska historieskrifvarna. Det beror dock på uppgifter från de med dem samtidige invånarne vid floden *Indos,* den de kallade och ännu kalla *Sind,* hvilket ord i persernas mål uttalades Hind, och, då grekerna bortkastade *h*, hos dessa blef Ind-os (ändelsen *os* är en af grekernas vanligaste maskulinändelser). Nutidens inder kalla sitt land dels fortfarande, efter floden, för Sind, dels Arjavarta, ariernas land.

Den ostindiska halfön är, om man bortser från dess nordligaste del, där Himalajas sluttningar bilda ett fortsatt alplandskap, ett bördigt lågland, jämförligt med den italienska Podalen. Men här är det icke blott *en* större flod, utan två väldiga jättefloder, som den ena i väster, den andra i öster gifva karaktär åt trakten, Indos och Ganges.

När arierna trängt in öfver gränspassen, som leda till indiska halfön, följde de i sin vidare utbredning loppet af floden Indos. I början, medan man bodde i de nordvästra alpdalarne, var boskapsskötseln

Digitized by Google

hufvudnäring, men sedan den växande befolkningen hunnit ut på de vida slätterna längre söderut, började åkerbruket spela en allt större roll. Under de strider, man hade att utstå med den svarta befolkning, som förut bebott landet, utbildade sig en krigarkast, och de med tiden allt mer invecklade religionsbruken omhänderhades af vissa släkter, i hvilka trollkonsten och offertraditionerna gingo i arf. Knappast hos något folk har kastväsendet, afsöndringen i skarpt åtskilda samhällsklasser, utvecklat sig till större stelhet och hårdhet än hos inderna. När under den vidare utbredningen äfven Ganges' floddal nåddes, fann man där en tätare svart befolkning, med hvars kvarlefvor de härskande arierna med tiden ganska starkt uppblandades. Om indernas ursprungliga nomadiska herdelif erinrar månget drag i deras urgamla sång och saga. Kon är dem helig, och flera deras gudar uppträda i tama djurs gestalt. Om deras väldiga strider vid landets intagande samt om de ariska stammarnes inbördes täflan m. m. minna hjältesagor och stordådskvad af ålderdomlig prägel. (Hit höra t. ex. de episka diktverken *Mahabharata* och *Ramajana,* hvilkas nuvarande form dock ej torde vara äldre än sedan 4:de årh. f. Kr.)

Vår kunskap om de indiska ariernas allra äldsta kultur är hämtad ur de urgamla religionsurkunder, som kallas *veda*böckerna (vetandets böcker). De bestå af en mängd sånger, böner, berättelser och betraktelser, som härröra från ganska vidt skilda tider, dock alla från en aflägsen forntid (1400 – 600 f. Kr.). Vedaböckerna indeles i fyra samlingar, af hvilka den äldsta kallas *rig-veda,* den yngsta *atarva-veda.* Rigveda härstammar från ariernas första inflyttning till Indien eller seklerna närmast därefter. Hufvudinnehållet utgöres af hymner och böner, öfver 1,000 till antalet, men ganska korta (hela texten omfattar 10,580 verser). På grund af uppgifter angående tiden för vissa gudstjänstbruk, hvarvid solens och stjärnbildernas inbördes läge vid sommar- och vintersolståndet angifves, har man på astronomisk väg räknat ut, att dessa texter förskrifva sig från en tid, som icke kan vara senare än 14:de århundradet före Kristus. Själfva språket, det ålderdomligaste af alla de ariska tungomålen, bär jämväl vittne om innehållets höga ålder. Den kultursida, som vi bäst lära känna ur dessa källor, är naturligtvis religionen. Vi finna där naturens väldigaste och för människan betydelsefullaste företeelser personifierade såsom gudamakter. *Devas,* det allmänna namnet på gudarne, betyder »de lysande». Det var således framför allt naturens ljusfenomen, som af inderna uppfattades så-

Digitized by Google

som gudomens uppenbarelse. Mörkrets onda makter fruktade de, och liksom de med offer, sång och böner uttryckte sin vördnad och tacksamhet mot ljusets himmelska väsen, så offrade de till och sökte genom kraftiga besvärjelser binda de onda gudarne och därmed afvärja ofärd och skada. En iakttagelse, som nästan öfverallt kan göras i religionernas historia, är den, att de onda gudarne i regeln sammanfalla med de fientliga eller underkufvade folkens goda gudar. Vi hafva vid studiet af Israels historia funnit, att grannfolkens, ammoniternas, moabiternas, filisteernas o. s. v. gudar voro för den rättrogne israeliten »styggelser», och när i nästa del skall skildras huru kristendomens och den klassiska antikens åskådningar mötas till en strid om själarna, skola vi finna, att dessa poesiomskimrade gudagestalter, som heta Apollon, Afrodite, Pallas Atene m. fl., i kyrkofädernas mun försmädas såsom orena andar, som i oraklernas dunkelspråk och mysteriernas hemlighetsfulla ceremonier lägga ut snaror för den arma människoanden. Sammalunda har det af urminnes tider varit. De af ljusdyrkande arier kufvade svarta folken på indiska halfön, hade äfven sina gudar. Dessas dyrkan lefde nu kvar, men de uppfattades af arierna såsom djäfvulska makter. Månne icke i den strid mellan ljus och mörker, mellan hvita och svarta gudar, som mångenstädes i den indoeuropeiska folkvärlden skymtar fram ur sagornas dunkel, gömmer sig ett minne af urtida strider mellan en hvit och en svart folkras? Så finner man understundom t. ex. på etruskiska grafmonument bilder af en svart och en hvit dödsängel i strid med hvarandra. I de historiska etruskernas land har, så vidt man vet, ingen svart befolkning någonsin bott, men deras religiösa symboler ägde helt visst urgamla rötter i det öster- eller söderland, hvarifrån de torde ha kommit.

Liksom de flesta folk dyrkade äfven inderna naturens mäktigaste krafter i *solen (Surya)* och öfverhufvud elden *(Agni)*. Månen var likaledes föremål för dyrkan. Vid förmörkelser trodde man, att en mäktig djäfvul kämpade med sol- eller månguden. Morgonrodnadens rosenkindade gudinna hette *Usjas* (hellenernas Eos), en evigt ung gudadrottning, till hvilken flera hymner, en sådan skönhet värdiga, äro riktade. De bägge sköna tvillinggudar, som kallas *asjviner* (jämför grekers och romares dioskurer), förtjäna äfven ett omnämnande. De äro starka hjältar, som färdas på ett underbart fartyg, och anropas af dem, som äro i nöd. När om vintern vattuflodernas källor fröso i norra Indiens berg, så tänkte man sig flodernas andar fjättrade af den orm-

Digitized by Google

liknande isjätten *Vrita.* Men i vårlossningens tid förlossar *Indra,* ljusguden, de fångna. Denne Indra har till vapen i sin strid mot molnens demongestalter den blixtrande åskviggen, hvars slag framkallar dundret i molnen. Äfven vindarne, *Vaya* och *Maruts,* dyrkades som gudar.

Öfver alla gudarne synes i viss mån en höja sig, *Varuna.* världsordningens bevakare. Hvad Varuna ursprungligen betecknar, är omtvistadt, men ordet torde vara liktydigt med det grekiska *Uranos* (himmel). Varuna framställes såsom den allseende rannsakaren af världens gång: för honom, där han sitter i sin höga himmel, är intet fördoldt; hans straffande hand kan ingen syndare undgå. *Mitra* är en solgud, som hos inderna träder mer tillbaka, medan han däremot hos perserna blir den kanske allra mest dyrkade folkguden. Enligt Veda äro både Mitra och Varuna söner af den i urtiden lefvande gudomliga kon *Aditi;* de kallas därför *Adityas.* De hafva fem mera sällan omnämnda bröder, äfven de ljusgudar.

Om man frågar sig, hvilken af de många fornindiska gudomligheterna, som är den företrädesvis dyrkade, så är svaret icke lätt gifvet. De gudar, som oftast och åskådligast skildras i vedaböckerna, äro Indra och Agni. Skall någon betraktas som indisk nationalgud, så skulle det väl vara Indra, hvilken också i senare tid uttryckligen tillbedes såsom himmelens och gudarnes konung. I Veda framstår han redan såsom den starkaste, såsom den stridbare guden, något påminnande om babyloniernas Marduk och ännu mer om germanernas Tor. Liksom den förstnämnde, är han den, som, då de andra gudarne bäfva, drager ut till strid emot den store urtidsdraken, den han dödar med sin åskvigg. Till sina storverk hämtar han styrka i gudadrycken *soma,* med hvilken en örn kommer flygande till honom från klipporna. (Jämför den grekiske Zevs' örn, hvilken hämtar Ganymedes till Olympen för att bli munskänk). Han är en väldig drickare, liksom Tor i den nordiska sagan.

Om Agni, eldens gudom, heter det, att han aflas på nytt hvarje morgon af två trästycken, som äro hans föräldrar (det urgamla sättet att framkalla eld). Agni är medlaren mellan gudars och människors värld: han bär människornas böner upp till himmelen, och han församlar gudarne kring offerröken. Han är de dödliges trogne vän och beskyddare mot mörkrets makter, och han är den, som skänker dem hemtrefnad och rikedom.

Digitized by Google

En annan art af andliga väsen äro *förfäderna,* hvilka tänkas lefva ett saligt lif med Jama i hans lycksalighetsrike (se sid. 254). Åt mäktiga aflidne restes praktfulla graftempel, nästan som i Egypten. Den döde vördades alltså, men i denna vördnad låg äfven ett element af vidskeplig fruktan, att han skulle som gengångare på ett eller annat sätt skada de efterlefvande. Att försumma det af seden föreskrifna, pinsamt noggranna förfaringssättet med den afsomnades lekamen var en förbrytelse, som hämnade sig. Man skulle slå ned blicken, så att man ej såg likbärarne. Man fick icke skåda tillbaka på grafplatsen (jämför många hos andra folk förekommande sagor, där en blick tillbaka mot dödsriket säges ha medfört olycka). Man satte symboliska stenmurar, utgöt vatten eller tände eldar för att därigenom stänga vägen för den hädangångna själen. Att vidröra en död kropp ansågs förorenande. Man tvådde sig för att aflägsna orenheten, man brände sådana föremål, som kunde tänkas draga till sig de osynliga själarna, man sökte genom musik och sång skydda sig mot dessa farliga gäster från det fördoldas värld o. s. v.

Liken brändes vanligen under den tid, från hvilken urkunderna härröra. Men antagligen hade nedgräfningen i jord i ännu äldre tid förekommit. Genom bålets lågor frigöres och renas själen, förberedes för sin himmelsfärd. På vissa ställen höll man dödsmåltider till de aflidna förfädernas ära och vederkvickelse. »Må de vara våra förespråkare och hjälpare», var en önskan, som i dessa offers ritualer uttalades. (Jämför kristendomens helgondyrkan). Man föreställde sig, att de döde i egen person infunno sig vid vissa af dessa måltider. Man vände bort ansiktet och höll andedräkten under de ögonblick, då man trodde, att de läskade sig af offrens förstling. För öfrigt bespisades vid offermåltiden präster och behöfvande.

Dessutom trodde folket på en mängd öfverallt boende lägre *naturgudar.* I snart sagdt hvarje by finns ett heligt *träd,* hvari andar dväljas, som från släkte till släkte skydda och vårda de fromma, som bo i byn. Långt ned i sena tider ha dessa urgamla föreställningar lefvat kvar och lefvat upp i nya former. När man i den grekiska historiens morgon lyssnar efter gudasvar från Dodonas ek, gå de igen. När en pietetsfull nutidsmänniska, som har historiskt sinne, sörjer öfver, att den råa styrkan sågar bort ett gammalt »vårdträd», kring hvars stam många generationer lekt sin barndoms lekar, så ligger i denna känsla ett

New York Public Library
125th Street Branch
224 EAST 125TH STREET
CIRCULATION DEPARTMENT

Digitized by Google

omedvetet arf från årtusenden, ett arf, som förtjänar att gå äfven till släkten som komma.

I *bergen* bo andar, liksom i *floderna* och *sjön*. Vattnet, liksom elden, hvilka ju båda äro mycket rörliga, torde för den ursprungliga fantasien ha gestaltat sig som lefvande väsen. Floden, som hal och snabb slingrar sig i krokar och ringlar, föreställde man sig som ett slags ormliknande varelse. Äfven från våra germanska fäders mytologi erinra vi oss ju, huru midgårdsormen ringlar sig rundt om världen och biter sig själf i stjärten, hvilket naturligtvis i själfva verket intet annat betyder, än att oceanen uppfattades som ett ringformigt vatten mellan den yttersta världsmuren och den pannkaksrunda jordytan.

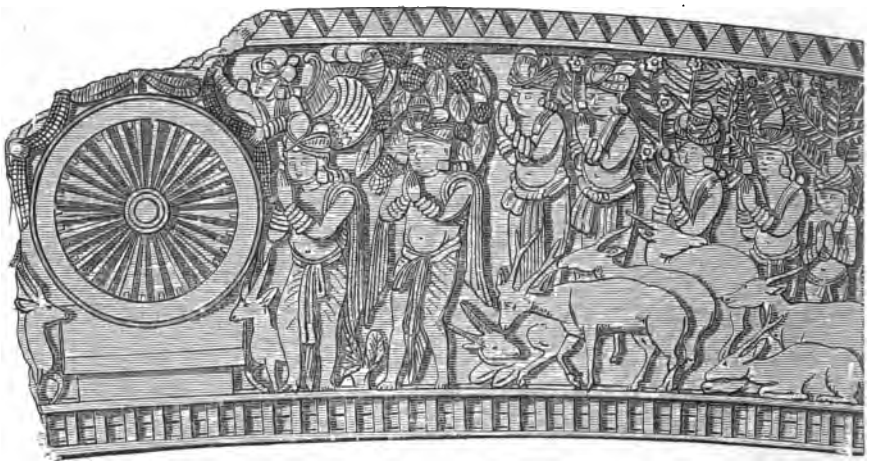

115. Skulptur i Santsji: tillbedjan af »lagens hjul».

Hvarje *hus* har för öfrigt en skyddsande — en föreställning, som hos oss lefver kvar i sagorna om tomten och hos romarne tog sig uttryck i den dyrkan af symboliska ormar, som hvarje fromt hus iakttog.

Alla dessa äro goda andar, men det finns äfven onda, och dit höra de, som i lifvet varit onda människor. De suga människoblod, tjufdricka mjölken, sända sjukdomar, flyga i eller besätta människor och djur (särskildt ormar, hundar, ugglor o. d.) De flyga för öfrigt omkring allestädes, i synnerhet nattetid, och kunna uppenbara sig i ohyggliga gestalter och ge ifrån sig gälla illtjut. Ofta bo de i skogar och träsk. Vid korsvägar äro de vanliga. Där kastade man gärna i en grop något slags offergåfva åt de djupets andar, som där troddes

Digitized by Google

hafva sitt tillhåll. De vanliga offren till gudarne bestodo af en rusgifvande växtsaft, benämnd med samma namn, som gifvits åt myternas gudadryck, soma, samt af smör, fett och dylika oblodiga gåfvor. Mellan offrades djur, och under vedatiden åtminstone, så vidt man känner, aldrig människor.

Man kan skydda sig mot de onda andarne med trollformler och besvärjelser samt med symboliska handlingar, såsom att draga cirklar och fåror, skjuta pilar i luften (jämför det europeiska påskskjutandet mot häxor och djäflar), bära ringar och andra amuletter o. s. v. I atarvaveda (V, 22, 7) förekommer t. ex. följande enkla och rättframma, men om en föga utvecklad allmännelig människokärlek vittnande besvärjelseformel mot feberanden: »O Takman (feberandens namn), gå till *mujavant* och vidare till *balhika!*» (aflägset boende folkslag).

Såsom ett prof på rigvedas poesi och på samma gång till förtydligande af hvad som ofvan är sagdt om gudarne, må några utdrag ur hymner anföras. I fjärde bokens 42:dra hymn säger Varuna:

Från urtids dar är jag all världens herre,
allt lif är mitt, jag alla gudar bjuder;
Mig, Varuna, de lyda, gudars skaror,
jag mänskans öden styr, hvarthelst hon viker.

Jag konung är, och af begynnelsen allt re'n,
mig tjäna villigt alla himlens krafter.
Mig, Varuna, de lyda, gudars skaror,
jag mänskans öden styr, hvarthelst hon viker.

O Indra, jag är Varuna; jag gjorde
de vida rymder två, de sköna, djupa,
med konstnärshåg jag alla väsen skapat
och jord och himmel; jag dem uppehåller,

Och vattnen ut jag sände, ned att strömma,
och gjorde himlen fast i helga rummet;
Aditis höge son med klyftig möda
har världens trefaldsrum byggt upp och åtskilt.

Tionde bokens 129:de sång innehåller en helt visst urgammal skapelsesägen, hvars begynnelseord påminna både om Babylon och om Island:

Ej vara fanns, ej heller icke-vara,
ej luftens rymd, ej himmelen där ofvan.

Digitized by Google

Hvad rörde sig? Och hvar? Hvem var, som rörde?
Månn' vattnet fyllt det bottenlösa gapet?

Ej döden fanns, och evigt lif ej heller,
ej dag och natt ännu man kunde skilja.
Ett namnlöst väsen drog blott djupa suckar,
och intet fanns för öfrigt till i världen.

Ett mörker var det, öfvertäckt af mörker,
ett formlöst vatten var den vida världen.
Det tomma intets värld, fördold i tomhet,
men lifvet föddes af en glöd därinne.

Begäret var det första, som sig rörde,
af lifvets ande första tecknet var det.
De vise, som i själens djup ha letat,
de icke-varat funnit släkt med varat.

Men ho är den, som urtidssagan känner,
hvem vet, hur denna värld är skapad vorden?
Ty dessförinnan fanns det inga gudar,
hvem kan väl säga då, hvad ingen skådat,

hur världens daning skett i urnatts timmar,
ja, *om* den skapad är, om icke skapad?
Vet någon, är det han, som allt bevakar
i himlens höjd, men kanske han ej heller.

En mäktig men tungsint och grubblande fantasi ger sig tillkänna i dessa och dylika tankeminnen från svunna årtusenden. Och ännu mer tilltager detta grubblardrag med de framskridande seklerna. En pessimistisk ande går som en dödsängel genom dessa solens ängder. Månne hand i hand med det ariska eröfrarblodets utdöende eller starka utspädning med de eröfrade folkens återupplefvande ras?

Rigvedas hymner äro nog diktade på olika tider inom de ofvannämnda gränserna och med säkerhet af många olika författare. De äro af högst skiljaktigt poetiskt värde. De flesta äro knappast synnerligen njutbara för nutida läsare, men det finns åtskilliga praktfulla undantag. Mycket af svagheterna i tankegång och sammanhang måste tvifvelsutan äfven skrifvas på räkningen af senare tillägg af mer eller mindre oförstående stympare. I århundraden, för att ej säga årtusenden, bevarades texterna genom muntligt inlärande utantill inom vissa släkter — bramansläkter — och därvid hafva nog en och annan gång

Digitized by Google

minnestrådarne brustit och vid senare försök till hopfogning icke blifvit rätt sammanknutna. Ännu i dag inläres veda utantill, och mången kan den numera oförstådda eller blott halfförstådda texten till punkt och pricka. Man har påstått, att, om alla bokexemplar skulle förstöras, det icke skulle möta någon svårighet att åter ur minnet få den korrekt upptecknad. Men det har nog icke i alla tider funnits lika många minnesgömmare. Luckor och förändringar hafva lätt kunnat uppstå och äfven i verkligheten uppstått.

I rigveda X, 82 läsas bl. a. följande djuptänkta siarord, som visa hän på en gryende högre religion än både urariernas naturdyrkan och de senare indernas formelväsen:

En fader finns, en skapare, en herre,
som alla rum har sett och alla väsen,
som ock åt gudarna gaf namn, den Ende,
till honom går hvart väsen med sin fråga.
— — — — — — — — — — — — —
Det första lifsfröt föll i urtidsvattnen,
där alla gudar en gång voro samman,
i ofödt varas djup låg då det Enda,
det, hvari alla väsens kärna bodde.

Men honom, som det skapt, I aldrig finnen,
ty mellan er och honom finns ett annat,
ett dimhöljdt väsen, smekt af bönens pladder;
vi gå blott kring, ej fram med våra lofsångsljud.

Af många tecken att döma synes den religion, hvarom vedaböckernas äldsta delar vittna för en senfödd eftervärld, ha stått högre än den, som ett årtusen senare möter oss i Indien. De stora siar- och diktartankar, som slå oss med häpnad på rigvedas äldsta blad, genomgingo en försämringsprocess. Religionen förföll till ceremoniväsen och blef ett slags trolldomskonst, förbehållen åt ett mäktigt och egennyttigt prästerskap. Folket nedsjönk i bokstafsträldom och kritiklös prästlydnad. *Bramanerna,* den strängt afsöndrade prästklassen, skrefvo en mängd spetsfundiga och fariseiska förklaringar till de gamla vedatexterna; dessa senare tillsatser utgöra en stor del af de till oss komna vedas. Djupare andar genomskådade bedrägeriet och kände vämjelse och harm därvid. Ett tidehvarf kommer därpå med tänkare och profeter, som tala visdomens ord mot offren och ceremonierna, samt framhålla sinnets renhet och dygdens utöfning såsom det väsentliga. Vid samma

Digitized by Google

tid börjar de stora profeternas tidsålder i Israel, och snart äfven de äldsta ioniska filosofernas i den helleniska världen. Men de indiska siarne voro mestadels ett asketiskt släkte. Och snart blef den nya förkunnelsen genomsyrad af den gamla surdegen, äfven den. Den yttre verkheligheten söker i alla tider och hos alla folk fuska bort den verkliga religionen. Man föreskref nu självplågeri och allehanda späkningar såsom vägen till frälsning. Man lade en mängd olidliga bojor på människoanden: en ytterst noggrann och ängslig yttre renhet och ett invecklad formväsen utmärkte Indiens fariseer och skriftlärde. Därmed sammanhängde den hårdaste klasshögfärd, i det de förkunnade såsom en gudomlig lag, att ingen ur lägre klasser finge söka sig upp till de högre. *Sjudras, parias* och hvad de hette, dessa den lägsta underklassens barn, ättlingarna af de underkufvade folken, voro dömda till rättslöshet här på jorden, och endast i hoppet om ett bättre lif efter detta kunde de söka sina framtidsdrömmar. För att inför tanken förlika den orättvisa klassåtskillnaden i denna värld, fann man i läran om »själavandringen» en möjlighet att återställa jämnvikten. Allt efter som man lefvat ett mer eller mindre rättskaffens lif här på jorden, skulle man efter döden få födas på nytt i en bättre eller sämre lifsform: i en högre kast (samhällsklass) eller i större lycka, om man lefvat rättrådigt och dygdigt, i sämre villkor, till och med i djurgestalter, om man varit en stor syndare. De brottsligaste hade den ledsamma utsikten att i en kommande tillvaro gå igen som maskar, ormar, fiskar eller dylika lägre djur. Genom botöfningar och stilla begrundan i skogar och ödemarker kunde man dock bereda sig på ett lyckligare lif i den nya tillvarelseformen och på en snabbare kretsgång, till dess man ändtligen fick gå upp i *Brama* eller den gudomliga världssjälen, med hvilket namn man numera började beteckna det högsta varat. Men detta overksamma helgonlif var förbehållet endast medlemmar af de högre klasserna. Den förtryckta underklassen hade icke ens rättighet att späka sig själf. Dess sorg och tysta klagan däröfver förefaller för nutidens och västerlandets sunda förnuft löjlig, men den är knappast löjligare än exempelvis tysk-judiska studenters stundom midt i tjugonde seklets Europa hörda protester, då deras antisemitiska kamrater icke vilja medgifva dem den hedersamma rätten att duellera. Dårskapen trifves i alla former och tider.

Det indiska asketväsendet hade uppnått en häpnadsväckande utbredning, då Budda uppträdde och, liksom i senare tid germanernas

Digitized by Google

Luther, själf gick den fariseiske botgörarens väg, men fann den vilseledande och i stället anvisade förnuftets, eftertankens. Buddas stora betydelse ligger äfven däri, att han, ehuru själf aristokrat, förkunnade frälsningens ord på ett demokratiskt sätt: sjudras och parias voro välkomna som hans lärjungar, alldeles som kristendomen bland medelhafsfolken blef ett ljufligt och gladt budskap för trälarnas föraktade släkte.

Bramanerna förtjäna naturligtvis icke enbart klander. Liksom den i former stelnade kristna kyrkans prästerskap jämte sina fel haft många förtjänster, och i många af sina medlemmar gifvit lysande exempel på karaktärens adel och kunskapernas gedigenhet, så äfven den indiska bramankasten. Ett i många stycken aktningsvärdt minne ha de efterlämnat i den så kallade »*Manus lagbok*», hvilken torde vara ett verk af bramaner, som kanske i 9:de seklet, med säkerhet åtminstone före 500 f. Kr., gifvit form åt de traditionella åskådningar, som inom kasten utbildat sig. De äldsta kända uppteckningarna däraf äro dock från tiden efter Kristi födelse.

Manu var enligt vedaböckerna den första människan Jamas broder. När Jama gått till sin lycksalighetsvärld, blef Manu det senare människosläktets fader. Lagboken börjar med en berättelse om några vise män, som kommo till Manu på hans ålderdom och bådo honom, som kände den ursprungliga världsordningen, att förklara, huru den befintliga världen uppkommit och huru den borde upprätthållas. Manu berättar då om världsskapelsen och anmodar därefter en af de vise, hvars namn är Brigu, att fortsätta. Anmärkas bör härvid, att Manu ej uppfattades såsom en och samma person: från den förste Manu hade sex lika benämnda afkomlingar härstammat, och hvardera af dem hade styrt världen under en lång tidsperiod. Flera oerhördt långa världsåldrar med sina »världsskymningar» hade aflöst hvarandra, hvarunder människornas lifslängd småningom aftagit (de hade under första världsåldern kunnat uppnå 400 års ålder) och falskhet och synd vunnit allt större och fördärfligare utbredning.

Manus lagbok gifver vidare noggranna föreskrifter angående familjerätten. En medlem af den låga kast, som härstammade från de kufvade urfolken, fick aldrig af egen vilja gifta sig utom sin klass. Men en medlem af högre kast kunde vid sidan af sin första, med honom i härstamning likställda hustru taga en ny af lägre kast, om han önskade. Månggifte var nämligen brukligt. Om kvinnan förekomma många uttalanden af ganska olikartad karaktär, i allmänhet

Digitized by Google

dock från olika sidor vittnande om kvinnans låga och osjälfständiga ställning. Å ena sidan uppmanas till godhet och frikostighet mot kvinnan, å andra sidan inskärpes, att hon aldrig bör få råda sig själf: »en kvinna skall lyda under sin fader i barndomen, vara sin man underdånig i ungdomen och i sina barns våld på ålderdomen.» Giftasvuxen är hon redan vid 8 års ålder.

Om bramanernas plikter och rättigheter ges naturligtvis riklig upplysning. Till de förra räknas kyskhet, barmhärtighet, tålamod, betänksamhet, sanningsenlighet i ord och ärlighet i gärning, studium af de heliga skrifterna och lydnad mot lärarne. Icke mindre noggranna äro bestämmelserna angående krigarekastens plikter. Intressant är härvid icke minst den ridderlighet, som inom denna kast hunnit utbilda sig. Så förbjudes att använda vissa förrädiska vapen, såsom förgiftade pilar och käppar, som inneslöto dolda dolkar. Det förbjudes äfven att nedhugga en fotsoldat, om man själf far på häst eller stridsvagn. Den vapenlöse och den, som beder om nåd, skall skonas, ingen sofvande eller neutral åskådare får angripas o. s. v. Bramaner och krigare äro de bägge högsta klasserna (präster och adel); tredje kasten består af näringsidkare, som delas i tre hufvudgrupper: herdar, jordbrukare och köpmän. Äfven för dessa gifvas detaljerade föreskrifter. Tillika med bramaner och krigare utgör näringskasten en enhet gent emot de ännu lägre. De tre högre kasternas medlemmar kallades *dvidsjas* (de två gånger födda) och voro ensamma berättigade till de heliga skrifternas studium. Dessa kasters barn rakades å hela hufvudet, med undantag af platsen öfverst på hjässan, där en hårtofs lämnades kvar; de fingo lära sig att morgon och afton upprepa en urgammal, helig bön till solen, den s. k. savitribönen, och fingo flitigt studera vedatexterna. Utom genom hårets afrakning igenkändes dvidsjas på en hög staf, som räckte i jämnhöjd med ansiktet, samt på ett om halsen eller öfver axeln buret snöre och en gördel, olika för hvar kast.

Sjudrakasten stod under de öfriga kasterna såsom deras trälar. Barn, som tillhörde föräldrar af olika kaster, samt deras efterkommande m. fl., stodo ännu lägre och hade flera olika namn, af hvilka parias är det mest bekanta. De ansågos så orena, att man icke ens fick vidröra dem.

Öfver alla kasterna, ehuru närmast hörande till krigaradeln, står konungen, rörande hvars plikter och åligganden Manus lagbok inne-

Digitized by Google

håller ett intressant kapitel. Konungens första plikt är att vara herre öfver sig själf, ty blott den, som äger kraften att behärska sig själf, heter det med rätta, kan vara en värdig herre öfver andra. Särskildt varnas han för vrede och våldsamhet, samt för jakt, spel, kärlek till kvinnor, dryckjom, musik, dans och sång samt onyttiga resor, med andra ord för sådant, som konungar i alla historiens tider gärna roat sig med: huruvida varningen i verkligheten blifvit allmänt åtlydd, må lämnas osagdt. En noggrann dagordning föreskrifves honom. Han skall uppstiga i daggryningen, två sig, samla sina tankar till andakt och offra åt Agni samt — vördnadsfullt hälsa hofvets präster. (Lagboken är skrifven af präster). Därpå skall han ge audiens och så i enrum med sina rådgifvare sköta regeringsärendena. Till rådgifvare skall han taga 7 eller 8 män af hög börd, kunniga i lagarne och väl vana vid vapen. Rådgifvarne hör han först en och en, så alla tillsammans, men fattar själf sitt beslut. På middagen skall han ensam meditera öfver hvad han beslutat, därefter bada, skaffa sig motion och äta middag. Efter middagen skola hofvets kvinnor erhålla företräde, hvarvid först deras kläder skola undersökas — för att utröna, om gift eller dolkar finnes däri gömda. Senare på dagen mönstrar han trupper, och efter aftonoffret åhör han sina spejare och sändebud. Efter så intagen lätt aftonmåltid, åtföljd af en stilla och värdig musik, skall han gå till sängs.

Huru konungen skall genom ståthållare styra rikets olika delar, är äfven föreskrifvet, och hvad han äger att uppbära i skatt. Ingen braman är skattskyldig. Köpmän erlägga fem procent af vinsten. I grufvor äger konungen halfva andelen. Från folket i allmänhet kan han taga femtiondedelen af kreatur och reda inkomster, samt från sjätte- till tolftedelen af spannmålsskörden, efter jordens större eller mindre bördighet, sjättedelen af trädfrukter, honung, hö o. s. v. Uppbördsmännen skulle öfvervakas af kungliga inspektörer, så att de icke förtryckte folket genom olagliga utprässningar. Skatterna borde för öfrigt indrifvas i flera omgångar, så att de icke blefve för tryckande, »liksom bien och blodiglarne suga i sig födan endast småningom», heter det med en mot uppbördsmännen lika älskvärd som af folket för visso väl uppfattad jämförelse.

Märklig är lagen om vittnesmål. Män fingo vittna, men icke annat än undantagsvis kvinnor och trälar (märk sammanställningen). För falskt vittnesmål varnas på det strängaste:

Digitized by Google

De falska vittnen tro, att ingen ser hvad tanken tänker.
Men vet: en ande bor i hjärtats djup; han ser det, han, och dömer,
han mutas ej, han mildras ej, och ingen vallfärd hjälper,
ej ens till Ganges' helga våg, om han är gramse.

Om vittnen ej finnas, få parterna aflägga ed, och deras sannfärdighet pröfvas då på ett eller annat sätt, afsedt att framkalla gudomens omedelbara utslag. Ett af de prof, som förekommo inom krigarkasten, bestod i att bära ett glödgadt järn, omlindadt med några blad. Det skulle bäras sju steg. Fick bäraren brännsår, så var han brottslig. Ett liknande eldprof går igen under medeltiden äfven i Europa, som bekant är (»järnbörden»).

En sträng moral beträffande nöjen och förlustelser röjer sig mångenstädes i den märkvärdiga lagboken: hasardspel och vadhållning förbjudas; de, som hålla spelhus, skola ha stryk, säger det bl. a. De, som sälja rusgifvande drycker, samt de, som offentligen dansa och sjunga, skola utan förskoning utdrifvas ur hvar stad, där de drista sig att uppträda. Med kraft inskärpes, huru hvarje tanke, ord och handling bär sin oundvikliga frukt, god eller ond, allt efter dess beskaffenhet. Hvad människan sår, det skall hon ock skörda, lagen om »Karma», vedergällningens lag, detta är en tankegång, som med den järnhårdaste följdriktighet genomgår allt indiskt tänkande. Sitt fullödigaste uttryck har den fått i Buddas religiösa system, till hvilket vi nu öfvergå.

---

11. Budda, "Asiens ljus".

Namnet Budda är lika litet som namnet Kristus något personnamn, utan en benämning, som gifvits den historiske religionsstiftaren af hans lärjungar och bekännare, för att framhäfva hans höga andliga upplysning och religiösa uppgift. Budda betyder den upplyste, liksom Kristus betyder den smorde. De indiska sägnerna berätta om den underbare man, som hedrats med namnet Budda, att han kom till världen såsom en högättad fursteson, Siddarta, af Sakyafamiljens konungasläkt i Kapilavastu vid Himalajas fot (omkr. 560 f. Kr.). Han växte upp i allsköns glans och härlighet, utan att äga någon kännedom om världens jämmer och lidande. Men en dag, då han kommit att förirra sig utom det vidsträckta paradis, som omslöt den furstliga

Digitized by Google

borgen, fick hans öga syn på en skepnad, som bjärt afstack från allt hvad han varit van att se. Det var en skröplig och hjälplös gubbe. Kort därefter fick han se en sjuk vandrare, full af sår och fläckar och darrande i alla leder. Slutligen såg han ett ruttnande lik. Han började nu ana, att världen utanför tog sig annorlunda ut än man såg i hans boning. Tre olyckor hade han upptäckt: ålderdom, sjukdom och död. Han började grubbla öfver orsakerna. Han lämnade sin faders

115. **Daibutsu** (»Den store Budda») **i Kamakura.** Ett japanskt konstverk af brons och guld från år 1252. Höjd 49 fot. Framställer Amida, en inkarnation af Budda.

borg och sina kära, gifvande sig ut på långväga färder, för att utforska dessa orsaker och om möjligt äfven medlen till deras häfvande. Han såg därunder, huru somliga lefde i sus och dus och öfverflöd, medan andra fröso och svulto. Missnöjets och den inre ofridens drag såg han trycka sin stämpel på de flestas anleten. Här och där i skogar och ödemarker fann han äfven en del fromma eremiter, som i ett asketiskt lefnadssätt sågo räddningen från sin själs ve. Till dem slöt han sig nu först, i tanke att deras väg till fullkomligheten var den

Digitized by Google

rätta. Olyckan ligger i oförnöjdheten, tänkte han. Ju mindre behof man har, desto mindre utsatt blir man för missräkningar. Siddarta var en helgjuten natur, som alltid tänkte tanken ut och tog dess yttersta följder, kosta hvad det ville. Så lefde han nu i långan tid i urskogarna, åt trädens frukter, drack källornas vatten och hvilade på marken. Han trodde nu — så hade eremiterna lärt honom — att det genom sträng tuktan af människans kroppsliga natur skulle blifva möjligt att frigöra den i jordiska bojor bundne anden, så att den kunde mottaga en högre vishet. Själf satt han jämte fem andra asketer, svältande och försökande fasthålla de ostyriga tankarne: det var den fruktansvärda träning, som ansågs oundgänglig för uppnående af ljusets och uppenbarelsens höjder. Men vishetens ljus och själens ro kom icke på den vägen. Budda inser, att självplågningens metod icke är den rätta. Han börjar åter intaga föda, och de nästan till döds försvagade krafterna börja småningom återvända. De fem kamraterna finna honom affällig och öfvergifva honom. Ensam går han nu vidare och sätter sig under ett fikonträd, där han tillbringar många dagar i stilla begrundan. Han försakar äfven nu, men icke som förut, utan så, att kroppen får sin nödtorftiga näring, men med strängt iakttagande däraf, att ingen kroppslig funktion får vara sitt eget ändamål; alla skola tjäna anden och dess högre syften.

Länge dröjde det, innan ljuset gick upp, efter hvilket han väntade. Men han satt i djup begrundan och kämpade sin själsstrid. »Att dö i kampen är bättre än att lefva öfvervunnen», sade han. Och till sist vann han seger och ro. I den heliga natt, då Siddarta satt under fikonträdet och i djupa tankar slutligen vann den höga upplysning, som gjorde honom till »Budda», den visaste, såg han orsakskedjans länkar, från den första till den sista: »Då befriades hans själ från begärets synd, från det jordiska väsendets synd, från villfarelsens synd, från ovetenhetens synd. Vetandet om förlossningen kom; borta är återfödelsens börda.» Hans upptäckt var nu, sedan han genomgått orsakernas kedja och skådat återfödelsernas mängd, att orsaken till allt lidande, äfven till själavandringen, är *begäret*. Hys intet begär, och du skall vinna nirvanas, den medvetslösa salighetens lycka. Det var Buddas visdom. »Salig är den ensammes glädje», säger han, »hans, som känner och skådar sanningen; salig är den, som står orubbligt fast och alltid betvingar sig själf. Salig är den, som har tillintetgjort

Digitized by Google

hvarje lidelse, hvarje begär. Sannerligen, att öfvervinna själfvets trots är den högsta salighet.»

Budda satt länge kvar under skogens träd och fortsatte sina tankar, men nu i fullkomlig ro och med aldrig rubbadt själslugn. Hans närmaste föremål för eftertanke var, om han skulle gå ut i världen och förkunna för människorna den vishet, han funnit, eller ej. »Vishetens djup är vanskligt att fatta», tänkte han, »den lära, som bringar hjärtat ro, är upphöjd, ohinnlig för den vanliga tanken, underbar, blott förståelig för den vise. Människorna äro hängifna åt begärelsen, sträfvande efter begärelsen, glada åt begärelsen. Därför skall orsakslagen och orsakskedjan för detta folk vara en vansklig ting att förstå. Svårt skall det också vara dem att förstå friheten från lidelse, hjärtats stillhet, nirvana.» Men en röst sade honom, att dessa tankar voro frestarens, och att han borde betänka saken ånyo.

»Då såg den upphöjde, full af medlidande, ut öfver världen med sitt allt genomskådande Buddaöga. I en damm med blåa lotusblommor eller vattenrosor eller hvita lotusblommor ser man några födda i vattnet, uppvuxna i vattnet, icke höja sig öfver dess yta, utan trifvas dolda i vattnets dunkel, men andra, ehuru födda och uppvuxna i vattnet, räcka öfver dess yta, till och med så, att vattnet ej rör deras kalk. Så såg den upphöjde, då han med sitt Buddaöga skådade ut öfver världen, några väsen, hvilkas andliga ögon knappt voro fördunklade af något stoft, andra åter, hvilkas andliga ögon voro öfverdragna med stoftets lätta dimslöja, och slutligen andra, hvilkas andliga ögon voro betäckta af tjockt stoft, varelser med skarpt andligt sinne och varelser med slött andligt sinne, med goda anlag och dåliga anlag, lätta till att lära och svåra till att lära. Och då han detta sett, sade han: 'Vidt öppnad vare det evigas dörr för alla, som hafva öron till att höra'.»

Han började nu sin långvariga och vidsträckta vandring för att förkunna sin lära. Han sökte först upp de 5 asketerna, som vändt honom ryggen. De visade honom fortfarande förakt. Men Budda sade dem, att han nu var vorden den högt upplyste, och att de genom hans undervisning skulle nå det efterlängtade mål, »för hvars skull ädla ynglingar gå ut från hemmet i hemlösheten». De skulle skåda sanningen. Och den upplyste fortsatte, då de nu lyssnade:

»Det är två ytterligheter, hvilka den, som har öfvergifvit världen, bör undvika. Den ena är ett lif, ägnadt åt njutningar och lustarnas tillfredsställelse; detta leder nedåt, är sinnligt, simpelt, oädelt och onyttigt. Det andra är ett lif, ägnadt åt själfplågning; det är smärtfullt, oädelt och onyttigt. Den rätta vägen, som går i midten, leder till kunskap, till visdom, till ro, till fullkomlig upplysning och till nirvana. Denna väg är den ädla, åttafaldiga vä-

Digitized by Google

gen, nämligen den rätta tron, den rätta viljan, det rätta ordet, den rätta gärningen, det rätta lefnadssättet, det rätta sträfvandet, det rätta tänkandet, det rätta begrundandet.»

Summan af hvad han sålunda förkunnade var, som redan är antydt: Tillintetgör begäret, ty begäret är roten till allt lidande. Det kan tyckas, som om detta vore självplågningens lära, men så var ej Buddas mening. Man skulle på eftertankens väg lära sig inse, att orsakskedjan ledde till den nödvändiga slutföljden, att begäret var yttersta grunden till människornas lidande. Och då en hvar ville undgå lidandet, skulle däraf följa, att den som insett orsakskedjans följdriktighet, läte begäret fara, utan någon därmed förenad smärta. Självplågarnes stora fel var, att de icke förstodo, hvarför de pinade sig, och därför pinade sig ändamålslöst.

»Han gick i sina unga år, i sin blomstrande ungdoms kraft, i lifvets första vår, bort från hemmet, ut i hemlösheten. Hans föräldrar ville det icke, de göto sorgens tårar, men han lät raka sitt hår och skägg, iförde sig gula kläder och gick från hemmet ut i hemlösheten.» Han försakade sig själf för att vinna sig själf i högre mening. Och äfven hans yttre anseende blef på längden ej lidande på offret. Farhågan, att tillslutning skulle saknas, visade sig fullkomligt ogrundad. Väl talas om afundsmän, som försökte motarbeta honom — afunden bor icke minst under asketkåpan — men i allmänhet synes Budda hafva mötts med vördnadens och den andaktsfulla beundrans känslor hvar han drog fram. Han var själf fri från hvarje häftighet och afväpnade därigenom all stridslystnad. I mer än fyratio år gick han, en gulklädd munk, från ort till ort, förkunnande visdomen om den åttafaldiga vägen. Dem, som ville gå denna till frälsning-ledande väg, tillrådde han att öfva sig i ett vist och rättrådigt lefnadssätt, hvars yttre regler voro följande fem bud, för munkar ytterligare ökade och skärpta:

1. Du skall icke döda något lefvande väsen, utan hysa välvilja mot allt, som lefver. (Därför äro buddisterna vegetarianer).
2. Du skall icke tillägna dig annans egendom.
3. Du skall icke begå äktenskapsbrott.
4. Du skall icke tala hvad osannt är.
5. Du skall icke förtära rusgifvande drycker.

Budda var gäst i konungahusen och i de fattigas hyddor. Hans egen släkt återser honom efter 12 år, tror på hans mission och vördar

Digitized by Google

hans lära. Tusenden samlas understundom i det fria för att lyssna till hans förkunnelse.

Om Buddas död berättas följande. När han kände sitt slut nalkas — han var då mer än 80 år gammal — satte han sig under ett träd och begärde en dryck vatten. Hans lärjunge Ananda gaf honom den. Sedan sände han Ananda till staden Kusinara, i hvars närhet han befann sig, med befallning att säga till dem, som där härskade: »I dag i den sista nattväkten skall den upphöjde mästaren dö.» Då vardt gråt och klagan, och en mängd människor strömmade ut till skogen, där Budda hvilade. Många munkar, hans lärjungar, samlade sig omkring honom. Till dem höll han då ett kort förmaningstal och slutade med orden: »Allt, som har kommit till världen, förgås. Sträfven med ifver efter eder frälsning.» Det var hans sista ord. »Därefter ingick han i det första stadiet af djup begrundan, därpå i det andra, tredje och fjärde stadiet, därifrån i det tillstånd, där blott rummets oändlighet är närvarande för anden, så i det, där blott tankens oändlighet är närvarande, så i det tomma, så i det tillstånd, som ligger emellan medvetenhet och medvetslöshet, och slutligen i det, där medvetande, känsla och tanke äro alldeles försvunna.» Nu trodde Ananda, att han var död. Men han var det ej. Han gick åter tillbaka genom stadierna och började så begrundandets väg på nytt: från fjärde stadiet gick han så in i nirvana. Då bäfvade jorden och tordönets ljud hördes, säger legenden. Och, heter det, de af hans lärjungar, som ännu icke voro fria från begären, jämrade sig och kastade sig på jorden. Men de öfver det jordiska väsendet upphöjda buro sorgen med ro, väl vetande, att »hvad sammansatt är, det måste en gång upplösas». Buddas dödsår torde, enligt de säkraste uppgifter, ha inträffat något af åren mellan 480 och 477 f. Kr., sålunda ungefär samtidigt med att greker och perser kämpade sin stora kulturstrid. I staden Kusinara hölls det nu stor sorgefest i sex dagar. Den hädangångne höge mästarens kropp sveptes i nya kläder och lades på ett bål af välluktande träslag. Benen uppsamlades, sedan bålet brunnit ned, och fördes till Kusinara. Men nu gjorde 7 städer anspråk på äran att få dessa dyrbara reliker, och en äkta munkstrid uppkom om denna sak. Den slöt så, att man broderligt delade de heliga benen. Hvar och en af de 7 städerna byggde upp en helgedom öfver sitt ben. Vi se här, att det trots all förnuftig visdom, dock är asketens dödsdyrkan, som är grundstämningen i den buddistiska världen. Det är

Digitized by Google

en annan och dystrare ande, som råder här i det kvalmiga Indien, än den, som med friska fläktar från Olympos' snöhvita spets eller den djupblå Arkipelagens brus slår emot oss i de sju hellenska städernas hederstvister om Homeros. Det var icke om de döda benen man där tvistade, det var om äran att ha gifvit lifvet åt den, som besjöng gudars och människors fröjder och strider i solskenet ofvan jord.

Bland de indoeuropeiska folken pläga hellenerna betraktas som *tänkarfolket* framför de andra. Och det är nog så, om man med tänkare menar den klara, logiska reflexionens idkare, men inderna, som med Hellas' folk delat anlaget för abstrakta tankeidrotter, skulle kunna kallas *grubblarfolket.* Skarpt utpräglad är denna skillnad mellan de båda högt begåfvade grenarna af samma urstam, och himmelsvid blir den i bägges högsta personliga representanter. Jämför grekernas Platon med indernas Budda: å ena sidan den harmoniske, blide, kvicke och så att säga gladt djupsinnige filosofen med *lifsglädjens* leende på sina läppar, å andra sidan den dystre grubblaren Budda, som väl kämpat sig till harmoni, äfven han, men till nirvanas harmoni, *dödsglädjens* lycka. Äfven persernas religiösa tänkande är, som vi antydt, i grunden af mera tilltalande art än indernas, ehuru de senares är långt djupsinnigare. Hos perser, och ännu mer hos greker, var det den positiva, verksamma, goda handlingen, som trädde i förgrunden, hos inderna det negativa undvikandet af den onda handlingen. Det yppersta budet heter i västern *du skall*, och i den fjärran östern *du skall icke.* Hvilketdera som skapar de fullödigaste mänskliga karaktärerna, kan icke vara tvifvelaktigt. Också hafva österns vida, rika, folkuppfyllda länder blifvit en grubblets och overksamhetens stillastående värld, medan västerlandet har blifvit det frimodiga framåtgåendets. Icke utan skäl har det sagts, att Buddas lära är denna: »Jag är vägen, sanningen och döden», medan de västerländska folken lägga i sin religionsstiftares mun det löftesrikare ordet: »Jag är vägen, sanningen och lifvet».

För vår västerländska åskådning ter sig Budda själf som en asket, men i själfva verket var han den indiska askesens motståndare. Det fanns på hans tid enstöringar, som ansågo det särskildt förtjänstfullt att aldrig sätta sig ned eller aldrig tvätta sig. Andra hvilade på taggläger för att martera sin kroppsliga natur. Det fanns de vidunderligaste former af asketism. En eremit hade aflagt löfte att plocka upp sin föda från jorden med spetsad mun, som en tupp, en annan stod

Digitized by Google

på ett ben, till dess han blef lam, en tredje stirrade på nästippen, tills han blef blind o. s. v. Gent emot denna galenskap framstår Budda som en verklig vishets förkunnare. Icke lidandet i och för sig är något förtjänstfullt, så är hans lära; tvärtom, det är ett ondt, som vi böra söka befrielse från. Endast den öfning, den askes, som leder till en sådan befrielse, är att tillråda. Och denna öfning är framför allt själens andliga gymnastik, icke så mycket den kroppsliga späkningen. Begärets tillintetgörande är all sådan öfnings ändamål. Denna ståndpunkt är ett stort framsteg framom den äldre indiska asketismens förvirrade begrepp. Dock, ännu högre än Buddas bud: »Du skall icke hysa något begär», står för en upplyst eftervärld det budet: »Du skall icke behärskas af ditt begär.» Men det senare är också vida svårare att hålla. Det problemet att med erkännande af begärets rätt ställa det i förnuftets och det godas tjänst, det är det stora världsproblem, hvarpå forntid och nutid på mångfaldiga sätt, men utan att någonsin fullkomligt lyckas, pröfvat en lösning. Budda gjorde saken enklare. Han afhögg den gordiska knuten.

Budda samlade omkring sig stora skaror af lärjungar. De lefde som ett slags tiggarmunkar, underhållna dels af den rika naturens självsådda skördar, dels, där så behöfdes, af de troendes gåfvor. Munklifvet var äfven före Buddas tid något vanligt i Indien, men efter hans uppträdande fick det en mera förnuftig ordning, och välorganiserade kloster växte allestädes upp. Redan under mästarens lifstid skänkte furstar och rika män gods och boningar åt honom och hans lärjungar. Där bodde de under regntiden, men i torra tider vandrade de från ort till ord, med nedslagna ögon och tiggarskålen i hand, förkunnande ordet om frälsningen från begäret.

Hvad vi här meddelat om Buddas lefnad grundar sig på de äldsta och tillförlitligaste buddistiska skrifter man äger,[1] hvilkas kanoniska anseende fastställdes på ett slags buddistiskt kyrkomöte i Patna vid Ganges år 241 f. Kr. i den mäktige och fromme konungen Asjokas dagar. Dessa uppteckningar kunna således vara högst något mer än ett par århundraden yngre än Buddas egen tid, men innehålla tydligen åtskilligt af ohistorisk karaktär, ehuru de ingalunda äro så legendariska som en mängd senare skrifter, däri en mängd underverk och trollkonster tillskrifvas den store mästaren. Någon sammanhängande

[1] Legenden om Siddartas väckelse genom åsynen af gubben, sjuklingen och liket är dock af senare ursprung.

Digitized by Google

lefnadsteckning öfver Budda meddela de icke, utan blott tillfälliga upplysningar till illustration af någon lärosats. De äro emellertid den enda i någon mån tillförlitliga källa, som finnes angående Budda och den äldsta buddismen.[1]

Det antika Indien har icke frambragt någon världserofrare af Sargons, Kyros' eller Alexanders art, men liksom det politiskt vanmäktiga Israel blifvit västerns behärskare i andlig måtto, så har Indien genom Budda blifvit österns. Buddas tankar hafva utbredt sitt välde från ekvatorsnejdernas öar till Sibiriens skogar, från Kaspiska hafvets stränder till Stilla oceanens. Framför allt viktig blef buddismens utbredning i Tibet och det kinesiska riket, hvarom mera skall meddelas i nästa kapitel. I dess ursprungliga indiska hemland har under medeltiden och nyare tiden den återupplefvande bramanismen vid sidan af Muhammeds lära gjort buddismen företrädet stridigt. Buddas lära är dock, hvad antalet bekännare angår, ännu i denna dag Asiens och kanske jordens mest utbredda religion.

Men ingen utstäckning på bredden vinnes gärna utan minskning af djupet. De hundratals millioner, som bekänna sig till Budda, äro lika litet några Buddagestalter, som de kristna i allmänhet förverkliga Kristusidealet. Den stora utbredning, buddismen fått, har ägt rum på bekostnad af dess renhet: den har anpassat sig efter folkens äldre fördomar och vidskepelse. Och liksom för att försona stiftaren med denna förfuskning har man af hans person gjort en ny gud, öfver hvars bilder praktfulla tempel resas, och till hvars ära offerlågor tändas. Och dock talar Budda nästan ingenstädes om några gudar. Ja, man kan nästan säga, att det personliga gudsbegreppet knappast har något rum i Buddas tankebyggnad. Han uppträder dock icke heller direkt emot folktrons gudar, och därför har buddismen oförmärkt inträngt med sina idéer i många sinemellan olikartade asiatiska religioner. Dess lära är lika antaglig för ateisten som för monoteisten och polyteisten. Den är mera en filosofi än en religion. Det bör erkännas, att det fredliga, stillsamma drag, som lagt sig öfver den yttersta österns civiliserade värld, är i någon mån att tillskrifva den buddistiska fredsreligionens uppfostrande karaktär, om det än i högre grad torde bero på själfva folkets skaplynne. Den fanatiska religionsförföljelsen

[1] Ofvanstående uppgift utgår från det numera tämligen allmänna antagandet, att de på Ceylon ännu befintliga s. k. *pitakas* i hufvudsak öfverensstämma med Patnakonciliets kanon.

Digitized by Google

har intet rum i den rättrogne buddistens helighetsideal, såsom i Islams och vissa äldre kristendomsformers. Häri ligger den ljusa sidan af den overksamma världsförnekelse, som utmärker buddismen.

De ursprungliga buddisterna, mästarens samtida lärjungar, synas redan hafva varit ordnade i ett ganska fast organiseradt munksamfund, ty kort efter Buddas död hölls i en grotta i Vaiharaberget (nära Rajagriha) ett af 500 lärjungar bevistadt möte, där lärosatserna fastställdes.

116. **Budda undervisar sina lärjungar.** Skulptur från Uchadraya. (Från en senare tid, då man började föreställa sig Budda såsom en kyrkofurste eller klosterföreståndare, sittande på en präktig tron och utmärkt med insignier af sin värdighet. Jämför den äldre kristna medeltidens framställning af Kristus och apostlarne såsom biskopar i högvördig kyrkoskrud).

Detta tillgick så, att alla mötets deltagare, under ledning af de äldste och med mästaren mest förtrogne, gemensamt afsjöngo Buddas uttalanden sådana de ännu, mer eller mindre ordagrannt, föreligga i samlingen *teravada* (= de gamles läror). Därför heter också på det indiska palispråket ordet för kyrkomöte *sangiti,* d. v. s. sammansjungning. Ungefär 100 år senare, således i förra hälften af 4:de århundradet före Kristus, hölls ett nytt koncilium, den gången i Vaisjali. Helt visst

Digitized by Google

hafva flera möten förekommit under mellantiden, men därom äro vi ej underrättade. Om mötet i Vaisjali vet man, att där förekom en hårdnackad strid mellan ett i afseende på lefnadssättet mildare och ett strängare parti. Det strängare, som af begynnelsen var det härskande, lyckades, ehuru med stor svårighet, att upprätthålla sin maktställning, och motpartiet stämplades som kätterskt. Dessa kättare påyrkade hvad man i våra dagars kristenhet skulle benämna större »kristlig frihet» och formulerade sina önskningar i 10 punkter, de s. k. »tio medgifvandena». Intressanta äro särskildt punkterna 2, 4, 6, 8 och 10, som innehöllo följande:

2. Att det måtte vara tillåtet, att intaga fast föda icke blott intill middagstiden, utan ända till »den tid då solen kastar 2 tum lång skugga».

4. Att vissa närmare angifna religiösa förrättningar måtte få äga rum äfven i privata hus och icke nödvändigt vara bundna vid de officiella klosterhallarna.

6. Att andras exempel måtte få godkännas som försvarsgrund i fråga om större frihet i lefnadssättet.

8. Att jästa drycker måtte få brukas, därest de såge ut som vatten (!).

10. Att guld och silfver finge mottagas af ordensmedlemmarne. (Enligt Buddas regel skulle en munk lefva i ständig fattigdom och som gåfvor blott mottaga kläder och föda).

Dessa och andra i våra ögon mer eller mindre löjliga önskemål visa oss å ena sidan, huru strängt de egentliga munkarna enligt Buddas föreskrifter skulle lefva, och å andra sidan, huru lätt äfven det allvarligaste uppsåt kan förfuskas och uppgå i former, hvilkas tyngd blir tryckande, när anden, som uppbar dem, försvunnit. I punkten 8 låg antagligen från början den meningen, att den som af misstag druckit en dryck, som han trodde vara vatten, men som befanns vara berusande, ej skulle anses ha orenat sig därmed. Men det ligger i öppen dag, att i en tid af religiöst förfall ett medgifvande, formuleradt så som ofvan angifves, skulle öppna vägen för rusdryckerna, hvilka ju äfven för lekmännen, ej blott för munkarna, voro förbjudna.

Den friare sekten nöjde sig icke med Vaisjalimötets förkastelsedom, utan höll ett oppositionsmöte, som blef ännu mer besökt och i häfden går under namnet »det stora mötet». Här utbröt sålunda inom buddismen den första historiskt kända skismen. Tyvärr äga vi icke i behåll någon framställning af saken ifrån det sekteriska hållet utan blott från det ortodoxa, och naturligtvis kan framställningen från detta håll misstänkas vara partisk mot kättarne. Om denna framställning

Digitized by Google

är riktig, gjorde dessa sig skyldiga till textförfalskningar i de gamla skrifterna: »Det stora mötets munkar», heter det,[1] »omstörtade religionen: de förstörde skrifterna och skrefvo om dem. Ett tal, som stod på en viss plats, flyttade de till en annan, och de förvanskade meningen af de fem buden.» Och längre fram heter det, att »de voro okunniga och lade under Buddas ord en ny och falsk mening; de förstörde mycket af anden, i det de höllo sig till den skugga, som heter bokstafven.» Och en annan skrift[2] säger, väl icke utan rätt: »Kättare togo den gula dräkten (= blefvo munkar) för att draga fördelar däraf: egna åsikter utgåfvo de för Buddas läror; de handlade efter sitt behag och icke efter hvad rätt var.»

Splittringen utbredde sig, och det talas om ej mindre än 18 sekter. Sannolikt sammanhängde denna söndring äfven med politiska motsatser olika småstater emellan. Men då efter Alexander den stores tid en samling af småstaterna ägde rum och en s. k. sjakravarti (ordet betyder »världshärskare»)[3] började bli hela Indiens monark, förbereddes en statskyrklig enhet, liknande den, som i fjärde seklet e. Kr. kom till stånd i kristenheten. En lågättad man Sjandragupta (af grekerna kallad Sandrakottos), blef den som efter stora strider samlade folken under sin spira, och denna politiska revolution förband med sig religionsreformen. En ättling af Sjandragupta var den ofvannämnde *Asjoka* (262—220), som kan sägas hafva upphöjt Buddas lära till statsreligion i sitt vidsträckta rike, hvilket omfattade en stor del af Indien. Asjoka blef för buddismen hvad Konstantin blef för kristendomen. Härtill torde vi få anledning återkomma vid skildringen af ett senare tidehvarf.

* *
*

Om Indiens politiska historia tiga i allmänhet de gamle, till dess genom Alexander den stores eröfringståg (327—326 f. Kr.) det tusenåriga mörkret skingras för en tid. Men hvad då och därefter inträffade tillhör ett tidehvarf, som ligger fjärran från de historiens gryningsdagar, vi uti denna del skildra. Icke heller indernas egen historiska litteratur lämnar, så vidt hittills är kändt, tillförlitliga uppgifter från den

[1] I skriften Dipadansa.

[2] Mahavansa.

[3] För inderna var Indien hela »världen», liksom Europa länge varit en tillräcklig »värld» för de västerländska folken.

Digitized by Google

117. **Ett edikt af den indiske konungen Asjoka på en klipphäll å berget Girnar vid Djonagad i Guzerat.** (Inristadt vid pass år 250 f. Kr.). Ett af de äldsta hittills kända minnesmärken af indisk skrift.

Digitized by Google

äldre antiken. De äldsta skriftliga minnesmärken, vi äga, äro den ofvannämnde buddistiske härskaren Asjokas talrika inskrifter. De i det föregående nämnda urgamla minnen, som ingå i vedaböckerna, de stora hjältedikterna och Manus lagar, äro visserligen af hög ålder till sitt ursprung, men de ha bevarats släkte efter släkte genom tradition, och deras uppteckning tillhör senare tidsåldrar. För öfrigt innehålla de föga eller intet af verklig historia. Det enda historiska de bjuda, är den indirekta skildringen af urgamla lefnads- och kulturförhållanden. Men äfven i afseende härpå äro de i mångt och mycket otillförlitliga, enär de äro uppblandade med talrika drag från senare tidsåldrar. [1]

[1] Framstående indologer eller forskare i det gamla Indiens tungomål och historia äro bl. a. tyskarne *H. Oldenberg*, *L. von Schroeder*, *G. Bühler* och *E. Hardy*, engelsmannen *T. W. Rhys Davids*, den tyskfödde, men i England verksamme *F. Max Müller* samt amerikanen *E. W. Hopkins*.

Digitized by Google

Den yttersta österns forntidsfolk.

1. Den central- och östasiatiska kulturens ursprung.

Den civilisation, som vi sett framträda i Främre Asien och Egypten, och som därifrån vidare spridt sig kring Medelhafvets kuster, är ursprunget till det nuvarande Europas och Amerikas odling. Bokstafligen så långt skild från denna »som öster är ifrån väster», existerar i bortre Asien en kultur, alldeles oberoende af västerlandet och, med undantag af vissa indiska strömningar, föga mäktig af någon betydande påverkan på detsamma. Denna österns afsöndring från västern har gjort sig gällande, så länge historiens minnen räcka. Nästan lika vanskligt som det är att lösa frågan om de olika människorasernas härkomst, är det ock att afgöra, om dessa båda kulturfloder, det bortre Asiens och medelhafsländernas, kunna härledas från en gemensam källa, eller om deras ursprung är lika skiljaktigt som deras fortsatta utveckling varit. Det är den mongoliska rasens klassiska kultur, som utvecklat sig i Kina, medan semiter och indoeuropéer byggt upp den västerländska odlingen.

En för längesedan öfvergifven, på grund af både språkliga och etnografiska grunder ohållbar gissning är, att i det gamla Indien den gemensamma källan upprunnit. Från Indien skulle urfolkens vandringar hafva utgått: därifrån skulle tankens, ordets och skriftens första traditioner hafva medförts. Indiens uråldriga visdom låge då till grund för både österns och västerns religioner, och vid Ganges' stränder hade det öfriga kulturarfvet från ett gemensamt andligt fädernehem skiftats, väl i tider, så aflägsna från våra, att Babels och pyramidernas minnen ligga närmare oss än dem. Nyare forskningar gifva icke blott intet stöd åt denna gissning, utan vederlägga den. Den indiska forntidsodlingen, sådan vi på grund af dess minnesmärken känna den, är,

Digitized by Google

som vi sett, vida yngre än den vi förut betraktat vid Eufrats och Tigris' samt vid Nilens stränder. I själfva verket äga vi ju inga till tiden säkert bestämbara minnen ur Indiens historia, förr än den genom Dareios' eröfring af indiska områden tangerar Främre Asiens, eller rättare: knappast förr än Alexander med sitt vandrande svärd slagit upp de gamla sagorikenas tillslutna portar.

Kinas kultur är äldre, men icke heller den så gammal som man ofta föreställt sig. Troligen först i 3:e årtusendet f. Kr., sålunda vid en period, som redan skådat en blomstrande odling i Babylonien och Egypten, kommo »de hundra stammarne», de väldiga folkvandringståg, från hvilka Kinas folk och rike enligt traditionen härleder sig, in i den gula och blå flodens bördiga ängder. Där bodde då ett vildefolk af den s. k. sjan-rasen, till hvilken tibetaner och siameser höra. De nya invandrarne anses hafva varit af turansk härkomst. Resultatet af deras blandning med sjanfolken blef den kinesiska folkstammen. De turanska invandrarne kommo, enligt de kinesiska sägnernas och den modärna vetenskapens gemensamma gissning, från trakterna sydost om Kaspiska hafvet. Det ligger då synnerligen nära till hands att i denna till Kina gående, »det himmelska riket» skapande folkvandring se en af svärmarna från den elamitisk-fornbabyloniska kupan (naturligtvis från dess urgamla, icke semitiska del). Nittonde seklets måhända främste sinolog (Kinaforskare), A. Terrien de Lacouperie (professor i sinologi vid universitetet i London), har trott sig kunna leda i bevis, att den kinesiska skriften uppkommit ur den babyloniska; den kinesiska sagans urkejsare, Ku-nak-khun-ti, anser han vara identisk med den elamitiske konung Kudur-nakhundi, på hvars tid »de hundra stammarnes utvandring skulle ägt rum. En högst märkvärdig omständighet, som ger ett slags stöd åt Lacouperies mening, är den likhet, som råder mellan listan på kinesernas sagokonungar och motsvarande mytiska härskarelistor från Babels äldsta tid. Denna likhet låter, menar han, svårligen förklara sig annorledes än genom antagande af något slags sammanhang mellan Kina och Mesopotamien, ett sammanhang, som med hänsyn till den kinesiska kulturens yngre ursprung icke kan förklaras med en hänvisning på Kina såsom den babyloniska urcivilisationens moderland. Antingen är Kinas odling en dotter af Babels, eller härstamma båda från ett för oss ännu ouppdagadt gemensamt ursprung. Emellertid äro de grunder, på hvilka Lacouperie bygger

Digitized by Google

sina gissningar underkastade mycken diskussion, och det enda, som i denna sak med säkerhet kan sägas, är den gamla visheten, att man ännu ingenting med säkerhet vet.

---

2. Kina och kineserna i forntiden.

Tre väldiga fjällmurar, i norr, i väster, i söder omgärda »midtens rike». Den fjärde sidan, där hafvets allfarvägar gå, har varit den åt yttervärlden öppna. Men då den värld, åt hvilken denna sida vetter, före ångbåtstrafikens tid varit föga tillgänglig för den västerländska civilisationen, har Kinas afsöndring från denna häri en tillräcklig förklaring. Hur svårt det genom själfva naturens hinder är att västerifrån landvägen intränga i Kina, visar ännu i våra dagar Sven Hedins färd, och svårigheterna ha för visso icke varit mindre i förgångna tidsåldrar. Tre väldiga floder, Hoang-ho, Jang-tse-kiang och Sju-kiang, hafva emellertid af ålder beredt kulturvägar i det inre, och området har varit stort och rikt nog för att medgifva uppblomstringen af en själfständig och själftillräcklig odling.

Enligt kinesernas egna fornsägner inträngde »det svarthåriga folket» förfäder västerifrån i Hoanghos väldiga floddal, utmed hvilken de utbredde sig, underkufvande urinvånarne. Det talas om väldiga härskare, sådana som Fu-hi, Jao, Sjun m. fl., hvilka liksom Egyptens faraoner ledde storartade kanalbyggnadsverk till landets bevattning och till att tjäna samfärdseln, införde åkerbruket, mullbärsträdets plantering och silkesmaskens odling m. m.

Kinesernas egna traditioner räkna den historiska tiden från c:a 2800 år f. Kr. eller, enligt andra, från c:a 2350, då *Jao* var Kinas behärskare. Strängt taget är emellertid kronologien knappast säker förr än med *Tsju*-dynastiens begynnelse, år 1122 f. Kr. Denna dynasti synes ha varit af främmande inkräktarstam. Från att förut ha lydt under enväldiga tyranner (dynastierna Hia och Sjang, omkr. 2200—1123), blef landet nu deladt mellan en mängd herrar, och ett slags feodalväsen eller småstatssystem, jämförligt med det tyska under medeltiden och ända in i vår tid, efterträdde det enkla enväldet. I stället för en stortyrann och hans tjänare fingo kineserna många små-

Digitized by Google

tyranner, som alla ansågo sig ungefär lika goda, ehuru de till namnet erkände ett slags öfverkejsare. På detta förhållande gjordes emellertid ett slut af dynastien Tsin (från 255 f. Kr.), hvars förste härskare kallas *Tsir-sji-huang-ti* (d. v. s. den förste gudomlige kejsaren). Måhända är denne man hela det antika Kinas största politiska personlighet. Tsin-sji-huang-ti var det, som systematiskt färdigbyggde den första stora »kinesiska muren», en väldig jord- och stenförskansning till skydd mot nordliga barbarer. Men historien har han gjort en otjänst genom att förstöra en mängd forntida skrifter.

Kina har af ålder varit ett verkligt kulturland. Och det är förvisso icke blott materiell odling, som där stått högt. Skriftlärdomen är likaledes urgammal. Historiska uppteckningar finnas från andra årtusendet före Kristus och för omkring 500 år sedan, eller på året uttryckt år 1407 e. Kr. utarbetades i detta lärdomens land af en officiell kommission en encyklopedi, d. v. s. ett allmänt lexikon öfver Kinas vetande, dess historia och dess naturforskning. Den omfattade 22,930 häften. Kommissionen hade arbetat på detta jätteverk i — fem år och ändå är det intet hastverk, utan mycket samvetsgrannt utarbetadt. Våra europeiska kommittéer kunde ha ett och annat att lära i de gulas flitiga värld. Men det bör anmärkas, att kommissionen bestod af 2,000 medlemmar. Denna stora encyklopedi förblef en handskrift, men den kinesiska boktryckerikonsten är dock vida äldre. Det äldsta skrifmaterialet i Kina synes hafva varit små taflor af bamburör, på hvilka man skar in tecknen eller bokstäfverna (jämför våra runstafvar). Detta sätt var ännu brukligt på Kongfutses' tid (se sid. 327). I tredje århundradet före Kristus började målning af bokstäfverna med pensel träda i stället för den gamla inkratsningsmetoden. Nu var man snart oberoende af trätaflorna och kunde använda tyger, vanligen sidentyger, till skrifyta. Omkring 100 efter Kristus uppfanns konsten att af bark, hampa, lump m. m. tillverka papper. På 900-talet enligt vår tideräkning började man redan trycka böcker, till en början utan rörliga typer, men med utskurna träformar, som motsvarade hela sidor. Porslinstillverkningens uppfinning härrör från 7:de seklet e. Kr. Krutet lärde kineserna känna redan i 5:te eller 6:te seklet, men först i 12:te århundradet synes det ha kommit till användning för krigsändamål. Sannolikt har den europeiska upptäckten af detta för krigshistorien så epokgörande stridsmedel i slutet af 13:de århundradet något

Digitized by Google

sammanhang med kinesernas nyss förut till större fulländning bragta krutteknik. Det kan förefalla underligt, att en sådan uppfinning kunnat behöfva 600 år för att vinna tillämpning i krigskonsten, men det är att märka, att kineserna voro ett fredens, icke ett stridernas folk. Deras historia är icke i samma grad som de europeiska folkens en krigshistoria. Deras kultur har företrädesvis varit det lugna och stillsamma åkerbrukets.

Kina har för Asien varit hvad romerska riket var för forntidens Europa och hvad Förenta staterna äro på väg att blifva för Nya världen: den stora mönsterstaten, som var sig själf nog och tjänade de andra till förebild; jätteriket, som ingen vågade angripa, och som därför mindre behöfde tänka på sitt yttre försvar än på fredens kulturuppgifter.

I urgammal tid synes en i viss mån socialistisk samhällsordning hafva varit rådande i Kina. Jorden betraktades såsom statens egendom och fördelades till bearbetning mellan innevånarne. För vissa arbeten i det allmännas tjänst, såsom vägbyggnad, kanalbyggnader o. s. v. var en hvar arbetsför man underkastad vissa dagars arbetsplikt. Först i den fjärde kända dynastiens tid vann begreppet om privategendom erkännande och har sedermera varit grundval för samhällsordningen, ehuru dock en viss statssocialism i många stycken tillämpats och ännu är gällande i fråga om vissa allmänna riksintressen. Så t. ex. betraktades skogar, vattendrag, bergverk och i viss mån all jord såsom statsegendom.

Kinesernas äktenskap hafva af ålder icke varit tidiga i samma grad som indernas: vid 20 år ansågs i forntidens Kina den unga kvinnan och vid 30 år den unge mannen böra giftas. Men då var det till och med en skyldighet att gifta sig, och vissa tiders krönikor veta att omtala ämbetsmän, som voro tillsatta för att kontrollera att giftermål ingingos. Tidigare giftermål än vid den angifna åldern tillätos dock, ehuru utan att egentligen anbefallas. Men med tiden sjönk giftasåldern, och i nyare tid har den sjunkit på ett för rasen farligt sätt. Vid 12—14 år har kvinnan, vid 14—18 år mannen ansetts giftasvuxen. Stränga förbud infördes tidigt mot släktäktenskap. Icke ens de som ha samma namn, sägas få gifta sig, äfven om de icke kunna återfinna släktskapstråden från en gemensam stamfader mycket mer än svenska medlemmar af t. ex. familjen Pettersson. Med hänsyn till den fara för rasens utveckling, som ligger i allmänt förtidiga äktenskap, ingångna

Digitized by Google

före den fulla kroppsliga och andliga mognadens tid, gör man tvifvelsutan icke orätt i att skrifva de asiatiska folkens fysiska och andliga förkrympning i senare sekler i någon mån på de allt för tidiga äktenskapens räkning.

Men i ett afseende ha de bidragit till folkens storhet; om man nämligen med storhet menar myckenhet. Folkrika och tätt bebyggda äro Asiens kultursamhällen, och framför allt Kina. Och de hafva så varit i långa tider. Kinas befolkning beräknades visserligen omkr. 500 f. Kr. till blott ungefär 12 millioner, men vid tiden för Kristi födelse hade den växt till 60 millioner; på den tid, då Karl den store behärskade västerlandet, hade den gula österns välde redan uppnått nära 150 millioner, och i våra dagar beräknas kinesernas tal vara mer än 400 millioner: »hvar fjärde människa på jorden är en kines.»

Ehuru så urgammal, har den kinesiska kulturen dock icke lämnat minnesmärken efter sig, som räcka ens tillnärmelsevis så långt som t. ex. minnena från Främre Asien eller Egypten. Orsaken härtill ligger just i kulturens oafbrutna fortbestånd. Släkte har följt på släkte i aldrig afbruten följd. De nya generationerna ha tärt på de förgångnas minnen och förtärt dem. De ha bott i de gamla husen och tillbedt i de gamla templen, tills dessa måst rifvas eller restaureras, medan i medelhafsländerna tider af förödelse och ruin omväxlat med tider af hög odling, hvaraf följt, att mycket af de äldre halfförstörda kulturlagren blifvit bevaradt af gömmande jordtäcken och i en sen eftervärld kunnat bidraga till lyftande af slöjan öfver det förflutna. En annan orsak till bristen på urgamla ruiner hos kineserna är äfven arten af deras byggnadsmaterial, som var lätt förgängligt — jord och lera, bamburör och öfrigt lätt trävirke — i stark motsats till den hårda sten, hvaraf t. ex. Egyptens pyramider och tempel uppfördes.

Månget historiskt slagord är vilseledande. Dit hör också det så ofta upprepade påståendet, att Kina är ett *rike,* som ägt oafbrutet bestånd sedan fyra eller fem årtusenden. Detta är ungefär lika sannt som om en kinesisk historieskrifvare skulle säga, att det romerska kejsardömet ännu äger bestånd i Europa. Från kinesisk ståndpunkt är skillnaden mellan den klassiska kulturen på romerska kejsartiden och den modärna västerländska civilisationen icke så stor som från vår synpunkt, vi som på närmare håll kunna iakttaga detaljerna med större noggrannhet. Mellan kinesen från tiden för Kristi födelse och kinesen i våra dagar är skillnaden kanske ej fullt så stor som mellan den bil-

Digitized by Google

dade romaren och den bildade nutidseuropén, men skillnaden är dock högst betydlig.

Kina har haft långa perioder af politisk söndersplittring, då det varit deladt i en mängd sins emellan självständiga riken och dess tillvaro såsom det stora midtens rike, som det nu är, är icke så långvarig som man vanligen tror. Liksom Europas kulturfolk en gång tillhörde romerska riket, men under medeltiden skilde sig åt och bildade självständiga stater, Frankrike, Spanien, England, de tyska staterna o. s. v., så har äfven Kina haft sin småstatsfyllda medeltid. Det har i senare tider åter enats, liksom de europeiska folken allt mer sträfva att bilda stora statsenheter, men det vore lika orätt att säga, det riket Kina ägt oafbrutet bestånd under alla dessa skiften, som det skulle vara att säga, ifall en gång Europas stater ånyo skulle förenas i en universalmonarki, att romerska kejsardömet lefvat kvar. På sin höjd kunde man säga, att det lefvat upp i ny form, och så kan man äfven säga om det modärna Kina: det är en återgång till det gamla storvälde, som en gång fanns före splittringens dagar. Men hvad som under alla, äfven under splittringens tider lefvat kvar — och utvecklat sig — det är den kinesiska *kulturen,* liksom man kan säga, att den antika kulturen, trots afbräcket under den äldre medeltiden, lefvat kvar och organiskt utvecklat sig till vår modärna civilisation.

Kinesernas urgamla religion företer väsentliga likheter med de öfriga forntidsfolkens: den var en dyrkan af naturens företeelser och krafter. Högsta gudomligheter voro »den höga himmelen» (*Vang-tjan*) eller »den upphöjde herren» *(Sjang-ti)* samt jorden *(Ti, Tu).* Genom dessas förbindelse med hvarandra hafva alla högre och lägre krafter och lefvande väsen uppstått. Hela världen är full af andeväsen, bland hvilka de högsta uppenbara sig i himlahvalfvets ljus, de lägre i bergens, flodernas, skogarnas andar, samt i en mängd skyddsandar och i de aflidnas själar. Småningom kom dyrkan af de aflidne att bli hufvudsaken, och hos intet folk på jorden, egypterna möjligen undantagna, har grafvarnas kult vunnit större popularitet. Hvad huskapellet var hos andra folk, det var hos kineserna »fädernas sal», ett rum (nästan i hvarje hus), där förfäderna tänktes mottaga husfolkets offer och böner, och där, om huset det förmådde, deras bilder voro återgifna. Denna fädernekult har i tidernas längd tagit former, som blifvit rent af löjeväckande. Så t. ex. är det i våra dagar brukligt, att om en kines uppnår högre värdighet och rang, dessa utmärkelser

Digitized by Google

gå i ett slags kuriöst bakarf till hans förfäder. En för 100 år sedan afliden kines kan därför när som helst, om han har dugliga efterkommande, bli upphöjd till högre titlar eller få andra utmärkelser. Man motiverar åtgärden därmed, att förfädernas uppfostran är en väsentlig orsak till de efterkommandes duglighet. Sättet är onekligen förnuftigare än det i västerlandet brukliga rakt motsatta systemet att låta de efterkommande oförskylldt ärfva förfädernas titlar och rang.

Kinas andliga odling hade tidigt nått en aktningsvärd höjd. Dess religiösa tänkande saknade dock indernas fantasirikedom och var i viss mån rationalistiskt: en nykter nyttighetslära var deras etik, och nästan utan myter och sagor var deras gudalära. Omkring 500 år f. Kr. lefde bägge de stora män, som för eftervärlden stå såsom den kinesiska tankens och religionens märkesmän för årtusenden, *Kong-fu-tse* och hans något äldre samtida *Lao-tse*. Det är ett ganska märkligt förhållande, att just under tiden omkring 600—500 f. Kr. i vidt skilda delar af världen flera betydande profeter och tänkare framträda i tiden. Om Kongfutse är den nyktre rationalisten, så är Laotse den drömmande mystikern. Äfven för denna riktning fanns det rum i den kinesiska tankevärlden, ehuru den förståndsmässiga tanken där alltid spelat första rollen: Laotses mystik är icke heller något fantastiskt grubbel i den indiska stilen; den har, äfven den, i viss mån den kinesiska klarhetens prägel.

Om Laotses lif och person vet man föga mer än att han var hvad vi skulle kalla riksarkivarie vid kejserliga hofvet, jämte det, att man känner den ungefärliga tiden för hans lefnad och på grund af hans och hans lärjungars skrifter innehållet i hans lära. Enligt Laotse är alltets urgrund ett evigt, fullkomligt, men för all undersökning eller närmare kännedom oåtkomligt väsen *Tao* (ordet betyder *väg*). Från denna källa har allt utgått, och dit skall allt återvända, liksom floderna återvända till hafvet, hvars afdunstade vatten genom regnet är deras källa. I afseende på gudsbegreppet var således Laotses lära ett mellanting mellan agnosticism (läran, att man ingenting kan veta) och panteism (läran, att skaparen är i grunden detsamma som skapelsen). I afseende på moralen lärde han, att människans högsta plikt är — negativt — att motarbeta sin sinnliga naturs begär till öfvervälde och — positivt — att arbeta på sitt försänkande i Tao. I denna senare del kommer hans frändskap med mysticismen fram. Utan tvifvel är han i denna punkt äfven besläktad med Budda.

Digitized by Google

Taoismen — så kallas Laotses lära — har också i sin utveckling efter mästarens tider tagit starka intryck af buddismen, hvars starka utbredningskraft snart nog förde den öfver Indiens råmärken och in i det bildbara och på den tiden ännu för främmande intryck icke omottagliga Kina.

Kong-fu-tse (af jesuiterna latiniseradt till Confucius) var af konungslig börd och beklädde höga statsämbeten. Han var född i det lilla riket Lu, i den del af Kina, som nu för tiden bär namnet Sjantung. Där tillbragte han ock större delen af sitt verksamma lif. Han var hela sitt lif en ärad och aktad man, som lefde i yttre glans och rikedom. Han är däri olik de flesta religionsstiftare, ty dessa hafva vanligen tagit sitt kors på sig och lefvat i yttre försakelse. Kongfutse var det officiellas representant, så i lif som i lära. Hans visdom är intet evangelium för de fattiga. Den gamla officiella religionen låter han vara orubbad, statens ordning och inrättningar vördar han, och hvad han framför allt inskärper hos människorna är lydnadens, förnöjsamhetens, de flitiga och goda gärningarnas plikt. Att vara all mänsklig ordning undergifven, att hedra föräldrar och förmän, det är hans ständiga förmaning. Det högsta budet i hans lag är detsamma som enligt den mosaiska ordningsföljden är det fjärde. Det är naturligt att en sådan lära skulle vara de mäktige till behag, och därför åtnjöt Kongfutse också hos konungar och furstar det största förtroende. Dock stötte han en och annan genom sin stränga fordran på godt exempel från de styrandes sida. Kongfutses lifsgärning består framför allt däri, att han samlat och redigerat de klassiska eller kanoniska skrifter, som hos kineserna kunna sägas motsvara hvad bibeln är för de kristna folken. De förnämsta af dessa skrifter äro *y-king,* den egentliga religionsurkunden, *sju-king* eller krönikeboken, en historia öfver de fyra första dynastiernas tid, räknadt från Jao; *sji-king* eller sångernas bok, *tsjuntsiev,* historiska erinringar från de skilda smårikena, *li-king,* en bok om människans plikter och rätta lefnadssätt, således ett slags moralkodex. Den störste af Kongfutses efterföljare var *Mengtse* (latiniseradt Mencius, i 4:e seklet f. Kr.), som dock inskränkte sig till att förkunna och utbreda mästarens visdom utan att självständigt föra den framåt till någon högre utveckling.

De bildade klasserna omfatta ännu i dag i allmänhet Kongfutses lära, medan Laotses »taoism» nedsjunkit till en jämförelsevis ringaktad religion för de små. Den täflar bland folket med den tredje af

Digitized by Google

Kinas mer utbredda religioner, som är buddismen. Den sistnämnda har i denna täflan länge varit öfverlägsen, och en med vissa kinesiska särdrag uppblandad buddism är i våra dagar utan tvifvel Kinas allmännast omfattade religion.

Sedan Buddas lära under Indiens stormakts- och enhetstid på Sandraguptas och Asjokas tid så att säga blifvit statsreligion i sitt ursprungliga hemland, började dess anhängare drifva mission äfven utom Indiens gränser. Redan på det ofvannämnda kyrkomötet i Patna beslöts utsändande af missionärer. Ceylon var det utomindiska land som först tillägnade sig den nya religionen, och denna märkliga ö har alltintill vår tid blifvit hufvudhärden för den ortodoxa buddismen. Till Kina trängde den först efter midten af första århundradet e. Kr. (man har till och med velat fixera årtalet till år 65 e. Kr.). Men det dröjde naturligtvis länge, innan den hann tillkämpa sig allmännare erkännande. Buddismens utbredning i kinesiska riket företer stora likheter med kristendomens framträngande i det romerska kejsarväldet och parallelismen sträcker sig till och med till nästan fullständig likhet äfven i tidsföljden. I fjärde seklet blir buddismen statsreligion i Kina, liksom kristendomen i Europas dåtida kulturvärld, och på 500-talet räknar man redan talrika buddistkloster. En reaktion inträffade på 800-talet, då kejsar Vu-tsung lät förstöra 4,600 större och omkring 40,000 mindre buddistkloster, indraga deras gods och göra flera hundratusental munkar och nunnor hemlösa (845).

Men med en redogörelse för hithörande förhållanden skulle vår framställning glida långt fram i medeltiden, som ej hör till vår uppgift att här skildra. Vare det om forntiden nog sagdt, att buddismen småningom vann fast fot i Kina. Anmärkas bör därvid, att denna rent kinesiska buddism icke var alldeles likartad med den, som utbildade sig i Tibet. Hufvudskillnaden är den, att de kinesiska buddisterna alltid voro underordnade den kinesiska staten och icke ens i sina egna inre angelägenheter erkände något andligt öfverhufvud, medan däremot den före 600-talet e. Kr. utbildade buddismen eller lamaismen i Tibet skapade en kyrkostat af alldeles samma karaktär som den påfliga hierarkien under påfvedömets glansperiod på 1100—1200-talet. Den tibetanske påfven kallades Dalai-Lama och ansågs vara en ny Budda, som i lefvande, alltid fortbestående följd bevarar den heliga traditionen. Ännu i dag består denna tibetanska präststat, hvars hufvud-

Digitized by Google

stad är det hemlighetsfulla, för främlingar tillslutna Lassa i Tibets högland.

Till Korea trängde den buddistiska missionen i 4:de seklet af vår tidräkning och till Japan i 6:te århundradet. Men detta allt tillhör snarare medeltiden än den egentliga forntiden.

* *
*

Västerlandets bekantskap med Kina var, som redan i början af detta kapitel antyddes, under antiken så godt som ingen. Man hörde i Rom då och då talas om det aflägsna landet *Serica,* silkesodlingens land, och när skalderna sökte ett verksamt uttryck för det romerska världsrikets omfattning, sade de gärna, att det sträckte sin makt ända hän till *serer* och *inder* vid jordens ändar i östern, men någon verklig kännedom ägde hvarken bildade eller obildade om det folk, som gick under serernas namn. Plinius d. ä. († 79 e. Kr.) berättar visserligen, att några beskickningar blifvit sända från serernas härskare till den romerske kejsaren, och under Marcus Aurelius' tid skall äfven något dylikt hafva förekommit, men någon påföljd af betydelse synas dessa enstaka förbindelser icke hafva fått.

Kinas nutid är, redan den, föga känd i vår världsdel, men kännedomen om den tilltager dock år efter år på grund af nutidens underlättade kommunikationer. Värre är det med Kinas forntid. I afseende på dess utforskning är mycket försummadt, som ej kan godtgöras. Af skäl, som redan äro angifna, saknas uråldriga monument, och den kinesiska fornlitteraturen är så godt som den enda källan. Men vi sakna i mångt och mycket medlen att kontrollera denna litteratur. Annorlunda är det med Greklands och Roms forntid, där litteraturen kompletteras och förklaras af ett oerhördt rikt och mångsidigt material af bilder och minnesmärken.[1]

* *
*

Äfven japanerna äga utan tvifvel anspråk på att räknas till den yttersta österns i viss mån betydande forntidsfolk. Men då deras

[1] Framstående sinologer eller kinaforskare, framför allt kännare af det kinesiska språket, äro bl. a., utom den ofvannämnde Terrien de Lacouperie, fransmannen *Abel Rémusat,* som lefde i början af 1800-talet, tysken *W. Schott,* en mansålder senare, och de med honom samtidiga engelsmännen *S. W. Williams* och *E. Balfour* samt i våra dagar tysken *M. von Brandt.*

Digitized by Google

historia likväl icke bevisligen går längre tillbaka i tiden än till vid pass sjätte århundradet f. Kr., och då de, så vidt man hittills vet, knappast förr än några sekler efter vår tidräknings början kunna betraktas som bärare af någon högre kultur, torde deras historia icke höra till detta sammanhang.

Så mycket må blott om deras upprinnelse sägas, att de före år 600 f. Kr. från väster invandrade till sin på Medelhafvets breddgrad belägna övärld och fördrefvo ett äldre, godsint men lågt stående folk, de s. k. *ainos*. Till en viss grad äro japanerna nog stambesläktade med kineserna, men dock icke så nära, att släktskapen låter sig historiskt uppvisas. Deras språk är ganska fristående och vida skildt från kinesiskan, men deras skriftsystem är däremot lånadt från Kina. Äfven deras gamla religion, som med ett kinesiskt ord kallas *sjin-tao* (d. v. s. andarnas väg), visar stark frändskap med kinesiska föreställningar. Den betonade dock, mera än Kinas himmelsdyrkan, *solens* majestät; i de japaniska sjin-tao-templen finner man i regeln ännu i våra dagar en helig spegel, som symboliserar solen, något som mindre ofta förekommer i Kina. Äfven Kongfutses lära och framför allt buddismen vunno stark utbredning i Japan. Öfverhufvud kan det sägas, att Japans kultur är påverkad af Kinas, som ju var så väsentligt äldre och mer utvecklad. Men i tidernas lopp hafva, såsom ofta ske plägar, lärjungarne öfvergått sina mästare, och den dag kan komma, då Japan tager arf efter Kina, såsom England, dess europeiska motbild, försöker upptaga det gamla romerska världsväldets traditioner. Om Kina är Asiens klassiska forntidsvärld, så synes Japan vara löftets och framtidens land.

Digitized by Google

119. **Vy från joniska hafvet på Hellas' västkust.**

Hellas och den klassiska kulturens upprinnelse.

Var hälsad, hafvets fagra mö
vid blå Korintosvik,
i klassisk ring af ö vid ö,
en krets najader lik.
Där sjunger du för seglarn än,
som förr i sagans dar
för Trojafararn och hans män,
sirénsång underbar.

Ur hafvets skum i fordomtid
steg Afrodite fram,
behagens drottning, evigt blid,
till fröjd för gudars stam.
Så stiger du bland hvita skär
ur Medelhafvets blå;
till *marmor* skummet stelnadt är —
en härlig bädd ändå!

1. Inledning.

Vi säga nu tills vidare farväl åt Asien efter att hafva sökt de dunkla och ännu så föga utforskade spåren af dess forntidsodling intill den väldiga världsdelens yttersta östergräns vid Stilla oceanen. Vi återvända till vårt lilla men för världshistorien hittills dock mer än hela Asien betydelsefulla Europa. Den äldsta kultur, vi känna, är visserligen asiatisk, men kommen till Europa och där omhändertagen af

Digitized by Google

de ariska asiaternas fränder hellener, italiker och slutligen germaner har denna kultur i vår världsdel nått en högre utveckling än någonsin på asiatisk mark. Och den europeiska civilisationens första bärare buro i sanning med heder den börda, om hvilken det blifvit sagdt, att en bättre ej kan bäras på mänsklighetens lefnadsväg. Dessa bärare, de som byggde den förmedlande bron mellan Asien och Europa, voro det intelligenta folk, som bodde vid gränsvattnet mellan båda, hellenerna. Redan för tre årtusen sedan bodde detta rikt begåfvade indoeuropeiska folk på den klassiska mark, som snart skulle blifva skådeplatsen för den högsta kulturutveckling i forntiden. Dess språk, som ju hör till samma stam som vårt eget, ägde redan då en smidighet och en rikedom i formerna, som gjorde det skickligt att uttrycka de finaste skiftningar i tanken. Också blef hellenernas eller, som romarna mest kallade dem, grekernas tungomål filosofiens moderspråk.

En ung man, som talade detta språk men kanske härstammade från illyrernas besläktade stam, drog ut, vid pass trenne sekler före Kristus, med en skara makedoner, ett norr om det egentliga Hellas boende folk, och eröfrade världen — en gärning, som förvärfvade den 30-åriga världseröfraren, *Alexander* hette han, namnet *den store.* Väl föll hans stolta världsrike i sär vid hans tidiga död (år 323 f. Kr.), men den enhetstanke, han tänkt, och de frön till andlig odling, han med grekiska språket spridt öfver världen, blefvo en makt, som öfverlefde tänkaren och såningsmannen i sekler. Dessa frön spirade upp till en skörd, bärgad af det folk, som ärfde hans världsvälde och vidgade dess omkrets ännu mer samt var lyckligare i dess bevarande, detta märkliga folk, som spelat en hufvudroll i världshistorien under nära ett årtusen, *romarfolket.*

»Hellas, betvingadt, segrarn betvang» — — —

heter det hos den fornitaliske skalden, som i dessa ord uttalade den sedan så ofta upprepade anmärkningen, att den grekiska kulturen småningom inträngde bland romarne och satte sin prägel på deras egen, sålunda andligen segrande öfver dem, som med fysisk styrka kufvat de materiellt vanmäktige grekerna. När Hellas, politiskt sedt, låg i sina dödsryckningar, föddes det romerska världsväldet. Hellas dog, men skulle vi spörja Pytagoras, själavandringsfilosofen, skulle

Digitized by Google

han må hända svara oss, att dess ande öfvergick på det herkuliska barnet vid Tiberstranden. Att detta barn liksom Herkules i sagan mäktade kväfva ormar, som smögo vid dess barm, det lärde kufvade latiner, etrusker och samniter känna, och det afundsamma Kartago, det nyfenikiska sjöväldet, anade dystert hvad som' månde varda af detta barnet. Det vardt af den sunda helleniska själen i den starka romerska kroppen en mänsklighet, som var mäktig af och äfven frambragte en på sitt sätt underbar och äfven i alla tider beundrad kultur, hvilken på kejsardömets tid (31 f. Kr.—476 e. Kr.) nådde sin höjd och sitt förfall.

Den grekisk-romerska är före vår egen, på dess ruiner byggda kultur den högsta, som mänsklighetens häfder känna. Den antika civilisationen, sådan den, framgången ur den klassiska orientens och Egyptens urgamla odling, blomstrade i Hellas' glansdagar och senare utvecklade och utbredde sig inom det romerska världsväldets vida krets af länder, är verkligen en företeelse, som icke har annat fullt kommensurabelt motstycke i världshistorien än vår egen modärna europeiska, numera äfven amerikanska kultur. Den är naturligtvis icke i alla afseenden sidoordnad med denna, den var i många fall underlägsen, såsom man ju också måste förutsätta, då det gäller en värld, som ligger omkring 2000 år och därutöfver bakom oss i tiden. Men hvad som förlänar den ett så säreget intresse är, att den dock i några afseenden, ja, i anmärkningsvärdt många fall är fullt jämförlig med vår kultur och i somliga till och med afgjordt öfverlägsen densamma.

Ju mer forskningen uppdagar af denna förgångna världs ruiner, dess mer växer nutidsmänniskans beundran, hennes häpnad öfver att vi dock efter tusenåriga skiften icke hunnit längre. Den modärne turisten, som genomströfvar nutidens London och Paris, skulle, om en förtrollning kunde flytta honom till Rom och Alexandria, sådana de voro på Titus' eller Hadrianus' tid, finna en arkitektur i de offentliga byggnaderna, hvars omedelbara intryck skulle vara föga mindre imponerande ur massverkans synpunkt och med säkerhet icke mindre ur konstnärlighetens, än nutidsstädernas. Han skulle i det gamla Rom finna skyskrapare på ända till 10 våningars höjd, han skulle visserligen där finna gatorna mer trånga och krokiga än i Londons city, men i Alexandria skulle han finna dem rakare, bredare och bättre planterade än Boulevard des Italiens i Paris. Offentliga bildstoder och skulpturgrupper

Digitized by Google

skulle han finna på alla öppna platser i långt rikligare mängd än nu för tiden. En liflig folkström och en talrik skara obehagligt skrikande försäljare skulle han finna på hufvudgatorna, men dessas släta beläggning skulle synas honom minst sagdt oklanderlig, kanske icke så praktisk som Berlins, men vida bättre än Stockholms. Dock, han skulle nog äfven sakna ett och annat. Han skulle förvåna sig öfver att icke finna spårvagnar eller omnibusar. Men han skulle finna sig däri vid upptäckten att i stället finna bärare färdiga att lyfta honom i bärstolar, stundom öfvertäckta som en sluten vagn och rymliga nog för flera personer. Han skulle förvåna sig öfver det billiga priset för detta fortskaffningsmedel. Ginge han till hamnen, skulle han där finna en marmorbelagd kaj, glänsande som ett palatsgolf; han skulle se en liflig af- och pålastning; han skulle jämte fraktfartygen upptäcka eleganta jakter, föga mindre luxuöst inrättade än de amerikanska nutidsmillionärernas. Han skulle se kolossala skeppsvidunder med ända till fem våningar och med öfver hvarandra sittande roddarrader. Han skulle se, hur dessa farkoster ilade med ett långsammare ångfartygs fart i fullständig stiltje, medan i stark medvind präktiga segel förkortade dagarnas afstånd till timmars. En sak skulle han dock förgäfves leta efter: ångskorstenarnas rök — skuggan af den modärna kulturmakt, som heter ångkraften. Ångans jättekraft är en af tidens fordom okända gåfvor till oss senfödda släkten. Granskade han lustjakterna invändigt, skulle han äfven sakna det elektriska ljuset, på samma gång som han skulle beundra mängden, formen och dyrbarheten af lampor. I Rom skulle han hos firman bröderna Sosii — eller kanske rättare bröderna Sosiis efterträdare, ty själfva lefde de på Augustus' tid — finna en rikt försedd bokhandel. I basilikor och s. k. termer (badpalats) skulle han finna präktiga föreläsningssalar, där tidens unga skalder debuterade muntligen, för att utröna, om det lönade sig att sedermera debutera skriftligen. På palatinska berget midt emot kejsarborgen skulle han finna ett af Augustus grundadt, välförsedt bibliotek, företrädesvis rikt på grekisk filosofi, historia och skönlitteratur. Men i Alexandria skulle han finna en stad, som i omvårdnad om konst och litteratur vida öfverglänste Rom. Det stora biblioteket där, grundlagdt århundraden före Kristi födelse, räknade en gång fem hundra tusen volymer och kan således utan öfverdrift ställas vid sidan af nutidens stora bibliotek. Dess öfverbibliotekarier, en Aristarkos, en Kallimakos och många flera voro verkligen

Digitized by Google

sin tids lärdomsfurstar, om hvilka det vore mer på sin plats än om Torgny lagman att säga med Nicander:

Han slöt, som Oden eller Frej,
all kunskap i sin famn.

Det var dock redan på den tiden omöjligt att vara riktig polyhistor eller hemmastadd i alla vetenskaper. Specialiseringen tvang sig fram. Aristarkos t. ex. var framför allt filolog och litteraturhistoriker. Och i Alexandria fanns vid sidan af böckerna ett storartadt museum med otaliga konstverk och märkliga naturalster — ett museum, från hvilket eftervärldens museer lånat både idé och namn. I det inre af husen, äfven de småborgerliga och anspråkslösa, fann man väggarna i rik omväxling målade med fresker ur sagan, sången och verkligheten, i stället för våra dagars tapetmönster, som i tröttande enformighet upprepa samma stereotypa motiv.

Kort sagdt: den antika kulturen representerar en högre utvecklingsgrad än någon annan, som framträdt i mänskligheten historia, med undantag af vår egen, och i ett och annat fall, särskildt i afseende på utveckladt sinne för skön konst, kroppens vård och fysisk idrott, högre än äfven den. Den grekisk-romerska, eller, som den ju blifvit med ett väl allmänt namn kallad, den klassiska (d. v. s. den mönstergilla och mest framstående) kulturepoken är afslutningen af en mångtusenårig utveckling, hvars höjdpunkt den på samma gång representerar. Antiken är en inom sig afslutad kulturperiod. Den har haft sin gråa forntid med dess stenålder, bronsålder och järnålder. Den hade sin medeltid med dess vikingatåg och riddarideal (hvars förhärligande vi se i de homeriska dikterna från c:a 8:de à 9:de seklet före Kristus). Den hade därefter sina nyare statsbildningar och sitt jämviktssystem med diplomatiska förhandlingar och krig mellan de skilda staterna. Dessa uppgingo successivt i ett fåtal stormakter, som till en tid höllo hvarandra stången och täflade i handel och kultur. Sådana stormakter voro Rom, Kartago och de s. k. diadokstaterna (de som bildades af Alexanders generaler efter världseröfrarens död). På sistone växer Rom öfver dem alla: det kämpar om världshandeln och världsmakten med den ena efter den andra och står där slutligen som obestridd triumfator. Alla folk, hvilkas vägar trängt fram till Medelhafvet, äro nu inneslutna i den stora romerska universalmonarkien: världen är efter de sekellånga eröfringskrigen underkufvad och bragt till ro; skalderna med Vergilius i spetsen sjunga om den eviga fredens gyllene ålder, som nu

Digitized by Google

skall taga sin början. Och de närmaste båda seklerna tyckas i hufvudsak ge honom rätt. Nu råder fred och välstånd i världen, konst och vetenskap florera, medan af strid och nöd förnimmas blott aflägsna ekon från Germaniens fjärran urskogar, Brittanniens dimmiga ö och det en hel månads färd aflägsna Partien och Arabien. Och de urgamla mytiska sägnerna om Frodefriden sammansmälta för det aflägsna Tules bebyggare med ryktet om det stora fredsriket i söder och gå till eftervärlden med tillsatser, troligen hämtade från de vandrande köpmännens berättelser om Rom.

Mycket missbruk har — det bör medgifvas — bedrifvits med det klassiska namnet. Ett själlöst skolstudium af de klassiska språken utan tid och förutsättningar att genom deras hårda skal intränga till den antika litteraturens och kulturens kärna, har helt naturligt i den allmänna meningen framkallat en reaktion mot klassicitetens anspråk på hedersplatsen i vitterhetens gille. Och i samma mån som den modärna bildningen genom de stora geografiska upptäckterna och den underlättade andliga och materiella samfärdseln hunnit att växa ut till en storhet och skönhet af ännu större ansatser än den antika, har äfven den klassiska kulturens kärna i viss mån förlorat sin egenskap af hufvudnäring för mänskligheten andliga lif, och dess försvarare göra sig icke sällan skyldiga till en öfverskattning af dess nutidsvärde. Men dess roll är dock icke på långt när utspelad, ehuru formerna för dess tillägnelse böra och kunna förändras, och ännu kan den dag komma, då tanketvångets och skönhetslöshetens gråvädersvärld genomsusas af en fläkt från dessa friluftslifvets, fägringens och konstnjutningens soliga ängder, där hellenismen blomstrade.

Det finns för öfrigt, om vi bortse från de sistförflutna seklerna, ingen tidsålder i världshistorien, som efterlämnat åt forskningen rikare källor än den klassiska forntiden. Och ingen tid har sett dessa källor strömma mer öfverflödande än vår egen. Årligen, snart sagdt dagligen, utgräfvas ur medelhafskusternas och arkipelagöarnas jord antika bildverk, smycken och husgeråd, inskrifter och byggnadsrester i förut oanad mängd, och det arkeologiska material, historieskrifvaren i våra dagar har till sitt förfogande, är mer än dubbelt så stort, som det han hade för blott en mansålder sedan. Intet vore därför orimligare än att just i våra dagar förbise den grekisk-romerska antiken. Den skall blott ställas på sin rätta historiska plats och i sin rätta belysning. Det klarare ljus, som nu kan falla på detta intressanta årtusen i mänsklighe-

Digitized by Google

tens häfder har den dubbla förtjänsten, att det låter oss se antikens både fel och förtjänster, icke minst de senare, bättre än förut, på samma gång som det är nog skarpt för att vidga vår blick öfver tidsåldrar där bakom, hvilka för våra fäder voro fördolda i tjockt mörker. Den klassiska antikens betydelse blir härigenom så till vida förringad, som det uppvisas, att dess kultur står i skuld till högstående äldre civilisationer, men å andra sidan blir den äfven själf bättre och tillförlitligare känd, och lider däraf ingen skada, vinner blott ökad, ehuru icke okritisk, beundran.

Vid pass ett tusen år ägde denna högtstående kultur oafbrutet bestånd: från omkr. 700 före Kristus till mer än 300 efter. Men långt före 700 f. Kr. är dess upprinnelse att söka. Vid den tiden fanns det hos hellenerna redan en hjältesaga och ett epos, i sitt slag det yppersta världslitteraturen ännu frambragt. Iliaden är i sina väsentliga delar icke yngre än 800-talet f. Kr., och den storhet, som där besjunges, är naturligtvis långt äldre, något som nutidens utgräfningar, såsom vi skola få se, till fullo bekräfta.

Man frågar sig nu, hvad orsaken varit till denna hellenernas och de klassiska folkens öfverlägsenhet. Orsaken är naturligtvis ej rätta ordet, man måste fråga efter orsakerna, ty allt, som sker, är resultatet af flera samverkande faktorer. Men naturligtvis finns det en eller flera hufvudorsaker. En sådan ligger tvifvelsutan i de af naturen goda förutsättningar i kroppslig och andlig utrustning, som den grekiska folkfamiljen fått till sin arfvedel, redan när den indoeuropeiska rasens folk skilde sig åt. Men hela denna ras var högt begåfvad. Den makalösa utveckling af naturanlagen, som kom grekerna till del, måste därför förklaras med andra grunder. Vi skola vägledas till svaret vid jämförelsen med den enda kultur, som tål en jämförelse med det antika Hellas', nämligen vår egen tids europeisk-amerikanska odling. Hvarpå beror dess höga ståndpunkt? Helt visst till väsentligaste delen på de fulländade *kommunikationsmedel* vår tid äger, tack vare ångan och elektriciteten. I viss mån berodde hellenernas höga kultur, så underligt det låter, på väsentligen samma faktor. Visserligen förstodo de ej att tillgodogöra sig ångkraften och elektriciteten i det mänskliga arbetets tjänst, men de hade dock ett kommunikationsmedel, som i snabbhet och bekvämhet lämnade föga öfrigt att önska: egeiska hafvets af öar öfversållade vatten, där färder från ö till ö, från land till land kunde göras flera gånger om dagen, om så önskades.

Digitized by Google

När den egyptiske härskaren Psammetik frigör det förut till ett assyriskt lydland nedsjunkna Egypten, sker detta med tillhjälp af nybildade härar, hvilkas bästa element icke voro egyptiska utan af arkipelagfolkens ras. Det var grekiska (ioniska) och kariska soldater, som från denna tid utgjorde de egyptiska härarnas kärntrupper. Greker började bosätta sig i Nildeltat: en senare konung, Amasis, hade grekiskt garde i Memfis, liksom under medeltiden den byzantinske kejsaren hade sina nordiska »väringar». Grekerna kommo nu i beröring

120. Landskapsvy från platsen för den antika staden Korintos.
Efter fotografi.

med den egyptiska kulturen, som de sedan togo med sig och ytterligare utvecklade i sin egeiska kust- och övärld. Från öster mottogo de vidare landvägen assyrisk-babyloniska och lydiska kulturimpulser och mognade härunder småningom till att varda kulturens missionärer i Europa. Och den midt emellan de gamla kulturfolken, egypter, feniker, lyder m. fl. belägna ön Kreta blir helt naturligt genom intryck från dem alla genomträngd af en tidig och hög civilisation.

Öfverallt är geografien historiens förutsättning, men sällan visar sig detta tydligare än vid studiet af det antika Hellas. En öfversikt

Digitized by Google

af dess geografiska förhållanden, äfven med hänsyn till fastlandet, är därför här nödvändig, innan vi skrida till berättelsens fortsättning.

Kala, branta, delvis snögränsen öfverstigande bergmassor med mellanliggande mer eller mindre vidsträckta dalbäcken utmärka Balkanhalföns södra del. Detta blef en hufvudorsak till det antika småstatssystemet och isoleringen de olika staterna emellan. De högsta bergen äro Olympos i Tessalien (2,985 meter), Pindos (2,575), Parnassos (2,512), Taygetos å halfön Peloponnesos (2,409). Talrika äro de djupt inskärande fjordarna; i förhållande till landets ringa utsträckning har Hellas en oerhördt lång kustlinje. Folket var därför af ålder hänvisadt till sjölif. Landets ytbeskaffenhet påminner kort sagdt om Norges; den mest karaktäristiska skillnaden är i vår tid och var äfven i den senare forntiden, utom klimatet, trädlösheten. Land af gammal odling blifva gemenligen till sist sköflade på sina skogar. Med lika stort skäl som om Italien kan om Hellas sägas, att det är en »evig solskenskust». Heta och rägnlösa äro somrarna med uttorkade floder och förbrända marker. Våren är grönskande och härlig. Stormiga äro vintrarna med starka, men vanligen kortvariga rägnfall. I låglandet faller undantagsvis snö, som omedelbart smälter. På bergshöjderna har man gifvetvis längre snöperioder. Inom få kvadratkilometers yta kan de mest skilda breddgraders natur igenkännas: nordisk vinter och furuskog ett stycke mot höjden, palmer, cypresser och tropisk värme på dalbottnen. Temperaturen nedgår t. ex. i Atén endast sällan under fryspunkten. Rägnmängden är minst vid egeiska hafvet, störst vid väst- och sydkusterna.

Vegetationens allmänna karaktär är redan antydd. Det råder brist på träd; på västkusten finnes dock en och annan ekskog; de få öfriga skogarne bestå i bergstrakterna af barrträd (mest Pinus Halepensis), i dälderna af planterade olivdungar (så nedanför Delfi en tät, präktig olivskog), i Nordhellas här och där äfven bokskogar. Cypresslundar, planterade, angifva vanligen griftegårdar eller platsen för forna sådana Palmer, kaktusväxter, pepparträd användas som prydnadsväxter i stadsparkerna (en gata i våra dagars Atén är planterad med tall, ett mindre vanligt och därför ansedt träslag). Busksnår intaga de forna skogarnes plats, men äfven de minskas år efter år, bortgnagda af de talrika gethjordarna eller kapade af kolbrännaren. Denna nutidsbild är ganska likartad med den bild, senantika skildrare gifva af förhållandena

Digitized by Google

under romerska kejsartiden. Men i historiens gryning var förvisso landet rikare på skogar. Om striderna mot dessas talrika vilddjur bevara sagorna månget minne.

Ehuru landet är bergigt och svårodladt, finnas dock i de bredare dalgångarna vissa bördiga slätter, som af ålder varit hufvudplatser för kulturen. De förnämsta af dessa äro den tessaliska slätten, Boiotien, Attikas slätt (omkring Atén), samt den argiviska och lakoniska slätten.

---

2. Hellas' förhistoriska odling. Kreta och Mykene.

Liksom i Främre Asien, så har äfven i Hellas och på Arkipelagens öar under de sista årtiondena en målmedveten, energisk och framgångsrik forskning ägt rum, grundad på utgräfningar å sådana orter, som i den klassiska forntiden gällde såsom urgamla kulturhärdar. Den tyske köpmannen *Heinrich Schliemann* var den, som på 1870-talet gaf fart åt denna forskning genom de uppseendeväckande och i hög grad märkliga, man kan utan öfverdrift säga epokgörande upptäckter, han gjorde i det gamla Mykene (nära Nauplia), dit sagan förlägger de mäktiga pelopidernas härskaresäte, samt i Hissarlik nära Dardanellerna, där han med stor sannolikhet trodde sig kunna påvisa ruinerna af den mångbesjungna staden Troja, hvars tillvaro förut länge ansetts tillhöra sagans mer än verklighetens värld. Schliemann var ingen skolad vetenskapsman och begick ofta hvad man kallar bockar, när han vågade sig in på vetenskapens område, men han ägde, hvad som i själfva verket betyder mer än den filologiska noggrannheten, det djärfva initiativ och den själfuppoffrande hängifvenhet, som utmärkt alla stordådsmänniskor. I hans spår har sedermera följt en hel härskara af skickliga bokmänniskor, som korrigerat hans misstag men fullföljt de vägar, han upptrampade. Främsta rummet bland Schliemanns efterföljare intager föreståndaren för tyska arkeologiska institutet i Atén, prof. *W. Dörpfeld,* som fullföljt gräfningarna i Troja och Mykene, äfvensom i det en mil från Mykene belägna Tiryns, där äfvenledes en förhistorisk, ytterst intressant härskarborg för eftervärlden visar sina väldiga ruiner. De bestå af kolossala stenar lagda på hvarandra utan murbruk, s. k. kyklopiska murar. Detta namn kommer af sagonamnet kykloper eller »rundögon», den klassiska mytens benämning på ett slags jättar vid

Digitized by Google

berget Etna, (hvilka påstodos ha endast ett öga, midt i pannan). Man tyckte, att de väldiga mykeniska murarne kunde vara byggda af ett dylikt jättesläkte. Tydliga rester af portarne med deras stängselapparat finnas kvar, och långa, ännu delvis betäckta gallerier vittna om soliditeten af detta beundransvärda byggnadsarbete, som är utfördt af människor i andra årtusendet före Kristi födelse. Byggnadens plan är ännu fullkomligt urskiljbar; dess inrättning öfverensstämmer i flera stycken med den beskrifning, de homeriska dikterna ge på den trojanska sagokretsens kungaborgar. I Mykene äro de märkligaste resterna dels den s. k. lejonporten, en »kyklopiskt» murad port med ett öfverstycke, där två lejonfigurer stå upprätta å ömse sidor om ett pelarliknande föremål — länge ansedda såsom det äldsta minnesmärke af grekisk bildhuggarkonst — dels och framför allt de storartade grafbyggnader, som den urgamla borgens herrar uppfört, liksom i Egypten faraonerna byggde sina grafpyramider. Mykenes grafvar hafva formen af en hög bikupa i väldiga mått. Kupolen bildas på det sätt, att hvarje öfverliggande

121. Ett galleri i ruinen af den förhistoriska härskarborgen i Tiryns.

Digitized by Google

sten skjuter fram ett litet stycke öfver den underliggande. Hvalfbyggnaden var ännu en okänd konst. Innanför den egentliga »kupan» som synes hafva varit afsedd till några grafofferhandlingar, befinner sig ett lågt mindre rum, som är den egentliga grafkammaren. »Kupans» cirkelrunda rum erhåller sitt ljus från en väldig, rektangulär dörr, utanför hvilken en lång, med nästan regelbundna kvaderstenar omsorgsfullt murad gång leder ut till vägen. Denna gång torde hafva varit försedd med tak; såväl gång som kupa och grafkammare voro väl i hvardagslag öfvertäckta med jord och företedde bilden af en ättehög, själfva konstruktionen af grafven erinrar annars, som vi finna, om den nordiska »gånggriften» Inne i grafbyggnaderna fann Schliemann många dyrbarheter och konstföremål, somliga af egyptisk härkomst och möjliga att datera (härom mera längre fram; jfr. sid. 346). Ännu dyrbarare föremål, däribland en myckenhet guldsmycken, fann han innanför lejonporten inom den egentliga borgens område, i en del därstädes i jorden dels murade, dels gräfda grafvar.

122. Den s. k. lejonporten i Mykene.

De mykeniska och troiska fynden hafva länge varit bekanta, och man har i snart en mansålder vant sig att antaga, det den kultur, hvarom de vittnade, vore den äldsta, från hvilken grekisk jord gömmer några minnen. Men under de sista åren hafva de uppseendeväckande upptäckter, som gjorts på ön Kreta, lärt oss att beriktiga detta omdöme. Det lider knappast något tvifvel, att många af de kretiska fynden äro vida äldre, ja somliga vilja t. o. m. förlägga dem mer än ett årtusende längre tillbaka i tiden. Tillsvidare, till dess möjligen

Digitized by Google

annorstädes ännu äldre minnen upptäckas, är man berättigad att betrakta ön Kreta såsom den grekiska kulturens första moderland, och därmed äfven såsom Europas äldsta hittills kända kulturhem.

Äfven här öfverensstämmer forskningens resultat med det väsentliga i den gamla sagans och traditionens anvisning. Den grekiska sagan betecknade nämligen Kreta såsom ett land af urgammal odling, där ordnad lagstiftning och utveckladt statslif fanns på en tid, då det

123. Mykenisk grafsten.

124. Öfverstycke af svenskt bronsålderssvärd, ungefär samtidigt med de mykeniska fynden. Jämför det likartade spiralornamentet.

öfriga Hellas ännu, för att tala med den svenske skalden, »låg i natt och förvildning». På Kreta skulle Minos, en mäktig härskare, som sträckte sitt välde vida öfver hafvet, ha regerat, och till Kreta måste själfva Atén med vissa tidsmellanrum betala den hårda skatten af sju ynglingar och sju jungfrur, som skulle offras åt den vidunderliga tjurgudomligheten Minotauros, hvars boning var en villsam labyrint. Atenarnes saga visste berätta om en heroisk yngling vid namn Tesevs, hvilken med tillhjälp af den kretiska konungadottern Ariadne, som gaf honom en tråd att leta sig fram med i labyrinten, lyckades döda odjuret och befria sin fädernestad från den nesliga

Digitized by Google

gärden. I denna saga, som i så många andra, ligger utan tvifvel den sanningen förborgad, att Atén jämte många andra samhällen vid och inom Arkipelagen varit kufvadt af Kretas mäktiga herrar, som tagit skatt efter samma system, som vi sett själfve Dareios delvis bibehålla. Tjurvidundret hänsyftar på en tjurliknande gudomlighet, ett slags Molok, som dyrkats af det härskande folket.

Redan för mer än ett tjugutal år sedan väckte ett fynd på Kreta mycket uppseende. Man fann en gammal rundbyggnad, på hvars väggar en, som det tycktes, högst ålderdomlig inskrift var inristad. Platsen kunde konstateras vara den gamla kretiska staden Gortyns område, och inskriften, af hvilken till följd af byggnadens ruinerade skick endast en bråkdel fanns kvar, innehöll en lag om arfsrätt och familjerätt. Den stora allmänheten erinrade sig vid underrättelsen härom den vise Minos' rykte för en förträfflig lagstiftning och gissade på en mycket hög ålder för inskriften. De sakkunniga satte den dock icke längre tillbaka i tiden än till 6:te eller på sin höjd 7:de seklet före Kristus, och numera har en noggrann undersökning af dess språk och bokstafsformer ytterligare sänkt dess ålderdsmeriter. Den härrör från 5:te förkristna århundradet. Gortyn var ju också icke den ort, där den förhistoriske sagodrotten sades hafva regerat. Sagan angaf såsom konung Minos' härskarsäte den uråldriga staden *Knossos* i öns midt. Ungefär en timmes väg från nutidens Kandia ligga de ofvan jord rätt oansenliga ruinerna af denna fornstad, först dock ödemurarna från den romerska tiden och ett litet stycke därifrån på en kulle de förhistoriska ruinerna. Redan 1878 började en nygrekisk forskare med det nästan symboliska namnet *Minos Kalokerinos* utgräfningar här. Han nödgades dels af brist på medel, dels genom trakasserier af den dåvarande ägaren afbryta dem, men hade dock kunnat konstatera, att den ifrågavarande kullen var platsen för det förhistoriska Knossos. Hvad som genast väckte uppmärksamhet var ett antal kolossala, upprättstående, nästan oskadade s. k. pithoi (stora lerkrukor af jättemått), som påträffades i ruinerna af ett bland den gamla borgens källarerum. Både Schliemann och Dörpfeld hafva sedermera försökt att få fortsätta gräfningarna, men utan att lyckas. Först engelsmannen *Arthur Evans* lyckades 1899 efter långa underhandlingar få tillhandla sig jordområdet och af den nuvarande kretensiska regeringen erhålla tillstånd till fortsatta utgräfningar. Och de förväntningar, som med skäl knutits till denna högintressanta plats, hafva icke svikits. Under året 1900 följde slag i slag

Digitized by Google

på hvarandra en serie betydelsefulla fynd, hvilkas värde knappast kan öfverskattas. Några ytterst ålderdomliga skriftecken, som funnits på lertaflor af samma beskaffenhet som de urgamla mesopotamiska, samt beskaffenheten och formerna af ornamenten på vaser och väggprydnader göra det möjligt att bestämma den tid, från hvilken ruinerna härröra. Den synes tillhöra förra hälften af andra årtusendet före den kristna tidräkningens början. Det, som under sådana förhållanden är ägnadt att tilldraga sig största uppmärksamheten, är en väggmålning, tydligen i det närmaste lika gammal som väggen. Denna målning föreställer en samling unga kvinnor, stående eller skridande framför en tron, där den tyvärr förstörda figuren endast lämnat få rester. Hvad som i denna målning är märkvärdigast är den koketta elegans, som sätter sin prägel på den förhistoriske konstnärens kvinnofigurer. Dessa flere tusen år före vår tid lefvande hofdamer visste tydligen att sköta sitt hår, sina ögonbryn och sin dräkt. Deras förnäma hållning lämnar intet öfrigt att önska i hvad man kallar distingueradt utseende. Detta jämte den tekniska färdigheten hos målaren måste i förstone framkalla en viss misstänksamhet beträffande målningens ålder. Men hvarje tvifvel undanröjdes genom de fullkomligt otvetydiga tecken till förhistorisk tid, som borgens konstruktionssätt och byggnadsplan samt icke mindre de högst egendomliga, ännu oförklarade skriftecknen förete. Dessa skriftecken, som funnits inristade på lertaflor och stenar, äro ett slags hieroglyfer, men mycket olika de egyptiska. Så mycket tror man sig ha utrönt, att vissa af de med dessa tecken försedda taflorna innehålla räkenskaper.

Tiden för den nyssnämnda mykeniska kulturens blomstring är man ännu bättre i tillfälle att kunna bestämma, tack vare de ofvan antydda fynd af egyptiska föremål, som hittats i mykeniska grafvar, samt de talrika mykeniska lerkärlsstycken, som man funnit i Tell-el-Amarna i Egypten. I själfva Mykene har man bland grafvarne i den nedre staden nedanför själfva borgen, funnit utskurna stenar med den egyptiske konungen Amenhotep III:s namn. Och vid Ialysos på ön Rodos har man funnit liknande s. k. skarabeer tillsammans med mykeniska kärl. I Tell-el-Amarna har man bland lämningarna efter Amenhotep IV:s residens funnit en ganska stor mängd mykeniska vasskärfvor. I samtliga dessa fall äro fynden funna tillsammans på ett sätt, som gör det otvifvelaktigt, att de nedlagts på samma gång. Bevisadt är sålunda

Digitized by Google

med säkerhet, att den mykeniska kulturen existerat på Amenhotep III:s och IV:s tid, i den s. k. Tell-el-Amarnaperioden (se ofvan sidd. 45 och 51), således omkring 1400 före Kristus. Äfven senare egyptiska minnesmärken äro funna tillsammans med mykeniska, de senaste från 21:sta dynastiens dagar (omkr. 1000 f. Kr.). Man kan således säga, att den mykeniska tidsålderns gräns uppåt är omkr. 1400, och dess gräns nedåt omkr. 1000 före Kristus, allt efter fyndens vittnesbörd. Men naturligtvis får man tänka sig en tid före 1400, hvarunder den mykeniska konsten existerat; annars kunde den icke redan vid sagda tid vara så högt utvecklad som den är. Sådana föremål som t. ex. de berömda guldbägarna från Vafio (i södra Grekland), med fint utförda djurbilder på, kunna icke ha utförts utan en tämligen lång föregående konstutöfning, för så vidt man ej får antaga, att den mykeniska kulturens bärare kommit plötsligt in i Grekland, såsom eröfrare. Härom vet man dock ingenting, och så vidt man hittills kan gissa, synes ett våldsamt inbrott af en ny kultur icke ha förekommit. Hvarifrån den mykeniska odlingen härrör, är i hvarje fall ännu ovisst. Fynden peka åt öster: Kreta och Rodos äro de platser, där den segast fortlefver, och där den synes ha sina starkaste rötter. Det kunde ju också tänkas, att alla dessa konstskickligt arbetade föremål i guld och brons, sten och lera samt- och synnerligen blifvit importerade från främmande land. Men om så vore förhållandet, skulle man väl annorstädes finna deras hemland. Visserligen har man både i det hetitiska Syrien och annorstädes funnit föremål, som äga stor likhet med de mykeniska, men icke i samma myckenhet som i Grekland. Af allt att döma har den mykeniska konsten verkligen varit hemmahörande i Mykene och de öfriga grekiska orter, där man funnit dess alster. Att ett samband förefunnits mellan det mykeniska folket och hetiterna, är därför icke uteslutet. Fenikiska sjöfarare hafva tvifvelsutan med nöje och med god vinst förmedlat förbindelsen. Hvad det mykeniska fol-

125. **Ansiktsmask af guldplåt, funnen i Mykene.**

Digitized by Google

126. **Lervas af den s. k. geometriska stilen.** Nationalmuseet i Stockholm. Anses af prof. S. Wide, som ägnat den en särskild undersökning, härröra från Boiotien.

ket tillhört för folkras, är svårt att säga, då hvarken deras förklingade tungomål är uttydt — af det finnas ju blott få rester i form af gåtfulla skriftecken på lerskärfvor och stenar — eller deras utseende är oss annat än undantagsvis bekant. Hvad det sistnämnda beträffar, äro vi dock något lyckligare utrustade med källor än beträffande språket. Det finns nämligen åtskilliga afbildningar af människor bland de återfunna relikerna från denna aflägsna tid. Bland annat äger man några ansiktsmasker af tunn guldplåt, funna i grafvar. En af dem återgifves här i teckning (fig. 125). Det är ju svårt att af så litet material fälla någon slutsats om härstamningen. Man kan dock säga, att dessa guldmasker icke förete semitiska drag, utan snarare tyda på indoeuropeiskt blod. I vasmålningarnas profiler äro ansiktena mycket skematiskt tecknade. Anmärkningsvärda

127. **Parti af graffältet i Mykene.**

Digitized by Google

äro dock de synnerligen stora och långa näsorna. Detta kan ju anses icke utesluta möjligheten af semitisk härstamning. Men det bör dock erinras, att näsorna vanligen äro raka och sakna den säreget buktade form, som är för semiterna så karaktäristisk.

Så mycket framgår emellertid med visshet af de talrika fynden, att en i många afseenden hög och blomstrande kultur — vi kunna ju fortfarande kalla den »mykenisk» — härskade i arkipelagens övärld och på kusterna under tiden 1500 à 1400—1100 à 1000 f. Kr., att denna odling icke var af samma demokratiska kynne som de senare hellenernas utan förutsätter ett starkt envälde, hvars mäktiga bärare, liksom Egyptens faraoner, kunde efter behag samla mycket folk, dem de tvingade till hårdt arbete och således mer eller mindre höllo i träldom. Åtminstone är det klart, att de hade stora folkmassor i sin lydnad; på annat sätt låter ej uppförandet af de väldiga mykeniska tvingborgarna och grafbyggnaderna förklara sig.

Det är också tydligt, att denna mykeniska värld har gått under, och att mellan den och grekernas kulturblomstring 600—300 f. Kr., ligger ett slags medeltid, då det gamla är förgånget men det nya ännu icke kommet. Man kan förstå detta däraf, att de grekiska graffynden från tidehvarfvet närmast efter år 1000 f. Kr. äro af långt anspråkslösare art än de mykeniska. De bestå mestadels af tämligen primitiva lerkärl med enkla linjeornament i s. k. geometrisk stil: parallella ringlinjer, sigsaglinjer o. s. v. Man frågar sig då, hvad orsaken kan hafva varit till detta afbrott i konstskicklighet. Vi skola i nästa kapitel våga ett försök att besvara den frågan.

---

3. Den mykeniska kulturens undergång. Hellas' vikingatid.

Vid midten af andra årtusendet före Kristus existerade en högtstående odling flerestädes i världen, icke blott i de mykeniska furstebonigarna. På den tiden såg man präktiga, monumentala tempel i det hundraportade Tebe, fasta, folkrika städer funnos i Palestina och Mesopotamien, diplomatiska noter växlades mellan hofven i Babylon och Egypten, väl väpnade härar skyddade och utbredde den hetitiska stormakten i Syrien, och till Sidons hamn samkades rikedom på konstrikt

Digitized by Google

byggda skepp med brokiga segeldukar, medan i Mykene härskaren drack ur rikt ornerade guldpokaler, Trojas konung tog tull af sundets handelsfarande seglare och på Kreta en mäktig herre var rådande öfver södra Arkipelagen, i ett ståtligt palats förnöjande sig af guldets glans och njutningarnas mångfald. Och till och med i vår fjärrbelägna nord smidde — som talrika fornfynd visa — skickliga guldsmeder och bronskonstnärer med raffinerad smak eleganta smycken åt lyxälskande kvinnor, medan männen med prydliga vapen af brons förvärfvade och försvarade den rikedom, som gaf dem råd att gifva sina husfruar, älskarinnor och döttrar dessa smycken, hvilkas tyngd och glans ännu i dag förvåna en hvar som besöker vårt historiska museums afdelning för bronsåldersfynd. Det är säkert, att en regelbunden handel idkades i medelhafsländerna, och äfven mellan oss och dem skedde talrika varubyten.

Men den lysande odlingen i söder gick under genom våldsamma angrepp af vilda vikingaföljen. Värst ledo af dessa härjningar Arkipelagens öar och kuster, dit det mykeniska guldet lockat barbarer från nordligare nejder. Det är icke osannolikt, att dessa barbarer just voro hellenernas förfäder. Vi ha i det föregående sett, huru namnen »akaier» och »danaer» tyckas vara återfunna i ett par af namnen på de »folk från hafvets öar», som i Meneftas, Seti II:s och Ramses III:s dagar härjade Egyptens kuster, bräckte hetiternas makt och förstörde arkipelaghandeln för fenikerna. När förfäderna till det helleniska folk, som sedermera nådde så högt i vett och förfining, vandrade in i Hellas, medförde de sannolikt ingen högre kultur, blott anlagen därtill, alldeles som de germaner, hvilka i ett följande årtusen drogo ned till Italien. Och liksom dessa blefvo de i förstone farliga för den äldre civilisationen. Liksom germanerna med mord, brand och plundring bidrogo till den romerska kulturens förfall, så medverkade sannolikt de invandrande helleniska stammarne till den mykeniska guldålderns undergång. På samma sätt förstörde israeliterna vid sin invandring i Kanaan dess fasta städer och gåfvo de äldre kanaaneernas odling till spillo. Utan tvifvel hade i samtliga fallen eröfrarne god hjälp af det förtryckta småfolket och slafvarne i det intagna landet, hvilka med skadeglädje sågo tvingborgarna falla i ruiner och sina despotiska herrar drabbas af hämnande svärd.

Men när några släktled hunnit förgå och ordnade förhållanden åter inträdt efter den första oredan, började helt naturligt de nya

Digitized by Google

eröfrarne tillägna sig hvad de kunde uppfatta och tillgodogöra sig af den förstörda kulturens rester. De akaier, som i de homeriska sångerna möta oss, sitta ju äfven de i mäktiga borgar och dricka ur guldpokaler. I förstone, då Mykenes och Trojas guld och grafvar upptäcktes, var man benägen att anse dessa uråldriga minnen såsom kvarlefvor från trojanska krigets tid. Numera, sedan en noggrannare kritik med egyptologiens tillhjälp uppvisat deras ännu högre ålder, synes det ju antagligt, att dessa krigiska akaiska höfdingar, den mäktige Agamemnon, den ljuslockige Menelaos, med flera, äro att betrakta som representanter för ett ungdomskraftigt eröfrarfolk: sin tids vikingar eller vikingaättlingar, så att säga. Liksom i nordmannatågens tid många vikingar icke blott gjorde tillfällig landgång, utan äfven stannade och bildade varaktiga välden, sådana som Normandie i Frankrike och det danska riket i England, så torde akaiernas höfdingar hafva tagit eröfrade mykeniska riken och borgar i arf. Och efter några mansåldrar äga de redan en viss kultur, »den homeriska kulturen». Man bör dock äfven ihågkomma, att de homeriska dikterna, som nog tillhöra en något senare tid, i skildringen af sina hjältar lagt in sin egen tids kulturfärg.

Om dessa vikingaättlingars känsla af samhörighet med hvarandra vittna sagorna om gemensamma härfärder, sådana som argonavternas tåg och ännu mer trojanska kriget. Den eröfrande höfdingen och hans vapenbröder behöllo för sig själfva all medborgerlig företrädesrätt, låtande den kufvade befolkningen få ett medborgarskap af lägre ordning, utan säte och stämma i folkförsamlingen, därest de icke, såsom äfven hände, läto den förblifva i det förutvarande slafveriet.

I åtskilliga repriser under loppet af flera århundraden torde hellenernas invandring hafva ägt rum: aioler och ioner kommo först, eftertruppen, dorerna, torde ha brutit upp från de tessaliska nejder, där den i förstone stannat, vid pass i 11:te seklet, kanske så sent som framemot år 1000 f. Kr. Denna doriska vandring har inträffat så långt fram i tiden, att dess minne kvarlefvat icke blott i sagans form utan till och med i historisk tradition, så att de grekiska häfdatecknarne ansågo sig kunna utpeka dess väg. Dorerna bröto upp från trakten af berget Olympos vid gränsen mellan Makedonien och Tessalien, trängde fram genom passen vid Parnassos och kvarlämnade där, i landskapet Doris, en afdelning, under det hufvudmassan begaf sig till halfön Peloponnesos, hvars förnämligaste delar den underlade sig.

Digitized by Google

Tre doriska riken uppstodo nu på Peloponnesos, nämligen ett på den bördiga argiviska slätten, som en gång behärskats från Tiryns' och Mykenes nu redan grusade borgar — dorernas hufvudort här blef staden Argos — ett längre söderut i Evrotasdalen med Sparta som härskarsäte och slutligen ett tredje i Messenien. De urgamla arkaderna, det otillgängliga höglandets innevånare i midten af halfön, lyckades dorerna ej fördrifva. Att arkaderna tillhört de äldsta grekiska stammarna, finner man bl. a. genom resterna af deras dialekt, som företer väsentliga likheter med de allra äldsta grekiska dialekterna på öarna, särskildt på Cypern.

Den doriska vandringen gaf anledning till många folkförflyttningar i den grekiska världen. Den äldre akaiska (aioliska och ioniska) befolkningen i Hellas började under intrycket af det skräckvälde, de råa dorerna förde, där de drogo fram, att redan före deras ankomst och åtminstone när dorerna kommo, öfvergifva sina hotade hemvist och flytta bort till öarna och Mindre Asiens kust, där utvandrarne flerestädes funno före sig stambesläktade högt kultiverade kolonister. Aiolerna togo vägen mot nordost till öarna Lesbos, Tenedos m. fl. och motliggande kuster, ionerna mera rakt i österled. (Deras koloniområde sträckte sig från Kios i norr till Amorgos i söder. Deras bägge främsta städer blefvo Fokaia, Efesos och Miletos). Dorerna själfva utbredde sig också med tiden i övärlden och intogo därvid den sydligare delen däraf, den gamla kulturön Kreta äfven inbegripen. Den fortfarande krigiska och för andlig kultur mindre tillgängliga doriska stammen blef nu några århundraden framåt i tiden (900—500), den förhärskande i hellenernas värld, medan aiolerna småningom förlora sin särprägel och uppgå i de andligen taget högre stående ionerna, hvilkas politiska betydelse emellertid sjunker i samma mån, som de i handel och andlig odling uppnå storartade resultat. Politisk makt kunna de ej få, emedan de mäktiga väldena i öster, som vi ofvan sett, gjorde de asiatiska ionerna sig underdåniga och Spartas starka krigarfolk vakade öfver, att väster om Arkipelagen ingen medtäflare fick växa dorerna öfver hufvudet. För öfrigt var politisk samverkan, utan hvilken politisk makt ej kunde nås, ingalunda i ionernas sak. Detta begåfvade folk var, liksom polackarne i senare tid, till ytterlighet individualistiskt. Man såg hellre sina samhällen i politisk vanmakt än man tålde en envåldshärskare eller en alltför mäktig härförare. Liksom fenikerna sökte de för öfrigt sitt välde på sjöns han-

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

HELLAS.

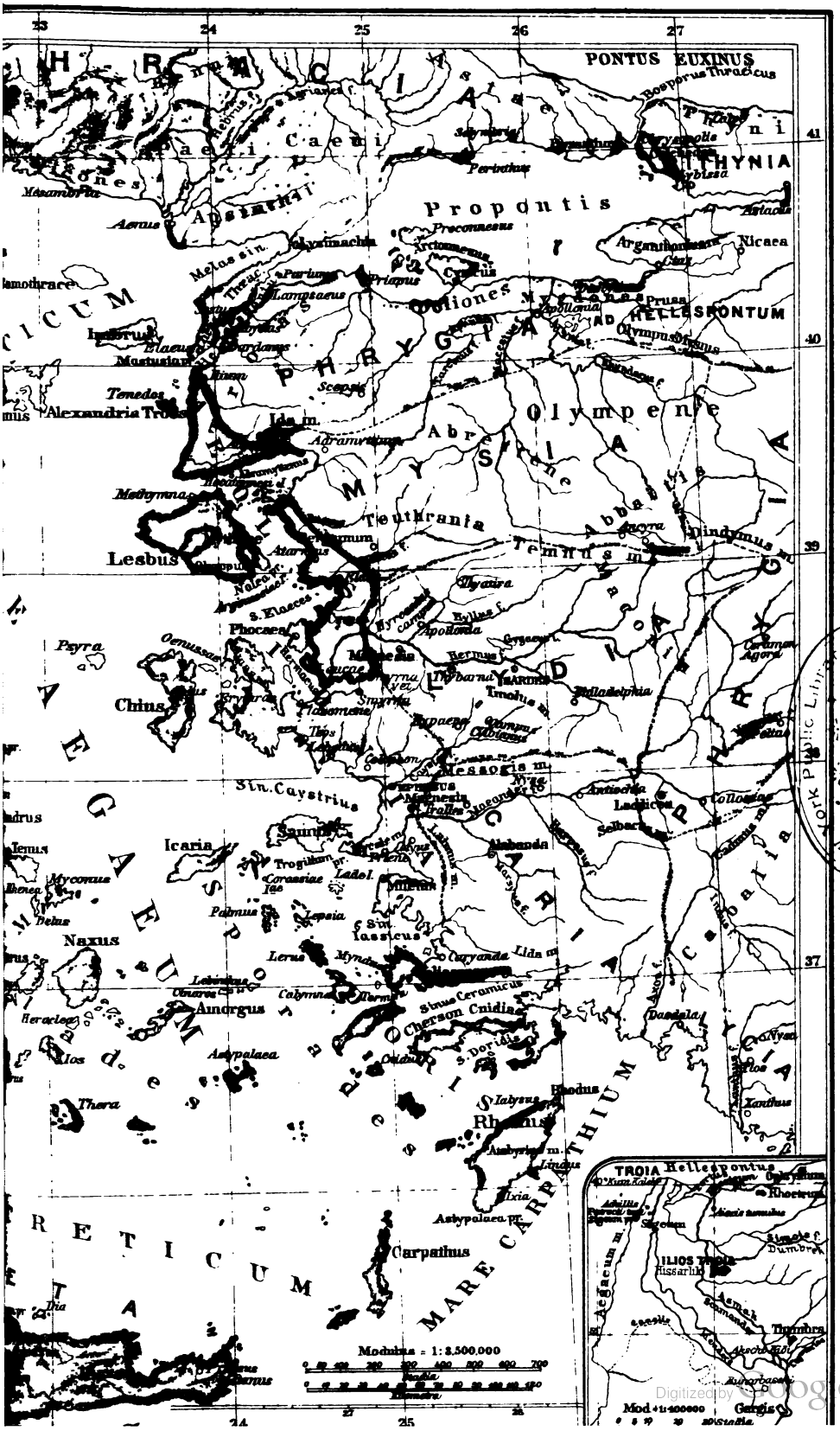

Digitized by Google

Digitized by Google

delsvägar och funno sig i att på land erkänna lydernas och sedan persernas öfvervälde. Tack vare närheten till österns landkultur upptogo de också allt mer och mer den semitiska civilisationen. Detta visar sig framför allt i konsten.

På ön Cypern, liksom äfven på det fenikiska kustlandet, märker man i konsten en egyptiserande och en assyrisk stil vid sidan af hvarandra. I Mindre Asien utvecklar sig konsten så godt som uteslutande efter assyriska förebilder, sedan hetiternas inflytande upphört. I åttonde århundradet börjar den grekiska konsten allt mer öfvergifva de egyptiska förebilder, som förut varit mönstren, och på nästan alla områden finner man en assyriserande stil, som kommit till Hellas öfver Mindre Asien. Den s. k. ioniska byggnadsstilen är framgången af assyriska träbyggnadsmönster under inverkan af de något förändrade former dessa fått i Lykien.

Något för den ioniska kulturen, så vidt man hittills känner, egendomligt och självständigt är däremot den i 9—7:de seklet rikt blomstrande episka diktningen, hvars yppersta minnen äro Iliadens och Odysséns sångcykler. Dessa dikter voro ingalunda ensamma i sitt slag. En rik mångfald af likartade sagosånger med ämnen ur Trojakretsen, ur skepparesägnerna från långfärder på Svarta- och Medelhafvet utgjorde den outtömliga skatt, ur hvilken kringvandrande sångare strödde glädje kring sig vid fester och folkförsamlingar.

---

4. Sagan om Troja.

Liksom Moseböckernas arfsägner om patriarkernas öden, om Israels fångenskap i Egypten, om dess vandring genom haf och öknar hem till löftets och stamfädernas land voro för judarne och genom dem sedermera för de kristna folken en helig skrift, ur hvilken ungdomen hämtade sin sagoskatt, mannaåldern sin visdom och ålderdomen sin sista tröst, så var för hellenerna och genom dem för hela den antika världen den urgamla sagan om Troja, sådan den förtäljes i dikterna Iliaden och Odyssén, en helig tradition, en grekernas och romarnas bibel.

Med säkerhet kan sägas, att ingen bok utom bibeln utöfvat större inflytande på den västerländska mänsklighetens andliga kultur, särskildt på litteraturen och konsten, än det homeriska epos (så kalladt efter

Digitized by Google

den förmodade författaren, ionern Homeros). Ännu i dag erkänner hvarje litteraturhistoriker, att världen icke äger något mera fulländadt epos än detta, som redan uppnått halftredje årtusendes ålder.

Under sådana förhållanden tillhör Iliadens och Odysséns sagokrets så till vida historien, att ingen, som gör anspråk på att anses historiskt bildad, kan därom vara okunnig. I hvad mån dessa sagors händelser och personer ägt sin motsvarighet i verkligheten, det hör, åtminstone för närvarande, till det ovetbara, men att den kulturbild, sagan gifver, i hufvudsak är en trogen afspegling af en verklig tidsperiod i hellenernas utveckling är otvifvelaktigt. I så måtto hör alltså sagan om Troja ur ännu en synpunkt till historien. Den tid, hvarom den förtäljer, är öfvergångstiden mellan bronsåldern och järnåldern i den grekiska arkipelagen och vid dess kuster, en tid som torde böra sättas vid pass elfva århundraden före vår tideräknings början. Själfva dikten om trojanska kriget, *Iliaden,* torde vara till sina väsentliga delar författad omkring år 900 före Kristus. Låtom oss nu lyssna till hvad denna urgamla sagosång förtäljer.[1]

Vid ett gästabud, där gudarna deltogo — det var den naiva sagans tid, då gudar och människor umgingos med hvarandra vid dryckesgillet och slogos tappert med hvarandra i stridens tummel — hade gudinnan Eris (namnet betyder tvedräkt) icke fått vara med. Hon hämnades genom att i gästabudssalen inkasta ett äpple med påskriften: »Till den skönaste.» Häraf vållades mycken förargelse, som också var hvad Eris åsyftade. Ty det fanns flera af de närvarande gudinnorna, som tyckte sig förtjäna skönhetspriset.

De tre gudinnorna Hera, Pallas och Afrodite, som voro de enda, hvilka på allvar kunde ifrågakomma, vädjade till den skiljedom, Paris, Priamos', konungens i Troja, unge son, en af jordens skönaste ynglingar, ville fälla. De ställde sig fram för Paris' blickar, medan han å berget Idas afsatser tillsåg sin faders boskapshjordar. De uppenbarade sig i all sin härlighet: öfvergudinnan Hera i sitt fylliga majestät som gudadrottning, den långa, smala, jungfruliga stridsgudinnan Pallas i sin klädsamma rustning med hjälm, harnesk och spjut, och slutligen den älskligt leende, härligt vuxna kärleksgudinnan i *sitt* säregna majestät, d. v. s. naken. Det säger sig själf, att hon fick priset. Till lön

[1] Iliaden meddelar egentligen blott vissa episoder från krigets sista år, men den anspelar på kända sagoframställningar angående den föregående tiden, och i ofvanstående redogörelse meddelas i korthet hela sagan i sitt sammanhang.

Digitized by Google

för detta utslag lofvade hon den unge och sköne domaren, att han skulle vinna världens fagraste kvinnas kärlek. Den kvinna, som åtnjöt äran att anses för sin samtids skönaste, var den gudabefryndade Helena, nyligen förmäld med den ljuslockige härskaren i Sparta, Menelaos. Paris seglar till Sparta, blir gästfritt mottagen af den intet ondt anande Menelaos men lönar hans gästfrihet med att bortröfva den sköna borgfrun, som tack vare Afrodites ingifvelse snart nog besvarar den ståtlige förledarens kärlek. Öfver Arkipelagens vågor ila de flyende hän till Troia, där Paris och Helena nu en tid obekymrade af det föregående och det, som komma skulle, njuta sin kärleks glädje.

Men Spartas konung, den ljuslockige Menelaos, sjuder af harm.

128. Hissarliks ruinkulle, platsen för det forna Troja, sedd från norr.

Han sänder bud till sin broder Agamemnon, det guldrika Mykenes borgherre, konungen öfver Argos, hästrika slätt, och snart går härbud kring till alla akaiernas herreborgar. Allt hvad akaiska riddersmän och höfdingar heter samlas i sundet vid Aulis (mellan ön Euboia och Hellas' fastland) ett väldigt skeppsfölje, som väntar på förlig vind för att afsegla till Troja, åt Menelaos återhämta hans röfvade brud och hämnas den smälek, som vederfarits akaierna. Det trojanska kriget tager sin början, detta härtåg, som står på gränsen mellan historia och saga, en saga som måhända hugfäster en faktisk kamp mellan Hellas och Asien, den första till historien gångna af dessa väldiga kultur-

Digitized by Google

strider, som sedermera lefva upp i perserkrigen, i Alexanders hämndetåg mot perserna och slutligen i korstågen.

Förvisso lågo orsakerna till denna kamp djupare än sagan låter ana, då den låter Helenas bortröfvande vara anledningen. Men härvid kunna vi ej nu uppehålla oss. Det må i detta sammanhang blott antydas, att striden väl egentligen gällde den viktiga passagen genom Dardanellerna. Den, som behärskade detta sund, var herre öfver en god del af svartahafs- och östra medelhafshandeln. Man må icke tro, att så väldiga strider rest folk mot folk för en erotisk hofhistorias skull: den kan ha gifvit en anledning, men hufvudorsaken låg djupare Den låg helt visst i det viktiga handelsvägsintresset.

129. **Midtelpartiet af en gafvelgrupp i marmor från ett tempel på ön Aigina, utförd omkr. 475 f. Kr.** (nu i München). Midtfiguren föreställer gudinnan Pallas Atene, uppenbarande sig i en strid, förmodligen trojanska kriget.

Staden Troja eller Ilios (Ilion), en mäktig stad, full af guld och skatter, var belägen nära inloppet till Marmarasjön, med en borg fast byggd på en bergås. Gräfningar anställda i nyare tid (på 1870—1890-talen) hafva ställt utom hvarje tvifvel, att sagans uppgift i detta stycke är fullkomligt riktig. Man har funnit borgmurar af lika solid som ålderdomlig konstruktion, och man har funnit i muren gömda guldkärl och en mängd andra fynd, både från den tid, då trojanska kriget skulle ha ägt rum och från tider, som ligga ännu flere århundraden tillbaka i tiden. Icke mindre än 9 tydligt skilda tidsåldrars lämningar ligga här gömda på djupet, hvarf på hvarf, alltifrån stenålderns första otympliga eldstäder

Digitized by Google

och redskap till den romerska kejsartiden. Trojanska krigets tidsålder, det homeriska Trojas, igenkännes i det *sjätte* skiktet, nedifrån räknadt.

Iliaden börjar med berättelsen om huru en ödesdiger ovänskap uppstod mellan höfdingarne Agamemnon och Akillevs. Vid ett tåg mot en befästad stad, som eröfrats, hade det skönaste bytet, nämligen den unga mön Kryseis, tilldelats Agamemnon, hvars frilla hon skulle bli. Hon var dotter af en gammal, vördnadsvärd Apollonpräst, Kryses. Denne kom en tid efteråt, medförande rik lösepenning, och besvor Agamemnon med åberopande af sin och sin familjs prästerliga företrädesrättighet att återfå sin dotter. Agamemnon afvisade honom med hårda och hånfulla ord. Kryses nedkallade då Apollons gudomliga straff öfver Agamemnon och hans här, och guden hörde hans bön: snart kom en dödande farsot, som ryckte bort stora skaror af hären. Akillevs uppmanar i furstarnas råd Agamemnon att blidka den vredgade guden genom att återlämna den bortröfvade Kryseis. Agamemnon bekvämar sig visserligen till detta offer, men håller sig skadelös genom att i stället för sin del utfordra en annan skön ungmö, Briseis, som vid bytesfördelningen tillfallit Akillevs, och som varmt älskades af denne. Häraf uppkommer nu en hart när oförsonlig fiendskap mellan Agamemnon och Akillevs, en fiendskap, som högst ödesdigert inverkar på kriget, i det Akillevs drager sig tillbaka till sina skepp och i lång tid icke deltager i fejderna. Denna viktiga episod i kriget, »Akillevs' vrede», är den hufvudpunkt, af hvilken händelserna i Iliaden bero, och det stora diktverkets begynnelseord äro just: »Sjung om Akillevs' harm, pelidens vrede, o sångmö» (på grekiska: »Menin aeide, thea, Peleiado Akhileos»). »Peliden» kallas Akillevs såsom son af de tessaliska myrmidonernas konung Pelevs, som var förmäld med Tetis. Genom sin moder, hafsgudinnan Tetis, som i brydsamma ögonblick dyker upp ur hafvet och uppenbarar sig för honom, beder han Zevs, den högste guden, som efter sitt behag utskiftar segrar och nederlag, att låta det gå illa för Agamemnon och akaierna under den tid, Akillevs drager sig undan, på det de måtte lära sig hvad hans ogunst betydde. Zevs beviljar Tetis' bön, och i de följande sångerna skildras växlande episoder ur det numer för grekerna olyckliga kriget. Bland annat skildras ett envig mellan Menelaos och Paris, de bägge om Helenas besittning stridande hufvudpersonerna. Paris blir sårad, men ryckes underbart ur striden af sin beskyddarinna, kärleksgudinnan Afrodite, och räddas därigenom från döden. Slutligen synes grekernas

Digitized by Google

undergång nära förestående, då den fruktansvärde Hektor, den gamle Trojakonungens dugligaste son, i spetsen för troerna trängt in i själfva skeppslägret och sätter eld på de svarta fartygen. I detta kritiska läge vaknar Akillevs' ädlare känsla, och ehuru själf för stolt att vika från sin föresats om overksamhet sänder han sin bäste vän och stridskamrat Patroklos med en skara till de hotades hjälp. Troerna förjagas från skeppen, men vid förföljandet af de flyende blir Patroklos dödad af Hektor. (Härom handlar den ståtliga sextonde sången.) Akillevs, som nu återfått Briseis, blir vid budskapet om Patroklos' död utom sig af raseri, och sedan han i stället för den vapenskrud, han lånat Patroklos, genom sin moder af smidesguden Hefaistos fått nya vapen, går han Hektor till mötes i en förbittrad strid och dödar denne troernas ypperste kämpe, hvars kropp han inför den dödes från muren åskådande fränder grymt släpar vid sin stridsvagn omkring Trojas murar. Med de praktfulla skildringarna af Akillevs' klagan öfver sin väns död, samt af Patroklos' och Hektors bål och likbegängelse och därvid firade kämpalekar slutar Iliaden. Hvarken början eller slutet af trojanska kriget äro däri berättade; därom funnos andra diktverk, som tillsammans med Iliaden bildade den s. k. troiska hjältecykeln men som numera äro förlorade. Af Odyssén och andra dikter samt genom afbildningar på vaser m. m. vet man emellertid, att sagan slutar med att Troja intages genom en af den kloke greken Odyssevs uttänkt list. Grekerna ställde sig som om de ämnade uppge belägringen, seglade bort och gömde sig bakom ön Tenedos, men inbillade

130. **Odyssevs-hufvud, efter en staty från 3:dje eller 2:dra seklet f. Kr.** Dogepalatset i Venedig.

Digitized by Google

troerna, att de seglat hem. På slätten utanför Troja, där striderna stått, kvarlämnade de en väldig häst af trä, som utgafs vara en försoningsgärd åt Trojas stadsgudinna och borde införas på hennes tempelgård, men i hästens inre var Odyssevs jämte några andra af de djärfvaste grekerna fördold, och när troerna väl inforslat trävidundret, hållit en fröjdefest och rusiga somnat, kröpo de sluga fienderna fram, öppnade portarne för sina landsmän och prisgåfvo Troja åt de gräsligaste plundringar och blodbad, hvarefter den rika staden uppgick i lågor.

Äfven *Odyssén,* som torde vara författad minst 50 år, kanske ett helt århundrade senare än Iliaden, var endast en af de många, likaledes nu till största delen förlorade episka diktsamlingar, som beskrefvo de vid Troja kämpande hjältarnes hemfärder och därvid genomgångna

131. Grekisk målning på ett lerkärl från 5:te seklet f. Kr., föreställande Odyssevs, när han med sina mäns bistånd sticker ut jätten Polyfemos' öga.

äfventyr. I Odyssén beskrifvas de skiftande öden, den mångförslagne Odyssevs hade att utstå, innan han nådde sitt hem, som var den i ioniska hafvet belägna ön Itaka. Han råkade bland annat, vinddrifven till Sicilien, illa ut för där boende s. k. kykloper, de förut nämnda enögda jättarne. Hos en af dessa, Polyfemos, fingo han och hans män en allt annat än gästvänlig bostad: hvar morgon och hvar afton grep den förfärlige kolossen två af Odyssevs' män med sina stora näfvar, slängde dem i klippväggen till sin grotta, så att benen brusto och hjärnan rann ut samt åt därefter upp dem till frukost och aftonvard. Odyssevs räddade sig och de återstående kamraterna genom att bjuda jätten på en duktig klunk berusande vin, såsom lämplig påspädning efter den kraftiga födan. Jätten somnade snart af det starka vinet, och medan han sof, genomborrade Odyssevs och hans män med en spetsad trästaf hans öga, så att han blef blind och hade svårt att gripa sina flyende offer. En vasmålning från 5:te sek-

Digitized by Google

let f. Kr., här återgifven, återger sagan om huru Polyfemos bländades. Faran var dock stor nog i alla fall, ty som dörr för grottan hade jätten ett med människohand oflyttbart klippblock. Till yttermera visso satt han vid ingången, då han måste öppna dörren och släppa ut sina får, trefvande efter Odyssevs och hans kamrater, så att de ej skulle komma undan. Men trots allt öfverlistades han af den förslagne greken, som hängde sig fast under magen på en stor gumse och på detta sätt kom obemärkt ut ur grottan. Emellertid blefvo dessa äfventyr Odyssevs mycket dyra, ty Polyfemos råkade vara en gudason: hans fader var hafsguden Poseidon, och hans moder var dotter af en hafsjätte. Poseidon svor nu hämd för sin misshandlade sons skull, och Odyssevs fick irra i åratal på hafvet, kämpande med stormen och utsatt för allehanda faror.

Dock hade han så när undgått stormarne, om icke hans vid många tillfällen oförståndiga följeslagare hade fördärfvat saken. Vid ett besök i vindguden Aiolos' hemvist hade denne, som var Odyssevs välbevågen, och gärna ville spela sin stränge öfverherre på hafvet, Poseidon, ett spratt, gifvit den irrande hjälten alla motvindarnes andar, inneslutna i en säck. Men några af Odyssevs' män öppnade en dag i hemlighet säcken, nyfikna att se dess innehåll, de farliga luftdemonerna sluppo ut och ställde ögonblickligen till ett fruktansvärdt oväder, ur hvars raseri blott ett enda skepp, det, hvarpå Odyssevs befann sig, räddades. Detta landar vid en förtrollad ö, där trollmön Kirke bor. I förstone går det de sjöfarande illa hos henne: hon berör nämligen Odyssevs' följeslagare med sitt trollspö och förvandlar dem så till svin, men då hjälten själf, som blifvit varskodd om deras öde, kommer till hennes palats, lyckas han tack vare Hermes' hjälp, som mött honom på vägen, förmå Kirke till att återgifva dem människoskepnaden och öfva hederlig gästfrihet. Hos Kirke, som liksom alla Odysséns kvinnor, synes ha förälskat sig i Odyssevs, dröjer han i ett helt år, och efter att af trollmön hafva erhållit underrättelse om vägen far han därifrån förbi de farliga sirenernas öar. Dessa voro fågelgestaltade väsen med hufvud och hals, som påminde om sköna kvinnor. De sjöngo sånger, så hänförande, att seglarne plägade förtrollas däraf och kasta sig i vattnet för att, som de trodde, få omfamna de ljufliga sångerskorna, men i verkligheten för att gå en säker död till mötes. Sirenerna lefde nämligen af sålunda dödade män. Odyssevs, varskodd för denna fara, skyddar sig sålunda, att han stoppar vax i sina mäns öron,

Digitized by Google

så att de ej skulle vara i stånd att höra de förtrollande tonerna, medan han lät binda sig själf vid masten, med stränga order till sitt folk att icke, äfven om han skulle bedja aldrig så bevekligt, lösgöra honom under färden förbi den farliga sångens kust. Sedan man därefter under stora farligheter passerat Messinasundet, där två hafsvidunder, Skylla och Karybdis, på hvar sin sida gjorde passagen vansklig, landade man därnäst ånyo på Sicilien eller Triangelön (Trinakia), som den i dikten kallas. Ansatta af hunger begå Odyssevs kamrater här en ny dumhet, i det de slakta några oxar, som befunnos tillhöra solguden Helios' tempelboskap. Straffet för denna gudlöshet kommer på det sätt, att blixten träffar det enda kvarvarande skeppet, som sönder-splittras, och endast Odyssevs själf, hvilken icke varit delaktig i helgerånet, kommer med lifvet ifrån det farliga äfventyret efter att dock, tack vare Poseidons vrede, hafva i nio dagar drifvit omkring på vågorna, hållande sig fast i spillran af mastträdet. Slutligen kommer han dock i land på en underbar ö, Ogygia, belägen »midt i hafvet», eller »där hafvets medelpunkt är», och bebodd af den gudaborna nymfen Kalypso. Äfven hon blir kär i den sköne och gudalike mannen, och vill aldrig släppa honom. I sju hela år fasthåller hon honom mot hans vilja och vill prompt göra honom till sin make för evärdlig tid. Men Odyssevs sitter ofta dyster till mods vid hafvet, blickande ut mot de i ett osedt fjärran hägrande hemstränderna, där han i andanom ser sin längtande maka Penelope troget sörja den sedan så många år försvunne. Till sist förbarma sig gudarne öfver hans olycka. Pallas Atene är honom alltid en trogen hjälparinna, den där icke sällan uppenbarar sig och gifver honom goda idéer. På hennes förslag beslutes i gudarnes råd, att han skall få komma hem. Poseidon ålägges lägga band på sin vrede, och Hermes, gudarnes budbärare, som flyger genom luften med vingade fötter, affärdas till Ogygia för att förkunna nymfen de odödliges vilja. Hon måste nu lyda, och Odyssevs får i hennes skogar hugga sig timmer till en farkost. Det blir ett arbete, som utföres med lif och lust, och inom kort har han en flotte färdig och afseglar. Poseidon förföljer honom i det sista; flotten splittras, och efter en hård kamp för lifvet uppkastas han utmattad på de gästvänliga faiakernas ö, hvarifrån han ändtligen ledsagas hem.

Både Iliaden och Odyssén tillskrefvos i antiken en ionisk diktare kallad *Homeros*. Numera kan det anses ådagalagdt, att det ligger minst ett par mansåldrar emellan de bägge diktverken. Odyssén är yngre

Digitized by Google

och vittnar såväl språkligt som sakligt om en mera utvecklad kultur än Iliaden. I båda finnas vidare flere stycken, som äro senare inskjutna. (Hvad som i dem berättas, har i ofvanstående korta innehållsöfversikt uteslutits [1]). Sannolikt är kärnan af Iliaden att tillskrifva en skald, kärnan af Odyssén en annan. Vi gifva här en svensk tolkning, på det gamla orginalets versmått, den sedermera så populära »sexmetriga versen» (hexametern), några stycken af hvardera, begynnande med Iliaden.

I sjätte sången af detta epos skildras den rörande episod, då Andromake, Hektors maka, med sin gemål växlar afskedsorden, innan han går ut i den fejd, man tror skall blifva hans sista. Andromake ger uttryck åt kvinnans instinktiva afsky för krigets råhet i följande skildring, som kastar ett skarpt ljus öfver det blodiga riddarlifvet i denna antikens medeltid.

Sedan hon förebrått Hektor hans vreda sinne, som drifver honom ut i striderna, säger hon:

Snart förvisso är du för akaiernas krigare fallen;
alla mot dig skola gå. Ack, mig vore bäst i den stunden,
då dig falla jag ser, själf sjunka i jorden, ty annan
tröst kan ej bli mig beskärd, se'n du har fyllt dina öden.
Sorg blir allena min lott: ej fader jag har, ej en moder:
fader min drap i hans borg gudomlige kämpen Akillevs,
vände i grus vår stad, de kilikers präktiga fäste,
bröt högportade Tebe omkull, och Eetion [2] drap han.
Rustningen drog han ej af: den försynen han viste den döde,
brände å bål i dess skrud det smyckade liket med ära,
kastade hög däruppå; kring högen det växer en almlund,
plantad af nymferna där, Zevs' döttrar, som dväljas i bergen.
Bröder ägde jag sju i min faders furstliga salar;
alla de gingo en dag, *en* dag, till skuggornas rike,
fällda hvarendaste en af gudomlige löparn Akillevs,
där de skötte sin hjord af skimrande får och af oxar.
Vördad moder, som satt en drottning vid skogiga Plakos,

[1] Till dessa senare inskjutningar i Odyssén höra bl. a. den i och för sig synnerligen intressanta och märkvärdiga skildringen af Odyssevs' besök i de dödas land, där han får erfara de olyckliges hårda straff och hjältarnas jämförelsevis lyckliga men dock tämligen glädjelösa lif. En annan längre inskjutning är den s. k. Telemakien eller berättelsen om huru Odyssevs' son Telemakos begifver sig ut på spaning efter sin fader. I Odyssevs' hus hade ett olidligt tillstånd uppstått: en mängd friare lefde och regerade i huset under flera år och vägrade att gå sin väg, förr än Penelope, Odyssevs' maka, gåfve sitt ja åt någon af dem. När Odyssevs kommer hem, oigenkänd och öfverraskande, gör han rent hus och skjuter ihjäl friarne vid en anställd täflan i bågskjutning.

[2] Eetion var Andromakes fader.

Digitized by Google

henne han släpade hit tillika med öfriga bytet,
bytte mot guld henne bort, omätelig lösen han kräfde,
men i sin faders borg snart föll hon för Artemis' pilar.
Hektor, blott du är mig nu en fader, en skyddande moder,
du är min broder, o du, min starke, min blomstrande brudgum!
Hektor, förbarma dig dock öfver mig och stanna i tornet,
pilten ej faderlös gör, ej din brud till en sörjande änka!

Hektor svarar:

Detta gör mig ock sorg, min kära, men illa jag skulle
blygas för Trojas män, för dess mantelsläpande kvinnor,
om jag, en stackare lik, smöge bort från de blodiga fejder.
Icke min vrede är skuld, nej, längese'n lärde jag öfva
mandom och mod i hvar strid och att främst bland troerna kämpa,
lärde mig hedra mitt namn, det stora jag ärft af min fader.
Nogsamt känner jag väl, och djupt det går mig till sinnes:
kommande varder den dag, då det heliga Ilion faller,
falla skall Priamos själf och hans spjutbeväpnade kämpar.
Dock, slik troernas nöd ej grämer mig hälften så mycket —
ej ens Hekabes [1] ve, ej Priamos', kunglige faderns,
ej mina bröders lott, när de många, de härliga, unga
falla i svartan mull för de vredgade kämparnas vapen —
som *ditt* öde mig rör, när en kopparpansrad akaier
griper min gråtande brud och frihetens dag dig betager.
Kanske i Argos en dag vid en främmande väfstol du sitter,
kanske att vatten du bär, i Messeis' bygd, Hypereias [2],
mycket emot ditt begär, hårdt tvingad af vidriga öden.
Då skall man säga så här, när man ser dig gråtande skrida:
där går Hektors gemål, den tappraste hjältens af alla
troiske riddaremän, den tid då vid Ilion striddes.
Så skall man säga kanske, och för dig då smärtan förnyas;
saknaden känns efter den, som kunde mot träldomen värna.
Ack, då hvilar i mull under gömmande högen den fallne,
kan icke höra ditt rop, ej din träldoms öden förnimma.»

Därpå följer en idyllisk scen, då fader och moder ett ögonblick glömma sin olycka i gemensam kärlek till den lille sonen.

Så han sade. Och nu till sitt barn han glänsande nalkas.
Pilten sig gömmer i hast vid barmen af gördlade tärnan,
skrikande högt, ty förskräckt för faderns åsyn han rädes,

[1] Hekabe var Priamos' gemål, Hektors moder.

[2] Messeis var en trakt på Peloponnesos. Hypereia är ön Sicilien, där sålunda redan på Iliadens tid grekiska kolonier funnos. Andra förklara de båda orden såsom namn på heliga källor i Argos.

Digitized by Google

bländad af kopparens glans och rädd för de svajande taglen,
dem ifrån hjälmhatt hög han såg nicka så svarta emot sig.
Nu de måste dock le, kära far och den höga fru modern.
Strax tar hjälmen han af från hjässan, den glänsande Hektor,
lägger på marken den ner, där skönt den skiner i solen,
ger så pilten en kyss och i händerna gungar den lille.
Sedan till Zevs han ber och till gudarnas skara där ofvan:
»Zevs och I gudar fler, o gifven, att denne må varda,
denne min son, såsom jag, en troernas ypperste kämpe,
likaså tapper och stark och en Ilions härskare väldig.
Ja, må man säga en dag: han är vida förmer än sin fader,
när han ur striderna hem med byten blodiga vänder,
se'n han fienden dräpt — hvad innerlig fröjd för hans moder!»

I sanning hårda tider, då de böner, som uppsändes för barnens framtid, voro af sådant innehåll! Dikten fortsätter:

Så han talte, och nu i sin makas armar han lade
pilten, men hon honom slöt till den välluktdoftande barmen,
log genom tårar därvid. Då greps hennes make i själen,
tog hennes hand och talte ett ord och tröstande sade:
»Hör, min härliga brud, var ej i ditt sinne så sorgsen!
Ingen, om ödet ej vill, skall sända mig neder till Hades,
ingen ej heller sin lott efter ödenas lagar kan undgå,
ingen, om ond eller god, se'n dagens ljus han har skådat.
Därföre, sörj ej för mig, gå du till din syssla i hemmet,
väfven och sländorna sköt, och befall tjänarinnornas skara
gå en hvar till sitt värf; vi män må sörja för kriget,
samtliga, jag framför alla, som födts inom Ilions murar.»
Alltså föllo hans ord. Och det sken, när han lyfte sin hjälmhatt,
tagelyfvig och blank. Men hem gick den kära gemålen;
ofta hon vände sig om, och ymnigt tårarna flöto.
Snart dock hemmet hon hann, de präktigt byggda gemaken,
Hektors, hjältens, palats; därinne hon samlade finner
tjänande kvinnor i mängd: nu i klagan brista de alla.
Lefvande vardt alltså i sitt hus nu Hektor begråten,
ingen väntade mer att se honom åter ur striden
vända med lifvet, frälst från de vrede akaiernas händer.

Och ur Odyssén må följande tjäna som exempel. Det är hämtadt ur sjätte sången, hvari berättas om Odyssevs' uppvaknande på faiakernas ö, sedan han sofvit ut i en löfhög efter skeppsbrottet, samt huru han där sammanträffar med den sköna konungadottern Navsikaa.

Digitized by Google

Så han låg där i ro efter tusende mödor, Odyssevs,
gudarnas like, förtyngd af trötthet och sömn, men Atene
gick till faiakiska män, som bodde där nära i staden
dessa, som fordom bebott Hypereias rymliga ängder,
nära kyklopernas berg, de öfvermodige jättars;
dessa dem härjade svårt, deras öfvermän uti styrka,
därför flydde de bort; den store Navsitoos ledde
färden till Skerias ö, långt fjärran från människors länder.
Mur han drog för en stad och boningar byggde därinom,
reste åt gudarna hus och delade jorden i lotter.
Kufvad af döden han själf allt re'n var gången till Hades;
nu Alkinoos styr, som visdom af gudarna lärde.
Dit nu nalkas i dag Atene med strålande blicken,
läggande klyftiga råd för hugstore irrarens hemfärd.
In i gemaket hon gick, det härligt prydda, där ungmön
sofvande låg, de odödliga lik till växt och till skapnad,
där Navsikaa sof, hugstore Alkinoos' dotter,
med två tjänande mör, kariternas likar i fägring;
en vid hvar dörrpost låg med de glänsande dörrar emellan.
Lik en vindarnes il hon nalkas till sofverskans läger,
står vid dess hufvudgärd och talar till drömmande flickan,
själf som en mö, som dottern af ledungsfrejdade Dymas,
jämnstor ungmö var denna och kär för konungadottern,
hennes gestalt hon tar, strålögda Atene, och talar:
»Upp, Navsikaa, upp, din moders slarfviga flicka!
Se, hur fläckade fult dina vackra klädningar ligga!
Nalkas ej bröllopets dag, då det höfs dig som brud att i skönhet
skruda dig själf och dem, som i högtidståget dig följa?
Vet, af slikt det ju är, som rykte bland människor utgår,
ryktet om heder och glans: då gläds din fader och moder.
Upp, till tvätt låt oss gå vid morgonrodnadens strålar!
Jag skall gå med, jag vill hjälpa dig, jag; desto fortare går det
färdig att bli. Kom ihåg, att snart ej mer du är jungfru;
redan de fria till dig, de ypperste gossar, som finnas
här i faiakernas bygd, bland ditt eget folk och ditt släkte.
Upp och stöt på din far, den frejdade, tidigt i morgon!
Bed om mulor och vagn att forsla till floden och hafvet
gördlar och klädningars mängd och glänsande sjalar och täcken.
Detta ju skönare är också för dig själf än att vandra;
vandringen blefve dig svår: tvättstället är långt ifrån staden.»
Så hon talte och gick, Atene med strålande blicken,
gick till Olympos' berg, där man säger, att gudarna trygge
bo i sin eviga borg, där ej stormar hvina, ej regnet

Digitized by Google

piskar ur skyn, ej snön vågar nalkas, där etern i ständigt
molnfri klarhet är ren och en evig glans är däröfver.
Där är gudarnas fröjd fullkommen och utan all ända.
Dit den strålande gick, se'n hon uppenbarats för jungfrun.
Morgonrodnadens mö, skönt tronande, skimrar i öster,
väcker Navsikaa upp: med undran hon tänker på drömmen.
Strax genom gångar och rum att föräldrarna finna hon ilar,
älskade fadern och modern; hon finner dem båda därinne.
Mor vid ärilen satt med en krets af tjänande kvinnor,
spinnande spånad skön, hafspurpurfärgad; i dörren
mötte hon far, som gick vidtfrejdade herrar att träffa
rådsförsamlingens män, dit kallad af stolta faiaker.
Flickan klänger sig fast och talar till älskade fadern:
»Far, hör, kan jag ej få en rustvagn lagad i ordning,
hög, lätthjulad och skön, att de präktiga kläderna frakta
ned till floden för tvätt? De ligga i smutsiga högar.
Tvunget ju är för dig själf, som jämt med de myndige herrar
går att sitta till råds, att komma i pyntade kläder.
Fem kära söner du har, som här uti salarna dväljas,
två äro gifta alltren, men de tre, som blomstrande unga
svenner äro ännu, nytvättade kläder begära
ständigt och jämt, när till dansen de gå; det får jag ju besörja.»
Så hon ställde sitt tal. Hon blygdes att bröllopet nämna,
när för sin fader hon stod; han begrep dock knepet och svarte:
»Hvarken mulornas par jag missunnar dig, flicka, ej heller
hvad du annars begär. Nu må trälarne ge dig en rustvagn,
hög, starkhjulad och skön, med ett ofvanrede, som fast är.»
Sade och trälarna bjöd, de villigt kommo och lydde.
Strax de drogo nu fram starkhjulade vagnen ur skjulet,
mulorna spände de för, och vagnen stod färdig att packas.
Flickan ur kammaren så bar ned de präktiga kläder,
dem hon packade på den välutsirade vagnen.
Modern en matsäck skön instufvar själf uti kistan,
riklig, med sofvel försedd och med vin i en lägel af getskinn.
Flickan stiger nu upp att fara med färdiga vagnen,
får då med sig till sist i en guldvas flytande olja
till att smörja sig med, sig själf och de tjänande tärnor.
Nu tar hon piskan i hand och fattar de glänsande tömmar,
ger med piskan en klatsch, och mulorna gnägga och trampa,
ilande hurtigt i väg med klädernas börda och kungsmön.
Ensam var hon dock ej; till fots gingo tjänande tärnor.
Kommo de så om en stund till flodens präktiga vatten,
tvättkar funno de där, som året om stå där och rikligt
fyllas af strömmande våg, som de svartaste fläckar kan aftvå.

Digitized by Google

Först nu mulornas par från vagnen löste de fria,
drefvo dem hän till en vall vid stranden af hvirflande floden
rikligt var gräset och godt; därefter själfva från vagnen
packa de kläderna fram, dem i vattnets dunkel de sänka,
trampa dem så i de rymliga kar med täflande fötter.
Sist, när de trampat och tvått och all smutsen grundligt var afsköljd,
bredde de kläderna ut helt nära vid hafvet, där renast
stenarna lågo å strand, rentvagna af dyningens vågor.
Själfva de badade se'n och lemmarna gnedo med olja,
togo så matsäcken fram och sutto vid floden och spiste,
dröjde en god stund kvar, tills kläderna torkat i solen.
När de slutat sitt mål, de tjänande tärnor och kungsmön,
slängde de slöjorna af och kastade boll med hvarandra.

Så skildras i detalj det hvardagliga lifvets sysslor på ett alltigenom folkligt, bredt och lättfattligt vis men dock så, att öfver hela framställningen faller poesiens skimmer. Då och då höjer sig diktaren till inspiration af högre art, såsom t. ex. i det nyss anförda stycke, där gudarnas boning Olympen skildras (sid. 365), eller som i följande stycke, där den lekande Navsikaas fägring ger orden glans och glöd:

Hög, hvitarmad och ung Navsikaa sjungande går där,
själfvaste Artemis lik, när i bergen hon går med sin båge
nedför Taygetos' brant, på den skogiga ås Erymantos,
glad åt en vildgaltsvärm, åt de snabbt framilande hjortar,
följd af nymfernas fick, Zevs' aigisbärarens döttrar;
lekande svärma de där; då fröjdar sig Leto i själen.
Artemis' panna man ser där höja sig hvit öfver mängden,
lätt hon kännes igen, den skönaste mön bland de sköna.
Sådan i tärnornas krets här tedde sig kungliga jungfrun.

Nu först öfvergår skalden till att beskrifva hufvudsaken, nämligen hur den sofvande Odyssevs vaknar:

Konungadottern en boll mot en af tärnorna kastar,
tärnan träffar hon ej, men bollen i böljorna faller.
Nu af flickornas skrik han vaknar, den sofvande hjälten,
börjar morna sig till, i sitt sinn han undrar och spörjer:
»Ve mig! Visste jag blott, till hvilka dödliges ängder
kommen jag är, om till farlig nejd, till vildar och våldsmän,
eller till gästfritt folk, som vördar gudarnas välde!
Tyckte jag ej, att ett rop, som af ungmöstämmor, här hördes,
nymfernas röst var det likt, som dväljas i fjällarnas branter,
eller vid flodernas brädd och i grönskande ängar och dälder.

Digitized by Google

Månn' det människor är, som göra sin stämma förnummen?
Godt, jag vill draga åstad, det är bäst själf pröfva och skåda.»
Sagdt och ur snåret han kröp, den gudomlige hjälten Odyssevs,
bröt ur det lummiga träd en gren med den seniga handen,
rik på skylande löf, att midjans nakenhet hölja.
Så gick Odyssevs fram; skönlockiga tärnor vid stranden
nalkas han skulle, fast naken han var, ty han tvangs utaf nöden.
Gräslig blef synen för dem, där han kom tilltofvad och sjöstänkt,
bäfvande fly de, en hit och en dit, ut på klippornas uddar,
blott Alkinoos' mö stod dristigt kvar, ty Atene
mod henne gifvit i själn och bäfvan ur lemmarna tagit.
Lugn hon står i hans väg, men han öfverlägger, Odyssevs,
om skönblickande mön han skall nalkas och fatta om knäna
eller så där som han står med bevekande böner på afstånd
fråga sig vägen till bys och tigga sig kläder på kroppen.
Så han tyckte till sist, att bäst han gjorde och klokast,
om med bevekande ord han försökte sin lycka på afstånd.
Kanske att flickan blir vred, om i knäna jag fattar, han tänkte,
därför ett tal nu strax, ordfagert och klyftigt han börjar.

Därefter håller Odyssevs ett smickrande tal till den unga kvinnan, prisar hennes föräldrar och syskon lyckliga öfver att äga en sådan dotter och syster: »aldrig såg jag i mitt lif en dödlig mer fager än du.» Han redogör därpå för sitt långa kringirrande, och framhåller sin hjälplösa belägenhet, där han nu står, uppkastad på en främmande strand, där han ingen människa känner. »Gif mig en trasa till hölje; du har kanske ett gammalt skynke», säger han, »som de smutsiga kläderna legat i.» Navsikaa blir rörd och lofvar honom hjälp. Hon kallar tillbaka de vettskrämda pigorna och ropar:

»Hejden er, tärnor, jag ber, hvart flyn I för mannen, I varsnat?
Tron I väl då, att han är af de illasinnade våldsmän.
Icke en lefvande själ af de dödliga är eller kommer,
som till faiakernas land fördristar sig nalkas med ondo,
bärande afvog sköld, ty vi äro gudarnas vänner;
fjärran från andra vi bo i det böljesvallande hafvet,
ytterst vi bo, ej kommer till oss från andra en dödlig.
Denne en irrare är, af olycksödena hitförd,
honom att hjälpa det höfs; ty från Zevs ett budskap är hvarje
främling, hvar fattig, som kom, kärkommen är ringaste gåfva.
Gifven nu mat, gifven dryck åt främlingen, tjänande tärnor;
baden och tvån honom där vid vattnet i skygd emot vinden.»
Så hon talte. Men de nu stanna och mana hvarandra,

Digitized by Google

ned till en vindfri plats vid floden de förde Odyssevs,
som Navsikaa bjöd, hugstore Alkinoos' dotter,
lade en lifrock fram och en mantel och öfriga kläder,
ställde en gyllene vas därbredvid med flytande olja,
viste ett ställe för bad i flodens strömmande vatten.
Men till tärnorna då han talte, den höge Odyssevs:
»Tärnor, dröjen där borta och nalkens ej hit; jag vill ensam
smutsen af skuldrorna två och med oljan min hela lekamen
grundligen gnida och gno; re'n länge den ansen jag saknat.
Ej i er åsyn dock vill jag två mig; jag blygs för att blottas
splitter naken så här bland fagerlockiga flickor.»
Så han sade, men de det förtälja för konungadottern
Nu han tvådde sin kropp med vattnet ur floden, Odyssevs,
Gned sin orenlighet af från de breda skuldror och ryggen,
tvådde ur hufvudet bort all smuts, som böljorna samlat.
Så, när han gnidit sig ren och smort sig med glänsande oljan,
drog han kläderna på, som af jungfrun den unga han undfått.
Nu förvandlas hans hamn af Atene, olympierns dotter,
större att skåda han blir, mer fyllig, och ned från hans hjässa
faller det krusiga hår hyakintoslikt uti ringlar,
som en förgyllande glans, den en skicklig mästare gjuter
öfver silfret med konst af Hefaistos lärd och af Pallas
lärd uti allsköns slöjd, att forma de skönaste konstverk,
Sålunda göts en glans af behag kring hans hufvud och skuldror.

Då här och på flera andra ställen i Odyssén antydningar gifvas om en högt utvecklad konstskicklighet, strider detta icke mot vårt antagande, att en tillbakagång ägt rum i konsten efter den mykeniska kulturens fall. Vi måste nämligen betänka, att Odyssén är författad flera århundraden efter denna tid, äfven om den utger sig skildra händelser, som ligga vida längre tillbaka. Dikten fortsätter:

Långt afsides han går och sitter vid stranden af hafvet,
strålar i skönhetens glans, med undran betraktad af ungmön.
Hon till tärnorna nu, de fagerlockiga, talte:
»Lyssnen uppå, hvitarmade mör, jag vill säga er något:
Ej mot gudarnas råd, de högas, som bo i olympen,
denne är kommen i dag till de gudalike faiaker.
Oskön syntes han nyss, då först jag såg honom komma,
nu är han gudarna lik, som härska i himmelens höjder.
Sådan jag önskade den, som en dag skall kallas min herre,
den, som skall bo i mitt land; o ville en sådan här dröja!
Gifven nu mat, gifven dryck åt främlingen, tjänande tärnor!»
Så hon talte, och de strax lyssnade villigt och lydde.

Digitized by Google

Rikligt med mat och med dryck, fram buro de nu till Odyssevs.
Han att äta förstod, mångpröfvade hjälten, och dricka,
matlust feltes där ej, ty intet på länge han smakat.

Därefter skildras, huru Navsikaa hopvecklar kläderna och packar in dem samt spänner mulåsnorna för vagnen. Till Odyssevs riktar hon sedan följande uppmaning:

132. **Vasmålningar (med röda figurer på svart botten) från 4:de seklet f. Kr.** Öfverstycket föreställer Odyssevs, då han spänner sin båge för att skjuta friarne. Understycket föreställer friarne, som söka värja sig med bord och bänkar.

»Medan på landet vi gå, bland landtmäns åkrar och gärden,
vandra med tärnorna där, efter vagnen, som mulorna draga,
kvickt, för att följa dem åt, själf åkande visar jag vägen.
Folkets tal på min rygg jag rädes, jag vill ej, att någon
kringbär tadlande ord; fräck tunga har folket på gatan.
Möta vi där en slusk, så kunde han skvallra och säga:
Hvem var den där vid Navsikaas vagn, så ståtlig och präktig?
Främling han var, hvar hittades han? Skall väl bli hennes herre.

Digitized by Google

Har hon en irrande man från hans skepp mottagit och vägledt,
fjärran kommen ifrån, ty grannar ha vi ju inga.
Är det kanhända en gud, som efterlängtad är kommen
neder från himmelens höjd, alla dagar att älska den sköna?

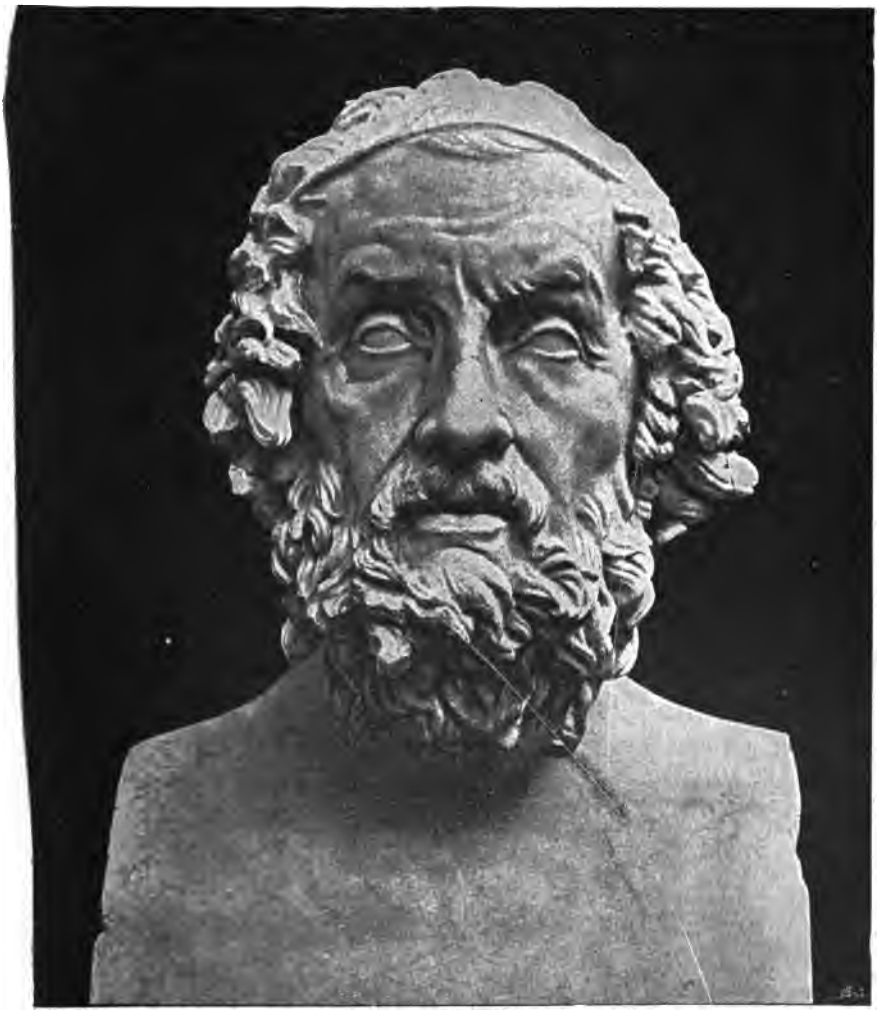

133. **Homeros.** Grekisk marmorbyst från 3:je eller möjligen 2:dra seklet f. Kr. Funnen 1868 vid Terracina i Italien. Förvaras nu i storhertigliga museet i Schwerin.

Hur det nu är, var det bäst, att hon själf så skaffat sig herre
fjärran ifrån, ty här bland sitt folk missaktar hon alla,
alla faiakiske män, fast många de ypperste fria.
Så skall det pratas, och mig allt detta till skam varder räknadt,
själf blefve jag ock vred, om en annan dristade sådant

Digitized by Google

utan de sinas lof, medan far och mor är i lifvet,
ge sig med karlar i lag, förrän bröllopet öppet är firadt.
Så hon talte, och nu med glänsande piskan hon snärtar
mulornas par, och snabbt från flodens stränder de ila,
skönt de springa, och skönt de trampande hofvarna växla.
Lagom hon dref dem likväl, att de gående kunde dem följa,
tärnornas flock och Odyssevs; med mått hon brukade piskan.
Sjönk så solen, den stund till frejdade lunden de hunno,
Pallas' heliga lund: där dröjde den höge Odyssevs,
bad på stunden en bön till Zevs', allhärskarens dotter:
»Hör mig, dotter af Zevs, du aigisbärarens telning,
hör mig åtminstone nu, efter förr du ej hörde min suckan,
medan på hafvet jag drefs af den jordomskakande guden,
låt i faiakernas borg mig nåd och barmhärtighet finna!»
Så han talte och bad; honom hörde då Pallas Atene.

Så sjöngo kringvandrande ioniska sångare under eller rättare något efter hvad vi kallat hellenernas vikinga- och riddaretid, och så läste man i senare tider i de grekiska skolorna. Sagans växlande äfventyr roade ung och gammal. I de många bredt skildrade detaljerna kände en hvar igen olika former af lifvet, man såg i dikten liksom en trogen spegel af verkligheten. Dess många goda råd inplantade visdom, och dess berättelser om gudomliga uppenbarelser och järtecken verkade religiöst, dess djupt poetiska form slutligen verkade ästetiskt uppfostrande. »Såsom solen fördunklar stjärnorna, så är Homeros för mer än alla andra skalder», säger en sengrekisk diktare. Och ännu efter tusental af år tjusa den gamla sångens ord en modärn kulturvärld, som ännu kan svärma för dess hjältars plastiskt sköna gestalter och för dess gudaborna kvinnors oförgängliga behag. Och en sång, som stått sig i 3000 år, behöfver ej befara att ännu på länge mista sin dragningskraft.

---

5. Den homeriska gudakretsen. Öfriga guda- och hjältesagor.

De homeriska dikternas många episoder vid sidan af den skildrade hufvudhandlingen gifva oss som biprodukt en åskådlig bild af grekisk religion i början af första årtusendet f. Kr. och gifva rikliga antydningar om den mängd af mytiska och halfhistoriska sagor, som utgjorde särskildt den sjöfarande ioniska folkstammens andliga egen-

Digitized by Google

dom. Och i de senare skaldernas verk kompletteras guda- och hjältesagan, så att den redan vid pass i 7:de seklet kan anses bilda ett sammanhängande helt, en gemensam arfvedel för de grekiska, åtminstone de ioniska staterna.

I alla tider hafva människorna så att säga skapat sig gudar efter sitt beläte. Man har föreställt sig gudarne i gestalten af det högsta och mäktigaste, man sett i människornas värld. Öfverguden tänkte man sig såsom sittande på en tron, liksom den jordiske härskaren, och liksom denne hade han omkring sig ett helt hof af högre och lägre dignitärer. Hos hellenerna med deras utpräglade frihetskärlek och obenägenhet för envälde blef denna gudaskara icke lik den österländska: en envålds, allom bjudande gudamonark med räkneliga änglar som hans tjänare och budbärare, utan den blef i stället lik en patriarkalisk rådsförsamling af grekiska stamhöfdingar under presidium af den äldste och visaste, *Zevs*. Liksom den mäktige borgherren i den mykeniska och fortfarande i den akaiska tiden bebodde ett befästadt slott högt uppe på ett berg, dit fienden hade svårt att tränga fram, så tänktes den högste guden trona på det högsta af de berg, som syntes i de grekiska nejderna, det sköna, med evigt snöbetäckta spetsar skimrande Olympos i Tessalien. Ur sin stundom molnhöljda boning däruppe slungade han, såsom åskans och luftrymdens gud, de förskräckande blixtarna, missdådare och fiender till straff, mänskligheten i allmänhet till varning. Att just detta tessaliska fjäll framför andra betraktades som gudaberget, ger oss äfven en bekräftelse på det af andra skäl naturliga antagandet, att grekerna kommit norrifrån och först en längre tid bebott de makedoniska och tessaliska slättmarkerna. I synnerhet den tessaliska slätten lockade genom sin rika bördighet odlaren. När dorerna, den sista svärmen af de invandrande hellenerna kommo, blef äfven för dem Tessalien en station. De fördrefvo de stamfränder, som bodde där förut och lefde själfva en tid i det bördiga landet. Det var då, som boioterna, flyttande från Tessalien, invandrade i Boiotien. Tidigt hafva hellenerna äfven odlat det närbelägna Epeiros, i hvars åldriga eklundar, särskildt vid Dodona, Zevs ansågs gifva sin vilja till känna i löfvens mystiska susning. Såsom vi redan hafva sett, och såsom vi framdeles på tal om germanerna skola se, har dyrkan af heliga lundar varit ett gammalt indoeuropeiskt arf. Fädrens andar eller i allmänhet gudomliga väsen ansågos uppenbara sig genom den högtidliga, vemodsfulla susningen i de gamla träden.

Digitized by Google

Zevs har sin kvinnliga motbild i en tronande gudinna, olika benämnd på olika platser: i Dodona kallas hon Dione, i det åkerbrukande Tessalien *Demeter* (som därför sedermera uppfattas såsom åkerbrukets beskyddarinna); på Peloponnesos äfvensom på öarna Samos och Euboia m. fl. heter hon *Hera.* Vid Argos hade hon ett vida berömdt tempel. På den homeriska diktens tid uppfattas Hera allmänt såsom den högsta och mäktigaste af gudinnor, den där i självmedveten stolthet ger sin och alla gudars herre en och annan sparlakansläxa, när han, såsom tidens konungar för sed hade, ägnade äfven andra, gudinnor och nymfer (lägre gudomliga väsen) eller till och med människodöttrar, sin hyllning.

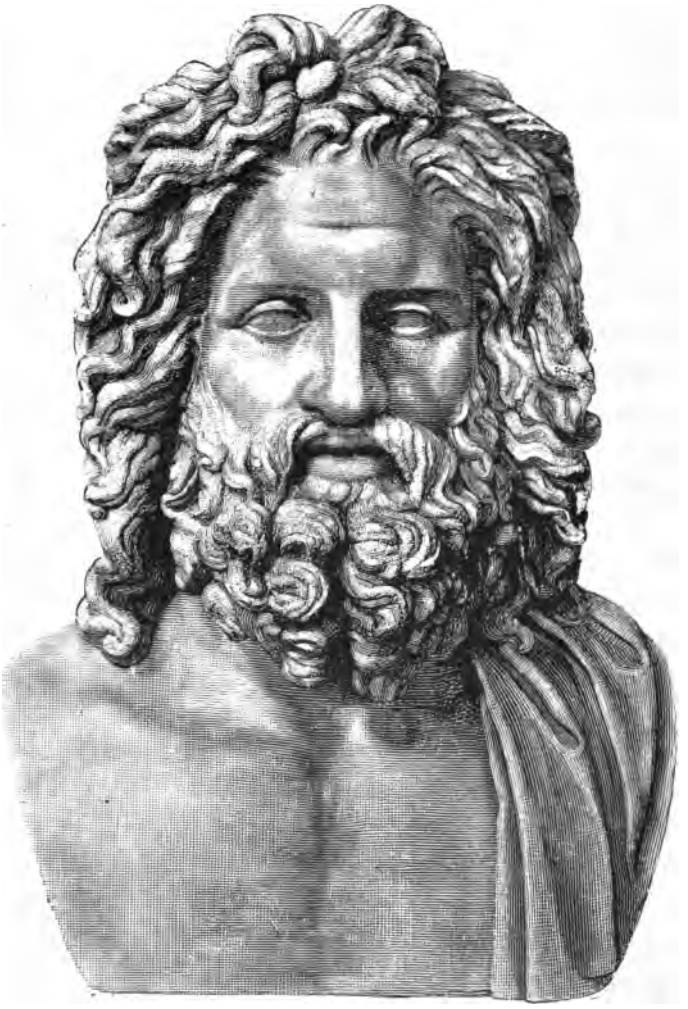

134. **Zevs, hellenernas högste gud.** Marmormask, funnen vid Otricoli i Italien. Kopia efter grekiskt original från 4:de årh. f. Kr.

Utan tvifvel har hellenernas förhistoriska gudsfruktan varit lika enkel som deras bröder germanernas, men när de kommo i beröring med arkipelagvärldens och Mindre Asiens af semiter och egypter påverkade föreställningar, fyllde de ut sin enkla naturreligion med en

Digitized by Google

mängd från dessa österns och söderns kulturfolk lånade myter. Bland annat upptogo de från semiterna Isjtars (Astartes), den kvinnliga kärleksgudomens, dyrkan, och det är ingen blott händelse, utan det är en riktig tanke, när hellenernas skalder om *Afrodite* — så kallade de henne — sjunga, att hon är född ur hafvet, där hon framträder hvilande på en snäcka. Detta talesätt är en symbol för den riktiga iakttagelsen, att hennes dyrkan kommit till Hellas med de sjöfarande, purpursnäckan sökande fenikerna. En annan erinran om hennes österländska ursprung ligger i hennes ofta förekommande binamn *Kypris* d. v. s. gudinnan från Kypros (ön Cypern) och *Kytereia,* gudinnan från Kytere (en af feniker och kretenser ofta besökt ö söder om Peloponnesos). Andra hufvudorter för Afrodites dyrkan voro Korintos, kusten af Karien och berget Eryx på Sicilien, allt

135. **Hera, gudadrottningen.** Romersk kopia från 2:dra årh. e. Kr. af ett grekiskt original från slutet af 5:te seklet f. Kr.

Digitized by Google

örter, som ofta berördes af sjöfarande österländingar. Afrodite blef naturligtvis såsom skönhetens gudinna ett af den grekiska konstens hufvudföremål för en allt mer fulländad afbildning, där hellenernas kvinnoideal framträdde i hela dess glans. Det härligaste till vår tid bevarade af de många mejselverk, som återgifva Afrodites drag, är måhända den 1820 på ön Melos utgräfda bild, som under namn af den meliska Afrodite (»Venus de Milo») pryder det franska nationalmuseet i Paris. Denna bild är dock af jämförelsevis sent datum (från andra årh. f. Kr.) Den i antiken mest beundrade var bildhuggaren Praxiteles' i fjärde seklet utförda tempelbild i Knidos (på en bergudde å kariska kusten), som i allmänhet blef mönstret för alla senare statyer af skönhetsidealets gudinna. Det berättas, att en från Praxiteles' hemstad, det boiotiska Tespiai, bördig flicka, vid namn Fryne, hvars rykte för skönhet var vida kändt, stått modell för denna Afroditebild. I äldsta tider framställde man gudinnan klädd, men småningom gjorde konsten henne allt mer och mer naken, och Praxiteles tog steget fullt ut, återgifvande henne fullständigt blottad, liksom stadd i begrepp att stiga i badet. Om hennes semitiska ursprung vittna flera af de sagor, som vid gudinnans tempel berättades om henne, särskildt den på Cypern hemmastadda sagan om Adonis (= Adonai, det semitiska namnet för »herren», »guden»). Adonis var enligt denna saga en skön yngling, som älskades af Afrodite. I högsommarens glödhetta såras han på en jakt af ett vildsvin (solens symbol), dör och kommer ned i underjorden, där han måste dväljas till våren, då han åter uppstår igen och förenas med den längtande kärleksgudinnan. Denna sägen härstammar

136. **Afrodite från Knidos.** Grekisk kopia efter Praxiteles' original, som härrör från 4:de årh. f. Kr.

Digitized by Google

ytterst från de österländska sägnerna om gudinnan Isjtar. Besläktad med densamma är den sköna, symboliska sagan om *Demeter* och *Persefone*, som äfven upptagit många drag ur den egyptiska Osiris- och Isislegenden. Den skönlockiga Demeter, fruktbarhetsgudinnan, som företrädesvis dyrkades af de åkerbrukande slättlandsfolken (t. ex. i Tessalien och i Attika), hade såsom en af Zevs' gemåler den väna dottern Kore eller Persefone (ordet Kore betyder helt enkelt flicka, ung mö). Den unga gudamön plockade en dag vårblommor på en gräsrik, doftande äng. När hon därvid råkade plocka en narciss, den åt dödsgudarna vigda blomman, öppnar sig plötsligt jordens djup, och *Hades*, konungen öfver den mörka underjorden, rycker Kore ur de under solen lefvandes land. Hennes moder, Demeter, gripes af oro, och gifver sig ej ens tid att äta, utan drager ut, med facklor i händerna letande efter sin försvunna dotter. Efter nio dagar får hon af *Helios* (den allt seende solens gud) veta, hvem som bortröfvat Kore. Hon skyndar nu till gudarnas konung Zevs med sin klagan

137. **Afrodite från Melos.** Marmorstod från 2:dra årh. f. Kr. Förvaras nu i Louvren i Paris.

Digitized by Google

och beder, att Hades måtte åläggas återlämna sitt rof. Zevs nekar. Demeter vredgas, fördöljer sig i Elevsis (nära intill Aten vid hafsstranden, midt emot ön Salamis) och förhindrar i kraft af sin makt som årsväxtens gudinna, all fruktbärande växtlighet från att gro. Människorna hotas med hungersnöd. Inför denna kraftåtgärd måste Zevs gifva med sig och fattar nu det beslutet, att Kore skall få dela sin vistelse mellan de lefvandes och de dödas värld: en tredjedel af året skulle hon alltid dväljas i Hades' boningar. Att fullständigt befria henne från Hades' våld var omöjligt, emedan hon hade smakat granatäpplets kärna (symbolen af befruktningen, men också af döden). Tröstad genom att dock under en del af året återfå sin dotter, öfvergifver Demeter sitt gömställe Elevsis, återvänder till olympen och gifver åter fruktbarhetens gåfva åt den hungrande jorden. Dylika sägner om nedstigandet till underjorden under vintern och uppstigandet därifrån vid vårens inbrott äro, som lätt inses, på egyptisk och österländsk grund uppvuxna, af grekernas fantasi omdiktade symboliska framställningar af naturens dödslika vinterdvala och dess uppvaknande till den solbelysta vårens och sommarens glädjefulla lif.

Denna myt, med hvilken senare äfven tanken på människans odödlighet och uppståndelse lät förbinda sig, var hufvudinnehållet i den dels öppna, dels hemliga gudstjänst, som i Elevsis firades till Demeters och Kores ära. De hemliga ceremonierna därvid äro kända under namnet elevsinska mysterier. I september hvarje år föranstaltades från Aten en festprocession till Elevsis på den s. k. heliga vägen. Deltagarne buro bl. a. sädeskärfvar (hela anordningen torde väl från början hafva haft karaktären af en skördefest). När man kommit fram till Elevsis, företogs på kvällen en fackeldans: festens deltagare sprungo i rytmiska rörelser med facklor i händerna. Detta skulle erinra om Demeters sökande vid fackelsken efter sin dotter. Så långt var festen offentlig. Men för dem, som efter förutgångna renings- och pröfningsceremonier (i februari) fått tillstånd att invigas (dessa kallades myster d. v. s. de tigande), visades inne i templet heliga symboler, som annars ingen fick skåda, och företogos symboliska handlingar. Då tysthetslöfte togs af de invigde, är åtskilligt af hvad därvid förekom obekant, men ett och annat känner man likväl. Så t. ex. fingo epopterna, som de invigde kallades (d. v. s. skådare), undergå en tids fasta och därefter räcktes dem ett slags primitiv vattengröt, såsom symbol af Demeters genom sädesodlingen visade nåd mot människorna. Utan tvifvel

Digitized by Google

var denna gröt ett tack vare religionsceremoniernas konservatism bibehållet minne af en bland de äldsta former, hvari människorna lärde sig bereda säden till föda. Vidare utgöts vatten ofvanifrån på anropan af de gudstjänstfirande, som blickade uppåt och sade *hye* (gif lifskapande regn) och därpå nedåt mot jorden, den de tillropade *kye* (tag emot det befruktande regnet i ditt modersskötе). I senare tider (från 6:te seklet f. Kr.) utvecklades de elevsinska mysterierna från att vara en blott lokal gudstjänst för Attikas folk till en mera vidsträckt nationell och med stor apparat utrustad fest, dit myster anlände från alla landsändar, där helleniskt tungomål talades. I dessa senare tider blef odödlighetstanken allt mer förhärskande vid mysterierna, och äfven Dionysos dyrkades där som odödlighetsgud under namnet Iakkos. De invigde fördes genom mörka rum och fingo skåda syner, som föreställde underjorden, samt fingo slutligen under hierofantens (öfversteprästens) ledning veta, hvilka vägar de skulle gå, hvilka formler och ceremonier de hade att iakttaga för att hamna i Elysion, de saligas ängd. Tillsammans med Demeter och Kore dyrkades i Elevsis äfven en såsom yngling tänkt gud eller heros, benämnd Triptolemos. Han framställes såsom åkerbrukets förste utbredare i världen. Af Demeter försedd med sädeskorn och redskap drager han ut i världen på en af ormar framdrifven vagn och lär människorna åkerbruk och ett ordnadt lefnadssätt. Att en ordnad kultur följde med åkerbruket, däraf hade man tidigt en känsla, och till åkerbruksgudarnes ära firades därför äfven den s. k. *tesmoforie-*

138. **Pallas Atene.** En år 1880 i Aten funnen marmorstatyett, som med säkerhet kan sägas vara en kopia i miniatyr af den berömda guldelfenbenstatyn af Atene, som Feidias i 5:te seklet utförde för gudinnans tempel på borgen i Aten. Nationalmuseet i Aten.

Digitized by Google

festen, den lagbundna ordningens högtid. Likartad med Demeter till naturbetydelsen var ursprungligen den på Peloponnesos af gammalt dyrkade fruktbarhets- och dödsgudinnan *Artemis*, sedermera uppfattad såsom jaktens ungdomliga gudinna och den bågskjutande guden Apollons jungfruliga syster. Denne gud var väl från början solens och dagsljusets symbol, liksom systern var månens och nattens (se vidare sid. 382), men annars hette solguden Helios och mångudinnan Selene.

139. **Pallas Atene.** En s. k. gemma (utskuren sten), utförd ungefär vid tiden för Kristi födelse, men afbildande hufvudet på den stora tempelbilden i Atens Partenon. Stenen förvaras i Wien. Den är i reproduktionen dubbelt förstorad.

En annan sedan urgammal tid dyrkad kvinnlig gudomlighet var Atene eller Pallas, ofta benämnd med båda namnen *Pallas Atene*. Hon var i allmänhet städernas, särskildt de ioniska städernas hufvudgudomlighet. Hon tänkes vara Zevs' dotter, och en symbolisk myt visste berätta om hennes öfvernaturliga födelse ur dundergudens hufvud: han hade en dag känt sig tung i hufvudet, och eldguden *Hefaistos*, de olympiskes handtverksmästare, hade med sin hammare slagit ett hål i hans hjässa, hvarur Atene som en fullrustad sköldmö trädt fram i dagljuset. Hon uppfattas i förstone som en stridsgudinna: på hufvudet bär hon en krigares hjälm, i högra handen håller hon vanligen den höga lansen »med hvilken hon kufvar männens leder» (Odysséns uttryck), och med den vänstra stöder hon sig mot skölden; på bröstet bär hon en gethudsbrynja med det mytiska vidundret Medusas afhuggna hufvud

Digitized by Google

som bröstprydnad. Redan i den homeriska tidsåldern tänkes hon dock äfven vara de kloka rådslagens gudomlighet, och såsom Atens stadsgudinna blef hon sedermera i kraft af denna stads växande anseende såsom visdomens och konstens högsäte betraktad såsom den andliga och fredliga kulturens vårdarinna. Liksom tanken födes i hufvudet, så träder tankens gudinna fram ur Zevs hufvud, detta är den mening, som en senare tid kan inlägga i myten om Atenes födelse.

I äldsta tider var hennes bild, liksom andra gudabilder, af trä, och hvart 4:de år gick en högtidlig procession af stadens förnämsta kvinnor upp till hennes tempel för att iföra den en för hvarje år förnyad konstrikt arbetad klädning (peplos), ett bruk som bibehölls äfven sedan bildens material och utseende äfven dräkten förutan förbättrats.

140. **Öfverstycket af Praxiteles' Hermesstaty i Olympia.** Förvaras i ett nyss uppfördt museum på själfva utgräfningsplatsen.

Af öfriga olympiska gudar är *Hermes* den, hvars betydelse är vidsträcktast. Han är i de homeriska dikterna Zevs' och de andra gudarnes budbärare, som med vingade sandaler (vindgud) flyger öfver haf och land, tillkännagifvande för dem det vederbör de odödliges vilja. Han kommer på detta sätt i beröring med snart sagdt alla former af mänsklig verksamhet: såsom budbärare har han ordet i sin makt och är därför talekonstens gud, såsom snabb färdeman är han de vägfarandes beskyddare, till hvilken handelsmän, till och med sjöröfvare och tjufvar, bedja om framgång i sin näring. Allsköns uppfinningar tillskrifvas honom, bl. a. idrottkonsternas och lyrans (hvilken han förfärdigade af ett sköld-

Digitized by Google

paddskal och skänkte till sin broder Apollon). Slutligen är han ock en dödsgud, i det han är den, som ledsagar de aflidnas själar till skuggornas rike. År 1877 återfanns af tyska arkeologer vid gräfningar i Olympia den berömda Hermesstod, som Praxiteles i fjärde seklet utfört för ett af templen vid denna hellenernas förnämsta idrottsplats. Till det yttre lik Hermes är hans broder, den nyssnämnde *Apollon,* det materiella så väl som det andliga ljusets, den ädlare kulturens gud, i hvars tjänst bl. a. skalder och sångare stå. Såsom allskådare (solgud) ser han äfven kommande tiders för de dödlige dolda skiften, och till hans hufvudtempel i Delfi på Parnassosbergets sluttning vallfärdar hög och låg för att söka svar på framtidens gåtor. Delfis orakelort var en gammal helgedom: den omtalas redan i Iliaden, och vi erinra oss från den lydiska historien, huru lydernas konungar kände dess rykte och sände skänker och sändemän dit. I Delfi, som också kallades Pyto (»frågeorten», den plats, där man spörjer guden), ombesörjdes orakeltjänsten af en prästinna benämnd Pytia. Efter att hafva druckit ur en helig källa och tuggat blad af Apollons heliga träd, lagern, satte hon sig på en trefot, som var ställd öfver en håla under tempelgolfvet. Man ansåg, att de dunster, som uppstego ur detta hål, gåfvo henne gudomliga ingifvelser. Säkert är, att hon nu genom den förberedelse, med hvilken hon gått till orakelplatsen, försatt sig i ett abnormt tillstånd, som utsatte henne för ett slags rusliknande dvala genom de osunda dunsterna från jorden. I denna dvala uttalade hon obegripliga eller halfförstådda ord, som af prästerna upptecknades och så att säga redigerades, vanligen på hexameter. Guden ansågs tala genom den söfda Pytians mun. Apollons tempel i Delfi, hvars betydande lämningar fransmännen nyss hafva utgräft, var medelpunkten för en mångskiftande gudstjänst, i hvilken gudens egenskaper och gärningar förhärligas med strängaspel och sång, från 6:te seklet äfven med festliga idrottslekar, de s. k. pytiska lekarne. Hufvudinnehållet i de hymner, som afsjöngos, var berättelsen om Apollons strid med ormen Pyton, som i urminnes tider skulle bebott Delfi och senare blef en sinnebild för mörkrets makt.

Apollon är en mäktig gud. Med sina från fjärran ofelbart träffande pilar hämnas han på de dödlige, om de ringakta hans välde och hjälper sina trogna ur faror och nöd. Han kallas därför »frälsaren ifrån ondo» eller helt enkelt »frälsaren», och läkedomskonsten är af honom, liksom ock läkedomsguden *Asklepios* gäller för att vara

Digitized by Google

141. **Apollon**. (Vatikanen, Rom). Antik kopia i marmor efter ett original i brons från 4:de seklet f. Kr. Utgräfd på 1400:talet i närheten af Rom. Kallas »Apollo di Belvedere», emedan den uppställdes i den del af de påfliga gallerierna i Vatikanen, som fordom bar namnet Belvedere (d. v. s den vackra utsiktsplatsen). Man har menat, att guden ursprungligen haft en båge i handen och en lagerkvist i den andra, således symbolerna af sin förskräckande såväl som sin fredliga karaktär. Troligen har dock den högra, i nyare tid orätt restaurerade handen lagt en pil på den spända strängen. En orm (se sid. 382) slingrar sig uppför trädstammen.

Digitized by Google

hans son. I den olympiska gudakretsen är Apollon en son af Zevs och Leto (Latona); såsom hans födelseort ansågs berget Kyntos på den lilla ön Delos, där redan mycket tidigt en frejdad Apollonhelgedom fanns. Två andra söner af Zevs äro de ursprungligen ogrekiska, från andra folks gudadyrkan inkomna *Ares*, stridsguden, samt *Dionysos*, drufvans och den lätta berusningens gud, till hvilken vi längre fram återkomma. Såsom himmelsguden Zevs' broder framställes jämte Hades, underjordens behärskare, äfven *Poseidon*, hafvets gud. Han afbildas med ett utseende, som påminner om Zevs, och bär i handen en treudd, ett slags fiskarharpun. Enär vattnet ansågs uppbära och omgifva jorden, kallas han »jordbäraren», »jordfamnaren», och, emedan jordbäfningar troddes föranledda af underjordiska vattenrörelser, »jordskakaren». Åt Poseidon offrades helsvarta oxar och i senare tid hästar.

En af de med tiden mest populäre gudarne var den nyssnämnde Dionysos. I de homeriska dikterna är han endast flyktigt nämnd, och det vill synas, som hade han på den tid, då dessa författades, icke ännu vunnit fullt burskap i den helleniska religionen. Säkert är också, att hans dyrkan, sådan vi från klassisk tid känna den, inkom senare än de öfriga gudarnes. Den betraktades länge såsom en främmande gudstjänst, och från en mängd olika håll äro sägner bevarade om det motstånd, hvarmed man mötte denna till Hellas närmast från Trakien men ytterst från Asien kommande, med vilda orgier förenade gudstjänst. Lykurgos, en trakisk konung, fördref, berättar redan Iliaden (VI, 136), de nymfer, som vårdade den späde Dionysos, men den öfvermodige straffades, säger sagan, på det sätt, att Zevs beröfvade honom hans ögons ljus och förkortade hans lefnads dagar. I Tebe berättades en liknande saga om Pentevs. Denne, en konung i Tebe, dess grundläggare Kadmos' son, förbjöd kvinnorna att deltaga i de dionysiska orgierna, men blef till straff härför, då han inträngde i en krets af yrande backanter på bergåsen Kitairon vid Tebe, söndersliten af orgiefirande kvinnor, däribland hans egen moder, hvars syn förvändes af Dionysos, så att hon i Pentevs tyckte sig se ett djur. En annan saga af samma art är den om Minyas' döttrar. Ej långt från Tebe, likaledes i Boiotien, fanns en urgammal, redan i mykenisk tid betydande stad Orkomenos. Dess konung Minyas' döttrar, lyssna ej till den dionysiska kallelsen, som öfver allt, där guden drog fram, i främsta rummet vände sig till kvinnorna. De stannade i stället vid sina husliga sysslor och föraktade den nye guden.

Digitized by Google

142. Dionysos (Bacchus). Marmorstatyett funnen 1894 vid utgräfningarna i Pompeji.

Digitized by Google

Dionysos hämnades genom att uppenbara sig för dem i allehanda hemska skepnader, hvaraf de till sist blefvo vansinniga. Sagan slutar med att de förvandlades till fladdermöss. Den asiatiske Dionysos var sålunda en orgiernas och ekstasens gud. Först längre fram började han uppfattas som den måttfulla lifsglädjens symbol, medan hans fosterfader Silenos, som i konsten framställes såsom en gammal drucken gubbe, representerar det egentliga fylleriet. Under den förfiningsprocess, som de gamla myterna med en stigande kultur undergingo, förädlades äfven Dionysreligionen. Dionysos sammanställdes med Orfevs, som med sin sång betvang själfva underjorden, och blef så till sist en odölighetsgud. Den ursprunglige, grekiske Dionysos var en med enkla skördefester firad växtlighetsgud.

143. **Pentevs söndersliten af backanter.** Pompejansk väggmålning (efter grekiska förebilder) funnen i ett år 1894 utgräfdt hus.

För öfrigt tänkte man sig hela naturen full af halfgudomliga väsen. I skogarna regerade skogsguden *Pan*, omgifven af yra *satyrer*, hvilkas svansar och spetsiga öron angåfvo ett mellanting mellan djur och människa. Dessa satyrer ansågos också vara Dionysos' följeslagare tillika med de kvinnliga vildt kringsvärmande *mainaderna* eller backanterna. Källorna, liksom bergen och träden, hade sina *nymfer*, och sjön sina *nereider*, hafsguden Nerevs' döttrar. Afrodite omgifves af en mängd symboliska biväsen, Potos (Längtan), Himeros (Trånad) m. fl., af hvilka den vingade gossen *Eros* (Kärlek) med tiden blir den förnämste. Bland de viktigaste af dylika halfgudomligheter måste man vidare räkna *muserna*. Ursprungligen måhända en källnymf hade mu-

Digitized by Google

san redan i den homeriska tiden öfvergått till att anses såsom diktkonstens och musikens Zevsborna gudinna. »Sångmö, dotter af Zevs», så anropar Odysséns diktare sin inspirationsgifverska. Längre fram kommo vissa af muserna äfven att beteckna andra konster och t. o. m. vetenskaper. I den förut omförmälda boiotiska staden Tespiai vid foten af berget Helikon, där musernas dyrkan var särskildt hemma, utförde Praxiteles en sedermera vida berömd bronsgrupp af de till antalet nio muserna. Denna grupp fördes senare till Rom och föranledde där flera efterbildningar. Troligen är den staty, som å sid. 389 återgifves, en sådan och kan därför ge oss en föreställning om sorgespelets gudinna, *Melpomene*, sådan hon framställdes i fjärde seklet.

144. **Svärmande mänad i Dionysoståget.** Relief från 5:te seklet f. Kr., funnen 1875 på eskvilinska kullen i Rom. Förvaras i kapitolinska museet.

En annan grupp af kvinnliga halfgudomligheter äro *kariterna*, hvilka i den homeriska dikten omtalas såsom skönhetens och behagets symboler. Årstiderna symboliserades af de s. k. *horerna*, hvilka hos Homeros öppna och tillsluta himmelens portar, t. ex. när solens vagn skall köra upp eller ned.

Föreställningen torde vara en sinnebild af molnen, som liksom portar tillsluta eller åter öppna himmelen. Såsom horernas moder gällde *Temis*, ordningens och lagarnas väktarinna. Före solen visar sig på morgonen »den rosenfingrade» *Eos* (morgonrodnaden), om

Digitized by Google

hvilken den sägen gick, att hon förälskat sig i en underbart skön människoson, Titonos, som visserligen genom gudarnas bifall fick blifva hennes gemål och varda odödlig, men för hvilken den tanklösa gudamön glömde att utbedja den eviga ungdomens gåfva, gudarnas särskilda förmån, och som därför får släpa fram ett aldrig slocknande lif som en skröplig gubbe, sin evigt ungdomsfagra gemål till mycken förtret.

145. **Artemis såsom jaktlifvets gudinna med koger och villebråd.** Romersk kopia efter grekiskt original från 4:de seklet f. Kr. Louvren, Paris,

Gudarna voro icke allsmäktiga. Icke ens Zevs får sätta sig öfver hvad *moiran,* den outforskade naturlagen, ödet, bestämt. Längre fram tänkte man sig flera moirer. En af dem var *Tyke*, den lyckliga slumpens gudom (hvilken romarne kallade Fortuna), en annan var *Nemesis*, sinnebilden af den rättvisa vedergällningens lag.

Till gudarne offrades både blodiga och oblodiga offer. I nöd och farlighet bad man till dem och utlofvade skänker till deras helge-

Digitized by Google

146. **Melpomene, en af muserna (sorgespelets sångmö).** En utanför Rom 1774 utgräfd marmorstaty, som torde vara en efterbildning efter ett original af Praxiteles (således från 4:de seklet f. Kr.). Förvaras nu i Vatikanen. En ungefär samtidigt funnen, så godt som fullkomligt lika bild förvärfvades af Gustaf III och finnes i vårt nationalmuseum.

domar, om man blefve räddad. Sådana löften var det en hederssak att uppfylla. Templen voro därför rika på s. k. votivtaflor, minnestaflor af nödställda, som hulpits. Äfven å en hel stats vägnar kunde dylika löften ges. Atenarne lofvade vid det stora perserkrigets utbrott

Digitized by Google

att offra så många getter, som de i kriget lyckades döda fiender. Årligen offrades därefter hundratals getter. Och, säger Xenofon, som skref nära ett århundrade efteråt, ännu på hans tid höll man på med att afbetala denna gudagärd. Så många fiender hade man dödat. Ett mycket stort offer, där många djur dödades, kallades *hekatomb,* som egentligen betyder ett offer af 100 oxar. Gudarne troddes, liksom i österlandet, hafva sin lust åt lukten af det offrade. När vin dracks vid fester, utgöt man först några droppar ur bägaren, såsom ett offer. De dödes skuggor troddes njuta af blod och af sådant komma till ett slags kraftigare skenlif. Ytterst noga var man med att de döde vederbörligen efter öflig ceremoni kommo till ro i sina grafvar. Deras lik brändes vanligen. (I den mykeniska tiden jordades de däremot obrända). Från Egypten fick man med tiden föreställningarna om en dom öfver de döda i underjorden, och den vise Minos, den halfmytiske Kretakonungen, sades sitta till doms jämte två andra domare. Men redan i den homeriska tidsåldern vet man om underjordiska straff. Argoshärskaren *Danaos' döttrar,* som mördat sina makar, voro dömda till att utan rast och ro ösa vatten i ett kar med en mängd hål i bottnen, *Sisyfos,* en korintisk tyrann, att vältra ett tungt stenblock uppför ett berg, från hvars topp det, knappast uppkommet, alltid rullade ned för att bereda den olycklige samma arbete på nytt. I denna sägen har måhända det under hårda byggnadsarbeten på det höga Korintosberget suckande folket hämnats på tyrannen. De väldiga forntidsborgarne, hvilkas kolos-

147. **Silenos, rusets gud.** Grekisk marmorstaty, troligen från 2:dra seklet f. Kr. Louvren, Paris.

Digitized by Google

sala stenblock vi beundra, uppkalla för vår inre syn förtryckta arbetarskaror, hvilkas kritiska tungor ännu tala i sagornas dunkelspråk. Och i myten om kungadöttrarna, som fingo bära vatten i evighet, hämnas de förtryckta slafvinnor, som dagarna i ända fingo gå tunga steg och bära vattenämbar till borgarna, där sysslolösa tyranndöttrar behandlade dem öfvermodigt. De fattiges harm öfver tyrannernas kräsliga lif med läckra måltider, från hvilka de själfva voro uteslutna, har gifvit sig luft i sagan om Tantalos. *Tantalos,* en konung af samma tragiska ätt, som gaf lifvet åt Agamamnon, var dömd till evig hunger, fast fruktrika grenar hänga öfver hans hufvud, och evig törst, fastän han står i vattnet intill hakan.

Sådana straff öfver svåra brottslingar låter Odysséns, visserligen ej till den ursprungliga kärnan hörande men dock före år 700 färdiga »sång om dödsriket» den vidtfarande hjälten skåda, då äfven ett besök i skuggornas värld varder honom bland hans många äfventyr beskärdt. De, som redligen lefvat, få visserligen ro och smärtefrihet i underjorden, men enligt den ioniske sångarens uppfattning, hvilken, att döma af liknande antydningar hos andra diktare af samma stam (t. ex. Mimnermos), torde varit hela den äldre ioniska kulturvärldens, är äfven de ädles och tappres lott efter döden glädjelös i jämförelse med lifvet under solen. Akillevs, som dock är konung äfven bland skuggorna, klagar för Odyssevs öfver sin lott och önskar sig vara träl hos en fattig man på jorden, hellre än att själf en skugga vara härskare öfver akaiska skuggor.

Djupt nere i mörkrets värld ligga i ett starkt fängelse *titanerna*, ett släkte af jättelika urtidsvidunder, som före de olympiska gudarnas tid behärskat världen men störtats af Zevs och hans bröder, när dessa delade världen (då Zevs fick himmelen, Poseidon hafvet och Hades jorden). Äfven *giganterna*, ett annat jättesläkte, som alstrades af Gaia, jordgudinnan, efter titanernas fall och försökte storma olympen samt störta gudarne, äro smidda i bojor och lagda under vulkanerna. När de vända sig, uppstå jordbäfningar, och när de pusta och sucka, sänder vulkanen ut rök och gnistor mot himmelen.

Den visaste af titanerna var *Prometevs* (förmodligen från början en eldgud). Han hade, af hat mot Zevs, lärt människorna eldens bruk och därigenom beröfvat gudarne ett af deras företräden, som de ej unnade de dödlige. Prometevs stal i hemlighet eldgnistan vid solvagnen och gömde den i en torr växt, medan han gick ned till män-

Digitized by Google

niskornas värld. Han straffades af Zevs genom att smidas i bojor vid en ödslig klippa (af somliga sagor lokaliserad i Kaukasien), där en gam eller örn hackar på hans lefver. (Denna Prometevsmyt lefver upp hos våra förfäder i en del af Lokesagan). Äfven på människorna, som mottagit den förbjudna gåfvan, hämnades Zevs. Han skapade en skön kvinna, Pandora, hvilken sändes till Prometevs' oförståndige broder Epimetevs med ett fat, tillslutet af ett lock. Epimetevs öppnade locket, och ut flögo öfver världen allahanda sjukdomar och sinneskval, som allt sedan den tiden plåga de förut lyckliga människorna. Det är icke svårt att i denna märkliga sägen se den grekiska motsvarigheten till semiternas syndafallsmyt. Ett mot Gud fientligt väsen lär människan att genom frukten af kunskapens träd förvärfva det högre vetandets gudomliga företrädesrätt; straffet blir, att Gud sänder sjukdomar och död i världen. Genom en kvinna förmedlades i båda fallen världsolyckan. Ännu tydligare är likheten mellan syndaflodsmyten från Babylon och den motsvarande flodsagan hos hellenerna. En människofamilj räddas äfven här: *Deukalion* och *Pyrra*.

Dessa gudasagor hafva genom seklerna, långt in i nyare tid, utgjort en allmän kulturegendom, som litteraturen och konsten flitigt brukat, och som det därför äfven för uppfattningen af mycket i den modärna odlingen är af vikt att tillägna sig. Hufvudsumman är, som vi sett, till finnandes i de homeriska dikterna, och genom dem blefvo just ionernas gudar och gudasägner allmänt vedertagna öfver hela Hellas, under det andra lokalgudar blefvo förgätna: Iliaden och Odyssén blefvo, hvad vi ofvan kallat dem, en hellenernas bibel. Kompletterande sluter sig därtill den omkr. 700 diktande boiotern *Hesiodos*, som i motsats mot de förnäme diktarne af homersångerna är en demokratisk bondeskald. (Bland annat besjunger han de boiotiska böndernas åkerbruksarbete). I åtskilligt afviker han väl från den homeriska traditionen, men i det hela är hans religion likartad, och han redogör i detalj för gudarnas släkt och härkomst.

Gudarnas tempel voro vanligen af rektangulär form med åtminstone ett par pelare på gafvelsidan, där ingången var. Redan i 7:de seklet började man bygga praktfulla tempel med pelarhallar på alla sidor, och ju mer kulturen skred framåt, desto glansfullare blefvo templen, i hvilka tidens byggmästare utvecklade sin yppersta konst. De äldsta templen voro af trä (liksom de äldsta gudabilderna), och när man började att bygga af sten, efterbildade man noggrannt träbyggnadens for

Digitized by Google

mer, så att t. ex. bjälklag och dylikt utfördes i stenmaterialet, där det icke behöfdes utan blott blef en dekoration. I det trekantiga fältet öfver gafvelväggarne blef det brukligt att uppställa bildhuggerier, föreställande någon myt om den gud, som dyrkades i templet.

* *

*

Så långt om gudarne. Till de andliga arfvedelar, som från Hellas' äldsta kulturperiod gingo till eftervärlden och bildade stoff för sång och saga, såväl som för den bildande konstens framställningar, hörde äfven en mängd sägner om heroer, d. v. s. söner af gudar och människobarn eller annars förgudade forntidshjältar. Hvarje ort hade sina särskilda lokalheroer. Men somliga af dem växte ut till att blifva panhelleniska eller för alla hellener gemensamma hjältar. Dit hörde framför allt den trojanska sagokretsens här ofvan omtalade hufvudpersoner, sådana som Agamemnon och Menelaos, Odyssevs m. fl.

Näst sagan om Troja torde *sagan om Argofararne* vara den mest berömda och oftast berättade af hellenernas fornsägner. Äfven den är af ioniskt ursprung och torde hugfästa minnet af de äfventyrliga sjöfärder, som voro inledningen till Svarta hafvets kolonisation, ehuru den är uppblandad med sagor, som förskrifva sig från långfärder äfven i västerled. Den innehåller, i korthet sagdt, följande.

I landet Kolkis, fjärran vid Svarta hafvets aflägsnaste stränder, härskade flera mansåldrar före trojanska krigets tid en mäktig konung, hvars gyllene skatter symboliseras under bilden af ett vädursskinn af guld, som bevakades af ett farligt vidunder. I den helleniska staden Iolkos hade härskaren Aison aflidit och efterlämnat två söner, Pelias och Iason. Den förre hade bemäktigat sig styrelsen. Iason, som var den dugligaste och som brodern fruktade, skickades af denne ut till hafs med den farliga uppgiften, att hämta det gyllene skinnet. Han byggde sig då af heligt ekträ från Dodona det underbara fartyget Argo. Femtio utvalda heroer medföljde på färden. Sagan har i Argofararnes led inpassat nästan alla ryktbarare hjältar, som hellenernas fornsägner visste omtala. Där funnos bl. a. den argiviske Herakles och Tesevs från Aten, Pelevs, de bägge spartanska tvillingheroerna Kastor och Polydevkes samt den trakiske sångardrotten Orfevs.

Liksom den redan förut omtalade Tesevs, då han mötte farligheterna på Kreta, öfvervann dem, tack vare den kärlek han ingifvit

Digitized by Google

konungadottern Ariadne, så vann äfven Iason sitt mål genom en kvinna, den kolkiska kungamön Medeia. Hon var trollkunnig, och genom hennes anvisningar lyckades Iason utföra alla de för vanliga människor omöjliga prof, som konungen i Kolkis förelade honom. Dit hörde t. ex. att upplöja en åker med två eldsprutande och kopparklöfvade tjurar. Slutligen söfver han med en trolldryck draken, som vaktar guldskinnet, tager den eftersökta skatten och flyr med Medeia ombord på sitt skepp. Då man förstår, att förföljelse väntar dem på den vanliga vägen, taga de en vidlyftig omväg, som ger sagan anledning att förtälja om okända nordländers under. De segla ur Svarta hafvet mot norr och komma genom floden Fasis till världshafvet, Okeanos, med hvars jordomgifvande vatten sagan låter dem göra den väldiga färd, som i historisk tid först Nordenskiölds Vega färdades. Genom Nilen komma de slutligen efter Asiens kringsegling in i Medelhafvet. Sagan om Medeia är vidare utsmyckad och har gifvit anledning till talrika framställningar i diktens och bildernas värld.

148. **Herakles dödar ormarne.** Väggmålning (efter grekiska förebilder) i ett pompejanskt hus, upptäckt 1894.

En annan saga, af argiviskt ursprung, är den om *Herakles*, den jättestarke folkhjälten, för hvilken ingen börda var för tung. Redan i vaggan dödar han två ormar, som Hera sändt att döda den oäkta sonen af Zevs. Han rifver i sär ett lejon, liksom israeliternas Simson, han kämpar mot allehanda vidunder, hämtar gyllene äpplen i hesperidernas underbara trädgård längst i väster och nedstiger slutligen till Hades efter den trekäftade hunden Kerberos, som vaktar underjordens portar. Antalet tolf, som är talet på hans storverk, samt arten af desamma (observera hans vandring mot väster och nedstigande i skuggvärlden samt uppstigande därifrån) gör det sannolikt,

Digitized by Google

att Herakles egentligen är att betrakta såsom en solgud, antagligen en öfverflyttning på grekisk mark af den fenikiske solguden Melkart.

Från Trakien stammar sagan om *Orfevs*, som senare sagor göra till en son af sångmön Kalliope. Han ägde tonernas gåfva i så underbar grad, att han fick vilddjuren att vekna och själfva träden att följa sig. När hans maka Eurydike dött, går han ned till dödsriket och väcker äfven där en sådan tjusning, att han får tillåtelse att återfå Eurydike; han skulle blott icke se på henne förr än han kommit upp i de lefvandes land. Orfevs och Eurydike vandra de mörka stigarne upp mot jorden, men när dunklet just börjar skingras och målet är nära, glömmer han sig, gripes af längtan att se sin kära, vänder sig om och förlorar henne för alltid.

149. **Herakles, trött efter sina arbeten.** Marmorkopia efter ett bronsoriginal af Lysippos (4:de seklet), utförd af Glykon från Aten (omkr. 100 f. Kr.). Neapels museum.

Andra heroer voro den väldige jägaren *Meleagros*, den mot vidundret Medusa kämpande *Persevs* och den af ödet hårdt pröfvade *Oidipus* från Tebe, hvilken ovetande dödar sin fader och äktar sin moder, för att, då han upptäcker hvad han gjort, förtviflad stinga ut sina ögon och, vårdad af sin trogna dotter *Antigone*, gå i landsflykt.

Digitized by Google

6. Utvandrings- och kolonisationstidehvarfvet.

Efter den första vikingastormen fortsatte hellenerna sitt rörliga lif på hafvet under mera ordnade och fredliga förhållanden. Efter invandringens tidehvarf följde utvandringens. De grekiska fjälldalarna voro små, och den raskt ökade folkmängden trängdes, så att tid efter annan samhällena fattade formliga beslut att sända så och så många till främmande kuster, där de skulle grunda en koloni. Den dag, då kolonisterna afsändes, var en högtidsdag, med offer till gudarna, med sång och strängaspel. I smyckad skrud seglade farkosterna af under ledning af någon ansedd man, som blifvit utsedd till företagets ledare. Gudabilder från fädernehemmet medtogos och uppställdes i tempel, som byggdes efter mönstret af fädernestadens; gator och stadsdelar, ja stundom hela staden uppkallades med de kända och kära namnen från hemmet, och förbindelsen mellan moder- och dotterstaden upprätthölls, ehuru i regeln utan något politiskt afhängighetsförhållande. Icke alltid likväl gick utvandringen så fredligt till, som nu skildrats. Ganska ofta blef den en följd af förbittrade strider mellan folkklasserna. Den tappande parten, vare sig det nu var en fåtalig öfverklass eller en grupp af den mångtaliga underklassen, drog ut i fjärran för att komma ifrån obehagen där hemma. Slutligen verkade helt naturligt äfven indoeuropeernas medfödda vandringslust och ungdomens vanliga äfventyrshåg.

Sak samma af hvilken anledning, allt nog, Medelhafvets och Svarta hafvets alla kuster blefvo inom några seklers lopp kantade med helleniska kolonier, och vid pass 600 f. Kr. artar sig redan Medelhafvet till att blifva ett helleniskt haf, liksom det ett halft årtusen senare var ett romerskt. Cicero använder på tal om dessa öfver alla medelhafskuster utbredda grekiska kolonier den målande bilden af en bård af ädlare tyg fastsatt på barbarernas länder såsom det simplare tyget. Dessa nya klutar på gammalt kläde refvo nog mångenstädes sönder det gamla tyget, men det är dock betecknande för grekernas i motsats mot romarnes föga utvecklade förmåga af statsbildningar i stor stil, att det dock genom hela antiken förblef bårder och klutar; någon hel väfnad af kontinentala länder lyckades grekerna aldrig skapa. Men så var också deras intresse handelsfolkets, och handelns vägar voro dessa tider det samma som hafvets. Så länge de inre länderna voro

Digitized by Google

obygder utan vägar, kunde inga kontinentala eröfringar äga rum; på sin höjd framträngde man ett stycke uppför de stora floderna. Men romarne blef det, som för sina eröfrande härars räkning skulle bygga dessa väldiga, tidstrotsande landsvägar, som alla buro till Rom.

Svarta hafvets kuster koloniserades hufvudsakligen från Miletos, som växte upp till att blifva den förnämsta handelsstaden i Mindre Asien. Naturligtvis koloniserades först sydkusten. Städerna *Sinope*

150. **Ruinerna af Efesos.** Utgräfvas för närvarande af österrikiska arkeologer.

och *Trapezus* uppstodo i 7:de seklet, och ungefär samtidigt eller kanske något förr *Kyzikos* vid Propontis (antikens namn på Marmarasjön). I sjunde seklet började nordkusten intagas. Sedan öfverallt på Svarta hafvets kuster grekiska städer börjat erbjuda gästvänliga hamnar för det handelsidkande Hellas, fick det förut i sagan illa beryktade farvattnet namnet *Pontos evxeinos* (det gästvänliga hafvet). Bland de f. ö. nästan uteslutande ioniska kolonierna märkas, som ett vittnesbörd om dorernas växande makt, några doriska nybyggen (anlagda från Megara), däribland det sedermera så betydande *Byzantion* på den europeiska och

NEW YORK PUBLIC LIBRARY
125th Street Branch
224 EAST 125TH STREET
CIRCULATION DEPARTMENT

Digitized by Google

Kalkadon (af ionerna kallad *Kalkedon)* på den asiatiska sidan om Bosporen. Men ionerna hade dock som kolonisationsfolk det afgjorda försteget. Icke nog med att de behärskade Svarta hafvet och med talrika nybyggen besatte de makedoniska och trakiska stränderna; det var äfven de, som bebyggde det egyptiska *Naukratis*.

När ionerna på Mindre Asiens kust funno förhållandena under Lydiens ok försämras och konkurrensen på de östra farvattnen för stark mellan de olika handelscentrerna, började de se sig om efter nya koloniområden. Och med den på Svarta hafvet redan uppöfvade förmågan af långfärder mötte det inga svårigheter för dem att utsträcka resorna bortom de områden, som förut voro upptagna af grekiska nybyggen. Ett ioniskt utvandringsområde bildar sig omkring 600 vid västra medelhafvets kuster. Utgångspunkten och hufvudorten blef här den från Fokaia grundade kolonien *Massalia* (äfven skrifvet Massilia, nu Marseille). I öster och väster kring detta handelscentrum växte nybyggen upp på de liguriska kusterna såväl som på de iberiska. Och på Sicilien funnos redan förut doriska kolonier. Dit hörde *Syrakusai* grundadt af korinter år 734 f. Kr. Från den doriska ön Rodos grundades omkr. 690 *Gela,* som i sin tur 100 år senare grundade Akragas (lat. Agrigentum, nu Girgenti). Spartanerna grundade Taras *(Tarentum)* på Italiens strand. Södra Italiens kuster fingo så talrika grekiska nybyggen, att hela denna del af Italien från 5:te seklet fick namnet Stor-Grekland (hufvudorter *Sybaris* och *Kroton).*

De, som koloniserade dessa trakter, voro akaier från Peloponnesos' norra del. Äldst af de grekiska kolonierna på västra kusten af Italien anses *Kyme* i Campanien vara, hvilket grundades i 8:de seklet. Härifrån idkades betydande handel på Tyrrenska hafvet och med de italiska stammarna inne i landet. Från Kyme grundades kolonien *Neapolis* (d. v. s. den nya staden, »Nystad», nu Napoli).

I den mån dessa grekiska städer vunno folkmängd och inflytande samt började med nedärfd handelstalang göra förutvarande sjöfarare i västerns farvatten marknaden stridig, uppstodo i sjätte århundradet många förvecklingar dels med det mäktiga etruskiska folket, som då var mellersta Italiens behärskare, dels med det nyfenikiska sjövälde, som hade sin hufvudort i Kartago på Afrikas kust. Etrusker och kartager (puner) funno helt naturligt den ömsesidiga fördelen kräfva ett försvarsförbund mot den för båda lika farlige konkurrenten, och under större delen af sjätte århundradet pågick en förbittrad strid mellan

Digitized by Google

etrusker och puner å ena sidan samt hellenerna å den andra. Ännu så länge ägde de båda gamla kulturfolken öfvertaget, när det gällde sjöstrider, och i ett betydande slag utanför Korsikas östkust år 532 blefvo hellenerna besegrade och ledo därigenom svårt afbräck. Men den en gång åt väster ledda utvandringsströmmen lät sig ej häraf hejda. Allt tätare besåddes Medelhafvets kuster med helleniska nybyggen, dels doriska, dels ioniska, och Kartago, som äfven såg sig hotadt till lands genom ett nyuppväxande grekiskt kolonivälde på dess östra sida vid *Kyrene* (första kolonien grundad från ön Tera omkring 630), insåg att starkare bundsförvandter än de för öfrigt redan på förfall stadda etruskerna behöfdes, om herraväldet öfver västervågorna ej skulle gå det ur handen. Kartago vänder sina blickar mot den persiska stormakten. Två jättar räcka hvarandra handen öfver det stora vattnet. Afrika och Asien förbinda sig mot det unga Europa. En världspolitik börjar skymta fram. Men härom skall närmare förtäljas i ett följande kapitel.

---

7. Lifvet i de ioniska handelsstäderna i Mindre Asien omkr. 600 f. Kr.

Vi ha redan i förbigående antydt, att den ledande kulturstaden i hellenernas värld före Aten var det ioniska *Miletos* på Mindre Asiens kust. Här var den ioniska handelns förnämsta centrum. Till denna rika storstads hamn anlände skepp från Svarta hafvets och Medelhafvets aflägsnaste farvatten, och det är icke ens omöjligt, att en och annan äfventyrlig seglare, som varit utanför Gibraltar sund och kanske skådat Britannien och det nordiska Tule, hittade vägen till den asiatiska hellenstaden. Det rika bildningsmaterial, som härigenom i bokstafligaste mening tillflöt milesierna, försummade dessa ej att göra bruk af. Skepparehistorierna adlades där till odysséer, och vanan att se och umgås med olika folkslag väckte den historiska forskarhågen. De många naturalstren från alla väderstreck eggade till studier i naturvetenskaperna, och hela det mångskiftande tankestoff, som en vaken ande under friluftslifvet vid den lifliga hamnen eller i parkerna vid de präktiga gudahusen kunde samla, gaf upphof åt en uppblomstrande filosofi. På liknande sätt, om också ej i samma grad, glänste den all-

Digitized by Google

männa kulturen i öfriga ioniska kuststäder i Mindre Asien. De förnämsta af dem voro, utom Miletos: Myus och *Priene* på kariska kusten, *Efesos,* Kolofon, Lebedos, Teos, Klazomenai och *Fokaia* på det egentliga Lydiens stränder, *Samos* och *Kios* på öarna af samma namn samt Erytrai, som stod i nära förbindelse med Kios. Dessa tolf städer bildade ett slags förbund, som dock i politiskt afseende var ganska löst och egentligen bestod i det gemensamma underhållandet af en ionisk stamhelgedom, Panionion på udden Mykale. Den stora blomstring, som dessa ioniska städer hade att glädja sig åt, har varit föremål för utläggningar af de äldre grekiska historieskrifvarne, och Herodotos förklarar saken med en hänvisning till deras klimat, som han säger vara nästan idealiskt: »Dessa ioner», säger han, »som äga del i detta Panionion, hafva fått den lyckliga lotten att bygga och bo under det skönaste luftstreck och de mildaste årstider i världen, så mycket som vi veta. Ty länderna ofvanom dem komma därutinnan icke upp mot Ionien, ej heller länderna nedanom dem, ej heller de mot östan eller de mot västan, ty antingen plågas dessa af köld och väta eller af värme och torka.»

Trots den starka materiella och andliga öfverlägsenhet, ionerna visade sig äga i jämförelse med icke blott andra folk utan äfven jämförda med helleniska stamfränder, lyckades det dem aldrig att komma till en fast politisk enhet, som kunnat gifva dem motståndskraft mot de stora eröfringslystna väldena i öster. Men det är ett genomgående drag hos forntidens handelsidkande städer, att de fråga föga efter politiken, blott de få drifva sin handel i fred. Så var det ock med fenikerna. Kom den assyriske storkonungen och ville taga skatt af Zor, eller den lydiske af Efesos, så tyckte sig de rika städerna utan större afsaknad af sin rika handelsvinst gärna kunna afstå från en i alla händelser för dem måttlig tributsumma, medan de fruktade vida mer, att, om de gjorde svårigheter, något afbräck kunde göras dem i deras handel.

Liksom den episka dikten är uppsprungen i den ioniska kustvärlden å Mindre Asien, så har äfven på samma plats den äldsta lyriken af rang framträdt. Dess äldsta form var gudahymnen och den s. k. elegien, en reflexionsdikt i ett versslag, där hvarannan vers är en hexameter och hvarannan en s. k. pentameter, efter följande mönster:

Kort är sommarens tid och kort är ungdomens blomstring
allstäds, där öfver jord solen sitt skimmer har sändt.

Digitized by Google

En synnerligen förfinad typ för de njutningslystna och förvekligade grosshandlarsönerna i dessa ioniska handelsstäder är skalden *Mimnermos*. Han växte upp i Kolofon, och hans bästa tid inföll vid pass 600 f. Kr. Han är en djupt poetisk natur, med en form, som tjusar och smeker. Innehållet i hans sånger är en veklig klagan öfver årens och njutningsförmågans snabba flykt. Ungdomslifvet i erotisk och ästetisk fröjd, förhöjd af musikens och dansens glans, är för honom det enda lif, som är värdt att lefva. »Döden är bättre än ålderdomen» säger han rent ut. Sin kärlek ägnade han åt flöjtspelerskan Nanno, hvars namn hans dikter också bära. Endast fragment finnas i behåll. Se här ett profstycke:

Säg, hvad är lif, hvad är lust, om ej Afrodite är med oss?
Lockar ej hon mig mer, hon med det gyllene hår,
lockar ej skymningens glam med kärliga gåfvor och famntag,
då vill jag dö, den dag slikt icke tjusar mig mer.
Ungdom blomstrar i glans, som vårens fägring på marken,
ynglingar, heta i blod, le mot de leende mör.
Ve oss, det kommer en dag, då ålderns rynkor oss nalkas,
kraften är stulen och slött stirrar det öga, som brann.
Okär blir man för män och flydd af de blomstrande kvinnor,
grym jag nämner den lott, ödet åt åldringen gaf.

En annan typisk representant för den veka och nervösa aiolisk-ioniska kulturen i denna aflägsna tid är den lidelsefullt erotiska diktarinnan *Sapfo*, som var samtidig med Mimnermos och först bodde i Mitylene på den aioliska ön Lesbos. Då vid denna tid häftiga sociala strider rasade mellan de besittande och besittningslösa klasserna, strider som i allmänhet slutade med nederlag för de förra och ledde till det folkvälde, som sedermera är så genomgående i de grekiska städerna, utvandrade många af den besegrade öfverklassen. Bland dessa emigranter befann sig Sapfo, som tog sin tillflykt till Sicilien. Till denna tid hör äfven den lesbiske diktaren *Alkaios*, som är den aioliska vislyrikens främste man.

En praktisk naturforskare och på samma gång en teoretisk tänkare var den omkring 600 lefvande *Tales* från Miletos. Han förutsade en solförmörkelse och ledde storartade dammbyggnader till reglering af floden Halys. En intressant företeelse är den förnäme milesiern *Hekataios*, hvilken i 6:te seklets senare hälft lifligt deltog i sin fädernestads politik men därjämte fann tid att utarbeta historiska och geografiska verk, däribland en jordbeskrifning, grundad på de långväga sjöfararnes

Digitized by Google

erfarenhet. En erinran om det rika andliga lif, som i dessa asiatiska hellenstäder vid denna tid utvecklade sig, ger redan den omständigheten, att af »de sju vise», tänkare, lagstiftare och statsmän af ovanligt anseende, alla lefvande i 7:de eller 6:te seklet f. Kr., flertalet voro asiatiska hellener (Tales från Miletos, Pittakos från Mitylene, Kleobulos från Lindos, Bias från Priene). Tyvärr är så godt som ingenting af hvad dessa visa och lärda män skrifvit eller lärt, bevaradt åt eftervärlden annorlunda än i ett och annat osäkert citat af senare författare.

---

8. Spartas första storhetstid. De doriska staterna.

Den första kända helleniska stam, som befolkade äfven Peloponnesos och utträngde eller uppgick i de förutvarande äldre innebyggarne, var, som vi sett, akaierna, förfäder till aioler och ioner.

Då de krigiska, härdiga, strängt allvarliga men råa dorerna från sina äldre boningsplatser i Nordgrekland i skilda härafdelningar trängde ned till Peloponnesos, intog en af dessa afdelningar den af bergen Taygetos och Parnon omgifna lågslätten kring floden Evrotas i Lakonien omfattande omkr. 20 kvadratmil med hufvudorten Sparta. Så långt tillbaka vi känna den spartanska staten, styrdes den af två samkonungar af olika ätter, *agiadernas* och *eurypontidernas,* af hvilka den förra säges haft akaiska anor. Häraf kan man måhända draga den slutsatsen, att den doriska eröfringen ej varit ett fullständigt underkufvande utan medfört ett sammanslående af de båda folken.

Säkert är, att när det stora vandrings- och kolonisationstidehvarfvet nalkas sitt slut, inemot år 500, vi finna en väl disciplinerad mäktig stat, Lakedaimon eller Sparta, såsom det ledande samhället på Hellas' fastland. Ionerna voro företrädesvis ett handelsfolk, de senare inkomna dorerna däremot ett krigarfolk. Tack vare en sträng disciplin, som ju har blifvit till ett ordstäf, lyckades spartanerna upprätthålla den krigiska andan under förhållandevis lång tid. Längre fram, då efter en period af politiskt förfall en återgång försöktes af patriotiska män till den gamla disciplinen, uppfanns den allt sedan dess upprepade sagan om den vise lagstiftaren *Lykurgos.* Denne Lykurgos är helt enkelt en spartansk heros eller ett slags gud, i hvarje fall en sagofigur,

Digitized by Google

och den honom tillskrifna lagstiftningen är till stor del endast befintlig i fantasien. Dock är den anda, som genomgår de s. k. lykurgiska lagarna, just den äkta spartanska, och den bild, sagan ger af den spartanska ungdomens uppfostran, torde nog i vissa afseenden motsvara det verkliga förhållandet under den tid, hvarmed vi här sysselsätta oss.

I den spartanska staten var en öfverklass skarpt afgränsad från en underklass. Underklassen bestod af trälar, heloterna, väl urspungligen ättlingar af landets af dorerna kufvade äldre landtbefolkning. En mellanställning mellan båda intog den icke trälande men dock beroende befolkningen i de orter, som omgåfvo Sparta, de s. k. perioikerna (kringbyggarne). Den härskande klassen var de doriska eröfrarnes afkomlingar. Denna öfverklass har i historien förvärfvat den sällsynta berömmelsen, att under århundranden hafva bibehållit sig lifskraftig och ofördärfvad. Medlet härtill var ett hänsynslöst urval af folkmaterialet samt en järnhård militärisk disciplin. Spartiaterna — så kallades det härskande folket — lefde i sekler såsom i ett härläger. Deras ärfda jord, som var delad i oafytterliga lotter, odlades af heloterna. Själfva lefde de för idrotts- och krigsöfningar, hvartill kommo musik och sång af sträng, allvarlig art. Lefnadssättet var i vissa afseenden kommunistiskt. Gossarne pröfvades genast vid födelsen af därtill förordnade personer, om de voro fysiskt felfria och lofvande; i annat fall utsattes de oftast att förgås i det närbelägna Taygetosfjällets vildmarker. Som helt små piltar fingo de lämna föräldrahemmet och börja lägerlifvets hårda skolgång. De indelades i bestämda kamratlag och höllos i strängaste tukt. Stryk måste de tåla utan att ge ett ljud ifrån sig. Det uppväxande släktet fick lära sig vördnad och obetingad lydnad för de äldre. Det fick också lära sig att kort och kraftigt uttrycka sina tankar. De s. k. lakoniska, korta, tvärhuggna och träffande svaren äro en erinran därom. Ionernas förkärlek för många och vackra ord delades ej af dorerna.

Hemlifvets behag försakade äfven den vuxne spartiaten till ganska väsentlig del. Han tillhörde icke i främsta rummet en familj utan ett manligt matlag, till hvars gemensamma måltider han bidrog med en lagstadgad skärf. Kort sagdt, det var ett lägerlif, oafbrutet fortsatt äfven i hemstaden. Också flickornas uppfostran, ehuru ej krigisk, var dock sträng. De fingo öfva sig, äfven de, i kapplöpning och härdande lekar, hvarjämte de lärdes att i körsånger prisa gudar och heroer, sålunda tillägnande sig den allmänna patriotiska andan. Stats-

Digitized by Google

författningen var i själfva verket republikansk, ehuru det fanns två ärftliga s. k. konungar. Deras makt var vid den historiska tidens början under fred endast skenbar; i krig däremot utöfvade de såsom högsta befälhafvare en mera verklig makt. Jämte konungarna och i själfva verket öfver dem funnos ytterligare tre statsmakter, en folkförsamling (»apella») och en på lifstid vald senat, »de gamles råd» (»gerusia»), hvartill senare kom ett årligen valdt kollegium af 5 med synnerligen stor makt utrustade statsinspektörer (»eforer») Rådet bestod af 28 öfver 60 år gamla män, och i detsamma hade konungarna hvar sin röst, hvadan röstetalet kunde uppgå till 30. Eforerna hade öfverinseendet öfver lagarnas efterlefnad, hade en viss domsrätt och kunde t. o. m. låta häkta och inför rätta ställa själfva konungarna.

Det krigiska folket i Sparta var alltifrån sin första ankomst till Evrotasdalen på fejdefot med grannarna. Redan i åttonde seklet fördes häftiga strider med dem, som bebodde grannmarkerna i väster, messenier kallade. Dessa strider ledde i sjunde seklet till Messeniens underkufvande. Från denna tid härröra de äldsta litterära minnen, som Spartas fornkultur efterlämnat, krigssångaren *Tyrtaios'* dikter. Genom Viktor Rydbergs sköna omdiktning[1] i »Dexippos», där han lagt i sentida atenares mun dessa ursprungligen nära tusen år tidigare (»vår frihets stolta dar») för stridbara spartaner diktade verser, känner en svensk publik andan i den »tyrteiska hymnen». Men enär omdiktningen är sammandragen och ytterst fri — harigenom den förvisso vunnit i poetiskt värde — må här i en mot originalet trognare tolkning återgifvas så nära som möjligt just de ord, som efter Tyrtaios själf gått till eftervärlden.

Icke i prisande sång en man jag bevarar åt minnet,
vore han snabbast i fot, ypperst i brottarelek,
ej om kykloperna lik han vore i växt och i styrka,
ej om han Boreas själf, Trakiens vind, hunne upp,
ej om han vore så skön, som den älskansvärde Titonos,
eller i skatternas mängd Midas och Kinyras[2] lik,
vore mer kunglig hans börd än Pelops', Tantalossonens,
vore Adrastos[3] han lik, ljuflig i klingande tal,
ägde han allsköns pris, blott icke det stormande stridsmod
— detta förutan i strid duger till intet en man —,

[1] »Härlig är döden, när modigt i främsta ledet du dignar,
dignar i kamp för ditt land, dör för din stad och ditt hem» o. s. v.
[2] En rik och veklig sagokung på Cypern.
[3] En peloponnesisk sagohjälte, känd för vältalighet.

Digitized by Google

djärfves han icke att se den blodiga döden i synen,
icke med vapen i hand träda en fiende när.
Detta är tapperhet, det, och detta är yppersta hedern,
skönaste pris, som på jord står för den unge till buds.
Härligt för staden det är (allt folket har del i dess ära)
skåda en man, som står främst i de fejdandes led,
står orubblig och ej åt den skamliga flykt ger en tanke,
modigt sin själ och sitt lif dristande sätta på spel,
äggar med ord sin kamrat och hjälpande står vid hans sida.
Då, om sådan han är, duger i striden en man.
Raskt han vänder till flykt de fientliga härarnas massor,
bistra i håg, och med makt bryter han stridernas våg.
Fallen främst i sin hop han döende dignar till jorden,
vinnande glans åt sin stad, glans åt sin fader, sitt folk.
Barmen är full utaf stygn, och genomstungen är skölden,
stunget är pansarets värn, framåt den tappre var vänd.
Honom begråta de nu, de unga såväl som de gamla,
dyster af saknad grips hela hans sörjande stad.
Fräjdad ståndar hans grift, och fräjdade sönerna prisas,
sönernas söner jämväl, hela hans kommande ätt.
Aldrig hans ärade namn skall sjunka i mörker och glömska,
nej, fast gömd under jord, går till odödlighet han.
Men om på kampens dag den smärtande döden han undgick,
segrare blef och vann stridernas glänsande pris,
Ärad af alla han går, af de unga såväl som de gamla,
efter ett härligt lif går han till Hades en gång.
Hedrad af medborgsmän han åldras i fädernestaden,
ingen förringar hans pris, ingen förtager hans rätt.
Kommer han, resa sig upp så unga som åldersgelikar,
plats åt honom de ge, äfven de gamle och grå.
Sådan är mandomens lön, dit sträfve en hvar till att hinna,
kämpande modig och djärf utan att tröttna i strid.

Som vi finna, är meter och uttryckssätt det samma som hos de samtida ioniska diktarne; det antages också, att Tyrtaios varit af ionisk härkomst och inflyttat till Sparta, där han infört ionisk diktning — men med äkta spartanskt innehåll. Tack vare detta innehåll, som grep spartanernas krigarhjärtan, blefvo Tyrtaios' sånger hos dem i hög grad populära. De sjöngos före drabbningarnas början i lägret utanför konungatältet, och vid måltiderna täflade man i att sjunga dem väl. Den, som sjöng bäst, fick, säges det, såsom pris en dubbel matportion. Tyrtaios har äfven författat sånger, afsedda att sjungas under marsch, såsom t. ex. följande:

Digitized by Google

Nu framåt, I Spartas söner,
af fräjdade söner födde,
med skölden i vänstra handen,
och med lansen svängd i högra!
Framåt, ej sparande lifvet,
ty så är ej sed i Sparta!

Mindre lyckosamt än fejderna mot Messenien utföllo 600-talets hårda strider med det ännu mäktiga Argos, den gamla, ansedda och i viss mån bildade härskarinnan öfver Peloponnesos, som icke gärna åt det framåtgående, råare Sparta ville afstå den ledande rollen på halfön. Sannolikt var den befolkning, som vid denna tid bebodde den argiviska slätten, en med invandrade doriska element uppblandad kvarlefva af forna akaier och deras underlydande. Länder och orter hafva ofta i historien växlat herrar; i många fall torde dock den öfvervägande delen af befolkningen hafva bibehållit sig och fortplantat sin ätt under nya härskare. Den argiviska slättens urgamla kulturbygd hade behärskats af mykeniska despoter, akaiska vikingakonungar och riddareslägter och slutligen intagits af doriska härhöfdingar med deras följen, men ingenting hindrar oss att antaga, det i samtliga fallen en stor del af urinnevånarnas ätt, för hvar ny eröfrareinvandring väl något utspädd med nytt blod, lefvat kvar och i större eller mindre träldom odlat den bördiga jorden. De *herrar,* med hvilka Spartas härsklystne krigare i sjunde århundradet stredo om den stora argiviska slättens besittning, voro dock sannolikt af dorisk stam.

På 600-talet synes Argos hafva varit ganska mäktigt. Man känner namnet på en dess behärskare, sannolikt från början af denna tid, *Feidon.* Han var en kraftfull ocn härsklysten man, som sträckte sitt inflytande öfver hela Peloponnesos. Ett varaktigt minnesmärke satte han sig genom att införa ett mått- och viktsystem, som länge blef gällande i Peloponnesos.

På 660-talet ledo spartanerna ett svårt nederlag, som för en tid afgjorde deras mellanvarande med Argos till den senare statens fördel. Lika liten framgång hade de vid försöken att eröfra det inre berglandet i Peloponnesos, Arkadien, som ägde ett ur försvarssynpunkt utmärkt läge; först på 500-talet förmåddes det att erkänna Spartas öfverhöghet och ingå i krigsförbund med det samma. Småningom slöto sig alla peloponnesiska stater utom Argos tillsammans till ett krigsförbund

Digitized by Google

under Spartas ledning eller, som det på grekiska hette, hegemoni (den s. k. peloponnesiska symmakien).

På 600-talet rasade äfven på Peloponnesos, liksom nästan öfver allt i Hellas, förbittrade sociala strider. Det gamla patriarkaliska åkerbrukslifvet hade, som i nästa kapitel om Aten skall visas, småningom fått vika för ett på penningen grundadt samhällstillstånd, och den i antal allt mer tillväxande besittningslösa underklassen fordrade en ny social ordning. Den gamla konungastyrelsen hade efterträdts af en aristokratisk republik, där de rike regerade, men mångenstädes utbröto nu revolutioner, som ledde till att underklassens ledare upphöjdes till envåldshärskare eller, som det grekiska ordet heter, »tyranner.» Ordet har ännu icke den obehagliga biklang, det senare fått. Den grekiska fornhistoriens tyranner voro ofta högt bildade och förtjänte män, som stiftade visa lagar och genom kloka åtgärder sörjde för de lägre folkklassernas väl. Under deras tid var det, som det storartade tempel- och idrottsbyggnadsväsendet tog fart. Härigenom fingo massorna arbete, och då de byggnader de byggde, voro dem själfva till gagn och glädje och hela folkets egendom, byggde de med fröjd och icke med suckan, som under de förhistoriska tvingborgherrarnas tid. Historien har bevarat minnet på många af dessa tyranner i ordets bättre mening, såsom *Kypselos* i Korintos (657—627), som bl. a. utvidgade den korintiska kolonisationen i väster, hans son *Periandros* (627—586), som påbörjade en kanal genom korintiska näset men på grund af tekniska svårigheter, som denna tid ännu ej kunde lösa, måste afstå därifrån, *Kleistenes* i Sikyon (omkring 600), som mycket ifrade för den bland landtbefolkningen populära Dionysosdyrkan och uppmuntrade den vid Dionysosfesterna nu i sin begynnelse framträdande dramatiska konsten, *Teagenes*, som lyckades ordna förhållandena i den folkrika handelsstaden Megara (omkr. 640), där hatet mot de rika hade föranledt våldsamt angrepp på deras egendom m. fl. Äfven i det från Peloponnesos koloniserade Sicilien visar sig samma sociala utveckling. Mest bekant af denna tids siciliska tyranner var *Falaris* i Akragas (i förra hälften af 6:te seklet), som dock synes ha varit en af dem, som bragt tyrannamnet i vanrykte genom grymhet.

Om de förhållanden, som uppmuntrat uppkomsten af dessa i allmänhet på demokratien stödda envälden, äro vi emellertid säkrast och bäst underrättade genom de källor, som redogöra för förhållandena i

Digitized by Google

det ioniska Aten och dess omgifvande landsbygd, Attikas folkrika slätt, hvilken trakt i afseende på politisk och social utveckling är typisk.

---

9. Atens äldsta tider. Solon och de sociala striderna.

Senare än Sparta framträder i historien den ort, som i Hellas' blomstringsdagar skulle blifva dess förnämsta kulturhärd. Det enkla krigs-

151. **Atens Akropolis (borghöjd).** Efter nyligen tagen fotografi.

lägret Sparta var den doriska stammens egentliga hufvudstad, samtidigt med att det rika och yppiga handelssamhället Miletos var ionernas. När Miletos' stjärna i 6:te seklet började gå ned, och framför allt sedan denna stad år 494 till straff för de ioniska städernas resning mot perserväldet fått uppgå i lågor, blef Aten arftagerskan till dess traditioner som den ioniska folkstammens litterära och konstnärliga, i viss mån äfven politiska medelpunkt.

För att förstå, huru den märkliga staden småningom uppnått

Digitized by Google

denna ställning, måste vi gå något tillbaka i tiden. Dess äldsta öden skymta blott i sagornas dunkla och ofta vilseledande belysning. Själfva betraktade sig atenarne såsom »autoktoner» eller ättlingar af landets urinnevånare och icke af några inflyttade vandrare. Häri ligger nog endast så mycken sanning, att Aten i de tider, då Mykene och Argos voro skådeplats för väldiga fejder, icke var af någon betydelse och därför ej lockade eröfrares roflystnad, hvadan alla sägner om invandrande heroer, som kufvat landet, saknades. I stället lydde lokalsagan så, att två gudar, Pallas Atene och Poseidon, täflat med hvarandra om den attiska slättens och de atenska klipphöjdernas besittning. Atene gaf olivträdets gåfva, och Poseidon, hafsguden, stötte med sin treudd i Akropolis' berggrund, så att en salt källa med ådror från hafvet sprang upp. Dessa bägge gudagåfvor, det heliga olivträdet och klippådran med märket efter jordskakarens treudd, visades intill sena åldrar för fromma pilgrimer i den gamla helgedomen Erekteion på den atenska borgens höjd. Pallas Atene blef i täflingen segrarinna, och henne ägnades i alla tider atenarnes dyrkan.

De äldsta sagorna talade för öfrigt här, som annorstädes, om konungar: Kekrops, Erektevs, Aigevs och hans son Tesevs (om hvilken den förut anförda Kretasagan förtäljer), m. fl. Den siste af Atens urgamla konungaföljd skulle varit Kodros, hvilken på värdigt sätt slutar den heroiska raden: ett orakel hade förkunnat angående utgången af ett med dorerna pågående krig, att det folk, hvars konung stupade i striden, skulle afgå med seger; då äfven dorerna kände denna spådom, undveko de, säger sagan, med omsorg att såra Kodros, men denne öfverlistade dem, förklädde sig till bonde och retade en dorer, som därpå dödade honom. Efter Kodros' tid, heter det, funnos inga konungar i Aten, utan styrelsen utöfvades af ett aristokratiskt råd af s. k. arkonter (styresmän).

Denna sakernas gång var den samma, som allestädes ägde rum i de grekiska staterna. I Sparta bibehölls visserligen konungarnas namn, men knappast deras makt. I Aten och i de flesta, särskildt de ioniska samhällena aflöstes det gamla från akaiernas tid nedärfda patriarkaliska kungaväldet af en aristokratisk republik, som dock för den stora mängden var lika oförmånlig — då det var ett fåtal rika män som regerade — och därför af massan konsekvent hatades och motarbetades för att i sinom tid öfvergå till en på allmän rösträtt grundad s. k. demokratia. d. v. s. ett folkvälde.

Digitized by Google

Hvad som under fåtalets tid mest harmade folket var jordens orättvist och i de härskande klassernas intresse gjorda fördelning. Jorden var i ett fåtal storpatroners händer, och hela den icke jordägande underklassen både i stad och på land stod i ett olidligt beroende af dem. Då patronerna icke kunde själfva odla sina stora domäner, uppkom ett missnöjdt jordarbetareproletariat, och de små jordägarne tvingades småningom med makten af en naturlag in i detta ekonomiska beroende af de stora godsägarne. Politiskt ägde dessa all makt, men först när de äfven socialt och ekonomiskt blefvo allsmäktiga, bröt missnöjet ut i en osläckbar låga, och revolutionen stod för dörren. En mäktigt bidragande orsak till vidgandet af klyftan mellan klasserna hade det från Lydien inkomna bruket af prägladt mynt varit. Så länge man lifnärde sig af hvad man själf frambragte och utbytet af varor skedde direkt in natura, kunde rikedomar ej så fort förvärfvas och fattigdomen ej så ofta vålla en total utblottning. Men sedan den i småstycken vandrande metallen underlättat varubytet, kunde handeln hastigt skapa penningfurstar, och frestelsen att öfvergifva den lugna jordlappen eller handtverksstugan för att ge sig i tjänst hos en fartygsägande grosshandlare eller fabriksidkande storhandtverkare mot kontant aflöning blef allt större. Allra värst var det hypoteksväsen, som med penningens inträde förstörde slättländernas och nu särskildt Attikas bondeklass. De förändrade förhållandena sänkte priserna på landtprodukter, och småjordbrukaren, som endast var arrendator åt godsherrarne, blef skyldig för arrendet; han fick ej, som förr, lämna in natura eller, om han det fick, hans produkter gällde icke det samma som förr. På detta sätt blef han nödsakad att taga sin tillflykt till lån, som numera, sedan myntet kommit i bruk, lätt kunde erhållas. Långifvaren blef småningom ägare af hans jord, brukaren blef skuldsatt öfver öronen och blef jordägarens lifegne. Under sken af lag och rätt hade den stackars landtbefolkningen under loppet af några släktled efter myntets införande blifvit förvandlad till en förbittrad hop af för tillvaron hopplöst kämpande jordeträlar.

Om nu å ena sidan de rika patronerna, den ärftliga adeln, voro den starkare parten i ekonomiskt afseende, så ägde dock äfven underklassen ett maktmedel, en i denna krigiska tid farlig makt, i sin hand. Den kunde vägra att göra krigstjänst. Det var de tidernas storstrejk. Spänningen klasserna emellan ledde till en ömsesidig önskan att genom bestämda, allom tillgängliga lagar skapa en rättvist afvägd sam-

Digitized by Google

hällsordning. Fordran på en sådan och känslan af dess behöflighet var dock alltid starkast hos den stora besittningslösa massan. Nu var det en gynnsam omständighet, att ungefär samtidigt med myntets införande, eller till och med något förr, den förenklade och lättfattliga bokstafsskriften i stället för den äldre bild- och begreppsskriften blifvit allmänt bruklig (flerestädes känd redan i 9:de seklet, införd från Fenikien). Så begaf det sig, att i 7:de och 6:te seklerna på flera ställen ungefär samtidigt lagar började upptecknas. De sociala striderna föranledde vädjan till en af bägge parterna för visdom och rättrådighet erkänd man såsom skiljedomare. Denne skiljedomare erhöll ofta oinskränkt makt för den tid han behöfde att utföra sin lagstiftning, och därefter uppsattes de nya lagarna, inristade på bronstaflor eller stenpelare, eller, som i Aten, på trästafvar, å synlig allmän plats inom samhället. Sådana lagstiftare voro t. ex. Zalevkos i Lokroi (i det grekiska Syditalien), Karondas i Katana på Sicilien, Pittakos i Mitylene samt Drakon och sedermera Solon i Aten.

Det ursprungliga konungadömet hade icke plötsligt, utan småningom försvunnit. Redan i den homeriska tiden finna vi vid konungens sida ett adelsråd, som tillfrågas vid utrustning till krig och äfven i viktigare fredliga angelägenheter. Med tiden får detta aristokratiska råd allt större betydelse, och vid konungens sida ställas nya myndigheter. Så tillkom i Aten först en polemark, d. v. s. krigshöfding, nödvändig, emedan det visade sig att den ärftlige konungen icke alltid var rätte mannen att anföra hären i strid. Därefter tillkom ännu en tredje medregent, den s. k. arkonten, som fick en del inre rättskipningssaker på sin lott. Slutligen förstärktes dessa tre med ytterligare sex s. k. tesmoteter (laggifvare, rättsskipare), och så var det kollegium af nio statsstyresmän eller arkonter färdigt, som sedermera ägde bestånd in i sena tider. I förstone tillsattes dessa konungens medhjälpare och kontrollanter på lifstid eller tills vidare, sedermera inskränktes ämbetstiden till 10 år och slutligen ombyttes de årligen. Den tredje i ordningen, den ursprungligen ende s. k. arkonten blef den, efter hvilket året uppkallades, och han hette på grund häraf »den årsbetecknande arkonten». En konung fanns fortfararande till namnet — ända in i folkvandringstiden lefver detta ämbete kvar — men hans särskilda uppgift inskränkte sig till förrättande af vissa offer samt till högsta öfverinseendet öfver kriminaldomstolarne; för öfrigt var han en af de valda arkonterna, utan vare sig större eller mindre makt än sina

Digitized by Google

ämbetsbröder. I förstone togs denne titulärkonung ur medontidernas ätt (så benämnd efter Medon, som uppgifves hafva varit son af Kodros), men redan 712 upphäfdes denna företrädesrätt för en särskild familj. Valet af arkonter företogs i äldre tider af den rådsförsamling, som efter platsen, där den ursprungligen sammanträdt, kallades *areopagen.* I detta råd, Atens urgamla senat, inträdde efter slutadt ämbetsår arkonterna och tillhörde därefter det samma på lifstid. Areopagen, som från början varit en domstol för mordprocesser, blef redan tidigt ett riddarhus, som i den gamla aristokratiska tiden i själfva verket styrde staten.

Den första väsentliga förändringen i denna ännu jämförelsevis patriarkaliska statsordning tillskrifves *Drakon,* som under stark påtryckning från den politiskt rättslösa medelklassen, hvars missnöje särskildt riktade sig mot adelsrådets partiska domsrättsutöfning, år 621 af areopagen fick i uppdrag att uppteckna lagarna. Den gamla rätten var hård och sträng; bl. a. gällde en stöld af någon åkerbruksprodukt såsom ett brott, förtjänt af döden — man inser, huru starkt den besittande klassen hotades af de besittningslösa. Drakon, som nedskref denna nedärfda adelsrätt, fick därför i eftervärldens ögon gestalten af en fruktansvärd blodman, och ordet »drakonisk» betecknar ännu i dag en ytterlig grad af stränghet. Det är tydligt, att de missnöjda klasserna icke blefvo synnerligen lugnade genom dessa lagar.

Men enligt Aristoteles (se sid. 413), är denna laguppteckning icke Drakons enda verk. Han skulle också hafva skapat en väsentligen ny författning. Det var enligt denna källa Drakon och icke Solon, som indelade folket i fyra förmögenhetsklasser (pentakosiomedimnoi eller femtiomåttsmän, hippeis eller riddare, zevgitai eller spannmän och tetes eller lönarbetare), hvarvid indelningsgrunden var medeltalet af den kvantitet skörd, som de erhöllo af sin jord (se sid. 414). Politisk fullmyndighet hade han medgifvit endast åt de rikare, de, som hade råd att bestå sig med fullständig krigsutrustning — i dessa tider ansågos rösträtt och värnplikt äga oskiljaktigt inbördes sammanhang. Valbarhet till statens högre ämbeten hade han ytterligare inskränkt till dem, som ägde en större hypoteksfri egendom. För att i någon mån tillmötesgå medelklassen hade han äfven infört en folkrepresentation vid sidan af areopagen, som ju endast bestod af rika och högättade män. Detta nya råd (»bule») skulle bestå af 400 medlemmar, hvilka *utlottades* bland de politiskt röstberättigade, som voro öfver 30 år gamla. Denna för-

Digitized by Google

fattning tillskrifves nu af Aristoteles Drakon, men möjligt är nog, att han kan hafva hänfört till honom ett eller annat, som först senare tillkommit.

Emellertid var tydligen Drakons lagstiftning ett försök från konservativt håll att lösa den stora social-politiska frågan, hvars lösning ej fick uppskjutas längre. Den djupaste grunden till missnöjet, de ohållbara egendomsförhållandena, hade han låtit stå orubbad, och därför blef hans försök endast en öfvergångsform, som icke rätt tillfredsställde någon. Och den sociala nöden blef med hvarje år allt värre En ny och radikalare politiskt-social reform blef en oafvislig nödvändighet. Och den store man, som genomförde denna, varsamt men bestämdt, var *Solon.*

Om Lykurgos, Spartas föregifne lagstiftare, är en mytisk och icke en historisk person, så är det däremot fullkomligt säkert, att den vise atenaren Solon verkligen funnits till och spelat en betydande roll i sin fädernestads öden. Han var född vid pass 640 f. Kr. af förnäm släkt, som ledde sina anor till den sagofrejdade konungen Kodros. År 594 var han arkont, och några och trettio år senare, då Peisistratos upphäfde sig till envåldshärskare i Aten, eller åtminstone kort därefter, gick han ur tiden, således omkring 80 år gammal. Redan i historien om lyderna hafva vi antydt, att sagan om hans sammanträffande med Kroisos är apokryfisk. Solon dog nämligen omkring 560, och just vid den tiden började Kroisos sin regering. Herodotos, som berättat denna legend, säger, att det bekanta samtalet mellan Solon och Kroisos ägt rum 10 år efter Solons lagstiftning i Aten, d. v. s. år 584. Men då var Kroisos i verkligheten endast en elfvaårig gosse. Beträffande Solons lefnad äga vi sammanhängande skildringar af sengrekiska författare framför allt af Plutarkos. Deras trovärdighet kan visserligen ifrågasättas, men vi äro i stånd att af enstaka notiser ur äldre skrifter och framför allt genom bevarade rester af hvad Solon själf skrifvit kontrollera och beriktiga framställningen. För några år sedan återfanns vid gräfningar i Egypten en för Atens äldsta förhållanden högeligen upplysande skrift af den i 4:de seklet lefvande Aristoteles (»Atenarnes statsväsen»). Af Solon själf finnas flera viktiga fragment, däribland dikten Salamis, en patriotisk krigsuppmaning, ställd till atenarne och åsyftande att förmå dem återtaga den af de doriska megarerna intagna, en halftimmes roddväg från Aten belägna ön Salamis. Vidare finnes af Solon en politisk elegi, ett versifieradt tal till atenska folket, ett

Digitized by Google

slags kommentar till hans lagstiftning: han uttalar sitt syfte med denna och sina farhågor för det envälde, som hotar genom Peisistratos. Slutligen finnas några fragment kvar af andra reflexionsdikter. »Jag åldras», säger han bl. a., »men lär mig fortfarande något nytt». (Se vidare sid. 416).

Solon var, liksom så många af forntidens atenare, en ytterst vetgirig man. En af hans grundsatser var den ofvannämnda, att man för hvarje dag borde lära sig något nytt. Och denna grundsats fasthöll han till sista lefnadsdagen, sade den atenska legenden. Medan han hvilade på sitt dödsläger, lyder sägnen, och då det var tydligt, att han ej hade många timmar kvar, vistades några vänner i hans rum. Då Solon en stund tycktes slumra, utspann sig mellan vännerna, som voro filosofer och statsmän, ett samtal om någon filosofisk fråga. Solon reste sig med möda från sin bädd och började lyssna, »ty», sade han, »jag vill höra till hvad resultat I kommen, innan jag dör.»

Före kännedomen om Aristoteles' nyupptäckta skrift har Solon, på grund af senare antika författares uppgift, ansetts vara uppfinnaren af den ofvannämnda på skördemåttet grundade förmögenhetsindelningen af Attikas folk. Troligt är nu, att denna indelning fanns före honom, men att han ytterligare utvecklat och reformerat den. Enligt den soloniska ordningen skulle till första klassen eller pentakosiomedimnerna egentligen räknas de, som skördade minst 500 mått (medimner) spannmål (en medimnos = 52 liter). Lika med en medimnos räknades dock härvid äfven en metret (= 39 liter), som var det vanliga måttet för våta varor (vin och olja). Till andra klassen räknades de, som skördade minst 300, tredje klassen resp. 200. Till fjärde klassen, teternas, räknades alla, hvilkas afkastning understeg 200 mått. Dessa behöfde ej kosta på sig fullständig vapenskrud, utan gingo lättbeväpnade i striden (såsom spjutkastare eller bågskyttar). Men de tre första klassernas män måste på egen bekostnad inställa sig till krigstjänst med full rustning d. v. s. med hjälm, harnesk och benskenor, förutom sköld och anfallsvapen. Sålunda beväpnade krigare kallades *hopliter,* d. v. s. vapenskrudade män.

Solons viktigaste öfriga reformer voro följande:

1) Ämbetsmännen skulle väljas af *folkförsamlingen,* icke som förut af areopagen. Vid val af arkonter uppsattes af folket 40 kandidater, och af dessa utlottades de nio, som förklarades valda. Hvarje arkont svor vid sitt tillträde, att han icke skulle taga några mutor och att

Digitized by Google

han skulle lyda Solons lagar. I folkförsamlingen ägde äfven fjärde klassens medborgare säte och stämma.

2) Såsom högsta domstol i civila och politiska mål insattes ännu en folkförsamling, den s. k. *heliaian*, som bestod af 5,000 öfver 30 år gamla politiskt röstberättigade medborgare. Årligen utlottades till »heliaster» eller bisittare i denna domstol 5,000 män, hvilka fördelades i 10 grupper, som ömsevis fungerade. Hvarje heliast fick aflägga en ed, hvars lydelse i en uppteckning från 4:de seklet är oss bekant; den lydde då, och antagligt är, med kännedom om dylika formaliteters konservativa art, att ungefär samma ordalag förekommit från början: »Jag vill afgifva min röst enligt lagarne och enligt det atenska folkets och de femhundrades (på Solons tid 400) råds beslut, men i de fall, för hvilka det icke finnes några lagar, enligt mitt bästa förstånd utan att låta mig påverkas af gunst eller hat. Jag vill ägna lika stor uppmärksamhet åt åklagaren som åt den anklagade och låta min dom endast och allenast gälla anklagelsepunkten (således icke taga hänsyn till hvad man annars tänkte eller tyckte om den tilltalade). Detta svär jag vid Zevs, vid Apollon, vid Demeter. Välsignelse varde min lott, om jag denna min ed troget håller, fördärf drabbe mig och mitt hus, om jag varder en menedare.»

Som vi finna, gick Solons politik ut på att i ganska vidsträckt mån gifva folket självstyrelse. Han kan därför betraktas som den attiska demokratiens grundläggare, ehuru han ännu icke bröt med klassskillnaden.

3) Men den viktigaste af alla Solons reformer är hans sociala lagstiftning och hans i sammanhang därmed införda nya mått-, vikt- och myntsystem. I stället för det förut brukliga, från Aigina till Aten komna systemet, införde han nämligen det på Euboia brukliga: 1 talent (= 4,240 kronor), indelad i 60 minor, hvarje mina bestående af 100 drakmer à 6 oboler. Minsta brukliga myntet, en obol, motsvarade således nära 12 öre. Då det förut gängse värdet på en talent varit högre, innebar förändringen en genomgående nedsättning i alla skulder. Han lät för öfrigt afskrifva all på jorden hvilande gäld och förbjöd utlåning »mot säkerhet i låntagarens person». Därigenom gjorde han slut på lifegenskapen. Vidare bestämde han en förmögenhetsgräns (i afseende på jordegendom), som icke fick öfverskridas. Solon räddade genom dessa åtgärder det annars till en snar undergång dömda bondeståndet i Attika.

Digitized by Google

Solons lagverk och statsförfattning blef, dock med åtskilliga senare ändringar i demokratisk riktning, i det väsentliga bestående århundraden igenom.

Vi äga icke Solons lagar i behåll, i deras fullständiga och ordagranna lydelse, ehuru vi visserligen tack vare senare författare tämligen noggrant känna deras innehåll. Däremot äga vi kvar de ofvan nämnda dikterna af hans hand. Mest berömd af dessa är »Sången till atenarne», som på svenska torde kunna öfversättas ungefär så här:

Ej till förgängelse dömd efter Zevs', den odödliges, vilja,
ej efter gudarnas råd faller atenarnes stad.
Nej, ty ett mäktigt försvar är för oss Den Väldiges dotter,
värnande öfver vårt land håller Atene sin hand.
Men i sin dårskap själf vill folket föröda sin lycka,
störta sin växande stad, fånget i penningens makt.
Vrång är dess höfdingars håg, och straffet de brottsliga bidar;
högmodsgärningars sådd bringar dem lidandets skörd.
Mätta de äro och stolta och veta ej njutningens visdom;
veta ej stilla och nöjdt njuta hvad lifvet dem gaf.
Mättnad af högmod följs, där guldet i myckenhet hopas:
icke ens gudarnas gods, ej den gemensamma skatt
skonas, med röfvarehand de stjäla hvarhelst de förmå det,
vårda ej längre sig om Dikes [1] gudomliga bud.
Tigande skådar hon allt: hvad nu, hvad fordom förbrutits;
vedergällningens dag kommer med tiden en gång.
Snart är vår ofärd när, och oundvikligt den drabbar
alla; med okär hast nalkas oss träldomens lott.
Dike har tvisterna sändt, hon väcker den sofvande härjarn,
krigets demon, som förtär ungdomens blomstrande kraft.
Vrångsint tänkande män med hast vår stad, som vi älska,
bringa i tärande fejd, kär för förrädare blott.
Hemma vi plågas af slikt; men af folket därjämte får mången,
fattig och tyngd utaf gäld, färdas till främmande land:
säljes och förs långt hän, fastbunden i nesliga bojor,
tvingad af hjärtlöst våld, träldomens öde han bär.
Så skall af landets nöd hvar enskild drabbas och lida,
ingen, var viss, skall förmå stänga för faran sin dörr.
Icke ett stängsel det finns för högt för fördärfvets demoner,
ej ett gemak så fördoldt, att du kan trygga dig där.
Detta mig bjuder en röst att jag skall för atenarna tala,
huru ett laglöst folk mycket får lida och svårt.

[1] Rättvisans gudinna.

Digitized by Google

Lydnad för lagar och rätt ger skönhet och ordning och lycka,
binder i bojor och band blott den det orätta gör,
sliper det skrofliga jämt och högmodsandarna näpser,
bringar att vissna och dö dårskapens spirande sådd,
vrider hvad vrångt är rätt, och hvad högt sig reser i våldsmakt
bringar till jämnmått ned, hejdande söndringens verk;
sätter för vreden och hatet en gräns: där lagen är herre,
råder bland människors barn ordning, besinning och ro.

Äfven en annan dikt, Solons »Bön till muserna», är af stort intresse. Ur den må ett par utdrag anföras:

Minnesgudinnans och Zevs', den olympiskes, glänsande döttrar,
sångens och vishetens mör! Hören den bedjandes röst!
Lycka, som gudarna ge, mig beskären, och gifven mig äfven
glädjen att höra mitt namn äradt af människors barn!
Ljuf låt mig vara för vän men för ovän bitter och okär,
vördad af landsman och vän, farlig för fiendens blick.
Gods vill jag äga och guld, men orättrådigt förvärfva
aldrig jag vill: allt slikt drabbas af straffet en gång.
Rikedom, vunnen med rätt, är lik en byggnad, som bygges
långsamt, säkert och fast murad från grund och till tak.
Rikedom, vunnen med våld, ej kommer med gudarnas' vilja,
orättfärdiga mäns gärningar mana dem fram.
Fram han kommer, men vred, och i hälarna följs han af ofärd,
börjande såsom en eld ligger i gnistan fördold,
föga i förstone märkt, men på sistone hemsk i sin låga;
orättvisornas verk båtar de dödliga ej.
Zevs allt människors verk med sitt vakande öga betraktar.
Likasom ofta en storm sliter i trasor en sky,
liksom en vårens orkan, som i ödsliga, svallande hafvet
blottar de väldiga djup, åkrarna piskar på land,
härjande odlarens verk, och hviner vid gudarnas portar
högt upp mot himmelens hvalf, viker för klarnande dag,
solen förnyar sitt sken och bestrålar den bördiga jorden,
härlig som förr, och af moln dröjer ett enda ej kvar.
Sådan är hämnaren Zevs; ej en hvar han straffar på stunden
såsom en dödlig man, snar i sin retade hug.
Nej, än snabb och än sen är hans hämnande hand; men den kommer,
fåfängt flyr du din kos undan de himmelskas hämnd.
Oundviklig den är, oskyldiga släkten den drabbar,
om du ej själf mer finns; sönerna, sönernas barn.

Digitized by Google

Kort är de dödligas syn, de godas såväl som de ondas,
stolt vi syfta, en hvar, tanken mot rymderna går,
tills oss en ofärd når: då klagas och jämras; men dittills
gapa vi högt, och vårt hopp ser för sin flykt ingen gräns.

---

10. Peisistratos' envälde.

Solons lagar voro, trots alla deras medgifvanden i demokratisk riktning, dock, äfven de, ett kompromissresultat. Snart började därför ånyo klasstriderna. Åren 590 och 586 kunde t. ex. inga arkontval äga rum, på grund af den förbittrade partikampen. Och arkonten Damasias, som valts för 582, kvarstannade i två år i sitt ämbete, till dess han slutligen blef handgripligen afsatt. En ny Solon behöfdes, och en sådan kom i den intelligente ledaren för den missnöjda herde- och småbondebefolkningen från bergstrakterna, *Peisistratos*. Denne gjorde med tillhjälp af en sig tillgifven beväpnad skara en statskupp år 560 och upphäfde sig till »tyrannos» (jfr ofvan sid. 413). Under ett halft sekel innehade därefter med vissa kortare afbrott han och hans söner detta envälde.

Peisistratos var af förnäm familj, var högt begåfvad och ägde mycken bildning. Omständigheterna hade gjort honom till folkledare, men tack vare sin härkomst och uppfostran åtnjöt han stora sympatier äfven bland en stor del af de gamla ätternas män. Ehuru, genom sin väpnade lifvakt och stödet af den talrika småbondeklassen, i stånd att sätta sig öfver lagarne, gjorde han dock, sedan han väl kommit till väldet, icke bruk af denna makt, utan följde i allt som ej hindrade hans egen öfverhöghet Solons lagar. För att främja rättsskipningen på landsbygden, hvars tvister förut måst afdömas i staden, inrättade han särskilda distriktsdomstolar flerestädes i Attika. För öfrigt gaf Peisistratos glans och varaktig berömmelse åt sin regering genom stora byggnadsföretag (t. ex. det äldre, sedermera af perserna förstörda Atenetemplet på Akropolis), genom förhöjning af högtidligheterna vid de landtliga, nu äfven till Aten öfverflyttade Dionysosfesterna (vid dessa tillfällen började bl. a. den attiska skådespelskonsten utveckla sig), och icke minst genom litterära företag, såsom samlande och utgifvande af de homeriska dikterna m. m. Peisistratos' vidtseende ande

Digitized by Google

uttänkte äfven första planen till det stora sjövälde, som sedermera skapades af Temistokles och Aristeides och vidare förstärktes under Perikles' lysande tidehvarf. Han lade delar af Trakien under Atens välde, gjorde ön Naxos till ett lydrike med tyrannen Lygdamis som vasall och knöt vänskapliga förbindelser med den samtida tyrannen på Samos, den mäktige och snillrike Polykrates, skalden Anakreons vän och den egyptiske konungen Amasis' förbundne.

Efter Peisistratos' död (527) försökte hans söner *Hippias* och *Hip-*

152. **Pelevs kämpar med Atalante (en i Meleagrossagan förekommande jägarinna).** Svartfigurig vasmålning, sannolikt från peisistratidernas tid.

parkos att i samregering bibehålla väldet. Men de saknade faderns begåfning, folkliga sinnelag och öfriga härskaregenskaper. Den illa omtyckte Hipparkos blef mördad af en rival i en kärleksaffär, ynglingen Harmodios, som härvid biträddes af sin vän Aristogeiton, hvilka bägge »tyrannmördare» länge prisades i sång och sägen såsom frihetens försvarare och fingo sina stoder uppresta i Aten till evärdlig åminnelse af sin gärning. De framställdes af konstnären just som de höja sina vapen till dådet. En utmärkt antik kopia af denna berömda skulpturgrupp finnes ännu kvar, förvarad i Neapels museum (se nästa sida).

Digitized by Google

153. **»Tyrannmördarne» Harmodios och Aristogeiton.** Grekisk marmorgrupp. Museo nazionale, Neapel.

Digitized by Google

Efter detta mord började Hippias regera så, att han i fullt mått förtjänade namnet tyrann, äfven i ordets modärna mening. En gammal, förnäm familj, som genom peisistratiderna såg sig tillbakaträngd från sitt gamla inflytande i Atens politik, de s. k. alkmaioniderna (efter stamfadern Alkmaion) hade länge stämplat mot det nya tyrannhuset, och genom skickligt bruk af den växande oviljan mot den hårde Hippias blef det dem slutligen en lätt sak att med spartansk hjälp år 510 förjaga Hippias. Den fördrifne tyrannen tog sin tillflykt till den persiska österns mäktige konung, vid hvars hof han gjorde allt för att underblåsa persernas håg för en eröfringsfärd till Hellas och särskildt för ett angrepp på Aten, där Hippias gärna skulle mottagit en anställning som storkonungens lydige vasall. Så mycket säkrare hade han då suttit gent emot atenarne, på hvilka han önskade hämnas. Som vi skola se, fick Hippias i ett afseende sin vilja fram, perserna började det stora krig mot Hellas som snart skall skildras. Men med Hippias' och hans släktvälde i Aten var och förblef det för alltid slut.

Efter Hippias' fördrifvande genomdref alkmaionidernas hufvudman *Kleistenes* år 507 nya ändringar i Solons författning. Attika delades i 100 kommuner (demoi), rådet ökades till 500, och det beslöts, att folkförsamlingen skulle genom omröstning medels lertaflor eller skärfvor (ostraka), på hvilka ett namn skrefs, utan någon föregående process kunna på tio år landsförvisa hvem den behagade. Denna »ostrakism» brukades flitigt mot inflytelserika män, så snart de hotade att bli alltför mäktiga. Meningen var att härigenom garantera sig mot nya försök till envälde.

---

11. Samlingsorter och samlingssträfvanden. De olympiska täflingslekarne. Oraklet och stamförbundet i Delfi.

Som vi sett, saknade de helleniska staterna politisk enhet. Aten var skarpt söndradt från Sparta, det boiotiska Tebe var en särskild stat, Tessalien var ett land för sig, likaså det halfgrekiska Makedonien o. s. v. Städerna på Euboia och flertalet öar erkände intet samband med vare sig den ena eller andra fastlandsstaten, med undantag af

Digitized by Google

en och annan, som till en tid tvangs att ansluta sig, såsom nyss anfördes om Naxos, och såsom Aigina, hvilket vi snart skola finna i förbund med de peloponnesiska staterna. Det peloponnesiska förbundet under Spartas ledning var en första ansats till grekisk storstat, och vi kunna godt förstå, huru det låg i Spartas intresse att förvinnande af en blifvande utvidgning af detta förbund norrut icke låta Aten växa sig för starkt.

154. **Olympia, platsen för de olympiska lekarne.** Nuvarande utseende efter de tyska utgräfningarna och uppbyggandet af det olympiska museet. Fotografi från 1900.

Medel i den större nationella samlingens tjänst voro dock vissa religiösa och fredliga gudstjänst- och idrottsfester, som på bestämda tider drogo till sig stora folkskaror från hela det grekiska språkområdet och sammanförde representanter för de olika småstaterna. Främst bland dessa står den hvart fjärde år återkommande stora Zevsfesten i Olympia, hvars förnämsta dragningskraft var de s. k. olympiska lekarne.

Redan i de homeriska dikterna finna vi det vara sed i akaiernas, den härskande klassens värld, att vid åtskilliga tillfällen, särskildt vid fallna kämpars bål och vid gästabud företaga idrottsöfningar: man täf-

Digitized by Google

lade i kappspringning, i bågskjutning, i brottning o. s. v. Huru högt pris man satte på skicklighet i dylik idrott, det visa sådana uttryck som t. ex. det för Akillevs ofta brukade och som hederstitel anförda »den fotsnabbe», »den gudalike löparen» m. fl.

Mycket tidigt sökte sig detta allmänna intresse för kämpalekar och idrott uttryck i offentliga täflingsfester, som på regelbundna tider föranstaltades vid berömda tempel, dit mycket folk plägade vallfärda. Sådana idrottsfester voro de s. k. istmiska vid Korintos (till Poseidons ära), de pytiska i Delfi (Apollon) och de olympiska vid den lilla staden Pisa eller, som den senare kallades, Olympia, i landskapet Elis i nordvästra Peloponnesos. Dessa sistnämnda, som höllos till Zevs', olympierns, ära, hvars vidtfrejdade tempel från 5:te seklet var ortens största sevärdhet, blefvo de mest berömda och besökta. »De olympiska lekarne» återkommo hvart fjärde år och samlade skådelystna och täflande från hela den vida värld, där hellenisk tunga hördes. Städerna ansågo som en hederssak att ditsända beskickningar med gåfvor till gudahuset och med så storartad täflingsapparat som möjligt. De täflade med hvarandra i vackra och dyrbara vagnar och hästar för kappkörningen, gåfvornas rikedom och konstvärde. På detta sätt blef Olympia med tiden uppfylldt af konstverk och prakttempel: det berättas af en grekisk reseskildrare från romerska kejsartiden, att ännu på hans tid — sedan dock flera plundringar öfvergått den rika festplatsen — öfver 3,000 bildstoder funnos att där beskåda. Först 394 e. Kr., under den kristne kejsaren Teodosios' regering, upphörde dessa olympiska fester, som i mer än ett årtusen varit den för öfrigt starkt söndersplittrade helleniska folkstammens enande band, ett slags allmänna nationalhögtider. Huru tidigt de olympiska lekarne började spela en så viktig roll, kan man förstå däraf, att redan vid den historiska tidens början tidräkningen i hellenernas värld utgår från desamma. Den tidsperiod af 4 år, som förflöt mellan festerna, kallades en *olympiad,* och den första olympiadens första år ligger så långt tillbaka i tiden som 776 f. Kr. Detta må icke så förstås, att icke de olympiska lekarne skulle hållits långt före äfven den tiden, men från det året hade man regelbundna uppteckningar angående dem, som vunnit pris i täflingarna — en omständighet, som torde sammanhänga med det förhållandet, att hellenerna just i slutet af 9:de och början af 8:de seklet torde hafva lärt känna den bokstafsskrift, ur hvilken det oss bekanta grekiska alfabetet sedermera framgått.

Digitized by Google

De, som vunno prisen i Olympia, firades som hjältar, för att ej säga nästan som halfgudar. Det egentliga priset, som utdelades på festplatsen, var visserligen enligt urgammal tradition intet annat än en olivkvist, men den ära, som tillkom segervinnaren i dessa täflingar, var så mycket större. Han firades af sin fädernestad med bildstoder och allsköns hedersbetygelser, och tidens yppersta skalder anmodades att förhärliga honom i sånger. En stor del af de dikter, som Hellas' mest berömde lyriker, den i formens glans och tankarnas djup lika framstående, men i nyare tid föga förstådde *Pindaros* från Tebe (522—442), har diktat, äro dylika segerkväden till Olympiasegrares ära (se sid. 425).

Själfva festplatsen smyckades af de förnämsta konstnärer, som funnos, och häfdatecknare, filosofer och andra föreläsare läto höra sig vid denna hellenernas största nationalförsamling. De veckor, under hvilka täflingarna och färden fram och tillbaka pågick, voro fridlysta: i de krig, som pågingo mellan grekiska stater, måste då göras ett uppehåll, och de olympiska spelen voro därför en förbrödrings- och fredsfest, hvars betydelse äfven ur politisk synpunkt ej får underskattas.

Från 472 f. Kr. utsträcktes Olympiafesten till fem dagar — ett vittnesbörd om den växande tillströmningen af täflande. Förnämsta festdagen inföll vid första fullmånen efter sommarsolståndet. På första dagen förrättades i Elis' innevånares namn och på deras bekostnad ett stort offer till den olympiske Zevs, vid ett väldigt altare i fria luften utanför hans tempel. Därefter offrade sändebuden från andra grekiska samhällen och öfverlämnade sina festgåfvor (praktskålar, vaser, bildstoder m. m.). Därpå fingo de täflande aflägga en ed, att de under 10 månader förberedt sig på täflingen enligt gällande föreskrifter, och att de icke skulle begagna sig af några knep vid täflingskampen. Andra dagen började med kappspringning af nakna gossar. Den ägde rum på en jämn plan, ett olympiskt stadion (= 192 meter) lång, nedanför den af åskådare tätt besatta ås, som ännu i dag kallas »Kronoskullen». Därpå fortsatte gossarna sin täflan, nu i brottning. Tredje dagen var de vuxna männens dag. De täflade först i långlöpning, stadionbanans längd 24 gånger. Äfven de voro i det närmaste nakna, och banan var fylld med fin sand. Därpå följde en täflan i enkel snabblöpning banans längd en gång. Detta var troligen den äldsta täflingen, ty efter segraren i den benämndes olympiaden. Efter denna täflan kom brottningen, hvari den blef segrare, som lyckades tre gånger kasta sin motståndare till marken, så att han med skuldrorna berörde jorden. Så följde knyt-

Digitized by Google

näfskamp, hvarvid de kämpande hade händer och underarmar omlindade med remmar, hvilka med tiden äfven beslogos med metallplåtar. Ett slag af en sålunda bepansrad näfve var icke någon smekning, och på bilder från senare, realistiska tider i antiken ser man hur konstnärerna återgifvit svullna öron m. m. På fjärde dagen kom det i yttre måtto ståtligaste skådespelet: kappkörningen. Den försiggick med fyrspann, och körsvennen stod i en baktill öppen och lätt tillgänglig vagnskorg. De täflande fyrspannen startade samtidigt, och vid svängningen om den pelare, som betecknade banans ena gräns, uppstod ofta farlig trängsel. Hufvudpriset tillföll det segrande spannets ägare; dessutom erhöll körsvennen en bindel om pannan. Äfven ridtäflan förekom. Samma dag förekom den s. k. femkampen, som omfattade täflan i hopp, springning, slungande af diskos (en linsformig bronsskifva), spjutkastning och brottning. Segraren fick ej uppväga sitt misslyckande i ett med större skicklighet i ett annat. Han måste vara jämn i alla fem idrottsarterna. Aristoteles säger sig ha gjort den iakttagelsen, att femkämparne i allmänhet voro de skönaste och mest harmoniska gestalterna. Sista täflingen bestod i en kapplöpning af unge män i full krigsrustning.

På femte dagen ägde prisutdelningen rum. En olivkvist, böjd i form af en krans, öfverlämnades åt de lycklige segervinnarne, hvilkas namn och härkomst utropades. I en högtidlig procession skredo de prisbelönta till gudarnes altaren för att förrätta tackoffer under ljudet af festlig musik. Till sist åts en gemensam festmåltid i en byggnad, kallad prytaneion, och därvid föredrogs ofta någon till deras ära diktad sång, sådan som Pindaros m. fl. författat.

Början af en sådan sång, af Pindaros, diktad då konung Hieron i Syrakusa vunnit priset i kappkörning, vill jag här söka återge på svenska. Dock utan att strängt följa den ytterst svåra och för nutidsmänniskor onjutbara metern, men i stället med tillsats af det modärna rimmet:

Vattnet är ypperst af allt som var,
af elementernas dubbla par. [1]
Guld är ypperst af samlad skatt,
glimmar som eld ur kolsvart natt,
där det gömmes i tryggad vård,
väl förvaradt i rik mans gård.
Ingen stjärna i större glans
strålande klar än solen fanns.

[1] Enligt de äldre grekiska filosoferna var vattnet det ursprungligaste och förnämsta af de fyra elementen.

Digitized by Google

Så är af kämpalekars mängd
ypperst leken i Pisas[1] ängd.
Högre klingar ej sångens ton
än när Olympiahymners brus
stiger mot Zevs, den höges, tron
bringande pris åt Hierons hus.
Brusa då, sång, om olympisk krans,
som af Hieron härligt vanns,
honom, hvars hand i sicilisk dal,
rik på betande hjordars tal,
värnar rätten och spiran bär,
följd utaf allsköns dygders här,
frejdad och vördad, ja därhos
smyckad af diktarkonstens ros,
där vi ofta vid gästfritt bord
sitta vid sång, vid skämtets ord.
Tag då harpan från väggen ned,
tag den doriska forminx[2] ned,
sjung om Pisas oliveträn,
sjung om springarn som, eldig, hän,
sporrad ej, men som blixten snar
längsefter rännarbanan far
bärande vid Alfeios' våg
högt sin herre i segertåg.

Syrakusas drott,
du telning af Pelops' hjältestam!
Hvad härlig lott!
Du hästars tämjare lyckosam!
Du stammar från Pelops, från lydisk jord
Han var älskad af gudar, en sägen är spord:
jordfamnarn Poseidon[3] han till sig drog,
när Kloto[4] ur blänkande skålen tog
den nyfödde, skuldran glänsande sken
som hvitaste elfenben.
Månget under har människornas häpnad väckt,
detta skedda blef smyckadt i fablers dräkt
af diktens ande, som tjusar vår håg,
när förbi vårt öga går myternas tåg.

(Fortsättningen förlorar sig i mytiska anspelningar.)

* * *

[1] Pisa är det äldsta namnet på Olympia (jfr sid. 423).
[2] Ett grekiskt musikinstrument.
[3] Hafvets gud.
[4] En af parcerna, ödets gudinnor (»nornorna»).

Digitized by Google

Näst Olympia torde Delfi med det urgamla, vidtberömda och t. o. m. från icke-grekiska fjärran länder ofta besökta orakeltemplet böra anses såsom den förnämsta samlingspunkten för hellenernas skilda stammar. Massor af människor strömmade dit för att rådfråga guden angående framtidens dunkla spörsmål och, såsom redan förut är omnämndt, kommo de sällan tomhändta. En sådan orakelorts invånare fingo gifvetvis ganska stort inflytande på Hellas' öden. De i närheten af orakelplatsen omkring Parnassosberget boende småsamhällena utgjorde kärnan i ett stamförbund, som kallades den delfiska amfiktionien (d. v. s. grannskapsförbundet). Efter en omkr. 590 försiggången sammanslagning med ett annat dylikt förbund (kring Demeters helgedom vid Termopyle), bestod den delfiska amfiktyonien af följande tolf stammar: *malier, oitaier* (ainianer), *dorer, foker, lokrer, ioner, akaier, perraiber, doloper, boioter* och *tessaler*. Med dorer menades här innevånarne i Doris samt dorerna på Peloponnesos, med ioner Attikas och Euboias folk, med akaier de i Ftia (Tessalien) kvarlefvande ättlingarne af det från homeriska tiden frejdade akaiska folket därstädes. Hvar och en af dessa stammar hade i amfiktionernas rådsförsamling, som sammanträdde två gånger om året, 2 röster. Hvarje medlem af de nämnda stammarne ägde rätt att deltaga i vissa festmöten och offerhögtider, som firades i Delfi. Orakeltemplets stora anseende och växande rikedom — till Delfi skänkte konungar, folk och enskilde de dyrbaraste helgeskänker — gaf åt amfiktionernas råd ett ökadt inflytande, dess förbund söktes, dess fiendskap fruktades. Mest betydelsefull var emellertid föreningen för de i densamma deltagande stammarne. Visserligen voro de icke uteslutna från möjligheten att råka i tvister och t. o. m. krig med hvarandra, men de hade dock i regeln en stående och verksam skiljedomstol sig emellan i det nämnda rådet, och äfven i händelse af uppblossande krig voro de bundna af följande ömsesidiga ed, som deras representanter alla svurit: »Jag skall icke förstöra eller från vattentillgång afskära någon till grannförbundet hörande stad; endast om ett samhälle först brutit mot dessa bestämmelser, då skall jag draga i fält emot detsamma och förstöra dess städer.»

Stor makt ägde äfven det delfiska prästerskapet, hvilket såsom bosatt i förbundsstaden hade att bevaka dess tempel och skatter, och som genom orakeluttalandena hade ett synnerligen vidsträckt inflytande på den allmänna opinionen. Det lider intet tvifvel, att detta prästerskap ofta var utsatt för påtryckningar af dem, som

Digitized by Google

ledde de politiska opinionerna i fredstid, liksom af de krigförande makterna, och den mot ett nationellt försvar tämligen reserverade, för att ej säga nästan afvisande hållning, som oraklet intog vid persernas anfall, framkallade mångenstädes misstanke om persiska mutor. Oraklets tvekan härvidlag är dock äfven utan ett sådant antagande ganska förklarlig. En känsla af det lilla och splittrade Hellas' vanmakt gent emot jordens mäktigaste, hundratals folkstammar omspännande rike var ju på denna tid minst lika allmän som i Norden under nyare tid en viss pessimism vid tanken på det kolossala zarriket i öster. En annan, närmare liggande jämförelse är Jeremias varning till judarnes lilla folk för motstånd mot det öfvermäktiga Babylonien. Också syntes, som vi skola se, atenarnes lysande segrar öfver persernas härmassor och talrika örlogsskepp så underbar, att den stora mängden gärna tillskref dem ett särskildt gudomligt ingripande.

Det peloponnesiska vapenförbundet under Spartas ledning, det delfiska folkförbundet, de olympiska lekarne — allt detta och mera dylikt verkade mäktigt enande bland de annars så splittrade hellenfolken. Men nu komma vi till det, som mer än någonting annat slöt dem tillsammans — den gemensamma faran från jätteriket hinsides hafvet.

Digitized by Google

Den stora striden mellan hellener och perser.

1. Förberedelserna. De ioniska städernas uppror.

Intill vid pass 500 f. Kr. hade småstaterna i Hellas icke haft någon större världshistorisk betydelse. Bland dem utvecklade sig visserligen en ganska hög civilisation, men dess frukter stannade inom den grekiska världen, som visserligen var stadd i stark utvidgning men dock i stort sedt föga vidsträckt. Men nu nalkas den tidsålder, då det lilla Hellasfolket under en väldig strid för sitt oberoende mot österns öfvermodiga världsmakt växer ut till den storhet och betydelse, som beredt det ett så framstående rum i folkens tideböcker.

Vi minnas från det föregående, hurusom det stora perserriket under Dareios I vann sin väldigaste utsträckning. Från Indiska oceanen till Medelhafvet gåfvo mer än hundrade folk och stammar skatt till den mäktige härskare, som bar den stolta titeln konungarnas konung. Från att förut hafva varit en landmakt börjar perservåldet, sedan östra Medelhafskustens sjöfarande folk blifvit dess undersåtar, att äfven öfva inflytande på hafvet. Med en väldig riksflotta af fenikiska, kariska och grekiska fartyg började den persiske vidfamnaren gripa efter Arkipelagens rika öar och Libyens bördiga kust.

I den grekiska övärlden hade länge ön Samos spelat främsta rollen, och länge lefde sägnerna om den rike och konstälskande *Polykrates,* Samos' konung eller »tyrann». Polykrates var en så mäktig man, att själfve faraonen i Egypten, Amasis, sökte hans vänskap och förbund. Vid Polykrates' hof skall den lyriske diktaren *Anakreon,* vinets och kärlekens mest berömde lofsångare, hafva till cittrans toner sjungit sina njutningsglada visor. Tyvärr äga vi af Anakreons originaldikter ytterst obetydligt i behåll. Så godt som allt som plägar an-

Digitized by Google

föras under Anakreons namn är författadt af efterbildare i långt senare tid.

Den samiska sjömakten tillintetgjordes nu af Dareios med tillhjälp af honom tillgifna kustgreker. Samos blef svårt härjadt, och med dess af handel och tributer beroende blomstring var det slut. Som persisk satrap styrde en broder till Polykrates i dess härjade hufvudstad.

Efter Samos' fall blef det redan förut så betydande Miletos arkipelagens politiska centrum, liksom det redan länge varit dess merkantila. Det behärskades vid denna tid af den rike och förslagne Histiaios, som liksom öfriga tyranner i de ioniska städerna stödde sin makt på perserkonungen, hvars vasaller de voro. Den lägre befolkningen älskade hvarken dessa tyranner och den rika öfverklass, som omgaf och stödde dem, ej heller den persiske storkonungen och hans befallningshafvande satrap i Sardes. Underklassen, som i de handelsidkande städerna sett penningen skapa ett rikt och öfvermodigt köpmanssläkte, var starkt oppositionell, och mångenstädes kom det till sociala strider och revolutionära uppträden. Det låg nu för företagsamma demokrater nära till hands att förena hatet mot de rika med hatet mot det persiska storvälde, för hvilket de rika kröpo, och så begaf det sig, att en social och polisk revolution bröt ut i de grekiska städerna längs kusten vid pass år 500. I den mån hellenerna började växa till i kultur och genom ömsesidiga besök, icke minst vid de nationella festerna i fastlandets Hellas, lärde känna hvarandra som *en* nationalitet, tilltog de asiatiska hellenernas missnöje med den ofria ställning de intogo såsom den persiske storkonungens undersåtar. Perserna sökte genom uppmuntran af tyrannväldena i deras särskilda städer skaffa sig lydiga redskap att hålla folket i styr. Men demokratien var för stark. Öfver allt skedde sociala resningar, tyranner störtades, ersattes af andra och störtades ånyo, till dess man på många ställen slutade med folkvälde, såsom i Aten. Folkmassan var och förblef afvog mot perserna. En ny tyrann i Miletos, den orolige, ränkfulle och ärelystne Aristagoras, Histaios' måg och efterträdare, trodde sig genom ett djärft försök att samla till uppror mot persiska väldet alla de ioniska städerna kunna trygga sig en säker maktställning, om försöket lyckades. Han anstiftade därför en sammansvärjning, ställde sig i förbindelse med demokraterna i andra städer till tyrannernas störtande och införde också i Miletos full demokrati till namnet, medan han i verk-

Digitized by Google

ligheteten, som den tillfälliga folkviljans verkställare var enväldig. Förgäfves varnade den gamle, erfarne och mångkunnige Hekataios (se ofvan sid. 402); Aristagoras lät icke hejda sig. Han for öfver till Sparta och Aten för att få hjälp. Spartanerna, som voro, genom maktens långvariga besittning, mera betänksamt folk, afböjde. Men i Aten, där demokratien var fallen för äfventyr — man hade ju ej så mycket att förlora som i Sparta [1] — beslöt man att sända med honom 20 skepp, till hvilka äfven slöto sig 5 från Eretria på ön Euboia. Inom kort är upproret i full gång. Enligt traditionen skall Aristagoras hafva uppmuntrats till sitt djärfva företag af sin svärfader, den gamle milesiske tyrannen Histiaios, hvilken, misstänkt för farliga planer, hölls i en till det yttre mycket hedrande fångenskap vid perserhofvet, där han hettes vara en ärad gäst. Histiaios skulle hafva skickat en sin slaf till Aristagoras med det budet, att denne skulle raka slafvens hufvud. Då så skett, lästes på hans hufvud inprickade bokstäfver, som innehöllo en uppmaning till affall från perserna. Sådana uppmaningar vågade man ej skicka i vanliga bref på de persiska postvägarne.

Innan perserna hunno mobilisera sina stridskrafter, skredo de upproriske, understödda af de små hjälptrupperna från Aten och Eretria, till verket och angrepo *Sardes,* den persiske ståthållarens residens och medelpunkten för det persiska inflytandet i Mindre Asien. Det var en vacker vårdag 498, som man uppnådde Sardes. Ståthållaren, Artafernes, inskränkte sig till att försvara borghöjden, där fästningen, gudahusen och skatterna funnos, men den nedre staden lämnade han åt dess öde. Ionerna satte den i brand› och liksom från »en klippö i haf af lågor» fick Artafernes se, huru hans undersåtar runndt om borgens fot förlorade gods och bostäder. Folket satte sig till motvärn på det öppna, af branden oberörda torget, och under handgemänget kom underrättelsen, att en stark persisk hjälpkår var i omedelbart antågande. Vid detta budskap skyndade hellenerna ifrån den brinnande staden, men upphunnos af perserna i närheten af Efesos och blefvo där grundligt slagna. Det ioniska upproret gjorde nu fiasko, atenarne och eretrierna flydde hals öfver hufvud hem, och perserkonungen lät sin straffande hand falla tung öfver Asiens hellener.

Var Sardes den persiska hufvudorten i Mindre Asien, så var Mi-

[1] Intressant är Herodotos' reflexion vid berättelsen härom: »Det tycktes vara lättare att bedåra många än en: Kleomenes (konung i Sparta), som var en enda man, kunde han icke förleda, men med 30,000 atenare lyckades han.»

Digitized by Google

letos den grekiska, och mot den riktades nu i främsta rummet hämnden. Aristagoras tappade hufvudet och rymde till Trakien, där han snart fann sin död. Den gamle tyrannen och ränksmidaren Histiaios kom tillbaka, men hans egna ville icke veta af honom. Efter några månaders sjöröfvarlif på Mytilene, Kios och Lesbos föll han slutligen i persernas våld och fick gå till döden.

Kort efter Sardes' brand hann den hufvudsakligen af feniker bemannade persiska flottan fram till bukten vid ön Lade utanför Miletos. Ionerna sökte så godt görligt var försvara sig, och då nu ingen milesier längre var ledare, anförtroddes öfverbefälet åt en gammal sjöbuss från Fokaia vid namn Dionysios. De upproriskes flotta uppges af grekiska historieskrifvare hafva räknat omkr. 350 skepp, mest från Miletos, Samos, Kios och Lesbos, men den persiska 600, däribland utom fenikiska äfven egyptiska, kilikiska och cypriska. Och grekernas eviga olycka, oförmågan att underordna sig en enhetlig ledning, omintetgjorde snart det svaga hoppet om seger. De samiska och lesbiska skeppen seglade bort på grund af någon tvist. Under sådana förhållanden blef till sist persernas seger lätt, och efter någon tid vunno de en ännu större framgång till lands, i det de efter långvarig belägring stormade och förstörde *Miletos* (494 f. Kr.).

Detta var en händelse, som gjorde historisk epok, och som länge lät tala om sig. En genom sekler byggd hellenisk kulturbyggnad sjunker i grus. De asiatiska hellenernas roll såsom kulturens bärare är nu för århundraden förbi, ehuru visserligen Efesos försöker att så godt sig göra låter upptaga det fallna Miletos' roll i Asien. Först efter Alexanders tillintetgörande af perserväldet blomstrar det upp igen. Men hädanefter blir den förnämsta grekiska kulturhärden förlagd väster om Arkipelagen. Denna kulturhärd blir Aten, på hvars teater en häpnande och för den väldige perserkonungen i hemlighet bäfvande allmänhet snart får se det sensationella sorgespelet »Miletos' fall» af dramaturgen Frynikos. Atenarne hade all anledning att bäfva vid denna syn, ty nu hade de för sin gagnlösa hjälpsändning af 20 skepp intet annat resultat än den säkra förvissningen, att perserkonungen höll sin hämnande arm utsträckt äfven mot deras stad.

Äfven Sparta känner ställningens allvar. Tänkande hellener hade länge förutsett, att den dag i alla händelser ej skulle vara aflägsen, då den vidtfamnande kolossen i öster skulle i sina jättearmar vilja upptaga äfven de små, men rika och blomstrande hellenstaterna. Som-

Digitized by Google

liga fogade sig i hvad de trodde vara det nödvändiga, och de funnos redan, som sökte ställa sig in hos den blifvande härskaren. Men de bägge starkaste staterna, Aten och Sparta, voro dock för stolta till att underkasta sig. Den hotande persiska faran hade det goda med sig, att den närmade dessa den grekiska halföns båda rivaliserande och vanligen sinsemellan oense stater till hvarandra.

---

2. Persernas första och andra härtåg. Slaget vid Maraton.

I Aten stodo vid denna kritiska tid två partier mot hvarandra: det ena önskade fred med Persien och var villigt att återtaga Hippias, den fördrifna tyrannfamiljens hufvudman, som flytt till Persien och därifrån stämplade för att med storkonungens hjälp blifva återinsatt. Detta parti trodde ej på möjligheten att kunna våga ett försvar mot en anfallande persisk här och ville därför på möjligast billiga sätt ställa sig väl med den farliga stormakten. Man insåg visserligen, att den återkommande tyrannen blott skulle blifva ett lydigt redskap för storkonungen, men han var dock atenare, och skenet af självständighet skulle bevaras. Det andra partiet, som bestod af de ungdomliga och djärfva elementen, yrkade på ett raskt och kraftigt rustande, för att, när perserna komme, kunna sätta hårdt mot hårdt. Hufvudmannen för detta patriotiska krigsparti var *Temistokles*. Det var han, som vid underrättelsen om Miletos' fall föranledde den nyssnämnde diktaren Frynikos att på scenen framställa den jämmerfulla förstörelsen af hellenernas yppersta och rikaste stad: åskådarne brusto i tårar, och stämningen mot perserna uppjagades till det yttersta. Temistokles' politik fick vind i seglen; han valdes till arkont för år 493 och grep sig genast an med att i Pireus, en knapp kvarts mil från Aten bygga en krigshamn och utrusta en flotta. Den gamle ville icke veta af hans nyheter med flottan. Man hade förut ej haft någon större flotta, och hvarje anfall hade afvärjts på land af Attikas tappra hopliter. Till en tid fingo dessa landtvärnsvänner öfverhand; hamnbefästning och flottutrustning afstannade. Till Aten hade nämligen hemkommit från vidsträckta eröfrings- och kolonisationståg i norra Balkanhalfön (först planerade af

Digitized by Google

Peisistratos) den högättade och rike atenaren *Miltiades,* som i grund kände persernas härväsen: han hade t. o. m. medverkat vid Dareios' skytiska härtåg. Denne högt ansedde och erfarne man slöt sig till Temistokles' motståndare i afseende på flottplanerna och blef den gifne ledaren af det landförsvar, som man i stället beredde sig på.

Till öfverbefälhafvare för den stora eröfringshär, som Dareios nu sände mot Hellas, utsågs den unge Mardunija (grek. *Mardonios*), måg hos konungen och son af en bland de sex följeslagare, Dareios haft, då han störtade den falske Smerdis och blef persernas herre. Den dådkraftige, ärelystne ynglingen grep med största ifver och intresse verket an. Hans fälttågsplan var i korthet sagdt den, att med en här, utvald från olika länder af persiska monarkien, tåga upp mot Hellesponten, på en provisorisk skeppsbrygga öfvergå till Europa och så färdas utmed Balkanhalföns östkust på där banade vägar ned mot Attika, medan samtidigt en stark flotta följde kusterna för att tjäna landhären till betäckning. Man kan fråga sig, hvarför han icke hellre direkt gick öfver Arkipelagen, utan tog denna långa omväg för att komma till Aten. Förklaringen ligger däri, att hans plan icke inskränkte sig till att straffa atenarne och eretrierna, utan afsåg ett fullständigt införlifvande med persiska riket af hela, åtminstone östra Balkanhalfön. Därjämte må man erinra sig, att atenarne hade kolonier i Trakien och därifrån kunde vänta hjälp, om icke denna resurs i förväg beröfvades dem. Slutligen skulle öfverförandet af landhären sjöledes mött svårigheter.

Mardonios tågade våren 492 med sin stora här till Kilikien. Där skilde han sig från den och lät underfältherrarna föra den till Hellesponten. Själf besteg han ett fartyg och följde med den utanför Kilikiens kust församlade flottan utefter Mindre Asiens kust. För att vinna folken i de nyss kufvade ioniska städerna, ställde han sig på underklassens sida, lät afsätta alla tyranner och upprätta demokratiska författningar. Vid Hellesponten sammanträffade han med landhären, som han sedermera följde på den europeiska sidan. Flottan fortsatte och intog ön Tasos, men råkade därefter ut för en förfärlig nordanstorm vid kringseglingen af den branta udden Atos på makedoniska kusten. Enligt hvad Herodotos hört uppgifvas, skulle där inemot 300 skepp gått i kvaf, tillika med öfver 20,000 människor. »Många gingo förlorade», säger han, »genom hafsdjurens glupskhet, andra kros-

Digitized by Google

sades mot klipporna; en del drunknade, emedan de ej kunde simma, andra åter fröso ihjäl. Så gick det med persernas flotta.»[1]

Äfven landhären hade otur och blef en natt öfverfallen af de makedoniska brygerna, hvarvid Mardonios själf sårades. Visserligen reparerades denna skada, och hela Makedonien lades under persiska riket, såsom förut Trakien. Men därmed voro också de illa tilltygade persernas krafter uttömda, och Mardonios måste med dess spillror återvända till Asien. Det egentliga målet med färden hade han alltså icke på långt när nått. Atenarnes mod växte, de fingo tid på sig till effektiva rustningar, och fromheten såg i de ovanliga naturkatastroferna vid Atos, där världens största härsmakt till sjös blifvit tillspillogifven, de på det närbelägna Olympos tronande gudarnes mäktiga arm, som afvärjande skyddat det hotade Hellas.

155. **Guda- eller atletstaty från tiden närmast före perserkrigen.** (S. k. Apollon från Tenea.) Glyptoteket i München.

Men medan oförutsedda olyckor nalkades för den stolte perserhärskaren, färdades hans sändemän fram allestädes i Hellas' städer och begärde jord och vatten, såsom sinnebilder af underkastelse. De flesta vågade ej vägra. Men spartanerna kastade sändebuden i en brunn med det lakoniska svaret: »Där finns både jord och vatten». Atenarne togo dem likaledes afdaga, därigenom afskärande alla möjligheter till fredlig uppgörelse. Enligt Herodotos skedde dessa sändebudfärder året efter Mardonios' tåg. Efter all sannolikhet ägde de dock rum samtidigt med begynnelsen af detta härtåg, således på våren 492.

[1] Herodotos VI, 44.

Digitized by Google

Mardonios' ärelystna dröm hade fått ett mycket snöpligt slut. Hade han icke gifvit så skrytsamma löften, kunde han kommit med heder hem, efter att dock hafva kufvat Makedonien, men efter allt, hvad han utlofvat, stod han där nu med skammen och blef afsatt från öfverbefälet. I hans ställe utnämnde Dareios två samhöfdingar öfver den nya här, som skulle uträtta hvad Mardonios ej förmått. De voro medern *Datis* och den ofvannämnde satrapen Artafernes', Dareios' broders son, som äfven bar namnet *Artafernes*. Det sista ord, konungen sade dem, då de gåfvo sig i väg var, att de skulle sätta Aten och Eretria i träldom och föra dess folk i bojor inför Dareios' ansikte.

De drogo med en ny, välrustad här samma väg som Mardonios, till Kilikien, där flottan mötte, denna gång försedd med flera fartyg, som voro lastade med hästar, att landsättas i Attika för rytteriets behof. Varnad af olyckan vid Atos, seglade denna flotta via Samos, Naxos och Delos. Delierna flydde, men Datis lät förkunna, att han ej ville dem något ondt: tvärtom lät han anställa ett slösande dyrbart brännoffer på Apollons altare: man uppger, att han påkostade tre tusen talenter rökverk. Därpå styrde han direkt på Eretria. Omedelbart efter affärden från Delos, skakades ön af en jordbäfning, hvilket af delierna uttyddes såsom ett järtecken, bådande olyckor. Eretrierna fingo hjälp från Aten, men efter 6 dagars belägring förråddes staden af två rika eretrier (aristokratpartiet torde i allmänhet varit persiskt sinnadt). Templen sköflades och brändes till hämnd för stadens medverkan vid Sardes' brand: innevånarne släpades i slafveri. Första delen af uppdraget var sålunda fullbordad: eretrierna voro straffade. Nu återstodo atenarne. Man öfverlade i persiska krigsrådet några dagar angående bästa sättet att angripa Aten. Hippias, Peisistratos' son, var med och rådde till att landstiga vid *Maraton*, omkring 4 mil från Aten, där en öppen slätt erbjöd tacksam terräng för de medförda hästarne. Atenarne skyndade då ut med sitt landtvärn, anfördt af 10 strateger eller härhöfdingar, af hvilka den mest erfarne och ansedde var Miltiades. En snabblöpare hade afsändts till Sparta för att å atenarnes vägnar anhålla om en hjälptrupp. Det hade utan tvifvel kostat på atenarne att nödgas begära hjälp hos sina gamla rivaler och afundsmän. De hade ock i det längsta uppskjutit framställningen. Vägen mellan Hellas' bägge förnämsta städer var omkring 20 mil, men snabblöparen berättas hafva tillryggalagt den på två dagar. Hans budskap lydde enligt Herodotos på följande efter spartanernas smak för korta

Digitized by Google

och sakliga framställningar lämpade sätt: »Lakedaimonier! Atenarne bedja er, att I måtten understödja dem och icke stillasittande åse, huru den äldsta staden i hellenernas land faller i träldom under barbarer. Eretrias invånarne äro redan slagna i bojor, och Hellas har en betydande stad mindre än förr.» Spartanerna, gripna af ställningens allvar och inseende, att Atens fall endast blefve förspelet till deras eget, glömde sitt gamla groll och lofvade att komma till undsättning. Men de måste, sade de, vänta till fullmånen; gammal sed och lag förbjöde

156. **Slagfältet vid Maraton i våra dagar.** Fotografi från 1896.

dem att förr än då draga ut. (Folkförsamlingen sammanträdde vid fullmånetiden).

Atenarne kunde emellertid icke vänta på fullmånen, när fienden var i antågande, utan drogo ut till Maraton, åtföljda af en liten hjälptrupp från det af Aten beroende Plataiai. I atenarnes krigsråd rådde, då man fick veta, huru stor persernas öfvermakt var, ganska stor modlöshet. Hälften af de tio fältöfverstarne röstade mot drabbning: det lönade sig icke. Den andra hälften, med Miltiades i spetsen, ville däremot våga ett försök. En af arkonterna, den s. k. polemarken eller krigsministern, hade enligt gammal sed rösträtt i fältherrarnes råd (han hade ju i äldre tider varit härens ende befälhafvare). Afgörandet hängde

Digitized by Google

på honom. Herodotos lägger i Miltiades' mun följande maningsord, som han skulle riktat till den obeslutsamme polemarken Kallimakos: »Du, Kallimakos, har nu i din hand att bringa Aten i träldom eller befria det, och därigenom lämna efter dig ett minne för evärdliga tider, sådant som icke ens Harmodios och Aristogeiton hafva efterlämnat. Ty nu hotas Aten med större fara, än någonsin förut, så länge det stått; och om vi än böja oss för perserna, så är det redan bestämdt, hvad vi komma att lida, då vi öfverlämnas i Hippias' händer; men om vår stad nu frälsas, är det sannolikt, att den skall blifva den yppersta bland Hellas' städer. Om vi nu icke strida, fruktar jag, att någon tvedräkt uppstår, som skall bringa atenarnes tänkesätt att vackla, så att de bli persiskt sinnade, men om vi slåss, innan ännu en eller annan bland atenarne börjat vackla, så är troligt, att vi med gudarnes

157. **Mynt från Atens blomstringstid.** Ena sidan visar Atenes hufvud, andra sidan en kvist, af hennes heliga träd oliven, samt bilden af hennes symboliska fågel ugglan, jämte begynnelsebokstäfverna till ordet Athenaion (Atenarnes).

hjälp skola gå segrande ur striden. Allt detta beror på dig.» Polemarken anslöt sig nu till Miltiades' åsikt.

Miltiades hade alltså genomdrifvit sin mening. Till den atenska jämlikheten på denna tid hörde äfven den farliga sedvänjan, att anförarne skulle kommendera hären hvar sin dag. När Miltiades' dag kom, levererades slaget (sannolikt 10 sept. 490). Han uppställde hären i lika lång linje som persernas, men då den senare var flerdubbelt starkare, voro atenarnes leder mindre djupa. Atenarne voro tungt väpnade och höllo sina sköldar mot det persiska pilregnet, hvadan persernas rytteri föga kunde skada dem. Den persiska centern bröt igenom den grekiska, men på bägge flyglarne segrade atenare och plataier, som därefter slöto sig samman och slogo äfven den persiska centern. Omkring 6,400 perser uppgifvas ha stupat, men endast 192 atenare. Perserna förföljdes ned till stranden, där atenarne höggo tag i deras på land uppdragna farkoster och försökte fasthålla dem. Sju fartyg lyckades de hejda, men de öfriga stötte de flyende perserna ut från land. Dessas mening var att förbi Sunions udde hinna fram till

Digitized by Google

Aten, innan hären komme till stadens försvar. Segrarne vid Maraton sprungo nu allt hvad springas kunde bland detta löpande och idrottskunniga folk, och hunno verkligen fram före perserna. Den förste, som kom fram till torget i Aten, hade sprungit så, att han endast hann uttala glädjebudskapet »vi hafva segrat» *(nenikékamen)*, innan han nedföll död af ansträngningen.[1] När perserna sågo sig förekomna, seglade de hem till Asien.

Men nu var tiden inne att fröjdas i Aten. Förra gången hade gudarne sändt stormens andar till den väldiga fiendekolossens fördärf, och nu hade de, som det väl kunde tyckas, på lika underbart sätt låtit en fåtalig skara slå mångdubbelt flere. Tanken gick främst till de olympiske, och talrika tackoffer offrades i de undan förstörelsen räddade templen. Miltiades var dagens hjälte, och den unge Temistokles, som alltid predikat, att man vore förlorad, om man saknade en flotta, gick och vankade sömnlös. Han visste, att han hade rätt, och att segern vid Maraton mest berott på den hast, hvarmed slaget börjats och på en del gynsamma omständigheter af tillfällig art. Men ingen hörde nu längre på det örat.

158. **Grafsten, rest öfver atenaren Aristion.** Härrör från perserkrigens tid. Underskriften lyder: *Aristionos*, d. v. s.: Aristions, eller: Till minne af Aristion, och ofvanför: *Ergon Aristokleus*, d. ä. Aristokles verk. (Aristokles var konstnären.)

[1] Efter denna språngmarsch är det som våra dagars idrottsmän tala om »maratonlöpning» (hastighets- och uthållighetslöpning på 40 kilometer), första gången i nyare tid proberad vid de modärna »olympiska spelen» i Aten 1896, då en grekisk bondeson tillryggalade vägen mellan Maraton och Aten (40 kilom.) på 2 timmar och 56 minuter.

Digitized by Google

Spartanerna hade emellertid väntat på sin fullmåne, och därefter hade en hjälptrupp på 2,000 man i ilmarscher sprungit till Aten. De kommo för sent. De tågade dock ut till slagfältet, sågo de persiska liken, sade några lakoniska loford till atenarne och tågade snopna hem. Den dagen firade Aten en triumf öfver Sparta, så god som någon.

Öfver de vid Maraton fallne restes en gemensam grafhög, hvars kvarlefvor ännu kunna beskådas å den minnesrika platsen. Vid gräfningar däri har man funnit lervaser, hvilkas dekoration visar, att de härröra just från den tid, då perserkrigen utkämpades. Bilden (fig. 158) återger en krigare från denna tid. Det är en i Aten funnen grafsten. Är krigaren icke en af dem, som kämpat vid Maraton, — hvilket är mycket sannolikt — så är det åtminstone en samtida, och hans bild kan ge oss en trogen bild af deras beväpning.

---

3. Det tredje persiska härtåget. Termopyle och Salamis.

Dareios, som med så stor och nästan sagolik framgång börjat sin bana, fick under sina sista år erfara vanskligheten att behärska en eröfrad, i kultur växande värld. Det lilla Hellas' framgångar gåfvo mod åt upprorstankarne hos flera underkufvade folk. Ännu medan harmen öfver olycksbulletinerna från Atos och Maraton brände i hans sinne, kommo betänkliga bud från Egypten, där ett uppror utbröt år 486. De härar, som utrustades för ett tredje, i allra största skala planeradt fälttåg mot det trotsiga Hellas, måste nu delvis öfversändas till det nya oroshörnet. Under det egyptiska krigsbullret, och innan man ännu vet, om de persiska vapnen skola lyckas nedslå den farliga rörelsen, går Dareios efter sitt långa, skiftesrika lif ur tiden, under loppet af hösten 485. Han hade många söner, och den af dem, som genom sin moder förband Dareios' nya dynasti med den gamla konungaätten, nämligen hans äldste son med Atossa, en dotter af Kyros, följde sin åldrige fader på persernas tron. Hans namn är i kilskrifterna Khsajarsa, af israeliterna förvridet till Ahasveros, af hellenerna till *Xerxes,* under hvilket namn han, tack vare de grekiska historieskrifvarne, gått till eftervärlden.

I Aten försiggingo nu märkliga ting. Miltiades fick ej längre

Digitized by Google

njuta af sin segerglans. I riktig känsla af den fara, som låg i vissa arkipelagöars öfvergång till perserna och med begynnande insikt om vikten af en sjömakt hade han, därtill äfven föranledd af gammalt groll från sin trakiska tid, förmått atenarne att företaga en eröfrings-expedition mot den rika ön Paros (för eftervärlden mest känd genom sina marmorbrott). Denna expedition misslyckades, och Miltiades fick hårdt sota för olyckan: han drogs för rätta och dömdes till en skadeersättning af 50 talenter (omkring 212,000 kronor). Kort därefter afled han. Häftiga inre politiska strider rasade nu i Aten: flera inflytelserika män af aristokratien förvisades genom skärfomröstning ur staden, och omkr. 486 hade en ytterst viktig demokratisk författningsändring ägt rum: statsstyrelsen, de nio arkonterna, som förut tillsatts genom val, skulle hädanefter *utlottas* ur en elektorsförsamling af 500 personer. Härigenom gick man till det yttersta i försöken att motverka allt personligt regemente. Arkonterna blefvo numera blott ett förvaltningsutskott, som hade att utföra de af folket beslutade åtgärderna. Men det säger sig själf, att ett krig ej kunde ledas af sålunda slumpvis utsedda anförare. Det insåg man äfven, och det bestämdes därför, att en öfverbefälhafvare öfver krigsmakten skulle utses genom val. Dessa fältherrar blir det hädanefter, som i verkligheten leda Atens politik. I spetsen för den nya demokratien ställes *Temistokles*, som blir härens öfverbefälhafvare.

159. **Temistokles.** Marmorbyst från 5:te seklet. Rom, Vatikanen.

I Sparta hade äfven ett försök till statshvälfning ägt rum, men i motsatt riktning. Det utgick från den äregirige och verksamhetslystne konung Kleomenes, som ville upprätta ett starkt, helst enväldigt konungadöme i Sparta och genom glansfull utrikespolitik och eröfringar försona folket med denna kupp. Han föll emellertid i vansinne, och

Digitized by Google

planen förföll. Hans efterträdare *Leonidas* och dennes samkonung Leotykidas lydde samvetsgrannt de gällande lagarna.

Temistokles, en gång kommen till makten i Aten, skred nu till att utföra sin gamla plan på en attisk sjömakt, stödd på en stark flotta. Han förmår till en början atenarne att angripa den ett stycke utanför Aten belägna, en stor del af arkipelagen med sin handel behärskande ön Aigina, som hade hyllat perserna och kunde väntas blifva ett stöd för dem vid det kommande angreppet på Attika. Det demokratiska partiet på Aigina, som ännu icke vunnit makten, understödde atenarne, som också hade hjälp från Korintos, men det oaktadt lyckades de härskande aigineterna att med argivisk hjälp afslå anfallet. Denna motgång visade tydligt, huru omöjligt det var, att med den svaga flotta, som Aten då ägde, uträtta något nämnvärdt i en sjöstrid. År 482 lyckades därför Temistokles genomdrifva anslagen till en omfattande flottbyggnad: medlen skulle tagas af afkastningen från de attiska silfvergrufvorna i Laurion, hvilka medel förut hade utdelats bland borgerskapet (däraf obenägenheten att släppa till dem). Förut hade hvarje strandkommun haft att utrusta skepp, men nu skulle den attiska staten själf som helhet äga en flotta. På två och ett halft år byggdes 180 treroddarskepp (trierer); d. v. s. stora fartyg med tre öfver hvarandra sittande roddarrader, och med ens hade Atens flotta höjt sig öfver de gamla sjöstädernas, såsom Aiginas, Korintos' och dess koloni Korkyras (Korfu), och var nu jämförlig med den syrakusanska, som vid denna tid var den förnämsta i den grekiska världen.

År 481 komma den tredje perserhärens förelöpare: snabbfotade sändebud utskickades från Sardes, för att begära »jord och vatten», liksom 11 år förut. Storkonungen utlofvade sitt huld och skydd åt hvarje hellenisk bygd, som frivilligt hyllade honom, men eld och brand åt dem, som satte sig till motvärn. I snart 10 år hade man rustat sig till denna väldiga strid: det stod klart för alla, att perserna, som genom föregående missöden lärt sig att ej ringakta Hellas, nu hade uppbjudit sin hela kraft för att rikta ett verkligt tillintetgörande dråpslag åt de uppstudsige. Tessaler, lokrer, tebaner och flera mindre samhällen gåfvo jord och vatten. Från de öfriga sammanträdde en rådsförsamling på korintiska näset för att öfverlägga om den annalkande faran. Talrika förfrågningar gjordes hos guden i Delfi, och de svar, som här lämnades af det delfiska prästerskapet, gingo i allmänhet i afstyrkande riktning: orakelprästerna hade ännu Kroisos' öde i frisk håg-

Digitized by Google

komst. Rådsförsamlingen på korintiska näset är ett varsel om en ny tid, som gryr, den tid som skall skapa en panhellenism, idén om en samling af alla hellener. Den gemensamma faran skrämde dem samman och gjorde sålunda i det afseendet stort gagn. Men i samma råd visar sig också hellenernas största, deras outrotliga svaghet: de kunna ej komma öfver ens. Man sänder bud till det mäktiga Syrakusai på Sicilien; dess härskare *Gelon* begär, om han skall medverka, att själf få öfverbefälet. Detta afslås emellertid af fastlandets hellener, och Gelon lämnar dem i sticket. För öfrigt hade Gelon ganska giltigt förfall. Samtidigt med den persiske storkonungens härfärd utlopp mot hellenerna på Sicilien den puniska stormaktens farliga flotta från Kartago: en händelse, som icke blott såg ut som utan äfven var en gemensam persisk-punisk tanke. Men på Istmos hade atenare och spartaner svårt att blifva ense om, hvem af dem skulle hafva högsta ledningen af det försvar, som man insåg böra bli gemensamt. Man enades dock till sist om Spartas, den fortfarande i krigssaker mest ansedda statens, ledning.

Emellertid bryter vid Sardes den från 46 folkstammar samlade rikshären upp mot Hellesponten, följd utefter kusterna af en stor flotta på högst 1,000 fartyg (Grekiska häfdatecknares högre sifferuppgifter torde bero på misstag. Vissa nyare forskare vilja nedsätta antalet ända till 300.) Herodotos uppger oerhörda siffror för landhären: skulle de vara riktiga, har världen aldrig hvarken förr eller senare sett maken till folkvandring. Han mäter med heroiska mått, han låter strömmarne sina ut, urdruckna af den väldiga folkmassan och dess trossdragare, allt hvad ätbart fanns hos folket i de trakter, som genomtågades, försvinna som smör i solsken, förutom den proviant, som i stora depôter på förhand blifvit magasinerad utefter härens väg. Herodotos uppger, att antalet varit 1,700,000 man och dessutom 80,000 ryttare samt 20,000 kameldrifvare och trosspersoner (antagligen är detta antalet på hela det inställelsepliktiga manskap, som kunde uppbådas i persiska riket). Ktesias och Eforos (två andra grekiska häfdatecknare, af hvilkas verk blott enstaka citat finnas kvar), angifva 800,000 man. Kanske är äfven denna siffra öfverdrifven. Marschen öfver den konstgjorda bryggan vid Hellesponten skulle hafva tagit 7 dygn. Herodotos' skildring af Xerxes' person och uppträdande vid detta världshistoriska tillfälle är af synnerligt intresse. Äfven om den i ett och annat skulle vara ett alster af den store skildrarens dik-

Digitized by Google

tande fantasi, är den icke mindre intressant för det: den ger oss ett prof på hellenisk tradition om saken och hellenisk framställningskonst några årtionden efter de skildrade händelserna (Herodotos torde varit omkring 10 år gammal, när Xerxes drog ut, och han skref sitt verk omkring 30 eller 40 år senare). Han skrifver:

»Tåget öppnades af trosknektar och dragare; efter dem kom en här af allehanda folkslag, som gingo blandade utan att vara afskilda efter stammar och folk. Och när så mer än hälften af hela hären gått förut, lämnades en lucka i tåget; ty dessa kommo icke tillsammans med konungen. Men framför honom själf tågade tusen man till häst, som voro utvalde bland alla perser; därefter kommo tusen spjutbärare, som också voro utvalde bland alla, och de buro spjutspetsarne vända mot marken; vidare tio heliga, så kallade nisaiska hästar, alla utstyrda med den praktfullaste mundering. Men bakom dessa tio hästar följde i ordningen Zevs' (det vill säga Ahuramasdas) heliga vagn, dragen af åtta hvita hästar, bakom hvilka körsvennen gick till fots och höll i tömmarne, ty ingen människa får stiga inuti och sätta sig på vagnsätet. Näst efter denna vagn kom Xerxes själf på en vagn, och bredvid gick körsvennen till fots. Så tågade Xerxes ur Sardes, men så ofta han behagade steg han ur sin statsvagn och satte sig i en täckt resvagn. Och efter honom följde tusen spjutbärare af de tappraste och ädlaste perser, och de buro sina spjut på vanligt sätt, därefter kom en ny trupp till häst, tusen man stark, utsökt persiskt manskap, och sedermera tiotusen man, också utvalda män. De gingo till fots; tusen man bland dem hade, i stället för uddar, gyllene granatäpplen på sina lansar, och de slöto en ring omkring de öfrige; de niotusen, som gingo inom ringen, hade granatäpplen af silfver. Guldgranater buro äfven de, som vände spjuten mot marken, men äpplen de. som närmast följde efter Xerxes. Efter dessa tiotusen kom i ordningen en trupp till häst, bestående af tiotusen perser. Och efter dessa tiotusen var åter en lucka, som räckte två stadier, och sedan gick den öfriga hopen huller om buller... Nu kom hären till Skamandros, hvilken var den första flod, sedan de brutit upp ifrån Sardes, hvars vatten tog slut, och som icke förslog att dricka för krigsfolket och fänaden. Och när Xerxes kom till denna flod, fick han lust att bese Priamos' borg, och gick upp till stadshöjden. Och när han besett detta samt afhört alla berättelserna därom, offrade han tusen oxar åt den iliska Atene, och åt heroerna och hjältarne offrade magerna vinoffer. Och när de kommit till Abydos, ville Xerxes beskåda hela sin här. Till den ändan var redan på en kulle en hög tron af hvit marmor enkom upprest åt honom, och den hade abyderna på förut gifven befallning af konungen uppfört. Där satte han sig nu, och med ansiktet vändt mot sjöstranden beskådade han sina härar både till lands och sjös. Och vid denna åsyn fick han lust att se rörelserna under en fäktning. En öfningsstrid anordnades därför, och fenikerna från Sidon segrade; men han gladde sig åt fäktningen och åt hären.»

Digitized by Google

»När nu Xerxes såg hela Hellesponten skyld af skepp, och alla stränder och slätterna kring Abydos fulla af människor, prisade han sig lycksalig, men kort därefter fällde han tårar. Och när hans farbroder Artabanos såg Xerxes fälla tårar, tilltalade han honom och sade: 'Min konung, hvarför beter du dig så olika nu mot för en stund sedan? Då prisade du dig säll: nu fäller du tårar.' Och han sade: 'Mig öfverväldigade sorg och klagan, då jag besinnade, huru kort hela mänskliga lifvet är, ty om hundra år lär ingen af alla dessa finnas mera till, så många de än äro.' Då svarade han och sade: 'Dock måste vi under vår lefnad lida mycket, som är ännu mera beklagansvärdt än detta. Ty under detta korta lif har ingen människa, hvarken bland dessa eller bland andra, blifvit född så lycklig, att hon icke ofta eller mer än en gång kommer i den belägenhet, att hon hellre önskar dö än lefva. Tre olyckor öfverraska oss, sjukdomar störa oss, så att detta lif, så kort det än är, förefaller oss långt; och under detta så plågade lif blir döden sålunda människans önskvärdaste tillflykt; gudomen, som gifvit oss att smaka på tillvarelsens sötma, befinnes i grunden vara afundsam på vår njutning.'»

Han beskrifver äfven huru de stora skeppsbryggorna vid Dardanellersundet sammansatts af flera hundra skepp, förankrade bredvid hvarandra, huru mellan dem bundos starka linor och där ofvan byggdes provisoriska bryggor af trästockar och ris, hvarpå öfverst lades jord, som hårdt tillstampades. Därefter berättar han, huru en storm förstörde denna anläggning, innan öfvergången kunnat ske. »När Xerxes erfor detta», heter det, »blef han förgrymmad och befallde, att man skulle gifva Hellesponten trehundra slag af en knutpiska samt nedsänka ett par fjättrar i hafvet; ja, jag har därjämte hört sägas, att han skickade personer, som skulle inbränna slafmärken på stränderna. Så mycket är visst, att han befallde dem, som skulle piska Hellesponten, att uttala följande barbariska och gudsförsmädande ord: 'Du onda vatten, detta straff ådömer dig din herre, emedan du förolämpat honom utan någon föregående förolämpning å hans sida. Men, du må vilja eller icke, konung Xerxes skall ändock vandra öfver dig. Och dig sker endast rätt, då ingen offrar åt dig; ty du är blott en svekfull och salthaltig ström.'» Vi torde erinra oss, huru äfven i våra förfäders föreställningar vattnet, särskildt den jordfamnande oceanen, tänktes under formen af ett demoniskt väsen: en orm, som biter sig i stjärten. Xerxes tror sig piska vattnets demon, för att ej rent af säga själfve Angromanja. Och på samma gång, som han på detta sätt lät straffa hafvet, befallde han att halshugga dem, som hade haft öfverinseendet öfver brobyggnaden vid Hellesponten. Bryggan blef emellertid reparerad, och öfvergången ägde rum.

Digitized by Google

I nationalrådet på Istmos-näset voro alla det peloponnesiska förbundets stater företrädda, samt dessutom Aten, Kalkis och Eretria (de bägge förnämsta städerna på ön Euboia), Tespiai och Plataiai (i Boiotien), öarna Keos, Kytnos, Serifos och Melos, de korintiska kolonierna på Leukas, Anaktorion och Ambrakia samt fokerna. Möjligen voro ännu flera representerade, men om de ofvannämnda vet man det säkert.

Först beslöt man, på framställning från tessalerna, att sända en undsättningshär till Tempedalen, genom hvars pass den persiska krigsmakten skulle fram. Men på grund af lokala svårigheter att här få betäckning genom flottan (kusten var nämligen brant och otillgänglig), uppgaf man denna plan och valde i stället en sydligare försvarsposition, passet vid *Termopyle* i södra Tessalien gent emot Euboia. Vid denna ös nordkust, utanför udden Artemision, församlade sig en flotta af 280 fartyg under befäl af spartanen *Evrybiades*. Att en spartan var öfverbefälhafvare, vittnar om Spartas erkända hegemoni i Hellas och om det stora anseende, spartanerna ägde för krigsduglighet; annars borde, efter skeppsantalet räknadt, atenarne haft ledningen, ty de hade ensamma lämnat 127 skepp och Sparta själf blott 10 (men t. ex. Korintos 40 och andra till peloponnesiska förbundet hörande icke så få). Äfven landhären stod under spartanskt kommando: vid Termopyle förde Spartas ene konung, Leonidas, befälet. Hans här bestod till större delen af peloponnesier och räknade omkring 5,000 man (4,000 peloponnesier), hvilket ansågs fullt tillräckligt att skydda passet. Xerxes tågade fram utan att möta hinder i Makedonien och Tessalien. Den makedoniske konungen, som bar det genom en hans efterträdare så frejdade namnet Alexander, följde nödtvunget perserna, hvilkas ok han med hemligt knot fördrog, under förhoppning att hellenerna skulle segra, då han genast var beredd att affalla. De tessaliska storpatronerna, som lågo i fejd med underklassen i det stora åkerbrukslandet och hårdt ansattes af den, sågo med glädje de mäktiga herrarne från öster, till hvilka de slöto sig för att få ryggstöd mot en hotande revolution.

Vid Termopyle och Artemision brann nu den stora striden lös på allvar: på en och samma dag möttes flottorna på sjön och härarna på land. Hellenerna hade framgång på sjön, och en afdelning af perserflottan, som blifvit afsänd för att kringsegla Euboia och falla de stridande i ryggen, blef förstörd af ett oväder — en omständighet, som ännu en gång stärkte de fromma i den tron, att gudarne hade sin

Digitized by Google

hand med i spelet till persernas fördärf. Äfven på land skulle det ha gått dem illa. Spartanerna voro ett dödsföraktande släkte; under sång och i högtidsskrud, sedan de kammat och kransat sig som till fest, gingo de utan fruktan till seger eller död. »Kom och tag dem», svarade de, när Xerxes skickade bud, att de skulle utlämna sina vapen. Och deras ställning var af naturen så stark, att fåtaligheten ingenting betydde. Men liksom perserflottan försökte att kringgå Euboia för att anfalla hellenskeppen äfven bakifrån, så gjorde persernas landtrupper här. Man tog en omväg omkring och öfver bergen, på stigar, som utvisades af en förrädare, och då stodo spartanerna där inneslutna. Det berättas, att Leonidas, när detta blef honom bekant, lät en del af hären återtåga och rädda sig men själf stod med spartiaternas kärntrupp, 300 man, orubblig, afvaktande den säkra döden, emedan fädernestadens lagar bjödo, att en spartiat aldrig fick fly. Här se vi urbilden för det hjälteideal, hvarom det heter: »Han kunde icke vika, blott falla kunde han». Perserna kommo, och Leonidas' män stredo, till dess de, öfvermannade från båda sidor, stupade till sista man med sin konung i spetsen. På morgonen hade man ätit en lätt frukost. »Kväll skola vi spisa hos Hades», sade därvid med ett leende på läpparne Leonidas. En hellen från Trakis yttrade några ord om det täta persiska pilregnet: »De äro så många, att pilarne skola förmörka solen», sade han. »Bra», sade en spartan, »då få vi strida i skuggan.» Perserna vunno således detta slag och hade vägen fri ned mot Aten. Vid underrättelsen härom flydde den grekiska flottan söderut för att vara till hands vid hufvudförsvaret, som måste ske utanför Aten i saroniska viken.

Hellenerna hade förlorat, men det var i sanning ett fall med ära. Ryktet om Leonidas' själfuppoffrande bragd gick vida, och i sång och sägen har sällan en hjälte blifvit mer förhärligad. Liksom vid Maraton restes äfven här hög öfver de fallne. Två inskrifter vittnade i korta men stolta och vältaliga ord om denna strid mellan öster- och västerland. Herodotos, som besökt platsen, har återgifvit deras lydelse (nu äro de längesedan borta). Den ena lydde med betydligt öfverdrifven sifferuppgift:

Här ha kämpat en gång mot tre millioner barbarer
fyra tusendetal peloponnesiske män.

Digitized by Google

Den andra, som särskildt gällde spartiaterna, lydde:

Främling, säg Lakedaimons folk, att vi ligga här fallne,
därför att trogne vi lydt fädernelagarnas bud.

Det berättas, att två af spartiaterna räddat sig och kommit hem till fädernestaden, Aristodemos och Pantetes. »Men då Aristodemos återkom till Lakedaimon, måste han lida smälek och förklarades ärelös. Såsom sådan fick han utstå följande: ingen spartiat upptände eld för honom, ingen talade honom till; och han hade den förargelsen att kallas »Aristodemos den fege». Men i slaget vid Plataiai försonade han all den skuld, som han ådragit sig. Man berättar äfvenledes, att en annan af de trehundra, vid namn Pantetes blifvit vid lif; men när han åter kom till Sparta och förklarades ärelös, hängde han sig.» (Herodotos.)

Xerxes tågade nu segerstolt vidare fram. På vägen kommo, berättas det, några arkadiske män, som utvandrat från sitt fattiga hemland, och begärde att få tjänst i perserhären. De trodde nog, som de flesta hellener i dessa dagar, att nu lönade det sig ej mer att göra perserna motstånd. Xerxes lät kalla dem inför sig och utfråga dem om deras land och folk. »Hvad sysselsätta sig edra landsmän nu med?» frågade han. »De fira just de olympiska lekarne», svarade arkaderna (år 480 var ett Olympiaår; lekarne inställdes aldrig, äfven om krig pågick, de betraktades som en gudstjänst åt Zevs). Han frågade dem då vidare om dessa lekar, hvad de gällde, och hvilka pris som voro utsatta. Då de svarade, att priset var en olivkrans, skall en perser hafva yttrat: »Ve oss, mot hvilka människor har man fört oss att strida! De täfla icke om egodelar, utan om ära».

En afdelning af perserna begaf sig nu till Delfi, säger sagan, för att plundra det rika orakeltemplet, om hvars i århundraden samlade skatter ryktet nått ända bort till Susa. Delfis innevånare flydde, blott några präster och tempeltjänare stannade kvar. Och när barbarerna kommo, så berättades det i Delfi, kommo blixtar från höjden, och två väldiga klippblock rullade ned och krossade en stor hop. »Stenblocken, som föllo från Parnassos, äro kvar i min tid», säger Herodotos, »och ligga i Atenes tempelgård på samma ställe, där de stannade, då de rullade genom barbarernas leder.» Denna sägen är sannolikt uppkommen för att förklara det faktum, att Delfi ej blef plundradt af perserna. Verkliga skälet härtill var utan tvifvel den perservän-

Digitized by Google

liga eller åtminstone försiktigt neutrala hållning, som det inflytelserika oraklet visat. Perserna hade för öfrigt icke för afsikt att utplundra Hellas. De härjade blott de städer, som gjort motstånd och skulle tuktas, såsom Eretria och Aten.

Atenarne hade på sin förfrågan hos oraklet fått det dunkla svaret, att de borde försvara sig »med trämurar», hvilket i orakelprästernas mun måhända afsåg, att de borde på träbyggda fartyg fly från sin stad och emigrera till främmande land (en plan förelåg om utvandring till Italien), men som af Temistokles tolkades till förmån för hans stora flottutrustning. Då nu efter slaget vid Termopyle Aten låg öppet för Xerxes' här, utrymdes den åt undergång vigda staden, och allt hvad manliga armar fanns sökte sig ut på den stora flottan, medan kvinnor och barn flyttade ut till den lilla ön *Salamis*, som genom ett smalt sund är skild från Attikas kust vid Elevsis. I detta sund och därutanför samlades nu den attiska flottan, förstärkt med fartyg från några öar, som icke öfvergått till perserna (hvilket dock de flesta gjort), från Korintos' sjöfartsbetydande kolonier i väster och t. o. m. från Kroton i Italien. Sorgespelsförfattaren Aiskylos, som själf deltog i slaget, uppger, att antalet skepp på grekiska sidan var 310. Den stora, visserligen förut illa tilltygade men dock ännu vida öfverlägsna perserflottan lade sig för ankar vid viken Faleron nedanför Aten, medan landhären lät stadens gudahus och människoboningar uppgå i lågor. Från Salamis sågo atenarne flamman stiga i skyn. Perserkonungen torde efter denna triumf hafva ämnat segla vidare med flottan till de peloponnesiska kusterna. Någon anledning att inlåta sig i strid vid Salamis hade han ju ej, då Aten redan var vunnet. Temistokles fruktade detta kloka beslut: hade perserflottan löpt ut, skulle en strid på öppna hafvet nog gått illa för hellenerna. Därför sände han i hemlighet ett bud till Xerxes, inför hvilken han utgaf sig som en förrädare mot grekernas sak och en vän till perserna; han omförmälde, att oenighet rådde, och att hellenernas skepp under natten (till den 28 sept. 480) tänkte segla bort; själf rådde han Xerxes att nu genast angripa dem; då kunde de tillintetgöras, och all grekisk motståndskraft äfven för sjöstrider vore bruten. Xerxes lät narra sig af den sluge Temistokles, som var en mästare i den odysseiska listens och förslagenhetens alla ränker. Samtidigt med sina underhandlingar med Xerxes dref han andra med de ioniska fartygsbefälhafvarne i Xerxes' flotta, dem han ville förmå till affall. Den verkliga oenighet, som nog fanns i det grekiska sjökrigs-

Digitized by Google

rådet, aflägsnade han äfven genom förslagna påhitt. Spartanerna hotade han med, att Atens många skepp skulle segla till Italien, om ej spartanerna nu stannade och hjälpte dem. Xerxes skall hafva suttit på en tron å en hög klippa, åskådande stridens skiften. När solen gick upp ur Arkipelagens vågor, uppstämdes från de helleniska skeppen en lofsång till gudarne, och striden började. Perserna kämpade under sin herres ögon med aktningsvärdt mod, men instängda i det trånga 1 ½ kilometer breda sundet kunde de bakom varande skeppen icke hjälpa de främre. Temistokles hade narrat fienden att inlåta sig i strid på den ogynnsammaste tänkbara plats. Striden är åskådligt skildrad af diktaren Aiskylos, hvilken, som sagdt, själf var med, och sedermera af Herodotos.

I Xerxes' flotta befann sig bland andra den kariska drottningen Artemisia, som själf personligen, ehuru kvinna, förde befälet på sitt skepp. Hon var känd för sin klokhet, hvilken var lika stor som hennes skönhet, och Xerxes visade henne mycken heder. Hon blef angripen af ett attiskt fartyg men räddade sig då genom att själf angripa ett af de persiska, som hon borrade i sank. När hellenerna sågo detta, trodde de att hon affallit och ställt sig på deras sida och lämnade därför hennes fartyg i fred. Därigenom gafs henne tillfälle att undkomma.

När aftonen kom efter den vildt rasande striden, var vattnet fylldt af skeppsvrak, sköldar och oräkneliga lik.

> Visst är, att aldrig förr en enda dag har sett
> mer talrik människoskara gå till Hades ner,

heter det hos Aiskylos i tragedien »Perserna». Och han skildrar med realistisk åskådlighet, huru i skeppens vilda flykt årorna öfverallt stötte på människokroppar, som betäckte vågorna tätt som ett fiskstim: det skreks och jämrades, och klipporna på Salamis' och Elevsis' stränder återgåfvo de vilda ljudens hemska eko, tills ändtligen, då natten föll på, dödens stillhet började behärska den likfyllda platsen. Herodotos, hvars skildring fullkomligt stämmer med Aiskylos', tillägger den reflexionen, att hellenerna i allmänhet kommo undan med lifvet, emedan de kunde simma, men att barbarerna såsom i allmänhet icke simkunniga, merendels drunknade.

Det lilla Hellas stod nu något villrådigt efter denna lysande framgång. Man hade i allmänhet helt naturligt uppgjort sina beräkningar endast på ett försvar; mången hade ju till och med tvekat, om man

Digitized by Google

ens borde försöka ett sådant. Att tänka på anfall och expeditioner österut hade icke fallit någon in — utom en, Temistokles, som också för sin djärfva äfventyrlighet var misstänkt bland de betänksamme: man såg i honom en ny Aristagoras eller Histiaios. Temistokles önskade nu, att man omedelbart efter slaget vid Salamis skulle förfölja den persiska flottan, segla öfver till Asien och blåsa lif i den slocknade upprorslågan utefter kusten. På detta sätt skulle för Xerxes och hans hela härsmakt, både den ännu oskadade landhären och den halfförstörda flottan, hvarje återtåg till Persien afskäras och världens mäktigaste monark med hela sitt manskap jämmerligen fastna i Arkipelagens väl tillslutna säck. Planen var djärf, alltför djärf för att de lugna spartanerna skulle kunna vinnas därför. De tänkte framför allt på försvaret af Istmos, ingången till Peloponnesos, där man dag och natt släpade stenar, trä och sand till en försvarsvall tvärs öfver passagen. Man borde besinna, att Xerxes' hela vid Termopyle segrande landhär just var på väg från det nedbrända Aten; den kunde när som helst väntas fortsätta sitt segertåg mot söder. Så tänkte tvifvelsutan äfven perserna själfva i förstone, men sedan flottans olycksöde i hela dess vidd blifvit dem klart, och inför den hotande faran af att hellenernas oskadade fartyg kunde segla österut, uppvigla Ionien och afskära dem återtåget, beslöt sig Xerxes för att skyndsamligen vända om, huru skymfligt än ett sådant återtåg måste se ut. Omsorgen om hans numera hotade rikes försvar måste gå före hänsynen till äran. Xerxes flyr alltså, kvarlämnande en större del af landhären, som fått order att vända om från Istmosfärden, taga vinterkvarter i det perserna tillgifna Tessalien och vid vårens inbrott fullborda Hellas' eröfring. Mardonios, som ju hade mycken del i ansvaret för de misslyckade angreppen på Hellas, erbjöd sig att utföra detta. Han fick också försöka. Måhända hoppades Xerxes att till hans hjälp snart nog kunna sända nya skepp. Det var denna plan, Temistokles förutsåg, och därför sökte han med all makt genomdrifva sin tanke att nu smida, medan järnet var som varmast, och rikta ett för all framtid förlamande slag mot den förödmjukade fienden. Men han lyckades ej vinna gehör. Xerxes fick i lugn och ro fara hem. Visserligen förföljde man flottan intill ön Andros, men hann den icke. Af andrierna, som affallit till Persien, ville nu Temistokles utkräfva hämnd och fordrade en betydande skadeersättning. Andros motstod dock belägringen, men Paros och Karystos underkastade sig och gåfvo ut de dryga summor,

Digitized by Google

som Aten begärde till att därmed bedrifva fortsatta rustningar mot perserna.

Midt under dessa förberedelser till en ny strid kommer till Aten på våren 479 ett sällsamt budskap. Makedonernas konung, den ofvannämnde Alexander, hvars dynasti på peisistratidernas tid haft vänskapliga förbindelser med atenarne, kommer till den brända staden, med hvars uppbyggande man som bäst är i färd. Som vi minnas, hörde Makedonien till de stater, som med eller mot sin vilja anslutit sig till Persien. Alexander förkunnar nu såsom persernas bundsförvant på uppdrag af storkonungen, att denne är villig på sin bekostnad återuppbygga Aten, och därtill gifva atenarne besittningsrätt öfver hvilka områden de önskade (t. ex. öar i arkipelagen eller trakiska kuststäder) — *mot villkor, att Aten ville ingå ett vapenförbund med perserna.* Erfarenheterna vid Maraton och Salamis hade lärt honom sätta värde på atenarnes vapen.

När man i Sparta fick kännedom om den makedoniske konungens besök och uppdrag i Aten, blef man ängslig. Atenarne torde äfven hafva gjort sitt till för att skrämma spartanerna med utsikten till ett ioniskt-persiskt förbund, hvarigenom det doriska Peloponnesos blefve isoleradt och med säkerhet förr eller senare dömdt till förlust af sin frihet. Spartanerna ändrade därför sin mot Aten reserverade hållning, skickade ögonblickligen sändebud och erbjödo fortsatt och ännu verksammare bundsförvantskap mot perserna. Aten stod nu vid en kritisk skiljeväg. Man friade från två mäktiga håll till dess gunst. Men det som händt vid Maraton och Salamis hade höjt dess självkänsla å ena sidan, dess förakt för perserna å den andra, och för öfrigt hade ju ett förbund med storkonungen i stället för med Sparta varit ungefär lika onaturligt som t. ex. om Norge i valet mellan ett förbund med Ryssland eller ett med Sverige valde det förstnämnda. Den kunglige underhandlaren från Makedonien och de spartanska sändebuden uppträdde båda i Atens folkförsamling. Den förre fick ett höfligt afslag, men med Sparta afslöts ett fast förbund, som ledde därhän, att en förenad attisk-spartansk här under öfverbefäl af spartanske konungen *Pavsanias* mötte Mardonios på slätten vid det boiotiska *Plataiai,* där ännu en lysande seger vanns öfver de numera ganska grundligt förödmjukade perserna (479). Mardonios stupade. Pavsanias lät för tiondedelen af det rika byte, som vanns vid persiska lägrets plundring, förfärdiga en konstrikt arbetad prydnadspjäs, som skänktes till hellenernas förnämsta

Digitized by Google

nationalhelgedom, templet i Delfi. Den bestod af en piedestal af sten, hvarifrån uppstego tre om hvarandra tätt slingrade drakar af brons; öfverst utbredde sig drakarnas gapande hufvuden åt tre sidor och uppburo en väldig skål af gediget guld. På denna praktpjäs, som naturligtvis skulle bli föremål för alla generationers intresse vid besöken i Delfi, ristades en inskrift, som förmälde, att Pavsanias i spetsen för hellenernas härar besegrat perserna. Men när budet härom kom till Sparta, blef Pavsanias dömd till böter och inskriften utskrapades; i stället inskrefs en annan skrift, som allenast uppräknade de folk, hvilkas män gemensamt kämpat i den stora nationalstriden. Detta märkvärdiga monument finnes ännu delvis i behåll. Af Constantinus den store flyttades det jämte många andra grekiska konstverk på 330-talet e. Kr. till hans nya hufvudstad Konstantinopel, och där står det ännu. Tvifvelsmål om dess äkthet, som för några årtionden sedan uttalades, blefvo fullständigt undanröjda, sedan genom en engelsk utgräfning dess basis kom i dagen, där ännu den gamla inskriftens åldriga bokstäfver kunna läsas. Men guldskålen är försvunnen och större delen af drakhufvudena.

Tebe, som stått på persernas sida, tuktades. Men allt sedan dess grodde hos tebanerna ett outplånligt hat mot Sparta. Samtidigt segrade den grekiska flottans manskap vid *Mykale* i Mindre Asien, men egendomligt nog icke till sjös utan på land. Perserna, hvilkas flottmanskap till en del bestod af grekiska kustbor, vågade icke lita på dessa. De kunde misstänkas midt i brinnande strid öfvergå till fienden, något som Temistokles ju redan vid Salamis sökt förmå dem att göra, men som de i betraktande af persernas dåvarande öfvermakt ej vågade. Nu skulle de ha vågat. Perserna drogo därför fartygen i land och förskansade sig, men grekerna kommo efter och antände deras skepp. Ionerna afföllo, såsom väntadt var. Här uppgick nu återstoden af Xerxes' stolta flotta i lågor.

Med segern vid Mykale voro de ioniska städerna, kring hvilkas gemensamma helgedom striden utkämpats, fullständigt befriade från det persiska oket, men bland Europas hellener uppstod en tvist, om de skulle anses böra upptagas i det växande panhelleniska förbund, som hade utvecklat sig ur rådsförsamlingen på Istmos och under vapenbrödraskapet mot perserna. Denna tvist löstes tills vidare så, att öarna Samos, Lesbos och Kios samt några mindre fingo ingå i förbundet, det asiatiska fastlandets grekiska städer däremot icke. Frågan om dem var svårare. Den kan jämföras med frågan, om Finland bör

Digitized by Google

vara med i en skandinavisk enhetsrörelse. Man var på den europeiska sidan rädd att genom öfvergång till Asiens fastland framkalla en evig strid med perserväldet, som naturligtvis aldrig skulle släppa sin sträfvan att behärska hafskusten. Men framgången hade nu gjort många hellener benägna att gå anfallsvis till väga mot Persien och icke blott, som hittills, försvara sig. Dessa revanchelystna element ville gärna gå perserna in på lifvet genom att beträda Asiens jord. Som vi skola se, går denna djärfva politik med tiden fram till seger och firar i Alexander den stores eröfring af Persien sin slutliga triumf.

Sedan atenarne ensamma på våren 478 intagit Sestos, en för handelstrafiken viktig stad vid Hellesponten, företog spartanen Pavsanias på sommaren samma år i spetsen för en hellenisk förbundsflotta en betydelsefull expedition i Arkipelagen, hvars säkerhet han tryggade genom att eröfra ön Cypern i söder och det viktiga Byzantion, som behärskade sundet vid Bosporen, i norr. Men efter dessa stora framgångar begynte Pavsanias umgås med egoistiska och mot Hellas tvetydiga planer, icke utan medverkan af perserkonungen. De grekiska städerna vid Hellesponten samt de ioniska öarna ville då ej längre veta af vare sig Pavsanias eller någon annan spartansk öfverfältherre utan vände sig till Aten med begäran, att denna stat, ionernas numera erkända hufvudsamhälle, måtte öfvertaga ledningen. Atenarne läto ej säga sig detta två gånger, och fråga är väl, om icke öarnas hemställan varit i hemlighet föranstaltad från Aten. Så bildades år 478 det attiska eller deliska sjöförbundet. För att undvika skenet af egoistiska beräkningar och för att få flera med, bestämdes icke Aten utan den lilla ön Delos till hufvudort och förvaringsplats för de genom förbundsmedlemmarnas årsbidrag inflytande inkomsterna, hvilka icke gingo till småsummor: redan första året inbragte 460 talenter. Att förlägga skattkammaren till Delos var äfven ur en annan synpunkt mycket klokt. Medlen ställdes nämligen där under Apollons skydd och förvarades i det af ålder så vördade templet, hvars frid ingen kunde antagas vilja störa. Atens gudar voro ej så allmänt dyrkade, och för öfrigt saknades i Aten efter persernas förstörelse af gudahusen tryggghet för en där förvarad skatt. För omhänderhafvandet af de sålunda inkommande medlen skapades ett nytt ämbete, det första, som kan sägas äga panhellenisk innebörd, de s. k. *hellenotamiai,* »hellenernas skattmästare». Förbundet omfattade under sina första år följande sam-

Digitized by Google

hällen: Aten, städerna på Euboia, de ioniska kykladerna, Lesbos, Kios, Samos samt Mindre Asiens ioniska och aioliska städer samt de besläktade samhällena vid Hellesponten och kring Propontis. Som vi se, drager man sig nu icke längre för att medtaga Asiens fastlandsstäder i förbundet. Atenarne hade knappast någonsin varit obenägna därför; de hade ju redan vid det ioniska upproret före perserkrigen visat sig äga dristighet nog att blanda blod med sina bröder i Asien. Det var spartanerna som tvekade. Men nu voro de icke med. Det nya förbundet var ett ioniskt (-aioliskt) förbund; Sparta drog sig ur spelet och bevakade som Peloponnesosförbundets ledare sina hemortsintressen.

Den man, som hade största förtjänsten af detta sjöförbunds organisation, den närmaste storpolitiska följden af perserkrigen, hvarförutan de vunna segrarna tvifvelsutan skulle gifvit föga varaktig frukt, hette *Aristeides*. En hvar, som i sin ungdom läst latin, torde känna hans namn från romaren Cornelius Nepos' klassiska skildring: den egenskap, som där framför allt karaktäriserar den store mannen och fäster hans drag i minnet, är redbarheten och rättrådigheten; han fick, säger Cornelius, tillnamnet den rättrådige. Han visade sig värdig detta hedersnamn, då han fick i uppdrag att utskifta de anparter af krigsgärderna, som hvarje förbundsstat skulle ge till kassan i Delos. Aristeides beräknade samvetsgrannt och delade så, att ingen kände sig orättvist behandlad. Omutlig och oegennyttig mer än de flesta samtida, lämnade denne man, som å statens väguar bestämt om millioner, icke så mycken privat förmögenhet efter sig, att det räckte till hans jordafärd. Men atenarne visade honom äfven efter döden heder: hans döttrar fingo, då de gifte sig, präktiga hemgifter af staten, för hvars väl deras fader uppoffrat sitt eget intresse.

Rakt motsatt var den dom, som allmänna meningen fällde om Temistokles', Aristeides' politiske medtäflares karaktär. Han beskylldes allmänt för girighet och egennytta. I hvad mån detta omdöme kan vara befogadt, är svårt att afgöra, då ingen samtida politisk personlighet torde haft så många ovänner och baktalare som den hänsynslöse och energiskt verksamme Temistokles. Herodotos' framställning torde ej kunna fritagas från beskyllningen för partiskhet mot den kraftfulle, självmedvetne och mångförslagne politikern. I Temistokles se vi emellertid en historisk person, som motsvarar det ideal, Odyssén i sin hjältes person uppställer: han är fintlig och förslagen,

Digitized by Google

drar sig aldrig för att ljuga fiender och vänner fulla, om det gagnar hans syften, djärf och oförskräckt, föga nogräknad om medlen, om de blott leda till det stort och högt fattade målet. Han är, som så många af det antika Hellas' stora personligheter en blandning af lysande och mindre aktningsvärda egenskaper: därför blir hans öde också en tragedi. Det är med djupt vemod man finner denne hjälte, som Aten i så väsentlig mån haft att tacka för sin nyvunna storhet, ja, till hvilken hela den europeiska kulturmänskligheten i viss mening står i en outplånlig tacksamhetsskuld, efter ett fåtal år gå den attiske demagogens vanliga stig. Genom afundens och den personliga fiendskapens vapen, ostrakismens små lertaflor, drifves han i en landsflykt, från hvilken han aldrig återkommer. Ännu undersammare blir man till mods, när man några år senare finner hjälten från Salamis trampa tyrannen Hippias' väg uppför Susas hoftrappor: som persisk vasall slutar persernas besegrare, Hellas' och Europas befriare, sin skiftesrika lefnad i Magnesia vid floden Maiandros i Mindre Asien. Konungen gaf honom, säger Nepos, dessutom »staden Lampsakos till vinkällare och Myus till visthusbod». Temistokles skulle hafva lofvat konungen att för persisk räkning underkufva Hellas. Och ett rykte går, att när han fann sig till en sådan uppgift vanmäktig gent emot det växande sjövälde, han själf skapat, eller, som den för Temistokles minne gynnsammaste tydningen vill, emedan han till sist dock icke kunde förmå sig att på fullt och blodigt allvar bära vapen mot Hellas — brast honom sinnets jämnvikt, och ur en giftbägare drack den olycklige en förtviflans dag ur den glömskans flod, från hvars brädd ingen vänder åter. Så underliga äro människors öden. Men häfden har barmhärtigt bredt förgätenhetens slöja öfver Temistokles' senare öden, allt ifrån den dag, då han fördrefs från sin fädernestad. Därmed försvinner han egentligen ur historien. Föga mindre ärofull var, som vi sett, spartanen Pavsanias', segrarens vid Plataiai, senare bana. Och föga mindre tragiskt blef hans slut. Förföljd af sina landsmän flyr han till ett tempel, hvars heliga frid ingen får störa: hatet mot förrädaren finner då den utvägen att mura igen portarna, så att han i templet blir lefvande begrafven.

I sanning, man börjar vid slutet af detta tidehvarf förstå, hvarför ett helleniskt ordspråk prisade den lycklig, som dör ung. Hade Temistokles dött i sin seger vid Salamis och Pavsanias vid Plataiai, som Gustaf Adolf vid Lützen, då hade deras minne strålat lika glansfullt

Digitized by Google

som hans. Den mot öfvermakten vid Termopyle fallne Leonidas och den tappre, men i alla strider oskadde Aristeides, sakna förnedrande fläckar på sitt minne.

Efter Temistokles och Aristeides blef Miltiades' son *Kimon* den ledande politikern och öfverfältherren i Aten. Han underkufvade Mindre Asiens sydvästra kust, Lykien och Karien, hvars städer han upptog i det mot panhellenismen sträfvande sjöförbundet. Persernas sista försök att försvara sin kust vid floden *Evrymedon* misslyckades grund-

160. **Artemis' tempel i Efesos.** (Rehlender).

ligt. Både flottan och landarmén blefvo slagna af Kimon (hösten 467). Efter en sista ränsning af trakiska kusterna från ännu här och där kvarvarande persiska garnisoner (465), lyfte Kimon Hellas till höjden af segerglans. Och i Aten började han de storartade byggnadsverk som först Perikles fick fullborda (se sid. 463.)

Persiens försvarskraft var nu så tillintetgjord, att det aldrig till fullo hämtade sig. De asiatiska hellenerna voro förenade med sina stamförvanter och befriade från persernas ok. Vetenskap och konst började åter blomstra upp i dessa kulturens gamla hemorter, som nu

Digitized by Google

reste sig ur förödelsen. *Efesos* blir numera i stället för Miletos den förnämsta staden, och i förut osedd glans höjer sig dess med ionisk elegans uppbyggda Artemistempel. Någon så stor kommersiell betydelse som fordom nå likväl aldrig de ioniska kuststäderna, sedan handelsintresset numera samlat sig kring Aten.

---

4. Kartago mot hellenerna i västra Medelhafvet.

I det föregående är omtaladt, huru i västra Medelhafvet vid denna tid tre kulturmakter mätte hvarandras krafter i krigisk bragd och fredlig id, nämligen det semitiska Kartago, den hellen iska kolonivärlden och det etruskiska folket i mellersta Italien. Den sistnämnda makten hade dock vid tiden för perserkrigens utbrott redan i hufvudsak spelat ut sin roll, som småningom öfvertages af ett nytt mellan-italienskt samhälle, det uppväxande Rom vid Tiberstranden. Ännu har emellertid denna framtidsstat ej hunnit någon afsevärd betydenhet; den var som bäst sysselsatt med att kufva byar och småstäder i sitt närmaste grannskap. De enda makter att räkna med i västra medelhafsbäckenet äro hellenerna å ena sidan, framför allt på Sicilien och Italiens sydkuster, samt Kartago å den andra. Vi hafva likaledes redan sett, att efter all sannolikhet ett förbund knutits mellan perser och kartager för att krossa de framåtsträfvande hellenerna på en gång i öster och väster.

Om Kartagos inre historia under dessa tider veta vi föga: det är först från tredje seklet, genom den stora tvekampen med det romerska riket, som mera ljus börjar falla öfver dess öden. Från äldre tider har man blott enstaka notiser hos grekiska författare. Några ledande statsmän i Kartago under femte århundradet känna vi till namnet, däribland *Hamilkar*, till hvilken vi snart skola återkomma, samt hans söner *Himilko* och *Hanno*. De äro bägge kända företrädesvis genom två i stor skala företagna sjöexpeditioner i Atlanten. Den förre anförde en flottilj, som genom Gibraltar sund sökte sig norrut till de britanniska »Tennöarne» och kanske ända upp mot nordsjökusterna. Den senare färdades åt söder utmed Afrikas kuster och torde ha passerat Guinea och hunnit Cap Palmas. Dessa färder skedde naturligen ej för ro skull; de hade affärs- och, hvad Hanno beträffar, kolonisa-

Digitized by Google

tionssyften. Hanno synes hafva varit den, som lyft Kartago till den högsta politiska höjdpunkt det nått; från hans tid sjunker den väldiga sjömakten långsamt nedåt, och i de stora kraftmätningarna med Rom två och tre sekler senare skall den draga det kortaste strået. Hanno

161. **Det inre af ett i 6:te seklet f. Kr. uppbyggdt doriskt Poseidontempel i Paestum, södra Italien.** Efter fotografi från 1895.

fick ännu under sin lifstid se reaktionen bryta in: med den ogynnsamma politiska ställningen följde missnöje med de styrande, en statshvälfning ägde rum, och Hanno fick gå i landsflykt.

Kartagos kultur var mycket olika grekernas: de förstodo och ville icke förstå hvarandra. Af de grekiska konstformerna, som på Sicilien

Digitized by Google

utvecklades till sådan höjd, synes så godt som intet ha lånats af kartagerna, hvilka med en gammal kulturs konservativa seghet fasthöllo vid sina asiatiska traditioner, till och med envisare än moderlandet. Till och med myntets praktiska uppfinning försmådde de: de köpte och sålde med gammaldags metallringar, som afbrötos och vägdes. Motsvarande vårt pappersmynt hade de stämplade läderremsor.

Sicilien, där punerna af ålder hade stamfränder, blef skådeplatsen för Kartagos och västhellenernas kraftmätning. Om Miletos varit det grekiska Asiens hufvudstad, Aten och Sparta det egentliga Hellas' centralorter, så var i väster det siciliska *Syrakusai* det förnämsta samhället. Här hade de sociala förhållandena utvecklat sig på samma sätt

162. **Syrakusanskt guldmynt från slutet af 400-talet.** Fyrspannet anspelar på Hierons förut af oss omtalade seger i fyrspannstäfling. Figuren, som sväfvar däröfver, är segergudinnan. Dessa syrakusanska mynt höra till de skönaste, som öfver hufvud äro kända från antiken. Kvinnohufvudet föreställer källnymfen Aretusa. (En berömd källa med detta namn gaf Syrakusai dess bästa vatten.)

som i öster: nyss före perserkrigen hade aristokraterna drifvits i landsflykt och demokratien triumferat. Men tyrannen i Gela, den ofvannämnde Gelon hade i spetsen för en stark ryttarskara intagit det efter adelns förjagande tämligen illa försvarade Syrakusai och flyttat sin residens dit. Ungefär samtidigt med Xerxes' tillträde till tronen i Persien blir Gelon tyrann i den siciliska storstaden. Han bibehöll sig till sin död (478) och försonade genom en lysande, framgångsrik och folkvänlig regering den eröfrade staden till den grad med sin eröfrare, att de sörjande innevånarne vid hans död frivilligt följde honom till griften i ett väldigt folktåg, sådant man aldrig vid dylika tillfällen tillförene skådat. Också var detta folk till stor del ett annat än det Gelon besegrat: han hade i stor stil uppmuntrat inflyttningar från småsamhällena, han hade utfört stora byggnads- och befästningsverk och skapat en väldig flotta. Med *Teron,* tyrannen i Akragas, näst Syrakusai den förnämsta staden på ön, stod han i förbund.

Digitized by Google

Så stodo sakerna på Sicilien, då Kartagos härar sommaren 480 af den utmärkte puniske fältherren Hamilkar, landsattes vid Panormos (det nuvarande Palermo) och marscherade mot *Himera*. Gelon skyndade dit, och efter en hel dags blodig strid blef den puniska hären i grund slagen. Hamilkar kastade sig själf i en offereld och förekom sålunda

163. **Attisk praktvas från 5:te århundradet f. Kr.** Föreställer en strid mellan hellener och det asiatiska sagofolk af kvinnor, som kallas amazoner.

det grymma straff, som i Kartago skulle väntat den slagne fältherren. Punerna måste nu sluta fred och betala dryga krigsgärder. Samma år och enligt sägnen till och med samma dag som sjödrabbningen vid Salamis afgjorde persernas öde, gjorde hellenerna genom detta slag sitt namn lika segerfrejdadt i väster. Efter Gelons död blef hans bro-

Digitized by Google

der *Hieron* tyrann, och under hans välde samlades småningom hela det helleniska Sicilien. Hieron led af stenplågor och var svårmodig till lynnet, men trots sina smärtor lät han bära sig i en bärstol i krigslägren, och hans organisatoriska ande var rastlöst och förtjänstfullt verksam. Han sökte utsträcka sitt inflytande till det grekiska Italien och befriade Kyme från etruskernas ok genom det stora sjöslaget därstädes år 474. Detta slag tillintetgjorde sista resten af etruskernas makt i Syditalien.

Lifligt och rörligt var det lif, som lefdes i dessa siciliska liksom ock i de närbelägna italiska hellenstäderna. Stora filosofer tänkte öfver tingens gåtor eller sökte på mera praktiskt sätt gifva lefnadsregler. Sådana voro *Empedokles* från Akragas, som i sitt tänkande var starkt påverkad af den märkvärdige, för sin skicklighet i matematik, för sin vegetarism och sin själavandringslära bekante, egentligen från Samos bördige *Pytagoras* i Kroton (midten af 6:te seklet). Kanske ännu mer betydande voro de i den lilla syditaliska staden Elea boende tänkarne *Parmenides* och *Zenon*, den s. k. eleatiska skolans grundare. Skalder af mäktig inspiration förhöjde glansen vid Gelons och i synnerhet Hierons hof, dit t. o. m. atenaren äfvensom Aiskylos, Pindaros, Bakkylides och Simonides inbjödos som gäster, och icke heller infödda storheter på detta område saknades, såsom komediförfattaren *Epikarmos*. Framstående bildhuggare som *Kalamis* och den från Aigina bördige *Onatas* utarbetade Hierons dyrbara skulpturskänker till Delfi och andra tempel. Något senare, framemot 400 f. Kr., lefde i Herakleia i Syditalien den store framställaren af ideala kvinnogestalter, målaren *Zevxis*. Redan i 6:te seklet lefde den store lyrikern *Stesikoros* från Himera, Siciliens största skaldenamn. På Gelons tid började äfven den siciliska vältalighetens uppblomstring, och år 490 föddes den för ett följande tidehvarfs kultur så betydande sofisten Gorgias från Leontinoi.

Storartade ruiner i Syrakusai, men framför allt i Akragas och den år 409 (efter en restauration ånyo 249) af kartagerna förstörda staden Selinus samt vid Paestum i södra Italien och flerstädes vittna ännu i dag om konstnärssinnet och rikedomen hos Siciliens och Syditaliens hellener i denna aflägsna tid. Men Aten skulle snart öfverglänsa dem alla både i andlig och materiell kultur.

Digitized by Google

5. Segerstolthetens tidehvarf. Atenarnes storhetstid.

Efter den i det stora hela oväntade framgång atenarne haft i striden mot perserna, uppblomstrade den förut jämförelsevis obetydliga staden och blef inom kort den ledande makten och äfven den förnämsta handelsstaden i Hellas. Atens hamn (Peiraievs) var jämte Karta-

164. **Niketemplet i Aten.** (Åter hopsatt af de kullfallna stenarne).

gos den förnämsta i Medelhafvet. Dess främste statsman under den tid, som nu kom, var *Perikles,* Xantippos' son, en anförvant till Kleistenes och besläktad med alkmaionidernas gamla herresläkt. Perikles var redan under Kimons tid den demokratiska oppositionens ledare, och då Kimon år 461 blef landsförvisad, blef han efter hand den obestridde ledaren af en ny politik. Perikles genomförde, såsom den radikala demokratiens märkesman, en mängd viktiga, i Atens politiska lif djupt ingripande reformer i de mindre bemedlade klassernas intresse. Bland annat infördes dagtraktamenten för de genom lottning tillsatta statsuppdragen (de flesta tillsattes, som vi sett, numera genom lott).

Digitized by Google

Lotten kunde ju träffa en man, som icke hade råd att offra en dags arbete utan någon ersättning. Då antalet af dem, som skulle erhålla

165. **Perikles.** Marmorbyst från romerska kejsartiden, men sannolikt återgående på ett original från Perikles' tid. Utgräfd år 1781 vid Tivoli, nu förvarad i British museum.

dylika ersättningar var oerhördt stort (hvar och en af de hvarje domstolsdag till ett antal af 500 tjänstgörande folkdomarne — heliasterna — skulle ha sin slant, och likaså hvarje bisittare i de femhundrades

Digitized by Google

råd), så fick traktamentet ej tilltagas för högt. Det uppgick ej heller till större summa än 2 oboler (omkr. 25 öre), hvilket, äfven med hänsyn till penningens större värde på denna tid, ger oss en god föreställning om en af denna tids bästa sidor: anspråkslösheten i mat och dryck. För 25 öre, eller, om vi också skulle taxera det högre med hänsyn till värdet, i alla händelser för en obetydlighet, kunde en atenare äta sig mätt för en dag och göra sig glad för en kväll. 40 år senare ville man ha en hel drakma. Efter införande af dessa traktamenten borde äfven en zevgit (medlem af lägsta klassen) kunna utses till arkont, och så bestämdes äfven år 457.

När man en gång slagit in på den statssocialistiska grundsats, som ledt till systemet med tjänstgöringspenningar, drog det med sig ytterligare konsekvenser: snart nog bestämdes äfven, att gratisbiljetter till teatraliska och musikaliska föreställningar skulle utdelas bland folket. Icke sällan skedde äfven spannmåls- och penningutdelningar i större utsträckning. Tack vare de rika inkomsterna från förbundets stater ägde man medel både till det ena och det andra. Genom dessa, många medborgare personligen berörande åtgärder blef Perikles ytterst populär, hvartill äfven bidrog hans stora vältalighet, hvilken skildras såsom något enastående. Däremot ägde han icke egentligen något folkligt sätt att vara. Han var föga hågad för umgänge med kreti och pleti, utan slöt sig inom en trängre krets af intelligensmänniskor, skalder som Evripides, konstnärer som Feidias, filosofer som Anaxagoras, en snillrik cirkel, där den sköna och högt begåfvade milesiskan Aspasia var den firade medelpunkten. Hans mera konservative motståndare, aristokraten Kimon, var i folkvänligt yttre uppträdande honom öfverlägsen. Men trots denna hans andliga aristokratism har ingen i sak gjort mer i demokratisk riktning än Perikles. Ett tal, som han höll till minne af de atenare, som fallit i striderna år 431 (se nedan), återgifves af den samtida häfdatecknaren Tukydides[1], som själf var närvarande. Det gifves där en teckning af Atens demokrati, hvarur följande må anföras i fri svensk tolkning: »Våra fäder hafva med berömlig möda tillkämpat sig den maktställning, vår stad nu äger, men vi, som nu lefva, hafva bragt den till högsta utveckling, och vi hafva genom vår författning gjort vårt samhälle fruktadt i strid och blomstrande

[1] Flera af de hos Tukydides förekommande talen torde vara diktade och endast återge vederbörande personers tankegång, men sannolikt är på detta ställe innehållet af ett verkligt tal återgifvet.

Digitized by Google

i fred. Vi hafva icke efterbildat något annat lands lagar, tvärtom, vår författning är ett mönster för andra. Vi kalla den »demokratia» (folkmakt), därför att dess ledande grundsats är, att flertalet, icke fåtalet, skall äga bestämmanderätten. Till allmänna ämbeten äger en hvar tillträde, och hänsyn tages icke till hans stånd eller hans klass, utan till den ära han förvärfvat sig. Ingen är nu längre genom fattigdom hindrad att erbjuda staten sin tjänst. Frisinnad är vår syn på tingen, så i doliti-

166. **Ruinerna af Erekteion i Aten.** Efter fotografi från 1899.

ken, som i det enskilda lifvet. Mångahanda förnöjelser hafva vi till själens odling och vederkvickelse förordnat om: idrotter, årliga offerhögtider och full frihet till enskilda samkväm. Till oss införas allsköns produkter, som tillverkas i främmande länder. Vi uppfostra ungdomen utan någon öfverdrifven stränghet och härdning: icke från en tukthusinrättning, utan från ett glädjefullt ungdomslif draga våra unga män ut i striderna men äro icke fegare än andra för det. De ha icke mindre själsstyrka än de, som på förhand slitit ut och plågat sin kropp. (Anspelningar på spartanerna). Vi älska det sköna, vi älska vetenska-

Digitized by Google

pen, vår stat är en skola för Hellas. Vi stå som ett föremål för samtids och eftervärlds beundran, och oss göres ingen Homeros behof för att föreviga vårt verk.» (Anspelning på de asiatiska ionerna, hvilka frambragt den homeriska dikten).

Ingen Homeros, men väl en byggmästare som Iktinos och en bildhuggare som Feidias. Det första, man grep sig an med efter krigets slut var nämligen, jämte författningsrevisionen, återuppbyggandet af den brända staden, framför allt de ruinerade gudahusen på

167. **Partenon, Pallas Atenes förnämsta tempel i Aten.** Nuvarande utseende. Fotografi från 1901.

Akropolis. En lyftande maktkänsla grep det segerglada folket i Aten, som med ens kände sig upphöjdt till en stormakt, ungefär som i senare tid svenskarne torde ha känt det efter trettioårskriget. Denna segerstolthet gaf sig ett imponerande uttryck i den storslagenhet, med hvilken man gjorde upp de nya byggnadsplanerna, och den icke mindre beundransvärda soliditet, hvarmed man sakta men säkert bragte dem till utförande. Åt *Segerns* gudinna (Nike) reste redan Kimon på yttersta branten af Akropolens klipphöjd ett litet smakfullt ioniskt

Digitized by Google

tempel, och den annars vingade gudinnan framställdes där utan vingar, till ett tecken, att hon hädanefter aldrig borde fly från Aten. Men åt borgens och stadens af ålder dyrkade skyddsgudom, Pallas Atene, uppfördes i den gamla, strängare doriska stilen det ståtliga tempel, som under namnet *Partenon* allt sedan den tiden pryder Atens Akropolis, i våra dagar blott en ruin men ännu i sin förstörelse ett storartadt minne af hellenernas gångna skönhetsvärld. Äfven detta var en idé af Kimon, som emellertid icke hann mer än genom en storstilad murbyggnad tillöka och utjämna den klippgrund, på hvilken det nya templets väldiga massa skulle stå. Partenons arkitekter voro *Iktinos* och *Kallikrates*. Templet började byggas år 447 f. Kr. och torde varit färdigt 432. Det är alltigenom byggdt af pentelisk marmor (från berget Pentelikon nära Aten), och de ytterst fint glättade kvaderstenarna, som ligga på hvarandra utan murbruk, äro ännu efter mer än 2,300 år på de flesta ställen så fast anslutna till hvarandra, att man knappt kan drifva in ett pennknifsblad emellan dem.

I omedelbar närhet af det gamla Atenetemplet uppfördes det likaledes åt Atene men därjämte äfven åt lokalheroerna Erektevs och Kekrops samt nymfen Aglavros helgade tempel (eller rättare tempelgrupp), som bär namnet *Erekteion*. Det byggdes i ionisk stil och blef färdigt först år 407 (peloponnesiska kriget — hvarom snart skall berättas — vållade vissa afbrott). På den plats, där Erekteion är byggdt, har en gång den gamla kungaborgen stått. Af beundransvärd skönhet äro här särskildt den praktfulla dörrinfattningen samt den med pelare i jungfrugestalt smyckade s. k. kore- eller jungfruhallen.

Högt öfver alla tempelgaflarne höjde sig på en väldig basis den 22 meter höga kolossalbild af Atene, som, stående i det fria, med blänkande bronshjälm på hufvudet och spjut i handen, syntes långt ut till hafs och var ett märke för de sjöfarande. Präktigare, fast icke så stor (dock hela 12 meter hög), var emellertid den af guld- och elfenbensplattor, som fästats kring en trästomme, utförda tempelbilden i Partenon, tillverkad af tidehvarfvets ypperste mästare i bildhuggerikonsten, *Feidias*. Gudinnan stod äfven här i sin vapenskrud, men i stället för lansen höll hon i handen en vingad bild af segergudinnan — således ännu en antydan om orsaken till det nya templets och den nya bildens utförande. Guldets vikt på gudinnans klädnad uppgick till 1,152 kilogram. Upp till Akropolis ledde från västra sidan en präktig uppgångstrappa inom en ståtlig portbyggnad, de s. k. propyleerna (se fig. 168).

Digitized by Google

Akropolis' alla byggnader och en stor del af den öppna platån mellan templen voro fyllda af smyckande bildstoder och reliefer, bland hvilka märkas de bägge stora gafvelgrupperna på Partenon (den ena föreställde Atenes födelse ur Zevs' hufvud, den andra hennes strid med Poseidon om Attika) samt en väldig fris därsammastädes, som föreställde det högtidliga festtåg, hvilket vid templets och stadens förnämsta högtid, den hvart fjärde år återkommande s. k. panateneiska festen

168. **Propyleernas ruiner.**

skred fram på Akropolis. Dessa bildhuggerier, som delvis finnas i behåll på platsen, delvis flyttats till britiska museet i London och delvis gått förlorade, äro utförda af Feidias' lärjungar.

På sydostsluttningen af Akropolis byggdes kring en gammal dansbana (»orkestra») och bredvid Dionysos' helgedom den berömda »Dionysosteatern», hvars nuvarande ruin dock icke återger det skick Perikles gaf den, utan härrör från den senare antiken. (Se sidd. 472 och 475). Det grekiska dramat uppväxte ur religionen (liksom äfven det modärna har gjort), särskildt ur Dionysosfesternas körsånger (tragedien) och deras uppsluppna dansmarscher (komedien). Det grekiska skådespe-

Digitized by Google

let skilde sig från det modärna hufvudsakligen i följande afseenden: 1) det uppfördes under bar himmel; 2) det var förbundet med en kör såsom nödvändig ingredieus; 3) det beledsagades äfven i de dialogiska partierna af musik, och texten var alltid affattad på vers; 4) endast män spelade; kvinnliga roller utfördes af till kvinnor kostymerade män; 5) skådespelarnas antal var begränsadt. En och samma skådespelare måste därför understundom utföra flere roller. Redan i början af sitt uppträdande i Aten nådde tragedien en hög utveckling. Efter endast få föregångare, af hvilka Frynikos är den siste, framträder den med Shakespeare i tankarnes djup jämförlige *Aiskylos* och kort därefter hans yngre samtida, den mera harmoniske, men mindre djuptänkte *Sofokles*. När Aiskylos stod i sin mannaålders kraft och Sofokles ännu var en yngling, föddes den tredje i den enastående grupp af stora tragici, som Atens storhetstid i 5:te seklet kan uppvisa, de psykologiska problemens diktare, *Evripides*, antikens Ibsen. Deras skådespel uppfördes vid sådana tillfällen, då hela Attikas, för att ej säga hela Hellas' blickar voro fästade på dem, vid de stora Dionysosfesterna. Främmande sändebud anlände då, äfvensom innevånare från alla delar af Atens område. Särskildt på attiska sjöförbundets tid voro sändeskap från de många förbundna samhällena vanliga. Atenarne sökte att åt sina stora fester, panatenaierna och dionysierna, gifva samma glans, som Peloponnesos' befolkning åt Olympiafesten. Den stora Dionysosfesten inträffade omkring den 1 april. Den upptog 4 dagar; under 3 af dem uppfördes tragedier. Man började vid solens uppgång och spelade icke på kvällarna, såsom nu är brukligt. Skådespelen uppfördes endast på festdagar, då arbetet hvilade. Tragedien uppfattades som en form af gudstjänst. En omständighet, som starkt bidrog till dramats uppblomstring var, den, att pris utfästes. Det drama, som vann priset, medförde belöning först åt den rike medborgare, som hade bekostat kören, och sedan åt den, som inöfvat kören, slutligen äfven åt författaren. Den förstnämnde fick en smyckad trefot, som han plägade uppställa vid en just efter dessa monument uppkallad gata (trefotsgatan) på ett särskildt, efter råd och lägenhet mer eller mindre dyrbart postament. Ett sådant finnes kvar än i dag, det s. k. Lysikratesmonumentet. 334 f. Kr. vann atenaren Lysikrates ett pris, hvilket han lät uppställa; det är dess postament, som ännu finnes kvar på sin plats.

Den förste af de stora sorgespelsdiktarne, Aiskylos, deltog personligen i striderna vid Maraton och Salamis, åtminstone i den sistnämnda.

Digitized by Google

Kallad till Hierons hof i Syrakusai, afled han på Sicilien år 456. Aiskylos' dramatik representerar den äldre, strängare religiösa världsåskådningen och utmärker sig för ett ovanligt bildrikt, praktfullt och högtidligt språk. De föregående dramatiska skalderna äro att betrakta mera som ett slags arrangörer af folknöjen, men Aiskylos har upphöjt dramat till rangen af folkuppfostrande konst. Han har författat många dramer, men endast sju äro i behåll. De förnämsta äro de tre, som till samman bilda gruppen Orestien, den enda fullständigt bibehållna s. k. trilogi, vi äga från antiken. Med trilogi menas tre stycken, som uppfördes efter hvarandra vid samma tillfälle. De plägade stå i sammanhang med hvarandra i afseende på innehållet. Orestien behandlar sagan om Agamemnons hemkomst från Troja och hans tragiska slut samt hvad därefter följde. I första dramat, »Agamemnon», beskrifves öfverfältherrens hemkomst från Trojakriget och hans mord, som föröfvades af hans hemmavarande gemål Klytaimestra[1] med tillhjälp af hennes älskare, Aigistos. Det andra stycket i trilogien, »Koeforoi» (d. v. s. grafoffret, ordagrannt: »de grafoffer bärande»), handlar om Agamemnons dotter Elektras offer på faderns graf, och huru hon där sammanträffar med den från fjärran land hemvändande brodern Orestes samt om deras gemensamt utförda mord på sin moder, Klytaimestra, till hämnd för sin faders död. Orestes hade af oraklet i Delfi fått befallning att hämnas på sin faders mördare, hvilket nödvändiggjorde modermord, äfven det ett brott. (Häri den tragiska konflikten.) Sista stycket, »Evmeniderna», behandlar Orestes' öde efter modermordet, huru han jagas af erinyerna (= furierna, samvetskvalens symboler), hvilka uppjagats ur dödsriket af den mördade Klytaimestra, huru han tager sin tillflykt till Delfi, hvars orakel befaller honom begifva sig till Aten, där han skulle försonas med hämndeandarna inför den under gudinnan Pallas' presidium stående blodsdomstolen, Areopagen. Hälften af domarne dömer honom fri, och hälften fäller dödsdom. Pallas' utslag frikänner, men på samma gång blidkar hon erinyerna genom att gifva dem ett tempel i Aten, där de skulle dyrkas under namnet evmeniderna (»de välvilliga, barmhärtiga»). Anledningen till trilogien tyckes ha varit önskan att förhärliga areopaginstitutionen på en tid, då från ett politiskt partis sida försök gjordes att inskränka dess makt. Af Aiskylos' öfriga skådespel är »Perserna» det ur historisk synpunkt mest intres-

[1] Genom nyfunna inskrifter har det visat sig, att formen Klytaimnestra är oriktig.

Digitized by Google

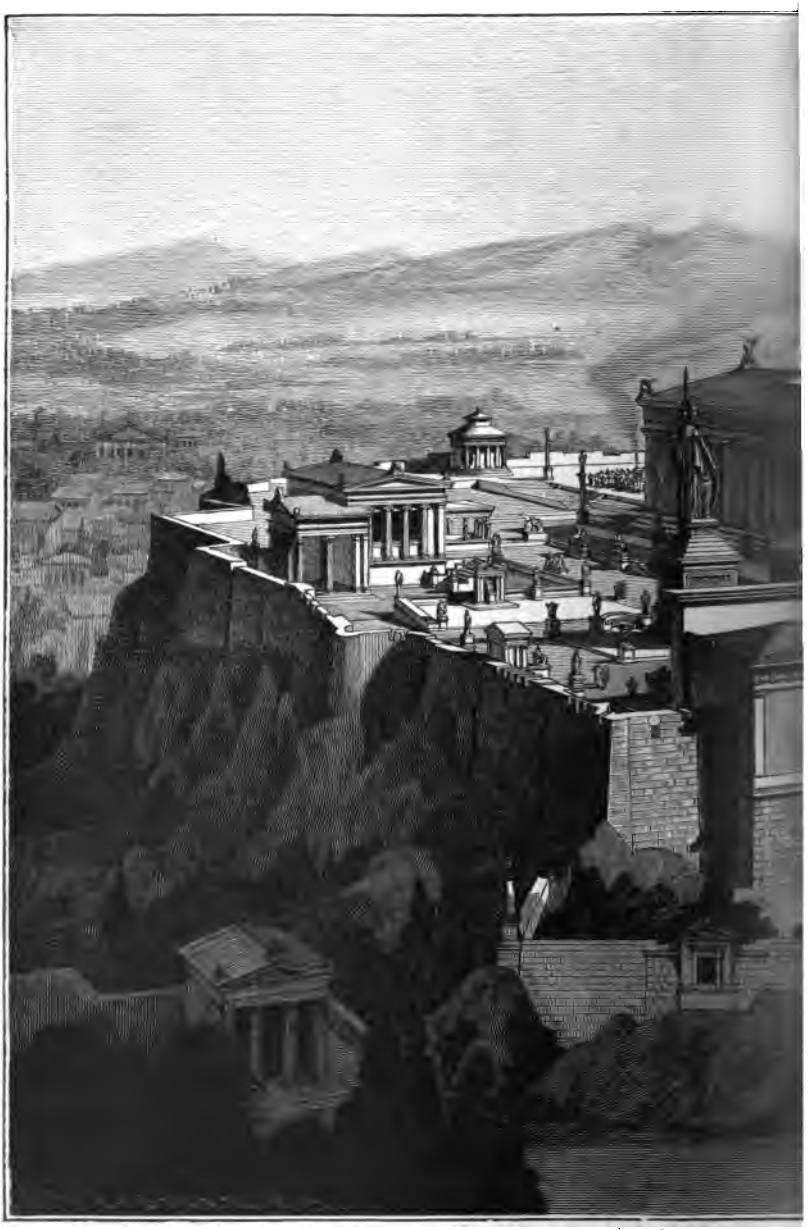

Erekteion. Atenes kolossalstod.

169. **Atens Akropolis vid slutet af 5:te århundradet f.**

Digitized by Google

Niketemplet.

ropyleerna.

n nordväst. Bergskedjan i bakgrunden är Hymettos.

Digitized by Google

170. **Ruiner af en forngrekisk teater (Epidavros.)** Fotografi från 1900.

Digitized by Google

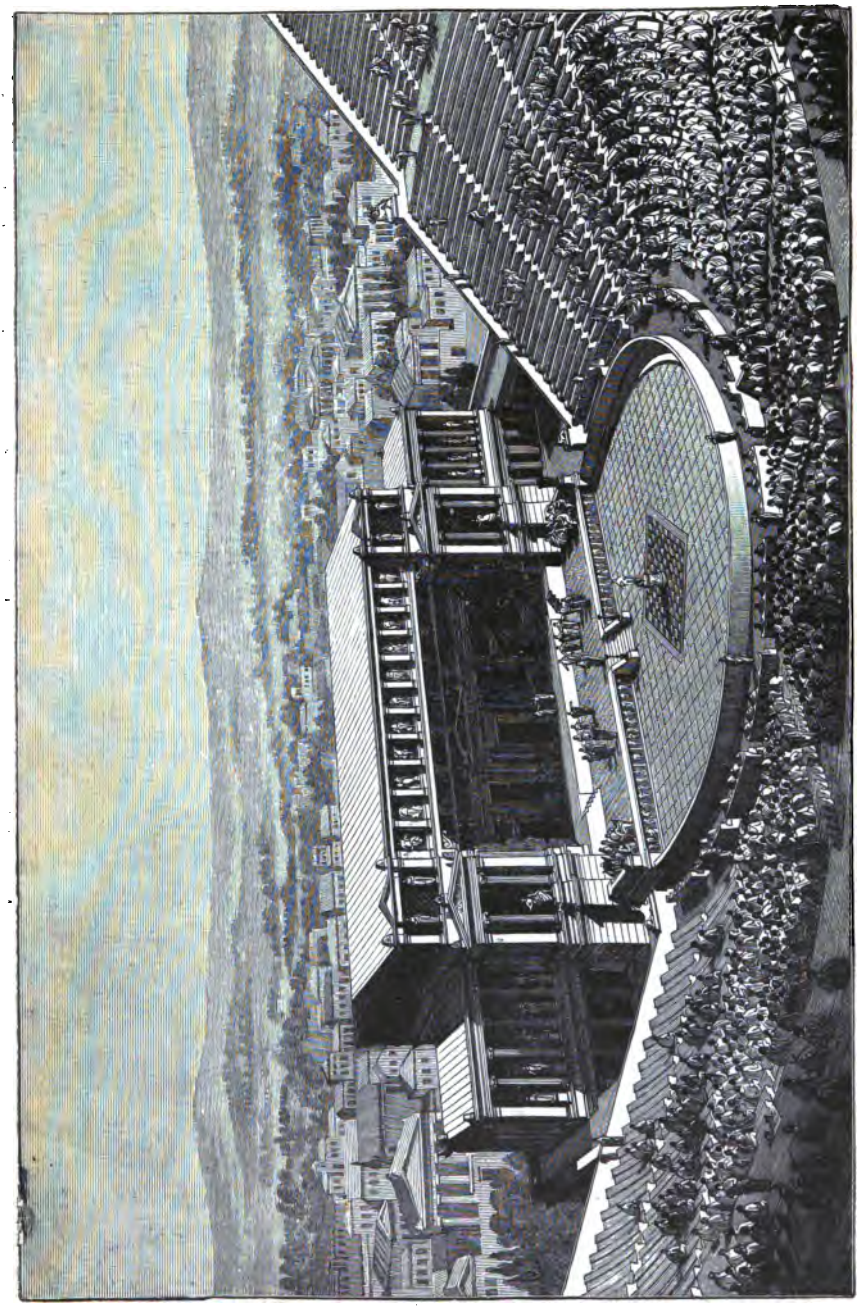

171. **Dionysosteatern i Aten.** Rekonstruktionaf G. Rehlender.

Digitized by Google

172. **Sofokles.** Grekisk marmorstaty från 4:de seklet, funnen 1839 vid Terracina i Italien. Lateranska museet, Rom.

santa, ett förhärligande af hellenernas seger i perserkrigen. Handlingen utgöres af Xerxes' skymfliga återkomst till Susa. Detta stycke är af stort historiskt värde, då Aiskylos ju var med om de händelser, han här låter en persisk budbärare skildra. Berömdt och betydande, icke minst genom dess påverkan på eftervärldens tankar, är dramat »Den fjättrade Prometevs», som behandlar den bekanta myten om Prometevs, som gaf människorna eldens gåfva. En fortsättning, »Den befriade Prometevs», har gått förlorad.

Sofokles säges hafva som 15-årig yngling anfört den kör, som besjöng segern vid Salamis, och dog först 406, omkring 90 år gammal. Han var född i en by invid Aten, Kolonos. Det karaktäristiska för Sofokles' dramatik är en större harmoni och proportion i anläggningen, uttryckssättet och metern, än man finner hos

Digitized by Google

den mera kärfve och kantige Aiskylos. Vidare utmärker han sig för ett utan allt för stora fraser värdigt och klangfullt språk samt en mildare uppfattning af världen, fortfarande på religiös basis. Sofokles införde en

173. **Orfevs och Evrydike.** Orfevs vänder sig om, glömmande förbudet, att se sig om på vägen från dödens land (se ofvan kapitlet om de mytiska sagorna), och i samma ögonblick lägger Hermes, de dödes ledsagare, sin hand på den åt dödsriket för alltid vigda Evrydikes arm, för att följa henne tillbaka. Relief från 5:te seklet f. Kr. (Ofvanstående bild återger en på Augustus' tid utförd kopia, nu förvarad i Neapels museum.)

tredje skådespelare; det aiskyleiska skådespelet hade haft blott två. Han ökade äfven körmedlemmarnes antal från 12 till 15. Äfven af Sofokles

Digitized by Google

finnas 7 stycken i behåll. Antalet af stycken, som han skrifvit, öfverstiger emellertid 100. Det mest bekanta är »Antigone», hvars ämne är hämtadt ur den tebanska sagokreten: Oidipus' söners, bröderna Eteokles' och Polyneikes', strid om Tebe. Dess tyrann, Kreon, förbjuder att begrafva de fallna, men Antigone trotsar detta omänskliga förbud, i det hon lyder den högre, gudomliga pliktens maning och bereder frid åt sin aflidne broders skugga genom att kasta mull på hans stoft. Då för begrafning af de döda fienderna lifsstraff var stadgadt, fick Antigone den grymma lotten att lefvande begrafvas, till stor förtviflan för hennes trolofvade, som är Kreons, tyrannens, son. Äfven föregående delar af den tebanska sagan har Sofokles behandlat i dramerna »Konung Oidipus» och »Oidipus i Kolonos», där den åldrige landsflyktige Oidipus' vistelse i den attiska byn Kolonos, Sofokles' födelseort, framställes. »Antigone» spelas mångenstädes ännu i dag (så i Stockholm på dramatiska teatern 1908).

Den tredje och yngste af de stora attiska tragediförfattarne, Evripides afled samma år som Sofokles, 406, men var omkring 15 år yngre. Han representerar en ny tid med mera skeptisk världsåskådning. Hans stil är resonerande, påverkad af de s. k. sofisterna (se nedan), och hans styrka ligger i skildringen af mänskliga själstillstånd och passioner, som han mästerligt analyserar. Under det Sofokles' poesi är full af harmoni, är Evripides sorgens, den hejdlösa glädjens och i allmänhet passionernas skald. I sammanhang därmed står, att hos honom kärleken är det ständigt återkommande temat. Han närmar sig den modärna poesien och har därför i nyare tider mer än både Aiskylos och Sofokles blifvit förstådd och studerad. Af honom finnas 18 dramer kvar. Han har ökat skådespelarnes antal till 4 och förändrat körens betydelse. Kören var hos de föregående en opartisk åskådare, som uttalade den allmänna meningen, men Evripides har förändrat den till en i händelsernas gång ingripande, medspelande part. Han invecklar dramats konflikt till den grad, att den ej kan lösas på vanligt sätt utan måste afvecklas genom »deus ex machina», en gudomlighet, som uttalar ett domslut öfver det hela och bringar det till ett lyckligt eller olyckligt slut. Gudagestalten framträder från en upphöjd plats på scenen, det s. k. teologeion (gudaburspråket). Evripides, ehuru uppfostrad i Aiskylos' och Sofokles' tidehvarf, hör till hela sin anläggning till en ny tid, hvars karaktär längre fram skall beskrifvas. Perikles själf, som liksom de flesta stora män är före sin tid, är hans själsfrände, och hos

Digitized by Google

båda gryr en högre kultur än den på gammal åskådning hvilande, som dock ännu under Perikles' tidsålder är den allmänna i Aten. De

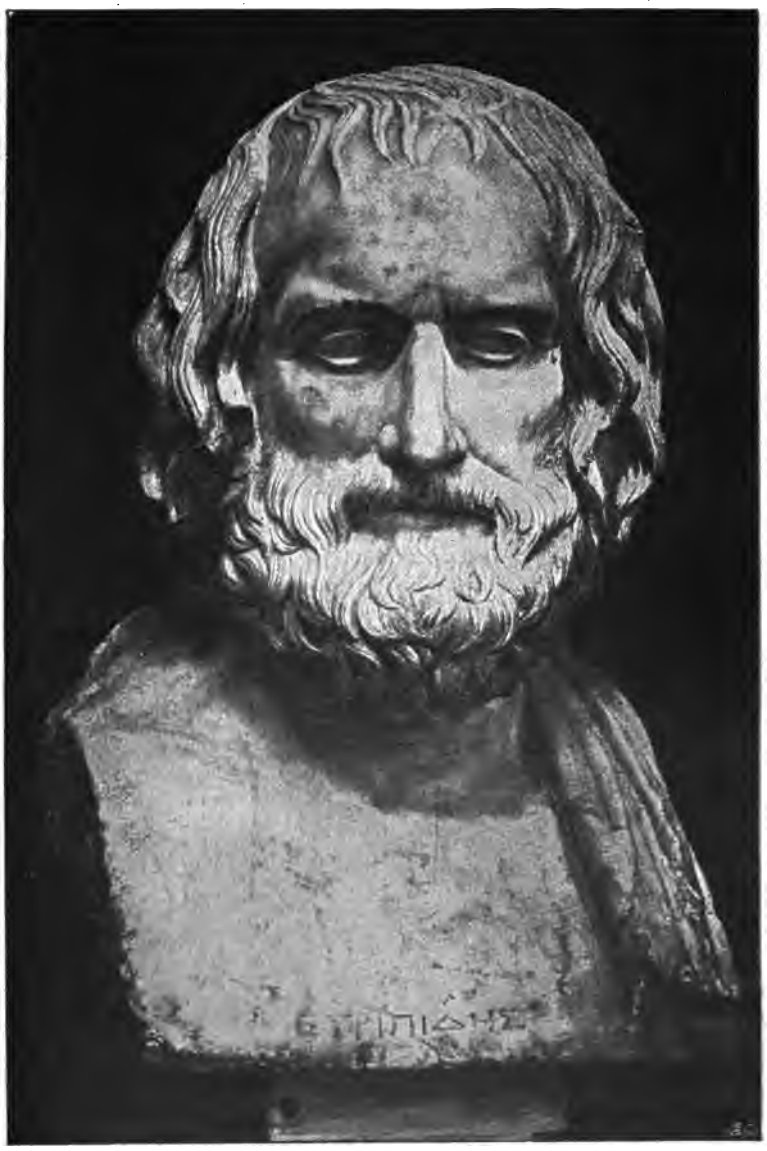

174. **Evripides.** Marmorbyst, utförd under romerska kejsartiden, men säkerligen efter original från omkr. 400 f. Kr. Museo nazionale, Neapel.

mest betydande af Evripides' dramer äro »Medeia» (se sagan sidd. 394 ff.) och »Hippolytos». Det senare behandlar sagan om en ung son till Te-

Digitized by Google

sevs i första giftet, i hvilken Tesevs' andra gemål, Faidra, dödligt förälskar sig, men som, lik israeliternas Josef, ståndaktigt motstår frestelsen utan att dock röna samma jordiska framgång som Josef: Hippolytos får, liksom Faidra, ett tragiskt slut. Evripides framställer, för att framkasta ett etiskt problem, afsedt att skaka tron på gudamyterna, äfven motståndet mot Afrodites vilja såsom ett straffvärdt gudatrotsande. Berömda äro likaledes sorgespelen »Ifigeneia i Avlis» och »Ifigeneia i Tavrien» samt »Alkestis», som framställer och förhärligar storheten af en människas frivilliga offer af sitt lif för en annan: Admetos, en mytisk konung, skall dö; hans unga maka, Alkestis, går själf i hans ställe till Hades och räddar honom därmed för en tid åt lifvet.

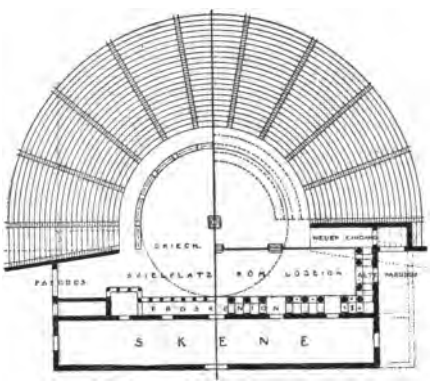

175. Plan öfver Dionysosteatern i Aten.

Äfven komedien blomstrar, men till dess främste märkesman, den politiske satirikern *Aristofanes,* skola vi återkomma i ett annat sammanhang.

Dessa skådespel, hvilkas like världen ej sedermera skådat, förr än renässansen med Shakspeare framträdde med deras modärna motbild och därigenom inledde en ännu större blomstring för dramat än den antika, spelades i förstone antingen på Pnyx, ett berg midt emot Akropolis, på hvilket äfven folkförsamlingarna plägade hållas, eller också på den gamla dansbanan vid sydsluttningen af Akropolis. I fjärde seklet utbyggdes här med förut osedd prakt den redan af Perikles påbörjade, ofvan (sid. 470) omnämnda praktfulla Dionysosteatern, hvars betydande ruiner i våra dagar utgräfts. Bilden (sid. 475) utgör ett försök att rekonstruera dess utseende i antiken. Anmärkas bör i afseende på denna bild, att spelet i den tid, vi nu skildra, försiggick på den s. k. orkestran, den runda, senare halfrunda platsen kring Dionysosaltaret, icke på en upphöjd scen, som bilden visar (sådana upphöjda scener förekommo hos grekerna först efter Alexander den stores tid samt på de romerska teatrarna).

Medan dramaturgerna framställde myt och historia på scenen, återgaf dem målaren *Polygnotos* (omkr. 460 f. Kr.) i färg; i Delfi målade han Troias brand och i en pelargång i Aten slaget vid Maraton.

Digitized by Google

Bland de store andar, som på denna lysande tid gåfvo lyftning åt lifvet i Aten, var äfven en från den doriska staden Halikarnassos i Karien bördig man, som här icke får förgätas. Med smärta skiljas vi, då Perikles' tidehvarf tager sin början, från vår i sanning intressante ledsagare genom fornhäfdernas dunkel, »historiens fader» *Herodotos,* hvars skrifter ej lämna meddelanden längre än till året 478 (intagandet af Sestos). Det är därför icke mer än vår plikt att här för våra läsare i afskedets stund föreställa denne enastående sagoförtäljare.

Född omkring 490, möjligen något år senare, hade Herodotos bevarat det väldiga persiska härtåget under Xerxes såsom sitt stora barndomsminne, och det är ej underligt, att denna hela tidehvarfvet behärskande tilldragelse, med hvad däraf följde, gaf honom väckelsen att blifva sin underbara tids häfdatecknare. Högtidligt och betecknande börjar hans stora verk: »Detta är den historia, halikarnassiern Herodotos har skrifvit, på det att människors bragder icke må försjunka i tidernas glömska och framför allt på det de väldiga och undransvärda gärningar, som hellener och barbarer utfört, icke må blifva oberömda samt på det visadt må varda, af hvad orsak dessa folk kommit i strid med hvarandra.» Herodotos var en verklig forskare, låt vara naiv och son af sin tid. Han företog de vidsträcktaste resor enkom för att samla material till sin historia. Alla betydande orter i Hellas har han besökt; perserriket har han genomvandrat intill Ekbatana åt öster och Nilkatarakterna i söder. I norr har han varit till Svarta hafvets nordstränder och inhämtat kännedom om de många folkstammar, som på den tiden bebodde östra Europa. I väster har han åtminstone kommit till det

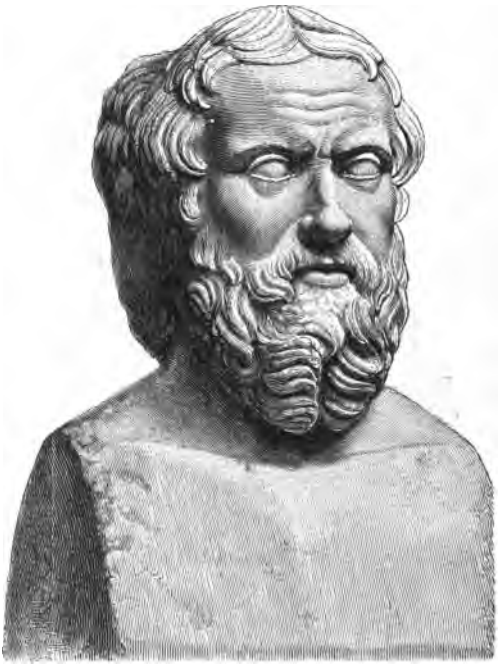

176. **Herodotos.** Marmorbyst från antiken (s. k. dubbelherm: andra sidan visar Tukydides). Museo nazionale, Neapel.

Digitized by Google

grekiska Syditalien. Lång tid har han vistats på Samos, ännu längre i Aten, där han med största utmärkelse mottogs i Perikles' krets. Plutarkos berättar, att han för en föreläsningsresa till Aten ur statskassan erhållit det furstliga honoraret af 10 talenter (således mer än 40,000 kronor). Vid en af dessa föreläsningar satt, säges det, den 12-årige Tukydides och grät af rörelse. Hade tidens stora händelser gjort en stor häfdatecknare af Herodotos, så gjorde intrycket af deras mästerliga framställning Tukydides till hans värdige efterföljare. Det berättas äfven, att Herodotos skall ha gripit de olympiska spelens talrika besökare genom en föreläsning om persernas härfärd och fall. Då Perikles år 444 genomdref en atensk kolonisation i Syditalien, slöt sig

177. **Skolscener, återgifna på en vasmålning från slutet af 5:te seklet f. Kr.**

den reslystne häfdatecknaren till de utvandrare, som grundade kolonien Turioi. Där skref han en del af sitt verk. Men längre fram återvände han till Aten. Han afled omkring 424, innan verket ännu hann fullbordas.

Till den lysande krets af snillen, som omgaf Perikles, hörde äfven filosofen *Anaxagoras*, som i Aten införde ionisk filosofi: han förklarade världen genom antagandet af en evig materia och en evig energi samt ett detta ordnande evigt förnuft. Såsom misstänkt för vanvördnad mot folktrons gudar, väckte han anstöt och blef t. o. m. dömd till döden — ett bevis huru föga upplysningen ännu trängt till massan af folket. Genom Perikles' mellankomst räddades hans lif, men han måste aflägsna sig från Aten. Han har skrifvit ett större, nu förloradt naturvetenskapligt verk, däri han uttalat många på denna tid nya och djärfva

Digitized by Google

meningar, såsom att solen är »en brinnande materia» och månen en i sig själf mörk, af solen belyst himlakropp med berg och dalar m. m. Sådant var i det på djupet så mörka Aten i dessa dagar farligt kätteri.

Vid denna tid började ock flera s. k. *sofister* föreläsa och undervisa. Härigenom spreds åtskillig upplysning, men väcktes också i början förargelse. Somliga sofister voro också stora humbugsmakare. Om deras verksamhet skola vi emellertid erfara mer i ett senare kapitel.

Undervisningsväsendet tog fart; verkliga skolor upprättades, där ungdomen undervisades i *gymnastik,* d. v. s. manliga idrotter, och *musik*, hvilket man tog i vidsträckt mening, såsom en själskrafternas utdaning i musernas andliga idrott; framför allt brukades därtill sång och musik i nyare mening samt studium af Homeros och andra stora skalder, af hvilka formliga skolupplagor började utgifvas. Denna litteraturläsning kallades *grammatik* (af *grammata* = litteratur), noga att skilja från detta ords nuvarande betydligt tråkigare innebörd. (Jämför vasmålningen sid. 482). I det stora hela var Perikles' tidsålder en period af rask och storartad utveckling på alla områden.

Mot slutet af sin lefnad, på 430-talet, fick äfven Perikles pröfva på folkgunstens nyckfullhet. Så långt gick det visserligen ej med honom som med många andra af Atens store män, att han föll för ostrakismens misstroendevotum. Men han fick en gång finna sig i att ej blifva omvald till strateg, och han fick smälta harmen att se sin närmaste vän Feidias ställd inför rätta i en skandalös process: man beskyllde konstnären för att hafva undansnillat en del af det myckna guld, som han fått att därmed förfärdiga Atenestodens mantel. Men Feidias lät taga af manteln och väga den. Intet saknades. Tack vare denna process ha vi fått veta vikten af denna guldmantel (se ofvan sid. 469). Men Feidias, som med skäl harmades öfver Aten, begaf sig därifrån och fick sedan en lika ärofull verkningskrets i Olympia, där han förfärdigade en guldelfenbensstod af Zevs och ledde uppbyggandet af den helleniska världens förnämsta tempel åt den högste guden. Det rådde på alla samlingsorter i Hellas vid denna tid en rastlös täflan att genom storartade byggnads- och konstmonument föreviga tidehvarfvets stora stolthet, segern öfver »barbarerna». Zevs framställdes i Olympia sittande på en tron, hållande segergudinnan på sin hand. Han var så hög, att ehuru han satt, nådde hans af rika guldlockar omböljade hufvud nära nog taket: man hade den känslan, att, om han

Digitized by Google

178. **Attisk grafrelief från slutet af 5:te seklet.** På grafstenen framställde man ofta de aflidne i någon situation ur deras hvardagslif. Här afbildas sålunda en förnäm dam — enligt inskriften hette hon Hegeso — i det ögonblick, då hon ur sitt toalettskrin, som en slafvinna håller, framtager ett halsband. Halsbandet har varit måladt och synes nu ej mer.

Digitized by Google

skulle resa sig, störtade allt i grus. De gamles skrifter förtälja flerstädes om den djupa, med bäfvan blandade andakt, som åsynen af denna gudagestalt framkallade. Templet i Olympia kan betraktas som det sista och vid sidan af Partenon förnämsta segermonumentet från perserkrigens stolta tidsålder.

Digitized by Google

179. **Det s. k. Tesevstemplet i Aten.** Byggdt vid tiden för peloponnesiska kriget eller kort därefter. Nuvarande utseende. Templet synes *icke* ha varit helgadt åt Tesevs utan sannolikt antingen åt Herakles eller Hefaistos.

De grekiska inbördeskrigens tidehvarf.

1. Brytningen mellan Aten och Sparta. "Peloponnesiska kriget" börjar.

De helleniska staterna bildade, som vi sett, knappast någonsin ett helt, så att alla hellener, d. v. s. alla de, som talade grekiska språket såsom sitt modersmål, betraktade sig som medlemmar af ett enda fosterland. Tvärtom uppkommo alltid tvister mellan de enskilda småstaterna, och visserligen kunde de, som vi funnit, tidtals sammansluta sig i större statsförbund, men äfven då bildade de ej ett, utan åtminstone två dylika förbund, som sinsemellan sökte hålla hvarandra i schack. Spändt var förhållandet i synnerhet mellan Aten och Sparta, af hvilka båda stater den förra omkring sig samlat flertalet ioniska stammar, den senare däremot de flesta doriska. En af hufvudorsakerna till det mindre goda förhållandet mellan dessa båda makter, som växelvis aflöste hvarandra i besittningen af den s. k. hegemonien eller öfverhögheten i Hellas, låg just i det nu antydda faktum, olikheten i stam och till följd däraf i lagar och seder. Redan de icke obetydliga olikheterna i uttal och ordförråd samt i yttre uppträdande och tänkesätt framkallade en viss känsla af främlingsförhållande dem emellan. Dorerna, ursprungligen ett fastlandsfolk, voro ett inbundet, hårdt och något trögt, konservativt anlagdt folk, medan ionerna, det rörliga sjöfolket, voro mera intelligenta, nyhetslystna och sällskapliga; dorerna voro mer

Digitized by Google

allvarligt anlagda, ägde därför i allmänhet större energi, ionerna voro mer benägna för njutning, flärd och fåfänga (jämför ofvan sidd. 402 ff.)

Den stora, gemensamma faran från öster hade för en tid fört de söndrade grekiska stammarne samman och skapat förutsättningen för en politisk samling af alla hellener. Men knappt var faran öfver, förrän i de jublande segrarnes läger tvedräktens ande vann insteg. Motsatsen mellan ioner och dorer, afunden mellan Aten och Sparta, gör sig gällande, sedan man icke längre behöfver befara ett anfall af den förödmjukade och för lång tid vanmäktiggjorde yttre fienden. Det kommer nu till en allvarlig strid mellan de två hufvudstaterna om makten öfver det Hellas, för hvars enhet intresset vaknat under perserkrigen. Denna strid mellan dorer och ioner är det som efter dorernas hemland, Peloponnesos, kallas det peloponnesiska kriget.

Dess grundorsaker äro nu antydda; den yttre anledningen till dess utbrott gaf en i själfva verket rätt obetydlig strid mellan Korintos och dess koloni, östaten Korkyra, som bägge voro sjömakter; i första sammandrabbningen segrade korkyreerna (vid udden Levkimme), men kort därefter, hösten 433, ledo de ett afgjordt nederlag (vid Sybotaöarna). Korkyreerna hade emellertid anropat och fått Atens hjälp, och korinterna kunde därför ej begagna sig af segern. I stället började de intrigera mot Aten i en för dess handel viktig stad, den ursprungligen korintiska kolonien Potidaia (på kalkidiska halfön vid Makedonien), som förmåddes till fientligheter mot Aten. Utom det, att Atens handelsintressen i hög grad skadades härigenom, skulle därmed, om det lämnades ostraffadt, signal gifvas åt Atens koloni- och förbundsstäder i norden att affalla — hvartill dessutom makedonerna ej tröttnade att uppmuntra dem — och Perikles ansåg sig därför böra statuera ett exempel på det uppstudsiga Potidaia. Det belägrades. Men korinterna å sin sida lågo ej heller på latsidan; de försökte indraga hela det peloponnesiska förbundet i striden och lyckades äfven, trots motstånd af den gamle försiktige Spartakonungen Arkidamos, på förbundsförsamlingen genomdrifva sin önskan: ett ultimatum sändes till Aten med de orimligaste villkor: bl. a. fordrades, utom upphäfvandet af Potidaias belägring, — att det attiska sjöförbundet skulle upplösas!

Perikles, som ännu ledde Atens öden, förhöll sig naturligtvis afvisande till de peloponnesiska anspråken. Det var tydligt, att ett vidtutseende krig skulle börja. På Atens sida ställde sig, utom Korkyra och det attiska sjöförbundet, Plataiai, Tessalien, Navpaktos och Akar-

Digitized by Google

nanien samt ön Zakyntos i ioniska hafvet. Sparta hade först och främst det peloponnesiska förbundets hela makt med sig. Argos, som ej hörde till förbundet, var neutralt. Vidare stodo på Spartas sida Megara, Tebe, Lokris, Fokis och de flesta korintiska kolonierna vid ioniska hafvets kuster. Sparta var afgjordt starkast. Dess förbundshär uppgick till omkring 30,000 man.

Kriget till lands började af tebanerna, som en vårnatt 431 öfverföllo Atens bundsförvant och Tebes grannstad Plataiai. Spartanerna inryckte i Attika. Samtidigt sände Perikles flottan utmed Peloponnesos' kuster. Den intog ön Kefallenia. Men under dessa händelser inbröt genom den stora trängseln af landtmän, som strömmade in till Aten, en fruktansvärd böldpest därstädes (430). Perikles fick sätta dödskransen på den ene efter den andre af sina söner; när han begrof den siste, såg man honom, den annars alltid behärskade mannen, fälla tårar och hörde honom utbrista i högljudd klagan. »Döende människor lågo om och på hvarandra. Andra vältrade sig halfdöda fram på gatorna och vid alla brunnar för att släcka sin törst. Templen, dit man i mängd tagit sin tillflykt, voro fulla af lik... Det hände, att medan ett likbål, brann, bärare kommo och kastade ett främmande lik i lågan. Alla traditionella grafbruk glömdes eller försummades... Också grep gudlöshet och laglöshet dessa dagar omkring sig i staden. Man såg huru de rika knall och fall dogo ifrån sina rikedomar, och huru egendomslösa människor kommo i besittning af hvad de döde ägt. Vördnaden för gudarne förföll, då man såg huru alla utan åtskillnad, bofvar och rättrådiga om hvarandra, blefvo dödens rof.» Så skildras tillståndet i Aten dessa dagar af peloponnesiska krigets berömde skildrare, atenaren Tukydides.[1]

---

2. Kleon, den politiske garfvaren i Aten.

Allmänna olyckor framkalla ett allmänt missnöje, som gärna söker sig syndabockar. Det lysande namn och de stora inkomster, Perikles förvärfvat sig, gjorde honom nu, då han nalkades sin lefnads afton och icke längre kunde med ungdomlig fart rycka med sig massorna i folkförsamlingen, till en naturlig skottafla för oppositionen. Han blef anklagad och dömd till dryga penningböter, såsom en gång Miltiades,

[1] Tukydides II, 52–53.

Digitized by Google

hvarjämte han, som förut är nämndt, gick förlustig den fältherrevärdighet, hvartill han förut år efter år under framgångens tider återvalts, och tack vare hvilken han varit Atens ledande politiker och mäktigaste man. Emellertid fanns ingen, som åtnjöt tillräckligt allmänt anseende för att bli en värdig efterträdare, och det egendomliga inträffade därför, att samma parti, som motarbetade honom, snart nog nödgades anmoda den afsatte att än en gång ställa sig vid statsrodret. Men knappt hade han tillträdt strategämbetet på nytt, förr än han helt plötsligt drabbades af döden (429). Efter Perikles' bortgång hade man fortfarande ingen honom värdig efterträdare att utse. De två män, som betydde mest i den dåtida politiken voro emellertid den rike, konservativt anlagde, men för sitt godmodiga och folkliga väsen ganska populäre *Nikias* samt den grofhuggne och verksamhetslystne, radikalt tänkande, men på grund af sitt frånstötande sätt mindre omtyckte läderfabrikören *Kleon*. Det säregna förhållandet rådde nu en tid bortåt, att folkmassans personliga sympatier gingo till Nikias och mot Kleon, medan dock den sistnämndes idéer voro de, som bäst motsvarade mängdens politiska önskningar. Kleon lät sig intet bekomma. Utskrattad på teatern, där Aristofanes i sina komedier förlöjligade honom (jfr sid. 480), ledde han ändå faktiskt Atens öden.

Vintern efter Perikles' död vunno atenarne en betydande framgång genom Potidaias kapitulation, och de mot Aten vänligt stämda trakerna företogo hotande manövrer mot Makedonien. Men till gengäld belägrade spartanerna den med Aten sedan gammalt förbundna staden Plataiai och lyckades efter två års ansträngningar ändtligen intaga den. I harmen öfver det tappra och hårdnackade motståndet begingo de därvid stora grymheter och lämnade knappast sten på sten kvar af den grusade staden. Detta nederlag, som tydligt blottade Atens svaghet, då det kunnat inträffa så nära dess eget område, gaf en del af dess ovilliga underlydande i Arkipelagen, hvilka ansågo sig vara förtryckta och hårdt beskattade, mod att lösslita sig från det förhatliga beroendet. Den attiska flottan hade visserligen vunnit en seger vid det viktiga Navpaktos, nyckeln i väster till korintiska viken, men just dess frånvaro på detta håll gaf arkipelagöarne ökadt mod. Början gjordes af den stora och rika ön Lesbos, som med sin gamla kultur tyckte sig ej behöfva krusa för det nyss till storhet uppvuxna Aten. Öns förnämsta stad Mitylene trädde i underhandlingar med Sparta, och vid ett festligt möte af peloponnesiska förbundets måls-

Digitized by Google

män i sammanhang med olympiska spelen upptogos mitylenerna högtidligen i förbundet. Nu bedref emellertid Kleon i Aten en ytterst energisk agitation för att förstärka sjömakten, och för första gången genomdrefs i Aten, som hittills lefvat på statsdomänernas räntor och bundsförvanternas skatter, en personlig förmögenhetsbeskattning.

Mitylene blef intaget (427), och den råe Kleon, som ville injaga skräck hos alla affallsbenägna städer, gaf sig ingen ro, förr än han förmått folkförsamlingen i Aten att besluta, det hvarenda fullvuxen manlig innevånare i den olyckliga östaden skulle dödas. Folkförsamlingen ångrade sig emellertid redan följande dag, men 1,000 personer, de som ansågos vara de mest skyldige till affallet, blefvo dock afrättade; staden fick dessutom aflämna alla sina fartyg, dess murar nedrefvos, och landet fördelades bland attiske män. Det syntes, att Kleons politik var en annan än Perikles'. Dessa hänsynslösa åtgärder skadade mer än något annat, genom sina efterverkningar, Atens auktoritet bland de hårdt beskattade bundsförvanterna.

De följande krigsåren förete en föga intresseväckande följd af manövrer till lands och sjös, hvarvid än atenarne än peloponnesierna lågo öfver. I det hela lyckades under dessa år atenarne bäst, och en allvarsam fara uppstod för fienden, då de inom ett par år intagit flera viktiga befästa platser rundt om den peloponnesiska kusten (Pylos, ön Sfakteria, halfön Metana). Aristokraterna i Korkyra, tack vare hvilka hela kriget utbrutit, dukade samtidigt under för demokratien, som understöddes af atenarnes flotta. Hatet mellan klasserna var här så starkt, att den besegrade f. d. herreklassen så godt som till sista man nedslaktades af den triumferande folkmassan. Det var Kleons ande, som besjälade de segrande äfven här. Den grymme garfvarens inflytande står nu på sin höjdpunkt, och det ser ut, som om Aten under hans ledning skulle kunna föreskrifva Sparta och dess förbundne hvilka villkor som helst.

Men med ens vänder sig lyckohjulet. I Sparta framträder vid denna tid en af de utmärktaste fältherrar, historien känner, *Brasidas*. Den första känningen af hans intelligenta förtänksamhet och kraftiga arm fingo atenarne, då ett anfall från deras sida på den närmaste doriska storstaden, Megara, misslyckades (424). Värre blef det, då Brasidas, med den raskhet, som utmärkt de flesta stora strateger, innan Aten visste ordet af, stod i Makedonien, där han i förening med makedonkungen Perdikkas lyckades förmå flera med Aten för-

Digitized by Google

bundna samhällen till affall. Detta var detsamma som att afskära för atenarne en väsentlig tillförselåder. Den mäktiga staden *Amfipolis,* som icke frivilligt ville sluta sig till honom, intog han med våld, och därmed var i själfva verket hela Trakien i hans hand. Nikias sändes dit, men kunde föga uträtta. Sommaren 422 fick Kleon, som skyllde misslyckandet på Nikias, själf öfverbefälet. Men han blef — hvad Nikias dock aldrig blifvit — grundligt slagen och stupade i denna blodiga strid. Förlusten för atenarne var dock mer än uppvägd därigenom, att äfven Brasidas här fann döden. Hade den mannen fått lefva länge, så hade han förvisso fört större arméer än peloponnesiernas: det är icke omöjligt att han kunnat bli den samlare af hela Hellas gent emot Persien, som sedermera Filippos af Makedonien ville blifva och hans son Alexander i verkligheten blef. Men då hade den doriska stammen, den minst kultiverade af Hellas' stammar blifvit världskulturens bärare, medan genom Alexander, som fått alltigenom ionisk uppfostran, det blef Atens traditioner, som fullföljdes.

180. **Paionios' Nike.** Hufvudet och vingarne samt en del af dräkten restaurerade (med ledning af en romersk kopia) af den tyske bildhuggaren Grüttner.

De krigförande sluta nu efter ömsesidig önskan och på Nikias' energiska bedrifvande en fred (421), som skulle räcka i femtio, men faktiskt ej varade mer än två år. Till minne af denna fred var det, som den berömda statyn af segergudinnan, bildhuggaren *Paionios'* Nike, uppställdes i Olympia på bekostnad af två bland de krigförande staterna. Framför östgafveln af Zevstemplet i Olympia stod, högt öfver alla de hundratals stoderna, denna vingade gudinna, 3 meter hög, 12 meter med basen (resterna funna i december 1875; hufvudet är förstördt). Basen bär följande inskrift: »Messenierna och navpaktierna vigde detta konstverk åt den olympiske Zevs såsom tionde af sitt byte

Digitized by Google

från fienden. Paionios från Mende (ionisk koloni i Trakien) är dess mästare.» Det var afsedt att vara en demonstration mot Sparta. Elis stod då i förbund med Aten. I denna segergudinnas gestalt se vi för första gången den sedermera så vanliga »fuktiga» ansmygningen af dräkten och formernas genomskinlighet (först brukliga mot slutet af 5:te årh.). Nike tänktes sväfva ned från himmelen. Marmorn under fötterna var målad med ljusblå färg och skulle föreställa luft. Man har påstått, att det icke finns i någon tids eller något folks plastik någon mänsklig figur, som framställer sväfvandet eller flygandet så illusoriskt som denna.

---

3. Alkibiades, äfventyrs- och njutningspolitikern.

En praktfull, ur alla synpunkter intressant, halft älskvärd, halft demonisk och för Hellas' öden högst ödesdiger företeelse framträder vid denna tid i historiens förgrund, atenaren *Alkibiades*. Allbekant är den karaktäristik Cornelius Nepos ger honom i sin bok, om »Berömda fältherrars lefnadslopp»: »Alla», säger denne skildrare,[1] »hvilka om honom yttrat sig, öfverensstämma däri, att ingen varit hans like vare sig i dygd eller odygd. Född var han i den vidtberömda staden Aten af högförnäm släkt; vackrare ansikte hade han än någon samtida, syntes äga fallenhet för allting och kunde skicka sig i alla förhållanden; han vann den högsta makt, som kunde vinnas, nämligen öfverbefälet till vatten och lands, han utmärkte sig för sådan vältalighet, att få vid honom kunde förliknas, och därmed uträttade han storverk. Rik var han därjämte. När så var till hans fördel, kunde han ansträngа sig med mödosamt och ihärdigt arbete, han vann människor genom frikostighet och vänlig umgängsamhet lika mycket som med ståtligt uppträdande, när så passade sig. Men när det föll honom in och han intet viktigt arbete hade för händer, kunde han visa det lättsinnigaste öfverdåd med sedeslöshet och omåttlighet, så att hvar man förundrade sig öfver huru det var möjligt att i en och samma person så motsatta naturer kunde förenas.» Denna beskrifning stämmer fullkomligt med hvad andra till oss bevarade antika teckningar af Alkibiades' person meddela. Vi äga en lefnadsteckning öfver honom af Plutarkos samt hans landsman och samtida Tukydides' fullständiga

[1] Nepos, Alcib. 1.

Digitized by Google

redogörelse för de politiska händelser under peloponnesiska kriget, i hvilka Alkibiades spelade hufvudrollen. Betecknande för mannen och tiden är följande yttrande, som enligt Tukydides skall hafva förekommit i ett tal af Alkibiades, då han i folkförsamlingen talade för sin kandidatur till öfverbefälet i en sicilisk expedition: »Just det, som har bragt mig i vanrykte, är det, som har ländt fäderneslandet till fördel. Ty den öfverdådiga prakt, med hvilken man förebrår mig att jag uppträdt vid olympiska lekarne, har hos de församlade hellenerna ingifvit en högre tanke om vår stads rikedom och makt, än som motsvaras af verkligheten, medan de annars förut trodde oss vara alldeles utarmade genom kriget. Sju präktiga spann har jag låtit starta på rännarbanan — något, som ingen privatman tillförene gjort. Jag vann också första priset, liksom äfven det andra och fjärde. Och hela mitt uppträdande var därefter. Och min stånt, då jag här hemma bekostade dramatiska körer och skådespel (se sid. 470), må väl väcka medborgarnes afund och prat, men på främlingarna ger den ett för staden fördelaktigt intryck.» Här talar, som vi se, samma anda som den, hvilken föranledde Karl XII att, medan hans soldater fröso, svulto och irrade hemlösa, utrusta en praktambassad till sultanen för att uppträda med vederbörligt svenskt majestät. Alkibiades och Karl XII, annars så himmelsvidt olika, förete i sin politiska äfventyrlighet en viss frändskap. Bägge gjorde också slut på sina staters stormaktsperiod.

För Alkibiades' äfventyrs- och ärelystna sinne innebar tanken på en expedition till Sicilien något lockande. Och de till stormaktens höjd hastigt lyftade atenarnes opinion var lätt ledd i samma riktning. Hvilken utsikt, att med en rask kupp framträda utanför västhellenernas hufvudsäte, det lysande Syrakusai, befria dess folk från tyrannerna och med befriarens rätt draga in den siciliska och syditaliska hellenvärlden i det attiska förbundet, som därigenom skulle växa till ett medelhafsförbund, mäktigt att krossa den stormakt, som nu, sedan perserna tillbakaslagits, var den enda, som hotade de helleniska folken, nämligen det semitiska Kartago! Och med en sådan framgång för Atens politik skulle det gamla afundsamma Sparta för evärdliga tider varda förlustigt hegemonien. Å andra sidan kunde det doriska Syrakusai, om det finge hela Sicilien i sitt våld, blifva en farlig bundsförvant till Sparta i dess strid mot ionerna. För dessa idéer blef Alkibiades bäraren, och det dröjde icke länge, innan folkförsamlingen beslöt afsända sextio skepp för att — som det hette — bistå de om hjälp bönfallande egestaborna (Egesta var en ionisk stad på Sicilien), men

Digitized by Google

i verkligheten för att eröfra Sicilien och det grekiska Syditalien. I spetsen för företaget ställdes naturligtvis Alkibiades, men för att genom medgifvanden åt det mera konservativa partiet vinna dess medverkan, utsågs till hans sambefälhafvare den gamle Nikias — ehuru denne afstyrkt hela företaget och undanbedt sig äran. Som sakkunnigt biträde åt dessa två i politiken mer än i krigsvärf erfarna folkledare medsändes den beprövade, för militärteknisk duglighet högt ansedde Lamakos.

Kort innan den ståtliga flottan skulle afsegla, hade Alkibiades, som ofta skedde, tillbragt en afton i ett dryckeslag, där det, som vanligt, gått ganska vildt och ystert till. När den ordentliga delen af Atens befolkning på morgonen gick ut till sina sysslor, uppstod en allmän häpnad i staden: så godt som alla de många vid tempel- och husportar uppställda små pelarne med gudabilder på (s. k. hermer) voro stympade. Alla gissade på Alkibiades och hans druckna sällskap som gärningsmännen. I de kretsar, som omgåfvo Alkibiades, var tron på gudarne i det närmaste försvunnen. Men hos de breda lagren lefde den dock i viss mån kvar, och man såg i det skedda ett helgerån, som vore förtjänt af den hårdaste näpst. För öfrigt trodde man, att tillställningen varit början till någon planerad revolution, riktad mot folkväldet. Olyckan ville nu, att några rika unga män, som hörde till Alkibiades' umgängeskrets, redan vid något föregående tillfälle i fyllan och villan slagit näsor och öron af gudabilder, och Alkibiades, som gärna deltog i allehanda galna upptåg, hade måhända äfven haft sin hand med i dessa skälmstycken. Hans ovänner begagnade nu tillfället att göra honom misstänkt för det skedda, och det bagatellartade okynnet förstorades i förtalares mun till de ohyggligaste mått: den religiösa fanatismen hos folkmassan, aldrig förgäfves kallad till bundsförvant i en politisk strid, uppjagades; en process inleddes mot Alkibiades, som äfven anklagades för att hafva drifvit gäck med de elevsinska mysterierna. Emellertid beslöts — mot hans protester — att han skulle afsegla till Sicilien och först efter hemkomsten stå till rätta. Flottan afgick alltså — det var i juli år 415 — och i Korkyra fick den förstärkning af bundsförvanter, så att den vid ankomsten till Sicilien bestod af 136 krigsfartyg. Men medan flottan var på väg, hade den ombytliga folkförsamlingen i Aten ångrat sig, och Alkibiades eftersändes för att försvara sig i religionsmålet. Han hade dock numera ingen lust att stå på de anklagades bänk, och ursinnig som han var öfver att ej ha fått fullfölja sin stora siciliska plan, beslöt han hämnas på

Digitized by Google

atenarne och flydde till Peloponnesos. Man dömde honom frånvarande till lifvets förlust, men Alkibiades sade, när han fick höra domen: »Jag skall visa atenarne, att jag lefver», och begaf sig raka vägen till Sparta, där han erbjöd sin fädernestads dödsfiender sina tjänster. Den forne dryckesbrodern från Aten visade sig här kunna äta svartsoppa, sofva på marken och bada i Evrotas midt i vintern, liksom hade han varit spartan från barndomen. Han blef mottagen med öppna armar, och nu spunnos en tid under hans ledning farliga planer mot Aten. Till Syrakusai skickades spartanen Gylippos med hjälp åt stamfränderna därstädes mot den atenska armén, hvars planer röjdes af Alkibiades. Gylippos hindrade Nikias från att intaga Syrakusai, och ehuru en betydande förstärkning anlände från Aten, blefvo atenarne dock slagna. På ett återtåg inåt landet omkom större delen af den med så stor ståt utsända hären af svält och ansträngningar; af 40,000 man lefde blott 7,000, då fienden kom och tog dem till fånga. De höllos fångna i stenbrott och grufvor; af omväxlande hetta och köld samt af osund luft dogo snart de flesta. De öfriga såldes som slafvar. Nikias, stor i olyckan, gick i Syrakusai med lugn till en kvalfull död. Så ändades atenarnes tilltänkta eröfring af Sicilien (413).

Samtidigt hade på Alkibiades' råd spartanerna infallit i det genom så många krigares frånvaro halft försvarslösa Attika, där de besatte en liten bergfästning, Dekeleia. Olyckorna hopade sig nu öfver, det nyss så stolta Aten, och dess missnöjda underlydande vågade affalla. Evboia, Lesbos och Kios m. fl. af dess viktiga och betydande bundsförvanter anslöto sig under åren 413 och 412 till Sparta. De persiska satraperna i Mindre Asien, *Tissafernes* i Sardes och *Farnabazos* vid Hellesponten, stodo i liflig förbindelse med spartanerna för att förmå Ioniens städer till affall från Aten. Ett formligt vapenförbund slöts mellan Sparta och Persien mot Aten — spartanernas hat mot atenarne var alltså starkare än det gemensamma grekiska nationalhatet mot perserna. I alla dessa intrigspel var Alkibiades den ledande själen. Men det onaturliga förbundet kunde ej länge äga bestånd. Tissafernes och spartanerna blefvo snart ovänner, och helt hastigt slår äfven Alkibiades om och uppträder i norra Arkipelagen samt vid Hellesponten och i Trakien såsom de atenska förbundsstaternas hjälpare. År 408 återvänder han i triumf till Aten, där dödsdomen öfver honom blifvit upphäfd och nya män kommit till makten, t. o. m. en delvis ny, mindre demokratisk författning införts. En del politiska klubbar, s. k. hetairier, hade bildats af motståndarne till folkväldet. Aristokraterna under-

Digitized by Google

stödde Alkibiades, som dock äfven på folkmassan utöfvade sin gamla tjusningskraft. En lysande upprättelse fick han, då han anförde det festliga processionståget till Elevsis vid mysteriefesten, som nu, tack vare Alkibiades' kraftiga ingripande, kunde firas för första gången efter flera år, då den varit inställd för krigsbullrets skull. Alkibiades hade ju varit anklagad bl. a. för att ha hånat de elevsinska mysterierna. Processen var visserligen för alltid nedlagd, men detta var hans sätt att försvara sig mot den beskyllningen.

Dock, än en gång skulle han få pröfva på osäkerheten af atenarnes gunst. I spetsen för den peloponnesiska flottan ställdes den dugande *Lysandros,* som inledde en tid af framgång för de spartanska vapnen. Alkibiades, som ej kunde besegra honom, blef då afsatt från befälet och begaf sig till Trakien, där han skaffat sig ett par villor. Här lefde han en tid af sjöröfveri och landplundringar.

Ehuru atenarne efter Alkibiades' andra flykt från sin fädernestad med ansträngande af sina sista krafter fingo en och annan framgång — bland annat vunno de en lysande seger sommaren 406 vid *arginusiska öarna* (nära Lesbos) — gingo de dock nu allt mer mot hårda ödens fullbordan. Lyckan vek ifrån dem, förbundsstäderna afföllo den ena efter den andra, deras materiella tillgångar voro uttömda och ledaregenier funnos inga mer. Samtidigt hade spartanerna två utmärkta ledare: en för landhären i konung *Pausanias* d. y. och en för flottan i den ofvannämnde Lysandros. Denne tillintetgjorde år 405 vid *Aigospotamos* (»Getfloden») vid Hellesponten så godt som hela atenarnes flotta. Pausanias tågade mot Aten och omgaf det med en lefvande belägringsmur, och Lysandros nalkades hamnstaden Pireus. Tillståndet blir odrägligt: lifsmedel börja tryta i den inneslutna staden, och slafvarne fly ut till fiendehären — den samtidige diktaren Aristofanes låter en af sina figurer i en komedi klaga: »Det är dåliga tider; man kan icke ens få piska upp sina slafvar i fred; då rymma de till spartanerna.»

Atenarne måste kapitulera (i april 404), och så slutar det sorgliga, snart 30-åriga brödrakriget, med triumf för Sparta och den doriska stammen, med förkrossande nederlag för det nyss så mäktiga Aten. Ionernas hufvudstad måste nu för alltid lämna sin höga plats som härskarinnan i Hellas, och dess korta storhetssaga är all. Väl blir den fortfarande ett säte för konst och vetenskap och allsköns högre kultur, men en sådan glans, en sådan rikedom på materiella och andliga skatter, som utmärkt dess lif under femte seklet, fick den aldrig igen.

Digitized by Google

4. Spartas andra maktperiod. De trettio tyrannerna.

Fredsvillkoren för det till fullständig förödmjukelse bragta Aten voro ytterst hårda. Dorerna hade i själfva verket dess öde i sin hand och hade kunnat, om de velat, jämna den lysande ioniska storstaden med jorden. Därtill rådde också Korintos' och Tebes representanter i spartanernas förbundsråd: just dessa städer voro de närmast till Aten belägna större städerna, och man förstår så väl det intresse, som de hade i Atens förstöring. Men Sparta var för klokt. Man insåg, att om Aten förstörts; så skulle Tebe eller Korintos kunnat öfvertaga dess roll och med tiden blifva en lika farlig medtäflare till Sparta, som Aten nyss varit. Förstörelseplanen förkastades därför, och atenarne fingo behålla sin stad, men mot villkor, 1) att de inträdde i det spartanska förbundet, 2) att de nedrefvo sina murar och fästningsverken i Pireus, 3) att de upphäfde landsförvisningsdomarne öfver spartanvänliga atenare. Redan dagen efter kapitulationen började de af Temistokles byggda murarnas rifning. Lysandros seglade därefter till Samos, den enda af Atens förbundsstater, som in i det sista blifvit trogen. Efter en långvarig belägring fick han äfven dess hufvudstad att gifva sig. Under Lysandros' frånvaro rasade i det olyckliga Aten förbittrade inre strider mellan de politiska partierna samt mellan öfverklass och underklass. Det ena partiet skyllde det öde, som drabbat staden, på det andra. Vid fredsslutet hade spartanerna icke gjort någon ändring i Atens författning. Men demokratiens motståndare ställde nu en uppmaning till Lysandros att komma tillbaka och genom införande af ett öfverklassvälde tvinga folkmassan till lugn. Han kom, och det beslöts att tillsätta en interimsstyrelse af 30 personer, som skulle utarbeta en ny författning. Dessa trettio skulle vid sidan af de femhundrades råd under tiden sköta regeringen. I själfva verket blef det de 30, som ensamma regerade — efter order från Sparta. De blefvo i högsta grad impopulära och fingo öknamnet »de trettio tyrannerna». Den förnämsta ledande viljan bland dem var en förnäm atenare vid namn *Kritias*. Det var en begåfvad man, men hänsynslös och ytterst härsklysten. Så länge demokratien ägde makten, hade han varit den ifrigaste demokraten, men nu slog han om för att fortfarande få vara hufvudmannen.

Hatet mot de trettio blef till slut så starkt, att de blott med tillhjälp af tillkallad spartansk garnison kunde hindra den hotande revo-

Digitized by Google

lutionen. Stödda på denna militärmakt, satte de nu kronan på verket genom ett skräckvälde, hvars motstycke den nyare tiden sedermera får bevittna under franska revolutionens dagar. De anställde systematiska processer — hvilkas utgång på förhand var gifven — mot alla förmögna och framstående personer, som kunde tänkas vilja göra dem makten stridig eller materiellt understödja en nationell resning. 1,500 betydande medborgare fingo så gå till döden, och deras egendom indrogs. Genom underhandlingar med den persiske satrapen Farnabazos, hos hvilken Alkibiades nu sökte skydd, befriade de sig från den fara, som alltid hotade dem, så länge den snillrike, oberäknelige och äfven på afstånd farlige atenaren lefde. Farnabazos, som var en samvetslös och illistig man, lät förmå sig att svika Alkibiades' förtroende. Medan denne var på väg till perserkonungen — där han ämnade i det förödmjukade Atens intresse stämpla mot Sparta — antändes af utskickade lönnmördare det logis, där han låg, och ehuru han lyckades bereda sig väg ut genom lågorna, föll han därute för förföljarnes pilar. Den sista af hans många älskarinnor, som var honom följaktig på denna färd, tog hand om den ännu så ståtliga och sköna kroppen, svepte den i hast och brände den i det bål, som af de lömska förföljarne varit afsett att förtära den sofvande.

Så slöt den äfventyrligaste af politikerna från Atens stormaktstid sitt knappast 40-åriga lefnadslopp.

Men äfven de trettios dagar voro räknade. Från Aten hade många betydande män af det demokratiska partiet lyckats fly, mestadels till Tebe, och under ledning af *Trasybulos* samt med operationsbasis i en på gränsen mellan Boiotien och Attika belägen bergskans, Fyle (där ännu i dag icke obetydliga ruiner finnas i behåll), lyckades dessa intaga en så hotande ställning utanför Aten, att de trettio flydde till Elevsis. På förmedling af den spartanske konungen Pavsanias skedde slutligen en försoning på det sätt, att den gamla soloniska författningen i det väsentliga återinfördes, allmän amnesti utropades och folkpartiets flyktingar återvände. Blott de 30 skulle underkastas räkenskap för sitt fögderi och ej vara inneslutna i den allmänna amnestien. Kritias hade redan drabbats af den hämnande rättvisan; han hade fallit i striden mot Trasybulos. De öfriga rymde visligen sin väg.

Detta jämförelsevis fredliga slut på de trettio tyrannernas välde ägde rum året 403 under *Evkleides'* arkontskap — ett år, bland hvars många förändringar i Atens förhållanden äfven bör nämnas den, att

Digitized by Google

det nu brukliga grekiska (stora) alfabetet då stadgades såsom det officiella, en viktig sak att veta, då det gäller att bestämma attiska inskrifters ålder.

---

5. Andliga strömningar omkring 400 f. Kr. Sofisterna. Sokrates och Platon. Aristofanes.

Filosofiens rätta hemland är, som vi redan vid talet om inderna påpekat, det gamla Hellas. Den äldsta vishetsforskningen — hemmahörande, såsom den äldsta grekiska kultur i allmänhet, i Mindre Asien — sysselsatte sig här företrädesvis med att söka enheten för världsalltet, för tingens lagar och naturens fenomen. Man uppkastade frågor af ytterligt svårlöst natur, såsom om grundämnet till universum,' hvilket den ene fann i elden, den andre i vattnet o. s. v. Man stannade dock till sist i en dunkel ovisshet, och det fanns till och med en skola af tänkare, som tviflade på allt men utgåfvo sig för att äga vetande om nästan hvad som helst. De kastade öfver bord de begrepp om sanning och dygd, som t. ex. Pytagoras och äldre vishetslärare så strängt fasthållit. En ytlig bevisningsmetod med stora ord och klingande fraser men föga eller intet innehåll var hufvudsumman af dessas visdom.

Dessa talkonstnärer och populärfilosofer kallade man sofister. Ordet har, liksom ordet tyrann, med tiden fått en dålig klang. Men en sådan hade det icke från början. Ordet sofist betyder helt enkelt en vis, en lärd man. Sofisterna höllo offentliga föreläsningar och gåfvo enskild undervisning i många olika ämnen. De reste från ort till ort, och somliga af dem åtnjöto ett synnerligt anseende. Berömda sofister kallades af konungar och folk till större städer för att där en längre tid föreläsa och undervisa. De mest berömda erhöllo i sådana fall oerhörda honorar. Det minsta, som Gorgias, en framstående sofist från Leontinoi på Sicilien, lät betala sig, var 100 minor, och åtskilliga funnos, som togo flere talenter för en kort tids undervisning. Naturligtvis gäller detta endast de mest berömda och framstående. Många funnos naturligen äfven, som hade mindre anspråk. Dessa sofister hafva haft en mycket stor betydelse för väckande och upprätthållande af bildningsintresset hos hellenerna. Det är ganska märkligt,

Digitized by Google

att det starka tillopp af människor, som utgjorde en förutsättning för deras höga gager, i nyare tider ägt sin motsvarighet i tillströmningen till världsberömda skådespelares uppträdanden. Teatern var ju äfven i antiken ett synnerligen allmänt omtyckt medel för bildning och förströelse, men skådespelarens yrke höjde sig dock icke till någon sådan betydelse, som i nyare tid. Själfva spelet var för hellenerna något underordnadt: mimik och dansskicklighet och dylika tekniska färdigheter voro så godt som hela folkets egendom och väckte därför ej så liöggradig beundran. Men hvad man beundrade och framför allt gaf akt på, det var *texten*. Och dock var antikens drama ett musikdrama, på sätt och vis en opera eller en operett. Antikens människor voro mer än nutidens intresserade af *ordets* konst. Detta är också förklaringen till sofistikens uppsving och föreläsningarnas popularitet. De ofvannämnda föreläsningar, som häfdatecknaren Herodotos kallades att hålla i Aten — enligt en antik uppgift var det t. o. m. blott *en* föreläsning, hvilket väl dock får fattas i betydelsen af en serie — och för hvilka han erhöll det förut uppgifna höga honoraret (se sid. 482), äro ett ytterligare exempel på det nu sagda.

Men själfva denna höga uppskattning af talets konst frestade till dess missbruk. Sofistiken, som hade sin stora tid omkring 450—430 började senare att förlora i anseende genom den mängd af teoretiskt och praktiskt hållningslösa sofister, som efter denna tid och fram emot år 400 öfversvämmade Hellas.

Om sofisternas klyftighet finnas många, delvis ganska muntra historier. Sofisten Protagoras hade, berättas det t. ex., uppgjort med sin lärjunge Evatlos, att denne skulle betala honom en talent, när han lärt sig så mycket, att han inför domstolen kunde vinna en process. När Protagoras ansåg honom fullärd, begärde han den utfästa lönen, men Evatlos vägrade att betala den. Då instämde han honom inför rätta och yttrade: »Kom nu ihåg, att du måste betala mig summan, vare sig domarne fälla utslaget för eller emot dig. Fälla de utslaget till din fördel och du sålunda vinner processen, så är du i kraft af vårt aftal förpliktad till betalning. Fälla de utslaget emot dig, så blir du ju af själfva domarne ådömd att betala.» »Nej», sade Evatlos, »förlorar jag processen, så är jag i kraft af vårt aftal fri från betalningen; vinner jag åter, så har jag ju domstolens utslag på att jag slipper betala.» När domarne hörde denna ordväxling, sade de: »Af en ond

Digitized by Google

kråka kommer ett ondt ägg», och sade sig ej kunna skilja i ett så trassligt mål.

Under denna sofistikens försämringstid uppträdde en man, som med det öfverlägsna snillets kraft blottade humbugen och med makten af ett samvetsgrannt tänkande blåste bort den vishetsrök, i hvars dunkel hans tids flesta sofister plägade gömma sin anspråksfulla ovederhäftighet. Det är om honom sagdt, att han återförde filosofien till jorden från himmelen, där hon förut satt en ära i att irra bland molnen. Den nye sofisten var nämligen realist och motståndare till metafysiska, ofruktbara spekulationer. Det var atenaren *Sokrates,* bildhuggaren Sofroniskos' son.

Sokrates, af delfiska oraklet förklarad för den visaste af hellener, af eftervärlden beundrad som en af Greklands ädlaste söner, af sina landsmän dömd till döden såsom fosterlandets fiende, såg ljuset 469 f. Kr. i den lilla staden Alopaia i Attika. Son af en skulptör, ägnade han sig i början åt faderns yrke, men ofta föll honom mejseln ur händerna, vid det han arbetade, och Platon berättar, att man stundom såg honom stå hela timmar försänkt i begrundning. En afgjord håg för filosofiskt tänkande och ett sinne, som låg mera för kritik än för praktisk verksamhet, bragte honom snart att öfvergifva sin konst, hvilken blott omständigheterna, icke den verkliga kallelsen, förmått honom att idka. För öfrigt säger han själf upprepade gånger, att han känt en inre röst, som manade honom att blotta humbugen i världen och skaffa respekt för sanning och verklighet. Denna maning förnam han såsom ett ovillkorligt bud, hvilket han måste lyda. Han öfvergaf sålunda sitt yrke och ägnade sitt lif åt tankens och forskningens värld. Men han ville ej inträda på någon af de vägar, föregående tänkare banat, och obenägenheten härför hade sin grund i hans samvetsgranna vägran att erkänna något, som kunde med bindande skäl bevisas vara falskt. Detta oemotståndliga sanningskraf gjorde Sokrates skeptisk mot tidens alla visdomsläror. Hvad som är af vikt för människan att känna är för öfrigt, enligt Sokrates, mindre det sanna än det goda. Huru hon under sitt jordelif skall lefva och verka, med det ögonmärket att alltid handla *rätt* — detta bör vara målet för hennes sträfvan. Grunden till denna dygd är självpröfningen, hvarigenom handlingarnas bevekelsegrund uppenbarar sig. Sokrates framhöll med kraft tillvaron af en evig och omutlig rättvisa; han var optimist och trodde, att finge människor blott veta och klart inse det rätta, så skulle de också

Digitized by Google

göra det. Därför blef teoretisk upplysning för honom den förnämsta hufvudsaken vid människornas uppfostran.

I en sådan etisk folkupplysnings tjänst verkade han genom samtal med än den ene än den andre, den rike och den fattige, statsmannen och dagakarlen. Öfver allt lade sig Sokrates vinn om att uppvisa huru många falska begrepp människorna vanligen göra sig, i huru många fördomar och särskildt i huru många förmätna föreställningar om egen duglighet och insikt de i allmänhet äro fångna. Han grep hvarje tillfälle till undervisning. Hela världen var för denne predikare en kyrka, hvilket rum som helst hans predikstol. I olikhet mot sofisterna tog den fullkomligt oegennyttige Sokrates aldrig betalt för sin undervisning. Han gick till utseendet endast och dref — på gator, torg, i hallar, parker och tempel, nästan alltid omgifven af tillgifna och vetgiriga ynglingar. Hans morska hustru Xantippe lär också ha varit mycket förargad för att han icke höll sig hemma och arbetade. På dessa sorglösa promenader afhandlades emellertid lifvets allvarligaste frågor, efter en kåserande men icke desto mindre fullt systematisk och verkligt vetenskaplig metod. I Sokrates' sällskap vistades, som sagdt, ett antal unga män, hvilka hyste stor beundran för den vise och egendomlige mannen och ville draga lärdom af hans samtal. Somliga af dem blefvo utmärkta män, såsom exempelvis Xenofon, en och annan till och med, tack vare impulserna från den vise mästaren, af världshistorisk betydelse, såsom Platon, en af alla tiders störste filosofer. Andra åter roade sig en tid åt Sokrates' kvickhet, men gingo sedermera icke alltid de rättrådighetens vägar han utpekat. Dit hörde Alkibiades och Kritias. Somliga voro tanklösa unga män af ganska vanligt slag. Men Sokrates visste hur han skulle taga dem. En af ynglingarna, en stortalig skräflare, företog sig en gång att förebrå mästaren för att han upprepade gånger talade om samma sak. »Huru kommer det sig», sade han, »att du, som är en så makalöst kunnig och vis man, alltid talar om samma sak och det till och med i samma ordalag? Berodde saken på vårt afgörande, skulle vi helt visst förbjuda dig att mer än två gånger med ett halft års mellanrum upprepa samma ord.» I stället för att svara vände sig Sokrates till ynglingen och frågade honom: »Huru heter du?» »Evtydemos», svarade den tillfrågade. »Och huru stafvar du ditt namn?» fortsatte Sokrates. Ynglingen meddelade, huru han stafvade det. »Huru skall du då stafva det i morgon?» »På samma sätt.» »Och i öfvermorgon?» Då

Digitized by Google

Evtydemos blef otålig och ville veta, hvarför han frågade så, sade Sokrates: »Sanningen förändras icke, därför må äfven de ord, i hvilka den framställes, opåtaldt vara lika.»

Sokrates lade icke an på formell vältalighet; han försmådde all flärd. Men ädelheten i hans tankar, hans upphöjda personlighet utöfvade en fängslande tjusningskraft på sinnena. Med en förut okänd dialektisk förmåga nödgade han motståndaren genom en rad af logiskt följdriktiga, sinnrika frågor att motsäga sig och sålunda själf bevisa sitt påståendes orimlighet. Det var den berömda sokratiska ironien. Hans frågor voro så ställda, att den ena emedelbart framkallades ur svaret på den andra — en pedagogisk metod, till hvilken senare tiders yppersta lärare återgått. Sokrates benämnde denna metod maievtik (= förlossningskonst, med en skämtsam antydan om sin moders egenskap af barnmorska), emedan han ansåg sanningen ligga gömd i hvarje människas inre och inhämtandet af visheten endast betyda ett framlockande af densamma ur det andliga moderlif, där den omedvetet slumrade.

De med Sokrates samtida sofisterna i Aten med sin haltlösa filosofi och ofta lösa moral redde sig slätt inför den sokratiska kritiken. Gång på gång erhöllo de under ljudeligt bifall af Sokrates' omgifvande ungdomsskara andliga dråpslag, som voro ägnade att betydligt nedsätta deras kredit hos folket. Det är då naturligt, att de skulle blifva den besvärlige kritikerns afsvurna fiender. Ehuru denne hade en mängd beundrande lärjungar, bland hvilka många af Atens förnämaste ynglingar räknade sig, och oaktadt den folkgunst, som till en tid höjde honom öfver förtalet, var det ingen svår sak att omstämma de liflige och lättledde atenarne, hvilkas flertal kunde vinnas genom ett glänsande tal. Ungdomens entusiastiska tillgifvenhet för Sokrates tjänade blott till att underblåsa hatets låga hos hans fiender. Dessa åtnöjde sig i förstone med att rikta mot honom skämtets och löjets pilar, men snart blefvo de djärfvare, och de bragte det slutligen till en formlig anklagelse. Den frommaste af atenare blef anklagad för religionsförakt (»han tror ej på statens gudar»), om de unges varmaste vän hette det: »han förför ungdomen». Och så ringa andlig karaktärsstyrka ägde det atenska folket, att det dömde Sokrates till döden. Beskyllningen för vanvördnad mot statens gudar saknade väl icke all grund, ty Sokrates hade höjt sig öfver folkmassans naiva gudatro, och han hade mod att uppenbara sina tankar för världen, men

Digitized by Google

han visade dock ingen vanvördnad för religionens historiska former. Den 70-årige höll inför folkdomstolen, heliaian (se sid. 415), ett af Platon återgifvet, till vår tid bevaradt försvarstal, mindre för att utverka sitt frikännande, än för att gifva atenarne en sista undervisning, innan han gick ur tiden. Härvid röjde han en ädel stolthet och ett dödsförakt, som höfdes hans gråa hår och rättvisa sak. Han föredrog att försvara sig själf, i stället för att, som alltid var brukligt i dylika fall, skaffa sig en skicklig sakförare, som kunnat efter konstens regler föra hans talan. Den berömde talaren Lysias hade oombedd lämnat honom ett skrifvet tal att lära sig utantill och bruka till sitt försvar inför domstolen. Sokrates läste det med intresse och förklarade sedan för Lysias, att han tyckte det vara väl skrifvet; »men», tillade han, »om du kommit till mig med sikyonska skor,[1] skulle jag icke ha begagnat dem, huru bekväma de än varit, af det skälet, att de icke passa för män. Lika litet kan jag begagna mig af det tal, du gifvit mig, icke därför att det ej är vältaligt nog, utan emedan det synes mig icke vara nog värdigt en man och särskildt den, som högst af allt skattar det att tala sanning.» Häri låg ett godt stycke ironi, riktad mot den vanliga domstolsvältaligheten, som Sokrates djupt föraktade.

Vi nämnde nyss, att Sokrates af oraklet i Delfi förklarades vara den visaste af hellener. Härom yttrar han sig i försvarstalet, och han ger uttalandet en synnerligen sinnrik, hans blygsamhet hedrande, kanske äfven riktig tolkning. »Oraklet», sade han, »är för sanningsälskande för att kunna ljuga. Jag torde således verkligen vara visare än mina landsmän, men däri ligger ingen orsak till stolthet, vare sig för mig eller dem. Saken är nämligen den, att de flesta hellener tro sig vara visa, utan att vara det; jag däremot har det företrädet, att jag uppriktigt erkänner, att jag är dum och ingenting vet. Därigenom är jag, menar oraklet, den visaste af hellenerna.» Jag kan tänka mig, menade han, med hvilken leende och satirisk uppsyn orakelprästerna gåfvo dem, som frågade, denna välbehöfliga tillrättavisning. Sokrates' bekanta ironi förnekade sig aldrig. Han säger sig vidare ha varit en af gudarne sänd väckare, som haft den uppgiften att hålla atenarne vakna och självkritiska, och han finner det ej underligt, att de förargats på honom. Häri ligger verkligen en viktig synpunkt. Sokrates var, som så många af tidernas största män varit för sina

[1] I Sikyon fanns en berömd fabrik för eleganta damskór.

Digitized by Google

folk, ett slags offentligt samvete, hvars röst understundom kunde bli så besvärlig, att man ville tysta den. (Så hade han t. ex., då den fanatiserade heliaian dömde fältherrarne vid arginusiska öarne till döden (se sid. 496), såsom för tillfället tjänstgörande domare uppträdt och röstat

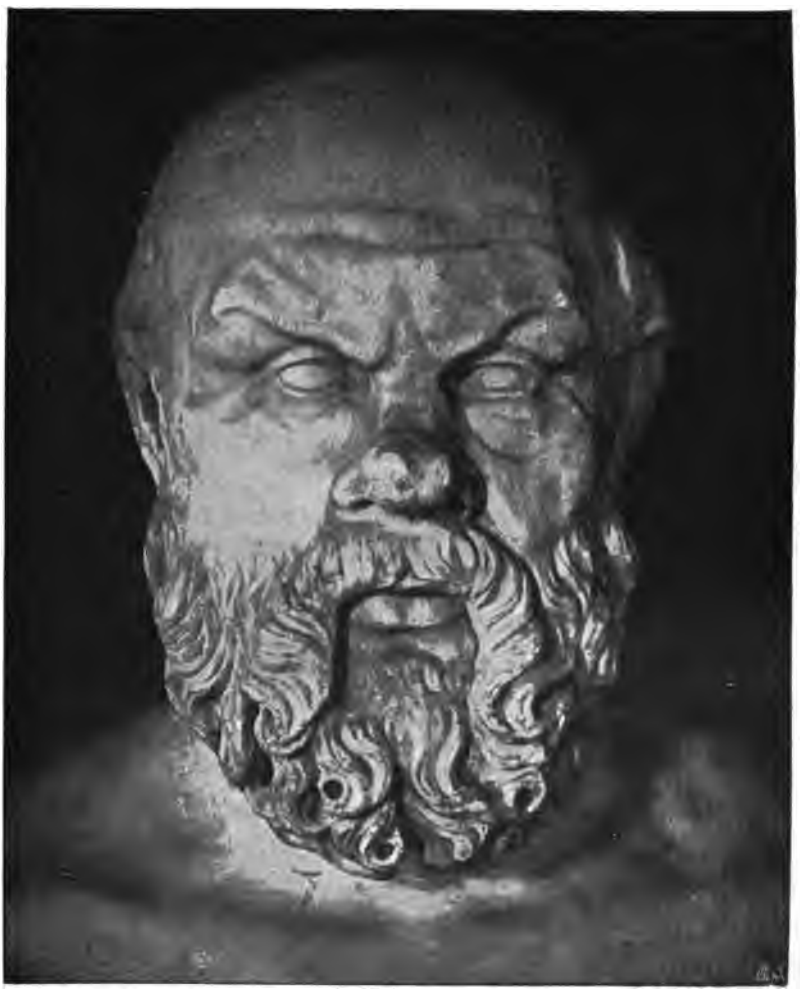

181. **Sokrates.** Marmorbyst, möjligen från 4:de seklet f. Kr. Utgräfd 1755 i Tusculum. Nu förvarad i Villa Albani, Rom.

emot den allmänna meningen). Med en vemodig blick omkring sig på ett folk, som lät en af sina verklige välgörare gå till döden, slutade han sitt tal med dessa ord: »Om en enda sak vill jag bedja er, atenare: hämnens på mina söner, genom att tillfoga dem samma kränkning

Digitized by Google

och samma lidande, som jag har tillfogat eder. Om I sen dem hafva omsorg om penningar och rikedom eller någonting annat framför dygden, om de tro sig vara någonting och ingenting äro, så läxen upp dem, såsom jag har läxat upp eder, därför att de icke vinnlägga sig om det de borde och tro sig vara någonting, utan att äga något värde. Om I gören detta, skall icke blott jag själf utan äfven mina söner hafva erhållit rättvisa af eder. Nu skiljas våra vägar, vi skola vandra åt olika håll, jag till döden, I till lifvet, men hvilkens lycka är störst, vet gudomen allena.»

Sokrates mottog sin dom med orubbligt lugn och fortsatte äfven i fängelset sina filosofiska samtal. Tidigt på morgonen af hans dödsdag samlade sig en talrik krets af vänner och lärjungar omkring honom, med hvilka han talade om själens odödlighet, till dess solen kastade sina sista strålar på hans hvitnade hjässa. Då tömde han utan att förändra ett anletsdrag den giftbägare, han var dömd att dricka. Han såg döden i ögonen med samma lugn, hvarmed han mött alla sitt lifs skiftande öden. Detta klassiska kättarmord inträffade år 399 f. Kr.

Vid ett närmare eftersinnande i förening med ett närmare studium af Hellas' historia vid tidpunkten för Sokrates' uppträdande framställer sig här med nödvändighet den frågan: Hvad var verkliga skälet till Sokrates' dom? Eller skola vi icke anse det af anklagaren föreburna som ett svepskäl? Den gamla religionen var på denna tid allt för skadad i sina grundvalar för att åtminstone hos de högre bildade vara föremål för gammalnaiv vördnad. Den förut omnämnda sofismen var just ett uttryck af den skeptiska tidsandan.

Det förvånar då, när man hör, att denna tid likväl har att framvisa talrika exempel på religionsanklagelser och därpå följande domar. Anaxagoras måste, som vi sett, fly från Aten, Diagoras, som förnekade gudars tillvaro, rönte samma öde, pris sattes på hans hufvud och en skampåle restes till hans vanära. Protagoras blef förvisad, hans böcker uppbrändes offentligen (troligen det första exemplet på detta sedan så ofta anlitade hjälpmedel mot kätteri). Prodikos, som lärde, att gudarne ingenting annat vore än personifikationer af naturens företeelser och krafter, blef t. o. m. afrättad. Vi se således, att Sokrates' dom icke var något i sitt slag enastående. Huru förklara dessa förhållanden? Förklaringen ligger nog däri, att religionen var så nära sammanväfd med statsinstitutionerna och den allmänna moralen. Man befarade,

Digitized by Google

att den gamla religionens förfall också skulle medföra politisk och moralisk anarki. Särskildt vet man, huru långt partihettan kan gå i tider af politisk söndring; intet medel sparas af denna feberaktiga politiska fanatism, som så lätt får tillsatser af partiförblindad egoism. En sådan tid var den, i hvilken Sokrates lefde. Allmänandans missriktning och förfall hade då börjat. Född i en tid, som ännu andades fosterländskt hjältemod, två årtionden efter drabbningen vid Plataiai, där en allhellensk fosterlandskärlek så skönt enat landets skilda stammar till ädel kamp vid hvarandras sida för gemensam ära och odling, genomlefde Sokrates den period, under hvilken de asiatiska persernas utestängande från Europa tryggades genom Kimons ärofulla lefnadsbedrift. Redan nu kunde det ej ha undgått tänkande människors blick att tiderna försämrades, då ju under den sista perioden af perserkrigen visade sig tydliga tecken till inbördes afund och ett tilltagande nationalhat mellan dorer och ioner. Allt dystrare måste utsikterna blifva för en varmhjärtad fosterlandsvän, då det peloponnesiska kriget bröt ut i full låga 431. Denna tid med sin långa rad af allmänna olyckor gjorde de gamle uppretade på alla nyhetsmakare, hvilka de gjorde ansvariga för olyckorna.

Samtiden ställde Sokrates på samma nivå som sofisterna. Man tänkte: om man sätter allt i fråga, så kan man ock förkasta allt, och såg i den nya rörelsen en fara för statens bestånd. För öfrigt var man smått förargad öfver hans bitande sarkasmer. I början fängslades de nyhetslystna ionerna af det ovanligas behag, men snart vände sig meningen hos detta ombytliga folk.

Under dessa förhållanden kunde en talare lätt öfvertyga det atenska folket om Sokrates' statsfarliga egenskaper, isynnerhet om han framställde honom som en vän af aristokraterna och fåtalsväldet, hvilket icke syntes sakna skäl, då några af hans lärjungar kunde framställas som uppenbara bevis, t. ex. Kritias, (som ju var en af de 30 tyrannerna). Det behöfdes blott att nämna ordet oligarki (fåtalsvälde) till hälften, för att lidelserna skulle råka i svallning. En sund öfverläggning var icke atenarnes sak. Man vet ock, att folket ångrade sitt beteende, ty det berättas, att vid uppförandet af Evripides' Palamedes, icke långt efter Sokrates' död följande där förekommande ord bevekt den talrika publiken till tårar genom den nära liggande tillämpningen: »Dödat hafva danaerna den sannskyldigt vise, den skuldfrie, den bäste af hellener». Man bör icke heller glömma, att folkmassan troligen

Digitized by Google

aldrig hade tänkt sig, att dödsdomen skulle gå i fullbordan. Det gjordes af Sokrates' vänner flera försök att förmå honom fly ur fängelset, och myndigheterna skulle icke ha gjort några svårigheter härvid. Frihetens dörr stod i själfva verket öppen för den gamle tänkaren. Men det var han själf som icke ville förneka sitt lifs omutliga sannings- och pliktlärdom genom en flykt. Han hade alltid lärt att man skulle lyda lagarne, äfven om de voro orättvisa, och denna sin lära beseglade han med sin död.

Sokrates deltog själf föga i det politiska partilifvet, men sin plikt som medborgare svek han aldrig. Med ära deltog han i det peloponnesiska kriget, och ingen kunde vara en käckare soldat än han. Hvarken vinterns köld eller sommarens hetta kunde förmå honom att ändra sina enkla lefnadsvanor; han marscherade med obetäckta fötter i frost och snö. (På denna tid höll sig hvar och en själf med kläder och utrustning). Vid Potidaia räddade han sin dåvarande lärjunge Alkibiades, vid Delion, säges det, äfven Xenofon undan en säker död. Såväl i fält som i fredens dagar var Sokrates en mönsterbild af själfuppoffring och tålamod. Fattigdomen var hans beständige följeslagare. Han var fattig af grundsats, »ty», sade han, »ju mindre behof människan har, desto mer närmar sig hennes tillvaro gudarnes lif» (gudarna behöfva ju intet).

Sokrates' yttre personlighet ägde föga tilldragande; det har om honom blifvit sagdt, att han var icke blott den visaste, utan äfven den fulaste af sin tids atenare. Detta visste han mycket väl själf. En gång höll han i ett muntert lag på skämt ett loftal öfver sin skönhet. »Det sköna är det, som är ändamålsenligt», sade han. »Andra människor kunna endast se rätt fram, åtminstone är det svårt för dem att se åt andra sidor. Men jag har, liksom grodan, utstående ögon och kan därför rulla dem åt alla håll. De, som hafva raka näsor, uppfånga vällukterna endast nedifrån och besväras därvid af skägget. Jag som har en uppåt riktad näsa och vida näsborrar, kan uppfånga vällukterna bekvämt och från alla håll. Och huru njutningsrik är icke en kyss med mina tjocka läppar!» Sokrates tyckte om ett godt skämt och dref icke minst gäck med sig själf.

Sokrates' största betydelse ligger däri, att han till tänkare uppfostrat *Platon*, (439—348), Hellas' och kanske hittills alla tiders främste idealistiske filosof. Denne lika klart som djupt tänkande ande har genom tidsåldrarne ända till våra dagar starkt påverkat filosofien. Ännu

Digitized by Google

den i midten af 1800-talet lefvande svenske tänkaren Boström är som filosof en direkt lärjunge af Platon och kan måhända sägas af nyare tiders vise vara den som företrädesvis upptagit och till dess yttersta konsekvenser fullföljt den store atenarens ensidigt idealistiska världsförklaring. Redan de föregående filosoferna, både de västhellenska i Syditalien och Sicilien, och de ioniska i Mindre Asien, hade påvisat svårigheter vid en ensidigt materialistisk förklaring af tillvaron. Platon försökte nu en absolut idealistisk: hela den värld, som synes och uppfattas af våra sinnen, är endast ett sken, en »fenomenvärld», så lärde han. Den verkliga världen är tankens, *idéernas* värld. Påverkad af österländsk religionsfilosofi ansåg han vidare, att människans tänkande väsen, hennes »själ» hade varit till före detta jordelif, som med sin bundenhet vid materien vore att betrakta som en lägre tillvarelseform; ju vaknare andelifvet hos människan vore, desto mer vaknade hos henne erinringen (»anamnesis») af den idévärld, hon tillhört, innan hon iklädde sig kroppslighetens förgängliga klädnad. Angående tillvaron efter döden följer af denna uppfattning, att den frigjorda själen kan återvända till idévärlden. Huruvida Platon trodde på en medveten odödlighet för alla, eller blott för dem som genom vårdande af sitt högre idélif bevarade det af kroppstillvaron hotade bandet med den verkliga världen, är ovisst: i sin stämningsfulla skildring af den gamle Sokrates' tal till domarne, då de ämnade döma honom till döden, låter han denne framkasta tanken, att döden kan vara en drömlös hvila: »och då», säger han, »är den ju en stor vinning; om man skulle utvälja en natt, då man sofvit så hårdt, att man icke drömt någonting alls och säga huru många nätter af sitt lif man upplefvat ljufligare än den, så tror jag, att själfve storkonungen (d. v. s. perserkonungen, som dock ansågs ha det väl inrättadt för sina nätter) skulle finna dem lätt räknade. Är således döden något sådant, så räknar jag honom för en vinning, på det sättet blir ju evigheten ej längre än en enda natt.» Men för idémänniskorna, de, som ej fastna i jordelifvets lägre plan, är enligt Platon hela detta lif, för att fortsätta bilden, liksom en dröm, och genom döden vaknar man i värklighetens värld. Som vi se, ha dessa tankar icke blott gått igen i senare filosofers tankebyggnader, utan hafva till ganska väsentlig del införlifvats med kristendomens läror, hvilka ingalunda ursprungligen voro just så utbildade, som vi nu finna dem i de dogmatiska framställningarna, utan under sin passage genom

Digitized by Google

den grekiska bildningens tankevärld iklädt sig åtskilligt af dess föreställningar.

I motsats mot nyare tiders germanska tänkare har Platon åt framställningen af sina tankar lyckats gifva den konstnärliga och jämförelsevis lättfattliga form, som det var hellenerna gifvet att kunna åstadkomma. Platons skrifter hafva vanligen formen af lättlästa, delvis lekande och muntra men på djupet högst allvarliga *samtal* (»dialoger»), där gärna Sokrates är samtalets hufvudperson. I dessa skrifter, af hvilka åtminstone 14 odisputabelt äkta finnas i behåll, äro de flesta viktigare filosofiska och etiska frågor, stundom äfven politiska spörsmål, föremål för utredning. De mest lästa af dessa skrifter är »Sokrates' försvarstal», »Kriton» (ett samtal mellan den fängslade Sokrates och en honom besökande vän, Kriton, som erbjuder honom medel att muta fångvaktarne och rymma; Sokrates, som mycket lätt kunnat göra så, om han velat, afböjer och bevisar för Kriton, hur oförenligt med hans grundsatser om det rätta ett sådant handlingssätt vore), »Faidon» (det berömda samtalet på Sokrates' dödsdag mellan honom och hans lärjungar om själens odödlighet), »Timaios» (hvari den bekanta sägnen om det i oceanen sjunkna lyckolandet Atlantis ingår), m. fl. Högst lärorik genom den bild vi få af det atenska sällskapslifvet i Sokrates' kretsar är skriften »Symposion», en gladlynt och ytterst spirituellt skrifven skildring af ett aftonsamkväm hos en skald i Aten, Agaton. Man sysselsätter sig med en diskussion eller rättare en serie tal öfver ämnet »Eros» (kärleken). Platon låter här tidehvarfvets yppersta andar uttala sig, hvarvid hvar och en på mästerligt sätt är tecknad i sin säregna karaktär: den store komikern Aristofanes förklarar i ett dråpligt anförande, att människorna från början varit klotrunda. De hade fyra ben och fyra armar och hjulade därför omkring på jorden med största vighet, trots sin stora massa. Men Zevs' blef förtörnad på deras synder och klöf dem midt i tu; därför gå vi nu och släpa oss fram på endast två ben och längta att med de två återstående armarna få omfamna vår andra hälft, som vi ständigt gå och leta efter, ej alltid påträffande den rätta halfvan. Detta var Aristofanes' förklaring af kärleken. En af komiska element men äfven af det djupaste tragiska allvar buren episod är den, då midt under dessa muntra samtal den druckne Alkibiades kommer in med sitt nattsvärmande följe. »I ären alldeles för nyktra här», säger han, »slå i mera vin!» En läkare i sällskapet upplyser den beskänkte Alkibiades, att man här mindre roar

Digitized by Google

sig med Dionysos' än med musernas konster, och söker afleda Alkibiades' vintörst genom att uppfordra den snillrike drinkaren att bidraga, äfven han, med ett tal. Alkibiades lyder. Men då han får syn på Sokrates — här skildras mästerligt hur generad han blir, när han ser sin forne läromästare — besluter han sig för att hålla ett loftal öfver den åldrige vise. Det gör han: den drucknes halft meningslösa pladder är här ypperligt uppblandadt med de snilleblixtar, som lysa upp töcknen hos den högt begåfvade Alkibiades. »Sokrates», så börjar han med anspelning på filosofens kända fulhet, »ser ut som den gamle fyllgubben Silenos». »Det medger du väl själf, Sokrates», säger han, »att du ser ut som en satyr eller silen?» »Men», tillägger han, »I veten, att man går och säljer gudabilder gömda i fodral, som ha utseendet af sådan där tjocka och fula silengubbar. Ett sådant fodral är Sokrates. Öppnar man honom, så varseblifver man därinne ett underskönt gudabeläte.»

Platon lefde i mer än 80 år. Det berättas, att han satt och skref, när han i denna höga ålder träffades af döden. På gamla dar författade han bl. a. sin berömda och så mycket omstridda bok om »Staten», ett försök att ge en grundritning till en idealstat. Å ena sidan är denna stat ganska socialistisk, eller snarare kommunistisk. Å andra sidan är den ytterst rigorös. Valet af maka är, för att släktet skall vidmakthålla sin styrka, icke lämnadt fritt utan underkastadt statens kontroll, de visaste i samhället äro de styrande, och hela staten vill vara byggd på rättvisan såsom enda oomkullstötliga grundvalen för ett samfund. Platon visar i detta arbete, liksom äfven i sitt verk om »Lagarne», (hvars äkthet man dock velat bestrida) stor sympati för den doriska folkuppfostringens stränga grundsatser.

Platon samlade, liksom Sokrates, omkring sig en mängd lärjungar, och under hans tid utbildade sig en formlig läroanstalt för vuxna personer med regelbundna föreläsningar i filosofiska ämnen. Efter platsen där dessa höllos, lunden Akademia, kallades denna anstalt för *akademi,* ett namn, som allt sedan dess lefvat kvar som namn på anstalter för vetenskaplig forskning. Efter Platons död fortsattes föreläsareverksamheten af hans lärjunge *Spevsippos,* och den s. k. akademien i Aten bibehöll sig ända till 529 e. Kr., då den byzantinske kejsaren Justinianus lät stänga den såsom en härd för hedendomen.

Peloponnesiska krigets oroliga tidehvarf föranledde icke blott sofister och filosofer att fjärran från den allt ledsammare politiken draga

Digitized by Google

sig tillbaka till tankens och utopiernas värld, det skapade äfven en ypperlig jordmån för den af dagsfrågorna intresserade politiska satir,

182. **Kefisodotos' bild af Fredens gudinna** (se sid. 517). Glyptoteket i München.

som tog form i den äldre attiska komedien, hvars främste målsman är *Aristofanes* (452—388). Elfva af hans komedier finnas i behåll. I saknad af nutidens politiska satirorgan skämttidningarna funno ate-

Digitized by Google

narne teatern vara ett ypperligt ställe att parodiera hvad som skedde på allvar i folkförsamlingen. Aristofanes representerar den mera opolitiska befolkningens och den gammaldags, något konservativt anlagda riktningens missnöje med såväl peloponnesiska krigets förbittrade partiväsen, som de lärdes för folkmassan obegripliga hårklyfverier. Hela den nya tid, som bryter in redan med Perikles och än mer med Kleon på politikens, med Evripides på diktens, med Sokrates på tänkandets område, är honom osympatisk. I komedien »Riddarne» (uppförd år 424) har han drifvit obarmhärtigt gäck med demokratien och dess dåvarande ledare Kleon. Då ingen skådespelare vågade spela den starkt karrikerade garfvarens roll, åtog sig Aristofanes det själf. I »Molnen» drifver han med Sokrates, som han ganska orättvist likställer med de öfriga sofisterna. I »Tesmoforiefesten» gycklar han med Evripides, som framställes såsom ställd på de anklagades bänk af damerna för sitt påstådda kvinnohat, och i »Grodorna» går satiren fortfarande löst öfver samme Evripides, hvars tragedier här förlöjligas. Kören utgöres af till grodor utklädda figurer, som kväka och låta illa. Hans yppersta komedi är »Fåglarne», där han under bilden af ett fågelsamhälle i luften på det mest uppsluppna och bitande ironiska sätt ger Alkibiades och atenarne hvad de förtjäna för det misslyckade siciliska äfventyret.

183. **Den s. k. mediceiska Afrodite.** Uffizierna, Florens. (Modifierad antik kopia af Praxiteles' tempelbild i Knidos). Troligen från 2:dra eller möjligen 1:sta årh. f. Kr. (Se sid. 515.)

Digitized by Google

184. **Hellener i strid med amazoner.** Relief, återgående på ett original från 4:de seklet.

I konsten medförde peloponnesiska krigets tidehvarf likaledes en ny riktning. Det lugna, segerstolta majestät, som utmärkt Feidias' bilder, får nu vika för en mera realistisk och på uttryckande af oroliga själseffekter anlagd konst. Dess främsta representanter inom bildhuggeriet äro *Praxiteles*, som dock ännu bevarar mycket af den äldre tidens lugna harmoni, och *Skopas*, lidelsens store plastiker. Dess mästare på måleriets område framträder i *Parrasios'* person.

Öfvergången från Feidias till Praxiteles betecknar först argivern *Polykleitos*, en yngre samtida till Feidias och ännu behärskad af den äldre skolans lugn (t. ex. i Heras tempelbild i Argos) men dock påverkad af en ny tid i sin amazon och sin bild af den »spjutbärande yngling» (doryforos), som länge gällde såsom mönstret för framställning af människokroppen. En annan konstnär, som tillhör öfvergångstiden, är *Kefiso-*

Digitized by Google

dotos, hvars monumentala bild af fredsgudinnan (Eirene) med rikedomsguden (Plutos) på sin arm utfördes för aftäckning vid en fredskongress i Aten 375.

Praxiteles (från omkr. 370) är för nutiden mest känd genom sin 1877 återfunna Hermesbild i Olympia men är indirekt ännu mer bekant genom de efter hans mönster utförda antika Afroditebilder, som i så talrik mängd finnas i våra museer. Våra mest berömda Venusbilder torde med afseende på anletsdragen gå till baka till en verklig

185. **S. k. Tanagrafigurer.** Små lerpjäser (sannolikt från 4:de seklet f. Kr.), kallade efter den ort, Tanagra i Boiotien, där de först i större mängd påträffades.

kvinnas bild. Den mest celebra Afroditestaty, som den klassiska forntiden kände, var den knidiska, vid hvars utförande Praxiteles haft hetären Fryne till modell. I ett tempel i det doriska Knidos (Karien) stod denna bild, som för första gången framställde gudinnan helt och hållet naken (hon tänktes stiga ned i vattnet för att bada). Den stora Knidosbilden var så berömd, att knidierna plägade afbilda den på sina mynt såsom sin stads symbol och förnämsta sevärdhet. Någon föreställning därom kunna vi få genom de under tiden efter Alexander utförda Afroditebilder, som vi äga i behåll i den så kallade *kapitolinska* och den *mediceiska* Venus (den förra nu förvarad i kapitolinska museet

Digitized by Google

i Rom, den senare förr tillhörig familjen Medici, nu befintlig i Uffizierna i Florens (se fig. 183). I enskild ego befinner sig en i nyaste tid funnen trognare kopia af det knidiska originalets hufvud (se sid. 376).

Skopas (omkr. 380—350) är den store mästaren i att framställa lidelser och själssmärtor i bronsen och marmorn. De djupt liggande ögonen hos hans figurer ge dem något mystiskt och rufvande. Mest berömd är hans framställning af Niobe, den stolta drottningen, som yfves öfver sina många blomstrande barn och talar hädiska ord mot den af Zevs älskade Leto, som blott har två, Apollon och Artemis. Hon fick erfara hvad dessa två förmådde, då deras osynliga dödspilar på en dag ryckte bort hela hennes blomstrande ungdomsskara. En i Delfi uppställd grupp af Niobe och alla hennes barn i dödsögonblicket gaf ett storartadt intryck af den hämnande gudomens makt och öfvermodets lott. Mot slutet af sitt lif smyckade Skopas konung Maussollos' grafmonument i Halikarnassos (se sid. 531), hvars amazonfris särskildt blef föremål för talrika efterbildningar (se sid. 514.)

Några ord om den grekiska dräkten i dessa tider torde här, i sammanhang med talet om konstverken, vara på sin plats. Den skiljer sig från vår hufvudsakligen i två väsentliga afseenden: 1) den består af ett mindre antal plagg, 2) öfverplagget kan bäras på en mängd olika sätt, beroende på individuellt eller lokalt tycke och smak. Dräktens viktigaste beståndsdelar äro *kiton* och *himation* eller *klamys*. På fötterna bundos *sandaler,* fotsulor med remmar. Hufvudet hade man vanligen obetäckt, men till skydd mot regn eller sol kunde man bära en bredskyggig filthatt *(petasos)* eller en filtmössa af bikupform, den s. k. »frygiska» mössan. Denna klädebonad blef vanlig i Aten omkring 500 f. Kr. Förut brukades mest s. k. ionisk dräkt med asiatisk förebild: tätt åtsittande, lång och brokig, med inväfda eller stickade mönster. Kitonen motsvarar, kan man säga, vår skjorta; den var det plagg, som bars närmast kroppen. Männens kiton räcker till knät eller om den gördlas, blott till lårbenets midt och saknar ärmar; den sammanhålles med spännen öfver axlarne. Kvinnans kiton är längre, vanligen gördlad, ofta med ärmar, men stundom äfven utan. Himation är egentligen hvad vi skulle kalla en stor pläd. Klamys, en mindre, kortare dylik, är gossars och ynglingars mantel. Antikens hellener gingo således klädda i blott skjorta och sjal, kan man säga. I konsten ser man ofta de manliga figurerna nakna eller klädda blott i himation

Digitized by Google

eller klamys. Detta torde bero på männens flitiga idrottsöfvande, då de voro nakna eller liksom vi nu för tiden i badhusen, kastade allenast pläden öfver sig.

---

6. De tiotusens tåg genom Persien.

Det stora perserriket hade genom det långvariga och olyckliga kriget med västerns framtidsfolk, hellenerna, skakats i sina grundvalar. Men liksom i senare tider den turkiska stormakten efter sin på sistone olyckliga kraftmätning med den indoeuropeiska västern, dock ägt styrka nog att länge stå som en väldig, i själfva sitt hotande fall icke minst farlig ruin, så äfven nu den persiska monarkien. Lifskraften var dock här icke lika stor, och mindre än två sekler efter Maraton sker den stora sammanstörtningen. Denna jämförelsevis snabba undergång berodde till stor del på dynastiens försvagade andliga och fysiska kraft. Ty i detta despotiskt styrda rike gällde det förvisso, att rikets historia var dess konungars. Redan Xerxes hade betecknat en afmattning. Hans stora rustning mot Hellas visar framför allt, hvad hans fader Dareios hade uppbyggt. Den visar ock ett ungdomligt stordådsbegär hos sonen, men dennes sätt att bruka sina väldiga resurser vittnar äfven därom, att han ej var rätte mannen att fullfölja sin store faders verk. Om Xerxes' färd mot västerlandet hade fått den af honom beräknade utgången, skulle den helt visst förändrat världshistoriens gång, så att vi förvisso ännu i den dag, som är, skulle känt af det. Men sedan han med förödmjukelse kommit hem efter sitt stora fiasko, blef hans fortsatta tillvaro den på sitt lifs stora dröm bedragnes långsamma häntynande. I haremslifvets veklighet sökte han, instängd i palatsens och parkernas gömslen, glömska för det framfarnas oförgätliga smälek. Till yttervärlden trängde knappt något annat lifstecken från honom än dunkla rykten om hur han lät lemlästa sina evnucker, i upprymdt tillstånd förevisa sina gemålers behag inför hofvets herrar och för sin frustuga uppleta nya skönheter. År 465 dog den tillämnade världseröfraren den död, som minst af alla lämpar sig till stoff för en hjältedikt; han föll offer för en hämndlysten tjänare, som i förening med en efter spiran traktande satrap tog honom afdaga i hans gemak i Susas konungaborg. Satrapen, som medan han höll hämnarsvärdet i hand, ville låta blodrätten gå ut äfven öfver hans söner, lyckades dock blott med den

Digitized by Google

äldste, Dareios. Den näst äldste, *Artaxerxes I,* förekom honom och besteg tronen, som han innehade till sin död år 425. Han lefde i en stormig tid. Öfverallt sökte den sjunkande stormaktens underlydande folk göra uppror, och samtidigt hade han Kimon och hellenerna att kämpa emot. Han lyckades endast genom eftergifter, som ytterligare löste riksbandet, återställa ett yttre lugn. Vid hans död uppstod den sedvanliga palatsrevolutionen. Öfver mördade bröders lik banar sig en af Artaxerxes' söner på sidolinien, *Dareios II,* en blodig väg till makten. Under dennes tid (424—404) var det egentligen hans kloka och härsklystna gemål Parysatis, som regerade. Mot hennes vilja bestämde han emellertid till sin efterträdare den till regeringen minst skicklige af sina söner. Vid Dareios II:s död blef nämligen hans äldre son, *Artaxerxes II,* konung. Men den yngre, Kyros, var i själfva verket vida dugligare, och kanske skulle, om han kommit på tronen, det persiska riket gått en ny storhet till mötes. Alla grekiska källor öfverensstämma i loford öfver denne högt begåfvade, tappre och älskvärde furste. I medvetandet af sina större regentegenskaper harmades Kyros öfver sitt tillbakasättande. Och enligt konungasöners ingalunda ovanliga sed stämplade han efter kronan. Ehuru en gång ertappad med misstänkta planer, fick han likväl af sin högsinte, men svage broder det ansedda ståthållarskapet i Sardes, hvilket i regeln anförtroddes åt någon bland konungens närmaste anförvanter. Till detta höfdingedöme hörde de ioniska städerna. Kyros samlar nu i hemlighet en grekisk legohär — hans verktyg härvid är spartanen Klearkos — och under föregifvande, att tåget gällde pisiderna, ett oroligt bergsfolk i Mindre Asien, bryter han en vacker dag våren år 401 upp från Sardes i spetsen för omkr. 100,000 under hans befäl stående persiska trupper samt 13,000 hellener, företrädesvis peloponnesier, samlade af Klearkos. Ryktet om Kyros' ovanliga frikostighet gjorde anställningen hos honom eftersökt, och liksom i våra dagar unga män i mängd resa på långfärder för att efter god arbetsförtjänst återvända hem med en sparad penning, så drogo dåtidens unga hellener gärna ut på den tidens stora arbetsföretag, härfärderna. De flestas mening var utan tvifvel att sedan återvända till Hellas.

Xenofon, Sokrates' förut omnämde lärjunge, var en af de få atenare, som deltogo i denna expedition. (Kyros var afvogt stämd mot Aten, men höll sig väl med Sparta; atenarne undveko därför i allmänhet att träda i hans tjänst). Xenofon har i en till vår tid be-

Digitized by Google

varad skrift på mästerligt sätt skildrat detta intressanta och äfventyrliga tåg, (»anabasis»), de tiotusendes kalladt, enär de på hemvägen, hvars skildring upptager större delen af arbetet, hade smält samman till omkr. 10,000. Han beskrifver dock i korthet äfven marschen från Sardes till Kilikien, öfverraskningen öfver att där finna tåget gälla ett uppror mot perserkonungen samt fortsättningen till Eufrat, den besvärliga öfvergången af floder och kanaler m. m. Han berättar med den antike reseskildrarens bredd och åskådlighet hur långt det var mellan alla rastställena och huru det såg ut på alla märkligare platser. När Kyros redan kommit i Babylons närhet, mellan Eufrat och Tigris möter han vid *Kunaxa,* omkring 8 mil från Babylon, den persiska rikshären (400 000 man) under Artaxerxes' eget befäl. I den blodiga drabbning, som här uppstår (401), stupar Kyros, och ehuru hellenerna segra på sin flygel, är dock hela företaget i och med Kyros' fall förfeladt. Konungen affordrar hellenerna vapnen. Men de svara som vid Termopyle, och perserna nedstämma tonen. En af konungens förnämste män, den förut omtalade satrapen Tissafernes, lofvar nu att föra dem oskadda tillbaka. Man ger hvarandra ömsesidiga trohetsförsäkringar, perserna att tillhandahålla lifsmedel, hellenerna att icke göra någon skada under tåget. Men midt under denna skenbara vänskap, som å hellenernas sida obrottsligt hålles, lockar Tissafernes deras anförare till sig och dödar dem. Under den allmänna modlöshet, som efter detta illdåd bemäktigar sig de midt i fiendens väldiga land så långt fjärran från hemmet inneslutna hellenerna — man tillbringar allmänt en orolig och sömnlös natt — tager Xenofon ledningen och sammankallar ett råd af det kvarlefvande befälet. Man beslutar vid ett nattligt möte att välja nya ledare efter de döda, offrar till gudarne, sjunger en hymn och sätter sig i marsch mot norr för att under ständiga strider med perserna och flera deras lydfolk i Armeniens bergstrakter slutligen hinna den grekiska kolonien Trapezus vid Svarta hafvet. Rörande är att läsa om den hänförelse, som grep dessa sjöfararättlingar, när de från en af Armeniens höjder efter månader af strapatser och umbäranden få syn på det blånande, mot horisonten ändlöst förtonande hafvet. Ropet »Tálatta, tálatta!» (»Hafvet, hafvet!») brusar mångtusenstämmigt genom jublande leder. Nu anse de sig så godt som hemma, och på äkta helleniskt vis anställa de i glädjen improviserade olympiska lekar på en plan, som syntes dem lämplig till idrottsplats. Att mötet med folk af hellenisk

Digitized by Google

tunga vid Svarta hafvets gästvänliga kuster blef glädjefullt, behöfver icke sägas. Från Trapezus segla de nu på där anskaffade fartyg västerut, och efter åtskilliga äfventyr kommo de till hemtrakterna igen. Hela färden hade varat ett år och tre månader och omfattat en sträcka av inemot 600 svenska mils längd. Men en mil i Armeniens branta och otillgängliga berg kan godt likställas med det femdubbla på de stora persiska härvägarne.

Dessa tiotusens tåg genom öknar och vildmarker, utan tillgångar, bland fientliga folk, midt i hjärtat af storkonungens land, är ett tecken till den helleniska stammens lifskraft och uthållighet i dessa tider. Anmärkningsvärdt är äfven hur väl de höllo samman. Här i främmande land hördes föga eller intet af de strider, som samtidigt söndrade deras hemlands skilda städer. Här voro de alla hellener. Atenaren Xenofon och spartanen Keirisofos voro här de bästa vänner, och med klok och fin försynthet afstod Xenofon åt honom, den dåvarande hegemonistadens son, det erbjudna öfverbefälet på hemfärden.

Vid sidan af arfsägnerna om judarnes ökenfärd och historien om Alexanders persiskt-indiska, ännu vidsträcktare tåg, står berättelsen om de tiotusens långa vandring som en af den antika historiens vackraste vandringssägner; Xenofons bok därom bär också alla spår af fullkomlig tillförlitlighet.

Detta tåg blef för öfrigt af stor betydelse för framtiden. Det hade visat, huru lätt det i själfva verket skulle vara för en stor hellenhär att, om den blott hade tillräcklig utrustning och dugliga ledare, gå perserna in på lifvet midt i deras eget land. De tiotusens färd var det lärospån, som i sinom tid framkallade Alexanders mästerverk.

---

7. Det politiska förfallet i Hellas.

Men hemma i Hellas möter ej samma sköna syn, som bland de tiotusen, i fjärran land. Den ideella hänförelse, som burit försvaret mot perserna och den sinnenas lyftning, som segeräran i denna ojämna strid hade medfört, förstördes af peloponnesiska krigets alla sämre lidelser lössläppande afundsfejd. Efter dess slut bär det onda sädet fortfarande bittra frukter. Stad reste sig mot stad, broder mot broder, eder brötos, och rika, förr okränkbara helgedomar plundrades. Det är en tid af

Digitized by Google

moralisk anarki, då de gamle gudarnes dyrkan är förbi och den nya religion, som gryr i Sokrates' och Platons tankar, ännu ej hunnit utom de utvalda andarnes krets. Det är ej längre blott Aten och Sparta, som strida om öfverväldet. Korint och Tebe och många flere af de forna lydstäderna resa sitt hufvud mot hvarandra och mot världen. Och så liten känsla af sammanhållningens betydelse hade dessa inbördes krigande småstater, att de ej tvekade att genom utskickade diplomater vid perserhofvet intrigera mot hvarandra. Det inträffade flera gånger, att en grekisk stat dominerade öfver de andra med storkonungens nåde. En sådan politik kunde naturligtvis icke vara annat än behaglig för perserna, som också med flit vinnlade sig om att underblåsa splitet i Hellas, alldeles som Ryssland under frihetstiden gjorde allt för att hålla vid lif den svenska partisöndringen och i senare tider varit en afgjord motståndare till hvarje tanke på skandinavisk enhet.

Betecknande för tiden är grekernas vacklande hållning gent emot Persien. Sedan perserna försökt intaga Hellas, lefde visserligen alltjämt hämndetanken kvar, och striderna i Hellas gälla ytterst, hvem som skall få äran att anföra i den slutliga revanchekampen. Men detta mål tappades ofta ur sikte, och det ena partiet tog, som vi sett, Persien till hjälp mot det andra. Då Temistokles ville försöka vågstycket att genast efter Salamis störta perserriket, vägrade spartanerna att följa honom. Det andra försöket att intränga i Persien gjordes af den spartanske konungen *Agesilaos*. Han samlade sina skepp i sundet vid Aulis, liksom fordom Agamemnon, då denne drog ut i trojanska kriget. Han hade redan inträngt långt in i Persien, då plötsligen ett bud kom från Sparta, att fred var sluten. Perserna hade åstadkommit detta fredslut genom att under Agesilaos' frånvaro utdela 30,000 dareiker bland inflytelserika grekiska politiker. Dareiken (se sid. 283) hade en bågskytt i prägeln. Agesilaos vände om och sade, när han kom hem, att han blifvit utdrifven ur Asien af »trettiotusen bågskyttar». Detta tilldrog sig år 394. Vid samma tid angrepos spartanerna af Aten och dess förbundne, under ledning af *Konon*. Sammanhållningen var nu, syntes det, för alltid till spillo gifven. En stor triumf firade den persiska söndringspolitiken år 387, då perserkonungen uppträdde som fredstiftare i Hellas: efter de många småkrigen inträdde nu åter lugn, men mot följande af Artaxerxes föreskrifna villkor: 1) De helleniska städerna i Mindre Asien skulle lösgöras från allt politiskt samband med eller beroende af Balkan-

Digitized by Google

halföns hellenstater. 2) Dessa senare samt de under persiska riket icke lydande arkipelagöarna skulle hvar för sig vara »fria och självständiga», och alla existerande statsförbund skulle upplösas. Äfven i denna tid kunde, som vi se, en österns envåldsherre uppträda som »folkens befriare» och fredsmäklare. Denna stora diplomatiska triumf för Persien hade möjliggjorts genom en från Sparta till Susa utsänd underhandlare, *Antalkidas,* och den märkliga freden af 387 heter därför i häfderna »den antalkidiska». Spartanerna, hvilkas område var det största i Hellas (Lakonien och Messenien), hade för den närmaste tiden intet egentligt att förlora på denna öfverenskommelse, och de vunno den fördelen att befria sig från alla med Sparta konkurrerande grekiska statsförbund, vare sig de försöktes under Atens, Argos', Korintos' eller Tebes ledning. Spartanerna voro ännu icke gripna af den panhelleniska tanken, såsom atenarne voro. Af en frigörelse för Mindre Asiens städer från Persiens ok hade de intet intresse, ty flertalet af dessa städer voro ioniska, och de som ursprungligen varit doriska kolonier hade under tidernas lopp förlorat sambandet med sina stamländer och kände sig såsom asiatiska hellener mera solidariska med de ioniska städerna i Mindre Asien än med Sparta och Peloponnesos. Sparta insåg äfven att en aggressiv politik mot Persien från ett enigt Hellas endast kunde föras under ateniensisk ledning, men hellre än att lämna ledningen åt Aten, föredrog man att sluta fred och fördrag med persermakten. Och perserkonungen icke blott förmedlade, han *garanterade* äfven denna småstaternas neutralitet. Fredsdokumentet började: »Artaxerxes, den store konungen, konungarnas konung, folkens konung, anser för rätt» och slöt: »En hvar, som icke vill antaga dessa fredsvillkor, kommer att hemsökas med krig af den store konungen.» Och spartanerna åtogo sig med nöje uppdraget, att sätta denna hotelse i verket, där det syntes behöfvas (såsom t. ex. år 382, då ett förbund mellan städerna på halfön Kalkidike höll på att bildas). Men samtidigt drog man sig icke för att i Sparta afrätta en tebansk demokrat för att han mottagit persiska penningar och »hållit med barbarerna», som det hette i anklagelsen. Saken var den, att demokratien i Sparta var antipersisk, medan aristokraterna just med persernas tillhjälp svingat sig upp till makten. Men dessa intriger skulle snart leda till ruin för Spartas maktställning.

I skyddet af freden ämnade spartanerna först och främst återställa sin under krigen skakade ställning på Peloponnesos och sedermera

Digitized by Google

successivt breda ut sitt välde mot norden. De började med att tukta det arkadiska Mantineia, som stått i förbund med Argos och byggt sig befästade murar samt vände sig sedan mot Boiotien.

---

8. Tebes korta maktperiod.

En spartansk härhöfding vid namn Foibidas var år 381 på väg mot norden för att i enlighet med villkoren i den antalkidiska freden hålla räfst med de städer på halfön Kalkidike, hvilka i strid mot nämnda öfverenskommelse sökte åstadkomma ett statsförbund sins emellan. Stora härvägen gick förbi Tebe, och på bedrifvande af aristokratpartiet därstädes intog Foibidas i förbifarten Tebes gamla borg — efter stadens mytiske grundläggare kallad Kadmosborgen — sedan portarne i hemlighet öppnats af aristokraternas verktyg. Kvinnorna i staden voro den dagen samlade i Demeters gamla tempel för att fira den s. k. tesmoforiefesten, de i politiken deltagande männen voro samlade till möte på ett torg och befolkningen för öfrigt höll sig inne under den rådande middagshettan. I detta obevakade ögonblick passade det aristokratiska spartanskt sinnade partiets ledare på och öppnade borgens portar för Foibidas och hans män. Visserligen blef Foibidas för skams skull bötfälld i Sparta för denna kupp, som låg utom hans befogenhet och för öfrigt stred mot samma fred, som han var sänd att upprätthålla. Men i själfva verket voro spartanerna mycket nöjda med hvad som händt, ty Tebe, Boiotiens mäktigaste stad och näst Aten den förnämsta i öfre Hellas, var nu i själfva verket eröfradt för deras räkning. Det var också i själfva verket nödvändigt för att kunna med framgång utföra uppgiften mot de kalkidiska städernas förbund, att man hade ryggen fri och Tebe i säkra händer.

Kuppen i Tebe hade föranledt en mängd demokratiska tebaner att fly till Aten. Spartanerna begärde deras utlämnande, men atenarne vägrade att på detta sätt bryta gästvänskapens lagar, och handlade för öfrigt härvid fullkomligt i sitt eget antispartanska intresse. Ett antal af de företagsammaste bland dessa flyktingar gjorde en natt år 379 en lika djärf kupp som den Foibidas och Tebes aristokrater två år förut hade gjort. Utklädda till bönder och antagande ett mycket beskedligt och stillsamt utseende lyckades de obemärkta komma inom

Digitized by Google

Tebes murar. Där lyckades de sedan genom en ännu djärfvare list att utklädda till danserskor och hetärer få tillträde till ett muntert gille, som stadens styrande herrar en natt höllo. Men de hade dolkar gömda bakom den bedrägliga skökodräkten, och innan man visste ordet af, öfverföllo de sina fiender midt under dryckeslaget och mördade dem. En skriftlig varning från Aten framlämnades vid gillet till Arkias, Tebes högste styresman för tillfället. »Allvarliga ting uppskjuter

186. **Tebe i vara dagar.** Efter en fotografi.

jag till morgondagen», sade han och stack brefvet, oläst, under kudden, hvarpå han, enligt grekernas sed liggande vid bordet, stödde armbågen. Men om morgonen var han död. Med tillhjälp af talrika medsammansvurne i Tebe — hela den lägre befolkningen stod ju för öfrigt på deras sida — ställde segrarne till ett blodbad på aristokraterna rundt om i staden, ungefär såsom det en gång tillgick i Korkyra.

Hufvudmannen i denna demokratsammansvärjning hette *Pelopidas*. Han och hans vän, den mera sedeströnge *Epameinondas*, som icke velat deltaga i blodbadet, blefvo nu den segrande demokratiens och därmed

Digitized by Google

det nya Tebes ledare. Under deras styrelse växte den gamla boioterstaden upp till en lysande men kortvarig blomstring och vann till en tid det herravälde i hela Hellas, som förut Aten hade ägt och nu Sparta innehade. Epameinondas var strängt uppfostrad af en pytagoreisk filosof och påminner som statsman något om atenaren Aristeides, men han var i motsats till atenarne en allvarsam man, som sällan lät ett leende gå öfver sina läppar, och det sades om honom, att han aldrig ens på skämt ville säga eller kunde tåla en osanning.

Men krigisk var han, såsom hela hans tid, och han brann af begär att lyfta sin fädernestad till stormaktens höjd. Tillfälle till krigisk utmärkelse erbjöd sig snart, ty Sparta kunde naturligtvis ej lämna revolutionen i Tebe och sina landsmäns mord ostraffade. I de fejder, som nu togo sin början mellan Tebe och Sparta, vann Epameinondas de lysande segrarne vid byn *Levktra* i Boiotien (371) och sedermera i själfva hjärtat af Peloponnesos vid den ofvannämnda arkadiska staden *Mantineia* (362). Af Arkadien hade han gjort en fristat, med hufvudstad i Megalopolis, likaså af Messenien (hufvudstad Messene). Epameinondas beröfvade därigenom Sparta två af dess viktigaste besittningar; han hade därtill gjort de djärfvaste marscher in i själfva lejonkulan: sista gången kom han så långt som till själfva Spartas förstäder. Men den gamle spartankungen Agesilaos, som ännu lefde, hade, ehuru frånvarande från sin hufvudstad, genom en snabblöpare i sista stund fått kännedom därom, och Epameinondas tvangs vända om, då han redan stod med utsikt öfver Spartas torg. I hastiga marscher återvände han till Arkadien för att där möta den spartanska här, som sökte omintetgöra hans nybildade stat häruppe bland bergen. På högslätten utanför staden Mantineia, ej synnerligen långt från Megalopolis, stod det ofvannämnda slaget. Liksom senare Gustaf Adolf vid Lützen, så stupade Epameinondas här, under det att hans folk segrade. Äfven i ett annat afseende är Gustaf Adolf honom lik: båda voro nydanare i krigskonsten — Epameinondas hade uppfunnit en ny häruppställning, den s. k. sneda slaglinjen — och båda höjde sina små fädernestater till en kortvarig stormakts höjd.

Men föga uträttades till den grekiska kulturens båtnad under Tebes maktperiod. Hvad som uträttades var egentligen att en del samhällen, som förut hållits i beroende af Sparta och haft af spartanerna beskyddade aristokratregeringar, nu reste sig och under de vildaste blodbad gjorde sig af med både inhemska och utländska tyranner.

Digitized by Google

Väl vann därigenom demokratien för ögonblicket vind i seglen, men den saknade ädla och intelligenta ledare; det fanns ingen Perikles, hvarhälst en sådan skulle behöfts. Hellas' städer bli blott rof för blodiga partistrider, under hvilka den inre och yttre kulturen alltmer förfaller.

Digitized by Google

Den makedoniska unionen och persiska rikets fall.

1. Unionspolitik och patriotpolitik. Filippos af Makedonien. Demostenes, Hellas' störste talare.

Som vi hafva sett, utbröt efter den öfvergående samlingen vid försvaret mot perserna, mellan dorer och ioner en vefull brödrafejd, det ofvan skildrade peloponnesiska kriget. Sparta segrar, och blir till en tid hufvudmakten i Hellas. För en kort period höjer sig så den förut mera obetydliga boiotiska staden Tebe till en dominerande ställning och befaller för några år både öfver Aten och Sparta.

Men under dessa försvagande frändestrider i södra Balkanhalfön växer i norden upp en för småstatsintressena farlig makt, som vet att draga fördel af oenigheten och målmedvetet sträfvar att lägga hela halfön under sitt välde. Det är Makedonien. Den förste makedoniske härskare — här rådde envälde och ej republik — som blir verkligt farlig för Hellas är Alexander den stores fader, *Filippos.* Hans politik gick, som senare romarnes, ut på att söndra och härska. Med våld, där det behöfdes, men lika gärna, om det gick, med list, skred han hänsynslöst fram mot sitt mål. De grekiska smårepublikerna, där folkförsamlingar debatterade de politiska frågorna, föraktade han, som ensam despotiskt befallde öfver sina obildade makedoner, men han förstod att begagna sig af omständigheterna. Han köpte inflytelserika folktalare och politici med mutor, och man citerar efter honom det cyniska uttrycket: »Det finns ingen försvarsmur så hög, ingen port så trång, att icke en med guld lastad åsna kan tränga in därinnanför».

För hans planer på Hellas' underkufvande kom det honom väl till pass, att han i sin ungdom vistats i Tebe (såsom gisslan) och lärt sig Epameinondas' nya krigskonst, den han ytterligare fullkomnade, samt grundligt blifvit invigd i den helleniska politiken.

Digitized by Google

I Aten funnos flera af honom besoldade kreatur, men där fanns också en omutlig patriot, samtligas öfverman i energi och talarkonst, den store *Demostenes*, det antika Hellas' mest berömde politiske talare, den makedoniska politikens oförsonlige motståndare och den atenska lokalpatriotismens siste store man.

187. **Demostenes.** Antik marmorstod i Vatikanen. Härrör (åtminstone dess original) från 4:de seklet f. Kr.

Demostenes var son af en vapensmed i Aten. Svag och sjuklig hörde han till de sämsta på lekplatsen och fick därför ofta stickord af jämnåriga. 15 år gammal hörde han den berömde Kallistratos tala (i en tvist mellan Aten och Tebe om besittningsrätten till staden Oropos); han såg hvad de vältaliga orden förmådde och såg folkförsamlingen följa talaren liksom i triumf till hans hem. Då vaknade hos honom lusten att bli en ny Kallistratos, alldeles som för den unge gossen Tukydides historieskrifvarens framtid hägrade, då han hörde Herodotos föreläsa i Aten. Tukydides' historia skref Demostenes af 8 gånger, så kär hade

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Tyrus 333-332.
Skala 1:90 000

Granicus 334.
Skala 1:600 000
Macedonier
Persiar

Oxianus Lacus
Sacaraucae
Massagetae
Mare Caspium (Hyrcanium)
Oxus
Chorasmii
Sogdiana
Paraetacene
Bactria
Bactra
Parthyaea
Amardi
India Superior
Paraitaceni
Sagartii
Arachosia
Susiana
Carmania
Gedrosia
India Inferior
Sinus Persicus
Aethiopes Ichthyophagi
Mare Erythraeum
Macae
Pontus Euxinus
Caucasus M.
Mare Caspium (Hyrcanium)
Massagetae
Sogdiana
Saca
Armenia
Dahae
Media Atropatene
Parthia
Bactria
Bactrianorum
Mare Intermum
Cyprus
Syria
Arsacidarum
Media Magna
Babylonia
Susiana
Arachosia
Gedrosia
Carmania
ARABIA
Sinus Persicus
INDIA
Mare Erythraeum

DIADOKERNAS RIKEN
vid början af striderna med Rom. (omkr. 200 f. Kr.)

1:36 000 000.

Digitized by Google

Digitized by Google

han den. Platon lyssnade han till i Akademias lund. Af Isaios, en framstående sofist, erhöll han undervisning. En alldeles särskild väckelse att utbilda sin talgåfva fick han genom misstanken, att de förmyndare, som skötte hans arf under omyndighetstiden, därvid icke handlade fullt redbart. Han beslöt att, så fort han blefve myndig, uppträda som deras åklagare.

Men hans första uppträdande misslyckades fullkomligt. Han blef totalt utskrattad af de kritiska och granntyckta atenarne. Han hade nämligen naturen emot sig: en svår och stammande tunga, osköna åtbörder — bl. a. höjde han gärna på ena axeln — och ett föga tilltalande yttre. En annan skulle i slikt fall ha gifvit tappt efter första fiaskot. Men Demostenes var icke af det slaget. Han gick afsides, vid hafsstranden, och läste öfver sina tal. Kiselstenar tog han i munnen för att lära sig tala tydligt. Han försökte öfverrösta hafsbruset för att lära sig tala högt. Hemma stängde han in sig och studerade sina åtbörder framför en spegel. För att hålla den oroliga axeln i styr satte han fast ett spjut i taket med spetsen omedelbart ofvanför axeln för att, om den ville höja sig, spjutet skulle hålla den nere. Kort sagdt, Demostenes gick längre än någon i energi, och därför vann han äfven seger, till och med öfver bristande naturanlag. Den strängaste återhållsamhet ålade han sig för öfrigt i mat och dryck, och vid arbetet tog han ofta nattens timmar till hjälp. Hans nöjeslystna jämnåriga hånade honom särskildt som »vattuman», därför att han ogärna drack vin. Men medan de sutto i dryckeslagen några korta lefnadsår för att dö förgätna, gick Demostenes under arbetets fröjd — ty han kom till sist därhän, att han njöt af själfva ansträngningen — till det oförgängliga minnets ärofulla odödlighet.

Han nådde med tiden högre i herravälde öfver det talade ordet än någon före honom och ansågs i hela antiken som det oupphinnliga mönstret. Hans tal voro icke blott strängt logiskt disponerade och konstnärligt utmejslade i formen. Han ägde äfven, så allvarsam han annars var af naturen, humorns och satirens gåfva. En gång, under det han höll ett försvarstal till förmån för en i lifssak anklagad person, märkte han, hurusom de talrika domstolsledamöterna ägnade mindre uppmärksamhet åt hans tal, än som vederborde. Då gjorde han plötsligt ett afbrott i sitt anförande och berättade en anekdot, liksom för att uppmuntra sina åhörare. »En man», sade han, »hade hyrt en åsna för en färd mellan Aten och Megara. Under vägen plågades

Digitized by Google

han mycket af hetta och såg sig om efter någon skuggig plats att hvila på. Då han icke kunde upptäcka någon, satte han sig slutligen ned bredvid åsnan och i hennes skugga. När åsnedrifvaren märkte detta, begärde han särskild ersättning för den nya tjänst, hans åsna härigenom gjorde. Någon sådan ersättning ville dock mannen icke betala. Då emellertid åsnedrifvaren påstod, att endast åsnan och icke hennes skugga blifvit uthyrd, och ingendera parten gaf vika, drogs saken för domstol». (Historien är ett ypperligt exempel på den sofistiska tidens benägenhet för spetsfundigheter). Här slutade Demostenes berättelsen och fortsatte sitt förra tal. Men nu öfverhopades han med frågor, hur domstolen dömde och hvad slutet blef. »Hvad för slag?» utropade då talaren med harm, »historien om en åsnas skugga viljen I höra, men åt en sak, där det gäller en människas lif, ägnen I ingen uppmärksamhet!»

Men vi återgå till den politiska ställningen. Demostenes blef snart den makedoniska politikens farligaste fiende. Han var omöjlig att muta, och han var lika omöjlig att på öfvertygelsens väg vinna. För honom var det ett axiom, som ej kunde diskuteras, att Aten skulle vara de helleniska folkens härskarinna; en outrotlig ateniensisk lokalpatriotism utmärkte honom. Dock hade han i själfva Aten många motståndare, däribland den som talare likaledes framstående *Aiskines*. Historien har gärna velat döma Demostenes' motståndare hårdt och framställt dem sådan mutade af Filippos. Somliga voro det nog. Men visst icke alla. Det fanns klarsynta atenare, som insågo, att ett enigt Hellas var bättre än ett splittradt, äfven om enigheten måste vinnas med uppoffring af Atens absoluta själfstyrelse. Denna tankegång var framtidspolitikens. Demostenes' envisa motstånd mot enhetssträfvandena var en döende tidsålders, småstatstidehvarfvets, sista och lysande kraftansträngning. Men den var dömd att misslyckas. Den makedoniska politiken i Hellas på denna tid är i sak, ehuru icke i historisk framgång, jämförlig med unionspolitiken i Skandinavien. För svenska patrioter som Sturarne och Gustaf Vasa syntes unionen vara ett ondt, så vidt det ej blef Sverige, som inom densamma finge den ledande makten. Demostenes var en politiker i andlig frändskap med dessa nationalister. I båda fallen var unionstanken i själfva verket den högre idén, framtidens idé. Men det var den väsentliga skillnaden, att Demostenes' Aten var en stat med sin storhet bakom sig, en stat redan på dekadens, medan Gustaf Vasas Sverige var en stat i framåtskridande och

Digitized by Google

just den enda, som då dugde för ledningen. I Skandinavien sköts emellertid unionsidén undan för sekler, i Hellas segrade den inom en mansålder. Men så voro också dess bärare, Filippos och Alexander, annorlunda utrustade män än de danske unionskungarne, som själfva omöjliggjorde sin idé, och den svenska nationalismen var därför vida mer berättigad än den ateniensiska.

Demostenes förde emellertid hela sitt lif igenom en energisk kamp

188. **Kaironeia.** Fotografi från 1900.

mot Filippos och efter hans död mot sonen Alexander. Det gällde till en början den grekiska kolonien Olyntos på kalkidiska kusten. Denna hotades af Filippos, och Demostenes gjorde allt hvad göras kunde för att förmå atenarne till att sända densamma undsättning. I tre ännu bevarade tal lade han sina landsmän på hjärtat, huru viktigt det vore att ej med likgiltighet åse, att nyckeln till Greklands besittningar där uppe ginge förlorad. Lämnade atenarne Olyntos åt sitt öde, sade han hade de också dömt sig själfva till undergång. Snart skulle de få se hans ord besannas. Olyntos fick nämligen gå under (347). Då atenarne

Digitized by Google

slutligen förmådde sig till en hjälpsändning, var det för sent. Och snart kom turen till dem själfva. Olyntos, den mäktigaste hellenstaden i Makedoniens närhet, och omgifvet af förbundna kalkidiska städer, skulle, om det fått hjälp, kunnat hejda Filippos' segerlopp mot söder. Det var en naturlig sak, att Aten och dess förbund skulle söka samarbete med Olyntos och dess förbund. Dessa bägge förbund i förening skulle otvifvelaktigt varit mäktiga att hejda Makedoniens politiska maktutveckling, om de strängt hållit samman. Filippos måste alltså till hvarje pris söka splittra deras intressen. I Olyntos höll han spioner och betalda agenter, som talade illa om Aten, och i Aten på samma sätt om Olyntos. Den folkrika staden Amfipolis, som hvarken hörde till det olyntiska eller det atenska förbundet, sökte bevara sin neutralitet, men gent emot Filippos hade den samma intresse som de bägge förbundsgrupperna. En väsentlig del af Filippos' regeringstid upptogs därför af strider om Amfipolis och Olyntos. Till sist lyckades han med våld och list att få bägge i sitt våld. Därmed voro Aten och dess förbundna samhällen isolerade och hänvisade till sig själfva. I närheten af Amfipolis funnos dessutom grufvor, genom hvilkas bearbetning Filippos en tid bortåt vann en årlig inkomst af c:a 1000 talenter, d. v. s. öfver fyra millioner kronor. Ännu finnas åtskilliga exemplar i behåll af de vackra guldmynt, som han under dessa år lät prägla. Det är detta guld jämte den förträffliga nyinrättade slagordningen, som förklarar Filippos' stora framgångar. I guldgräfvarområdet uppväxte den efter konungen uppkallade, snart ganska betydande staden Filippoi (lat. Philippi).

Med sålunda vunnen säkerhet i norden inblandade sig Filippos i tebanernas tvister med sina grannfolk och vann genom det s. k. heliga kriget nya triumfer. Tebe hade med begagnande af sin öfvermäktiga ställning i amfiktionernas råd (se sid. 427) låtit bannlysa folket i det lilla landskapet Fokis, som anklagats för olaga besittning af vissa områden, hvilka skulle tillhöra templet i Delfi. Tebanerna läto nu amfiktionrådet först döma fokerna till höga böter. Men då de vägrade att betala, blefvo de bannlysta, och Tebes krigare drogo ut för att utföra »det heliga kriget» mot de gudlöse. Fokerna kunde visserligen icke besegra Tebes härar, men när tebanerna aftågat, kräfde de ut hämnd af Delfis samhälle, som stått på Tebes sida. De nöjde sig nu ej med några jordsträckor, utan lade beslag på själfva templet, hvars oerhörda skatter af guldkäril och allsköns dyrbarheter de hänsynslöst plundrade. Med

Digitized by Google

dessa röfvade rikedomar i sitt våld uppsatte de en väldig legohär. Till denna tids elände hörde också de från krig till krig vandrande legosoldaterna, för hvilka det var likgiltigt i hvems sold eller i hvad syfte de stredo, blott de fingo bra betalt. Nu blefvo fokerna, som från Delfis af naturen befästade klippor trotsade alla angrepp, en fruktansvärd makt, och det såg ett ögonblick ut som om de skulle lägga under sig äfven Boiotien. I sin nöd kallade då tebanerna Filippos af Makedonien till sin hjälp. Denne var icke sen att mottaga denna välkomna inbjudan till inblandning i grekernas tvister, och inom kort anlände han med en stark här, hvars soldater han lät bekransa med Apollons lager för att antyda, att de skulle hämnas gudens kränkta majestät gent emot tempelröfvarne.

Striden blef hård, ty fokerna voro tappra, och Delfi var svårintagligt. Men Filippos segrade dock till sist. Han straffade på det grymmaste sätt de besegrade. Tre tusen män lät han dränka (tempelröfvares skymfliga straff), och deras höfding, Onomarkos, blef korsfäst, hvilket äfven var ett af de mest vanhedrande dödssätt. De öfriga bortfördes och såldes som slafvar. Fokernas städer och byar nedrefvos, och Filippos själf lät intaga sig i deras ställe i det delfiska förbundet. Härigenom vann han en ny guldgrufva, som visserligen redan var plundrad men som dock ännu var nyttig; han vann i själfva verket bestämmanderätten öfver det delfiska templet med alla dess återstående skatter. Såsom »hellen» kunde nu Filippos infinna sig vid de olympiska spelen, där han lät hylla sig såsom beskyddare af grekisk kultur och skiljedomare i de grekiska städernas tvister.

Därefter fortsätter han sina eröfringar i norr och belägrar bl. a. den grekiska kolonien Byzantion. Det var hans mening att genom intagandet af Byzantion och Perintos få de grekiska samhällena vid Propontis (Marmarasjöns) kuster i allmänhet i sitt våld, men genom Atens ingripande blef detta förhindradt. Han måste, angripen af Atens flotta i förening med skepp från Kios och Lesbos, t. o. m. från Rodos, uppgifva belägringen (340).

Samtidigt med Filippos af Makedonien spann en annan kung ränker mot Aten. Det var den kariske tyrannen *Maussollos,* som nu efter Persiens försvagande knappast mer än till namnet erkände storkonungens öfverhöghet. Han uppviglade Atens bundsförvanter i Arkipelagen, som redan förut voro missnöjda med att fortfarande, ehuru intet försvar mot Persien längre var påkalladt, få dragas med dryga

Digitized by Google

skatter till Aten. (En tid efter antalkidiska freden hade Aten, som genom denna fred starkt hotades, lyckats bilda ett nytt sjöförbund). Åtskilliga slöto sig till honom. Atenarne blefvo i ett sjöslag vid Embata förödmjukade och måste i freden 355 afstå från sin öfverhöghet och sina skatter.

Men Filippos skapar en allt större flotta och en allt starkare här, inblandar sig alltmer i grekernas tvister och blir med hvart år fruktansvärdare. Då det slutligen efter en rad af farliga angrepp från Filippos' sida på Atens nordliga handelsområde, gällde att försvara sig mot en mot söder marscherande makedonisk eröfringshär, slöto Tebe och Aten på Demostenes' kraftiga bemedling förbund, men blefvo i grund kufvade genom det förkrossande nederlaget vid *Kaironeia* i Boiotien (hösten 338).

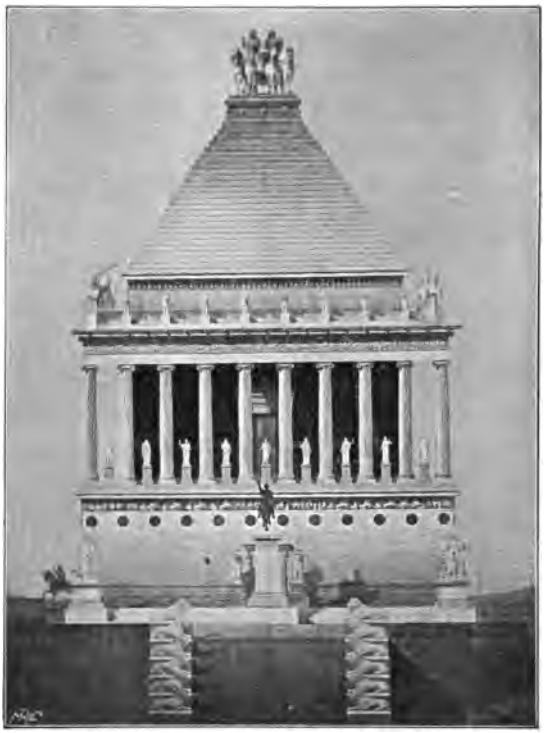

189. **Maussollos' grafmonument i Halikarnassos.** Rekonstruktion med ledning af de kvarvarande lämningarna. Detta monument har gifvit upphof åt ordet mausolé (monumental grafbyggnad).

Där afgjordes för all framtid de helleniska småstaternas öde. Enhetspolitiken hade segrat. Ett stort Hellas under ledning af Makedoniens konungar kommer nu i stället för både Atens och Tebes och Spartas småförbund. Nästan alla helleniska stater utom Sparta (men väl dess forna bundsförvanter) införlifvades i det nya förbundet, hvars representation (»synedrion») sammanträdde på Istmos och valde Filippos till hellenernas öfverfältherre (»hegemon»). Tanken på ett gemensamt hämndekrig mot Persien uppbar den nya statsbildningen. Hos grekernas egna häfdatecknare och efter dem hos de flesta nyare uppfattas den stora händelse, som sålunda tilldrog sig, såsom »den grekiska frihetens undergång.» Den politiska små-

Digitized by Google

statssjälfständigheten gick under, det är sannt, men för den grekiska kulturen öppnades hädanefter en hel värld.

Vid kung Filippos' sida stod vid Kaironeia hans 18-årige son, Alexander, hvars ingripande icke minst var det som afgjorde striden. På historiens skådeplats framträder därmed antikens största krigarsnille och en af alla tiders intressantaste personligheter.

---

2. Alexander den store och perserväldets undergång.

Tre stora världseröfraregestalter resa sig öfver mängden af historiens krigarkungar: Alexander den store, Julius Caesar och Napoleon I. Af dessa är tvifvelsutan Julius Caesar den minst intressante, därför att han dock — som i nästa del skall visas — väsentligen blott är en klok och energisk man, som kom i tidens fullbordan och begagnade sig af det i så betydande delar redan undangjorda arbete, som romerska republiken intill midten af första århundradet före Kristus hade utfört.

Vida märkvärdigare äro Alexander och Napoleon. De äro skaparnaturer, som i någon mån tyckas ha efterliknat den världsbyggmästare, om hvilken skalden säger, att »han hängde på intet sitt murarelod, då han murade världen». Allra märkvärdigast är måhända Napoleon, som midt i en tid af modärn civilisation, från att ha vuxit upp som en enkel korsikanares obemärkte son, på ett par årtionden bildar en världsmonarki, befryndar sig med kejsare och kungar, hämtar påfven själf till Paris som ett slags hofpredikant och fördelar Europas länder mellan sina bröder och svågrar.

Men han är dock blott en efterbildare af Alexander. Visserligen var den store makedonen redan från födseln en kungason och hade tagit eröfraretankar i arf, men det är dock något i högsta grad sagolikt i ett lif, som afklipptes vid ett par och trettio års ålder, vid den tid då i våra dagar andra unge män pläga börja sin själfständiga verksamhet, och som vid den tiden redan hunnit fyllas af en världseröfring, större än någon man utfört vare sig före eller efter hans dagar. Märkvärdigt nog äga vi ej några samtida skrifter om Alexander i behåll. Om de nyss skildrade stora händelserna, perserkriget och peloponnesiska kriget, äga vi de samtida historieskrifvarne Herodotos' och

Digitized by Google

Tukydides' vittnesbörd. Men den äldste häfdatecknare, hvars historia om Alexander den store är bevarad till vår tid, nämligen Diodoros, lefde nära 300 år efter hans tid och var samtidig med antikens andre store världshärskare, Julius Caesar. De öfriga till oss komna antika författare, som skrifvit Alexanders historia, lefde ännu längre fram i tiden (Justinus, Plutarkos, Curtius, alla lefvande i första seklet af vår tideräkning, samt Arrianos, som tillhör andra seklet). Emellertid saknades ingalunda i antiken äldre Alexanderbiografier, ehuru de nu äro förlorade, och de nyssnämnda författarne hafva samtliga öst ur dessa nu förlorade källor, hvadan vi nog äro i hufvudsak väl underrättade om Alexander. Eget nog är den senast lefvande af hans antika historieskrifvare, Arrianos, hvars tidsafstånd från Alexander är omkring 450 år, den tillförlitligaste af dem alla. Man vet, att hans verk grundar sig på de säkraste källorna, nämligen på skrifter, författade af två bland Alexanders egna samtida, Ptolemaios och Aristobulos.

190. **Alexander den store.** Marmorbyst från antiken, kopierad efter original af den med Alexander samtida bildhuggaren Lysippos. Louvren, Paris.

Alexander föddes år 356 i samma höstnatt, säges det, då galningen Herostratos satte eld på det hellenska Asiens förnämsta helgedom, Artemis' tempel i Efesos (se sid. 459—460), »för att få ett odödligt namn». Hans fader var den makedoniske konungen Filippos och hans moder den lika sköna som af starka lidelser behärskade epeirotiska kungadottern Olympias, hvars ätt sades leda sina anor från den homeriske hjälten Akillevs. Först leddes hans uppfostran af en anförvant till hans moder, vid namn Leonidas. Men 13 år gammal erhöll han till guvernör en af antikens lärdaste och skarpsinnigaste tänkare och skriftställare, filosofen och naturforskaren *Aristoteles* från det kalkidiska Stageira på gränsen till Makedonien. Denne var Platons lärjunge och en tid bosatt i Aten. Han grundade där

Digitized by Google

en filosofskola, som blifvit kallad den *peripatetiska* (af ett grekiskt ord, som betyder gå af och an; han plägade nämligen, när han undervisade sina lärjungar, gå omkring i rummet eller i det fria, där han icke sällan höll sina föreläsningar). Aristoteles var för öfrigt en af den klassiska forntidens mest betydande personligheter och tvifvelsutan dess mångkunnigaste man. Han har skrifvit hundratals böcker, icke blott i filosofi, utan äfven i många andra ämnen, särskildt naturvetenskap och politik. Hans nyss återfunna skrift om Atens statsförfattning hafva vi redan omnämnt. Den är blott en af mer än hundra dylika monografier.

Intressantast för vår tid är måhända hans stora verk »Politiken». Där redogör han för statens begrepp, för egendom och förvärf, för olika författningsformer för krig och fred, för revolutioner o. s. v. och har därvid uttalat åsikter, som genom årtusenden ha gällt som statsvetenskapens grundläggande sanningar. Så t. ex. är det i detta arbete, som statsbegreppet härledes ur familjen. Här är det också, som en naturlig skillnad fixeras mellan samhällsklasserna: kvinnan och slafvarne betraktas såsom af naturen danade att lyda under en härskande klass af friborna män. Å andra sidan uttalas af Aristoteles också idéer, som verka fullkomligt modärna, och som lika väl skulle kunna vara uttalade af en statsrättslärare i våra dagar. Så t. ex. följande satser ur kapitlet om statsförfattningarna:

191. **Aristoteles.** Antik staty i Palazzo Spada, Rom.

Digitized by Google

»De statsförfattningar, där det allmänna bästa är förnämsta ögonmärket, äro goda. Men de författningar äro dåliga och blott urartningar af de fullkomliga, hvilka i första rummet vilja gagna de styrandes intressen. Tyrannväldet är det slags envåldsmakt, som endast siktar hän på den härskandes eget bästa. Oligarkien är den statsform, inom hvilken blott de rikas, och demokratien det styrelseskick, inom hvilket allenast de fattigas väl tillgodoses. Intet af dessa statsskick är baseradt på den grundtanken, att *allas* intressen skola tillvaratagas.»

På tal om demokratiens urartningsformer yttrar han bland annat:

»Ännu ett slags demokrati uppstår, då allenast mängden och icke lagen härskar, i det att ej denna, utan de angifna rösternas antal fäller utslaget i allt. Detta förhållande har skapats af demagogerna. I stater åter, som visserligen ha ett demokratiskt styrelsesätt, men där dock lagarne intaga första platsen inom det offentliga lifvet, finnas inga demagoger, utan de bästa bland medborgarne hafva försteget. Demagogerna framträda, där lagarne hafva upphört att någonting betyda. Folket blir under sådana förhållanden envåldshärskaren, en monark, sammansatt af många viljor. Makten tillkommer de många, men blott kollektivt och icke så att hvar enskild individ innehar den. Ett envåldigt folk visar sig som monark genom att icke låta tygla sig af lagarna och blir till sist despotiskt. Smickrare och lycksökare stå högt i ära hos detsamma. Detta statsskick är bland demokratier hvad tyranndömet är bland monarkier. Till karaktären äro de lika, båda förfara hårdhändt mot alla, som äga några företräden, hvarigenom de höja sig öfver mängden. Folkförsamlingsbesluten stå i analogi med tyranndekreten, liksom demagogen och hoffjäsken spela alldeles samma roll. Demagogerna söka att draga allting under folkets domvärjo och göra så dess beslut allt mera oberoende af lagarne. — — — Med rätta klandras denna demokrati därför att den icke lämnar utrymme åt någon verklig statsstyrelse. Där icke lagarne bestämma, finnes intet ordnadt författningsskick. Dit hör nämligen, att lagarne reglera det offentliga lifvets allmänna gång, under det att statsämbetsmännen och de personer, som ha den högsta ledningen, bestämma öfver de särskilda detaljerna.»

Om dessa sistnämnda uttalanden, ehuru i ett och annat tänkvärda äfven för vår tid, dock närmast äro föranledda af vissa osunda företeelser i de antika småstaterna, gälla däremot följande visdomsord förvisso alla tider:

»I hvarje stat finnes det tre befolkningsgrupper: de mycket förmögna, de mycket fattiga och de som intaga en mellanställning mellan dessa ytterligheter. En människa i denna ställning underkastar sig lättast förnuftets herravälde. Däremot ha de öfvermåttan sköna, starka, förnäma eller rika eller tvärtom de öfvermåttan fattiga, svaga och föraktade svårt att lyda förnuftets röst. De förra hemfalla mera åt öfvermod och åt det onda i stort, de senare

Digitized by Google

blifva lätt våldsmän och brottslingar i smått. De flesta brott härflyta antingen ur öfvermod eller ur afund.» [1]

Det berättas, att Filippos framställde sin anhållan till Aristoteles att leda sonens uppfostran i följande form: »Gudarne ha gifvit mig en son. Detta är mig en anledning till glädje. Men ännu större är min glädje öfver den lyckan, att han är född till världen på en tid, som gjort honom till samtida med Aristoteles.» Aristoteles bodde flera år i makedonernas kungastad såsom Alexanders lärare. Hans fädernestad Stageira, som under Filippos' krig med de kalkidiska grekerna blifvit förstörd, blef tack vare Aristoteles' inflytande återuppbyggd och begåfvad med stora privilegier.

Alexander fick sålunda en synnerligen vårdad och efter dåtidens uppfattning förträfflig uppfostran. Han lärde sig älska hellenisk sång och saga. De homeriska dikterna blefvo hans förtjusning. Öfver allt, hvar han färdades på sina fälttåg, förtäljes det, förde han ett exemplar af dem med sig och lade det, när han gick till hvila, under sin hufvudgärd. Men för de andliga idrotterna försummades icke de kroppsliga: därtill voro Filippos och Alexander för mycket makedoner. Den unge konungasonen var en öfverdådig lek- och idrottsöfvare, hoppade upp på vilda hästar och brägte dem till lydnad, var djärf och oförvägen mot hvarje fara. För en svensk påminner han om Karl XII i dennes öfverdådiga ungdom. Karl XII tog också Alexander till förebild. När Aristoteles lärde honom, att jorden icke var oändlig utan hade sina gränser, tänkte den dådlystne Alexander: Jag skall söka upp dess yttersta gränser och blifva hela jorderundens herre. Och när Aristoteles vidare lät honom veta, att jorden dock icke var den enda värld, som fanns, utan att det fanns andra himlakroppar af samma art som vår planet — så klok var nämligen redan Aristoteles — då grät Alexander öfver att han var begränsad till jorden och icke kunde nå äfven till de andra världarna.

Då hans fader år 336 föll för mördarhand, fick han emellertid till en början nog att göra med den värld, som låg honom närmast. Under vilda blodbad, som tillintetgöra åtskilliga medtäflare om makten, bestiger han tronen. Därpå drager han söderut för att befästa sin faders samlingsverk. Tjuguårig kommer han till Hellas, för hvars konst och litteratur han är fylld af beundran, och hvars folk han genast vinner med sin ståtliga gestalt och med ryktet om sin hellenvänlighet. Väl

[1] Se vidare R. Nordin, Aristoteles (Klassiska biblioteket III). Stockholm 1906.

Digitized by Google

funnos ännu många lokalpatrioter, men Alexander förstod synnerligen väl att maskera sin eröfringspolitik under det på likställighet grundade förbundets förklädnad. Han låter på en förbundsdag å Istmos välja sig till sin faders efterträdare som öfverfältherre och uppbådar genast till det stora härnadståget mot Persien. Det var en tanke, som kunde tända. Fälttåget mot Persien var äfven nödvändigt från makedonisk synpunkt, ty perserna understödde den grekiska lokalpatriotismen, som motsatte sig de makedoniska kungarnes samling af den helleniska nationen.

192. **Alexander den store.** Öfverstycke af en antik staty i München, kopierad efter ett original af Alexanders samtida, bildhuggaren Lysippos.

Under vistelsen i Korintos i och för rådplägningen å Istmos berättas Alexander hafva besökt den underlige filosofen Diogenes. Denne, hvars grundsats var den sokratiska, att ju mindre behof man har, desto närmare är man gudarne, hade ingen annan bostad än ett stort lerkar. Han låg vid Alexanders ankomst och solade sig, utkrupen ur karet. Som en kung anstod, uppmanade honom Alexander att framställa någon önskan: han ville gärna uppfylla den. »Jag önskar, att du måtte gå ur vägen, så att solen får skina på mig», svarade Diogenes. »I sanning», sade Alexander, »vore jag ej Alexander, ville jag vara Diogenes».[1] En annan sägen från

[1] Denna anekdot bär alla spår af att vara »gjord». Alexander var för antikens människor inkarnationen af det oändliga begäret, Diogenes åter inkarnationen af den största möjliga frihet från begär. Alexanders svar innebär: »Vore jag ej den, som allt begär, så ville jag vara den, som intet begär.» »Allt eller intet.» Anekdoten verkar därför som ett filosofiskt exempel, där man för att åskådliggöra den ena ytterligheten valt Alexander, och för den motsatta Diogenes.

Digitized by Google

denna tid låter sannolikare. Det är den, att perserkonungen (som nu var *Dareios III*), när han fick höra om Alexanders rustningar, tillsände honom en förteckning öfver alla sina härar. Han trodde, att han genom att visa, huru ofantliga hjälpmedel perserna hade, skulle afskräcka fienden från att våga ett angrepp. Men han glömde därvid, hvad han borde hafva lärt af historien. En handfull greker hade en gång förut icke tvekat att upptaga striden med en half million perser. Alexander försummade ej att svara perserkonungen så som en makedonhöfding anstod. Till sändemännen, som framburo Dareios' budskap, fällde han, säges det, detta yttrande: »Hälsen eder konung, att en slaktare aldrig gripes af någon förskräckelse vid tanken på myckenheten af de får, man sänder honom.» Detta låter icke otroligt. Svaret är åtminstone icke förskönadt.

Men plötsligt kommer bud om uppror i norden. Triballer och illyrer ha rest sig. Han skyndar dit. Snart går ett rykte, att han stupat bland dessa vilda folk. Uppror uppstår då i Tebe, som understöddes af atenarne. De fördrifna tebaner, som voro makedonernas svurna fiender och därför fått gå i landsflykt, återkallades. För att vara säker på slafbefolkningen gaf man slafvarne friheten, och en allmän hänförelse grep folket. Nu skulle man befria sig från den makedoniske tyrannens ok. Tebe skulle befria sig själf och därmed gifva signal till hela Hellas' befrielse. Tebe skulle blifva ledaren i detta nya befrielseverk, och hvad Aten blef genom förjagandet af perserna, skulle Tebe blifva genom att utdrifva makedonerna. Sådan var de tebanska frihetsmännens plan. De lyckades bringa den nedre staden i sitt våld och dödade två makedoniska officerare. Men den öfre staden, »Kadmosborgen», var för stark. Den makedoniska garnisonen höll sig där med lätthet. En formlig belägring företages. I ilmarscher nalkas dock Alexander och står snart framför Tebe med 20,000 fullrustade fotsoldater och 3,000 ryttare. Borgen undsättes. Tebe förstördes — utom diktaren Pindaros' hus. 30,000 tebaner såldes till slafvar. Detta var hela Tebes befolkning med undantag af präster och prästinnor (Alexander ställde sig allestädes väl med prästerskapet) samt de få, som fasthållit vid troheten mot makedonerna. Efter denna grymma bestraffning blef det tyst i alla upprorshärdar i Hellas. Atenarne, som dock understödt Tebe och till stor del voro moraliskt medansvariga i dess resning, sände en ödmjuk deputation, som gratulerade Alexander till hans framgångar i norden — och till hans seger öfver Tebe.

Digitized by Google

År 334 på våren börjar han den stora färden till Persien. Elfva års oafbrutet krigsbuller väntade honom där, till dess döden drabbade honom midt i hans triumfer. Makedonien återsåg han aldrig mer. 160 treroddare öfverförde hären öfver Hellesponten (30,000 man fotfolk, 5,000 ryttare). I Troja offras till de homeriska heroernas ära. Homeros' dikter hade icke studerats förgäfves. Vid floden *Granikos* i Mysien mötte första persiska reservhären: 20,000 ryttare, lika mycket fotfolk, kustsatrapernas resurser. Flottan, 400 fartyg, kryssade i Arkipelagen, men Alexander tvang alla hamnar att stänga sig för den — en idé, som sedan upptogs af nyare tidens Alexander, Napoleon Bonaparte gent emot engelsmännen. I Gordion, hufvudstaden i Frygien, fanns en gammal vagn, där tistelstången var fastgjord med en knut, så gammal och hård, att sägnen förmälde, att den var förtrollad. Den som kunde lösa denna knut, hette det, han skulle vinna Asiens alla riken. Alexander löste »den gordiska knuten» på det sätt, att han afhögg den med sitt svärd. Vid »kilikiska porten», d. v. s. det stora bergpasset nära Tarsos, kom nästa perserhär. Den drog sig frivilligt tillbaka. Under tiden uppbådas emellertid det *stora* persiska landtvärnet: en half million. Vid *Issos* i Kilikien mötas fienderna (333). Alexander kastar sig ögonblickligen öfver centrum, där storkonungen är. Dareios flydde, men hans gemål och moder föllo i Alexanders hand. De behandlades af den unge segerherren med ridderligt ädelmod. När de kungliga damerna fingo höra, att perserhären flytt och Alexander segrat, utbrusto de, berättar Curtius, i en högljudd klagan såsom sed var i Persien, när man begrät anhöriga. De trodde nämligen, att Dareios var död. Alexander, som fick höra klagoskrien, underrättade sig om orsaken och sände genast en af sina hofmän — »en af sina purpurklädda» heter det ordagrannt hos den antike författaren — för att frambära sin hälsning till Dareios' moder och gemål, att dem och deras

193. **Dareios III Kodomannos.** Mosaikbild från Pompeji. Museo nazionale, Neapel.

Digitized by Google

följe skulle intet ondt vederfaras; de skulle åtnjuta kunglig ära och få allt hvad de behöfde och åstundade. Han skulle vidare meddela dem, att Dareios var vid lif. Den purpurklädde, åtföljd af väpnade drabanter kommer till de förtviflade damernas tält och ber om företräde. Då uppvaktningen meddelar, att en hög makedonisk herre, som åtföljes af beväpnade män, önskade företräde, togo de för gifvet, att deras sista stund var kommen, och de gåfvo i sin förtviflan intet svar.

194. **Tyrus i våra dagar.** Fotografi från 1899.

Efter att ha väntat en god stund, träder den makedoniska hofmannen slutligen in utan lof. De kungliga damerna kasta sig då till hans fötter, och Dareios' moder yttrar, att de gärna och utan klagan skulle gå till döden, men de ville blott först få utbedja sig, att Dareios' döda kropp utlämnades till dem, så att de finge visa honom den sista tjänsten, innan de själfva ginge döden till mötes. Alexanders hälsning framföres nu, de få veta, att Dareios lefver, och man kan tänka sig deras glada häpnad. Ett sådant ädelmod, som det Alexander hela tiden visade dem, hade de aldrig tänkt vara möjligt hos en fiende.

Digitized by Google

Ett oerhördt rikt byte vanns. Bland annat påträffades ett konungen tillhörigt gyllene skrin af ytterst dyrbart och konstrikt arbete. Alexander tog skrinet till förvaringsrum för sina kära homeriska dikter.

I 7 månader belägrar han därpå Tyrus. Denna gamla rika handelsstad var belägen på en ö, och ett ganska djupt sund skilde den från stranden. Alexander lät med oerhördt arbete bygga en bred mur i vattnet, hvarigenom staden förbands med land och slutligen kunde intagas. Kvinnor och barn sändes då af tyrierna till Kartago. 8,000 män dödades, 30,000 såldes som slafvar.

Under det Alexander höll läger utanför Tyrus och då det uppenbarligen endast var en tidsfråga, när denna det persiska rikets förnämsta och rikaste sjöstad skulle falla i hans händer, sände Dareios en ambassad till den farlige fienden och gjorde följande, som det väl kunde tyckas, lysande anbud, om Alexander ville sluta fred: han skulle afstå hela landet väster om Eufrat, gifva Alexander sin dotter till gemål och betala tio tusen talenter, omkr. 42 millioner kronor, i lösen för sin fångna familj. Men just det lysande i detta anbud visade i själfva verket huru förtviflad perserkonungens ställning redan var, och Alexander afböjde freden med en stolthet, som föranledde hans fältherre och vapenbroder Parmenion till en mild förebråelse. »Jag skulle taga dessa villkor, om jag vore Alexander», sade han, hvarpå den alltid slagfärdige Alexander svarade: »Jag också, om jag vore Parmenion.» Äfven här handlade Alexander alltså enligt grundsatsen »allt eller intet».

Alexander fortsätter sitt oemotståndliga segerlopp. Hans ungdom och sagolika framgång, hans kloka hänsyn för nationella seder och bruk, icke minst i religiöst hänseende, tillvann honom allestädes en folkopinion, som blef farlig för perserna. De af Kyros, Kambyses och Dareios I eröfrade ländernas folk hyste ingen persisk nationalkänsla. Tvärtom hälsade de Alexander med glädje som en befriare från förtryckets ok, och om än de klokare insågo, att oket ej skulle definitivt aflyftas, utan blott utbytas mot ett nytt, vaknade likväl hoppet om en förändring, som *kunde* blifva en förbättring. Detta gäller icke minst judarnes folk, som med särskild sympati tyckas ha mött den makedoniske eröfraren. Sak samma gäller egypterna, hvilka sedan länge befunno sig på spänd fot med sina persiska herrar och flera gånger försökt göra sig fria.

I Jerusalems tempel offrar Alexander åt Jahve och låter hylla sig

Digitized by Google

som judarnes herre. Därefter belägras den egyptiska gränsfästningen Gaza i filisteernas gamla land. Detta var den enda plats i Palestina, som gjorde motstånd. Fästningen kommenderades af en evnuck vid namn Batis, hvilken i afvaktan på att Alexander skulle komma, hade vidtagit omfattande försvarsåtgärder. Han hade anskaffat proviant för flera månader och legt en mängd araber från den närbelägna ökengränsen att göra vakt- och krigstjänst. Platsen var också väl skyddad genom sitt höga läge vid en otillgänglig strand samt genom sina redan i filisteernas äldre tid utförda synnerligen starka och höga murar. Alexanders ingeniörer voro tveksamma, och somliga afrådde från ett försök, som kunde bli fruktlöst och gifva den persiske fienden en välkommen tid till nya rustningar. Men Alexander ville icke höra talas om att uppgifva någon plan därför att den var för svår. Han lät uppkasta väldiga vallar omkring murarne, så att man nästan nådde upp till dessas höjd. På dessa vallar placerades de belägrings- och kastmaskiner, som redan brukats vid Tyrus och nu sjöledes fraktats hit. Efter tre månader eller något mer intogs den tappert försvarade staden, hvars invånare kämpade till det yttersta, äfven sedan allt hopp var ute. Sedan de flesta män i staden stupat, såldes kvinnor och barn som slafvar, och en koloni af nytt folk från grannskapet fick tillstånd att bebygga staden, som längre fram blef en makedonisk garnisonplats. Alexanders beteende vid Gazas fall visar många drag af tyranniskt barbari, ovärdiga en civilisationens banérförare. Bl. a. skall han — om Curtius' berättelse är tillförlitlig — hafva låtit Batis, den nyssnämnde kommendanten i Gaza, hvilken visat en beundransvärd både klokhet och tapperhet, lefvande undergå det grymma straffet att släpas rundt murarne liksom i den homeriska sagan Hektors lik. Alexander ville gärna efterlikna Akillevs, och lyckades den gången att öfverglänsa sin förebild åtminstone i grymhet.

Med Gazas fall står Egypten öppet. Alexander låter flottan färdas uppför Nilen och möter den med landhären i Memfis, den urgamla konungastaden. Han offrar nu i Memfis åt alla de förnämsta gudarne, i synnerhet åt tjurguden Apis, som den persiske eröfraren Kambyses så brutalt hade förolämpat, bestiger med prästernas bifall tronen såsom grundläggaren af en ny egyptisk faraondynasti, anlägger såsom en medelpunkt för hellenisk bildningsmission i Egypten *Alexandria,* den blifvande stora handelsstaden och det grusade Tyrus' arftagerska, samt far till Ammons ökenorakel, där han förklaras för gudason.

Digitized by Google

Vägen till den oas, där Ammons urgamla helgedom var belägen, gick genom en sandig och ofruktbar, i alla afseenden ogästvänlig öken. Men när man efter en veckas strapatser nådde fram till den af rik växtlighet och friska källor fyllda oasen, nere i en naturskön dalgång, möttes världshärskaren och hans dammhöljda krigare af en högtidlig procession af 80 präster i sida, hvita kläder bärande ett gyllene skepp med det heliga altaret på och åtföljda af en kör af sjungande jungfrur. Alexander ledsagades af öfversteprästerna in i helgedomen och framställde där sina frågor till oraklet. Hvad som svarades, vet ingen, ty Alexander iakttog därom en förbehållsam tystnad, men han sade, att han hade anledning att känna sig tillfredsställd med svaren. Prästerna prisade honom emellertid som »gudason», en vanlig benämning på Egyptens faraoner, hvilka troddes härstamma från eller vara inkarnationer af gudarna.

Så skyndar han tillbaka mot Dareios' sista, i antal mångfaldigt öfverlägsna här, den han slår vid *Arbela* i Assyrien (hösten 331). Dareios undkom till Ekbatana, men Babylon och Susa öppna sina portar. För att hämnas de helleniska gudahusens brand i perserkrigen, kastar han därpå vid ett vildt dryckeslag, berusad och omgifven af hetärer, brandfacklan i den tredje persiska kungaborgen (Persepolis). Den olycklige storkonungen flyr uppåt nordost och mördas af en satrap år 330. Alexander låter högtidligt begrafva honom i Persepolis och blir med eröfrarens rätt storkonung i Persien. År 329 företager han ett vintertåg mot öster (Hindukusj). Han håller hof under de värsta vintermånaderna i Marakanda, långt borta i östern.

Från denna tid är Alexander liksom förvandlad. Den ena grymheten följer på den andra; själfve Parmenion dödar han. Vid ett dryckeslag sticker han i vredesmod i hjäl sin gode vän Kleitos, som vågat säga honom ett förebrående ord. Denne Kleitos hade en gång (i slaget vid Granikos) räddat Alexanders lif. År 327 fortsätter han mot Indien med 120,000 man. Konungen af Taxila vid Indos afstår maktlös sin hufvudstad. Han kämpar vidare vid Hydaspes mot en indisk här, där grekerna första gången sågo elefanter brukade i striden (att bära trätorn på ryggen). Han hade redan öfvergått Indos och stod i begrepp att framtränga till Ganges. Men knappt fick hans här höra någon antydan om Ganges, förr än ett allmänt knot uppstod. Soldaterna hade nämligen låtit inbilla sig, icke blott att den ofvannämnda floden vore en timmes väg bred och 200 fot djup, utan äfven

Digitized by Google

att strax efter dess öfvergång oräkneliga fiender väntade dem med vapen i hand. Alexander märkte motviljan och sammankallade sin här till en församling, hvarvid han i de mest vältaliga ord lofvade soldaterna guld och gröna skogar, om de följde honom till Ganges' sagorika strand. Då detta emellertid icke hjälpte, yttrade han till sist att han för sin del vore fast besluten att öfvergå Ganges men tvingade ingen att följa sig; de kunde vända om hem och där berätta, att de lämnat sin konung ensam kvar bland fiender.

Den gången läto de öfvertala sig, men vid Hyfasis, en af Indos' bifloder, strejkade de på bistra allvaret. Inför denna storstrejk måste världserröfraren göra halt. Annars hade han ej velat stanna förr än han nått fastlandets gräns mot oceanen i öster: hela världen skulle han ju lägga under sitt välde.

Indien var för grekerna en ny värld. I Curtius' beskrifning som torde vara en upprepning af hvad hans grekiska källor haft att förmäla, heter det bl. a.:

»Fåglarne äro läraktiga till att härma människans röst (han tänker förmodligen på papegojorna, hvilkas hemland ju är Indien). Öfver hufvud äro djuren i Indien ej lika de som finnas annorstädes. Elefanterna där äro större och starkare än i Afrika. De sakta flytande floderna föra guld med sig. Hafvet uppkastar på stränderna pärlor och ädla stenar. Och detta är förnämsta källan till indernas rikedom, ty detta hafvets afskräde värderas af en lastbar värld till det pris, som deras vinningslystnad därpå sätter. Människorna gå klädda i långa, fotsida kläder af fint linne eller bomullstyg. Hufvudet omlinda de med linneband. Ädelstenar hänga i deras öron. De förnäma och rika bära äfven armband af guld, både öfver och under armbågen. Håret kamma de ofta, men klippa det sällan. På hakan låta de skägget växa. Men det öfriga ansiktet är glattrakadt. Konungarnas lyx öfverglänser alla andra folks yppighet. När en indisk konung visar sig för allmänheten, bära tjänare silfverkar med rökelse och uppfylla hela vägen som han färdas med vällukter. Han själf hvilar på en gyllene bår med nedhängande pärlor. Den tunna klädnad, som höljer honom, är prydd med purpur och guldstickerier. Lifvakten följer efter båren. Lifknektarne bära kvistar, på hvilka fåglar sitta, som med sin sång förströ konungen. Konungaborgen har gyllene pelare, och en i guld ciselerad ranka slingrar sig om dem i hela deras längd. De fåglar, som äro mest omtyckta, äro likaledes afbildade därpå. Konungaborgen är tillgänglig för besökande. Konungen ger audiens medan han kammar och smyckar sitt hår.» [1]

År 326 begifver han sig nu på återtåget. Under befäl af den skicklige sjöofficeren Nearkos färdades en del af hären utefter kusten

[1] Curtius, VIII, 9.

Digitized by Google

af det land, som nu kallas Beludsjistan, medan Alexander själf med den andra och större delen af hären företog en ökenmarsch genom Gedrosien. Denna expedition var det mödosammaste och lifsfarligaste af alla de tålamodsprof, på hvilka Alexander satte sina soldater. Den kan i afseende på ansträngningar och manspillan nästan jämföras med hvad Napoleons armé fick pröfva på i de ryska stepperna år 1812. Men om det för Napoleons soldater var den stränga vintern som gjorde ödemarken ogästvänligare än någonsin, så var det för Alexander och hans män i stället den tropiska sandöknens glödhetta, som jämte landets ofruktbarhet gjorde tåget till en sannskyldig dödsmarsch. Efter två månader hade Alexander endast en fjärdedel kvar af sina trupper. De öfriga tre fjärdedelarne hvilade döda i flygsanden eller hade blifvit rof för öknens hungriga vilddjur. Stora massor af proviant måste kvarlämnas i öknen, emedan vagnarne ej läto sig framforslas genom den djupa sanden. Äfven en mängd sjuka måste kvarlämnas att försmäkta af törst eller blifva rofdjurens byte.

Sextio dagar varade denna ohyggliga ökenvandring. Napoleon, nyare tidens Alexander, var sin antika förebild olik i omvårdnaden om sin egen person. Han skyndade, som man vet, hem för att stampa nya härar ur marken, medan hans tillspillogifna armé fick gå den oundvikliga döden af köld och hunger till mötes. Men Alexander delade trofast med sina krigare alla faror och umbäranden. Det enda vatten, man på flera dagar kunnat finna, bars i en hjälm fram till Alexander, som själf var nära att försmäkta. Men han slår ut hjälmens dyrbara innehåll på marken. »Jag vill icke dricka, när det ej räcker åt någon mer än mig», sade han. Fenikiska köpmän som åtföljde hären gjorde goda affärer med vatten, som de försett sig med i lädersäckar före utfärden i öknen. De sålde en klunk vatten för guldsmycken och dyrbarheter, som soldaterna vunnit vid bytesfördelningar. Ändtligen nådde man oasen Pura, där en stad med allsköns förråder beredde de kvarlefvande ett efterlängtadt kvarter. Efter en bekväm färd genom Karamanien påträffade de vid persiska vikens kust Nearkos och hans män, som hade många underbara och underliga färdeminnen att förtälja men som icke varit utsatta för så oerhörda lidanden, som landhären.

Alexander färdas nu till Babylon och tager på fullt allvar den persiska konungatronen i besittning. Hans världsvälde skall nu organiseras. En mängd städer anlades af Alexander här och hvar i orien-

Digitized by Google

ten under hans färder. Meningen därmed var dels att på strategiskt viktiga punkter äga pålitliga garnisoner (de insatta trupperna voro vanligen makedoner eller hellener), dels att främja handelsintressena. Ensamt i östra Iran anlades ej mindre än 26 städer. Kabuldalen blef under århundradena närmast efter Alexander ett mäktigt grekiskt kulturområde. Ett stort grekiskt indiskt rike bildar sig från Kabul till Satlet. Det bibehöll sig intill omkr. 100 f. Kr.

Det som fört Kyros' och Dareios' härar till triumf öfver sin samtids äldre krigarstater var dels det snabba och talrika rytteriet, dels det nya persiska skytteväsendet: de öfveröste fienden med ett regn af pilar. I de stora striderna mellan Hellas och Persien var det i viss mån Spartas tätt slutna, med långa lansar anfallande led, som hemförde segern, medan den stora bronshjälmen och de väldiga sköldarna skyddade dem för pilregnet. Men framför allt var det ionernas, det vana sjöfolkets, öfverlägsna manövrering på vattnet, som gjorde slag i saken. Tebes hastigt uppkomna makt skapades genom den Epameinondas tillskrifna uppfinningen af den s. k. sneda slaglinjen hvarigenom en säker trygghet bereddes förkämparne af de allt bredare ställda leden bakom dem. Makedonerna slutligen vunno sina lysande militära framgångar genom den af Filippos utbildade s. k. makedoniska falangen, en häruppställning i fyrkanter, sexton led djupa. Dessutom bidrogo väsentligen till deras oemotståndlighet de stora från tre ända till fyra meter långa lansar, med hvilka de bildade en ogenomträngliig mur, lika omöjlig att angripa med pilregn som med rytterianfall.

Så är då persernas välde störtadt. Eller rättare: det har skiftat herre. Som Kyros en gång tog det babyloniska rikets välordnade statsbyggnad i arf, så tager nu Alexander samma gamla välde i besittning. Det nya hofvet får sitt säte i Babylon. Alexander vill här förverkliga en storartad plan på en sammansmältning af österns och västerns kultur. Flera tusen af sina krigare tvingar han att gifta sig med persiska kvinnor. Själf förmäler han sig med persiska prinsessor och antager en orientalisk storkonungs seder. Detta jämte hans ombytliga lynne, försämradt af utsväfningar, framkallar emellertid ett stigande missnöje hos hans makedoniska och helleniska kärntrupper.

På det mest furstliga, man kan nästan säga öfverdådiga sätt belönade han visserligen sina krigare. Utom riklig sold fingo alla som utmärkt sig guldkronor och andra hederstecken. Men icke nog därmed. Han lät tillkännagifva, att hvar och en som hade skulder kunde

Digitized by Google

mot uppvisande af skuldförbindelsen få skulden betald. För detta ändamål utbetaldes, enligt Arrianos' uppgift, omkring 20,000 talenter, d. v. s. öfver 80 millioner kronor. Men ingen frikostighet räcker till att öfverskyla det i makedoners och helleners ögon oförlåtliga felet, att han antog österländska despotseder.

Men midt under det rastlösa arbetet för sitt stora rikes ordnande samt för ett tillämnadt eröfringståg till det ännu delvis okufvade Arabien drabbas den väldige världshärskaren helt plötsligt af döden, den ende som han ej kan besegra, ej ens med styrkan af sin ungdom.

Angående Alexanders död gingo gifvetvis en mängd olika versioner, somliga gående ut på att han blifvit förgiftad. Med den utbredning, som giftmordet faktiskt hade i antiken, är det ju icke att undra på, om dylika uppgifter vunno tilltro, då det helt naturligt måste väcka förvåning, att en så ung man — han var ju föga mer än trettiotvå år gammal — så hastigt afled. Hvarje tanke på självmord måste anses utesluten, ty Alexander umgicks ända in i det sista ifrigt med sina krigsplaner och väntade hvarje dag från sitt dödsläger att han skulle bli så pass återställd, att han kunde anträda den planlagda färden. De tillförlitligaste källorna öfverensstämma alla i att tillskrifva hans oförsiktighet i mat och dryck samt det osunda och för honom ovana babyloniska klimatet skulden till det förtidiga dödsfallet. Troligen har den sistnämnda orsaken i högre grad än man anar medverkat. Babylonien hade ju, som vi minnas från skildringen af dess uråldriga kultur i sina glansdagar ett förträffligt dräneringssystem, som emellertid kostade mycken både disciplin och penningutgift att underhålla. Under förfallets tider blefvo dessa dräneringskanaler icke vidmakthållna. Häraf uppstod ett osundt, feberalstrande klimat, vida värre än den malarialuft, som af liknande anledning utbredt sig öfver Roms öfvergifna campagna. Nu befann man sig dessutom midt i högsommarens hetta — det var i juni månad — och man kan lätt tänka sig hur den skulle verka på den i Makedoniens friska bergs- och sjöluft uppvuxne Alexander, som visserligen i flera år vant sig vid de mest olikartade klimat, men som just därigenom — icke minst genom den gedrosiska öknens glödheta dagar och iskalla nätter — hade tärt på sitt lifskapital långt utöfver det tillåtnas gräns. Hans hälsa var därför, i trots af hans ungdom, redan undergräfd, men just på grund af sin ungdom ville han ej veta af det och iakttog icke den minsta försiktighet. När så härtill kommer deltagande i oafbrutna festmåltider

Digitized by Google

och nattliga orgier, så förstår man utan svårighet, att äfven den starkaste natur kunde så snart nedbrytas.

Alla väsentliga förberedelser för den arabiska expeditionen voro färdiga, och Alexander, som alltid på det noggrannaste iakttog religionsbruken, hade just förrättat det sedvanliga offret för expeditionens lyckliga framgång. Därefter inbjöd han några af härens befälhafvare till ett festligt gille, och där flödade vinet ganska ymnigt ända till långt fram på kvällen. När Alexander ändtligen bröt upp från detta lag, blef han inbjuden af Medios, en af hans mest förtrogna vänner, till en ny dryckesorgie, som pågick under återstoden af natten. Äfven följande afton gästade han samme Medios och det tillgick nu på ungefär samma sätt. Efter detta sista kraftprof i dryckjom tog han ett bad, som han i regeln dagligen gjorde. Men vid uppstigandet ur badet tog hans genom dryckesorgiernas och de föregående fysiska ansträngningarnas samt det nyssnämnda osunda klimatets förenade makt förorättade natur ändtligen ut sin rätt, och straffet kom i form af en häftig feber, som tilltog dag efter dag, till dess döden slutligen inträdde. Äfven under dessa sista dagar deltog Alexander med fortfarande ifver i krigsledningen och de sista förberedelserna till den planlagda härfärden, liksom han lät bära sig till offerplatsen, när de vanliga dagoffren skulle förrättas. Den tionde juni, då Alexander redan var så svag, att han ej längre kunde tala, gingo Selevkos och några andra af hans främsta män till Serapis' tempel och rådfrågade guden. Serapis, en dödsgud, ett mellanting medan den grekiske Hades och den egyptiske Osiris, hade på denna tid börjat dyrkas äfven utom Egypten. De frågade, om Alexander skulle tillfriskna i fall han bures till Serapis' tempel. Guden, d. v. s. Serapisprästerna, svarade: »Bär honom icke hit, om han stannar där han är, skall han snart få det bättre.» Dagen därefter, den 11 juni 323 framemot solnedgången, slocknade världserövrarens lif.

Han var då föga mer än 32 år gammal, besegrare af en värld men bruten i förtid af oförmågan att besegra sig själf, sin egen lidelsefulla njutningstörst.

Till en lit de parade anordnas själfva dödsbädden. Hären defilerar och tar afsked af den väldigaste härförare, som antikens häfd, kanske världshistorien, vet att omtala. Nu är allt knot försvunnet. Ledernas långsamma tramp under ohejdbara tårars och då och då frambrytande snyftningars sorgetecken är det enda, som stör den hög-

Digitized by Google

tidliga tystnaden i detta ögonblick, hvars världshistoriska karaktär äfven den råaste soldat anar.

Arrianos meddelar efter en samtida källa en fullständig redogörelse för händelsernas och sjukdomens förlopp hvarje dag under Alexanders sista dagar, och det framgår däraf alldeles otvetydigt, att Alexander själf med sin starka lifslust icke förr än sista eller näst sista dagen ville tro på den dödliga utgången.

Alexander dog, men »för att evigt lefva», som Plinius säger om en annan storman. Och han lefde för att genom sitt exempel verka äggande på kommande tider. Caesar och Napoleon äro de båda förnämste arftagarne af hans idéer i historien. Alla tre äro de — så underligt det låter — besjälade af tanken på en allmän världsfred. Det finns två vägar till den stora världsfredens framtidsmål: den ena är den gamla kungsvägen, som Alexander, Caesar och Napoleon gått, den att lägga alla folk med svärdsägg under en allhärskares spira. Den andra vägen är den frivilliga öfverenskommelsens, då en upplystare mänsklighet än den, som hittills lefvat, skall inse ovärdigheten i att slita folkens tvister med våldets skiljedom, och i stället underordna sig den på förutsättningen af allas likställighet grundade fredsdomstolen. Denna senare väg är emellertid en långsam och tålamodspröfvande framtidsväg, och det är därför icke underligt, om folkens sympatier följt äfven dem, som i hast med väpnad arm sökt göra slag i saken. Därtill kommer, att den öfver vanligt mått tilltagna kraften, när den någon gång framträder hos sådana undantagsmänniskor som t. ex. Alexander och Napoleon, alltid väcker världens beundran. Därför skall också Alexander ihågkommas äfven i de årtusenden, som komma. Man skall minnas honom som den grekiska kulturens största krigarsnille, och man skall förlåta honom hans våldsamma framfart med tanke på hans ungdomliga entusiasm, hans högsinthet och den af hans hellenska bildning alstrade ideella syn på tingen, som han dock var för ung att ha hunnit förlora, och som höjer honom öfver sådana råare krigarnaturer, som den forntida orientens storherrar eller medeltidens Dsjengis-kan och Tamerlan. Man skall i honom se den antika ridderlighetens ideal. Otaliga äro sägnerna om hans storstilade personlighet. Karaktäristisk är särskildt följande: En gång, då han låg sjuk, fick han ett bref, hvari han varnades för sin läkare Filippos: denne ville förgifta honom, skref man. När läkaren kommer in med medikamentsbägaren i hand, fixerar honom Alexander, fattar bägaren

Digitized by Google

och tömmer den till bottnen, samtidigt med att han räcker läkaren det varnande brefvet. Denna ridderlighet hade sin motvikt i en stundom grym och oresonlig vildhet i lynnet, hvarpå vi nyss anfört exempel. Hans person framstår i häfdernas pröfvande ljus såsom en, den där »mycket älskade», många geniala och framtidsdigra idéer tänkte och genomförde, och den där för den skull får »mycket sig förlåtet». Entusiastisk dådlust, intelligens och skönhetssinne — dessa Alexanders egenskaper framlysa ock i de bilder af den ungdomlige världserofraren, som tidehvarfvets störste bildhuggare, *Lysippos* från Sikyon, har skapat, och efter hvilka flera kopior äro bevarade till vår tid. Af ingen annan än denne samt af målaren *Apelles* säges Alexander hafva tillåtit att hans bild förevigades. Dessa sköna drag skola äfven för kommande tider bidraga till bevarandet af sympatierna för den i sitt lifs vår hädanfarne kraftmannen. Men aldrig skola folken upphöra att längta efter den världsomdanare, som med Alexanders öfverlägsna snille och kraft skall förena den omutliga rätt-

195. **»Skraparen».** Ett konstverk från Alexanders tid. Idrottsöfvande yngling, som afskrapar oljan och dammet efter slutad idrott. Utförd af Lysippos. Antik kopia, nu förvarad i Vatikanen.

Digitized by Google

färdighetskänslan, den genius, som en gång skall lyckas församla de civiliserade folken till ett fredligt förbund, grundadt på allas frihet och självständighet. Kommer en dag, i sekler som stunda, en sådan Alexander, då skall han förvisso ställa den förste långt i skuggan, och med vida större rätt skall han i eftervärldens tideböcker heta den store.

»Det skall kämpas väldiga kämpalekar på min graf», skall Alexander hafva sagt på dödsbädden. Och så skedde förvisso. Till en skildring af denna kamp om makten öfver det välde, han grundat, skola vi nu öfvergå. Under dessa strider utbredde sig i förstone den helleniska kulturen, och Alexanders civilisatoriska idéer dogo ej bort med sin upphofsman. Men redan är vid stränderna af Tibern den makt befästad, som med större framgång skall upptaga kampen om världsväldet och lägga icke blott det österland, Alexander hann eröfra, utan äfven de folkrika länderna i väster under sin världsrådande spira.

* *
*

Världslitteraturen har gifvetvis med förkärlek bemäktigat sig Alexander den stores hjältegestalt. Medeltiden förvandlade den rent af till oigenkännlighet.

En af våra svenska skalder, Esaias Tegnér, den typiske hjältedyrkaren i vår litteratur, skref i början på förra seklet, sannolikt år 1812, det år då den modärna tidens Alexander, Napoleon, nådde vändpunkten af sin bana, en dikt om »Alexander vid Hydaspes», som otvifvelaktigt hör till det skönaste som världslitteraturen frambragt af Alexanderskväden. Och det vill icke säga litet, ty få äro de historiska personligheter som med större dragningskraft verkat på diktaresjälarna än Alexander, hvars hela ungdomligt inspirerade företeelse och hvars genom alla hinder oförskräckt framstormande färd är ett epos i verkligheten, mer storartadt än något som af dem som skapats i fantasiens värld.

Skalden tänker sig Alexander inför sina knorrande krigare vid Hydaspes, där de först ville vända om. Han ställer i hans person och i deras två motsatta krigartyper mot hvarandra. I de makedoniska soldaterna ser han den vanliga guldhungriga röfvaretypen, men i Alexander ser han något annat och högre. Han lägger i hans mun föl-

Digitized by Google

jande ord, som riktas till dem, som tveka att längre följa honom, där blott den odrägliga mödan och föga af vinsten väntade:

»Dårar, viljen mig I lära
hvad för eder Hellas är?
Lejonkulan att förtära
rofvet, som I jagat här.
Silfversköldad falanx säljer
kanske sina sköldar där;
sina segrar där förtäljer
den, som ständigt darrat här.

När jag steg, en yngling, neder
ifrån Macedoniens berg,
var det för att skaffa eder
guld och mantelns purpurfärg?
Lågo Asiens hundra riken,
Asiens skatter för min håg,
när jag stridde vid Graniken,
när jag Salems vise såg?

Ära söker jag, blott ära,
och för öfrigt ingenting.
Ljus och bildning vill jag bära
ifrån Hellas jorden kring. —
För att glädjens dag förljufva
och slå sorgens stunder ner
Bacchus förde kring sin drufva,
jag för ljuset, — det är mer.

Dionysos, glädjebringarn,
ofta yrseln för vid hand.
Ljuset är den själsbevingarn,
jag vill lämna i hvart land.
Därför grundade jag städer
öfverallt, där jag drog fram.
Hellas' språk, dess bildning träder
upp bland en barbarisk stam.

Detta är den ärelystnad,
som mig stagiriten[1] lärt;
är också hans stämma tystnad,
blir mig dock hans minne kärt.

[1] D. v. s. Aristoteles, som var från Stageira.

Digitized by Google

Riktigt, som hellener, äre
vi allt mänskligt, gladt och skönt.
Dionysos och Cytere [1]
ofta sina söner krönt.

Lefve kärleken och vinet!
De ha tjust mig mången gång;
men där göms i silfverskrinet
endast meonidens [2] sång.
Råheten för alltid vike
ifrån jorden! Barbarit
får ej trifvas i mitt rike,
om det också följt mig hit.

Ammons präster uti öknen
sade, jag var gudens son;
tänkte därmed jaga töcknen
min bestämmelse ifrån.
Men det visste jag ju redan,
förr'n Olympias mig det sagt;
ständigt i mitt inre sedan
jag förnam den röstens makt.

Och i Österns stjärnenätter
ofta än jag henne hör;
Issi pass, Arbelas slätter
blodbefläckades därför.
Ty ej utan strid det sköna,
ej det goda segra plär.
Alla gudasöner röna
motstånd och — beundran här.

Låt mig ha den tron, att alla
hjältar äro gudars släkt,
födda att den jord befalla,
som de utur dvalan väckt.
Många gått förut, där komma
säkert flera efter mig,
bilda, lysa, låga, blomma
som en ros å ökenstig.

[1] Cytere = Kytereia, ön Kyteres gudinna, d. v. s. Afrodite.
[2] D. v. s. Homeros', som enligt sägnerna var ättling eller son af Mäon (Maion).

Digitized by Google

Så farväl, I solens länder!
Morgonrodna'ns port, farväl!
Alexanders ande vänder
icke bort från er likväl.
Hellas' språk och Hellas' seder,
bildningens och konstens ljus,
som jag sådde ibland eder,
dö ej ut bland jordens grus.»

Otvifvelaktigt ligger häri åtskillig öfverdrift: skalden idealiserar sin hjälte, liksom han gör med alla hjältar. För dem begär han en undantagsställning i världen, såsom det heter i en annan af hans dikter »Hjälten»:

»Hvarför smädar du mig ständigt,
ögonblickets lumpna skara,
utan vilja, utan märg?
Fånga fjärlarna behändigt,
men jag ber, låt örnen fara
fri kring sina blåa berg!

Ser du, kring den starke anden
växa alltid starka vingar.
Hvad rår örnen väl därför?
Dufvan plockar korn i sanden,
men *han* tar sitt rof och svingar
mot den ban, där solen kör.

Frågar stormen, när han ryter,
frågar himlens höga dunder,
när det öfver jorden far,
om det någon lilja bryter,
om det i de gröna lunder
störer ett förälskadt par?

— — — — — — — — — —

Icke jag har härjat fälten,
ej hvälft Södern upp och Norden,
det hör högre makter till.
Skalden, tänkaren och hjälten,
allt det härliga på jorden
verkar blindt, som anden vill.

Digitized by Google

Uppe bland de höga stjärnor
skrefs den väldiga bedriften,
för hvars skull jag kom hit ner.
Icke tidens kloka hjärnor,
ej den falska lyckans skiften
hämma hennes fortgång mer.»

Det är alldeles riktigt, att Alexanders asiatiska företag mäktigt bidragit till att utbreda grekisk civilisation i österlandet. Men detta resultat vanns otvifvelaktigt mera genom de grekiska och makedoniska välden, som efter Alexanders död grundades af hans generaler, än genom honom själf. Själf umgicks han, som vi sett, med planen att sammansmälta grekisk och österländsk kultur och folkras, men det är ganska tydligt att, om denna plan skulle lyckats, det blifvit det folkrikare österlandet som i sig uppslukat det mindre Hellas och icke tvärtom. Det låg den instinktiva självbevarelsens naturliga mening i den starka och envisa opposition, som flertalet makedoner och greker reste mot sammansmältningsplanerna. När Alexander klädde sig i de persiska storkonungarnas asiatiska ståt och omgaf sig med ett hof efter deras traditioner, så sågo de däri en bild af hur hela sammansmältningen skulle aflöpa. Det skulle bli Persien, som eröfrade Makedonien och Hellas, ehuru man med hela härtåget åsyftat en europeisk eröfring af Persien och ett slutgiltigt svar på Dareios' och Xerxes' försök att intaga Europa. Nu såg det i stället ut som om Alexander i själfva verket skulle utföra hvad Xerxes hade velat men ej förmått. Hvem kan undra, om man under sådana förhållanden med harm protesterade mot assimileringsplanerna. På längden lyckades icke ens de hellenistiska välden, som grundades på spillrorna af Alexanders verk efter hans död, att förhindra denna österlandets långsamma seger i den ojämna kampen, men de lyckades fördröja och förmildra den. Efter några århundraden var österlandet åter österlandet och vi skola se huru äfven den nu krossade persiska stormakten efter långa sekler å nyo reser sitt hufvud i det partiska riket, Roms vid sidan af germanerna svåraste fiende. Men detta nya österland hade dock mottagit många befruktande kulturfrön genom den öfvergående grekiska invasionen.

Det är alltid farligt för en liten makt att besegra en stor. Förr eller senare tager naturens tyngdlag ut sin rätt, och det blir den stora massan som assimilerar den mindre. Antag att Gustaf Adolfs lif icke

Digitized by Google

afbrutits midt i hans ungdomliga segerlopp, liksom Alexanders, antag att han kunnat och velat sätta den tyska kejsarkronan på sitt hufvud. Det skulle helt visst ändå icke blifvit Sverige som behärskat Tyskland, åtminstone icke på längden, det skulle måhända blifvit Tyskland, som under en från Sverige härstammande dynasti behärskat oss.

Alexander den store är den förste i världshistorien, som börjar förverkliga den plan, som ännu efter mer än två tusen år allt jämt utföres och nu börjar nalkas sin fullbordan, den plan, som heter: Europas herravälde öfver Asien och öfver världen. Den makt, som närmast fullföljde Alexanders härskartanke, nämligen Rom, nådde i detta afseende icke längre i Asien, men det romerska riket utförde en tanke som redan föresväfvat Alexander och som han dog bort ifrån, nämligen tillintetgörandet af äfven Afrikas uppväxande stormakt, det semitiska Kartago. Karl den stores monarki måste inskränka sig till det redan tillräckligt vanskliga försöket att samla Europas skilda folk under en spira. Längre hann ej heller Napoleon, ehuru han verkligen hyste planer på ett nytt Alexandersvälde, såsom hans egyptiska och indiska projekt visa. Först den britiska sjömakten har i stor stil gått i Alexanders fotspår och hunnit längre än han, och den nutida kolonialpolitiken behärskas af samma tanke: Europa skall härska öfver världen. I hvad mån det om denna eröfring gäller detsamma som vi nyss yttrade om faran för små makter att besegra stora, den frågan kommer först framtiden att kunna nöjaktigt besvara. Om de gula och svarta folken med sin större massa skola kunna vinna den slutliga segern öfver oss, det beror emellertid på, om de, liksom det af Alexander kufvade österlandet, lyckas i tillräcklig grad tillägna sig västerns kultur.

Omdömet om Alexander har, såsom ske plägar, starkt påverkats af den framgång, som följde honom, och man har brytt sig mindre om att efterforska hvad som verkligen är hans personliga förtjänst och hvad som endast är att tillskrifva tur och gynnsamma yttre omständigheter. »Fama» (ryktets gudinna) »är af kvinnokön», säger den franske häfdatecknaren Ménard, »hon mäter därför förtjänsten med framgångens mått.» En af dessa yttre omständigheter, som ej bör förgätas vid bedömandet af Alexander den store, är den stora andel hans fader Filippos hade i sonens verk. Det var Filippos, som planlagt den asiatiska eröfringen, och det var han, som genom kufvandet och samlandet af Hellas skapat förutsättningen för att den stora planen skulle

Digitized by Google

kunna lyckas. Det var vidare Filippos, som uppfunnit eller åtminstone väsentligt förbättrade den krigskonst, som gaf Alexander en så oemotståndlig öfverlägsenhet i striden mot de gammaldags persiska härmassorna.

Såsom förut skett i föregående afdelningar, må här namnen på nittonde seklets mest betydande forskare äfven i det gamla Hellas' häfder angifvas: engelsmännen *C. Thirwall* och *G. Grote*, tyskarne *B. G. Niebuhr*, *G. Droysen*, *O. Müller*, *E. Curtius*, *M. Duncker*, *G. Busolt*, *A. Holm* (specialist på Siciliens antika historia), *J. Beloch*, *R. Pöhlmann*, *A. Schäfer*, (Demostenes' tidsålder) och *Eduard Meyer* (hvars äfven den orientaliska fornhistorien omfattande, ännu ej fullbordade verk »Geschichte des Altertums», är samtidens förnämsta på sitt område). De 5 förstnämndas arbeten, epokgörande på sin tid, äro dock nu föråldrade. Det är ingen partiskhet till förmån för Tyskland, att de tyska namnen äro i så stor majoritet. Tyskland är den klassiska kulturforskningens rätta hemland i våra dagar. Frankrike har många framstående forskare i Orientens och Roms historia, men knappast någon af självständig betydenhet i den grekiska historien (*F. de Coulanges* och *V. Duruy* ha behandlat äfven Hellas, men deras självständiga forskning gäller företrädesvis Rom). Frankrikes främste grekiske arkeolog är *L. Homolle* (franska arkeol. institutets i Aten föreståndare). Af tyskar, som utmärkt sig genom epokgörande utgräfningar af större historisk betydelse, må nämnas utom Ernst Curtius, hvars förtjänst Olympias utgräfning till stor del kan sägas vara, *H. Schliemann* och *W. Dörpfeld* (Troia, Mykene m. m.) samt *C. Humann* (Pergamon; se nästa band). Inskrifternas förnämste samlare är *A. Böckh.*

Omdömena om Alexander hafva gifvetvis varit ganska olikartade. Ofördelaktigt är han bedömd af tysken Niebuhr, som i honom ser mera en äfventyrare än en kulturens heros samt af engelsmannen Grote, som ser hans historia från grekiska synpunkter och i nyare tid representerar samma uppfattning som Demostenes i forntiden. Den tyske häfdatecknaren Droysen, som skrifvit en stor monografi öfver Alexander, har däremot gått till en motsatt öfverdrift och hans historia om Alexander är mera en panegyrik öfver hjälten än en fullt objektiv skildring af hans karaktär och öden. En opartisk framställning, som gör Alexanders storhet rättvisa utan att förringa hans svagheter har den likaledes tyske historieskrifvaren Holm gifvit.

York Public Library
CENTRAL RESERVE
224 EAST 125TH STREET.
CIRCULATION DEPARTMENT.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google